Digitaliseret af | Digitised by

Forfatter(e) | Author(s):	Nielsen, Oluf.; af O. Nielsen.
Titel | Title:	Kjøbenhavn paa Holbergs Tid : kulturhistoriske Billeder fra Begyndelsen af det 18. Aarhundrede
Udgivet år og sted | Publication time and place:	Kjøbenhavn : Forlagsbureauet, 1884
Fysiske størrelse | Physical extent:	400 s. :

DK

Materialet er fri af ophavsret. Du kan kopiere, ændre, distribuere eller fremføre værket, også til kommercielle formål, uden at bede om tilladelse. Husk altid at kreditere ophavsmanden.

UK

The work is free of copyright. You can copy, change, distribute or present the work, even for commercial purposes, without asking for permission. Always remember to credit the author.

DET KONGELIGE BIBLIOTEK
130022054156

32-97-8

Hefte.

KJØBENHAVN

PAA

HOLBERGS TID.

KULTURHISTORISKE BILLEDER

FRA

BEGYNDELSEN AF DET 18. AARHUNDREDE.

AF

DR. **O. NIELSEN.**

MED MANGE AFBILDNINGER.

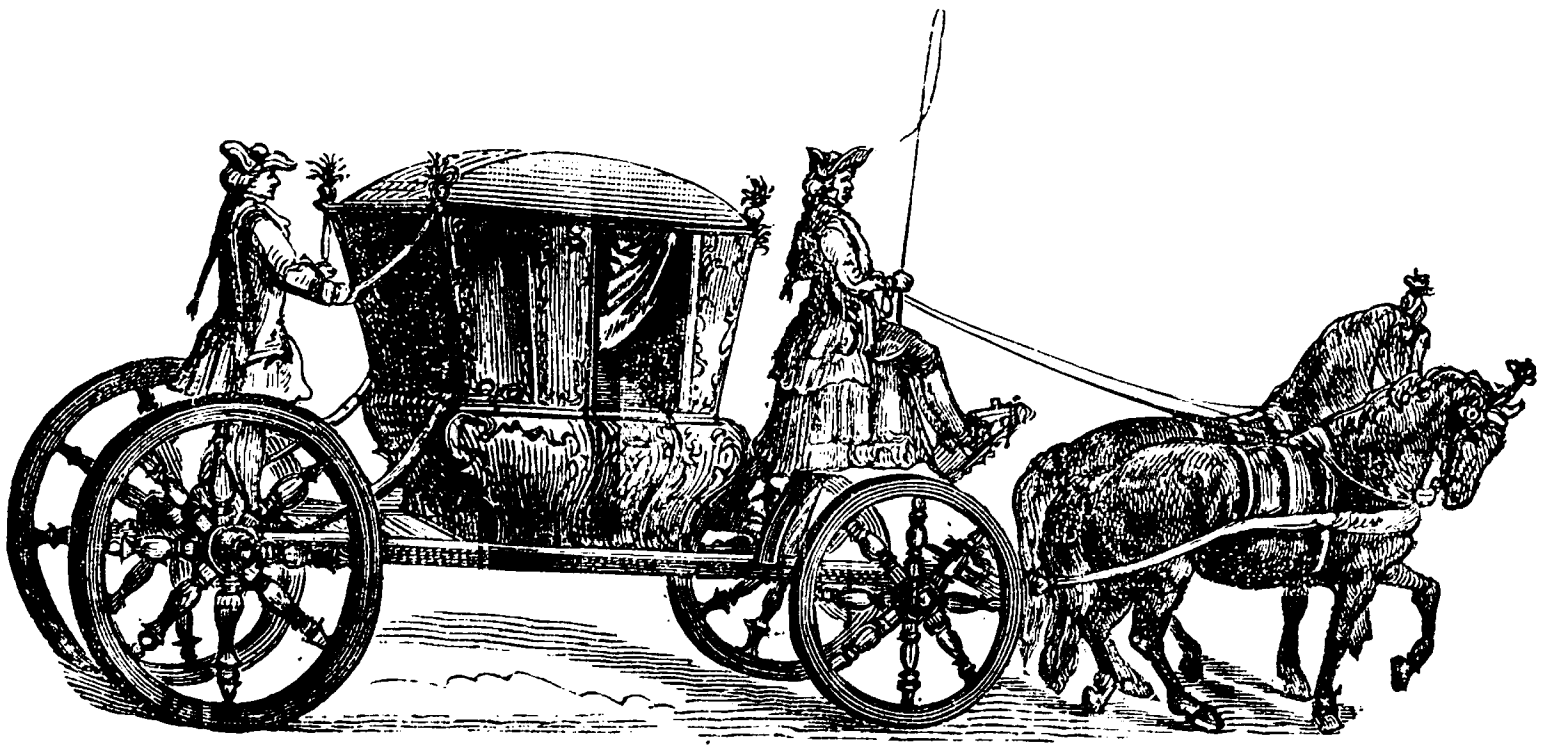

FORLAGSBUREAUET I KJØBENHAVN.
(O. H. DELBANCO. G. E. C. GAD. F. HEGEL. C. C. LOSE.)

TRYKT HOS NIELSEN & LYDICHE.

1884.

* *

BIBLIOTHECA REGIA HAFNIENSIS

BIBLIOTHECA REGIA HAFNIENSIS

Ludovic. Tolomei
Assessor Consistor. et Prof. Iuris Senensis.
1734

KJØBENHAVN

PAA

HOLBERGS TID.

KULTURHISTORISKE BILLEDER

FRA

BEGYNDELSEN AF DET 18. AARHUNDREDE.

AF

DR. **O. NIELSEN.**

MED MANGE AFBILDNINGER OG 1 KORT.

DET KONGELIGE BIBLIOTEK
KØBENHAVN

FORLAGSBUREAUET I KJØBENHAVN.
(O. H. DELBANCO. G. E. C. GAD. F. HEGEL. C. C. LOSE.)

TRYKT HOS NIELSEN & LYDICHE.

1884.

DET KONGELIGE BIBLIOTEK
KØBENHAVN

1968.K.1857

Indhold.

I. Indledning. Falske Sagn om Holberg (4). Gehejmeraad Geddes Gaard (5). Borchs Kollegium (6). David Skolemesters Gaard (7). Keysens Gaard i Brogade (8). Raadmand Fog og hans Gaard i Nygade (8). Professorbolig i Fiolstræde (11). Kastanietræerne (12) ..... Side 1—14.

II. Kjøbenhavns Topografi (17). Hallandsaas (29). Bankestokken (38). Kirker (38). Husenes Ydre (45). Trapper (45). Smalle Stræder (45). Vajsenhuset (46). Smaa Huse (49). Indskrifter (49). Kongens Nytorv (50). Ombygninger (53). Husenes Højde (53). Skilte (57). Gadernes Bredde (61). Rendestene (61). Fortov (61). Gadernes Brolægning og Urenlighed (61). Gadernes Renselse (62). Renovationens Udførsel (70). Gaderaab (72). Sælgekoner (75). Torvehandel (76). Slagtning (76). Trommesalen (77). Fiskehandlere (78). Hønsekræmmere (78). Valbyere (79). Tilsyn med Torvene (79). Torveorden (79). Hosekræmmere (81). Fiskeblødere (81) ..... Side 15—81.

III. Husenes Indre (82). Panel (85). Lejemaal (86). Bohave (87). Sammenligning med ældre Tider (93). Kostbarheder (99). Gardiner (99). Senge (100). Kakkelovne (100). Mændenes Klædedragt (100). Skat paa Klæder (107). Sko (107). Hatte (107). Parykker (108). Pungparykker (113). Kaarder (114). Fægtemestere (115). Skydeselskaber (116). Fuglestangen (117). Lakajer med Kaarde (117). Kvindernes Klædedragt (118). Adriene (119). Adraskanter (119). Snørliv (119). Vide Skjørter (120). Hovedpynt (120). Skræderregning (125). Solskjærme (127). Hilsning og Maaden at føre sig paa (127). Kys (131). Brevformularer (132). Tiltale med I og han (134). Titulaturer (135). Omgangstone (137). Fremmede Sprog (138). Platheder (139). Mad og Drikke (140). Kager (141). The, Kaffe og Chokolade (143). Tobak (146). Den gammeldags Borger (148). Rangsyge (150). Skorstensfejerens Nærgaaenhed (153). Folk paa Moden (154). Husandagt (155). Lapse (156). Overtro (159). Aviser (161). Bogsamlinger (161). Malerisamling (165). Huslærer (165). Lakajer (166). Tjenestefolks Løn (168). Drikkepenge (168). Klager over Tjenestefolk (170). Heste og Vogn (170). Portechaiser (173). Skjødehunde (174). Papegøjer (176). Trolovelse (176). Bryllupper (176). Barselstuer (178). Begravelser (180). Bindebreve (191) ..... Side 82—192.

IV. Julestue (193). Pantelege (195). Nyaarsaften paa Slottet (195). Nyaarsgratulation (196). Fastelavn (196). Børsdrengenes Brix (196). Katten i Tønden og Halsen af Gaasen (197). Majbrud (197). Vartov Kilde (197). Musik (200). Stadsmusikanten (201). Serenader (203). Danse (204). Maskerader (205). Kortspil (207). Tærninger (208). Hazardspil (208). Lykkespil paa Gaden (209). Keglespil (209). Mester Daniels Have (209). Brætspil

(210). Lotterier (210). Kokke (211). Den franske Kok i Pilestræde (212). Mester Jakob (212). Cabot (212). Toyon (213). Vinhandlere (214). Dyrkjøb (215). Baccharach (216). Blasen (217). Capo de bonne Esperance (217). De tre Rømere (217). The- og Kaffehuse (218). Biil (218). Det pavelige Kollegium (219). Hans Brokmand (220). Gjæstgivergaarde (221). Fortunen (221). Tre Hjorter (221). Knapnæring (221). Vinkanden (222). Numer fire (222). Den ny Avlsgaard (223). Paradis (223). Anne Hattemagers (224). Tilrejsende Pilegrim (224). Tilsyn med Værtshuse (226). Kristoffer paa Hjørnet (227). Drik paa Kredit (227). Karvestok (227). Peder Larsens Ølhus (228). Tydske Skuespil (230). Franske Skuespil (237). Operaselskab (237). Danske Skuespil (238). Holbergs Komedier (242). Salomon von Quoten (242). Den stærke Mand (247). Tyrefægtninger (252). Linedansere (253). Perspektivmaskine (253). Vejrliget (254). Lyststeder (257). Udflugter (259). Jægersborg (263). Vold mod Bommanden (263). Vesterbro (264). Frederiksberg (265). Nørrebro (265). Blaagaard (267). Solitude (269). Blegdammene (270). Fællederne (270). Fiskerhuset (270) .. Side 193—272.

V. Indbyggernes Tal (273). Indvandring (273). Pengevæsenet (274). Lavene (275). Bankerot (276). Kostpenge (278). Kjøbmænd (278). Børsen (280). Hosekræmmere (280). Nürnbergere (281). Galanterikræmmere (281). Hatstafferere (284). Jøder (284). Aaron Margalitha (288). Haandværkslav (293). Maltøl (293). Leje af Tintallerkener (294). Fuskere (294). Hyrekuske (295). Skrædere (295). Parykmagere (295). Snedkere og Tømrere (296). Afhængighed af tydske Lav (296). Hjulmagere (296). Kandestøbere (296). Kristiania Bogbindere (297). Slagtere (297). Brændevinsbrændere (300). Behøvling (300). Ceremonier med fremmede Svende (302). Flytning af Lavsskilt (303). Indførsel af Snedkervarer (304). Mesterstykker (305). Industri (310). Mekanisk Geni (311). Studenternes Deposits og Studering (311). Klosteret (313). Disputatser (314). Regensen og Kollegierne (316). Studenternes Klædedragt (318). Peblinge (319). Ringeagt for det ydre (320). Pedanter (321). Stormen paa Regensen (322). Skoleret (327). Bodsprædiken (327). Adolf Dürkop (329). Missionen (331). Katholikken Garnisi (331). Præster (332). Læger (333). Korrektur (335). Barberer (336). Skolemestere (337). Kirkeskoler (338). Private Skoler (338). Poeter (339). Bogtrykker Brandt (342). Bogholder Cort Danxt (344). Kunstnere (346). Militære (346). Torvemester Nagel (348). Hvervning (349). Militæres Koner (350). Matroser (351). Fattig Adel (351) ..... Side 273—352.

VI. Raadhuset (353). Bytinget (356). Arresthuset (357). Andre Arrester (358). Magistraten (360). De 32 Mænd (361). Byens Kasse (361). Byens Bestillinger (362). Selvtægt (364). Retter (364). Prokuratorer (365). Private Søgsmaal (367). Haarde Straffe (367). Halsjærn (370). Kagstrygning (370). Den spanske Kappe (371). Træhesten (372). Militære Straffe (373). Politiet (374). Vægtere (376). Gadespektakler (377). Lommetyve (380). Nattesæde (381). Mrockowski (382). Brandvæsen (384). Kurerne (386). Fattigvæsen (388) ..... Side 273—390.

Afbildningerne.

	Side.
Portræt af Holberg i hans 47. Aar.	
Borchs Kollegium	6
Holbergs Bolig paa Gammeltorv	10
Holbergs Professorbolig	12
Kvæsthuset med Udsigt til Toldboden	15
Batteriet Prøvesten	19
Amagertorv med St. Nikolaj Kirke i Baggrunden	23
Stenbukkens Gaard	27
Hovedvagten paa Kongens Nytorv	31
Det kgl. Bibliothek, Kunstkamret og Gehejmearkivet	35
Holmens Bro og Kirke	39
Charlottenborg	43
Amalienborg Have	47
Grev Ahlefeldts Gaard, senere Hotel d'Angleterre	51
Storkansler Holsteins Gaard, senere Hotel du Nord	55
Grev Danneskjolds Palais, nu det Thottske	59
Grev Danneskjolds Palais i Bredgade, nu det Moltkeske	63
Generalkommissariatet og Holmens Chefs Bolig paa Gammelholm	65
Det store Magasin paa Gammelholm	73
Den Collinske Gaard i Bredgade	75
Gaard bag Børsen	77
Et Værelse i Abraham Lehns Gaard	88
En borgerlig Stue	89
Sofa	90
Lænestol	91
Vindovn	92
Dragkiste med Uhr	93
Skrivekontor	94
Scene ved et Klaver	95
Digteren Tøger Reenberg	104
Frederik IV.	105
Politimester Ole Rømer	107
Politimester Johan Bartram Ernst	108
Christian VI.	109
Politimester Hans Himmerich	111
Politimester Erik Torm	112
Herre og Dame (Satire)	121
Damer med forskjellige Hovedprydelser	123
En sirlig Reverens	129
Dame med Page	166
Tjener	167
Karos	171
Kariol	171
Portechaise	173
Dame med Skjødehund	174
En fornem Begravelse	181
Strandvejen omkring Vartov Kilde	199
Operahuset	235
Den stærke Mands Kunster	248
Rosenborg Have	253
Vesterport	257
Nørreport	258
Østerport	259
Amagerport	260
Jægersborg	261
Grundplan af Frederiksberg	266
Broen over Peblingesøen	267
Grundplan af en Del af Nørrebro (Blaagaard, Solitude, Ladegaarden og Vodrofsgaard)	268
Grundplan af Egnen om det kgl. Fiskerhus	271
Jøder	285
Student	312
St. Nikolaj Kirke	329
Stiftsprovst Morten Reenberg	333
Bønder	347
Garden	348
Fodfolk	349
Dragoner	350
En Holmens Mand	351
Norcros's Fængsel i Kastellet	360
Tamperetten	365
Spansk Kappe	371
Træhest	373
Politihaand	374
Vægter	376
Grundtegning af Kjøbenhavn 1728.	

Tilføjelser og Rettelser.

S. 4 L. 14 Fortunen læs: Fortunstræde.
S. 138 L. 24 unge læs: mange.
S. 146 L. 18 hurtig læs: hastig.
S. 189 L. 10 f. n. kondelere læs: kondolere.
S. 210. Ifølge Meddelelse af Hr. Pastor Bondesen i Præstø, der er født i Kjøbenhavn 1823, lød Begyndelsen af Visen om Mester Daniels Have, der blev sungen med en særdeles sørgmodig Melodi, saaledes:

Jeg lader mig skære
en sortebrun Trøje,
og lader den fore
med Melankoli.

Meddeleren tilføjer, at han foruden dette aldrig har hørt flere end de to anførte Vers.
S. 215 L. 17 De læs: Det.

Det bemærkes, at Prospekterne fra oldnordisk Museum er fra Aar 1749 og at mange af de andre Billeder er fundne af Hr. Genremaler K. Gamborg. Af de to Tal, der i Texten nævnes efter Komediernes Titel, betyder det første Akten, det det andet Scenen. Da Forfatteren har maattet benytte en anden Retskrivning end den, han plejer at bruge, har nogle Uoverensstemmelser indsneget sig, hvilket bedes undskyldt.

BIBLIOTHECA REGIA HAFNIENSIS

I.

Indledning. Holbergs Boliger i Kjøbenhavn.

For tilgavns at kunne vurdere en ældre Digter, der skildrer sin Samtid, er det nødvendigt at kjende noget til denne Samtids Aand og Tankegang, men jo større Digteren er, jo bedre han fremstiller Samtidens virkelige Karakter, des mindre er denne Nødvendighed tilstede, idet han samtidig med Digtet selv skaber Evnen til at nyde det. Værker som Holbergs Komedier, der indtager Højsædet blandt komiske Karaktermalerier, vil altid kunne nydes, selv om man aldrig har studeret Samtidens Historie, da de selv umiddelbart giver et saa levende Billede af Tiden og Tænkemaaden, at Oehlenschlägers Udsagn [1]) er træffende, at »Holberg har vidst at fremstille den danske Hovedstads borgerlige Liv i sin Tid saa tro, at om Byen sank i Jorden og man kun om nogle Aarhundreder udgrov Holbergs Komedier, saa vilde man saa godt kjende Digterens Tidsalder deraf, som vi kjende den romerske Tid af Pompeji og Herculanum.«

Men ligesom Udgravningen af disse gamle Byer alligevel ikke i alle Henseender vilde tilfredsstille vor Videbegjærlighed, hvis vi ikke havde skriftlige Kilder til Kundskab om det, man ikke finder, og til Forklaring af mange Ting, der som livløse Gjenstande er gaadefulde, saaledes var ogsaa mangfoldige Ytringer i Holbergs Komedier, der øjeblikkelig blev forstaaede af Samtiden og hilste med Jubel af denne, nu døde for os, hvis vi ikke søgte i gamle Bøger og

mugne Papirer for at oplyses om den Tids Maade at være paa, og derved lærte at leve med den Tids Mennesker og læse med deres Øjne.

Der er mange, der har arbejdet paa at bringe denne Kundskab for Lyset og ingen mere end Rahbek, Werlauff, Boye og C. Molbech og af yngre Chr. Bruun, der alle har fremdraget talrige Træk til nærmere Forstaaelse af Holberg. Naar Forfatteren af nærværende Skrift tager dette Arbejde op paany, maa han med Taknemlighed nævne disse Mænd, uden hvis Forarbejder dette Skrift ikke kunde have set Lyset, men paa den anden Side findes her dog et og andet Nyt, thi Nutiden kjender Vejen til at søge Oplysninger paa Steder, som de gamle ikke anede. De gamles Kjendskab til den trykte Literatur var anderledes fyldig end vor Tids, men vi opleder Træk af Folkelivet i Skifteprotokoller, Forhørsprotokoller, Ansøgninger, Indstillinger, kort sagt Forfædrenes Embedspapirer er blevne historiske Kildeskrifter. Der maa søges og granskes, mangfoldige Bunker blades igjennem og lægges til Side med Suk, thi det meste er Grus og Sten, og Guldkornene er faa, men disse er da ogsaa lødige, thi de giver os Samtiden med dens egne Ord og Udtryk og lader os se Menneskene, som de gik og stod.

Hvad her skal forsøges paa de følgende Blade, er at sammenarbejde de ældre Granskeres Resultater med de nyere Fund og derved give et Billede af Danmarks Hovedstad, som den var, da Holberg skrev sine Komedier, idet vi gaaer ud fra de Træk, hvormed han skildrer den, og forøger disse med hvad Kilderne ellers oplyser. Vi vilde derved vise, i hvilken Taknemlighedsgjæld vor Hovedstads Historie staar til den store Digter, der har givet et saa tro og sandt Billede af Stadens Indbyggere, at det til alle Tider knytter Kjøbenhavns og Holbergs Navne sammen.

Holberg kjendte Kjøbenhavn i et halvt Aarhundrede og han iagttog Beboernes Færden med opmærksomt Øje til sin Død. Han saae den gammeldags By med de jævne Sæder, han saae Brydningerne mellem det gamle og det ny, han saae Byen synke i Grus og det gamle synke med den, Overforfinelsen og de franske Moder sejre, den muntre Tone fra Frederik IV's Tid give Plads for det alvorlige, for en Del skinhellige Væsen under Kristian VI, medens efter dennes Død igjen det glade Kjøbenhavn kom til Live. Skulde man skildre alle de Omvexlinger, der viste sig for Holbergs Øjne, vilde dette

blive et saa stort Værk, at det vilde tage mange Aars Arbejde. Her er der kun Tale om Kjøbenhavn i Kong Frederik IV's sidste Regjeringsaar eller omtrent fra Aar 1720 — den første Komedie spilledes 1722 — til Ildebranden 1728.

Naar man vil gjøre sig Rede for, hvorledes Tilstanden var i dette Kjøbenhavn, maa man først betragte de Forhold, under hvilke Holberg har haft Adgang til at lære den at kjende. Han var her første Gang i Sommeren 1702, da han blev indskreven som Student, men hans Ophold varede vel kun en Maaneds Tid. Under hans næste Ophold, da han tog filosofisk Examen i Marts og theologisk Attestats i April 1704, var han her knap et Aar og har da formodenlig været saa optaget af Læsning, at der ikke har været ret megen Tid til at deltage i Samliv med andre end den snevreste Kreds af Kammerater. Tredie Gang var han her om Sommeren 1708, men rejste igjen om Efteraaret. Det var først fra Begyndelsen af 1709, at Kjøbenhavn blev hans stadige Hjem, idet han blev Hovmester for Gehejmeraad Geddes Sønner og vel da i kort Tid fik Bolig i dennes Gaard, der laa østen op til Borchs Kollegium, men allerede 11te August flyttede han som Alumnus ind i dette Kollegium, hvor han boede til 11te Febr. 1714, efterat han var bleven Professor i Filosofien, men uden Indtægt, 29de Januar 1714.

Samme Foraar begyndte han sin fjerde Udenlandsrejse, fra hvilken han kom hjem i Sommeren 1716. Da der intet Professorat var ledigt, tilbragte han 2 Aar i stor Fattigdom, indtil han i Decbr. 1717 blev Professor i Metafysik, hvorved han fik et sorgfrit Udkomme, og det er fra den Tid af, hans glimrende Tid som poetisk Skribent begynder; »Peder Paars« udkom 1720, de første Komedier blev spillede 1722.

Hans Opfattelse af Livet i Kjøbenhavn skriver sig altsaa fra den Tid, han var fattig; men han har selvfølgelig i den halve Snes Aar ikke været udelukket fra Familiekredse, ligesom han følgelig ogsaa fik noget Indblik i Livet hos en fornem Familie som Geddes. Desværre vides intet om saadanne personlige Forhold; alt hvad der er optegnet om ham, skriver sig fra Tider, der ligger bagved hans første poetiske Periode, baade hvad der fortælles om hans Besøg i Familier, hans Ophold i Krostuer paa Landet, Samtaler med politiske Kandestøbere o. desl.

Holberg er nu nærved at blive en Type paa en Stamgjæst i

Værtshuse, en anden Bellmann. Engang for nogle Aar siden kom Forfatteren af nærværende Skrift ind i en Gaard i Pilestræde og udtalte nogle Ord om Stedets gammeldags Ydre, hvorpaa han strax fik den Forklaring, at her i gamle Dage havde været Vinhus og »her sad Holberg«. Men ved at se efter i de Kilder, hvoraf Vinhusets Tilværelse skulde bevises, fandtes aldeles intet, der kunde bestyrke en saadan Mening, tvært imod boede her 1720 den reformerte Præst Røbche og 1728 dennes Enke. Man læser i den Art historiske Feuilletoner, som nu yndes saa meget, den ene Gang efter den anden om Vinhuse, til hvilke Holbergs Navn bliver knyttet, men herom vides intet og kan intet vides, det er alt Hjærnespind og ikke Sagn; det eneste af denne Art, man lærer af hans Skrifter, er, at han nogle Gange havde været i den Klub, der ved 1720 holdtes hos Biehl i »Fortunen«.

Vi veed af Holbergs eget Udsagn, hvor lidet han yndede Drik, og hvor tidlig han, allerede i en Alder af et Par og tredive Aar, havde vænnet sig til den tarveligste Levemaade. Allerede i Fortalen til Skjæmtedigtene af 12. Jan. 1722 siger han: »Jeg lever indgetogen og regulier, fordi jeg kan ikke leve vellystig, ligesom den, der aldrig spillede, fordi han aldrig havde Penge; jeg drikker ikkun Vand, fordi jeg taaler ikke at drikke Vin«. Det har altsaa ikke da været nogen Fornøjelse for ham at gjøre sig tilgode paa Vinhuse og andre offentlige Steder. Det kunde dog tænkes, at han et eller andet Sted kunde have siddet i en afsides Krog ligesom hin Stadssatyricus i »Peder Paars«, om hvem Værten siger:

»Han undertiden mig den Ære vel beviser
at komme hid iblandt og se mit ringe Hus,
alt, hvad han kjøber, dog er for en Styver Snus.
Jeg havde Aarsag som en Vært at hannem hade,
han drikker ikkun Vand, ej tømmer mine Fade.«

Men herom veed vi ej heller det mindste, thi hvad der berettes om hans Besøg i Peder Larsens Ølhus i Pilestræde, er aldeles uden Hjemmel, som det nærmere bliver paavist i det følgende.

Den Opfattelse af Kjøbenhavnerne, som formede sig i hans komiske Figurer, har han faaet i de Dage, da han ikke var den bekjendte Professor, men en fattig Kandidat, der ikke var kjendt saaledes, at man bevarede det i Mindet som noget mærkeligt, at han

kom der eller der, i en Tid, da hans Helbred endnu tillod ham de tarvelige Nydelser, en let Pengepung kunde tillade.

Det er vel ikke af særdeles Betydning at vide, i hvilke Gader en Digter har boet, da man i en By kan iagttage Livet fra mangfoldige andre Steder end fra sine egne Vinduer, men nogen Interesse har det dog altid at vide, hvilke Digterens nærmeste Omgivelser var til Hverdags og hvilke Mennesker, han levede sammen med. Om saadanne personlige Forhold yder Holbergs egne Skrifter os, som omtalt, meget lidt; Efterretninger fra andre Kilder er meget ubetydelige. Hvor han boede de to Gange, han var her, inden han fik fast Ophold i Kjøbenhavn, er det følgelig ikke muligt at faae at vide. Da han 1709 blev Hovmester hos Gehejmeraad Gedde, fik han vel i det halve Aar, han var i denne Stilling, inden han flyttede ind paa Borchs Kollegium, Ophold i dennes Gaard i Store Kannikestræde.

Denne Gaard var en særdeles stor Ejendom, der ud til Kannikestræde optog hele Grunden imellem Trinitatis Præstegaard og Borchs Kollegium (nu Nr. 6 til 10) og havde en Have saa stor, at den gik langs hele Skidenstræde, den nuværende Krystalgade, lige fra nævnte Præstegaards Grund og til Hjørnehuset af Fiolstræde og saaledes optog nuværende Nr. 3 til 21 i Krystalgade, altsaa gik bag ved Haverne til Borchs Kollegium og de to nærmeste Professorgaarde; paa Gaardens Grund var der dog bygget 3 Smaahuse ud til sidstnævnte Gade.

I »Illustreret Tidende« for 1881, Nr. 1155, findes en Afbildning af de nuværende Baghuse mellem Kannikestræde og Krystalgade, der angives at være Levninger af en snever Gade, der paa Holbergs Tid skal have gaaet her og af hvilken Gade der endnu skal være Spor i en smal Gyde, der findes mellem disse Baghuse. Det fortælles nu meget poetisk, hvorledes Borgerne sad her paa Gaden om Aftenen under Træernes Skygge, medens Holberg i Geddes Have bag Havemuren lyttede til deres Tale. Denne Gade er kun et Fantasibillede, lige saavel som det Kvistkammer, hvor Holberg skal have haft sin Bolig, der endnu skal være til i uforandret Skikkelse, thi Geddes Gaard, der paa Ildebrandens Tid 1728 ejedes af Abraham Lehn og beboedes af den kejserlige Envoyé Grev Freitag, nedbrændte med hele Gaden, og det er først efter den Tid, at den store Grund blev udstykket og den lille Gyde er fremkommen, der skal være en saa kostelig Fortidslevning.

I Sommeren 1709 flyttede Holberg ind i Borchs Kollegium, en ny Bygning, der næppe havde staaet i 20 Aar og hvor der var Plads for 16 Studenter, der boede 2 og 2 sammen, hvert Par i 2 Kamre; den, der havde Inspektion over de andre, boede tilhøjre for Porten i Stueetagen. Af dette Kollegium gives her en Afbildning [2]).

Den Tid, Holberg laa her sammen med Kammerater, af hvilke ikke faa siden blev bekjendte i Literaturen, maa anses for i mange Maader at have været frugtbringende for ham, da han ikke alene fik Lejlighed til at fremme sine Studeringer, men ogsaa til at udvikles

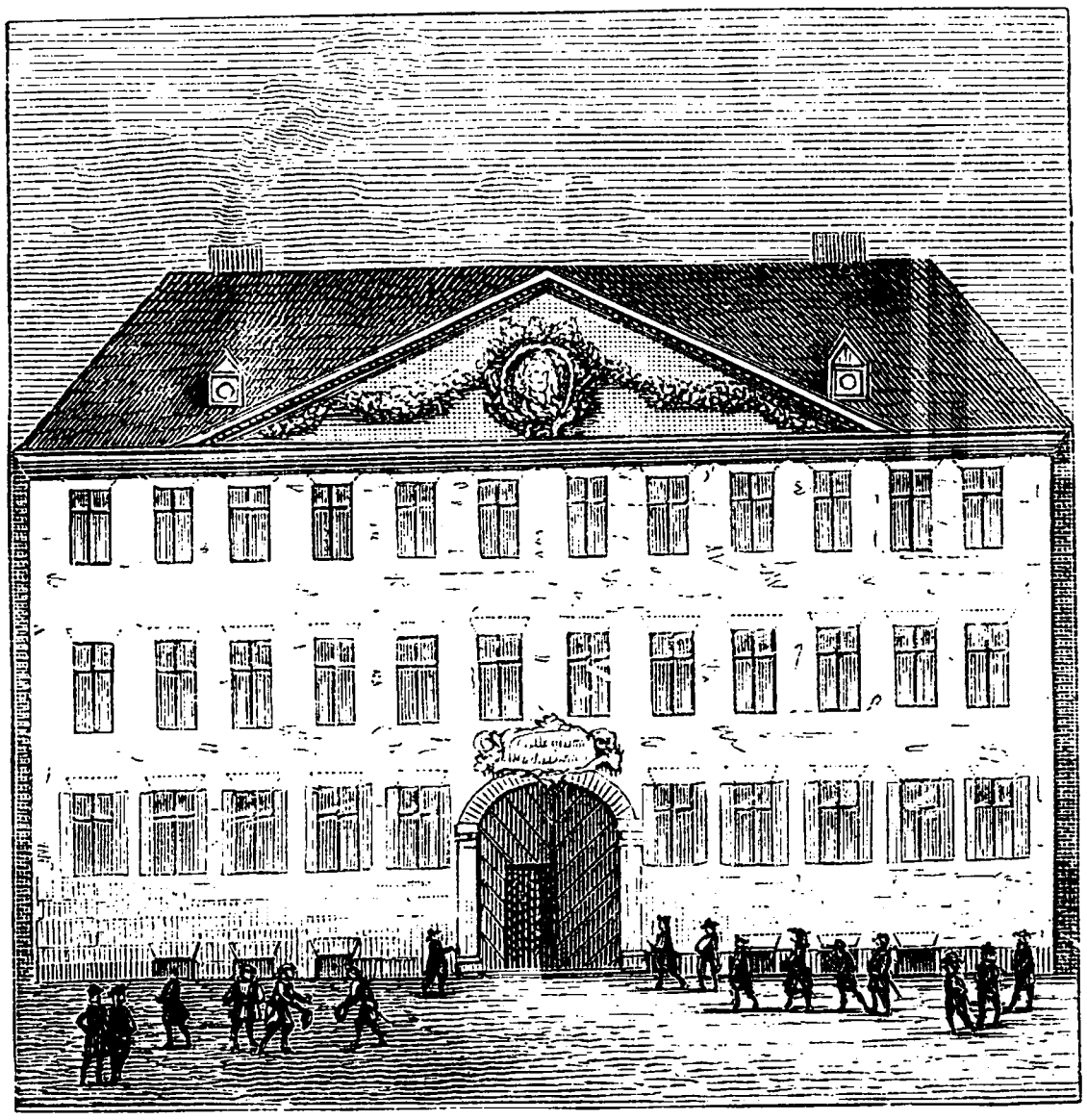

Borchs Kollegium indtil Ildebranden 1728.
Titelvignet paa Alumnernes Disputatser.

i Samlivet med andre; det er da, han har erhvervet sig det Kendskab til Enkelthederne i det danske Folks Tænkemaade, som hans sjeldne Opfattelsesevne lod ham optage med en vidunderlig Klarhed. Det er saaledes sikkert igjennem sine jydske Venner paa Kollegiet, at han erhvervede sig det Kjendskab til Jylland, som ofte kommer frem; navnlig er det komisk at se, at den jydske Tale, han frem-

stiller, maa stamme fra hans samtidige vesterjydske Husfæller. Det var ogsaa under hans Ophold paa Kollegiet, at han gjorde Bekjendtskab med den sjællandske Natur og den sjællandske Bondestand, thi han giver selv en Beretning om, hvorledes han paa en Fodvandring blev arresteret i Nærheden af Helsingør som svensk Spion og berøvet sin Kaarde, men tilsidst frikjendt, en Hændelse, han siden benyttede i »Peder Paars«.

Hvor han fik Bolig, da han efter sin Udenlandsrejse 1716 kom hjem, vides ikke; i 3 Aar er han ikke til at opdage. Fra Aar 1720 er han derimod bleven en saa betydelig Mand, at han nævnes i Skattelisterne, uagtet han er skattefri. I Kjøbmager Kvarter Nr. 18 boede Sukkerbager Jakob Gelskerchen, og i Skattemandtal fra 1720 og følgende Aar findes ved dette Hus den Notits: »Professor Holberg paa Salen« eller »Professor Holberg logerer«. Denne Gaard er nu Nr. 26 paa Kjøbmagergade og sammenbygget med David Skolemesters Gaard; den havde dengang samme Matrikelnumer som denne, men ansaaes dog for en Ejendom for sig, der laa norden op til dens Port med 14 Alens Forside til Gaden. Det var ikke nogen selvstændig Lejlighed, han beboede, thi han betalte ikke Skat, men han har været indlogeret saaledes, at Værten ydede ham Forplejning. Man kan efter denne Oplysning ikke undre sig over, at hans Komedier 1725 anmeldtes til Salg »paa det sædvanlige Sted paa Kjøbmagergade udi Sukkerbagerboden næst op til David Skolemesters Gaard.« Heraf forklares det, at han i Komedierne ofte fører den forlængst afdøde David Skolemester og dennes Hustru frem paa Scenen. Familien, som han boede hos, bestod af Mand, Kone, 5 Børn, af Tjenestefolk en Dreng og en Pige. Fra sine Vinduer kunde han have Udsigt til de mange Smaafolk, navnlig Hyrekuske, der boede i Gaarden. Fra dette Hus blev han fordreven ved Ildebranden 1728, da det aldeles nedbrændte. Af hans Omtale af denne Begivenhed sees det, at han havde boet der længe. »Det gjorde mig mest ondt«, skriver han [3]), at jeg maatte skilles fra mit gamle Logemente og fra min gamle Vært og maatte miste mit gamle Studerekammer, hvor jeg udi fornøjelig Rolighed havde bortdrevet saa lang Tid af min Alder iblandt mine Bøger og Skrifter; det krænkede mig mere, at jeg maatte miste dette Sted end det, at jeg mistede mine Midler, saasom der er intet, jeg mere fornøjes ved end Stilhed og Rolighed,

og der er intet, hvorved Sindet sættes bedre istand end ved en vel indrettet Levemaade. Alle Ting vare tilforn vel indrettede for mig, jeg kunde hvile, jeg kunde arbejde, jeg kunde sove, jeg kunde vaage, jeg kunde tage mig alvorlige Ting fore, jeg kunde tage mig Bagateller fore, hver Ting i sin Orden og paa sine visse Tider, ligesom jeg vilde. Jeg løb i nogle Dage runden om i alle Gader i det overblevne af Byen og søgte efter et mageligt Logemente, hvilket jeg omsider ogsaa fik, hvor jeg kunde sætte mine forvirrede Sager i Orden igjen og lidt efter lidt komme igjen i min gamle Levemaade.«

Dette skete imidlertid ikke strax, thi i November boede han hos Kommerceraad Peder Keysen i nuværende Nr. 5 i Brogade paa Kristianshavn, hvor ogsaa 2 andre brandlidte, Sekretær Daue i det tyske Kancelli og Kommerceraadens Søster havde søgt Tilflugt. Her var vel altsaa snevert Husrum, saa der snart maatte tænkes paa anden Lejlighed. Den Bygning, der nu staar, er ikke den gamle, men ser ud til at være opført i dette Aarhundrede.

Den 8de Oktober 1728 var Magister Peder Lavridsen Hunderup bleven udnævnt til Sognepræst ved St. Nikolaj Kirke, han var 3 Aar yngre end Holberg, men de har formodenlig kjendt hinanden. Han flyttede ind i sin Præstegaard, der laa paa St. Nikolaj Kirkegaard, nu Nr. 25 i Vingaardsstræde (Nikolaj Plejehus) og Nr. 22 i Dybensgade, og her har Holberg formodenlig boet indtil Mag. Hunderups Død. Ogsaa her har han formodenlig faaet fuld Forplejning, thi han nævnes ikke i nogen af de Skattelister, der er komne Forf. for Øje. At han boede her 1732, fremgaar af »Nye Tidender om lærde og curieuse Sager« for 26de Juni 1732, hvor det angives, at første Bind af hans Danmarks Historie »findes tilkjøbs hos Autorem, som er boende hos Mag. Hunderup ved Nikolaj Kirke«. Mag. Hunderups Død indtraf 1ste August 1733, og Holberg har saa maattet forlade Præstegaarden, i alle Fald efter Naadensaarets Udgang.

Vi træffer ham derpaa i Nygade i nuværende Nr. 10, paa Hjørnet af Gammeltorv, hvor han nævnes i Skattemandtal 1735—38. Ejeren af denne Gaard var Raadmand Lavrids Nielsen Fogh, der havde opført den efter Ildebranden, hvor den var bleven helt ødelagt. Han døde 1735, og efter ham ejedes Gaarden af Sønnen, Raadmand og Justitsraad Hans Fogh, der førte stort Hus, idet han i Mandtallet 1743 opføres med Tjener, Kusk, 3 Piger, Amme, Gaardskarl, en Bryggersvend, 2 Bryggerkarle, 5 Heste og 2 Kareter.

Det var til den ældre Raadmand Fogh, man vilde henføre Beskrivelsen af Jens Raadmand i »Peder Paars«[4]):

»Ej fra Papirio en Raadmand havde været,
der for sin Tavshed saa anseet var og æret.
Ej Hustru, Venner, ej Forældre, Gaver, Skænk,
Ja, det som mere er, ej Trusler, Pinebænk,
var mægtig ringste Ting at faa af ham at vide.
Han saa fuldkommen var, han kunde ikke lide,
at mindste Sager blev af Retten talet ud.
Byskriveren lidt Blæk spildt havde paa sin Klud,
det samme anden Dag ham sagt blev af hans Kone;
han derudover fast var færdig til at daane:
det Raadstuesager er, han skreg, som ties bør.« osv.

Men skulde nogle af Trækkene end kunne passe, maa vi mindes, at Peder Paars er skreven 16—17 Aar, førend Holberg kom til at bo i Foghs Hus, og hvis denne og hans Familie havde følt sig trufne, vilde de næppe have taget en Mand i deres Hus som Logerende, der havde gjort dem latterlige. Det er jo ogsaa vist nok, at Holberg selv bestemt afviste Hentydninger til bestemte Personer, undtagen til nogle enkelte Modstandere i »Peder Paars«s fjerde Bog[5]), men derfor kan enkelte Træk eller Karakterskildringer gjerne have givet Samtiden Grund til at henpege paa visse bekjendte Personer.

Denne Bolig har Holberg selv beskrevet i 2 Epigrammer (Opuscula Latina 1737), af hvilke det ene i Oversættelse lyder saaledes[6]):

»Du spør, i hvilken Kant af Byen jeg har min Bolig?
To Torve ganske nær, Papil, den findes vil.
Det ene Gammeltorv, med gammel Kunst fortrolig,
Slagsmaal og Tyveri og Svig og Drik og Spil.
Nytorv det andet, der har Skafottet man placeret,
midt mellem begge har Justitia sit Bo.
Saa mellem Galgenpak og Galgen ugenert
jeg boer; den ene Gud mig hjælper mod de to«.

Det andet lyder saaledes:

»Ceres og Themis rundt min Bolig sig forsamle,
nær begge Torve er min Bolig i vor By,
hvis du vil grønne Retter have, søg det gamle,
men vil du ha' din Ret i Trætter, søg det ny«.

Af en anden Optegnelse skulde man imidlertid tro, at Holberg har boet paa Gammeltorv lige siden Ildebranden, men dette maa

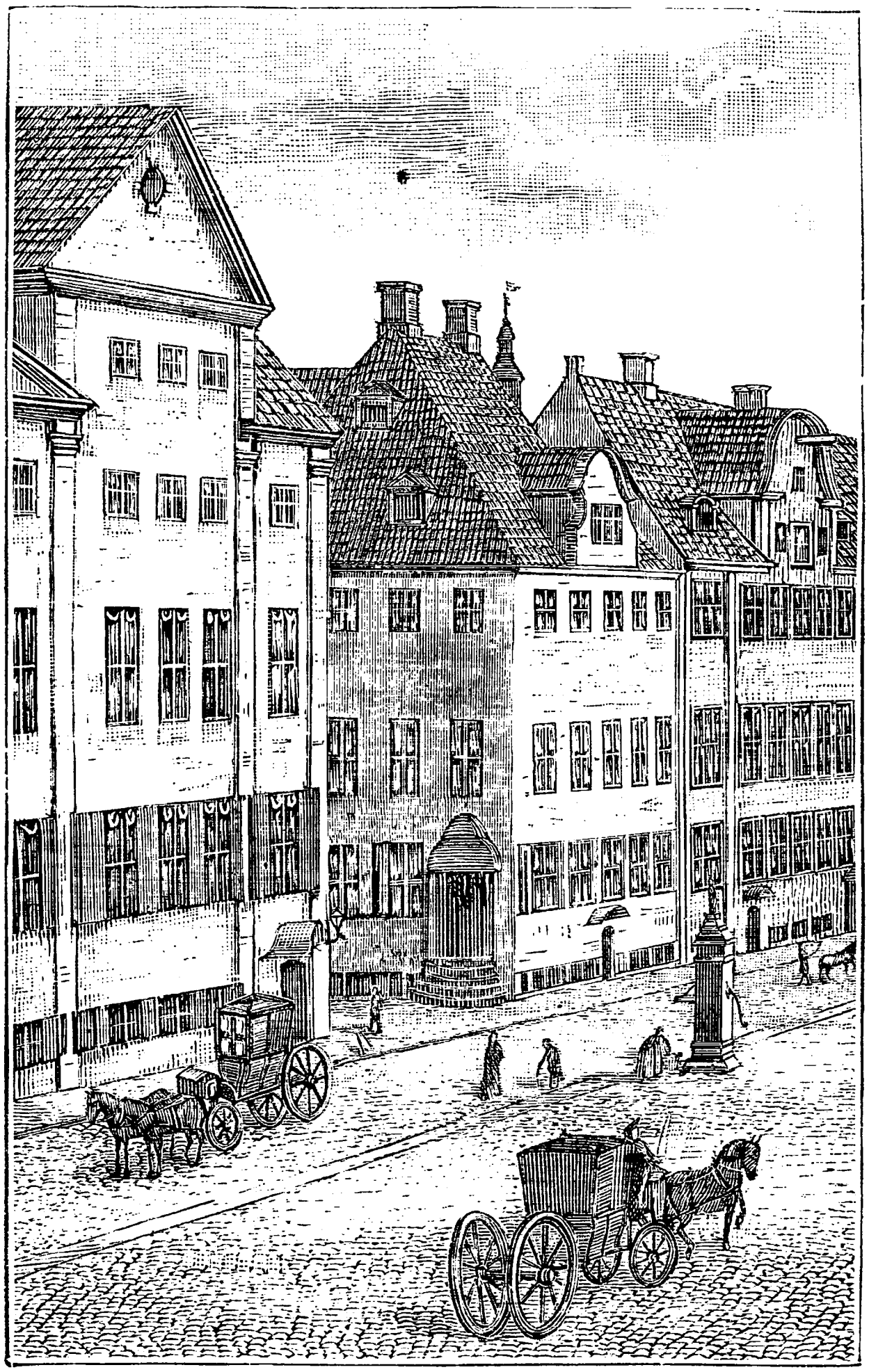

Holbergs Bolig paa Gammeltorv 1735—39.
Efter Thura: Hafnia Hodierna.

hvile paa en Unøjagtighed. I tredie Bind af Epistlerne, der udkom 1750, fortæller han (Nr. 284) følgende:

»Jeg erindrer, at strax efter den store Ildebrand Stadens Magistrat anordnede, at Vægterne skulde raabe hvert Kvarter. Denne Anstalt var et Tordenslag for mig, helst saasom jeg paa samme Tid logerede udi et Hjørnehus paa Gammeltorv, thi saasom Torvets Cirkel var min Vægters Distrikt og conseqventer, saasnart han ved Raaben havde fuldendt sin cirkulære Gang, Kvartertimen var tilende, maatte han strax begynde igjen, hvorudover jeg havde en »Basso continuo« uden Pavser den hele Nat igjennem. Det varede dog til Lykke ikke længe, thi det er troligt, at Vægterne selv ikke kunde holde det længe ud«.

Det er Skade, at der ikke findes nogen samtidig Nøgle til Holbergs latinske Epigrammer, der blev udgivne og vel for største Delen forfattede under hans Ophold i dette Hus, thi de indeholder en Samling af satiriske Udfald mod samtidige kjøbenhavnske Personer og Begivenheder, som vi nu er aldeles uden Midler til at anvende; de vidner om et aabent Øje for Omgivelserne og Lyst sil at snærte Personer, der uden deres Ukjendskab til Latin kunde føle sig trufne.

1740 rykkede Holberg op til at faa Professorresidensen paa Hjørnet af Fiolstræde og Kannikestræde, hvor nu Stiftsprovstens Bolig er. Denne Ejendom strakte sig langt højere op i Fiolstræde end nu og saaledes, at Nr. 16 og 18 i Lille Fiolstræde, der da var en samlet Ejendom og tilhørte en Klejnsmed, var det eneste Hus paa samme Side af Gaden som Professorboligen; hele denne Side af Fiolstræde indtil Hjørnehuset var altsaa Holbergs Have. Stueetagen i Huset lejede han ud til Professor Hans Peder Anchersen, der var gift, men var en rolig Lejer uden Børn. Det er karakteristisk, at Anchersen i Mandtallet til Kop- og Karosskatten 1743 opføres med en Tjener, en Gaardskarl, 2 Piger og en Karos, medens Holberg kun nævnes med en Karos og uden noget som helst Tjenerskab. Han har altsaa ejheller her ført Husholdning, men hans Lejer har ved sit Tyende sørget for hans Tarv. Anchersen boede her til 1749, derefter Professor Kaspar Frederik Munthe. Af et Syn over Huset efter Holbergs Død [7]) ses det, at han havde et Værelse til Gaarden paa 4 Fag og 2 Fag til Fiolstræde, med malede Tapeter, et Værelse med 2 Fag til Fiolstræde og 3 Fag til Kannikestræde, betrukket med rødt og grønt vatret Silketøj, Vindovn med 15 Messingknapper og Messingplade, en Stue paa 3 Fag til Kannikestræde med malede Tapeter og dobbelte Vinduer; denne var vel hans Studereværelse, thi

ved Siden af var hans Bibliothek med 3 Fag til Kannikestræde, Voxdugsbetræk paa Væggene og perlefarvet Panel. Der var altsaa 4 Fag til Fiolstræde, 9 Fag til Kannikestræde; Billedet angiver dog Vinduernes Tal anderledes.

I Epistel 151, der er en Satire paa de vidtløflige Topografier, der ikke gjør Forskjel paa Væsenligt og Uvæsenligt, giver Holberg Oplysninger om sin Bolig. Det ses, at der var en Port til Fiolstræde og en anden til Kannikestræde, dog, her maa vi standse, for ikke selv at faa Skyld for at henhøre til samme Art Skribenter, som dem, Holberg vil ramme med sin satiriske Svøbe.

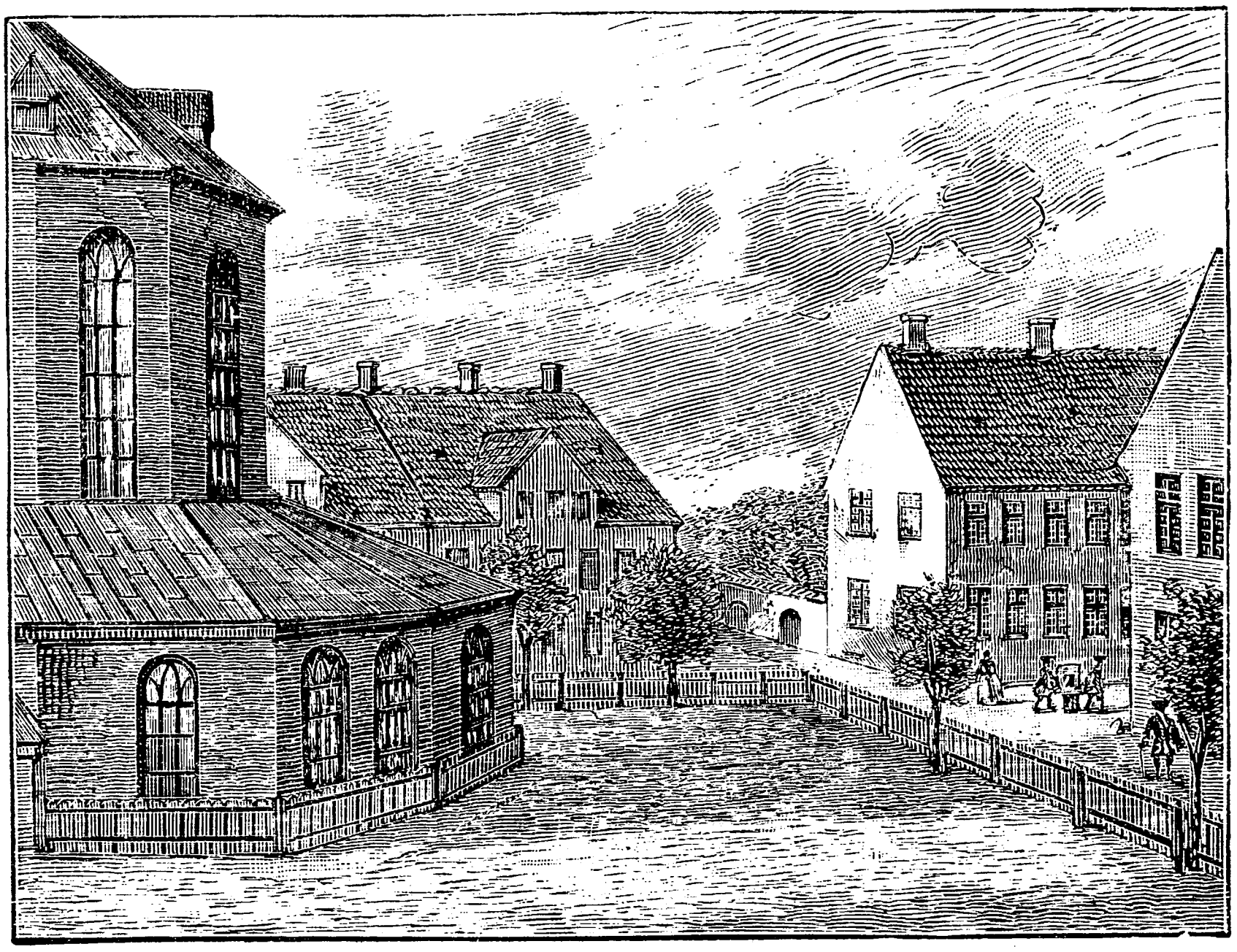

Holbergs Professorbolig. Efter et Maleri i Oldnordisk Museum.

Ej heller Holbergs sidste Bolig er til mere; det var ikke Landsmænds Ligegyldighed, men Englændernes Bomber, der i Aaret 1807 tilintetgjorde dette Minde. En Del Aar efter blev Grunden udparcelleret og udlagt til Byggegrunde, medens dog en større Del blev bevaret til Opførelse af Bolig for Stiftsprovsten, og paa denne var endnu 1842 bevaret 2 store Kastanietræer [8]), af hvilke siden det ene er gaaet ud, medens det andet er i frodig Kraft og rager ud over den Mur, der staar lige overfor Universitetsbibliothekets Ind-

over den Mur, der staar lige overfor Universitetsbibliothekets Indgang, i hvilken Mur der for en Del Aar siden blev indsat den Indskrift: Ludvig Holberg havde her sin Embedsbolig som Professor ved Universitetet fra den 21de Januar 1740 indtil sin Dødsdag den 28de Januar 1754. At disse Træer skal være plantede af Holberg selv, derom veed man intet, thi de kan endog være ældre end Ildebranden 1728 (paa Billedet ser vi dem allerede som store Træer faa Aar efter); men i alle Fald har de været til i hans Tid som unge Træer.

Om det tilbageblevne Træ skriver Kristian Arentzen i sit smukke Digt om Universitetsbibliotheket, idet han fremstiller det som en Advarsel mod at fortabe sig i Bøgernes Lærdom og glemme Livet [9]):

»Du blege Lærde, bøj dig kun
hen over Bogens Blade,
men tab ej Smilet om din Mund
og dine Miner glade.

O, se dig ud! et løvrigt Træ
er Gjenbo jo til Muren
og sender i det dunkle Læ
dig Hilsen fra Naturen.

Det kiger kækt ad Ruden ind
hen over snevre Gade,
imens den lune Sommervind
bevæger blidt dets Blade.

Og øverst, højt i Kronens Top
den muntre Sangfugl sidder
og sender imod Skyen op
sin melodiøse Kvidder.

Thi hæv dit Øje, frejdigt, frit,
og det vil nok sig lønne,
fra Bogens Blade, Sort paa Hvidt,
til Træets friske, grønne. — — —

O, aldrig uddø Holbergs Aand,
der spotter Miner bistre!
Vi vil ej gaa i Ledebaand
af skimlede Magistre.

O, altid trives Holbergs Træ
for kækt at protestere!
Gid sunde Slægter i dets Læ
med Liv og Aand studere!

Skræm som Naturevangelist,
omstraalt af Holbergs Minde,
du stolte Træ, hver Bogorm trist
fra Bøgerne derinde!«

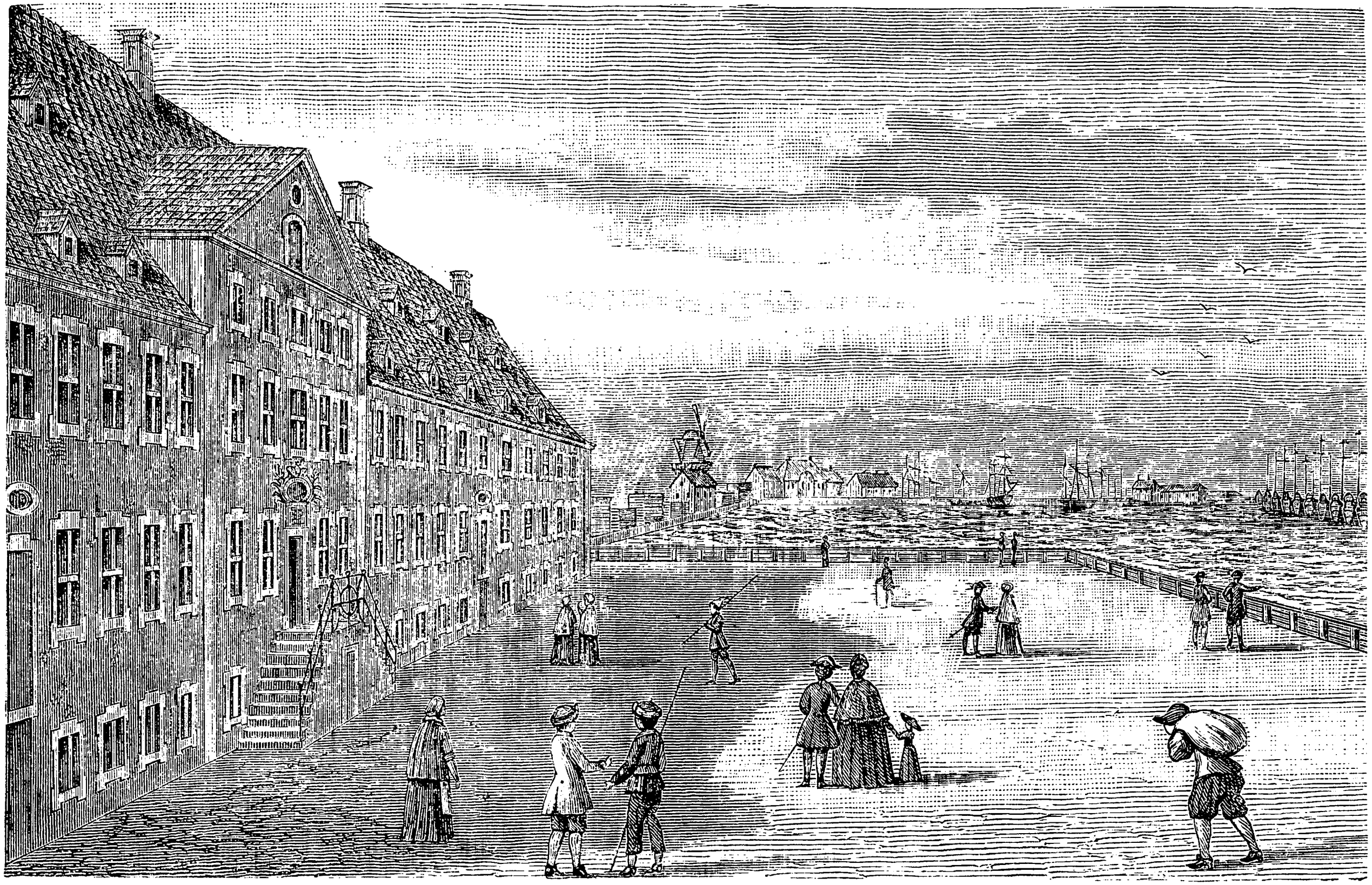

Kvæsthuset med Udsigt til Toldboden. Orig. i Oldn. Museum.

BIBLIOTHECA REGIA HAFNIENSIS

II.

Kjøbenhavns Topografi. Kirker. Husenes Ydre. Skilte. Gadernes Bredde. Rendestene. Fortov. Brolægning. Urenlighed. Gaderaab. Torve og Torvehandel.

Det Kjøbenhavn, der var til i Begyndelsen af det 18de Aarhundrede [1]), var i mange Henseender forskjelligt fra det, der bestod indtil Voldenes Sløjfning, ikke at tale om det, der i de sidste Tiaar har ladet hele Kvarterer opstaa, hvor før var Grave, Volde og grønne Marker. Efter den Tid, da Holberg skrev sine første Komedier, forandrede først den store Ildebrand i Oktober 1728, dernæst en lignende 1795 og tilsidst Englændernes Bombardement 1807 i den Grad den gamle By, at de Levninger, der staaer tilbage fra Tiden før 1728, snart er talte. Her tales dog ikke om Gaderne omkring Frederiksholms Kanal eller om »Ny Kjøbenhavn«, Strækningen mellem Gothersgade og Kastellet, der lige saa vel som Kristianshavn har undgaaet hine Ødelæggelser, hvilke Dele af Staden i det væsentlige, naar undtages de nyere Bygninger, der efterhaanden er traadte istedenfor de ældre Huse og Haver, er i samme Stil som den, Planerne fra Kristian IV's og Frederik III's Tid bestemte.

Det, som er forandret, er Byens Kjærne, det gamle Kjøbenhavn, der var begrændset af Gothersgade og Kongens Nytorv, Holmens Kanal, Slotsholmskanalen, Løngangsstræde, Halmtorvet og de nye Voldgader. Det er en mærkelig Skjæbne, at alt det, som bestod i Tiden før Enevælden, i den Tid, da Byen havde sin middelalderlige Selvstyrelse og sine gammeldags patriarkalske Former, skulde synke

i Grus, saa vi nu maa betragte et Brudstykke af en gammel Mur eller en Kjælderhvælving som mærkværdige Fortidslevninger.

De Mennesker, som Holberg skildrer os, boede ikke, som vi, i disse ensformige Huse med mange Etager og store Ruder, men i en By med krumme, ofte snevre Gader, og med en idetmindste for vor Smag tiltalende Afvexling af store og smaa Huse, snart gamle, snart nye, her et af Bindingsværk, hist et af Grundmur, medens andre Steder alene fandtes en Mur med Port til Gaden, idet den anseelige Hovedbygning laa bagerst i en rummelig Gaardsplads.

At Byen var en Fæstning, fik man snart Indtrykket af; Frederik III's og Kristian V's Volde, som vi saae dem til for nogle Aar siden, omgav Staden, og i Aaret 1715 fuldførtes Udenværkerne eller de fremskudte Skandser foran Gravene, der fuldendte Befæstningen [2]). Man kom ind i Byen gjennem de samme Porte, som endnu stod til for en 20—30 Aar siden, snevre for Færdselen, men saa meget lettere at bevogte for Vagten.

Langs Voldene var det ikke hyggeligt at bo, her laa de uanseelige Huse ud og ind, og her boede den fattige Del af Befolkningen, i ethvert Tilfælde de Folk, der helst undgik Dagens Lys; det var et berygtet Kvarter og renligt var her ej heller, jeg tvivler om, at her endog har været brolagt overalt. Ved Vestervold boede mange Øltappere, der sikkert alle holdt Værtshuse af laveste Rang.

Gik man ind ad Vesterport, havde man lige for sig det snevre Lille Sankt Klemensstræde, men Hovedfærdselen gik ad Vestergade, der var Hovedgade fra den Tid af, da Vesterport laa ved Enden af den. I denne Gade laa derfor ogsaa en Mængde Gjæstgivergaarde. Den og Hovedgaderne i det hele havde samme Bredde, som de har nu. Fulgte man denne Gade til Gammeltorv, fandt man dette adskilt fra Nytorv ved det smukke gammeldags Raadhus, der stod saaledes, at Springvandet var midt for dets Hovedindgang og ligesom hørte med dertil.

Omtrent fra Hjørnet af Vestergade og Torvet udgik en snever, krum Gade, Vognbadstuestræde, egenlig Vombadstuestræde, der, omtrent hvor nu Ny Kattesund gaar, var forbundet med Vestergade ved Antiquestræde. Fortsættelsen af Vognbadstuestræde var Lille Skt. Klemensstræde, der gik ud til Volden lidt nærmere Vestergade end nuværende Frederiksberggade. Naar man fulgte Vognbadstuestræde forbi Lille Skt. Klemensstræde, kom man til den endnu be-

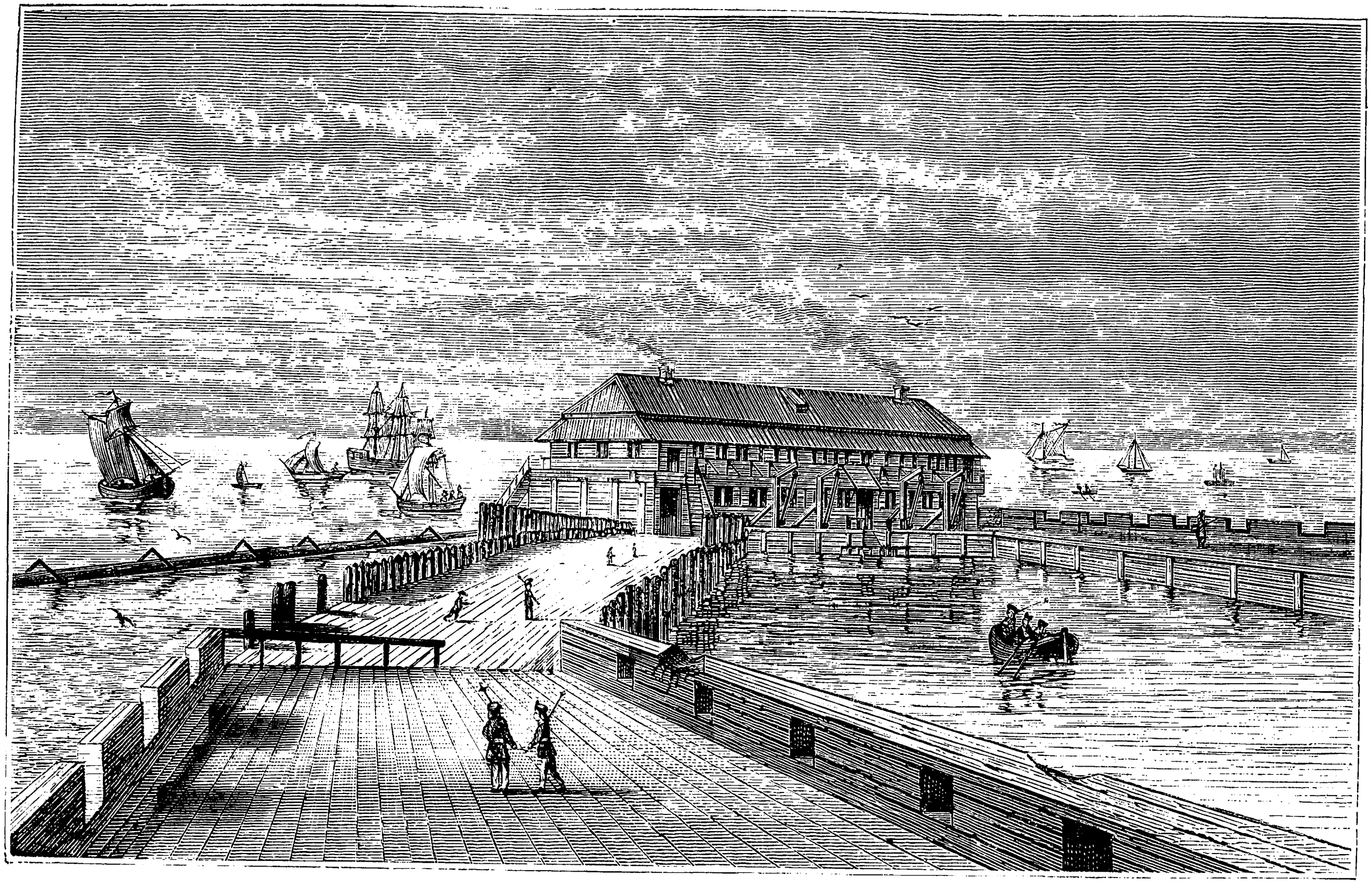

Batteriet »Prøvesten«. Orig. i Oldn. Museum.

BIBLIOTHECA REGIA · SISNIENSIS · HAFNIENSIS

staaende Mikkel Bryggersgade, men omtrent hvor nu Frederiksberggade gaar paa det Sted, gik da Helligkorsstræde imellem Mikkel-Bryggersgade og Kattesund, der var forlænget til Vognbadstuestræde ved Smedebakken. Fra Kattesund førte Store Skt. Klemensstræde til Gammeltorv igjen. I dette Strøg er der altsaa foregaaet meget væsentlige Forandringer siden den Tid. I Vognbadstuestræde var der desuden en Gang (nu i Baggaarden af Suhrs Stiftelse) eller en lille Gyde, hvori der boede fattige Folk. Saadanne Gange var ikke offentlige Gader, men som private Gaarde, der var aflukkede for almindelig Færdsel.

Fra Mikkel Bryggersgade udgik Pølsegaarden (nu Mikkel Bryggersgade Nr. 3) og Henrik Fyrens Gang, der fra nuværende Mikkel Bryggersgade Nr. 9 gik ned til Kattesund. Den var kun 5 Alen bred. Fra Kattesund gik Lavendelstræde til Volden, og her var Gaarden Smekkenborg nær Volden (nu Del af Nr. 67 paa Halmtorvet). De følgende Gader var Farvergade, hvor en Gaard med smaa Huse hed Perlegaarden (nu Del af Nr. 6 i Raadhusstræde), Gaasegaden, Løngangsstræde, Vandkunsten, hvor der i nuværende Nr. 5 til 13 var en stor Gaard med en Mængde Lejehuse, Raadhusstræde, Frederiksholms Kanal eller Slotsgade, Stormgade, Ny Vestergade (i daglig Tale kaldet Vigantsgade), Ny Kongensgade, Bryghusgade. I Ny Vestergade Nr. 10 og 12 var der en Gang. Raadhusstræde var en smal Gade indtil 1749, da hele den vestlige Side fra Farvergade til Nytorv brændte og Husrækken derefter blev rykket tilbage, saa Gaden blev dobbelt saa bred som tilforn [3]).

Fra Gammeltorv kunde man komme til Vimmelskaftet ad Nygade, der var anlagt, efterat en Ildebrand 1685 havde afbrændt henved 40 Gaarde i Vimmelskaftet, Badstuestræde og der omkring samt en Del Baghuse til Gammeltorv. Den egentlige Hovedvej var dog gjennem Klædeboderne, Skoboderne (Skovbogade) og Vimmelskaft, og det er den, man skal tage i Betragtning, naar man søger Oprindelsen til Vimmelskaftet, der har Navn efter Snedkernes Boreredskab; Klædeboderne er det nederste af dette, som Jernboret sættes i; det var Skoboderne og hvad vi nu kalder Vimmelskaft, der i Forening i gamle Dage hed enten Vimmelskaft eller Skoboderne; der var da endnu ikke gjort Skilsmisse mellem de to Gader. I »Den pantsatte Bondedreng« (1, 1) svarer Pernille paa Spørgsmaalet om, i hvilken Gade hun og Leerbeutel logerede: »Den hedder vist Vimmelskaftet,

det er en Gade, som gaar saa skjæv«. I »Jakob von Thybo« (2, 2) siger Jesper i sin foregivne Beundring for Thybo: »Herren ser ud bagtil, ligesom han var gjort efter Vimmelskaftet; Herrens Rumpe er Amagertorv, Faldet i Ryggen Vimmelskaftet«, hvortil Thybo med rette kunde sige: »Det er en underlig Lignelse«. I »Jean de France« (3, 1) siger Jean om Elsebet, at hendes Ansigt var kjønt nok, men for dansk, »á la Vimmelskaft«. Gaderne mellem Vimmelskaftet og Stranden var de samme som nu. Efter den omtalte Ildebrand 1685 skulde Knabrostræde, der hidtil kun havde gaaet til Brolæggerstræde, have været forlænget til Vimmelskaftet, men dette blev ikke til noget før efter 1728. Fra Brolæggerstræde, der var berømt ved de tydske Komedier i Skræderkroen, udgik i Retning af Vimmelskaftet Endeløsstræde, der hed saaledes, fordi det var lukket i den ene Ende; efter Ildebranden 1685 var det Bestemmelsen, at det skulde have haft et Knæk, saa det fik Udgang til Knabrostræde, men denne Plan kom først til Udførelse efter 1728. Badstuestræde og Hyskenstræde var ikke saa brede som i vore Dage; efter 1728 blev den sidste gjort 20 Alen bred. Kompagnistræde og Læderstræde, hvor der dengang boede mange Jøder, Snaregade, Magstræde, Nybrogade og Ved Stranden havde ogsaa samme Retning som nu, men medens nu Hovedbygningerne ved Stranden vender ud mod denne, vendte de dengang mod Snaregade og Magstræde, idet de mod Stranden havde Plankeværk og Skur; Bebyggelsen ved Nybrogade blev først paabudt ved Reskript 18. Decbr. 1728. I »Jean de France« (4, 7) præsenterer Antonius sig som Jesper Lorentzens Søn i Snaregade. Ved Enden af Knabrostræde var en Gangbro, der førte over til Slotsholmen; den kaldtes den røde Bro eller Nybro og blev nedlagt nogle Aar før 1728, deraf Nybrogades Navn; Naboløs var smallere end nu og blev efter 1728 udvidet til 20 Alens Bredde. Nissegangen var en smal Gyde mellem Stranden og Læderstræde, der ved Reskript af 2. Juli 1767 blev nedlagt og Grunden henlagt til de tilstødende Ejendomme, imod at der altid i Ildebrandstilfælde skulde være Færdsel mellem Stranden og Læderstræde. Gangen gik imellem dav. Nr. 7 og 8, men da disse nu er sammenlagte til 1 Ejendom, er Gjennemgangen nu bevaret i nuv. Nr. 34 ved Gammelstrand. Amagertorv, der begynder ved Hyskenstræde, var i sin vestlige Ende smallere end nu; det hed der ogsaa Stenboderne, efter nogle gamle Stenboder, der i mange Tider havde staaet foran Helligaands Kirke, men som siden var blevne fortrængte

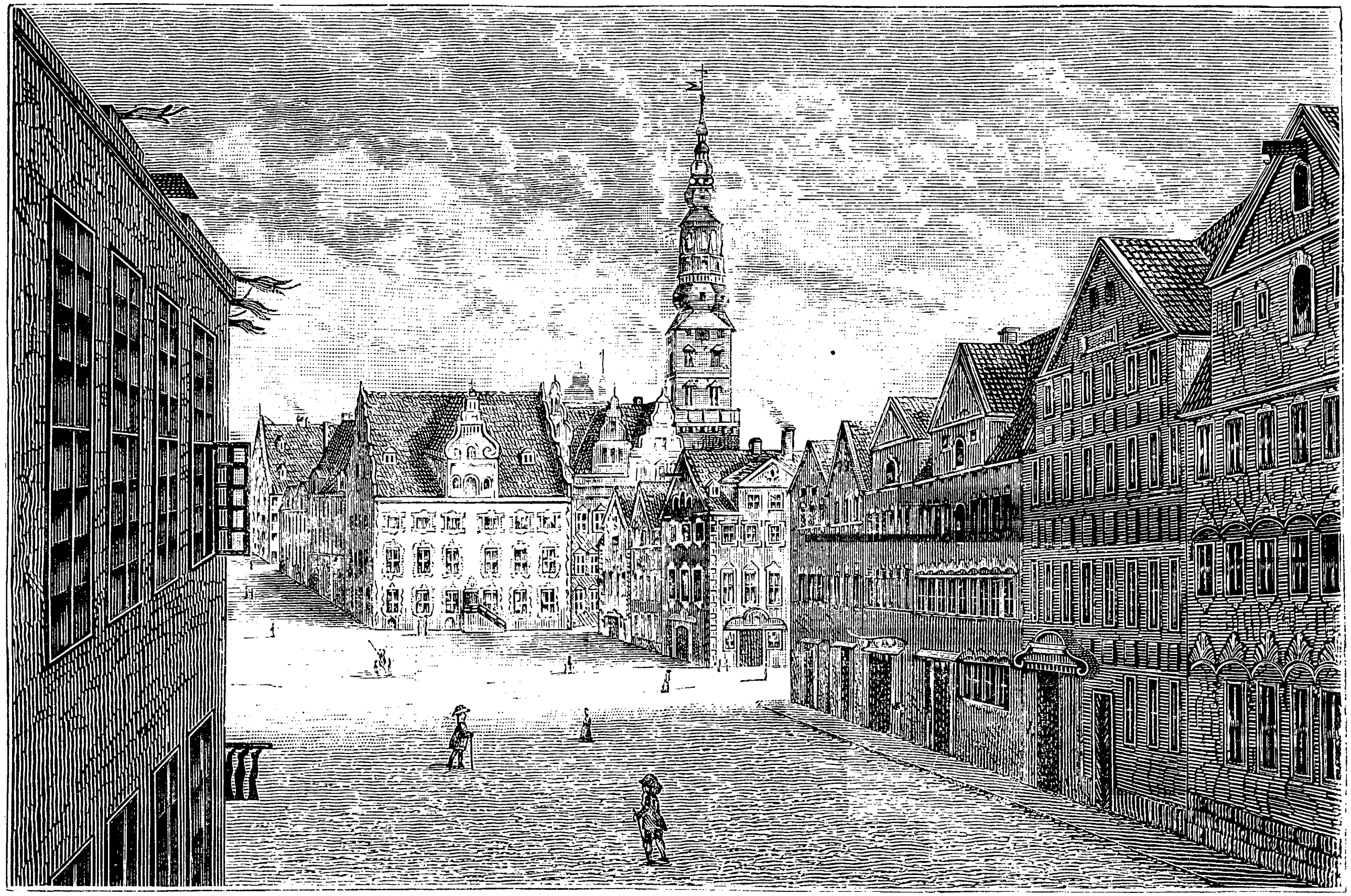

Amagertorv med St. Nikolaj Kirke i Baggrunden. Orig. i Oldn. Museum.

BIBLIOTHECA REGIA · HAFNIENSIS

af større Bygninger, der skjulte Kirken for dem, der gik paa Gaden. Gamle Amagertorv eller Torvets østlige Ende, var ogsaa meget forskjelligt fra det i vore Dage, idet det var bebygget paa den Side, hvor nu Højbroplads er. Det var den anseligste Del af Byen med dets forholdsvis høje Huse og gammeldags Bygninger; her var ogsaa Hovedsædet for Handelen og der var Kjøbmandsboder i de fleste Huse, foruden dem, der var udenfor paa Gaden; det var omtrent det eneste Sted, hvor det var tilladt at have Udbygninger, der ellers var aldeles afskaffede.

Fra Amagertorv gik en Hovedgade, Højbrostræde, ned til Højbro, saaledes at den nuværende Husrække paa højre Side af Højbroplads ogsaa udgjorde Strædets højre Side. Her var stærk Færdsel. I »Uden Hoved og Hale« (1, 3), hvor Pernille søger at modbevise Rolands Tro paa Forvarsler, siger hun: »Ligesom naar Herren fastende vil stikke sit Hoved igjennem Vinduet nær Højbrostræde, betyder det ufejlbar, at en Vogn vil komme forbi, thi saasom der altid er fuldt af Vogne i den Gade, saa kan det ikke slaa fejl«. Paralel med Højbrostræde gik Store Færgestræde, hvis østre Husrække var den samme som nu den østre Side af Højbroplads; den var ikke saa anselig som Højbrostræde, men ligesom i dette boede her mange Handlende.

Ud til S. Nikolaj Kirkegaard førte de 3 Kirkestræder, af hvilke de to kaldes saaledes endnu, det tredie hedder nu Fortunstræde efter Hotel Royal, der var en Gjæstgivergaard med Navnet Fortunen. Lille Kirkestræde var forbundet med Fortunstræde ved Lille Færgestræde. Langs Gammelstrand laa en Del Kjøbmandsgaarde, ligeledes i Boldhusgade. Hvad der nu er en Del af Holmens Kanal, hed dengang Størestræde, opnævnt ligesom flere af de omliggende Gader efter »Fisk«, som man dengang benævnede alle Dyr, der levede i Vandet; det hed dog mere almindeligt Numrene ved Holmens Kirke. Strækningen mellem Holmens Kirke og Vingaardstræde blev nemlig i Kristian den IV's Tid bebygget med Boliger for Kongens Søfolk og hed derfor med et fælles Navn Skipperboderne; det var smaa Huse med ensartet Udseende, der ligesom Nybodershusene maatte numereres for at skjelnes fra hinanden. Husenes Numerering indførtes først 1771 i hele Byen og man maatte hjælpe sig til at finde Vej ved visse Kjendemærker paa Husene, en blaa Haand, en Fugl, en Falk, et Oxehoved, en flyvende Hest osv., eller ved at sige: næst ved

Guldsmeden, skraas over for Bageren osv. I »Den Vægelsindede« første Udgave (2, 4) siges saaledes Galanterikræmmerenken at bo næst ved Henning Henningsen, i »Jean de France« første Udgave (3, 2) nævnes »i Vimmelskaftet næst Bogtrykkerens«. Værtshuse havde særlige Navne, f. Ex. Køge Kro i Mikkelbryggersgade og andre Navne, der senere vil blive nævnte. Gaderne i Skipperboderne, der fra først af saa ud som Nybodershuse, men nu vel for en Del var ombyggede, var omtrent de samme som nu, dog med nogen Forskjel i Navnene, og adskilte sig fra Nutidens Gader ved deres større Smalhed, thi Laxegade var kun 11—12 og Admiralgade 9—10 Alen bred, de andre i samme Forhold. Nellikestræde (nu Asylgade) var saa snæver, at en Vogn ikke kunde kjøre igjennem den, hvorfor Magistraten 25. Sept. 1724 befalede, at den skulde gjøres bredere. De andre Gader var Dybensgade, Laxegade og Hummergade, men medens den første og den sidste var lukkede i den østre Ende og ikke gik ud til nuv. Asylgade, var Laxegade ligesom nu forlænget med Reverensgade, saaledes kaldet efter Revieren eller Kanalen, der gik udenfor. I den anden Retning gik Admiralgade, Skvaldergade, der da hed Skvaldergaarden, og Holmensgade. Nellikestræde bestod alene som en Forbindelsesvej imellem Enden af Dybensgade og Vingaardstræde. Langs den Del af Holmens Kanal, der var nærmest Kongens Nytorv og hed Holmens Revier, stod derimod større Gaarde.

Vingaardstræde var kun 9 Alen bred og i dette laa endnu Vingaarden med en stor Have. Ud fra Vingaardstræde til over mod Lille Kongensgade var Smedens Gang, der paa sine Steder kun var $4^1/_2$ Alen bred, den var lukket i den ene Ende med en Port, igjennem hvilken Skippernes Lavshus i Lille Kongensgade havde Udgang. Vingaardstræde var forbunden med Lille Kongensgade ved den smalle Ulkegade, der nu ogsaa hedder Holmensgade og endnu er et historisk Mindesmærke om, hvorledes en af de gamle Smaagader saa ud. Den var kun 5 Alen bred og skulde have været udvidet ved Opførelse af ny Bygninger, men dette var ikke sket [4]). Lille Kongensgade havde samme Bredde som nu, men da den ikke er berørt af større Ildebrande, findes der endnu ikke faa Levninger af Bygninger fra ældre Tider.

Det samme er Tilfældet med Østergade. Dens Huse staar paa samme Grund, hvor de har staaet siden Arilds Tid, men den var paa den Tid, vi behandler, ikke »Strøget« eller Hovedpulsaaren og havde ikke mange Handlende, derimod boede her en Del fornemme

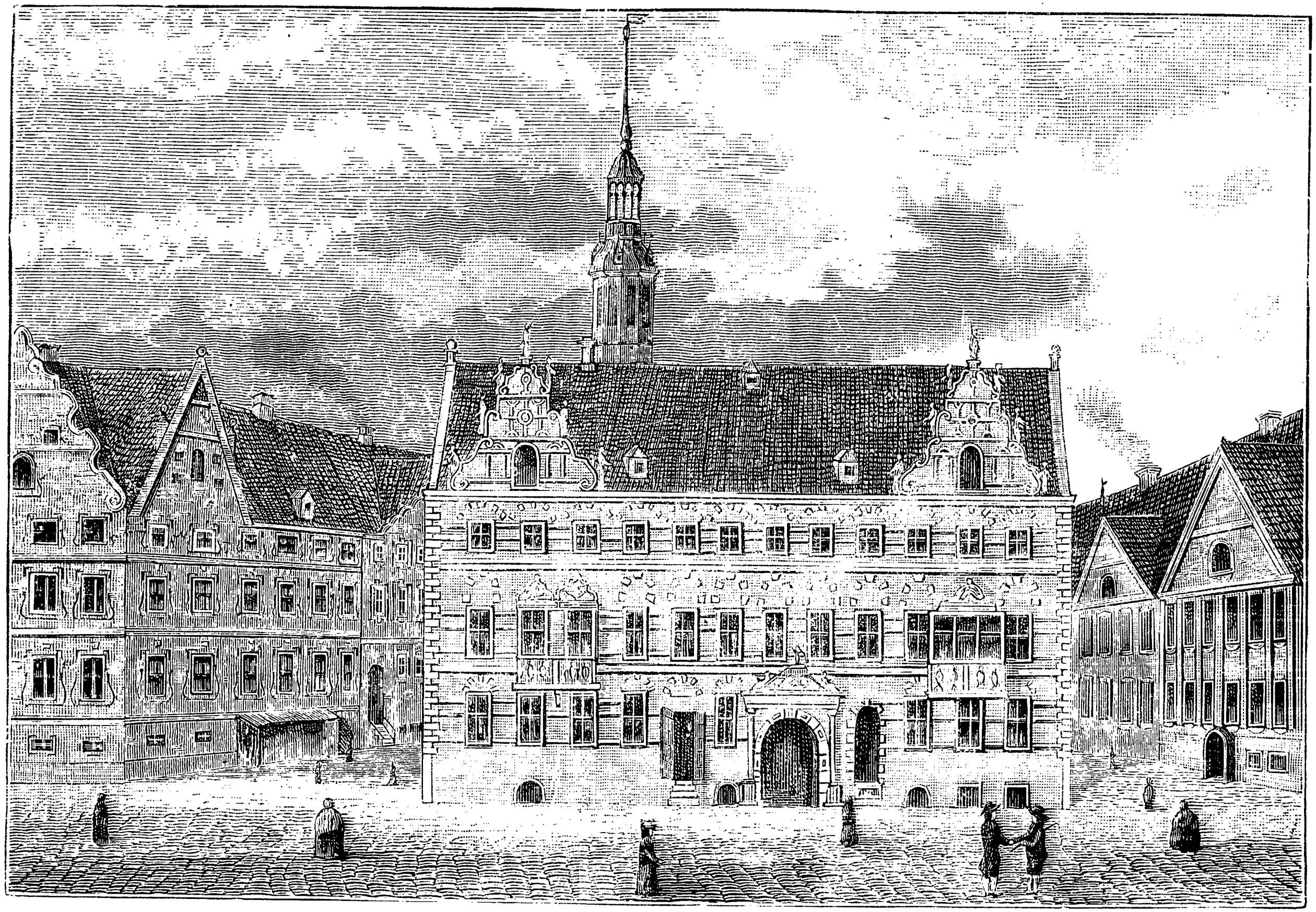

»Stenbukkens Gaard« imellem Lille Kirkestræde og Fortunstræde. Orig. i Oldn. Museum.

BIBLIOTHECA REGIA HAFNIENSIS

Familier; mange Grunde var store, saa her vel af og til endog kunde findes Smaahaver. Gjennem Østergade føres vi til Kongens Torv, som det officielt hed, eller Hallandsaas, som det hed i daglig Tale. Paa den Tid vidste man nok, hvorfra Navnet skrev sig, thi det var i Frederik III's Tid, da Planen for den ny Stad skulde gjennemføres, at man nedbrød den Forstad, der laa udenfor den gamle Østerport, sløjfede de gamle Volde og Grave, saa her en Tid lang saa forfærdeligt ud, at man hverken kunde komme op eller ned; da kaldte man dette uvejbare Stykke skjæmtvis Hallandsaas efter den ufarbare Egn, der adskiller Skaane og Halland[5]). Navnet holdt sig ind i det 19. Aarhundrede, Arv bruger det ogsaa i »Jean de France« (1, 2). Nu var det ikke Hallandsaas mere, Christian V's Statue, der da var en mere statelig Skikkelse end i vore Dage, stod paa sin Plads, omgivet af et stort Haveanlæg, der gik meget længer ud end det nuværende. Torvet var omgivet af smukke Bygninger og der var i det Hele gjort, hvad man kunde, for at gjøre det værdigt til Kongenavnet. En Mængde af de Gaarde og Palaier, vi nu ser, stod her allerede dengang, og Hovedvagten havde allerede længe staaet paa den Plads, hvor vi endnu saa den i vore Dage ved Enden af Ny Adelgade.

Gaar vi tilbage ad Østergade, har vi paa højre Haand med Indgang gjennem en Port Peder Madsens Gang, der indtil for en halv Snes Aar siden kunde give et Begreb om Fortidens smalle Gader med tilsvarende lave Huse, nu findes Ny Østergade paa dens Plads; i samme Gang fandtes endnu en mindre Gang, der var lukket i den ene Ende, nemlig Pistolstræde og Pistoltorvet, der havde Navn efter Ligheden med et Pistolskjæfte. I samme Retning som Peder Madsens Gang gik da som nu Christen Bernekovstræde, med sin Fortsættelse Gammelmønt og Vognmagergade, og Pilestræde med sin Fortsættelse Springgade. Holberg nævner ofte Christen Bernekovstræde som et Sted, hvorfra ægte Kjøbenhavnere nedstammer. I »Jean de France« (1, 7) fortæller Jeronimus, at baade han og hans Fader er fødte i denne Gade, og at han bar sit Navn med Gud og Æren. I »Jakob von Thybo« (1, 4) undrer man sig over, at Stygotius er bleven saa lærd, siden han er født i en saadan Gade. Arv i »Maskeraden« (1,11) mener, at han kan ogsaa blive fornem ligesom andre, der tager Tilnavn efter deres Fødested, naar han vil lade sig kalde Arv Copernikovstræde. Lodret paa disse Gader gik da som nu Silkegade, der vel endnu havde bevaret det meste af det Præg, den havde faaet i Chri-

stian IV's Tid, da den fik 2 Rækker ensbyggede Huse til Kongens Silkevævere; Antonistræde og Grønnegade, der afsatte mod Kongens Nytorv Lille Grønnegade (Ny Adelgade) med Prammandens Gang, der var lukket i den vestre Ende.

Kronprinsensgade var ikke til; den blev først anlagt i den Tid, Frederik VI var Kronprins, men her stod det store Reventlowske Hotel med en betydelig Grund og Have, Mur til Gaden, Hovedbygning tilbage. Derimod var Sværtegade til, der da hed Regnegade, og Store Regnegade, der ved Didrik Badskærs Gang var forbunden med Grønnegade og paa Nordsiden havde Lille Regnegade, der som nu var lukket i den nordre Ende. At Grønnegade var smallere end nu ses af, at det 1720 befaledes, at ny Bygninger skulde rykkes ind[6]). I samme Retning gik Klareboderne og Møntergade; i Gammelmønt, men tæt ved Hjørnet af Møntergade, var i en Gaard, der hed Stadt Wismar, Indgang til dens forrige Have, der i Pestens Tid var udlagt til Kirkegaard for Helligaands Sogn. Endelig gik her endnu som Forbindelsesvej mellem Kjøbmagergade og Gothersgade Landemærket, der først efter 1728 fik sin nuværende Bredde; den yderste Del nærmest ved Gothersgade hed Slippen. Fra Slippen udgik Lille Brøndstræde, som dannede et Hjørne med Store Brøndstræde, der da ikke gik ud til Gothersgade. Lille Brøndstræde, der var fortsat til Møntergade, hed da Bag Volden, som Minde om den Tid, da den var Voldgade, nemlig i den gamle By, førend de gamle Fæstningsværker, der gik, hvor Gothersgade nu gaar, blev sløjfede.

En Hovedgade var Store og Lille Kjøbmagergade, der vel var den længste Gade i den gamle By. I »Den Stundesløse« (3, 1) bruger Vielgeschrei det Udtryk om en Proces, at den var saa lang som Kjøbmagergade. Den gik lige saa langt som nu, men medens vi nu ved dens Ende træffer Kultorvet, kom man da til S. Gjertrudstræde, hvis højre Husrække var den samme som den, der nu findes paa Kultorvets Østside. Pustervig var lukket i den ene Ende og førte ikke videre; Hauserplads, Hausergade, Suhmsgade var ikke til, men her var store Grunde og Haver, der hørte til Gaardene i Pustervig og S. Gjertrudstræde; Aabenraa, Rosenborggade, Tornebuskegade var til, ligeledes Frederiksborggade, der var anlagt i Christian V's Tid; men Kultorvets vestlige Husrække var den ene Side af Mikkel Vibes Gade, en smal Gade, der i gammel Tid gik til Volden og var en Slags Fortsættelse af Peder Hvitfeld-

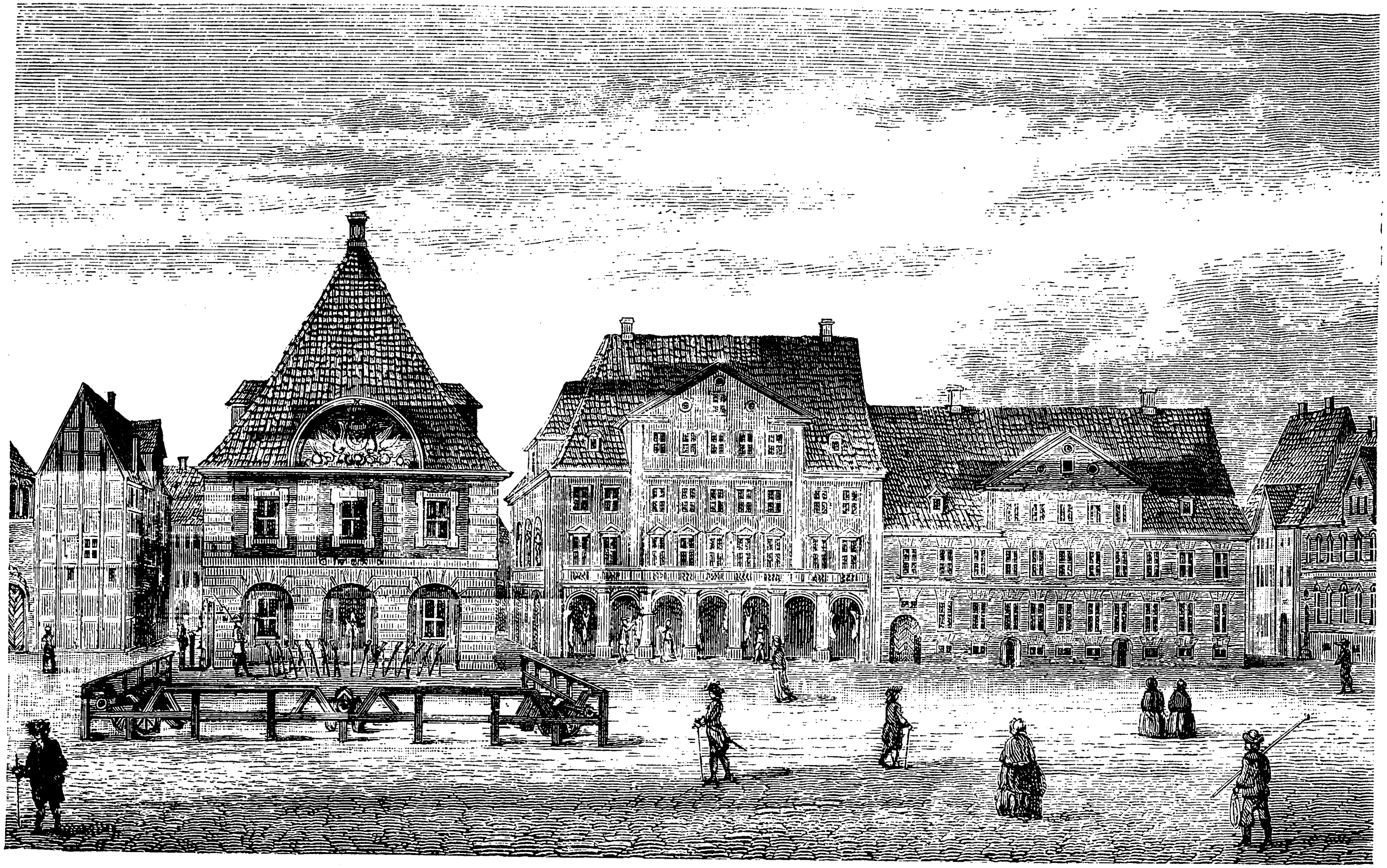

Hovedvagten paa Kongens Nytorv. Orig. i Oldn. Museum.

stræde, der nok var ikke lidt smallere end nu. Ved den gamle Nørreport var Nørretorv eller Skidentorv, hvilket Navn ikke talte fordelagtig om dets Tilstand; derfra førte Fiolstræde ned til Skidenstræde og Vor Frue Plads. I Rosengaarden var ved Nr. 11 Anders Pedersens Gang.

Skidenstræde, der nu hedder Krystalgade, deltes i Store Skidenstræde, der gik til Nørregade og hvis søndre Side gik langs Universitetets botaniske Have, og Lille Skidenstræde. Nuv. Nr. 8 til 12 var en Gang med Smaahuse. Vor Frue Plads hed da Vor Frue Kirkegaard og var indhegnet med Mur. Her stod Vor Frue Kirke, lige overfor Universitetet, ved hvis Side der var 2 Præsteboliger; hvor Metropolitanskolen staar, stod Professorboliger, medens Latinskolen var en Del af nuv. Soldins Stiftelse ud til Skindergade. I Kannikestræde fandtes da som nu de 2 Kollegier og Regensen, men det bestod ellers mest af Professorboliger; saaledes var Stiftsprovstens Gaard jo længe Holbergs Bolig, hvis Have strakte sig næsten langs hele Lille Fiolstræde. I Store Fiolstræde Nr. 34, der hed Kandestøbergaarden (nu Linden), boede en Mængde fattige Folk.

Lille Kannikestræde var ogsaa for en Del besat med Professorboliger. Igjennem dette kommer vi ud til Skindergade, hvorfra Trompetergangen og Kejsergade fører ud til Ulfelds Plads; Kejsergade er dog et nyere Navn og brugtes ikke dengang, i alle Fald ikke officielt. Paa Ulfelds Plads stod Ulfelds Skamstøtte; den vestlige Del af Pladsen hed Graabrødretorv, der ogsaa da var forbundet med Klosterstræde, der førte fra Vimmelskaftet til Skindergade; i Klosterstræde boede 1722 21 Skomagere. I »Uden Hoved og Hale« (2, 8) siger Henrik: »Skomagere er noget godt ærligt Folk, men det er noget menneskeligt hos dem, at de gjerne lyver; Herrens Skomager er min Tro saa habil derudi, som han kunde have været født midt i Klosterstræde i Kjøbenhavn«.

Ulfelds Plads var forbunden med Kjøbmagergade ved Løvstræde og med Store og Lille Helliggejststræde ved Tugthusporten, der nu er en Del af Niels Hemmingsensgade, men da var en Gjennemgang gjennem en hvælvet Port, der stod over hele Gaden lige ud til Graabrødretorv; et Hus paa dette Torv havde nemlig 6 Fag til dette og 2 over Tugthusporten [7]). 1727 ønskede Magistraten at expropriere et Hus her for at gjøre Gaden bredere paa Hjørnet af Store Helliggejststræde, men havde ikke Penge dertil [8]), formodenlig i Anledning af, at Hjørne-

huset mellem Store og Lille Helliggejststræde dette Aar var sprængt i Luften ved Uforsigtighed med Krudt [9]). Lille Helliggejststræde var meget smal, men den gik paa den ene Side langs Helliggejstes Kirkegaard. Store Helliggejststræde hed saaledes til den nyeste Tid, da den har faaet Navnet Valkendorfsgade; hvor det nu er forlænget ud til Amagertorv udenom Kirken, var der ingen Gade, men vel som senere Haver til de tilstødende Ejendomme, eller maaske stod her til Ildebranden endnu de gamle Huse fra Tugthusets Tid.

Nørregade var fra gammel Tid en Hovedvej fra den gamle Nørreport, der stod ved Enden af den, til Gammeltorv; dens Bredde har næppe nogensinde været mindre end nu. Nørregade Nr. 24 til 38 og Nørrevold Nr. 40 til 44 var en samlet Ejendom med Smaahuse, der hed Raadstueskriver Raffs Gang. Gaderne mellem den og Volden, Larslejstræde, Teglgaardstræde, St. Pedersstræde, Lars Bjørnstræde og Studiestræde var de samme som nu, men var meget smallere; Studiestræde og St. Pedersstræde hørte til det lærde Kvarter.

Om den Del af Byen, der laa paa den anden Side af Gothersgade, er ikke meget at sige; vi ser den for vore Øjne den Dag idag. Husene var dog tildels anderledes og der var mange flere Pladser og Haver, dog mest bag ved Forhusene, men Gadernes Retning og Bredde var den samme. Kronprinsessegade var derimod endnu en Del af Rosenborg Have, og da gik Grundene i Adelgade altsaa ud til denne. Nyboders Huse var ikke byggede længer ud end til Elefant- og Tulipangade, hvorfor der var en stor aaben Plads ud mod Kastellet, det saakaldte Grønland. Grønland omtales siden i Anledning af Duellerne; her holdt Garden Skiveskydning og her var militairt Rettersted, i det mindste i Christian V's Tid [10]). Imellem St. Anne Plads og Kastellet laa ogsaa en stor Plads, det var der, hvor det nedbrændte Amalienborg Slot havde staaet, hvis Have, omgivet af Kanaler, dog holdtes under Dyrkning; i Midten blev en Pavillon anlagt 1728, som Kongen brugte ved Mønstringer, idet Grunden udenfor Haven dette Aar var indrettet til Mønsterplads for Garnisonen [11]). Ny Toldbodgade var udlagt i Begyndelsen af Frederik IV's Regering, og Grundene udenfor den var tildels udfyldte og brugtes til Tømmerpladser, hvortil de var udlagte 1708.

I det væsenlige uforandret er Børsen og Nybørs, hvilke Huse, opførte i Midten af det 17. Aarhundrede, kun er blevne moderniserede. Indtil langt ind i det 18. Aarhundrede havde alle Husene

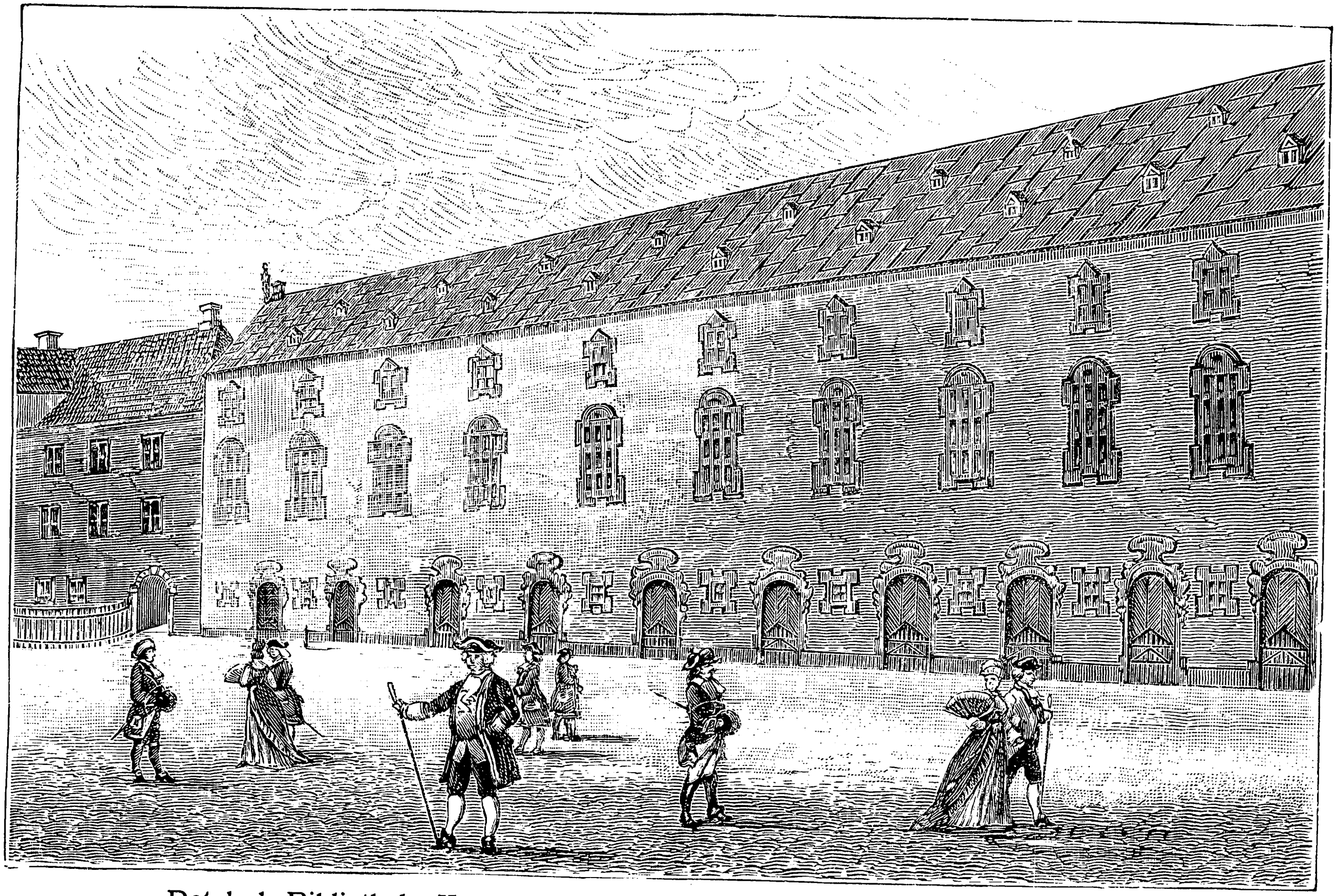

Det kgl. Bibliothek, Kunstkamret og Gehejmearkivet. Orig. i Oldn. Museum.

ved Nybørs ud til Gaden de høje gammeldags Trapper med Jernrækværk, ad hvilke man ogsaa gik op i anden Etage [12]). Den Kanal, der gik op langs vesten for disse Huse, er opfyldt for nogle Aar siden ligesom den, der gik op paa den anden Side af Proviantgaarden.

Ej heller med Christianshavn er der foregaaet saa mange Forandringer, som man skulde tro; det er væsentlig endnu det samme som dengang og har flere Levninger fra Fortiden end nogen anden Del af Byen. At Knippelsbro var ved Enden af Brogade, er noget, som endnu er i de flestes Minde; den blev 1728 ombygget fra ny af Overlandbygmester Krieger og kostede 18,600 Rdl., der udrededes af Kongens Partikulærkasse [13]), og den Bro, der gaar over Kanalen ved St. Annegade, var en privat lille Bro med en Snurre paa, hvorfor den hed Snurrebroen. Ind under Volden blev opfyldt med Renovation og i det hele var endnu ikke ret meget opfyldt indenfor Kvintus. De store Pladser imellem Christianshavn og Toldbodbommen var ikke til, en enkelt lille Ø var vel voxet op af det Skarn, der blev fyldt i Vandet, men det var det hele.

Paa Slotspladsen stod Slottet, men det var et andet, end det man ser nu, det var Levningerne af de gamle Bygninger, der var opførte til forskjellige Tider, og nyere Tilbygninger, men i de Aar, vi her sysselsætter os med, var det hele under Ombygning, der varede i Aarene 1717—27; i sidstnævnte Aar viste sig en ny Bygning, der dog kun stod faa Aar, da Grunden ikke kunde bære den, hvorfor Christian VI lod alt nedbryde igjen. Dette Slot var omgivet af Grave, og der var kun Adgang dertil ad Broer og Løngange. Det havde nok været Kongens Plan, idet han flyttede Broen og Porten ligefor Boldhusgade, at der skulde der have været Bro over Stranden og Laxegade gjøres bred og lægges lige for Boldhusgade, saaledes at der blev Udsigt igjennem denne til Hallandsaas, men det viste sig at blive for kostbart [14]).

Paa den Side af Slotspladsen, hvor Slotskirken og Thorvaldsens Museum er, var der Gader med prægtige store Gaarde, der for en stor Del var beboede af fornemme Personer; der var ogsaa en Gade med mindre Huse, der hed Trompetergangen.

Staldmestergaarden, der var bygget af Frederik IV, Tøjhuset, Bibliotheket, hvis nederste Etage endnu indtil for nogle Aar siden blev benyttet af Tøjhuset og i hvis øverste der var det kgl. Kunstkammer, Gehejmearkivet, Løngangen til Kancellibygningen og selve

Kancellibygningen havde i det væsentlige samme Udseende som nu, den sidste er bygget 1721. Husene bag Børsen var en Række Privatbygninger, men Nr. 8 var det kgl. Posthus; af disse Bygninger staar endnu yderst ved Stranden det gamle Sukkerhus fra 1657.

Hvor vi nu har Gammelholm med de høje Huse, saa vi i vore Dage endnu den gamle Bremerholm i samme Skikkelse som i hin Tid. Indenfor Kanalen var den lange Reberbane og forskjellige Bygninger for Marinens Bestyrelse og Skibsbyggeri, saaledes Admiralitetet, opført 1703.

Paa Gammelholm var desuden Ankersmedien, og forskjellige Værksteder. En Rejsende, der besøgte Kjøbenhavn 1702 og fik Lejlighed til at bese Gammelholm[15]), fortæller ogsaa om Fangerne, der arbejdede her i Kongens Jern: De havde Jernringe om Ankelen og om Lænderne, der var forbundne ved en Lænke. De forlod aldrig Holmen, der bevogtedes Nat og Dag. Den Rejsende spurgte en om Grunden til hans Straf og fik at vide, at han, der havde tjent paa Tøjhuset, havde stjaalet Blykugler der for at bruge dem som Lodder til Fiskegarn, hvorfor han var dømt paa 3 Aar. Fangerne fik samme Føde som de andre Arbejdsfolk.

Paa Holmen var en Dok, som kunde pumpes læns i et Kvarter, men der var Væld i Bunden, saa den ligesaa hurtig blev fyldt, og man tænkte paa at flytte Dokken til Christianshavn, hvad der dog først skete i Christian VI's Tid. En Bedding kaldtes da Bankestok; det hedder saaledes i Christian V's Dagbøger: »10. Nov. 1691 lod vi en ny Dokke, hvor en Del Skibe kan efterhaanden udi repareres og renoveres fra Kjølen op til, afvinde fra sin Bankestok, der den paa var bygget«; »15. Oktober 1696 lod vi tvende Skibe løbe fra Bankestokken paa den ny Holm«[16]); i Frederik IV's Tid var der Bankestok baade paa Ny- og Gammelholm[17]). I »De Usynlige« (3, 2) siger Arlequin om sin Usynlige: »Intet Dyr er nogen Tid løben af Naturens Bankestok, som er mere fuldkommen i Skabning«.

Af Kirker havde man 8. Den første Rang indtog Vor Frue Kirke, en gothisk Bygning med et højt spidst Taarn, af Længde som den nuværende, med høje Hvælvinger, der hvilte paa 2 Rader Piller. I Koret og rundt omkring i Kirken fandtes en umaadelig Mængde Epitafier, Gravstene og Indskrifter, af hvilke Ulrik Frederik Gyldenløves og Kort Adelaers store Marmor-Gravmæler i særskilte Kapeller var de pragtfuldeste[18]); i Kirken hvilede mange af Landets bedste

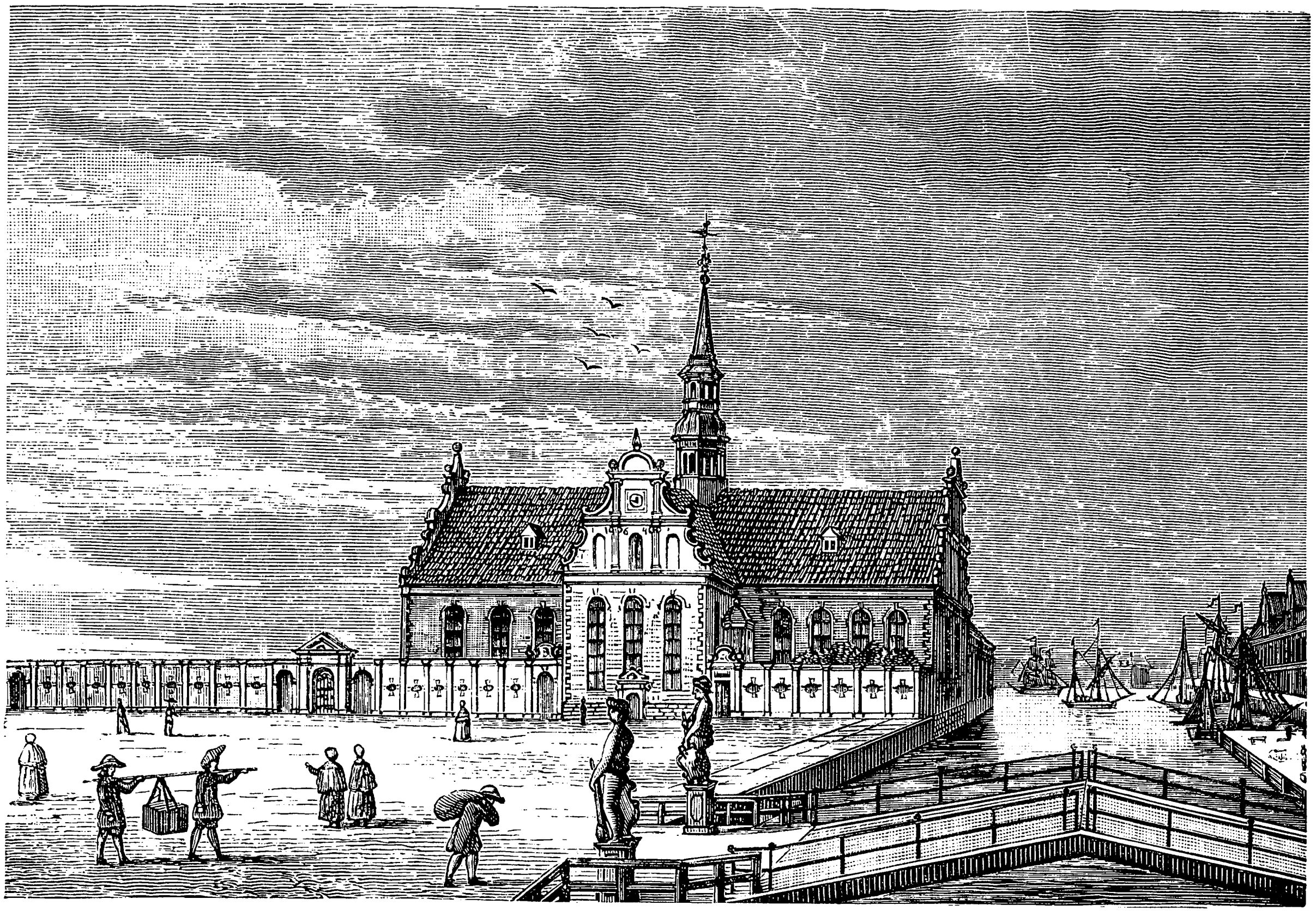

Holmens Bro og Kirke. Orig. i Oldn. Museum.

BIBLIOTHECA REGIA · SIGNENSIS · FALKENSIS

Mænd, baade Sjællands Biskopper, Universitetets Professorer og mangfoldige andre. Kirken udmærkede sig ved sit store og ualmindelige Orgel.

Helliggejstes Kirke havde omtrent samme Ydre som nu, men Synet af den var skjult fra Amagertorv, idet de saakaldte Stenboder var byggede udenfor den paa Gaden, der altsaa her var meget snæver. I Taarnet var Byens Normaluhr og i Forbindelse med dette Uhr stod et Klokkespil, der hver hele og halve Time, Dag og Nat, spillede et Psalmevers. De 19 Klokker, hvoraf dette Spil bestod, hed Sangklokkerne og var Kjøbenhavnernes Stolthed; de sattes ogsaa i Gang ved fornemme Begravelser, men var dog vistnok til Plage for Mange; i »Den Vægelsindede« (2, 1) siger Eraste: »Han, som dræber Folk med Sangklokkerne, skulde aldrig bede Livet af nogen af mine Børn, thi ingen af dem skulde efter Takten føres til Graven«. I »Det lykkelige Skibbrud« (5, 7) omtales en Komedie »Sangklokkerne eller de svadsige Søstre«, hvilken Benævnelse ikke er Tegn paa at Holberg yndede dem. I det Indre var Kirken rig paa Gravmæler.

S. Nikolaj Kirke var næst efter Vor Frue Byens største, idet den strakte sig over Nikolajgade. Dens Taarn havde et højt Spir, der hvilede paa 8 forgyldte Kugler. I Nischer stod udenpaa Kirken udhuggede Stenfigurer i Legemsstørrelse af Profeterne og Apostlene. Indvendig var foruden det pragtfulde Monument over Niels Rosenkrands en Mængde skjønne og gammeldags Gravmæler. Embederne ved Kirken var de mest indbringende i Byen, saaledes sagdes Klokkerens Indtægter at løbe op til over 1000 Rdl.

Holmens Kirke havde noget nær det samme Udseende som nu. Uhret i Gavlen havde ikke Ry for at gaa videre nøjagtigt, thi i »Den Vægelsindede« (2, 4) siger Espen til Apicius: »Jeg har den Ære at kjende Herrens Hjærte, det gaar ungefær ligesaa rigtigt som Holmens Klokke«. I Verset foran Holbergs fire Skjæmtedigte hedder det:

»Før Holmens Klokke skal med andre Klokker gaa«

som Betegnelse paa noget urimeligt.

Hellig Trefoldigheds eller Trinitatis Kirke, ogsaa kaldet Runde Kirke, var i det Væsentlige af samme Ydre som nu, thi vel brændte den 1728, men Murene blev staaende og meget af det Indre skaanedes ogsaa. Paa Loftet var Universitetsbiblioteket med en rig Samling af Haandskrifter[19]). Kirkens, man kan næsten sige Byens største Mærkelighed var Rundetaarn, op ad hvilket man kunde kjøre

i Vogn med 6 Heste for, hvilket Christian V og Peter den Store havde forsøgt. Øverst var Observatoriet med dets kostbare Instrumenter og navnlig den store Himmelglobus. Rejsende, der kom til Staden, maatte fremfor alt se dette Taarn, og i »Erasmus Montanus« (2, 2) siger Jakob ogsaa, at han gjerne vilde til Kjøbenhavn for at se Rundetaarn og Klostret, hvor man gjør Lærred. Naar noget mærkeligt foregik i Byen, søgte man dertil, som naar Klavs i »Barselstuen« (1, 2) vilde laane en Enesteskilling for at komme derop, at han kunde se, hvad der foregik i Aabenraa. Det var Klokkeren ved Trinitatis Kirke, paa den Tid Søren Mathisen, der havde Indtægten af de Penge, der ydedes for at faa Adgang, men Observatorerne klagede over, at Observationerne og Instrumenterne blev forvirrede ved Folks Stimen og Allarm. Ved Reskript af 5. Febr. 1717 blev det bestemt, at Klokkeren skulde beholde Indtægten, saa længe han levede, men efter hans Død skulde den tilfalde Observatoren og de 2 Studiosi, som arbejdede ved Observatoriet.

Den Herre Zebaoths eller Garnisons Kirke, opført 1704, og Citadalskirken er endnu til i uforandret Skikkelse. Vor Frelsers Kirke paa Christianshavn blev vel benyttet til Gudstjeneste, da den var indviet 1696, men dens Bygning var endnu ikke fuldendt, navnlig blev Alter, Daab og Prædikestol først anskaffet efterhaanden. Taarnet fandtes kun lidet ragende op over Kirken, paa Prospektet af Gyldenløves Begravelse ses det bagved Gjæthuset, og det var først 1749 at det nuværende Spir blev fuldendt. Til Kirkens Fuldendelse var nogle Bøder ved Højesteret og Landsthingene henlagte, det er derfor Paris i Prologus til »Ulysses von Ithacia« idømmer Juno og Pallas for deres dristige Tale i Retten 10 Rdl. til Christianshavns Kirke.

S. Petri Kirke var som nu Kirke for den tydske Menighed, der paa hin Tid forholdsvis var større end nu. Den havde et højt Spir og et langt hvælvet Begravelseskapel.

Den reformerte Kirke, eller som den da kaldtes, den calvinske, laa paa samme Sted som nu og havde vel omtrent samme Ydre som den nuværende; den var bygget i Christian den V's Tid, da de reformerede fik fri Religionsøvelse. Det var mange ansete Familier, der da kom herind, og ved den stærke Tilbøjelighed for alt Fransk, der blev herskende her, fik denne velstaaende Menighed sikkert megen Indflydelse paa Tonen i den fornemme Borgerstand. Propaganda gjorde den ikke, thi det vilde have fremkaldt en frygtelig Storm, hvis nogen

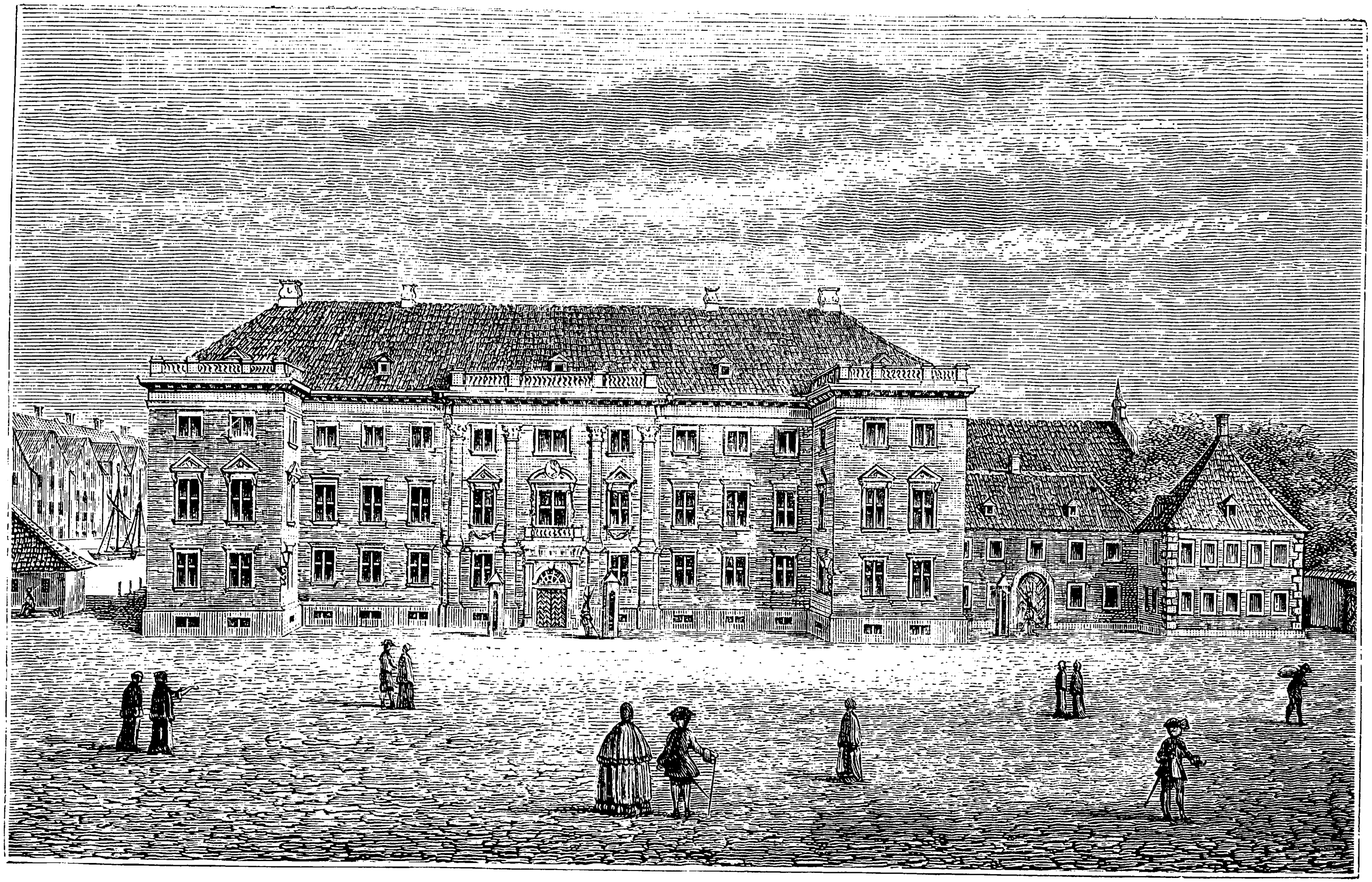

Charlottenborg. Orig. i Oldn. Museum.

havde traadt over til et andet Kirkesamfund end det lutherske, men det var nok Mode at gaa i en Kirke, hvor der prædikedes paa Fransk. I det mindste kunde Frandses Ytring i »Jean de France« (1, 4) tyde derpaa; han fortæller nemlig om Herman Frandsens Søn: »han aad heller en Suppe koget paa en Skopind, naar den var tillavet af en fransøsk Kok, end den bedste Kalvekjødsuppe paa Dansk; naar han talede med de fornemmeste Bestillingsmænd, kaldte han dem Monsieur, aleneste fordi det var paa sin Parlemefransøsk, uanset at han fik mange Uvenner derved, ja han vilde paa Sikasten ikke gaa i dansk Kirke mere, men holdt sig til den calvinske Menighed udi Aabenraa.«

Ved Forordningen af 27. Febr. 1682 var der gjort et stort Skridt fremad til at give Byen et mere pynteligt Udseende. Langs Kanalerne, paa Torvene og i Hovedgaderne, nemlig Østergade, Amagertorv, Stenboderne, Skoboderne, Vimmelskaft, Klædeboderne og Vestergade til Vesterport, Nørregade, Højbrostræde og Kjøbmagergade, altsaa i Hovedadgangene til Slottet, maatte ny Huse kun bygges af Grundmur og ikke under 2 Loft, og i Store Færgestræde, Frederiksborggade til Nørreport og Raadhusstræde forbi Vandkunsten skulde alle ny Huse have grundmurede Gavle og i det mindste i nederste Stokværk være af Grundmur. Der blev ogsaa givet dem særlige Fordele, der paa øde Grunde vilde bebygge hele Pladsen til Gaden og opføre Huse paa 2 Loft med Grundmur forneden; i det mindste skulde man bygge en Brandmur til Gaden og maatte ikke sætte Plankeværk, hvor man ikke byggede Hus. Kongen saa ej heller gjerne Trapperne, der stod ud paa Gaden, men da disse ikke kunde borttages, blev det tilladt at de maatte forblive, naar de ikke gik over 5 Kvarter ud fra Huset, ved ny Huse derimod maatte Trappen kun gaa $2^1/_2$ Kvarter ud.

Ved dette Paabud nødtes man til i ny Huse at lægge Trappegange ind i Husene, noget man ikke kjendte i ældre Bygninger, eller i alle Fald maatte man flytte Adgangen til de øvre Etager til en Svalegang ud mod Gaarden. Kun hvor Fortovene var saa brede som ved Stranden, maatte Skur af Træ vedblive. Karnapper og Udvinduer til Gaden »vanhælder Husenes Sirlighed og ere Naboerne ofte til Præjudice« og de maatte ikke mere bygges, ligesom i ny Huse det øverste Loft eller Stok ikke maatte bygges ud over det nederste. De smaa Stræder, hvor Vogne ikke kunde komme igjennem og som var farlige baade for Ildebrand og smitsom Sygdom, da de idelig var fulde af Urenlighed, skulde enten tillukkes og afskaffes eller udvides,

at der magelig kunde kjøres med Vogne for hver Mands Dør, og der skulde sættes Mærker, hvor langt tilbage Husene skulde flyttes, naar noget af dem skulde ombygges.

Ved denne Forordning blev gjort en Begyndelse til efterhaanden at give Byen et mere pynteligt Udseende efter nyere Tids Krav og den vilde langsomt have gjennemført den Forandring til det bedre, som Ildebrandene i et Nu frembragte. Byen fik vel et pynteligere Udseende efter den Tids Betragtning, men Grunden blev tillige lagt til dens store Ensformighed i Bygningsmaade. Den Afvexling, som blev frembragt ved de gammeldags Herskabshuse, hvor Hovedbygningen laa allerbagerst i Grunden, medens en Mur stod ud til Gaden, fandtes nu kun sjælden og det alene i de smaa Gader. Nr. 4 i Gammelmønt, der tilhørte Admiral Ove Gjedde i Christian IV's Tid, var indtil den nyere Tid endnu temmelig uforandret og enhver, der færdes ad Didrik Badskærsgang, vil undre sig over at se en saa mærkelig Pragtbygning ud til en saadan Gyde, medens Sagen er den, at det er Husets Bagside, man ser; dets Indgang var ad Gammelmønt. Præstegaarden til Petri Kirke var til 1728 »ej nogen Bygning til Gaden, men derimod en stor Bagbygning i Gaarden, en stor Gaardsrum brolagt, hvor i Midten befandtes et stort muret Lysthus med skjønne, grønne Træer omkring« [20]).

Husenes Ydre havde dog endnu et meget forskjelligt Udseende. De fleste var af Bindingsværk, nogle havde Mur til Vinduerne eller i hele det nederste Stokværk og et enkelt endog klinede Vægge, saaledes 1722 et Hus paa Vestergade. Mange Gaarde var dog helt af Grundmur og heri havde nysnævnte Forordning stor Del, idet der deri var lovet Skattelindringer for de ny grundmurede Bygninger.

Som en Følge heraf havde den ny Del af Byen og da navnlig Kongens Nytorv et anseligere Udseende end den gamle By. I denne stod dog ogsaa mange Stenhuse fra gammel Tid, især fra Christian IV's, fra hvilken der den Dag idag er levnet os Gaarde som den Schoustrupske paa Amagertorv og Efterslægtens Gaard paa Østergade. Endnu ældre Ejendomme fandtes sikkert. Paa Gammeltorv, hvor nu Raad- og Domhuset findes, stod en Bygning, der nylig var indrettet til Vajsenhus, men var en gammel Adelsgaard, der beskrives saaledes af Reiser: »Det var en Bygning efter gammel Façon og efter den gamle gothiske Art og Smag, kun 1 Etage i Højden; jeg kan bedst

Amalienborg Have. Orig. i Oldn. Museum.

SIGNENSIA · BIBLIOTHECA REGIA · MONACENSIS

ligne samme ved den gamle Børses Bygning, dette alene undtagen, at det samme bestod kun af 1 Etage i Højden«[21]).

Hvor ringe Husene i Smaagaderne kunde være, ses af en Beskrivelse af et i Larslejstræde, der var skaanet af Ildebranden 1728 og først blev nedbrudt 1737; det var »et meget lidet uanseligt Hus ikke halvanden Alen højt fra Gaden til Taget, med et skraat Tag af 7 til 8 Alens Højde; dets Stuer, hvis Vinduer vare saa godt som lige med Gaden, laa ned i Jorden«[22]).

De gamle Huse var ofte forsynede med Bomærke eller et andet Kjendetegn, hvorved de kunde skjelnes fra hverandre. Ofte var der Indskrifter, latinske, tydske eller danske; nogle af disse var gode Ønsker om Huset og dets Beboere: saaledes paa et i Admiralgade:

O Gud fra al Ulykke og Fare
dette Hus og Sted naadelig bevare.
Velsigne dem, deri bygge og bo,
efter Døden giv evig Glæde og Ro;

andre var gudelige Opmuntringer og Paamindelser; over et Hus i Fortunstræde stod:

Hvo paa Gud tror,
han tryggelig bor;

over et i Ulkegade:

Den, som er timelig fød,
maa hver Dag vente sig Stød;

over et i Kjøbmagergade:

Om du gaar ind, om du gaar ud,
bevare dig den Herre Gud;
Ledsage dig baade hid og did
fra nu og indtil evig Tid;

over Vinhuset Dyrkjøb stod:

Vaag op og bed, Tiden gaar,
Døden kommer, du ved ej naar.

I Landemærket stod med Aarstal 1647:

Sørg du ej for mig,
Jeg sørger ej for dig,
Gud sørger for os alle.

Paa et Hus i Rosengaarden stod med Aarstallet 1582:

Vil du, det skal gaa dig lykkelig,
i Handel brug ej Falsk og Svig.
Slaa ej til Verden din Lid,
forlad dig paa Gud din Herre blid.
Thi hvo Gud frygter, er rig og vis,
i al hans Nød faar han stor Pris.
Gud und mig af din Forstand,
for jeg er fød i fremmed Land.
Frels mig af al min Nød
og fri mig fra den evige Død.

Andre paaminde om Forgængeligheden: I Kjøbmagergade læste man med Aarstal 1553:

Altingest er Forfængelighed,
Guds Ord bliver evindelig.

og i Vimmelskaftet fra 1591:

Ingen kan siges lyksalig at være,
førend de hannem til Graven mon bære[23]).

Efter Ildebranden 1728 blev mange af de ny Huse ogsaa forsynede med Indskrifter, men uagtet de her nævnte ikke udmærke sig ved synderlig dybe Tanker, saa var den ny Tids Indskrifter i Sammenligning hermed uendelig fade.

Vil vi gjøre os et Begreb om Datidens store herskabelige Bygninger, gaar vi til Kongens Nytorv, hvor vi endnu finder flere bevarede. Det nuværende Hotel d'Angleterre var vistnok opført af Storkansleren Grev Ahlefeldt (død 1686) i Kristian V's Tid og tilhørte endnu Familien; det var paa 2 Etager med en Kvist og med en Karnap i hver Etage. Det Thottske Palais paa Hjørnet af Bredgade, ogsaa paa 2 Etager, er opbygget af Admiral Niels Juel omtrent 1683, og det var her han døde, det tilhørte nu Grev Danneskjold; Charlottenborg, tidligere Gyldenløves Palais, var paa 3 Etager, opført 1672—83[24]) og tilhørte nu Fredrik IV's Broder Prins Karl.

Det nuværende Hotel du Nord er opbygget omtrent 1687 af Admiral Christian Bjelke og tilhørte paa denne Tid Storkansler Grev U. A. Holstein. 17. Okt. 1721 fik han af Kongen Fritagelse for Grundskat og andre Paalæg, da han lod Gaarden indrette til grevеligt Sæde og Hotel for sig og sine Efterkommere, og dette kostede ham ligesaa meget som at bygge et helt nyt Hus[25]). Derved frem-

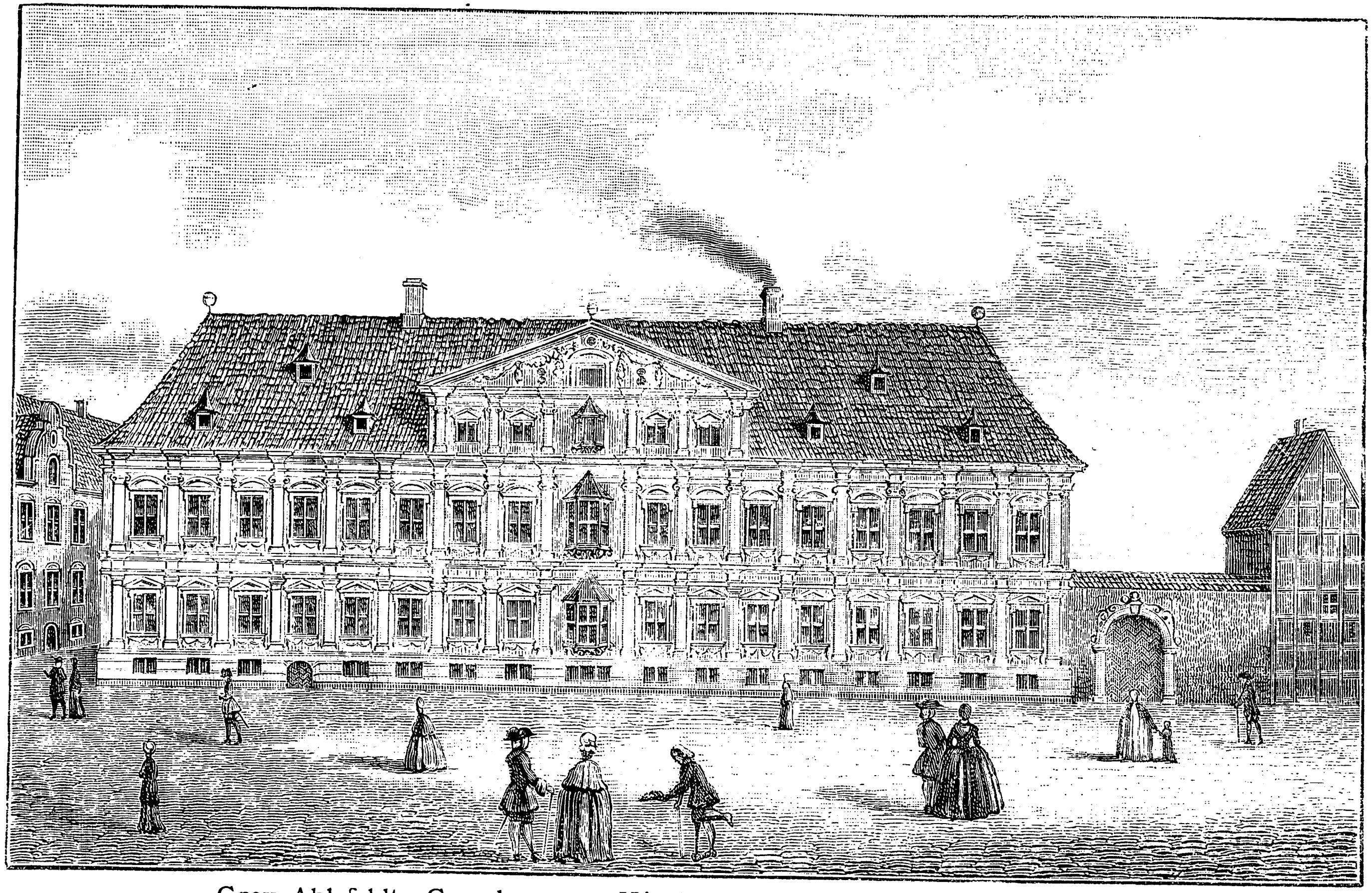

Grev Ahlefeldts Gaard, senere Hôtel d'Angleterre. Orig. i Oldn. Museum.

kom den Bygning, som fremstilles S. 55, men da denne brændte 1748, blev den igjen noget forandret. Ved Grev Holsteins Ombygning er det vistnok, at der inde i Gaarden forsvandt en gammel rund Pavillonbygning, i Lighed med en, der ogsaa tidligere har været i det Thottske Palais. Da Grunden til denne blev udgravet for nogle Aar siden, skete det morsomme Tilfælde, at man ansaa den fundne Runding for at være Levninger af et gammelt Fæstningstaarn, skjønt Stenene tydelig nok var gule flensborgske Mursten fra det 17. Aarhundrede[26]). Et andet Kuriosum om denne Gaard er, at den stadig angives som den, Niels Juel ejede og hvor han døde, en Fejltagelse, hvorfor Danske Atlas bærer Ansvaret. Det Moltkeske Palais paa Hjørnet af Bredgade og Dronningens Tværgade er bygget af Grev Frederik Anton Danneskjold Laurvig (f. 1688 † 1754), Søn af den U. F. Gyldenløve, der byggede Charlottenborg og som selv vilde have bygget sig et Palais paa dette Sted; senere udvidede Grev Danneskjold Bygningen med et stort Hus langs Bredgade, der ikke var saa højt som det forrige og med et Taarn over Midten; den første Bygning paa 2 Etager ser man endnu, af den anden er der noget tilbage.

Ligesom der var en Byggeperiode i Christian V's Tid, saaledes var der ogsaa en i Frederik IV's Tid, de gamle Huse trængte til Afløsere og til at indrettes paa at kunne rumme flere Familier end hidtil. Man pyntede ogsaa op paa de gamle. Paa Østergade paa Hjørnet af det lille Stræde, der gik til S. Nikolaj Kirke, stod et 2 Etages Hus, paa 7 Fag med Lejekjælder, hvis nederste Etage var Grundmur og den øverste Bindingsværk; ovenover var en Front paa 4 Fag af stærkt Egetømmer, og den havde ikke alene 2 Udhæng efter gammeldags Skik, men disse stod ulige paa Huset, saa der paa den ene Side fandtes 2 Fag Tag og paa den anden 1 Fag, hvilket vanhældede Forsiden til Østergade. Ejeren begjærede nu 1728 at maatte indrette en sirlig Kvist paa den Maade, det nu var brugeligt, over Midten af Huset, hvilket ogsaa blev tilladt[27]). I »Den pantsatte Bondedreng« (2, 8) gjør Leerbeutel den Bemærkning, at her er adskillige smukke og kostbare Bygninger, hvortil Raadsherren svarer: »Ja Byen er smuk nok, den har taget til paa nogle Aar«.

I Pontoppidans Theatrum Daniæ, trykt 1730, men skreven førend Ildebranden, siges, at Husene i Almindelighed er 3 Etager høje og at de, der var højere eller lavere, var de færreste. Han fortæller ogsaa, at mange var opførte af Bindingsværk og i Almindelig-

Fra Tiden lige efter Branden skriver sig nuv. Nr. 42 paa Kjøbmagergade og Nr. 1 i Klareboderne, der er paa 2 Etager med Kvist og ser saa hyggelig ud ved Siden af Nutidens høje Huse.

Som Exempel paa en stor rummelig Gaard, der ejedes af en meget fin Borgerfamilie, kan nævnes Hans Burmesters Gaard, der nu er Nr. 40 til 48 i Pilestræde og Nr. 1 og 3 i Sværtegade. Foruden den Gaard, hvor han selv boede, var der 4 andre Lejehuse. Til Gaarden hørte en Have, hvori der i et Skifte nævnes en Mængde Urtepotter, der mest betegnes som hollandske, deriblandt 18 med Lavrbærtræer. Det ses af de registrerede Dokumenter, at Gaarden 31. Mai 1671 af Christian V var solgt til Papirforvalter Albrecht Hein og at den 1694 var udlagt til Hans Burmesters Stiffader Jokum Würgers for hans Tilgodehavende i Fru Magdalene Klingenbergs Bo.

Som bemærket havde de fleste Huse et særligt Kjendemærke, ligesom de i ældre Tider havde haft Bomærker; af mere tilfældig Art var Skilter, der dog var knyttede til Husene i længere Tid end nu, idet de, der udhængte disse, oftest tillige var Husejere. »Skilters Indretning har hidtil afhængt af Folks egen Fantasi. Skrædere og Parykmagere har hidindtil i Særdeleshed ladet male saa vel Kongens som Dronningens, Prinsernes og Prinsessernes Portraiter paa deres Skilte«, siger en Politiskrivelse fra 1723 [32]).

Som et Exempel paa Skilters Udseende vil vi her efter et Politisyn nævne Hattemagernes 1723:

1. Johan Løve i Raadhusstræde, et firkantet Jærnskilt med en forgyldt Hat paa, over Hatten Kongens Krone og ovenfor Kronen med forgyldte Bogstaver: Alhier wohnet der königl. Hof-Hutmacher. Under Hatten hans Navn med Aarstallet 1692, ovenpaa Stangen, hvor Skiltet hænger ved, Kongens Navn i et Træk med Kongens Krone over, som bliver holdt af 2 forgyldte Løver, og atter ud paa Spidsen et forgyldt Billede med en forgyldt Hat i Haanden.
2. Niels Jørgensen paa Vandkunsten, et firkantet Jærnskilt med en forgyldt Hat paa, hvorover staar med forgyldte Bogstaver: I die (!) Englische Castor og et Vaaben med 2 Løver udi, under Hatten hans Navn i et Træk med det forgyldte Symbolum: Alhier verkauft man Allerhand Sorten von feinen hüten in Dutz und in Stück; atter ud paa Stangen Kongens Navn forgyldt i et Træk og med

Kongens Krone over, som holdes af 2 forgyldte Løver, ellers ud paa Spidsen af Stangen en sort Hat.

3. Johan Groth i Vognmagergaden, et firkantet Jærnskilt med en Hat afmalet og en Stjerne oven over og atter der oven for igjen tvende forgyldte Løver, som holder en forgyldt Krone, ud paa Spidsen atter en Jærnhat forgyldt paa Kanterne, under neden Skiltet hans Navn og Aarstallet 1723.
4. Jakob Lyders i Kompagnistrædet, et Jærn-ovalt Skilt, med en sort Hat, som er forgyldt paa Kanten, afmalet tillige en hvid Fjeder i Hatten, hvorover staar hans Navn med forgyldte Bogstaver og siden ovenfor Navnet Kongens Krone forgyldt, under Hatten staar med forgyldte Bogstaver: In de vergolde Castor og derunder igjen Anno 1710, paa Stangen en forgyldt Hat, ud paa Spidsen et Jærn-Billede med en Hat i Haanden.
5. Christen Jørgensen i Landemærket, et rundt Jærnskilt med 3 forgyldte Hatte paamalede og ud paa Spidsen en sort Jærnhat. Aarstal 1710.
6. Baltser Rudolfsen i Grønnegade, et firkantet Skilt, hvorpaa er malet en forgyldt Hat med en rød Fjeder paa, ud paa Stangen en Jærnhat og atter ud paa Spidsen et Jærn-Billede med en Hat i Haanden.
7. Kort Lyders i Vimmelskaftet, et firkantet Jærnskilt med en Hat malet paa, som er forgyldt paa Kanten og en hvid Fjeder udi, hvorover staar med forgyldte latinske Bogstaver: De Hollansche Castor, og ved Siden det hollandske Vaaben, under Hatten en forgyldt Løve i et Tralværk, tilligemed under Løven dette Symbolum: hier macket man huden Starck en Glat, Pasen Se nit David, so pasen Se Goliat. Aarstal 1712.
8. Peder Olsen i Grønnegade, et firkantet Jærn-Skilt med en Hat paamalet og en forgyldt Krone ovenover tillige med det Symbolum: unter diesen hut ist bøs und gut 1717.
9. Søren Larsen i Kristen Bernekovstræde et Jærn-firkantet Skilt med en forgyldt Hat og Kongens Krone ovenover tilligemed tvende Jærn-Hatte ovenpaa Stangen. Aarstal 1720.
10. Mads Nielsen paa Østergade, et firkantet Jærn-Billede med et rødt afmalet Bord, som staar en Hat paa med Forgyldning paa Kanterne tilligemed en Hat paa Stangen og ud paa Spidsen et rødt Jærn-Billede med en Hat i Haanden. Aarstal 1712 [33]).

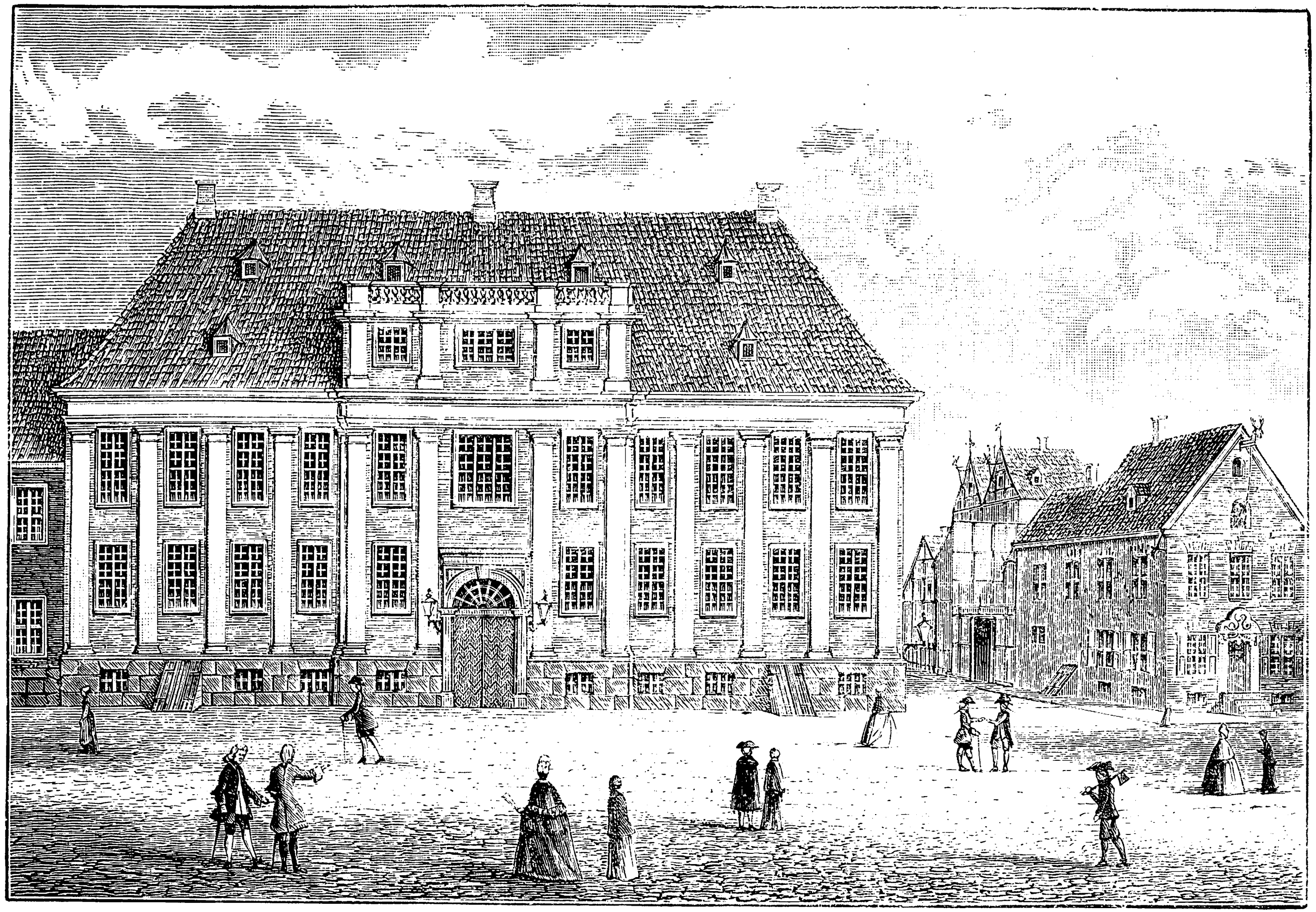

Grev Danneskjolds Palais, nu det Thottske paa Kongens Nytorv· Orig. i Oldn. Museum.

BIBLIOTHECA REGIA · SISENSIENSIS

En Samtidig[34]) fortæller, at i den gamle By var Gaderne meget uregelmæssige, krumme og smalle, dog kunde man til Nød komme frem i de fleste med en Karet. Det er ovenfor paavist, hvorledes Hovedgaderne dog var af Bredde med de nuværende, medens alle Sidegaderne var meget smalle, hvilket var højst ubekvemt paa en Tid, da man kjørte saa meget i Karet og navnlig Damer ikke kunde vise sig til Fods. De var ej heller af andre Grunde tiltalende at færdes i, thi baade var Brolægningen elendig og Gadernes Renlighed lod meget tilbage at ønske.

Den Skik, at lægge Fjæle over Rendestene, var først bleven indført 1681 i Højbrostræde og Færgestræde, for at Vognene bedre kunde komme frem under den stærke Færdsel i den snævre Gade, og allerede samme Aar blev det samme indrettet i alle Hovedgaderne. Senere er i det mindste Højbrostræde udvidet ved, at de to Rendestene er blevne tagne op og en ny af Træ lagt midt i Gaden, men denne gik itu 1725, og uagtet det blev foreslaaet at mure den op med Kampesten og Cement, blev dette befundet for kostbart og der blev igjen som tidligere lagt 2 Rendestene langs Husene.[35])

Fortovene ansaas ikke mere for at tilhøre Husene; da Inspektøren ved Vajsenhuset paa Nytorv, der laa hvor Raad- og Domhuset nu er, havde indpælet Pladsen foran Huset lige fra Raadhuset til Sluttergade i 7 Alens Afstand fra Huset med store og tykke Pæle, saaledes at der kun var et Kvarters Grund indenfor Rendestenen, blev han ved Politiretsdom af 15. Jan. 1723 dømt til at nedrive Plankeværket.

En Rejsende, der opholdt sig her 1702,[36]) fortæller, at Byen er meget daarlig brolagt og meget sølet efter Regn; »thi uagtet Politiet er udmærket i mange andre Ting, saa har man dog ikke fundet nogen Maade at gjøre Gaderne godt rene, ogsaa er der ligesaa meget Støv om Sommeren som i London«. Gaderne beskrives saaledes i »Ulysses von Ithacia« (2, 2): »I Juli Maaned er de upaaklagelige, men Resten af Aaret kan man næppe gaa ud uden Fare for at drukne i Skarn, dog det er kun 11 Maaneder i Aaret, de gaar snart. Kunde man gjøre saadanne Anstalter, at det aldrig skulde regne, da vilde jeg trodse nogen By at være saa ren som vores«. Da det tilmed var Mode for Damer kun at køre, og Hyrekareter og Portechaiser var nødvendige, naar man ikke havde egen Vogn, saa blev der fra oven ikke anket saa meget der over, som det

vilde være sket, hvis hine Folk gik; det var derfor, Herman v. Bremenfeldt i »Republiken« (2, 9) fremkom med følgende Forslag: »Saasom man hører Folk dagligen at klage over Gadernes Urenhed, men altid forgjæves, efterdi de Betjente, som Omsorg er overdragen til deres Renholdelse, ikke med Iver af Øvrigheden blive tilholdne saadant at efterleve, saa haver jeg efter megen Hovedbryden udfundet et sikkert Middel, hvorved denne Uheld kan hæves, og det ved en eneste Anordning, som er denne nemlig: at Magistratens Fruer og Døtre stedse skulle være forbundne at gjøre Visiter til Fods udi Tøfler og perlefarvede Silkestrømper. Naar saadan Anordning skede og den samme blev nøje haandhævet, ville vore Gader, som nu omstunder alle indtil gemene Skriverkarle og lumpne Lakejer krympede sig ved at betræde, blive saa rene«. For den Mode, at man kun maatte gaa med Sko om Sommeren, var det ogsaa højst ubekvemt at gaa; »i gamle Dage«, siger Jeronimus i »Maskeraden«, »tog man derimod Støvler paa i vaadt Føre«. I den ældste Udgave af »Barselstuen« (2, 7) siger Else Skolemesters: »Gadernes Urenhed er saa stor, at den ikke kan fortælles, afmales eller beskrives«.

Med Hensyn til Gadernes Brolægning gjaldt endnu Forordningen af 21. Maj 1680, efter hvis Bud Byen paany var bleven brolagt, og det navnlig paa den Maade, at der blev lagt Rygstene midt paa Gaden, saaledes at der var Fald til Rendestenene til begge Sider; derved blev disse store Stene ofte det eneste rene Sted paa Gaden, hvor man kunde gaa, medens det Øvrige var helt opfyldt med Snavs. I »Det lykkelige Skibbrud« (2, 1) fortæller Henrik, hvorledes han blev forfulgt af to Jean de Francer med nøgne Kaarder, »men som de løb efter Takten paa de store Stene for ikke at bestænke deres sviklede Strømper og jeg løb udi Skarnet allevegne, hvor jeg fandt Gjenvej, kunde de ikke naa mig«. Brolægningen paahvilede Beboerne, enhver udenfor sin Grund til Gadens Midte, men det var nu ikke mere som tidligere, at enhver selv maatte skaffe Brolæggere, nu skulde Byen ved egne Folk sørge derfor, men ligne Udgiften paa Grundejerne.

Tilsynet med Gadernes Renholdelse paahvilede Gadefogderne, der hver havde sin Del af Byen, hvor de hver Morgen ved Daggry skulde gaa langs Gaderne med en Træskralde, hvormed de advarede Folk om at feje paa Gaden, saa Vognene strax kunde optage de samlede Dynger.

Det ældre Paabud, at Urenligheden skulde bortføres af Vogn-

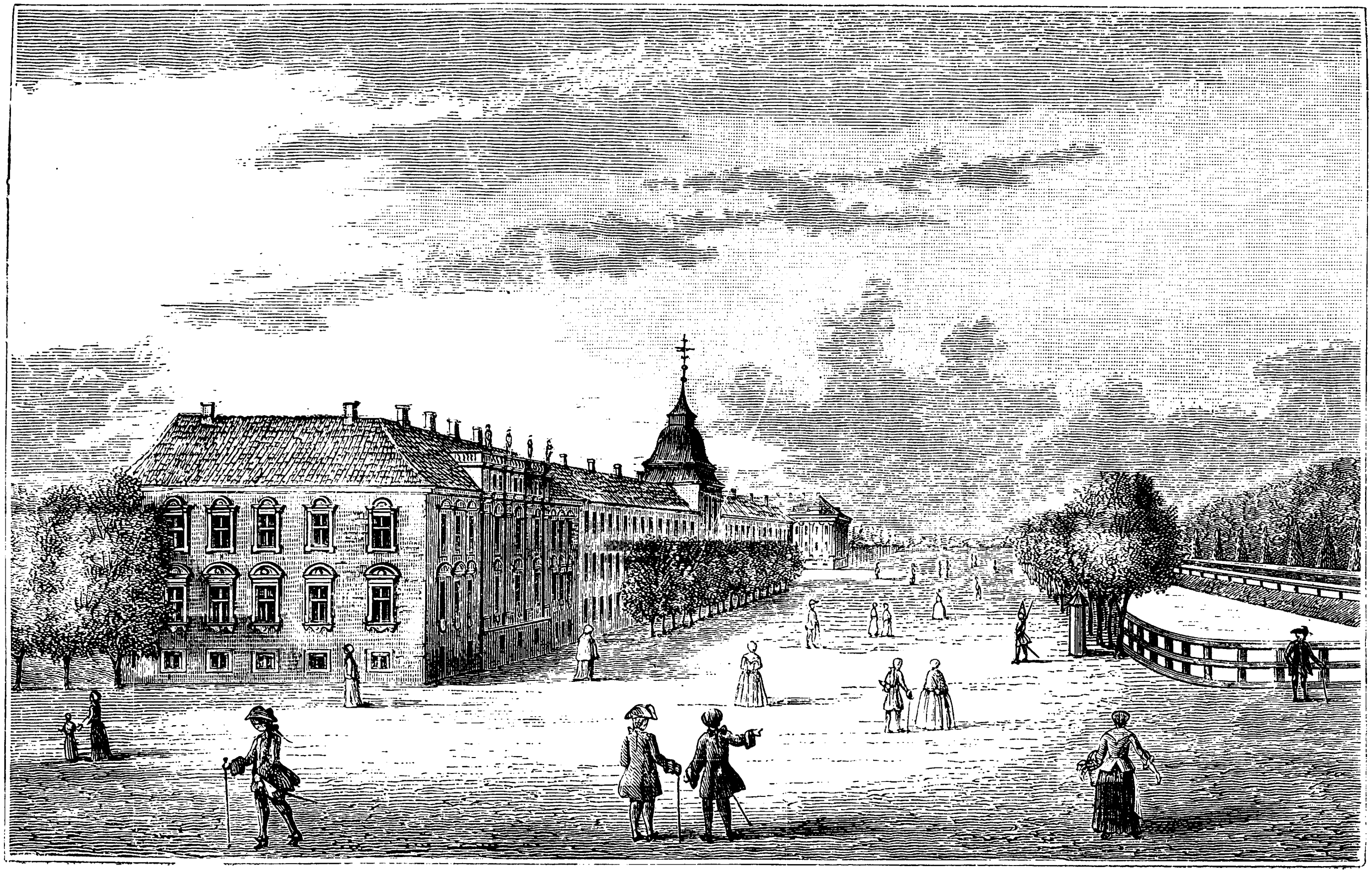

Grev Danneskjolds Palais i Bredgade, nu det Moltkeske.

BIBLIOTHECA REGIA · SISNENSIS · FAMINENSIS

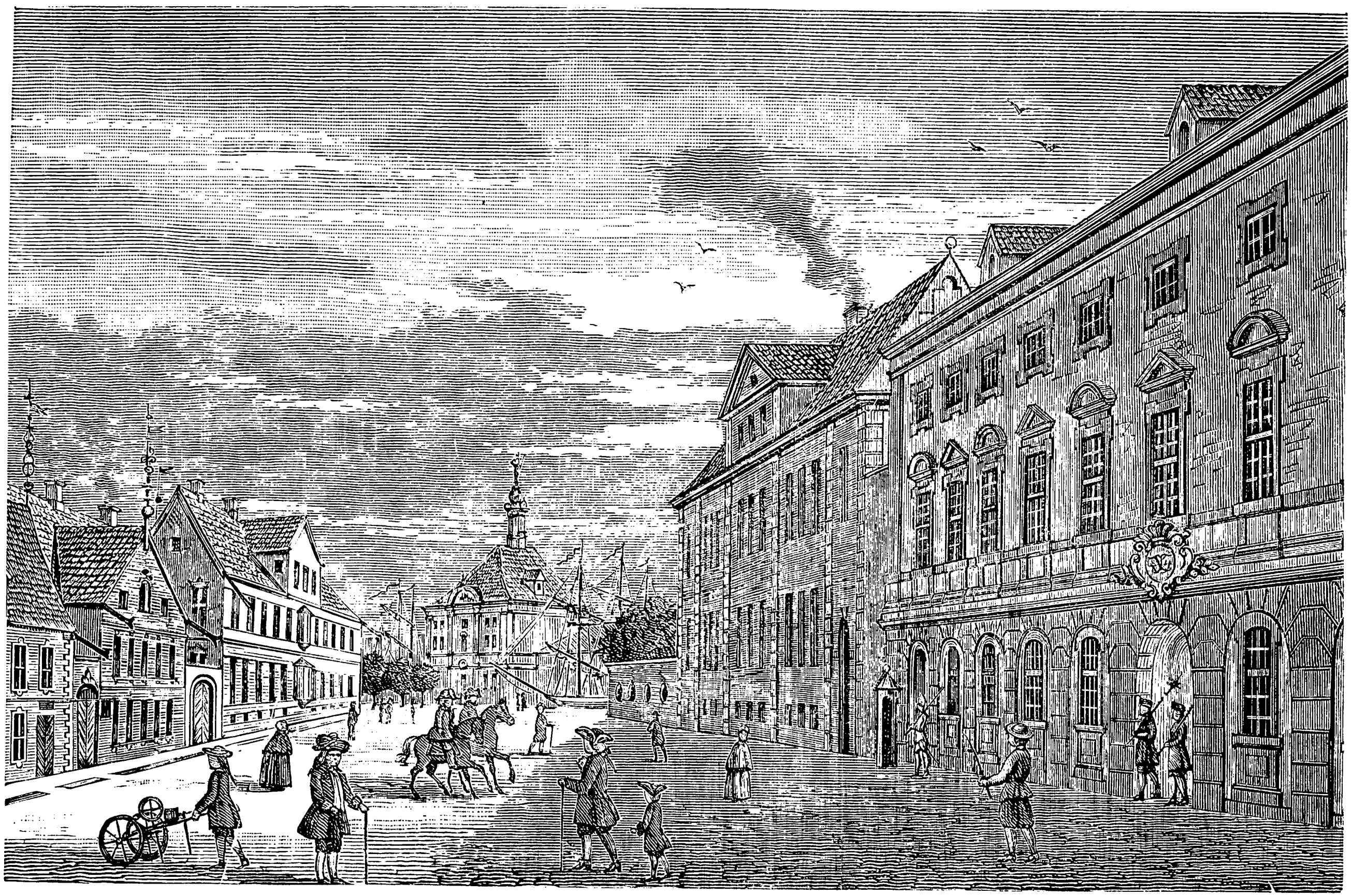

Generalkommissariatet og Holmens Chefs Bolig paa Gammelholm. Orig. i Oldn. Museum.

BIBLIOTHECA REGIA · SISSENIENSIS · HAFNIENSIS

mændene eller Ejerne selv, medførte megen Forsømmelighed, thi Snavset laa længe sammenfejet i store Hobe, idet Folk undskyldte sig med, at de ikke kunde faa Heste og Vogne til Leje og at de ikke kunde enes med Vognmændene om Betalingen, naar de ikke havde fuldt Læs til dem; de, der selv havde Heste og Vogn, mente ikke at være mere forpligtede til at føre bort fra deres Huse, Fortov og Gader end deres Naboer. For at forebygge dette, blev der ved Forordning af 14. Marts 1702 paalagt en Afgift af alle Ejendomme og der blev ansat en Inspektør over »Renoveringsværket«, der skulde baade lade feje Gaderne og med tillukkede Vogne og Karrer bortføre Urenligheden. Fra Hovedgaderne skulde alt være bortfejet om Sommeren inden Kl. 8 og om Vinteren inden 10, men paa Torvene efterat Bønderne var bortkørte, paa Torvedagene nemlig om Sommeren Kl. 5, om Vinteren Kl. 3; fra Kirkernes Omgivelser skulde bortføres om Eftermiddagen paa de Dage, der gik forud for Kirkegangsdage.

Ved hver Vogn eller Karre skulde der være en Klokke, til at advare Folk om at bære deres Fejeskarn ned og ikke lægge det paa Gaderne. Det stod dog enhver frit for at betale Inspektøren for at feje Fortovet og rense Rendestenen. Det blev ogsaa ved denne Lejlighed forbudt ved Ligbegængelser at strø Sand udenfor Huset istedenfor at feje. Renovationsvognene havde Plads langs Volden mellem Larslejstræde og Studiestæde.

Alt dette kunde være godt nok, hvis det blev forsvarlig udført, men der kom jævnlig Klager. 6. Nov. 1714 skrev Politi- og Kommercekollegiet til Politimesteren: »Vi erfare, at det er en stor Aarsag til at saa megen Urenlighed paa adskillige Steder her i Staden samles, at Indbyggerne ikke passe paa at lade sammenfeje Skarnet paa deres Fortov paa de Dage og Tider, Karrerne komme at bortføre det, men enten sammenfeje det om Lørdagen og andre Helligdagsaftener i Dynger, hvilke siden straks igen udkøres og udspredes paa Gaden, førend det bliver bortført, eller og de ganske lade Urenligheden ligge usammenfejet, da Skarnvognene og køre det forbi uden at tage det med«. »Endelig klages og især meget over, at Urenligheden ved Helliggejstes Kirke og paa Amagertorv samt paa Nørregade ej paa Lørdagaftener og andre Helligdagsaftener bortføres, som er gaaende Folk til største Inkommoditet paa deres Kirkevej, da dog den om Gadernes Renholdelse udgangne Forordning af Dato 25. April 1702, 6. Artikel allernaadigst tilholder, at Bønderne om

Torvedagene skal være bortkørte af Torvene om Sommeren Kl. 5 og om Vinteren Kl. 3, hvorefter Torvene strax skal rengøres, at de Søndags og Helligdags Morgener næst efter kunde være rene, saa og at alle Torsdage, Lørdage og de Dage før andre extraordinaire Kirkegangsdage skal Urenligheden bortføres fra Kirker og de næst omliggende Naboers Fortov«.[37])

26. Juli 1718 fremkom Renovationsinspektøren Assessor Svend Krag med følgende Klage:[38])

1. Af Priveter og adskillige Uhumskheder af Huse og Gaarde, saavelsom Udkastelser af Ler, Kalk, Grus, Halm, Pjalter og andre deslige Ting, som ere tvært imod Forordningen, kommer Renovationsvæsenet og mig til største Last og Omkostninger.
2. Det daglig og passerer, at Indvaanerne tildels indkjøber en Mængde Tørv af Bønder, som fører det ind, og tildels andre lader hente Tørv fra Landet paa store Kjøbsted-Høstvogne 4 à 5 Læs tillige og lader læsse af paa Gaderne og der lader ligge disse Affald, som mange Steder foraarsager stor Urenlighed og mange Læs tværtimod Forordningen for Renovationsværket, og sligt bliver aldrig observeret eller angivet af Politibetjentene eller Gadefogderne.
3. Er Folk meget nachlæssig i Staden til at feje i rette Tid til Kvarteerdagene, da der renoveres, men kommer altid bagefter og fejer, og allermest til Helligdags-Aftener og Morgener, ikke alene fejer i urette Tider, men endog udkaster adskillige Urenligheder, saa at, ihvorvel Staden nu er i god og forsvarlig Stand, saa vidt mig vedkommer at præstere, saa vil det dog blive mig fast umuligt at holde det saa skikkelig og vel, som jeg gærne ønskede.
4. Andre lader udføre Ler, Kalk og deslige med fri Vilje og strør paa deres Stenbroer under Prætext at jevne og konservere Broerne dermed, men hvor længe det varer, er ikke længer end til renoveres skal.
5. Folk, især den algemene Mand, lægger og Flid paa at skjænke Renovationskarlene med Øl og Brændevin, hvorved de Folk forlokkes at paatage til Læs de Ting, som udbæres paa Vognene af deres Huse og Gaarde, som de ellers selv er pligtige at bekoste bort efter Forordningen, og i andre Maader giver Lejlighed til Liderlighed og Fuldskab for slige gemene Folk og Drukkenbolte,

som gjerne tager imod alt, hvad dennem i saa Maade bydes, og en Del nyder Lejlighed ved saadan ond og skadelig Vane for mig, at de omsider skal kræve det som en Rettighed, og kan efterdrage sig Tid efter anden skadelige Konsekvenser til Sinkelse i Arbejdet og Skade paa Heste og Vogne.

6. Amagere, som er vel 50 til 100 i Tal, fører ogsaa megen Halm, Rødder og Roetopper ind 2 Gange om Ugen og efterlader sig her i Staden, saa det er forskrækkeligt at se, og de giver ikke det ringeste til dette Værk derfor, og de Folk, som de Pladser tilhører, hvor Amagerne sidder for Folks Huse og Fortov, dog tager Betaling for Sædet, ikke heller lader saadan Mængde af Fodring og Urenlighed bortføre, ej heller giver noget aparte til Værket for slig Bortførelse.
7. Som jeg daglig maa erfare, at Karle og Folk til dette Arbejde er meget onde at faa og alt skjønt de faar 4 Rdlr. maanedlig til Gage af mig foruden andre Godheder, jeg beviser dem for at bevæge dem til Flittighed og Stadighed, saa skaar (skikker) en Del sig, som ere liderlige af Naturen, ikkun slet, dels løber bort af Ladhed og bliver mig skyldig, dels er Løsgængere, gaar bort, naar de vil, endskjønt de er fæstede paa hele og halve Aar tillige, i urette Tider, jeg lider Skade og Arbejdet sinkes, Penge har de ikke at restituere deres Forseelse med, Hug vil de ikke have og at arrestere dem altid paa min Bekostning er mig for kostbart, sinkeligt og agter de heller ikke noget derom, ønsker sig gjerne at blive førte i Arresten, som tidt er hændtes mig.
8. Kjøres der mange Tusende Læs Tørv ind i Staden, som giver Mængde af Aske ud paa Gaderne, og store Kvantiteter af Hø, Halm og deslige Fourage, som og giver stor Urenlighed i Gaardene, hvor saadant aflæsses. Og siden den Ligning er gjort over Staden paa Renovationsskatten, er sket adskillige Bygninger inde i Gaardene og paa Pladser og Forandringer ved flere Partiers Indflytning og Beboelse, saa at der findes mangfoldige Steder i Staden, hvor der er indkvarteret 4, 6, 8 til 10 Partier tillige inde i Gaardene og staar dog ikkun en liden Bygning til Gaderne, som er ved Ligningens Indrettelse anseet for lidet, staar for 2 Mk. 8 Sk. og mindre et helt Aar igjennem, og disse og deslige Steder giver de største Disordres og Urenligheder og Byrder for Værket.

ud paa Amagertorv, Toldbodgaden og ved Maltmøllerne paa St. Annæ Plads. Især var der en Grund ved Garnisons Kirkes Vognskur, hvor der om Natten blev henbragt Urenlighed og Skarn; denne skulde c. 1715 indrettes til en »Allarmplads, som især paa det Sted var højst fornøden, naar høje Officerers Ligbegængelse ved den Herre Zebaoths Kirke maatte forefalde, til at plante Kanoner paa, rangere Bataillioner og andre deslige Ceremonier«.[43])

En saadan Uorden var forbudt under streng Straf; der var saaledes 1726 en Pige, der havde gjort sig skyldig i en lignende Forseelse og derfor skulde staa i Halsjærnet, men hun var ikke bleven straffet af Magistraten, hvorfor Kommercekollegiet opfordrede denne til at ansætte en Mand, der kunde sætte saadanne Folk i Jærn.[44])

1727 klagedes der over, at Slamkisten fra Nyboder havde Udløb i Graven ved Amalienborg, hvilket skulde aflægges, da det var at befrygte, at den staaende onde Stank skulde foraarsage Sygdom og Svaghed.[45])

Hvordan det saa ud i mange Gaarde, hvor Politiet ikke kom, især i snævre Gyder, hører vi ikke videre om, men endnu saa sent som 26. Nov. 1709 kunde der udkomme en Forordning, der forbød Borgerne at holde løse Svin i Gaardene eller have dem gaaende i Svinestier, »saasom saadant ikke alene er usømmeligt, men endogsaa ved den Urenlighed og Stank, som dermed følger, en og anden farlig Sygdom kan foraarsage«.

Paa Gaderne hørte man Sælgekonernes Raab. I »Den politiske Kandestøber« (5, 3) bliver Herman von Bremenfeldt aldeles forstyrret ved, at de raaber med Østers, og da han befaler Henrik at holde op med at skjælde dem ud, siger denne: »Det gjør og ingen Gode, at jeg raaber mer, ti Byen er fuld af saadanne Folk; saa snart en er gaaet forbi, kommer en anden strax i Steden«.

Et Raab, som vi ikke kjender til, er det af Drenge med Viser eller Smaaskrifter. I »Hexeri« (2, 1) kommer en Dreng og tager Leander ved Armen og tilbyder ham en ny Vise om en, der gav sig Fanden i Vold, og en anden tilbyder en Relation om Fanden, som en manede til sig i en Kjøbmands Lignelse med Horn i Panden. Det er saa galt, at Leander udbryder: »Det er forskrækkeligt i denne By med disse Viser. Det er spaaet, at Verden skal forgaa af Ild, men vil det saa tage til, saa tror jeg, den vil forgaa af Viser. I samme Komedie (4, 9) kommer siden igjen 2 Visedrenge frem, i

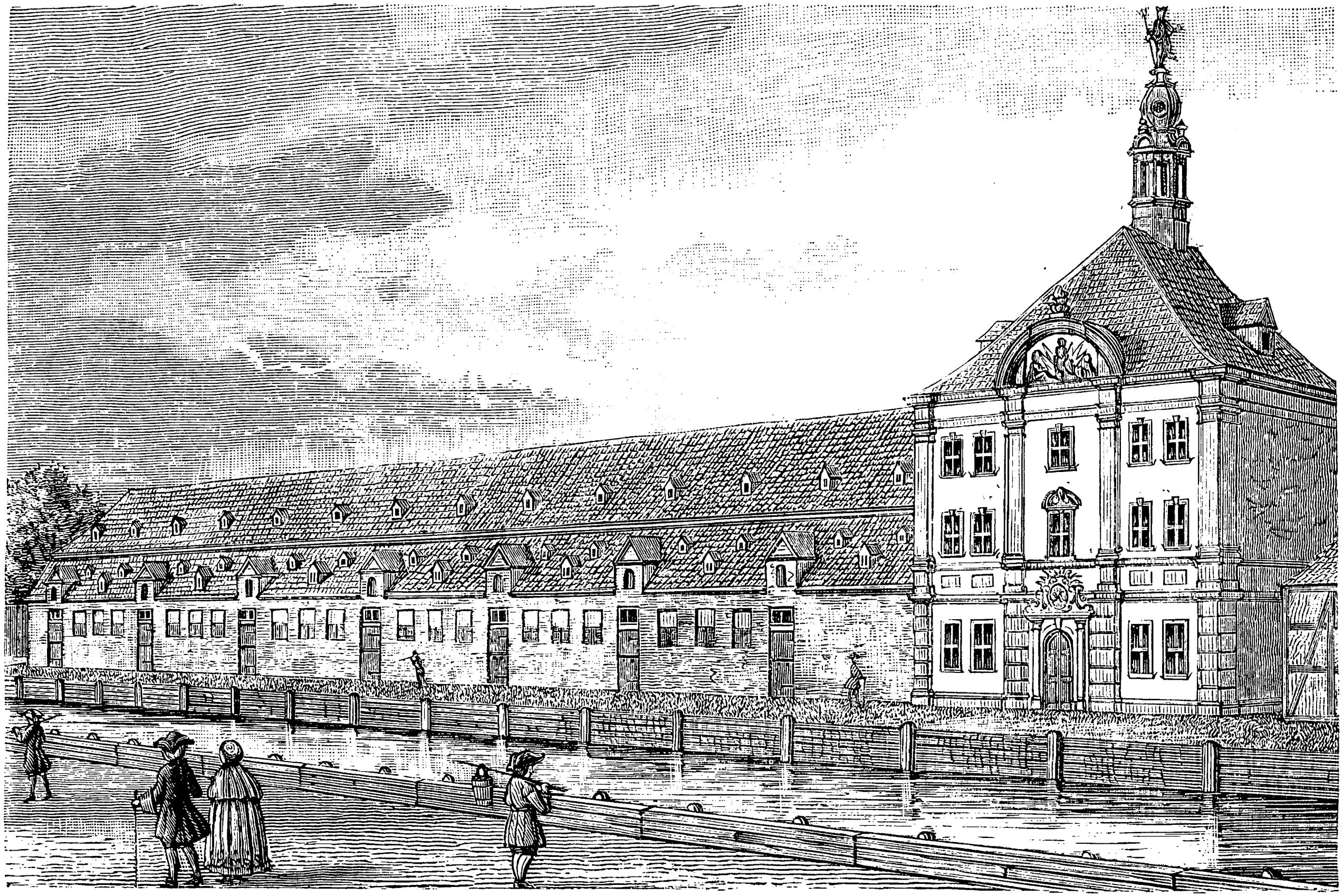

Det store Magasin paa Gammelholm. Orig. i Oldn. Museum.

»Den ellevte Juni« (3, 6) viser de sig ogsaa paa Børsen; ifølge »Den Vægelsindede« (3, 3) solgte de ogsaa Spaadomme. Ved en Politiplakat 16. Septbr. 1726 forbydes det Bogtrykkere at trykke andre Skrifter end dem, der var tilladte af Universitetet; det formærkedes nemlig, »adskillige Skrifter og Papirer af Vers, Vitser og andet daglig fra et og andet Bogtrykkeri at udkomme og ved Udraab paa Gaderne af omløbende Drenge saa vel som ogsaa i Værtshusene og andensteds ved omgaaende Bud at falholdes og sælges,

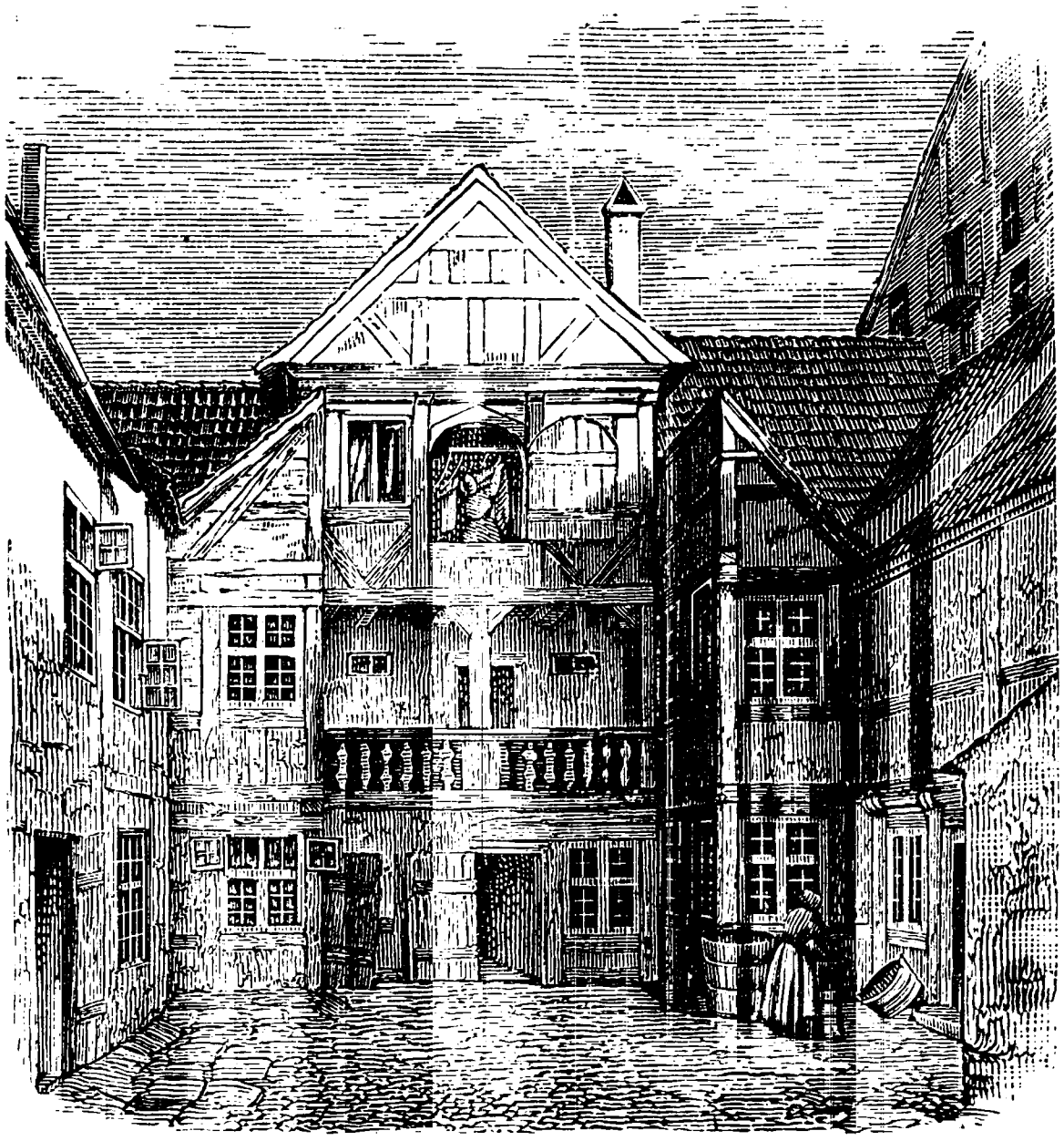

Den Collinske Gaard i Bredgade. Efter Traps Topogr. II, 27.

hvilke bemeldte Skrifter ej alene findes forargelige og imod gode Sæder, men og godt Folk paa Navn og Rygte kan være graverende«.[46])

1727 klagedes over Brødkonerne af Bagerne, i det deres Omløben med Brød tog Overhaand, uagtet Bagerne ofte havde besværet sig for Politiet, »ja befindes det og, at mer forom bemeldte Omløbere sig understaa foruden med deres Brød i Værts-, Vin- og andre Huse at omløbe og sælge, paa Paradepladserne saavel som andensteds, hvor de Militære saavel og Land- som Søetaten samles, sig at indfinde, og

der baade det i Kurvene havende Brød at udsælge samt tillige Brændevin at udskjænke. Ydermere fordriste samme Omløbere sig til baade under Løngangen af det kgl. Slot saa og ved Indgangen til de kgl. Kollegier ofte sig med deslige forannævnte Vare at nedsætte som højst utilladeligt, foruden at melde om Højbro- og Færge-Strædet, der de ligeledes med deres Varer lade sig finde siddende og samme sælgende, og endskjønt ved Politibetjentene bemeldte Omløbere ofte ere blevne opbragte og deres Varer dem fratagne, fornemmes dog sligt ganske intet eller lidet endnu at have virket til saa stor en imod Politien stridende Uskikkeligheds Ophævelse«.[47])

Ved Forordning af 28. Juli 1684 var der indført en Ordning af Torvehandelen, som tildels gjaldt endnu. Paa Gammel-, Ny- og Vester-Torv (Halmtorvet) og Pladsen ved Nørreport skulde falholdes hvad der kom ind til Vogns, nemlig alle Slags Korn, Gryn, Ærter, Fedevarer, Kalve, Svin, Gæs, Ænder, Høns, Duer og deslige; Kul og Brænde; Hø, Halm, Strøelse, Riskoste, Tøndebaand, Egetømmer; Amagere, Urtegaardsfolk og Fiskeblødere maatte sidde ved Siderne, saaledes at de ikke sad i Vejen for Gaaende og Kjørende. Paa Torvet ved Vandkunsten skulde handles med alle Slags Fisk, som indførtes til Vogns, men hvad der kom med Baade, ved Vejerhuset og Nybro; ved Vandkunsten skulde ogsaa sælges Høns, Gæs, Duer og Ænder.

Paa Graabrødretorv skulde som hidtil sidde Hue- og Paltekoner og de, der solgte Dukketøj, Potte- og Skaalemagere, nogle af dem, der solgte Fisk, ligesom Amagere ved Siderne.

Paa Amagertorv skulde forhandles alle Slags Frugter og Havevæxter, som indførtes af Urtegaardsmænd og Amagere, desuden Udhøkere af Smør, Flæsk, Ost, Ærter, Gryn, Høns, Ænder, Duer, Gæs og Æg.

Paa Kongetorvet skulde falbydes Hø, Skaftehavre, Strøelse, Brænde og Kul, Høns, Gæs og andre Fugle.

Kør, Stude, Svin, Faar og Lam skulde som hidtil forhandles udenfor Portene, men kom de ind i Byen, da paa Gammeltorv.

Slagtning indenfor Portene var nemlig ikke tilladt, hvorimod det fra gammel Tid af havde været Skik at slagte paa Vesterbro. Slagterne havde derimod Udsalg inde i Byen i de Slagterboder, som Byen ejede i Skindergade paa Hjørnet af Klosterstræde og ved Vejerhuset ved Stranden. I vore Almanakker kaldes November Slagte-

maaned, og i denne Maaned forsynede Husmødrene deres Huse med Kjød for Vinteren. Ved Almanakkens Forandring fra gammel til ny Stil Aar 1700 gik imidlertid 10 Dage tabt, saaledes at f. Ex. 1. November gammel Stil svarer til 11. November ny Stil og derfor begyndte Slagtetiden efter den ny Stil i Oktober. Det hed sig altsaa i det 18de Aarhundrede, at Slagtetiden varede fra midt i Oktober til midt i November. I denne Tid kjøbte alle velstaaende Folk selv deres Slagtekvæg og lod det slagte ved egne Folk eller ved Slagtere, især de saakaldte Frislagtere, der ofte kom i Konflikt med Slagterlavet.

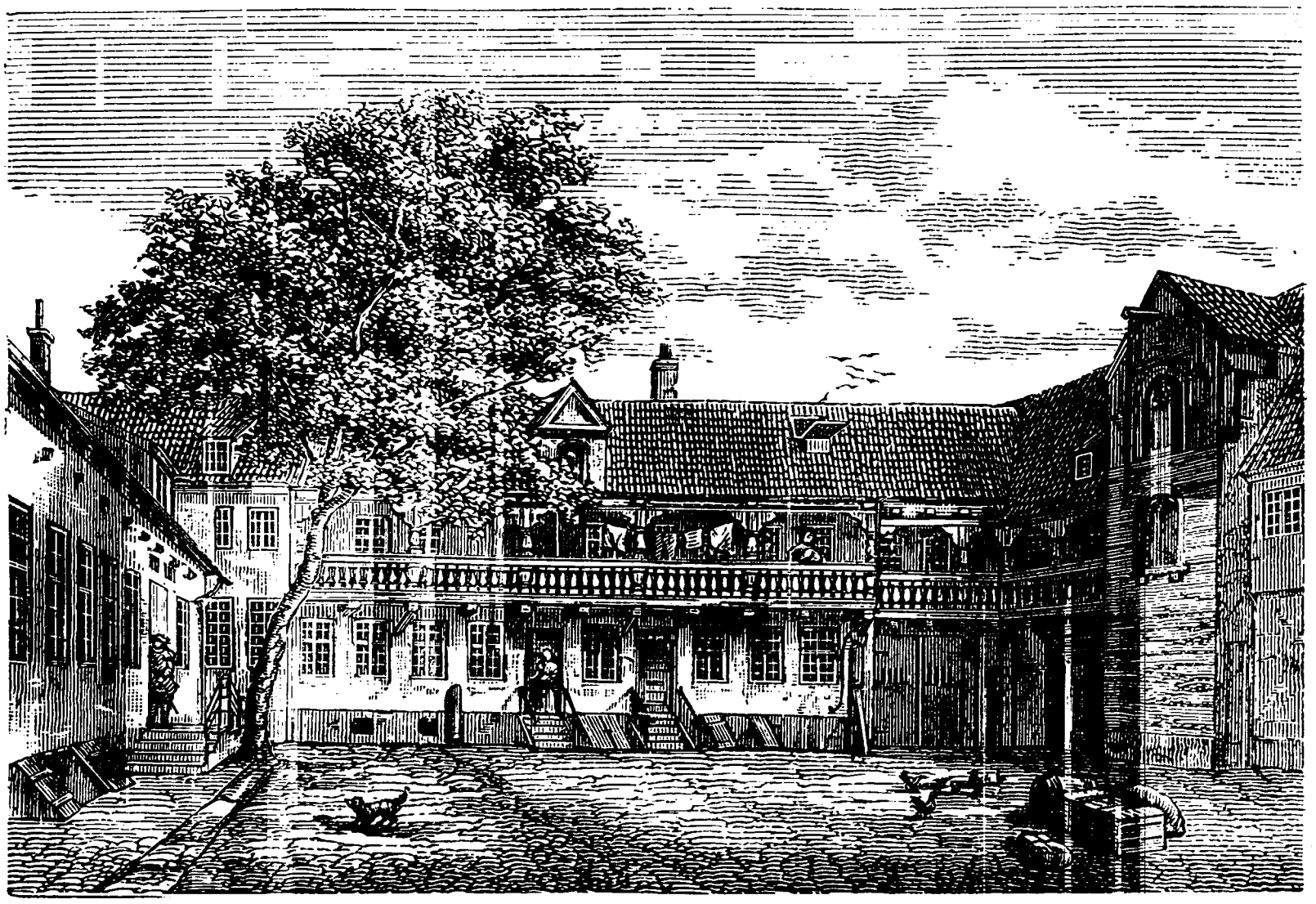

Gaard bag Børsen. Efter Traps Topogr. II, 28.

Udenfor Vesterport holdtes til Byens Forsyning ogsaa Kvægmarked og det allerede dengang i den for faa Aar siden forsvundne Trommesal, en Plads østen op til gamle Kongevejs nuværende Udmunding i Vesterbrogade, der først blev anlagt i Efteraaret 1881. Den 26. Sept. 1671 resolveredes i Statskollegiet, at Hofslagteren Niels Olufsen skulde paa egen Bekostning indrette en Plads til et almindeligt Øxen- og Kvægtorv tilligemed en dertil hørende Accisebod, hvor alle og enhver i Staden kunde tilforhandle sig de Øxne, Kør, Kvier, Kalve, Svin,

Faar og Lam, som de behøvede til deres Huses Behov eller hvad Slagterlavet behøvede til Udsalg. Paa Acciseboden, der ogsaa stod til for et Par Aar siden, skulde da gives en vis Afgift af hvert Stykke, der blev kjøbt.[48]) Dette Marked blev kaldet Trommesalen, fordi det aabnedes med Trommeslag. 1730 blev der taget Syn over denne Ejendom, der ogsaa her kaldes Trommesalen, med tilhørende Have med Frugttræer og 5 Fiskeparker og et Vænge, hvor der kunde saas 2 Tdr. Rug. Huset var paa 13 Fag af Bindingsværk og havde 1 Etage med Kvist, i nogle af Værelserne var Stengulv, i det ene Kjøkken Jordgulv, Væggene var bare, kun i en Stue var Væggen beklædt med nogle Maatter, hvilket nævnes her for at vise de udenbys Huses store Tarvelighed.

Ved Forordning af 14. April 1696 oprettedes et Fiskekræmmerlav, og det blev forbudt alle, der ikke havde Borgerskab, at handle med Fisk; kun dets Medlemmer maatte sælge Karper, Karudser, Gedder, Brasen, Sandeler, Flirer, Aborrer, Skaller, Horker, Tobis, Krebs og deslige flere »Søfisk«, Laks, ferske og spegede store Ørreder, Østers, Torsk, Sild, Rokker, Hvillinger, Kuller, Pighvarre, Rejer (»Ræger«) og lignende »Strandfisk«. De skulde have Stade langs Kanalen paa begge Sider af Vejerhuset og Vragerbroen, og paa Christianshavn ved den ny Bro. De havde ogsaa Eneret til at løbe omkring i Husene og falbyde deres Varer og til at drage ud paa Landet og kjøbe Fisk fra første Haand. Fiskerne i Skovshoved og Vedbæk maatte dog paa Axeltorv sælge de Fisk, de selv fangede, men maatte ikke gjøre Opkjøb hos andre; Axeltorvet for Fisk, der kom med Vogn, var ved Stranden mellem Højbro og Vejerhuset og paa Christianshavn ved Sprøjtehuset, men de, der kom med Baade og Skibe, skulde sælges mellem Vejerhuset og Gangbroen og paa Christianshavn ved Røde- og Knippelsbro.

Dette Lav blev indskrænket ved en kgl. Forordning af 10. Marts 1725, hvorved de Militæres Koner fik Tilladelse til at gaa omkring og sælge ferske og tørre Fisk og derved bemægtigede sig Handelen med Strandfisk, saa Fiskehandlerne beholdt kun Handelen med Ferskvandsfisk.

Ligeledes var ved Forordning af 11. April 1696 oprettet et Hønsekræmmerlav, hvorved det blev forbudt enhver at falholde nogen Slags Fugle eller Fjerværk, vildt eller tamt, store eller smaa Dyr eller Æg, uden han var Borger og virkelig bosiddende, og kun saa-

danne maatte sælge kalkunske Haner og Høns, Kyllinger, Duer, vilde og tamme Ænder, Gæs, Agerhøns, Snepper, Brokfugle, Kramsfugle, Stære, Lærker, Spurve, Dyr, store og smaa, Harer, Kaniner og deslige. De, som handlede med sligt, skulde have et Skilt udhængende foran deres Hus, og deres Navne skulde tilkjendegives 2 Gange paa Politimesterens offentlige Plakater. De maatte ogsaa ombære deres Varer i Husene, men det var enhver Borger uforment at kjøbe til sit eget Huses Fornødenhed paa Landet eller paa Axeltorv, hvor enhver fra Landet maatte sælge. Kun disse Hønsekræmmere maatte gjøre Opkjøb paa Landet til Salg, hvorfor det blev forbudt alle Beboerne af Valby, Hvidovre, Rødovre, Avedøre og andre Steder i Omegnen at opkjøbe saadanne Varer, de maatte ej engang kjøbe af Andre i deres egen By eller af Gjennemrejsende.

Særlige Privilegier havde dog nu Valbyerne; baade Bomænd og de virkelige Fæste-Husmænd, i alt 63 Familier, fik 11. Juli 1721 Tilladelse til paa Kjøbenhavns Torve at sælge de Varer, de selv tillagde eller afhentede andre Steder i Landet med deres egne Heste og Vogne.[49]) Hønsekræmmerlavet blev efterhaanden trængt saaledes af Landhandlerne, at de kun beholdt Handelen med Vildt, hvormed de forenede Handel med Citroner og Frugter, hvorfor Lavets Medlemmer fik Navnet Citronmænd eller Citronkoner; andre blev alene Duekræmmere.

Politimesteren havde Overtilsyn med Torvehandelen. I »Barselstuen« (2, 12) taler Gedske Klokkers om Kjødpriserne, hvorledes et Pund kostede 5 Sk.; »alting stiger, vil du have et Stykke Flesk, vil du have Ost, Gryn, Lys, Brænde, saa kan man ikke veje det op med Penge; jeg erindrer mig, at jeg har hørt af min Moster Birthe — nu er den kære Kone død og hensovet — hun fortalte mig, at i hendes Ungdom kunde man faa det bedste Oxekjød for en halv Skilling, og var der end ikke engang Politimester i Byen«.

Paa Torvedagene bevogtedes Torvene af 10 Soldater og en Sergeant, der skulde hjælpe til Overholdelse af Ordenen.[50]) En Politibetjent, der var Torvemester, skulde iagttage, om der kom ulovlige Varer paa Torvet eller foregik andre ulovlige Ting med Hensyn til Handelen. At det ikke gik til uden alvorlige Slagsmaal, ses af en i det følgende meddelt Omtale af Torvemester Nagels »Torveblessurer«.

Af Byens Regnskaber ses Ordenen paa Torvene 1722. Her var der faste Stader som nu, der lejedes af Byen. Paa Amagertorv sad

Kaalkonerne omkring den der værende Post, der stod udenfor Stadens Værtshus eller hvad vi nu kalder Egholms Gaard ved Østergade. De andre Stader var ordnede i 3 Rækker; der handledes med Kager, Duer, Fedevarer, Smør og Ost, Frø, Fugle, ja der var ogsaa en Slagter. 18 Amagere sad for sig selv.

Paa Graabrødretorv sad Lærredskoner, Svineslagtere, Fiskeblødere, Huekoner, der solgtes ogsaa Spaanemaatter, gammelt Jærn, Flesk og Smør, Mel og Gryn.

Paa Gammeltorv var der derimod kun 5 Stader foruden 6 Rebslagere, og paa Nytorv var 30 Stader, hvor der solgtes gamle Klæder og adskilligt.

Paa Kongens Nytorv havde Militæretatens Kvinder Lov til at have Stader; disse havde ogsaa særlige Stader ved Stranden.

Magistraten foreslog 24. Marts 1727 med Hensyn til Nytorv, der i nogle Aar paa Torvedagene havde været opfyldt med de ledige Amagervogne, hvori vedkommende havde indført Urter, Frugter, Mælk og Smør paa Amagertorv, at disse Vogne kunde henvises til at holde i Løngangsstræde, for at der kunde blive bedre Plads for Torvesiddere, der handlede med gamle Klæder, Reb, gammelt Jærn og andre Varer, som saavel Bonden som Indbyggerne havde fornøden. I Løngangsstræde kunde som hidtil ogsaa holde de andre Bøndervogne, der paa Torvedagene hidførte Tørv, Kul, Brænde, og var der ikke Plads, kunde der være Lejlighed paa det saakaldte Lidet Torv ved Nørreport. Gammeltorv var egentlig indrettet til Axeltorv, hvor Landmanden kunde falholde Korn, Ærter og deslige, men den Uorden havde indsneget sig, at Flere havde taget utilladeligt Stade her med andre Varer, hvorfor det foresloges, at Torvesidderne flyttede til Nytorv. Amagertorv var efter Frdn. 28. Juli 1684 bestemt til derpaa at falholde Frugter og Haveværter, der indførtes af Urtegaardsmænd og Amagere, samt Smør, Flesk, Ost, Ærter og Gryn, men her havde den Uorden indsneget sig, at adskillige Bønder og Landmænd indførte Fedevarer, Gryn, Ænder og Gæs til Vogns, hvormed de holdt fra Morgen til Aften og hindrede almindelig Færdsel; disse burde der ogsaa udvises Plads paa Nytorv i en Linie, hvorved man kunde undgaa, at Amagerkonerne blev nødte til at sidde i Højbrostræde. Hosekræmmernes Boder paa Amagertorv vilde Politimesteren have flyttet ud paa Torvet, men dette vilde hindre Færdselen altfor meget; det havde fra gammel Tid været tilladt Husejerne paa Amagertorv selv

at raade over deres Fortov, de havde givet disse Hosekræmmere Lov til at sidde, som de vilde, og de svarede ikke Afgift til Staden; Gaardenes Pris paa dette Torv som det bekvemmeste Sted i Staden var derfor højere end andre Steder, og derfor syntes man, at Hosekræmmerne kunde blive der, naar de ikke sad ud over Rendestenene, da de var til stor Fordel, idet de Strømper, de solgte og som var forarbejdede i Kongens egne Lande, var ligesaa gode som de, der indførtes udenlands fra.

Det burde nu saa meget mindre tillades dem, der sad i Tugthusporten og Helliggejststræde med salte og bløde Fisk, at blive siddende der, som det efter Forordningen var paabudt dem at sidde paa Graabrødretorv, hvor der var god Plads.

Ved Siden af et Vincens Otto Bartholin tilhørende Hus i Store Helliggejststræde bortlejedes 3 Værelser, hvori Fisk blev tillavet og udblødt, men ikke udsolgt derfra. I samme Stræde havde ikke alene Handskemagere, Svineslagtere, Lysestøbere og andre Høkere deres Bopæle foruden forskjellige Boder, hvori de falbød deres Varer. Politiet forbød Bartholin 1727 at have disse Fiskeblødere i Huset, men han mente, at hans Boder ikke stred mod Forordningen af 28. Juli 1684, der forbød at falholde saadanne Varer paa Gaderne, medens hans 3 Boder ikke kunde forhindre Gaaende og Kjørende i deres Færdsel.[51]) Grunden til Forbudet mod disse Boder var den, at de medførte en ulidelig Stank, hvorover de Omboende ofte klagede.

Det var ikke tilladt at kjøbe af Torvevognene uden paa Torvet, men »saavel en Del Høkere som af Brygger- og Bagerlavet, ligeledes Værtshusmænd, Brændevinsbrændere og Maltgjørere udløbe uden Porten langs Broen en temmelig Vej, der samme Udløbere de ankommende Bønder eller andre Kjøbmænd deres indehavende saavelsom dem efterfølgende Korn- eller andre Vare afkjøbe eller og samme ved Ankomsten at nyde sig forud betinge«. Dette forbydes 1727 under Straf med Bøder eller Fængsel og anden vilkaarlig Straf paa Kroppen, saasom enten at gaa med spansk Kappe, at staa i Gabestokken eller deslige.[52])

III.

Husenes Indre. Klædedragt. Omgangstone. Mad og Drikke. Husliv. Familiefester.

Ligesaa forskjelligt Husenes Ydre var, ligesaa uensartet finder vi deres Indre, som naturligt er, i Forhold til Beboernes Kaar og Husenes Indretning fra ældre Tid. Som oftest beboede enhver Familie et helt Hus, større Gaarde var en Samling af Huse, hvor hver Lejer boede i sit. Det var dog blevet Tilfældet flere Steder, især i nyere Huse, at man lejede den anden Etage, der hed Salen, ud; det var ellers den Del af Huset, som man benyttede ved højtidelige Lejligheder; det er derfor de øvre Etager endnu benævnes Sale, fordi de i Virkeligheden fra først af ikke var andet end store Rum.

I de mindre Huse var der gjærne et Par Rum foruden Kjøkken og Spisekammer forneden, i det ene Rum et Skab, det vil sige en Alkoveseng. Det andet Rum havde sædvanlig malede Tapeter af Brædder paa Væggene eller Spaanmaatter, ogsaa ofte bare Vægge, der vel saa var hvidkalkede. Trægulv var det almindeligste, men Lergulv eller Jordgulv især i Køkkenet fandtes ofte, ligesom Gulv af Mursten i Forstuen. Salen var som oftest delt i et Par Rum, i det ene var der ofte Ovn og Alkove, eller der var et særlig indrettet Sengekammer. I Enetages Huse brugte man Kvisten som Sal. Hos de mindre Borgere brugtes mest Bilæggerovne, sjelden Vindovne, undertiden nævnes Kakkelovne, hvorved sikkert forstaas de gamle Grydeovne af Ler. Forat give en avtentisk Beretning om Smaahuses Indre [1]) gives her

Uddrag af nogle Synsforretninger, den ene over et Hus i Skindergade, der tilhørte Maler Anthoni Thiedes Enke.

Det bestod af 4 Fag Hus, var 3 Loft højt med en Kvist paa 2 Fag, med frie Stolper til begge Sider, alt af Mur og Bindingsværk. Indgangen til Huset var gjennem en afdelt Forstue, med bare malede Vægge, derved en Stue beklædt paa Væggene og under Loftet med malede Brædder, en Bilæggerovn, 2 Skruer høj, paa 2 Blik-Messing-Piller. Dernæst var et Kjøkken med aaben Skorsten, bare Vægge, 3 Reoler, en Retterbænk, Gulvet af Brædder og Sten, under Kjøkkenet en Kælder. Ovenover var Salen beklædt med malede Brædder, en Vindovn 2 Skruer høj paa Træfødder, et nagelfast Skab, derved et lidet Senge-kammer, med malede Brædder paa Væggen, derved et lidet Kammer med en Skuflade med behørige Skuffer, herover atter en Sal med bare malede Vægge (altsaa ikke beklædte med Træ), et Sengekammer med bare malede Vægge og en Panelfod forneden efter Vinduernes Højde, en Vindovn 2 Skruer høj paa 4 Blik-Messing-Piller, prydet med 12 Messing-Knapper. Derover var Loftet. Opgangen var ad en italiensk Trappe. I Gaarden var et Side- og et Baghus paa 2 og 4 Fag og over disse en Altan. Et saadant Hus vurderedes til 1000 Rdl.

Et andet Hus, paa Hjørnet af Stranden og Holmens Kanal, var ogsaa 3 Loft, de 2 nederste Etager var Blindingsværk, det er: Mur imellem Piller, der er tykkere end Muren, den 3die Bindingsværk; over hele Huset var en Spids af Tømmer. Indgangen fra Størrestræde var ad en Forstue med malede Brædder paa Væggene og Bræddegulv, ved Siden af en Stue med malede Lærreds Tapeter og et stort Skab i Væggen med en Seng under, en Bilæggerovn med 8 Messing-Knapper, ved Siden af et Sengekammer med Lærred og Spaanmaatter paa Væggene og 2 Skabe i Væggen. Ved Siden af var Kjøkken. Salen havde malede Brædder paa Væggene, en Vindovn med 12 Messing-Knapper, ved Siden af et Kammer og et lille Kammer med bare Vægge. I 3die Etage var 3 afdelte Kamre beklædte paa Væggene med nogle Brædder. Desuden var der et Baghus paa 4 Fag, ogsaa 3 Loft højt, helt af Bindingsværk med Kjælder, med kun 1 Rum i hver Etage, med malede Brædder paa Væggene i de 2 nederste og bare Vægge i den øverste. Opgangen til Salene var fra Gaarden ad en Vindeltrappe.

Et tredie Hus paa Vestergade havde 6 Fag og 2 Loft med Kvist paa den ene Ende. Ved Indkjørslen i Porten var en Stue, hvis Vægge

var beklædte med gammeldags Panel, med et afdelt Kontor og en Bilæggerovn. Ovenover 3 afdelte Kamre, i det ene en gammeldags Kamin. Opgangen var fra Gaden ad 2 Stigetrapper til en Svale. Et Sidehus paa 2 Loft og 14 Fag, deri Kjøkken, en Stue overtrukken med malet Sejldug, en lignende Stue med Flisegulv, et lille Kammer, en Forstue med aaben Skorsten, en Stue med malet Sejldug paa Væggene, et Kammer ligeledes, men med Lergulv. Etagen ovenover havde bare malede Vægge.

Af større Gaarde vil vi for ikke at blive altfor trættende, alene beskrive salig Hans Pops Gaard i Vimmelskaftet, (nu Hjørnet af Valkendorfsgade og Amagertorv), der var grundmuret, havde 6 Fag til Gaden, 2 Loft, Kvist paa 4 Fag og Pakkjælder. I den vestre Side var en Stue med bare Vægge og en Bilæggerovn, et lille Kjøkken brolagt med Sten, et lille Kammer med bare Vægge, Gulv af Brosten. Indkjørslen til Gaarden var gjennem en Port, næst ved denne var en Stue med gibset Loft, anstrøget Panel paa Væggene, Gulvet af fine Fliser, ind til Gaarden en Stue med malet Lærred paa Væggene, Loftet panelet, 3 smaa Skabe i Væggen. Endnu var der en stor Stue til Gaden, Loftet var gibset (dønneket), forneden paa Væggene var Panel, foroven forgyldt Læder, Gulvet var Fliser, der var en Kamin af sirlig Graastens-Farve og Stenhuggerarbejde, en Skjænk og et Skab i Væggen, næst ved et lille Kammer til Gaarden med Skabe og bare Vægge. I anden Etage var en stor Sal med aaben Kamin med Stenhuggerarbejde, Væggene var beklædte med Tirlomtej, Loftet beklædt med malet Lærred og Bjælkerne panelede, en anden Sal var betrukken med gult og blaat Makej, Loftet malet, her en Vindovn; til Gaarden en Sal, hvis Vægge var betrukne med malet Lærred og Loftet malet, en Vindovn, en Forstue med en lille aaben Skorsten og 3 smaa Skabe i Væggen. I Kvisten var 2 Kamre med malet Lærred paa Væggene og Loftet anstrøget, en Vindovn i det ene, derved 2 smaa Kammers. Paa Loftet var en Vinde med Tov og Krog. Opgangen til Salene og Loftet var ad en italiensk Trappe, der var i et Hus for sig selv og forneden havde et Duehus. Til den vestre Side var et Sidehus paa 14 store Fag, 2 Loft højt, med Kvist, grundmuret, med Kjælder. Forneden var en Stue med malet Lærred paa Væggene og paa Loftet, en aaben Kamin med Stenhuggerarbejde, et stort Kjøkken med aaben Skorsten, der hvilede paa en Jærnpille, et Spisekammer, Gulvet af Brædder og Fliser. Ovenover en Sal med Vindovn, Loft og

Vægge beklædte med malet Lærred, en lille Sal med Vindovn, Væggene betrukne med malet Lærred, Loftet gibset, en Alkove med malet Lærred. Dette Sidehus hører aabenbart til den først nævnte Lejlighed ved den ene Side af Porten. I et andet Sidehus paa 3 Etager og 3 Fag var forneden Vognhus, ovenover Kjøkken med Spisekammer, øverst et Kammer med Alkove; Opgangen ad en italiensk Trappe. Et andet lille Hus, ogsaa paa 3 Loft og 3 Fag, havde forneden et Kammer med malet Lærred paa Væggene og malet Loft ovenover, i hver Etage et Kammer. Et Baghus paa 6 Fag, 2 Loft højt med Kvist; forneden en Stue panelet og malet, med Bilæggerovn, en lille Forstue, et Kjøkken og Spisekammer, ovenover en Sal, panelet og malet, Loftet anstrøget, Vindovn med 6 Messing-Knapper; fra samme Sal gik en lille italiensk Trappe ned i Stuen; et lille Kammer derved var beklædt med trykket Lærred og Loftet var panelet, et andet lille Kammer havde Væggene beklædte med Tirlomtej og malet Loft. Endnu et Hus paa 2 Loft med Kjøkken for neden og en aaben Port med Stakit, oven over en Sal med bare Vægge, panelet og malet Loft med Vindovn, derved et lille Sovekammer med Maatter paa Væggene og malet Loft, hvori stod en Plattenslager-Vindovn. Paa Gaardens østre Side et lille Hus paa 3 Fag af Bindingsværk, forneden et Kjøkken, ovenover et Spisekammer. Derved et grundmuret Hus paa 2 Fag og 3 Loft med Kvist; forneden en Stue, panelet og malet, panelet under Loftet, ovenover en Sal, panelet og malet, med Vindovn. Det ses, at der i Gaarden var plantet 11 Træer. I Baggaarden var Staldrum til 10 Heste og en lille Lysthave med Træer og et Lysthus. Denne Gaard, der altsaa synes at have haft 5 Beboelseslejligheder, kan tjene til at vise, hvorledes en større Gaard saa ud. Den var vurderet til 6200 Rdl.

Et Hus paa Kongens Nytorv, tilhørende Anne salig Stormberg Billedhuggers, hvis Ælde ikke kan have været stort mere end 50 Aar, men nok var en Del yngre, var paa 3 Fag og 3 Etager med Spids over hele Huset. Her var i Stuen bare Vægge, paa Salen malet Panel og Gibsarbejde under Loftet, et Sengekammer beklædt med Brædder under Vinduerne, her var ogsaa Kjøkken, men anden Sal var alene afdelt i 3 Rum med Brædder.

Det ses iøvrigt ved at gjennemgaa omtrent hundrede Synsforretninger, at oftest var Væggene i de mere velhavende gammeldags Huse helt beklædte med malet Træpanel. Der omtales gammeldags Panel,

og det ses, at dette ikke altid beklædte hele Stuen, thi et Sted siges, at Resten var bare malede Vægge; til det gammeldags Panel hører Gulv af Astrag eller Fliser. Et Sted er der gammeldags Panel og Gibs under Loftet, et andet Sted er der gammeldags Panel og Spaanmaatter, Væggene var saa ogsaa ofte beklædte med »Tirlomtej«. Ofte findes forgyldt Læder paa Væggene og forneden Træpanel og dette er ofte i samme Værelse som det, der har Flisegulv; til saadanne Værelser hører ogsaa aabne Kaminer, men de er gammeldags, ellers er store Vindovne paa 2 eller 3 Etager (Skruer) de almindeligste, Bilæggerovne forekommer ogsaa, ogsaa Blikslagerovne.

Til de øvre Etager kom man fra Gaarden ved en Vindeltrappe, der gik til en Svale, ogsaa var der endnu enkelte Steder Trapper til dem fra Gaden, men de italienske Trapper havde tildels fortrængt de gamle, idet man, hvor man ikke kunde lægge dem ind i Husene, byggede et særskilt Hus til saadanne Trapper, der paa en bekvem Maade forbandt Etagerne med hinanden.

De ældre Huse var saa godt som alle indrettede saaledes, at naar man lejede ud, var det Stuen og alt hvad der var over, saa man altsaa ikke havde Værelserne ved Siden af hinanden, men stadig maatte benytte Trapperne til at komme fra det ene til det andet. Det var, som omtalt, sjelden, at Salen lejedes ud for sig, og det var sikkert kun i nyere Huse.

Hvad en Gaard kunde indbringe i Leje, ses af Kæmnerregnskaberne. Byen havde nemlig 1712 for en Prioritet maattet overtage Nr. 28 ved Gammelstrand, der da hed Bremerschløssel og var en gammel Gaard med Bremens Vaaben og Nøgler udenpaa. Af den østre Kjælder blev givet 66 Rdr. 4 Mk., af den vestre 60 Rdl. Kjældrene var forholdsvis dyre, thi det øvrige Hus, der var paa 3 Etager og hvortil hørte Sidehuse og et lille Baghus, var 1722 udlejet til Traktør Frederik Lovin, der gav 60, og til Theskjænker Jakob Hansen, der gav 70 Rdl.; de havde hver sin Side af Huset fra øverst til nederst og 1724 blev der indlagt en italiensk Trappe, istedetfor den gamle Vindeltrappe.

Naar man lejede Værelser, gav man Fæstepenge, saaledes f. Ex. $^1/_2$ Rdl. for en Lejlighed til 10 Rdl. om Halvaaret.

Af denne Mangfoldighed af Værelsers Indretning faar vi dog ikke ret Underretning om, hvad den herskende Mode krævede. Det er kun af de Huse, der brændte 1728 og strax efter opførtes af ny, at vi ser Tidens Smag. Nu byggede man ikke faa Huse paa 3 Eta-

ger, og hver Etage indrettedes til sin Familie, man anlagde italienske Trapper, som fra Forstuen i nederste Etage førte op i Huset, saaledes som det er Skik og Brug endnu. Værelserne beklædtes med malet Træpanel forneden til Vinduernes Højde, og ovenover dette var der malet Lærred paa Væggene, eller Svend Svendsens trykkede Tøj, eller Danziger Tøj, eller Voxdug, og naar det var fint, forgyldt Læder. Simplere var det at have Maatter paa Væggene. Nogle havde alene Væggene overmalede med Vandfarve og andre hvidkalkede, kort sagt, det er den Udstyrelse, som Nutidens Værelser har, alt efter Stand og Formue. Lofterne omtales nu sjelden, de var vel oftest nu gibsede, undertiden nævnes malet Panel under Loftet. Saaledes saa de nøgne Værelser hos den yngre Slægt i de ny Huse altsaa ikke stort anderledes ud end vore; kun kjendtes dengang ikke Tapeter af Papir. Det var ogsaa Skik at overmale Husene udvendig med Limfarve.

»Agte vi paa de Borgerhuse, som byggedes for et eller to hundrede Aar siden«, siger Pontoppidan mange Aar efter denne Tid, »da beholde de maaske Fortrinet i de udvortes Mures Styrke og Værelsernes sparsommeligere Afdeling til flere Partier samt en behændigere men uanseligere Kommunikation ved Vindeltrapper og deslige. Hvad deres Kostbarhed og Anseelse gemenlig var at regne mod de nærværende, det ses allerbedst, naar vi her i Kjøbenhavn ligne en af de gamle Gader med de ny, f. Ex. Østergade med en Gade i det ny Frederiks Kvarter. En stor Del af vore Borgere bor vistnok nu lige saa vel og tildels langt bedre end Herrer af høj Stand i fordums Tid, hvilket vel ogsaa er en af Aarsagerne til den højt stigende aarlige Husleje, nemlig for en maadelig Familie, som vil have Indkjørsel og saa meget Gaardsrum, som Vognen kan vendes paa, 3, 4, à 500 Rdl., men for større Hus og Gaard til en Adelig ofte 800 à 1000 Rdl. og der over.[2])«

De nøgne Vægge giver dog ikke tilstrækkelig Indsigt i, hvorledes Folk bor, det er først naar Møblerne er flyttede ind, at man faar det rette Indtryk af Beboernes Levevis og Kaar. Heldigvis kan vi meddele nogle Beskrivelser af møblerede Lejligheder hos velstillede Familier.

Raadmand Wroes Enke, Fru Anna Nørck boede i et Hus ved Stranden til sin Død 1728. Hendes Hus var saaledes indrettet: I Dagligstuen var et indlagt Bord med Gueridoner, et Spejl i forgyldt Ramme med Krone, et lille Skrin paa en Fod, en indlagt Drag-

kiste, et Tresur, 3 Theborde, et Slaguhr, en Tabulet med 18 Par blaa og hvide Thekopper, 2 Thepotter, en Spølkum, 7 store og 6 smaa Spølkummer paa Tresuret, 6 højryggede Stole med sort Overtræk, 2 Taburetter, en Ildtang og Ildskuffe og en Brødkurv.

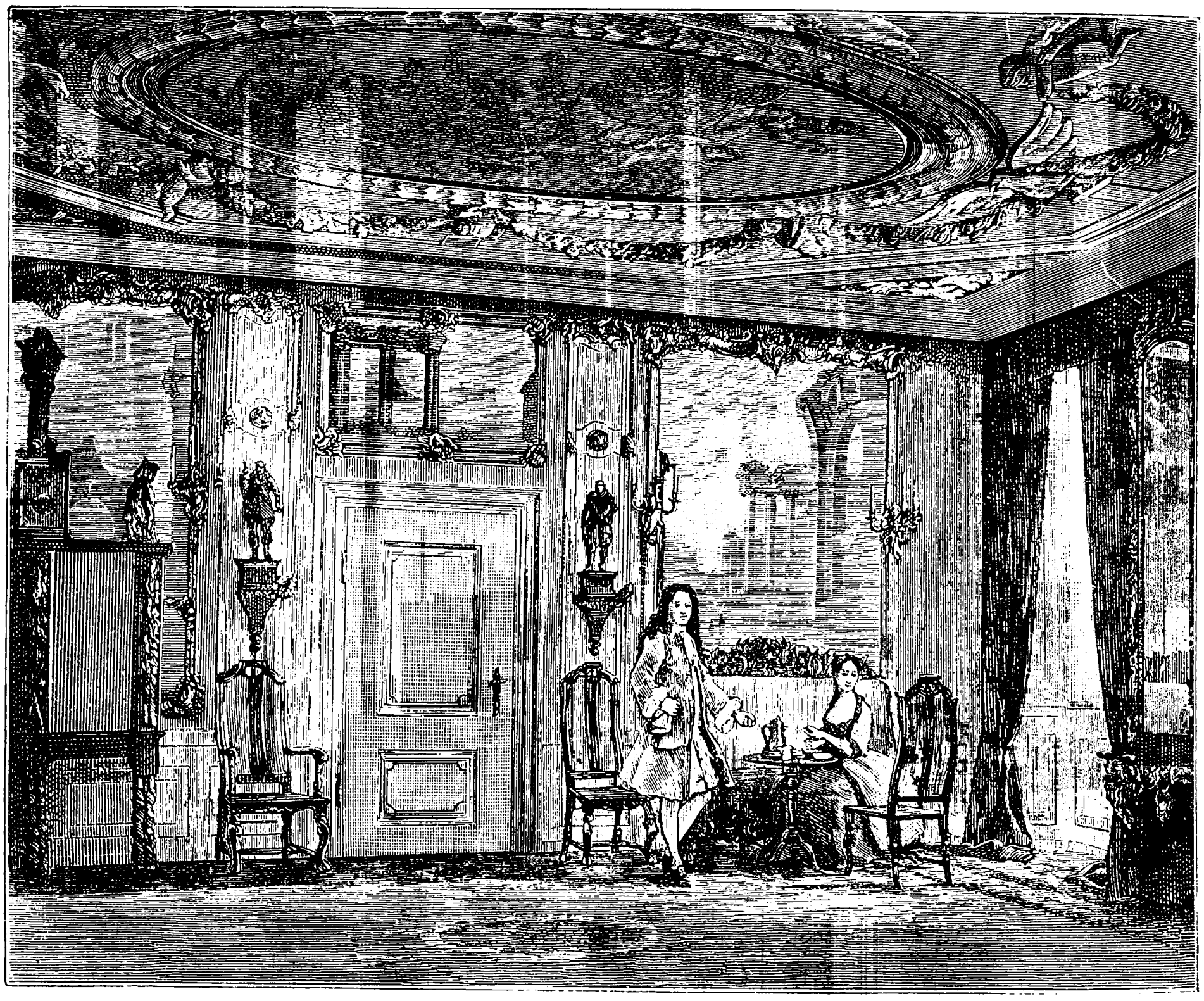

Et Værelse i Abraham Lehns Gaard paa Christianshavn. Maleri tilhørende Hs. Excell. Udenrigsminister Baron Rosenørn Lehn, udført efter et ældre Maleri og de endnu tilværende Møbler. Selve Værelset er endnu til uforandret.

I Sengekamret: et brunt Skab paa aaben Fod, 2 Spejle i brun Ramme, et Natspejl i Sølvramme, 9 Gardiner med 5 Kapper, en Lænestol med grønt Overtræk, 2 højryggede og 2 lave Stole, Raadmand Wroes Portræt, 2 smaa Skilderier i brun Ramme med Glas for, en grøn Himmelseng med 4 grønne Raskes Gardiner med 2 Kapper, et lille Bord med 3 Skuffer, 17 Bøger, et lille Vækkeuhr, 4 Haardugs Vindues Kurve, 1 Tabulet, over Sengen laa 2 Dækkener, det ene af Katun, det andet af Taft.

I Pigekamret var 1 Slagbænk, men ingen Seng, i Forstuen hang 2 Skilderier og der var et Bord med 2 Klapper, Gardiner af Katun. I et Kammer var et brunt Skriverkontor af Fyrretræ, et Klædeskab, 2 Skabe i Væggen, flere Skrin og Kufferter, 13 Skilderier, 2 Stole betrukne med Lærred, 5 højryggede og 1 lav Guldlæders Stol, en Lænestol med flamsk Overtræk, en Skakseng med røde Taftes Gardiner, 6 stribede Patulars Gardiner for Vinduerne, 4 gamle Kaarder.

I Spisekamret var 12 Fade af Porcellæn, 11 af Sten, 25 Delfts Tallerkener, Messing-Kaffekande, Kaffemølle osv. I Kjøkkenet 31 Tinfade, 67 Tallerkener, Thekande af Tin, Thekjedel, Messing-Strygejærn osv.

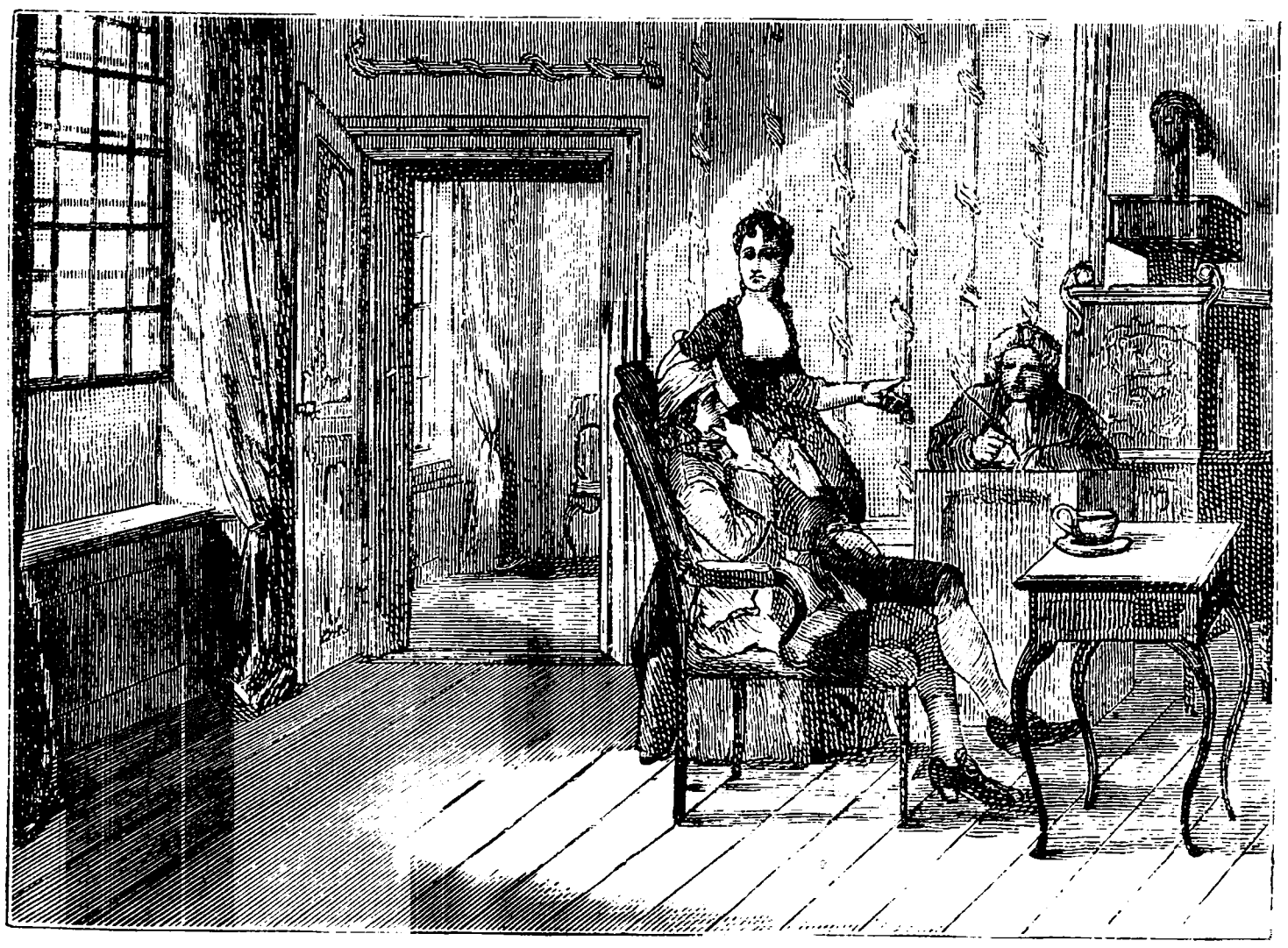

En borgerlig Stue. Müllers Pinakothek.

En fornemme Borger, Klavs Andersen Lovmand, der ejede en Gaard paa Rosengaarden, hvor han døde 1727, havde sit Hus indrettet saaledes:

I Storstuen til Gaden stod »en proper Skakseng med 8 forgyldte Løvefødder, 2 store dito Knapper og 3 dito Garnisser (Karnis, det øverste af Gesimsen) samt et Omhæng af blaat Mor med gule, hvide og Purpur-Striber, bestaaende af hel Overtræk med Knapper neden om, Hovedstykke og Tæppe af Purpur-Taft med hvide Silkesnorer og alles Tilhørende«; 6 højryggede Stole og 2 Lænestole med Mors Overtræk, en forgyldt Læders Lænestol, et Tresur (et Slags aabent Skab

med Hylder til at sætte forskjellige Ting paa til Prydelse i Stuen) og en Dragkiste, begge af Nøddetræ, et Bord med Gueridoner, et brunmalet Skrivekontor (Sekretær), et Uhrværk i Foderal.

I Sengekamret 39 Stole med Overtræk af Kalveskind, sort Læder og Guldlæder; der nævnes ingen Seng, denne var saaledes Alkove. I Dagligstuen var et gammeldags Skab med 4 Døre, et lidet Hængeskab, et Vraaskab (Hjørneskab), et Spejl i forgyldt Ramme, et udtrukket Egebord, et rundt Bord, et Skjærmbræt med 4 Fløje, en rød Læders Lænestol, en gammel Løjbænk med Skuffe under, 2 Kistebænke, men ingen Stole, et Stueuhr og eu Himmelseng af Fyr: dette var altsaa en rigtig gammeldags Stue.

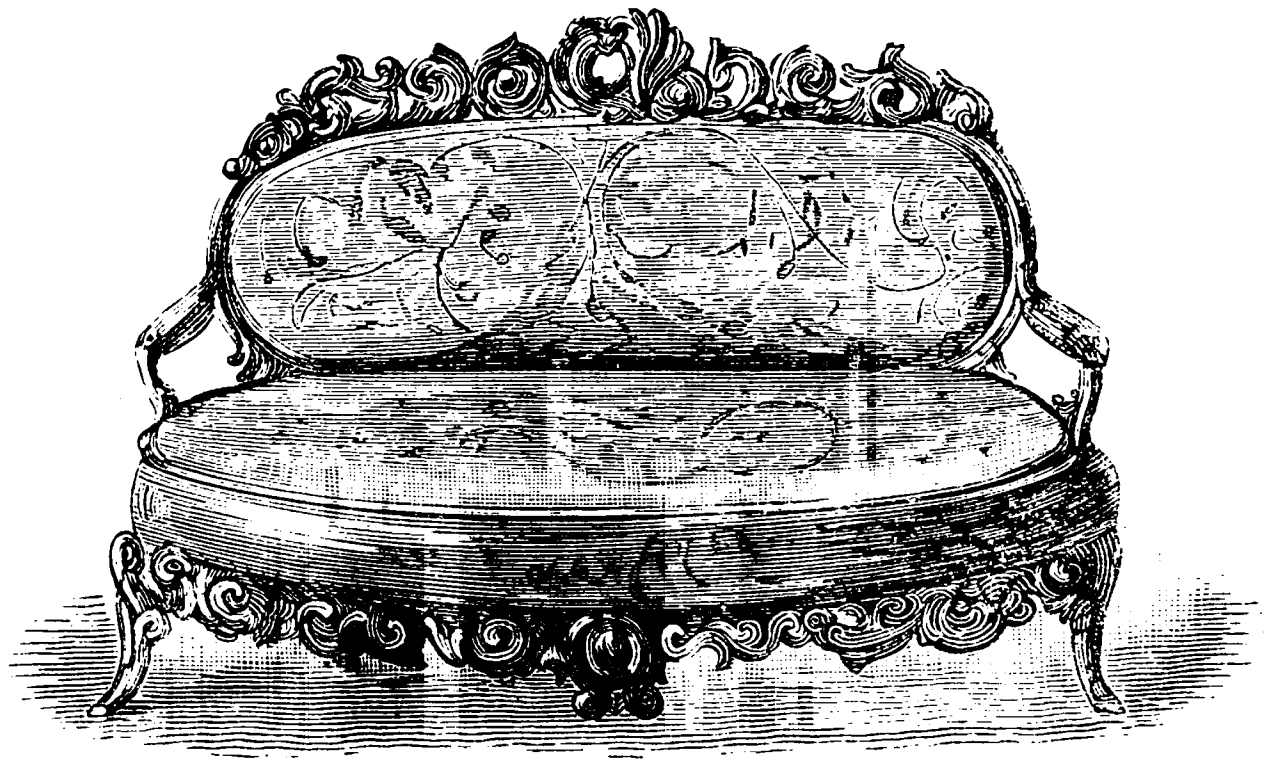

En Sofa.

I hans eget Kammer stod en rød udtrukken Himmelseng, en Ege-Dragkiste, et ottekantet Egebord, 3 Kalveskinds Stole, et Spejl i sort Ramme; dette Kammer var paa Salen, ved Siden af var en stor Stue, hvor al Slags Skrammel var hensat; der var Hegler, Garnvinder, Rokke, Spoler, 2 gammeldags Senge, den ene med sorte drejede Piller, den anden med Billedhuggerværk, Brætspil med Brikker og Tærninger, Mangelfjæle, Skabilkenhoved, Skrin, Kister, Kufferter osv.

Til Huset hørte foruden Spisekammer og Kjøkken et Rullekammer, hvori en Rulle; Dejtrug, Kane, Slibestene, Sluffe, Kar, Harver, River, Høtyve, Savblok, Sadler, 2 Vogne og endnu en rødmalet Himmelseng.

Et rigtig elegant Hus i Pilestræde med Have til, der havde tilhørt et yngre Ægtepar, den fornemme Borger Hans Burmester og

dennes Enke Kirstine Marie Munk, efter hvem der holdtes Skifte 1719 og hvis Bo gik op til over 25000 Rdl., finder vi saaledes beskrevet:

I Storstuen: et indlagt Ege-Tresur, et indlagt Kontor paa Fod med en Trappe, et indlagt Skrivekontor, et sort lakeret Bord, et Bord med 2 Gueridoner, to store Spejle i Glasramme med forgyldte Sirater og Krone, et lakeret Bord med 2 Klapper, et mindre anstrøget Bord med 2 Skuffer, 6 høje Ruslæders Stole, 2 Guldlæders Lænestole, et stort Skrin.

I Kabinettet: et lidet Ibenholts Chatol paa en Fod med Skuffer og Sølvbeslag af ostindisk Arbejde, et lakeret Thebord, et Marmorbord med forgyldt Fod og 2 forgyldte Gueridoner, en lakeret Thebakke, 4 Taburetter betrukne med Lærred, et Spejl i lakeret Ramme med forgyldte Sirater og Krone, 2 forgyldte Konsoller, 5 mindre forgyldte Konsoller, et lakeret Skrin.

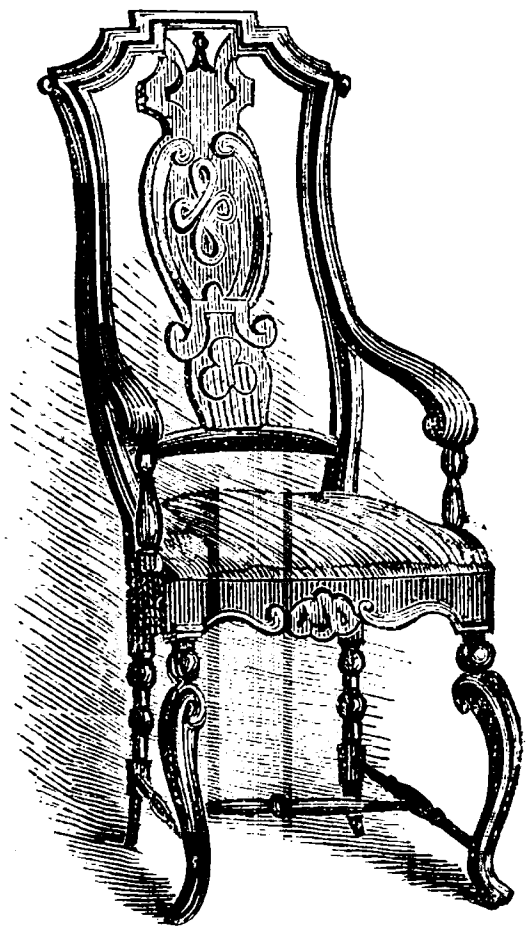

En Lænestol.

I den lille Stue næst ved: et stort Spejl i forgyldt Ramme med Krone over, 10 højryggede Stole betrukne med Lærred, 2 Taburetter, en hvid Klædebakke, en lille lang Klædekurv.

I Skrivekamret: En Ege-Skrivepult, et indlagt Brætspil med 32 Brikker og 2 Hornbægre, 2 grønne anstrøgne Bogreoler, 2 smaa Fuglebure, et lidet Skrin indlagt med Alabast, et Brændeglas og et lidet Spejl, et grønt anstrøget Bord med en Skuffe, et lille Flaskefoder med 11 forgyldte Flasker, en Skuflade med 3 Brædder, et Flaskefoder med 6 Flasker; 2 beslaaede Egeskrin, et Flaskefoder med 5 Flasker, et langt Spanskrør med Trækap til en Løver (Løber?) og en Hat af Spanskrør, et sort Blikskrin, 8 røde Plydses Stole af Valnødtræ, en Citrinke med Foderal, en Kukkuk, en Sandbørste, en Klædebørste, 2 Kurve-Bordkrandse.

I Stuen til Gaarden: Et Hænge-Slagur, et Spejl i brun Ramme med Krone over, en indlagt Dragkiste, en liden dito paa en Fod, 2 Taburetter.

I den lille Stue næst ved: Et Spejl i forgyldt Ramme, et gammelt ovalt Bord, et lille firkantet Fyrrebord, en anstrøgen Fyrre-

Dragkiste med en Skjænk paa, et indlagt Syskrin, en malet Thebakke og et Pukkebræt, en udtrukken Fyrre-Standseng.

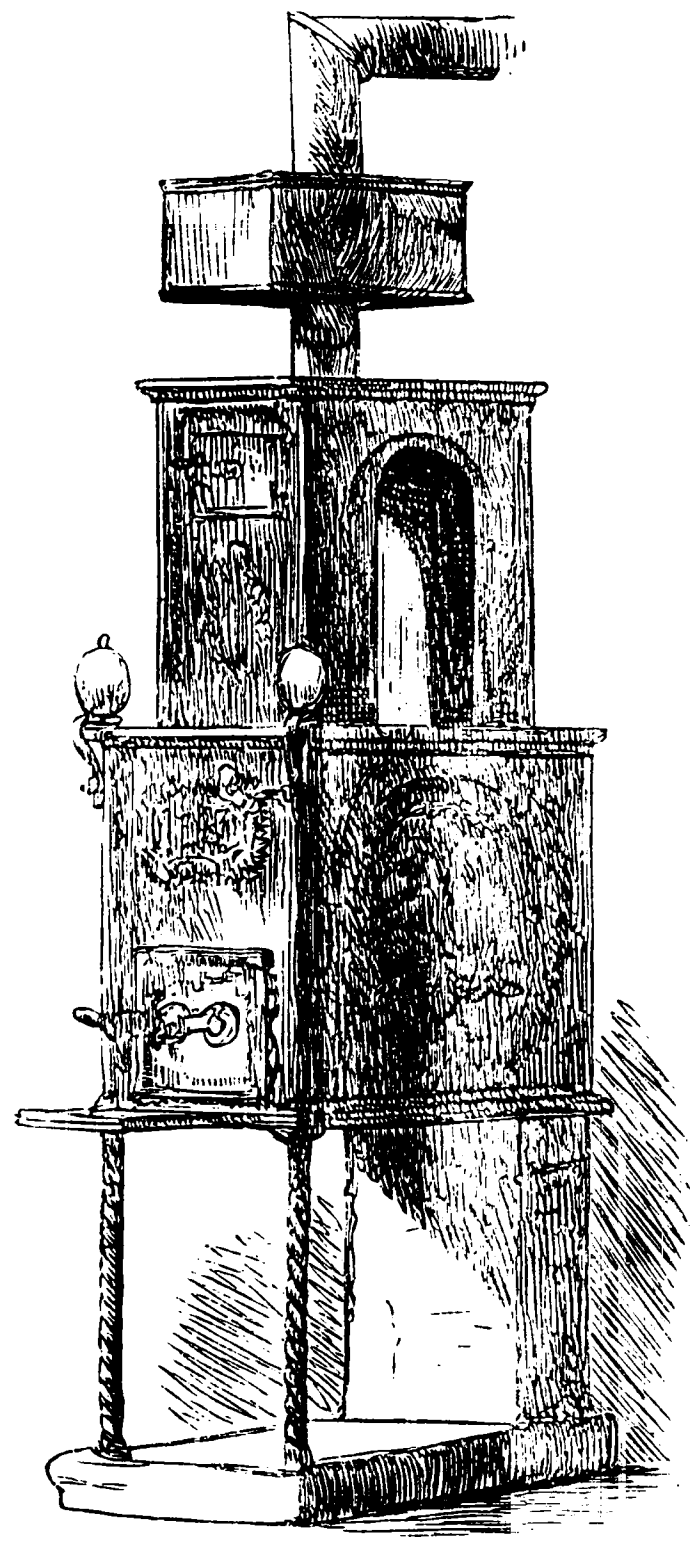

En Vindovn.

I Ammestuen: En Bord-Slagbænk, et lidet Spejl i sort Ramme med forsølvede Sirater, en udtrukken Fyrre-Himmelseng med Karnis og 4 blaa Raskes Gardiner, en lav Stol og et lille Egeskrin.

I Gangen: et nyt Fyrre-Klædeskab.

I Kjøkkenet: 4 Fiskebrætter, en Bakkelserulle og en Sprutte, 4 Truge, 3 Træfade, en Lyskiste, et Saltkar, 2 Skamler, en Puster, 2 Trækander, et Skjæppemaal.

I Spisekamret: 13 Egebøtter med hvide Baand og Messingsøm.

I Kjælderen: En Spinderok, 6 Saltkar med Laag, Baller, Stripper, Tønder, en Kjærne.

Ovenpaa var:

Jomfru Chunches Kammer, deri Spejl i brun Ramme med Krone over, et indlagt Bord med 2 Gueridoner.

I det lille Kammer ved Siden: Et Spejl i brun Ramme med forsølvede Sirater.

I det lille Kammer næst ved: Et lille Fyrrebord, en Ege-Himmelseng med Karnis, et Spejl i oval forgyldt Ramme.

Paa Salen: 6 høje Ruslæders Stole, et lille ovalt Fyrrebord, et lille Bord med Skiferstensblad, et dobbelt Klaver, en hollandsk Støvekost og en Vinduesbørste, 11 Lyseplader med Spejlglas og forgyldte Sirater, 4 Trælyseplader, 4 røde Guldlæders Stole, 2 Guldlæders Lænestole, 6 højryggede engelske Stole og 2 Lænestole betrukne med gult Makej, et Fyrreskab med Glasdøre, en Trappe til Porcellæn og en Parykblok, en Kurvevugge, et malet Thebord, et Skjærmbræt med 6 Fløje, 2 Papirsrammer, en hul Skuffe, et stort ovalt Bord.

Paa Spisekamret: Tønder, Baller, Bøtter, Hegler, Sold, Sigte, Lysekister, Natskrin med Tinhat.

I Kamret over Porten til Baggaarden: En Fyrre-Himmelseng, en spansk Maatte 15 Alen lang, 3 Alen bred, et lille ostindisk Vugge-Skjærmbræt, 2 Hasper, en grøn Danziger-Kuffert, en gammel rund Kuffert, flere Kurve og Kister.

Af Skilderier fandtes i den store Stue et stort med Moses i Rørkisten; i Kabinettet: 4 Landskabsmalerier, Frederik IV, Christian V og Frederik III med Gemalinder, 2 Voxstykker i forgyldte Rammer, 12 smaa illuminerede Stykker i forgyldte Rammer, 7 udklædte

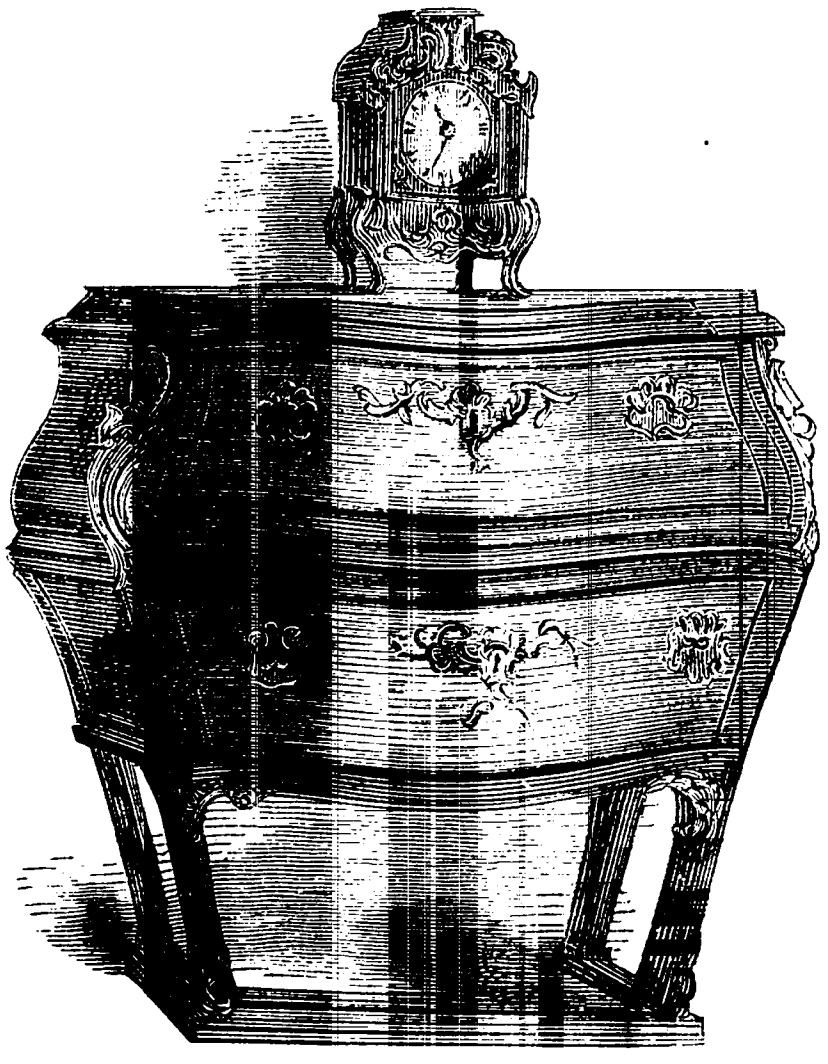

En Dragkiste med Uhr.

Papirsstykker i forgyldt Ramme, et Bondestykke paa Træ, et Natstykke med Maria Magdalena, 14 Kobberstykker med Glas for, 9 Miniaturstykker i forgyldt Ramme, et Stykke af Rav, et af Elfenben, et lille ovalt Ravstykke med Krucifix. Paa Salen var 26 Skilderier i forgyldte eller sorte Rammer, der ikke beskrives nærmere, desuden et med en Ugle, et med Kong Salomon, et andet historisk Stykke og 3 Blomsterskilderier. Af Gardiner nævnes alene 2 grønne Taftes Vinduesgardiner, hver 4 Alen lange og med 1 Kappe, 6 røde ostindiske Taftes dito og 3 Kapper.

I Pontoppidans Menoza [3]) findes følgende Sammenligning mellem

ældre Tiders jævne Sæder og Datidens, som ikke kan fremsættes med bedre Ord:

»Imod hvert Dusin af kostbare Spejle, som nu ere i Kjøbenhavn, var der for 100 Aar siden næppe et at finde. Først spejlede man sig, efter en Poets Ord, ved Vandbredden, ligesom mangen Bondepige endnu kan pynte sig ved en Spand Vand. Dernæst brugte man

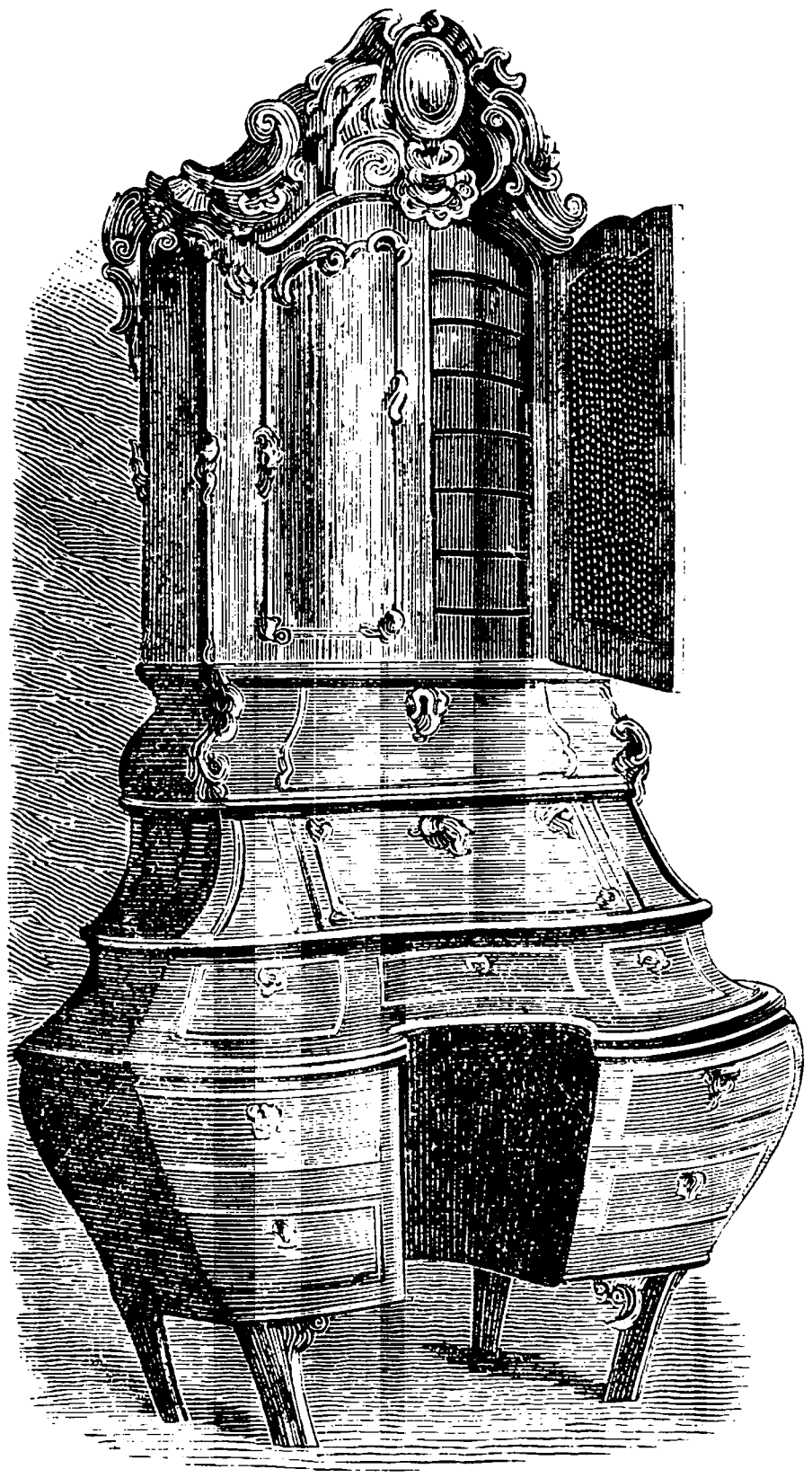

Et Skrivekontor.

Staalspejle, siden Glasspejle. Disse vare først smaa Stykker med brede Rammer, og endda ikkun et eneste i Huset; siden behøvedes de langt større i hver Stue, og nu bliver det ej ved et i hver Stue. Der maa, siger Moden, den grumme Tyran, endelig og endelig paa hvert Postament af Muren mellem Vinduerne være et Spejl og endda som Lampetter nogle smaa Spejle her og der. Denne Spejlrigdom

og det skrøbelige Glasgods koster nu i mange Huse en større Kapital end den, man fordum brugte til alt fornødent Boskab at anskaffe.

»Komme vi til Borde og Bænke, da vare disse i gamle Dage saadanne, at de varede ej alene en Mand, men ogsaa hans Børn og Børnebørn ud. Alene hos Bønder og nogle faa gammeldags Præster ser man endnu, hvordan der ungefær saa ud i Herremandens og den største Ministers daglige Stue, nemlig: langs med Vinduerne

Scene ved et Klaver efter et fransk Billede.

imellem tvende Bænke stod et Egebord 6 til 7 Alen langt og 4 til 5 Tommer tykt. Ved Bordenden sad Husfaderen i det saakaldte Højsæde, paa begge Sider sad hans Hustru, Børn og Tyende, hvilke sidste havde Dug og Mad for dem selv, men fælles Bord og Opsyn med de andre. Bænkene saa vel som Bordet vare gjorte til at staa der fra Slægt til Slægt og til Hæders prydede med de saakaldte Bænkedyner. Var der flere Stuer, da var dog Boskabet det samme.

Det torde (behøvede) ej gjøres af ny, men stod og faldt tilligemed Huset selv. Herimod lignes nu denne Tids mange smaa Borde, Stole og Kanapeer, som vel ere mageligere, men usigelig kostbarere, ikke for det første Kjøbs, men for Skrøbelighedens og de forænderlige Moders Skyld, som gjøre, at hvert Stykke knap holder Halvdelen af en Mands, end sige hans Børnebørns Alder ud, særdeles de lakerede og forgyldte Borde, og end mere de smaa Marmorborde, staaende paa forgyldte Løvefødder, saa krumme, tynde og subtile, at det ej kan vare længe, førend Løvens Taa bliver ormstukken, da det kostbare, men skjøre Blad falder og slaas i Stykker.

»Overalt Skabsenge af Træ uden Gardiner, i hvis Sted var et Bræt at skyde for sig, ligesom Bønder endnu have det. Derimod maa vi nu have bekosteligt Omhæng, og naar vi engang gifter vor Datter ud, kan alene Omhænget af Damask, foret med Taft, knap haves for 200 Rigsdaler, hvilket var det, de gamle kunde have besat deres hele Hus med. Fremdeles var Væggene, endogsaa i kongelige Gemakker, panelede med Egeplanker, som næsten kunde holde Muren ud. Nu maa Væggen, som dog ej fryser, klædes med kostbare Tapeter eller andet Betræk af det Slags, som snart falmer eller raadner, og inden faa Aar udkræves noget nyt.

»For Folk af borgerlig Stand vare Klæderne aldeles ikke kostbare. En Trøje af sort og et Skjørt af rødt Klæde var Borgmesterkonens Søndagsklæder. Midt i forrige Seculo begyndte nogle af den Stand at lægge sig Silke-Tobins-Kjortler til, men det var et Stykke til Hæders for Moderens Livstid og Datterens efter hende. Nu vil der noget andet til, særdeles siden de stive Skjørter støde allevegne an og slide Klæderne dobbelt, at jeg ej skal nævne deres Omkreds af mange Alen.

»Som I Fruentimmer tage Moden fra os med Parykker, saa har vi lært af eder at gjøre Klæder stive med Fiskeben, hvilket endelig maa opmuntre Hvalfiskefangsten. Tynde Silkekjortler begynde Mandfolk nu at bære saavel som I, endskjønt til mindre Styrke, da de ej hænge saa løse, men spændes om Livet. Og har man en Kjortel af Klæde, da maa den fores med Taft, Damask, ja vel med Fløjels Dræt. Sko gjøres til Brug for en Maaneds Tid, thi det er Linedansersko, paa hvilke Siderne ej maa ses. Parykkerne med deres Vedligeholdelse koste aarligen en god Skilling, som fordum aldeles blev sparet. I Linned er en Borger nu saa delikat som fordum ingen Herre-

mand, ja ingen Nation uden den engelske gjør saa stor Bekostning, som vi paa fint Lærred. Udi Frankrig bæres, endogsaa til Hæders, Lærred saa groft som det hjemmegjorte, man her knap tør lade se.

»En Kaarde, som ej er af Sølv, undser sig hver Haandværkskarl ved at bære. Ja, Uhrværket i Lommen maa være derhos. Endogsaa min Tjener mener ej at kunne undvære det, da næsten alle hans Ligemænd har det, hvorfor du og jeg og vor Datter billig burde have Guld-Uhrværker, var det, at jeg vilde give 300 Rdl. derfor. Døm nu, om Verden i vore Dage er fattigere, end dengang ærlig og velbyrdig Hr. Anders Bilde, Rigens Marskalk, bar en Lammeskinds Kappe, en Bommesis Trøje og Trippes Buxer.

»I Mad og Drikke skulde det vel synes, at Verden var nu tarveligere end fordum, da man ved Trolovelser, Bryllupper, Barsler, Begravelser og al anden Lejlighed sankede nogle Snese Mennesker for at æde og drikke ej en, men flere Dage paa Rad, og jeg maa bekjende, at vi nu omstunder gjøre langt mindre deraf. Derimod er det ogsaa vist, at de Ting, man nu trakterer med, ere gemenlig kostbare, saa og Vinen langt brugeligere, ja paa nogle Aars Tid er det kommet dertil, at man ved Maaltider ej uden Undseelse torde byde en Gjæst almindelig fransk Vin. Der maa være det, som koster dobbelt, ja der maa være Valg i rød eller rinsk Vin og spørges, hvilket Slags man behager. Dækketøj er nu langt overflødigere og kostbarere. Af Servietter vidste de gamle ej at sige, langt mindre af dobbelte Servietter og dobbelt Borddug, en oven paa den anden. Endogsaa Knive og Gafler lod man fordum hver Gjæst selv bringe med i sin Lomme.

»Ville vi tale om de gamles Drikkekar, da vare de vel kostbare, men derhos varende og stærke, nemlig Sølvkander og Sølvbægere. Nu anvendes i hvert Hus aarlig en Del af Sølvets Værdi paa Glas og Porcellæn, hvis Skaar du til intet. Det er i Aar en liden Kapital, som ad Aare er rent forsvunden. Men endda tvivler jeg paa, at de gamle havde saa meget Sølv i Kander, Bægere og Skaaler, som det, der nu vendes paa Thepotter, Kaffekander og deres Underskaaler, Theflasker, Sukkerskaaler, Sukkerbøsser, Themaskiner, Spølkummer, Lysestager, sølvskaftede Knive, Plat de menage og deslige, som i det mindste hvert tyvende Aar skal omgjøres efter Moden.

»Endnu et Ord om den Ekvipage, som bruges til Magelighed paa Rejser eller Besøgelser. De gamle red eller kjørte paa en Vogn af

samme Slags, som de kunde bruge til andet Arbejde. Nu har vi Kareter, Chaiser, Portechaiser og Karioler at holde vedlige samt saa mange flere Heste at fore, siden Kareternes Tal aarlig forøges ej alene her i Kjøbenhavn, hvor der maaske er et Tusend eller flere, men endogsaa paa mindre Steder, da der i en By af et halvt Tusende Huse strax findes et halvt Hundrede Kareter, Chaiser eller lukkede Vogne, hvorimod der for 30 Aar siden knap var 3 eller 4. Af disse Vogne dependerer siden Liberi for Kusk og Tjenere, Heste, Hestetøj osv.«

I Phoenixbergs »Det ny indrettede Thee- og Caffee-Huuses anden Part« 1727, Nr. 11, fremstilles en velhavende Kjøbmand, der er kommen hjem og finder sit Hus ombygget og indrettet paa nyeste Mode med Dagligstue, Avdiensstue, Dansestue, Stadsestue, Sladderstue, Sovekabinet osv., hvilket han finder skikkeligt nok til »Fjanteri og Gjøgelbrug«; »naar vi havde haft en smuk Stue for honnette Gjæster, Ædle (ɔ: adelige) og andre fra Landet, og derhos adskillige smaa Logementer til at logere fremmede udi, en Dagligstue til Bønder og en dito til Borgere, et lidet Appartement for os selv, et dito for Børnene med sin Skole, saa nogle andre aparte Værelser for vore egne og fremmede rejsende Tjenestefolk, da havde de med Tid og Stund kunnet betale sig selv«; istedenfor Stald og Vognhus skulde have været et fuldkomment stort Pakhus med sine Kældre; »hvad nytter os den kostbare Møblering, forgyldte og flamske Stole, de kostelige Tapetserier, som Væggene ere klædte med, de store forgyldte Spejle, Dragkister, Tresurer, Porcellæn, kostbare fine Glas« osv.

Det kan ses heraf, at Kjøbmændenes Kunder fra Landet tog Ophold i deres Hus, som Tilfældet vel endnu er i enkelte Provinskjøbstæder, og at de maatte have forskjellige Gjæsteværelser efter de forskjellige Stænder, saa at en tarvelig Kjøbmand kun havde ringe Plads til sin Familie; de ældre Kjøbmandsgaarde var alene indrettede for Næringens Skyld.

Det var en højst mærkelig Luxus, der havde indtrængt sig paa denne Tid, da Statens Pengevæsen var i en elendig Forfatning og store Skatter blev udskrevne paa Grund af den langvarige Krig med Sverig fra 1709 til 1720. Men selve Krigen har formodenlig givet Lejlighed til megen Fortjeneste for Kjøbenhavns Borgere, saa Byen derved er kommen i en Fremgang, den ikke vilde have opnaaet i Fredens Dage. Det var store Værdier, Borgerne sad inde med i

Form af Juveler, Guldsmykker, Medailler og andre Sager af Guld og Sølv. Den foran nævnte Hans Burmester efterlod Juveler for 1290 Rdl., 2 Gulduhre, 3 Sølv-Lommeuhre, 2 Slagværk, Kaffekande, Thepotte, Sukkerdaase, en Opsats, bestaaende af Præsentertallerken med Sukkerbøsse, Olie-, Eddike- og Sirupskande, Lysestager, Lysesaxe, en Barselpotte, 24 Skeer, Potageske, en gammeldags Præsentertallerken, alt af Sølv.

Det var kun Smaafolk, der ikke havde Sager af Sølv og Guld. I Porcellæn (Postelin, som det undertiden kaldes i Inventarier) udfoldedes stor Luxus, hvortil kom de mange japanesiske Sager, som Handelsskibene bragte med hjem. Saaledes nævnes i et Bo: 3 store og 2 mindre Bojaner med Dækler til et Skab, skildrede japanske Krukker, Nillikepotter, japanske Kopper, Chokoladekopper osv. Man træffer en Porcellæns Trækpotte med Guldbeslag. Porcellænet var udstillet i Stuerne paa »Tabuletter«, der hang paa Væggene; der var Thetabuletter, Glastabuletter osv. Det vilde dog blive altfor trættende for Læseren at bebyrdes med flere Uddrag af Skifterne om Møbler, kun skal her endnu nævnes et Par enkelte Ting.

Naar Henrik i »Kilderejsen« (1, 1) ser over paa Jeronimusses Hus og siger: »Jeg ser alt Gardinerne røres«, bag hvilke Leonora og Pernille derpaa kommer frem til Vinduet, er det tydeligt, at man kjendte Gardiner, ikke Sengegardiner, der kaldtes Sparlagen, men Forhæng, der dækkede Vinduerne. Allerede 1712 nævnes: 4 Vinduesgardiner med 2 Kapper af blaat og hvidt Terlumtej og 8 af blommet Katun, og 1713 6 brogede Katuns Vinduesgardiner med 3 Kapper og et dito til Kjøkkenvinduer; man havde dem ogsaa af Hørlærred. Da der altid hører Kapper til, er det klart, at de hang ned fra Loftet, og dette er ogsaa aabenbart af et Inventarium fra 1727, hvor der nævnes: 4 Sukkerdons Gardiner, halvfemte Alen lange med 2 Kapper; i sidstnævnte Inventarium nævnes en Mængde Gardiner, saa det er tydeligt, at de da er meget almindelige, og der hørte næsten altid Tæppe til; jeg ved ikke, hvorledes det har været brugt, uden at det maaske har dækket Vindueskarmen og hængt ned over Væggen derunder; saaledes nævnes 6 Vederskinds Taftes Gardiner med 3 Kapper og et Tæppe med rød Taftes Fabula, 7 grønne Sarses Gardiner med Krepiner, 2 Kapper og 1 Tæppe, 3 grønne Sarses Gardiner, Kappe og Tæppe, 4 sorte Raskes Gardiner og et Tæppe, et blaat Raskes Gardin og et Stykke skaansk Dækken osv.

»Der er en Himmel paa hver Seng og der er ligesaa mange Himle, som der er Senge«, siger Arv i »Julestuen« (Sc. 12). Dette forholdt sig rigtig. Det var nødvendigt at have Himle over Sengene, for at Støv fra Bjælkeloftet ikke skulde falde i Ansigtet paa den sovende, og omkring enhver Seng var der Sparlagen, der holdt Trækken ude fra Vinduer og Døre. Gammeldags Alkover fandtes i mange gamle Huse, men i de ny byggedes saadanne næppe mere. Alle nymodens Familier havde nu fritstaaende Senge, men i Tjenestefolks Kamre findes Slagbænke til at sove paa, og som blev slaaede ned om Dagen. Exempler paa Senge er foruden de foran nævnte: en Fyrre-Himmelseng med 4 gule Raskes Gardiner og et Tæppe med Krepiner omkring, Fyrre-Himmelseng med Garnice, Standsenge af Fyr, Vraasenge af Fyr, gammeldags Egesenge, Skaksenge osv.

Som vi foran har set, var Kakkelovnen med Messingtromler en stor Prydelse i Værelserne, Holberg skildrer selv for Spøg i sin 151. Epistel en, han havde i sin Professorbolig; den havde 15 Messingknapper og Messingplade.

Paa mange Kakkelovne var afbildet et Barn, som greb en Ørn om Foden, men førtes bort af den, hvilket havde Hentydning til Griffenfeldts Fald, og nedenunder stod følgende Vers:

Da jeg greeb Overmand om Food,
Toog hand mig bort med sig;
Thi raader jeg hver Ven saa good,
Han speyler sig i mig.[4])

»Hvad Klædedragten angaar«, skriver Pontoppidan, der kom hertil 1716, »da maa jeg tilstaa, at Kjøbenhavn er et anstødeligt Sted for den, der kan støde sig paa sligt, thi der vil den ringeste, om han har Evne, ej vige den fornemste i anselige Klæder. Jeg mindes, at da jeg først kom til Kjøbenhavn, syntes mig, jeg havde aldrig set saa mange Standspersoner samlede paa et Sted, thi som saadanne ansaa jeg ofte Haandværksfolk, særdeles dem af Kvindekjøn, og hvem skulde mene andet, end at et Fruentimmer, som kjører til Kirke, vel coifferet og behængt med Ædelstene, var af adelig Stand, eller at det kunde være en slet og ret Person, ofte en Kjøbmands eller anden Borgers Domestik, som bar drap d'ors Vest og Damask til sine Klæders Underfoder«[5]).

Den Klædedragt, man brugte paa den Tid, var den nymodens

franske, der af C. Molbech siges at være helt trængt igjennem ved Aar 1720. »I Stedet for Mandfolkenes Overklædning, eller Kjortelen efter det ældre Snit, med større Vidde, bestemt eller i det mindste tilskaaret og indrettet til at kunne knappes med en lige Rad af Knapper fra Halsen til den nederste Rand, kom en snævrere Kjole med sine Rabatter og store Opslag for Hænderne, begge Dele besatte med Guldgaloner, naar Klædningen skulde være prægtig og kostbar. Denne Kjole udmærkede sig fra den ældre Tids ogsaa ved Nederdelen eller Skjøderne, som bagtil vare helt splittede (den ældre Kjortel eller Trøje havde kun en kortere Split nedentil, med Knapper og Knaphuller); fortil bleve Skjøderne efterhaanden i deres Snit afskakkede i større eller mindre Skraahed. Kjolen kunde saaledes i al Fald kun tilknappes om Livet. Knapperne, hvormed man undertiden drev den største Luxus, var tilsidst mere for et Syns Skyld end til virkelig Brug, og Kjolen blev som oftest kun hægtet over Brystet. Undertrøjen mistede sine Ærmer og blev til en Vest, som dog længe beholdt Skjøder og naaede næsten til Knæerne. Nedenfor disse spændtes de snævre Buxer, men til de fornemmes Dragt hørte, ogsaa til over Midten af det 18. Aarh., de i Folder over Knæerne oprullede Silkestrømper. Den anselige nedhængende Halsklud maatte give Plads for Brystkraver og det senere saakaldte Kalvekryds (egenlig Kalvekrøs), der blev mindre og gik tilsidst over til blot Halsbind«[6]).

I Epistel 215, hvor Holberg taler om det forkastelige i at være Træl af de parisiske Skrædere, siger han: »Vi bele vore Fruentimmers brede Skjørter, men naar vi betragte vore egne Klæder, vore trange Ærmer, vore udstoppede Sidefolder, der tynge som et Harnisk, have vi ingen Ære at tale med«. I Epistel 359 taler han ogsaa om »de trange og udstivede Klæder, som foraarsage, at enhver Kavaler ser ud som Klør Knægt«.

Peder Paars var en gammeldags Spidsborger. Da han havde lidt Skibbrud og eftersaa sin Kiste, fandt han

»Ubeskaart hans Sarses Søndags Kjole
Med støbte Knapper i, og Lær til otte Stole.
Man siden ligervis fandt ganske tør hans Vest,
For hvilken Peder Paars var bange allermest,
Thi den af Kallemank var gjort, med Silkeknapper.
Han raabte: Se min Vest, den haver holdt sig tapper.
Derefter tog man op en Trøje, som var blaa
Med Ulvskind foret og med Guldgramaner paa.

To Hatte af Kastor; tolv skjønne Peberkager,
Samt tre Par Rulærs Sko, som af en tysk Skomager
Var gjort i Kalundborg; et lidet Sølver Kors,
Som af hans Kjæreste ham skikket var fra Aars«.

Den gammeldags Dragt var beholdt af de gamle. Jean de France siger (4,5): »min Papa skal jeg nok med gode bevæge til at aflægge sin gamle Spidsborgerdragt, men min Svigerpapa, som holder for Trosartikel at gaa ligeledes i Klæder, som hans Papa før ham, kommer jeg sans façon at tvinge dertil«. Den Dragt, som Jean kom hjem med, var imidlertid atter en Mode, der overgik den ny, der var ved at komme i almindelig Brug; Arv (1, 2), der følgelig ser alt nyt fra det apartes Synspunkt, sammenligner ham med Klør Knægt og siger, at han gaar med en rød Klædes Slaabrok og har en Hat saa bred som den, Hans Wurst havde paa. Imidlertid var efter Holbergs eget Udsagn Jean de Frances Dragt ved Opførelsen saa lidt overdreven, at Stykket ikke gjorde Lykke. Kjolen var ofte af Fløjel. »Gid jeg havde en Daler for hver en Slyngel, hver en Staader, der her gaar i Fløjels Kjole, da var jeg en rig Mand«, siger Henrik i »Henrik og Pernille« (1, 2). Ridefogden i »Jeppe paa Bjerget« (3,2) havde en sølvknappet Kjole, Kruseduller for Hænderne, Silkepung i Haaret og Gehæng om Livet med Kaarde.

Slaabrokke omtales oftere, saaledes i »Maskeraden« (1, 2), og da Jeppe paa Bjerget (2, 1) ligger i Baronens Seng, hænger paa Stolen en Gyldenstykkes Slaabrok og han har en guldbroderet Hue paa Hovedet.

Nogle Exempler paa Dragter vil vi her hidsætte:

»Fornemme Negociant og Handelsmand« Frands Rohde døde 14. Marts 1713 ugift i sin Lejebolig hos Peder Svane i Snaregade. Han maa have været noget til Aars, thi hans Søstre havde gifte Døtre, en af hans Søsterdøtre var saaledes Etatsraad Ole Rømers Frue. Han ejede Hovedgaarden Rørbæk i Nørvang Herred i Jylland og over 450 Tdr. Hartkorn Bøndergods. Hans Klæder var saaledes: en hvid med Guld broderet Klædning underforet med couleur de roses Taft. En lys Klædes Kjole og et Par dito Buxer med Guldtraads Knapper og Underfoder af blaa Sars de Sey. En gammel perlefarvet Fløjels Kjole. En hvid Klædes Kjole med Guldtraads Knapper og en lignende med Sølvtraads Knapper. En brun Rejsekjole med Forværk under. En brun Stoffes Kappe. Af Veste havde han: en af Sølvbrokade, 2 af rødt Klæde garneret med Sølv og Sølvtraadsknapper,

en af Guldbrokade med Guldbordter omkring, en af blaa Tobin med Guldblommer, Knapper og Galloner af Guldtraad; en af rødt Klæde broderet med Sølv. Hans Buxer var af rødt Klæde eller brandgult Fløjel, begge Par broderede med Sølv. Han brugte et sort Silke Skjerf med Sølvkvaster og Læder-Gehæng. Til Hovedet havde han 2 Allongeparykker.

En anden gammel Ungkarl, Kræmmer Movrids Hessenberg, der døde i Pesten 1711, efterlod en sort Klædes Kjole, en brun Klædes Klædning, Kjole, Vest og Buxer med forgyldte Knapper, en lys Kulørs Klædes Klædning, en Kallemankes Slaabrok med Sølvspænder, en Kappe af Camelot de Brussel. Af Veste havde han en af Damask, en af Klæde og en af Kallemank, en Kallemankes Brystdug, 2 Par Buxer af Klæde og et Par sortblommede Fløjels. Han bar Parykker af alle Slags: en Allonge Paruque, en lokket dito, en gammel og en kort dito, en ganske ny lokket. Han havde en Kontorhue med rødt Fløjels Slag, en ulden Kontorhue og en hvid stribet dito. Af Strømper havde han baade sorte Silke-, uldne, islandske og hvide Traadstrømper og Lærredssokker. Af Daskeklude havde han mange: en Piont de la ragne, og ellers brabantske, alle med tilhørende Manschetter; af andre »Klude« (Halstørklæder) var der baade af Netteldug og Lærred, ligesom Natklude af Klosterlærred. Han havde 8 Halskraver af Klosterlærred og 18 Par Halværmer.

Peder Enevoldsen, der ogsaa døde i Pesten, efterlod: en sort Klædes Kjole, en sort Kallemankes Vest og et Par Plysses Buxer. En Kaffe-Kjole og Vest med rødt Underfoder og et Par røde Plysses Buxer. En brun Kjole og et Par Plysses Buxer. En brun Kjole og et Par Skindbuxer, med 11 smaa Sølvknapper. En brun Vest med Vædderskind under. En sort Bajs Vest. En rød Kasket med sort Plys. En sort Damaskes Kjole. En Skindvest med 37 runde Sølvknapper. En lys Kjole og Vest med et Par røde Plysses Buxer.

Klavs Andersen Lovmand paa Rosengaarden, der døde 1727, efterlod: en askefarvet Klædes Klædning, Kjole, Vest og Buxer, en hvid Klædes Klædning, en sort Bajsklædes Klædning, en lys Klædes Klædning, en sort Klædes Klædning, en askefarvet Kjole, en hvid Klædes Kjole, en foret Kjole, en graa Damaskes Vest, sorte Klædes Buxer, et Par af Skind, et Par af Bukkeskind, et Par af Hjortelæder, en sort Klædes Kappe, 2 Kallemankes »Slofrokke«, et Par finske Støvler og Handsker, 2 Allongeparykker, 2 sorte Hatte, 2 Huer, 2 Kabudser.

Den oftere nævnte Hans Burmester efterlod 1719: en ny Klædes Kjole og Buxer, Kjolen foret med Chagrin og med Guldtraads Knapper, en lys Klædes Kjole, Vest og Buxer med Sølvtraadsknapper, en Sommerstoffes Klædning, en blaa ostindisk Atlaskes broderet Slafrok, en ulden Damaskes Slafrok med en Hue dertil, en stribet Kallemankes Slafrok, en hvid Damaskes Vest med Guld- og Silkeblommer samt Guldtraads Knapper, en blaa og en sort Damaskes Vest med Guldblommer og Guldtraads Knapper, en hvid Damaskes Vest med røde og blaa Blommer og Sølvtraads Knapper, et Par Buxer af Sommerstof, en Stoffes Kappe med rød Ratin og Guldgalloner, et Silke-Slafrok-Skjærf, 3 Par lyse Silkestrømper, et Gyldenstykkes Muffebaand med Sølv- og Guldkvaster, et Par røde Fløjels Tøfler med Guldgalloner, en Muffe med Sølvring, 9 opbundne lyse Allongeparykker, en Hat med høj Pul med Sølvlidse og en sort Fløjels Kasket.

En Spækhøker efterlod sig 1727: en sort Kjole, Vest og Buxer, en hvid Kjole, Vest og Buxer, en grøn Kjole, en Kallemankes Brystdug med 6 Sølvknapper, 2 brune islandske Trøjer, 2 Par Strømper, 2 Parykker, 1 Hat.

Digteren Tøger Reenberg, død 1742.

BO-

Frederik IV.

Ved Forordningen 1. Feb. 1717 om overordenlige Skatter lagdes en særlig Skat paa Klæder, der var broderede med Guld eller bebræmmede og chamererede med Guld- eller Sølv-Galloner; der betaltes af en Kjortel 5 Rdl., af en Vest 4 Rdl., af et Par Buxer 1 Rdl. For en Kjortel, der var indfattet med 1 Guld- eller Sølvsnor eller Gallon eller havde Knaphuller eller Knapper, der var besyede med Guld- eller Sølvtraad, betaltes 4 Rdl.; for en Vest af Brokade, Fond d'or eller d'argent, Guld- eller Sølvstykke 4 Rdl. For en Kvindeklædning af Guld- eller Sølvstykke betaltes 10 Rdl.

Politimester Ole Rømer, død 1710.

Om Sommeren gik man med Sko (11. Juni 1 ,1) og det var ikke passende at have Støvler paa uden i Vintermaanederne.

Den brede Hat brugtes kun af Bønder. I »Jeppe paa Bjerget« omtales hans gamle brede Hat (4, 1) og hans røde Trøje (5, 1). Naar man gik hjemme, tog man Parykken af og tog Hue paa Hovedet (se f. Ex. »Barselstuen« 4, 3). Hatten var ellers opkrammet med Lidser, men da Skyggen var bred, kom den til at se ud som Horn,

naar Lidserne blev løsnede, som det fremgaar af »Ulysses von Ithacia« (5, 3).

I Slutningen af det 17. Aarhundrede var Parykkerne komne i Mode, og deres Herredømme gik saa vidt, at ingen anstændig Person kunde vise sig uden saadan; kun ligefremme Bønder og Bønderkarle, der nylig var ankomne til Staden, gik uden Paryk. I Begyndelsen havde man ivret stærkt mod denne Mode, man forbød Studenter, under Straf af Carcer eller Arrest i Universitetets Kjælder, at bære saadanne

Politimester Johan Bartram Ernst, død 1722.

og Præsterne deklamerede derimod fra Prædikestolene. Men da Masius, der havde været Legationspræst i Paris, 1686 kaldtes hjem som Hofpræst, viste han sig med Abbé-Paryk; i Begyndelsen sukkede hans Kollegaer over Modens Daarlighed, men det varede ikke længe, inden de efterlignede ham. De første Parykker var dog meget simple med glatte Haar, men snart fik de »baade Front og Frisure« og voxede til et betydeligt Omfang. Idet Parykkerne blev saa store, blev det upassende at bære Skjæg, og vi finder derfor paa Portrætter

Christian VI.

aldrig andet end glat ragede Ansigter. Kun enkelte gammeldags Mænd og Jøder bar Skjæg. Jeronimus i »Maskeraden«, der er en fornemme rig Mand (3, 8) og er Repræsentant for de gammeldags Skikke, fremstilles (1, 4) med et lille Skjæg, og derfor kan Pernille (3, 7) antage ham for en Jøde. »Der lader sig næppe opvise nogen Mode«, siger C. Molbech, »som opnaaede en saadan Universalitet i sit Herredømme og en saa stor Udstrækning og Varighed i sin Indflydelse. Man ser jo, hvorledes denne endog strakte sig ud over den

Politimester Hans Himmerich, afskediget 1731.

virkelige Verden og ind i den ideale. I Maleriet, i Plastikken, paa Theatret — kort i enhver Kunstform var Parykken saa at sige uadskillelig fra den menneskelige Figur. Græske og romerske Helte, Fyrster og Statsmænd fremtraadte paa Scenen i Allonge-Parykker. Langt hen i det 18de Aarhundrede saa man Konger, Prinser og Generaler med en stor Paryk over Harnisket, paa Malerier, Medailler o. s. v. Man maatte den Gang snarere variere det bekjendte Ordsprog og sige: Parykker skabe Folk«.

Brugen af Parykker var saa udbredt, at der 22. Sept. 1710 kunde udkomme en Forordning om Paabud af Skat paa Parykker; alle Rangspersoner skulde give 4 Rdl., alle andre Honoratiores uden Rang 3 Rdl.; »andre Verdslige af Mænd, Karle og Tjenere« i Stæderne og paa Landet 2 Rdl. eller 1 Rdl. »efter deres Tilstand og Vilkaar«, hvorover rettelig skulde skjønnes. Kun »fattige Mænd og Karle« undtoges. Altsaa selv fattige Folk, der ikke formaaede at underholde sig selv, eller Folk, som i ethvert Tilfælde kunde

Politimester Erik Torm, død 1764.

faa Attest for ikke at være istand til at yde Skat, havde dog altid Raad til at bære Paryk, og gamle Parykker kunde følgelig være Gjenstand for Tiggeri som enhver anden Nødvendighedsgjenstand. Selv Børn bar Paryk.

Parykkerne var følgelig af meget forskjellig Art. Alongeparykken med det lange krøllede Haar ned ad Nakken var Galauniform, og med den fremstilles Folk i Almindelighed paa Portrætter, men den kortere Paryk var dog den mest praktiske til daglig.

Hvor mange Slags, man havde Brug for, ses af de Bekjendtgjørelser, som en Parykmager Kilian Druebin, der en Tid var Holbergs Gjenbo, indrykkede i Aviserne nogle Aar senere. Han havde til Salg engelske, franske, spanske Allonge-, Abbé-, Pidske-, Pung-, Præste-, Kokarde-, Roset-, Melange-, Demi-Carree-, Mirledon-Parykker, for ikke at tale om Kina- og Ostindiefarer-Parykker uden Pudder i Bukle-Façon; Farverne var hvide, graa, griseille, cendré, blonde, brune, sorte med mange Mellemformer og Mellemfarver.[7]) »Vi maa gjøre os det tydeligt, hvilken Højde i deres despotiske Magt Mode, Indbildning og Hofskik maatte opnaa for at kunne grundfæste det almindelige Herredømme af en saa unaturlig, ubekvem, kostbar og for en Del usund Vane, som medførte at berøve Hovedet de naturlige Haar eller kvæle dem i deres Vækst og hindre Uddunstningen ved en kunstig dannet Haarhue, hvis forskjellige Former alle forenede sig i dette Resultat, at jo lettere, bekvemmere og sirligere en Paryk skulde være og jo mere det skulde blive muligt at bære den uden rent at rage Hovedet eller holde Haaret ugenlig under Saxen, desto højere steg dens Pris ligesom den aarlige Bekostning for at holde sit Hoved under Paryk. Beretninger herom gaa indtil det fabelagtige, men at Stadsparykker fra 50 til 100 Rdl. ikke vare sjeldne ved Hoffet og i Hofkredsen, har man Grund til at antage, naar man ser, at Lakejerne ved det brandenborgske Hof 1699 gik i Parykker til 15 Rdl. Stykket.[8])

Naar man altsaa paa den Tid skulde spørge efter en Mands Udseende, f. Ex. ved Politiforhør, og fik at vide, at han bar sit eget Haar, vidste man, at han tilhørte den fattigste Arbejdsklasse. Biskop Henrik Bornemann, der døde 1710, var den sidste Biskop i Sjælland, der gik med Skjæg, det var langt og han bar det paa Rejser i en Fløjels Pung. Lapsene bar Pungparykker. Det er derfor, Holberg selv et Sted taler om, at man har ment, at han i »Jean de France« i Steden for at lade Jean tro, at det er Mode i Paris at knappe Kjolen bagpaa, da burde have givet denne en uhyre Pungparyk, der bredte sig over Ryggen.[9]) I »Den ellevte Juni« (1, 1) siger den ene Proprietær, at hvis der var lige saa mange Penge i Byen som Punge, var den rigere end Amsterdam eller London, men Ulykken var, at de hang bag i Nakken og var ganske tomme. I »Maskeraden« (1, 11) taler Arv om Lakejernes Hovmod, naar de havde faaet en Pung i Parykken. I »Jeppe paa Bjerget» (3, 2) bærer ogsaa Ridefogden Silkepung bag i Haaret. Det ses af »Henrik og Pernille« (1,

1 og 1, 6), at Lapse tog Spejl op af Lommen og akkomoderede Parykken.

I F. Horns »Somnium poeticum« 1731 skildres de forskjellige Haarfrisurer:

»De snart Parykker har, som ere ganske korte,
snart lange, lyse snart, snart er de spraglet, sorte:
snart en med Knuder i, snart en med tvende Ben,
snart skal den pudres, snart bør være ganske ren.
Snart de en Krans, som et forloret Haar skal bære,
snart skal der tvende Horn i Fronten satte være,
snart Haar med Flesk og Fedt i Panden stryges skal,
at det af Vinden ej skal faa et Nedgangs Fald.
Snart de i Nakkerne har meget store Punge,
som ej af Penge, men af Bomuld, Haar er tunge,
for ej at trykke ned det kjønt opsatte Haar,
de og i haardest Kuld med Hat i Haanden gaar«.

Jo mere krøllet en Paryk var, des farligere var det følgelig at tage Hat paa, og det blev derfor en Mode at gaa med Hatten i Haanden, en Skik, som holdt sig længe. Præsterne i visse Stæder i Tyskland har til den nyeste Tid altid vist sig paa Gaden barhovede som Minde om den Tid, man bar Paryk. Scheibe fortæller [10]), at da det i Holbergs yngre Dage var Mode at gaa paa Gaden med Hatten under Armen, fulgte Holberg ogsaa denne Skik, ligesom han i det hele altid klædte sig net og i Overensstemmelse med Tidens Krav, men uden Overdrivelse.

Parykkerne var følgelig til Forargelse for Pietisterne. Ville Høyberg fortæller [11]) om 4 af sine Skolekammerater fra Aalborg Skole, der blev grebne af denne Bevægelse, at de »ginge klædte som Pilgrimme med Stave i Haanden, lagde deres Parykker og Kaarder fra sig, lod deres Skjæg voxe og skabte sig selv om til Varulve«.

Ikke mindre ejendommelig for Tiden var den Skik at bære Kaarde. Naar Eraste i »Den Vægelsindede« (2, 15) vil gaa hjem for at tage en anden Kaarde paa, som han kan bruge til at slaas med, ses det, at de Kaarder, man gik med til daglig, var til Stads, hvorfor man i Dødsboer finder Oplag af forskjellige Slags Kaarder med smukke Haandtag. I »Den ellevte Juni« (1, 1) fortæller den ene Proprietarius, at da han var paa Børsen, opnaaede han ikke at faa Penge, men »fik ej andet end revne Strømper af Kaarder og Lysesped, som man stak mig i Benene med«; »det er mare ingen Børs længer, men en Assemblé eller en Fægteskole. Kjøbmænd udi Eng-

land eller Holland skulde føre sig saadan op og komme med Kaarder ved Siden til Børsen!«

Det var ikke nok med, at det var fornemme Borgere, der gik med Kaarde; Skomageren og Skræderen tog Maal væbnede med den og

»saasnart en Skriverkarl Kopi af Brev kan skrive,
strax ser man ham jo til en Kaardekarl at blive«,

saaledes at man

»ved Kaarde mellem Karl og Dreng ej skille kan",

skriver en samtidig Digter.

Af Skifter ser vi det samme; der var faa nogenlunde velhavende Folk, der ikke havde Kaarde med Sølvfæste, mange havde hele Vaabensamlinger. Klavs Andersen Lovmand efterlod sig 1727: en Hirsfænger med Agat- og Sølvbeslag, en Hirsfænger med Hjortetak, 2 Kaarder med Sølvgreb, endnu en Hirsfænger, 3 gamle Kaarder og en Krumsabel, en Partisan, en Riffelflint, en Riffelbøsse, en gammel Bøsse, en Riffel. en Bøsseflint, et Par Pistoler.

At Kjøbstedfolk bar Kaarder, kan ikke undre nogen, naar vi endog hører, at Bønder i Jylland ved denne Tid havde saadanne. Christen Sørensen Testrup fortæller saaledes fra Viborgegnen: »Det var og en Vis her i Egnen i forrige Tider, at Bønder ginge med Kaarder baade i Kirken til Offers og ellers; til den Ende beflittede sig ogsaa en Del paa at lære at slaas med Kaarde, hvilke Svinker min Fader og havde beflittet sig paa, men ellers var de berømteste Fægtere i denne Egn i min Tid Søren Fandrup i Glærup og Anders Jensen ibidem.« Testrup nævner ogsaa en Duel mellem denne sidste og en Borger i Viborg ved et Marked. [12])

Da alle gik med Kaarder, maatte man følgelig ogsaa forstaa at bruge dem, og det var derfor en indbringende Forretning at være Fægtemester, som det hedder i F. Horns »Somnium poeticum«:

»Saasnart jeg faar en Søn, skal jeg ham lade lære
Fægtmester Haandværk, thi det baade skaffer Ære,
det skaffer ogsaa Brød, ti alle og enhver,
til Skriverdrenge jo det ædle Haandværk lær.«

Der var endog ansat en Stads-Fægtemester; saaledes fik Christian Reesløf 9. Septbr. 1726 Magistratens Bestalling herpaa. 13. Sept. 1728 fik Mathias Brun, der i 8 Aar havde tjent i Livgarden, kgl. Bevilling paa at holde Fægteskole. [13]) 20. Dec. 1723 skriver

Magistraten om en, der søgte saadan Bevilling, at han »har vel forevist os et Lærebrev af Indhold, at han skal have lært Fægtekunsten, men hvad Kapacitet han der udi har, vil vel ankomme paa Prøve, hvilken han efter vores allerunderdanigste Tanker bør vise saavel med en Floret imod en derudi erfaren Person, som ved at give Lektioner, førend ham blev tilladt at nedsætte sig her. Skulde han da i Gjerningen præstere hvis (hvad) han giver sig ud for, vides ikke allerunderdanigst at erindre, som kunde hindre, at ham jo kunde tillades derved at ernære sig, dog at saadan Bevilling ikke skulde være et Monopolium for ham til at hindre andre, som paa samme Kunst ligeledes maatte resolvere sig til at bo her og forstaa den, men alene forskaanes som en anden Borger at søge sit Brød ved sin Profession saasom enten Dansemester, Spillemester og andre deslige Informatores, hvoraf flere ernærer sig her end en.«)

I Forbindelse hermed kan det omtales, at foruden Fægtekunst øvede man andre Vaabenidrætter. Der holdtes ogsaa Skydeøvelser. Saaledes bestod det saakaldte Frihaands-Skydeselskab i Sølvgade og det danske Kompagni (nu det kgl. Skydeselskab) i nogle Aar af Frederik IV's Regeringstid, men 1726 var vistnok intet af dem i Kraft, ti 29. Nov. fik Evald Schrøder kgl. Bevilling paa at indrette en Skydeplads udenfor Byen, »da der var adskillige baade civile og militære, der gjærne øvede sig i at skyde til Skive eg andre deraf dependerende Exercitier [14]).«

Det vides ikke, om det er de her nævnte Personer, der Aaret efter viste deres Kunst for Hoffet. I »Extraordinaire Relationer« fortælles:

»Den 24de Feb. 1727 har et Kompagni Friskyttere her af Staden bestaaende af 33 Personer, med deres Anfører den kgl. Hofkonditor Ziegler og foregaaende Musik indfundet sig paa Ridebanen for den saa kaldede Prinsens Gaard i Frederiksberg By [nu Runddelen], og der ej lidet fornøjet det kgl. Herskab ved at vise deres Kunst og Færdighed i at skyde til den der paa en Stang opsatte Papegøje. Samme Dag og paa samme Sted har og Amagerne indstillet sig forat øve udi Herskabets Overværelse deres sædvanlige Fastelavns Lystighed.«

I Epistel 86 skriver Holberg mange Aar efter (1748) i Anledning af, at han havde mødt en gammel Fægtemester, der klagede over Mangel paa Næring, og at det var ikke saaledes tidligere: »For 40 Aar siden var en Fægtemester udi samme Anseelse som en

Professor ved Universitetet; i det ringeste kunde han blandt vore Studenter regne lige saa mange, om ikke flere Skolarer, thi en norsk Student, der ikke havde frekventeret Fægteskolen i Kjøbenhavn, blev anset ved sin Hjemkomst som en, der havde anvendt Tiden ilde ved Universitetet. Fægteøvelser vare da ogsaa nødvendige, efterdi det var grande Mode for alle Folk, saavel gamle som unge, at duellere med hinanden udenfor Stadsporten, saa at man hørte ligesaa meget tale om duellerende Personer og deres Sekundanter som nu om Præsides udi Cathedris og deres Respondenter, ja det Sted udenfor Porten, kaldet Fuglestangen, var mere bekjendt end det store akademiske Avditorium.«

I »Barselstuen« (4, 3) siger den ene Officer: »Jeg havde en liden Affære med en fremmed Officer igaar Eftermiddags, som jeg stak ihjel, unter uns gesagt, ved Fuglestangen«. I »Det lykkelige Skibbrud« (3, 10) siger Henrik til Pernille: »Fort, jeg fordrer dig ud til Fuglestangen at slaas med mig, enten med en Sax eller en Kokkekniv«. Fuglestangen var et Sted langt fra Byen, hvor Falkonermesteren havde en Stang til at afrette Falke ved; det var der, hvor Tagens Hus ved Tagens Vej hinsides Jagtvejen siden blev bygget.[14]) Dueller holdtes ogsaa ved Ravnsborg paa Nørrebro.[15]) I »Den Vægelsindede« (3, 1) skriver Eraste til Apicius: »Est du en honnet Kavaller, saa møder du mig Klokken 8 i Aften paa Grønland; hvis du ikke møder, kalder jeg dig for en Kujon«. Grønland var den ovenfor omtalte øde Plads mellem Nyboder og Kastellet, der da var meget større end senere, idet Nyboder ikke gik nær saa langt ud mod Kastellet som nu.

I »Jakob v. Thybo« (5, 8) anfører Stygotius det som Grund til at slutte Fred, at det er forbudt i de akademiske Love at slaas med Kaarde. Uagtet det paa den Tid var stiltiende tilladt Studenter at bære Kaarde, saa vedblev Forbud mod at bære Vaaben at bestaa paa Papiret i Universitetets Bestemmelser lige til 1788.[16])

Ved Forordning 13. Marts 1683 var det blevet civile Folks Lakajer forbudt at bære Kaarde, men dette blev ikke overholdt. Af følgende Politiberetning ses det, hvor farlig denne Bæren Vaaben kunde være for Freden paa Gaderne.

11. Feb. 1717 indberettede Politimester Ernst til Kongen: »Udi allerunderdanigste Lydighed for Eders kgl. Majestæts expresse Befaling rapporteres, at idag Kl. 11 Formiddag kommer en aftakket Lakaj

drukken paa Kjøbmagergade og efter holdt Examen af nogle hosværende uden foregaaende Ord og med dragen Kaarde huggede en for ham gaaende Ruhugger paa Holmen udi Tindingen efter Chirurgi Beretning et farligt Saar, forfølger dernæst den hos Ruhuggeren gaaende Holmens Rebslager med samme dragne Kaarde, med Forsæt at stikke ham ind ad Ryggen, ihvorvel disse begge var værgeløse, da efter denne Rebslagers eget Udsigende Torvemester Nagel (som har udi mange Aar i Irland og Brabant tjent under Eders kgl. Majestæts Garde til Fods og imidlertid bekommet foruden sine Torveblessurer mangfoldige Saar) udkom med blotte Næver, med svar Røst opholdt det forehavende Stød, kastede Lakajen omkuld, tog ham hans Kaarde (fra) og lod ham arrestere samt den blesserede bringe til Barberen. Forhøret, efterdi denne Vold er sket paa alfar Gade og en Helligdag, er mig tilsagt til imorgen, hvor da den skyldige, som nu sidder i Hovedvagten, skal examineres, hvor han saaledes under Prædiken, ihvorvel, som hver Helligdag, er inkvireret idag For- og Eftermiddag udi Krohus, har bekommet imod Forordningen saadan overflødig Drik.«

Politimesteren skriver videre: »Efterdi nu mange Lakajer endog paa Slottet daglig kommer med Kaarde paa (allermest Officerers), hvorom jeg og for nogen Tid siden har paamindet Hr. Generalløjtnantens Excellence, som og da fik endel af Officererne til, at deres Tjenere maatte aflægge Kaarderne.«

Dette gav Anledning til Reskriptet af 7. Maj 1717, der paaminder om, at det i Frdn. 13. Marts 1683 var forbudt Civiles Lakajer at bære Kaarde, men hvad de Militæres angik, da kunde det især i disse Krigstider ikke forbydes deres ligesaa lidt som fremmede Ministres Lakajer.

Kvinderne udviste ikke mindre Overdaadighed end Mændene. I et Tidsskrift »Skyggen af den døde Argus«, der udkom 1741, hedder det: »Nu skal alle være lige klædte og lige udstafferede, og nu skal ikke blot Fruen, men ogsaa Pigen gaa med snorede engelske Sko og Silkestrømper, hollandske Lærreder og Nettelduge, hvide Halsbaand, Øregehæng, Vifter, nymodens Baand« osv.[17])

I »Jakob von Thybo« (3, 2) spørger Lucilie: »Min søde Pernille, synes du, jeg er smukkere, naar jeg er snøret, end naar jeg gaar i

min Adriene?« hvortil Pernille svarer: »Min allerkjæreste, I er aldrig smukkere, end naar I ikke er snøret, jeg ligner en snøret Jomfru ved en smuk Have, men en usnøret ved en angenem Skov eller Lund. Der er en kunstig, men her er en naturlig Skjønhed.« I »Uden Hoved og Hale« (2, 5) siger Henrik, naar han ser det lange sorte Klæde med Horn, som er brugt til Fandens Forklædning: »Dersom min Herres Broder Roland eller hans Tjener Haagen, som tror alting, havde kommet over dette, havde de bildet dem ind, at det var Fandens Moders Adriene.« I »Henrik og Pernille« (1, 6), iører Pernille sig sin Jomfrus Adriane. Adriene eller Adriane var altsaa en lang Klædning, der brugtes af fornemme Folk, i »Abracadabra« (1, 4) nævnes en, der kostede 70 Rdl. Den havde Navn efter et fransk Skuespil »l'Andrienne«, hvis Titelrolle spilledes 1703 af en Skuespillerinde Dancourt, der var iført en saadan Dragt; det var en lang Kjole aaben foran og affaldende til Siderne[18]). Den var endnu ikke nogen almindelig Dragt, da den danske Skueplads aabnedes, og passede ikke for simple Folk; derfor siger Arv i »Jean de France« (4, 3), da han ser Marthe: »Hør Marthe, hvor Fanden har du faaet den Adriane fra, det er jo endnu for tidligt, Hundedagene er jo end ikke begyndt«; han tror altsaa, at hun er gal. Og i »Barselstuen« (2, 2) siger den ene Dame, da hun ser Anne Kandestøbers: »Mener I, at den So har ikke ogsaa faaet Adriene paa sig«! I »Den politiske Kandestøber« (1, 2) fortæller endelig Henrik, at Herman von Bremenfeldt med Djævelens Magt forleden Uge vilde, at Mutter skulde gaa med Adriane, »skjønt han kom ingen Vej dermed, thi Mutter er en gudfrygtig gammel Kone, som heller lod sit Liv, end lagde sin Flasketrøje af«. I Løbet af nogle faa Aar kom Adrienen dog i Mode i alle Stænder.

Til fin Damepynt hørte ogsaa Adraskanter, der nævnes i »Barselstuen« (2, 3), lange under Albuen nedhængende Manschetter[19]), sammen med Smække. I »Den Vægelsindede« (2, 3) omtales Kniplingsskjørt som noget meget fint. Fejende Damer gik med Axelskjærf (Jakob von Thybo 4, 8). I »Abracadabra« (1, 4) nævnes ligeledes en rød Fløjels Kaabe.

Da Apicius i »Den Vægelsindede« (2, 3) spørger Helene, om hun har Snørliv paa, svarer hun: »nej, vi gjør os ikke saa gemen at gaa med Snørliv, det er altsammen gammeldags«. Den snørte Figur hørte altsaa til de ældre Folks Dragt og ovenpaa denne sad Flasketrøjen, et stramt Liv med Skjøder. I den ældste Udgave af »Den

Vægelsindede« fortæller Torben (4, 1) at Lukretia undertiden sidder hjemme pyntet som en Majbrud, men naar hun skal ud i Byen til et Sted, hvor der er en Hoben Fremmede, vil hun ud i sin Flaskетrøje, hvilket følgelig var simpelt.

Skjørtet var af stort Omfang og blev holdt ud ved Fiskeben, hvorfor en Dame behøvede stor Plads til at røre sig i.

Om de vide Skjørter skriver Holberg i Epigrammerne[20]).

»Ret som en Feber er en Kvindes Pynt og Mode,
snart griber Ho'det den, snart et snart andet Lem.
En Tid saa mange Sæt hun stabled paa sit Ho'de,
at som Andromache saa stor hun trined frem.
Nu Taarnet styrtet er, nu er hun ganske liden,
fra Ho'det Ondet er i Hoften sunket ned.
Hun svulmer for og bag, hun svulmer ud til Siden,
før var hun altfor høj, nu altfor tyk og bred.
Monstro med Fiskeben hun Amor vil forjage,
det nytter lidt, han véd nok Brecher at opdage«.

I et Bryllupsvers af Wadskjær fra 1730[21]) hedder det:

»Men da jeg lader mig i Snørliv daglig pine,
foruden mindste Knur og utaalmodig Mine,
indtil jeg er saa lang og smækker i mit Liv,
som naar man griber om en Urtestilk og Siv.
Da jeg kan med mit Skjørt bespænde Klosterstræde,
ret som der var en Mand i Vejen med en Slæde,
og al min Stads saa fransk og alamodisk har,
som jeg hos Piloy en Forgangspige var«.

1748 bekjendtgjorde en Mand i Aviserne, at han var Opfinder af »Fiskebensskjørter af Jærn« og falbød dem i sit Hus i Sluttergaden[22]).

Størst Vægt lagdes der paa Hovedpynten, der vakte stor Forargelse hos den ældre Slægt: »Disse forbandede nye Inventioner«, siger Jeronimus i »Julestuen« (Sc. 5), »disse Toppe, disse Fabler, disse Favoritter, som vores ærlige Forfædre intet har vidst at sige af, det er en syndig Dragt, som er Aarsag til al den Ulykke, der sker i Verden«. Den taarnhøje og fineste Pynt hed Fontanger og en noget simplere Afart Topper eller Sætter[23]). Den i »Gert Westphaler« (3, 1) og »Den Vægelsindede« (3, 5) omtalte Haarhue er et Brudesmykke[24]).

I »Julestuen« (Sc. 5) opfordrer Jeronimus Leonora til at gaa med rund Hue, som hans gammeldags Søster bærer, og lade sine Klæder skjære efter den Mode, som hendes har, og Leonora gjør da den

Indvending, at Magdelones Klæder er meget kostbarere. De gammeldags Klæder var nemlig af kostbart Stof, men var da ogsaa saa stærke, at de kunde vare hele Livet, ja bruges af Arvingerne med, hvilket var Grunden til, at ældre Moder i afsides Egne kunde holde sig saa længe.

Herre og Dame efter et svensk satirisk Skrift.

Som Modens Krav vexlede fra Aar til Aar, er det følgelig umuligt at give nøjagtig Beretning om Klædedragten i dens Enkeltheder, vi foretrækker ved Exempler at paavise, hvilke Klæder Folk i forskjellige Stillinger ejede ved deres Død.

Kjøbmand Lavrids Bartholomæusens Hustru, der døde i Pesten 1711, havde: en sort Klædes Manteau med et opsprættet Skjørt, 2 ansigtsfarvede Manteaux med Skjørt; en blommet Tobins Manteau med Skjørt, en hvid Silkekjole med sort Taft under, en blaa Tobins Kjole og Skjørt, en gul Taftes Kjole; et rødt Tobins

Skjørt med blaa Staffering; 2 sorte Fløjels Axeltaft med rødt Atlask under, et sort Kniplings Skjærf, et sort Damaskes Skjærf og et stakket (kort) Forklæde; Snørliv; Gyldenstykkes Smække; en rød broderet Silke-Nattrøje; en Natmantel; Muffe med hvid Hermelin og Guldkniplinger og en islandsk Ræveskinds Muffe, til Hovedet havde hun en Fontange med røde Baand og brabantske Kniplinger, en med Gyldenstykkes Baand og en med blaa Baand; 4 Par Kniplings Ruder.

Peder Enevoldsens Hustru, der døde i Pesten 1711, havde en sort Pokates Manteau og et sort Damaskes Skjørt, en fransk Stoffes Kjole, Skjørter af graa Sars, Katun og Skind, en rød silkebroderet Nattrøje, en anden rød ulden, en blaa og en rød og hvid; en stribet Silke-Natkaabe, en anden Natkaabe af fransk Stof med Graaværk under; en rødblommet Tobins Hue med Guldblommer og Kniplinger, en blaa dito, en rød Fløjels Hue med Sølvgallon; 2 sorte Fløjels og 2 Par uldne Smækker, en brun Maars Muffe, et Par sorte Fløjels Vanter; et sort Taftes Hovedtaft, et Sæt af Grundkniplinger med en sort Flors Kappe.

En Bager Mathias Stubsachs Hustru, der døde i Juli 1717, havde: en sort Damaskes Klædning, en brun nedhængende Kjortel, en gul Taftes Kjortel, en hvid Damaskes Montan med rødt Taft, et hvidt og et rødt Sars de Soys Skjørt, et rødt Skarlagens Skjørt, en Taftes Trøje, en grøn Silke-Trøje, et Kniplings Skjærf, et Damaskes Skjærf, et blaat Sars de Soys Forklæde, en Smække, to Sølvmors Huer med »Bontespan«, en Sabels Muffe, 3 Kniplings Hængesæt, et Par Kniplings Ruer og en Bul, 4 Par Kniplings Hatte, 2 Kniplings Sæt med Guldbaand, et Kniplings Sæt med slette (glatte) Baand.

Hørkræmmer Christian Schlichtkrols Hustru Birgitte Sofie Frorup (ung Kone), død i September 1717, havde: en blommet Damaskes Klædning, en sort Damaskes Klædning, en stribet Taftes Klædning, en sort Klædes Klædning, en gul Damaskes Kjole med Sølvsløjfer, en rød Damaskes Kjole, et sort Klædes Skjørt, et sort Axelskjærf med Fløjel i Livet, en hvidstukket Atlaskes Trøje, et Korset-Snørliv med Smække, en von Dors Smække, et rødt Taftes Forklæde, en Kniplings Hue med Gyldenstykkes Baand, en Kniplingshue med gule Baand, en von Dors Hue med Hat, 2 Par Kniplings »Angeschanter«, 2 Par slette Netteldugs »Angeschanter«, et Par Kniplings Ærmer, 6 Kniplings Bulle, 6 Kniplings Hatte.

Kirsten Hansdatter, salig Jørgen Finkenhofs, der døde 13. Jan. 1717, havde: en sort Tobins Kjole, en af sort Krep, en af brunt Klæde, en af brunt Stof, et hvidt Silke-Skjørt, et stoppet Skjørt, et brunt Sarses Skjørt, et sort Chagrins Skjærf, en hvid Atlaskes Manteau med sort Tafts Underfoder, en Tobins Kaabe, en sort Fløjels Kyse, et sort Silke-Livbaand med Staalspænde, et Par sorte Silke-Vanter, en

Damer med forskjellige Hovedprydelser fra Malerier paa Rosenborg og fra Kobberstiksamlingen.

blaa Fløjels Nathue, 2 Snørliv, 3 sorte Flors Toppe, 2 Netteldugs Toppe med sorte og hvide Baand, en hvid stukken Hue, en Vifte og en Maske.

Barber Ole Gundersens Hustru, Inger Jakobsdatter, død 10. April 1717, havde: en sort spansk Klædes Klædning, en blommet Damaskes Kjole, en brun Tobins Kjole, en graa Berlins Stoffes Kjole

med sort Slag, et rødt Sars de Soys Skjørt med rødt Multums Underfoder og en Guldknipling neden om, et sort Damaskes Skjørt, et blommet Tobins Skjørt, et blaat Katuns Skjørt, et sort Damaskes Axelskjærf, 2 Damaskes Forklæder, en Nattrøje virket med Guld, Sølv og Silke, en Tobins Natkjole, en von Doers Hue, et Kniplings Sæt med Gyldenstykkes Baand, et Kniplings Sæt med sorte Baand og sort Flors Kappe, et sort Flors Sæt, et Par Kniplings »Engachenter«, en hvid Ræveskinds Muffe, en Maarskinds Muffe, et Par Silkevanter, et Par Tøfler med Galloner.

Madame Anna Margrethe Wahren, død 24. Feb. 1726, Enke efter Brygger Klavs Didriksen, havde: en sort Chagrins Kjole, en sort Kjole, en sort og hvid Taftes »Adriaine«, en nedhængende Fioletes Kjole, 2 Axelskjærf af sort »Sartesoi« med Fløjel i Livet, en sort og hvid Stoffes Kjole, et gammelt opsværtet Skjørt, en violet Trøje, en sort Damaskes Kaabe med Bugfoder under og Hermelin, en Fløjels Kyse, en Sabels Muffe, en Sabels Palentin.

En gammel Slagterenke, der døde 1726, havde Kjoler af sort Klæde, Damask, blommet Taft og brun Taft, et Sarses Skjørt, et Fiskebens Skjørt, Axelskjærf, Taftes Kyse med Fløjels Slag.

En Slagters Hustru, der døde 1730, havde en rød Damaskes »Adriane«, sort Damaskes Kjole og Skjørt, en Chagrins Kjole, en sort »Rask de Mohrs« Kaabe og en Drap d'ors Hue.

En Spækhøkers Kone efterlod sig 1725: en sort Damaskes Kjole, en Kaffekuleur Tobins Kjole, en rød Taftes Kaabe med Multum under, et blaat Væderskinds Taftes Skjørt, et brunt Stoffes Skjørt, 2 sorte stakkede Forklæder, en Kyse, en Guldmors Hue med »bon de Spang«, en blaa Tobins Hue med Guldkniplinger, en Tobins Trøje.

Den mest elegante Borgerfamilie af den yngre Slægt, som er truffen i Skifterne, er Hans Burmesters, hvis Hustru døde 1719. Hun havde: en sort Damaskes nedhængende Kvindeklædning, Kjole og Skjørt, en lys brocheret Damaskes Klædning med hvidt Taft til Opfæstning og garneret med Guldtakker (vurderet til 100 Rdl.), en gammel sort Klædes Klædning, Manteau og Skjørt, en ny sort Bajs Klædning, Kjole og Skjørt. Hun havde 6 »Slafrokke«, en rød og hvid blommet Damaskes med Smække, underforet med grønt Taft og garneret med Sølv, en blaa og hvid blommet Damaskes med Sølvkvaster paa Ærmerne, en brun stukken med Sølv-Kvaster, Knapper og Sløjfer, en lys Chagrins med rosenfarvet Taft og »Guldtager«, en

hvid Padelas garneret med sort Chagrin, en gul stribet med grønt Taft. Et rødt Sars de Soys stukket Skjørt garneret med grønt Taft og Sølvtakker, et blaat Atlaskes stukket Skjørt med ostindiske Blomster og garneret med Sølvgage, et gult ostindisk Taftes Skjørt, garneret med rødt Taft, et hvidt blommet ostindisk Atlaskes Skjørt. Et sort Kniplings Skjærf (30 Rdl.), et gammelt Kniplings Skjærf med røde og hvide Taftes »Fabula«, et nyt Taftes Skjærf med Fløjel i Livet, et Taftes Skjærf med Crepiner. Et sort Raskes Forklæde. Et Korset med blaa Chagrins Smække og Sølvgallon, en sort Chagrins Smække. Et sort Silkeskjærf til en Muffe. En rød Sars de Soys stukket Nattrøje med grønne »Falbula«. En lavendelblaa Klædes Schamaloch garneret med rødt Fløjel, Guldtraadknapper og Takker. En Hals- Sabel (Sobelskind). En rød Fjermuffe, en sort Bjørneskinds Muffe. Et stribet Kamelots Skjørt med Fiskeben, et rødt og hvidt Terning dito, et sort Tvilles dito. Et Sæt af Grundkniplinger med Gyldenstykkes Baand, et Netteldugs Sæt med Tager og en hvid Flors Kappe, et Kniplings Sæt med hvide Taftes Baand, et hvidt Flors Sæt med Kappe. Et dobbelt Øjenflor (Slør) med Snip. Vifte med Guldbaand og Kvaster, Vifte med Sølvkjæde.

Damedragter syedes af mandlige Skrædere. Dette ses ogsaa af »Barselstuen« (3,1), hvor den adelige Frue roser sig af at have laant 10 Rdl. af sin Skræder. Her meddeles en Skræderregning til en Lærredskræmmers Hustru.

For Herren Herren Christoffer Holstis Kiereste. Arbeidet Ao. 1724. Rdl. ℔ β

D. 19 Aug:	For Madam Holst Giort en Sort			
	Damastes Kledning Manto og skiørt	3	—	»
	for fiskeben i Røgstøchet og bly i Ermerne.....	»	—	1 -- »
	8te Sorte silche Knaper med Straa			
	perler qvaster wed.....a 10 β	»	—	5 -- »
	6 al. Dito litzer.....a 3 β	»	—	1 — 2
D. 7 Oct:	Giort en Gul og Hvid Damastes			
	lang Contusch.....	1	—	» — »
	½ lod silche.....	»	—	» — 12
	6 sølf traa Knaper.....a 4 β	»	—	1 — 8
	1½ al. Dito litzer.....	»	—	» — 12

		Rdl.	℔	ß
D. 16 Dec:	Giort en Stribet Mohrs Slafroch afstivet og Giort skiørtet Kortere....	1	4	»
	for fiskebeen.....	»	4	»
	$1^1/_2$ al. Canifas til lifvet.....	»	1	8
	1 lod silche.....	»	1	8
	6 lang sølftraa Knaper.....a 8 ß	»	3	»
	$1^1/_2$ al. Dito litzer.....	»	»	12
Ao. 1725.				
D. 24 Martj	Giort en Gul Damastes Adrjene....	1	1	»
	1 lod silche.....	»	1	8
	6 lange sølftraa Knaper.....a 8 ß	»	3	»
	$1^1/_2$ al. Dito litzer.....	»	»	12
Ao. 1726.				
D. 8 Febr:	Giort en Stribet atlaschs Adrjene...	1	1	»
	$^1/_2$ lod silche.....	»	»	12
	6 Sølftraa Knaper.....a 4 ß	»	1	8
	$1^1/_2$ al. Dito litzer.....	»	»	12
D. 19 April:	Giort en Sort Kledis Adrjene.....	1	1	»
	$^3/_4$ lod silche.....	»	1	2
	6 sorte silche Knaper a 2 ß og litzer	»	1	»
D. 25 Oct:	Giort en Stribet Mohrs Adrjene....	1	1	»
	1 lod silche.....	»	1	8
D. 27 Nov:	Giort en Stribet Camelots Contusch	»	5	»
D. 28 Dec:	Giort en Sort Flonels Adrjene og skiørt.....	1	3	»
	en Dito flaske trøye afstivet.....	»	2	»
	for fjskeben.....	»	1	8
	1 lod silche dertil.....	»	1	8
Ao. 1727.				
D. 5 Febr:	Giort en Sort og Hvid Catuns Contusch med traa til.....	»	4	»
D. 1 Julij:	Omgiort en sort Flonels Adrjene i lif og Ermer og forlenget den og lignet en Dito neden om.....	»	4	»
D. 19 Dito	Giort en Blaa og Hvid smal Stribet taftis Jagt Contusch.....	»	4	»
	1 qvintin silche.....	»	»	6

		Rdl.	℔	ß
D. 25 Oct:	Giort en Sort Damastes Adrjene af en gaml: Slafroch.....	1	— 2	— »
	1 lod silche.....	»	— 1	— 8
	6 Sorte silche Knaper med Straa perler qvaster wed.....a 8 ß	»	— 3	— »
D. 13 Dec:	Giort en Stribet Cammelots Jagt Contusch.....	»	— 4	— »
Ao. 1728.				
D. 26 Maij	Giort en Hvid stribet Kiper Catuns Jagt Contusch med traa og Voxdug	»	— 4	— »
	Summa	24 Rdl.	2 ℔	10 ß

David Rehdiger.

Simple Koner bar et Hovedvands Æg, saaledes Gedske i »Den politiske Kandestøber« (4, 9), en ægformet Beholder, hvori der var en Svamp, fyldt med vellugtende Vand.

Af Billederne i B. Roque: Dannemarks Forlystelser 1747 ses det, at fornemme Damer morede sig med at mede i Gravene omkring Rosenborg og at man ved en saadan Lejlighed brugte Solskjærme, vistnok kinesiske, at dømme efter deres Form; det var formodenlig en af Følgerne af asiatisk Kompagnis Handel, ligesom vi har set, at denne ogsaa indvirkede paa Møblerne. Paa et af disse Prospekter, det af Jægersborg, der findes gjengivet i det følgende, ses paa 2 Steder en Tjener at holde en saadan Solskjærm med langt Skaft over en Dame. Regnskjærme indførtes derimod først i Midten af det 18. Aarh.[25])

Efter Dragten gaar vi over til at betragte de Manerer, som da blev ansete for passende mellem Standspersoner.

En forhenværende Løjtnant i Kavalleriet, Henrik Hieronymi, der i over 20 Aar havde været Danselærer, udgav 1742 en Fordanskelse af Gotfred Tauberts »Kort Udtog af den efter Kunsten indrettede Danseexercits Nytte«, hvori der gives Regler for, hvorledes man skal staa og gaa. Ved staaende Stilling skal man sætte Fødderne udad, slutte Benene sammen, holde Knæerne stive og vel udad, trække

Maven ind og skyde Brystet frem, drage Skuldrene tilbage, holde Hovedet med en lige Hals i Vejret, saa Hagen ligesom efter Blyvægten altid maa være i lige Linie med Panden og Maven. Armene maa hænge lige ned, i den venstre Haand holder man Stokken, saaledes at Spidsen »negligent« bagtil falder til Jorden, og under venstre Arm holder man Hatten med Pullen udad og Spidsen frem, saa man strax kan tage fat paa det rette Sted, naar den skal sættes paa.

Kvinder maa staa i samme Stilling, men de har ikke Behov at lade begge Armene hænge ned; »de kan uden Affektation bære dem liggende for sig tæt ved Livet, dog ikke med sammenfoldede Fingre, som naar man læser en Bøn, men med over hinanden sammenlagte og lidt nedad bøjede Hænder, paa det de hverken skal ligge for højt imod Brystet, ikke heller for dybt i Skjødet eller trykket for tæt til Livet. Ikke heller har Armene og Hænderne Behov altid at ligge stille, ligesom de var fastlimede, naar man er i Konversation og hvor adskillige Bevægelser er fornødne, men den ene bør undertiden med Manerlighed bevæges, fornemlig naar hun har en Vifte, et Tørklæde, et Blomster, en Buket eller noget saadant i Haanden«.

»Armenes Bevægelse i Gangen, naar et Menneske véd at føre og bevæge dem efter Velanstændigheds Regler, er en stor Sirat for Legemet. Thi om En endskjønt gjør nok saa skjønne og gravitetiske Skridt, fører ogsaa Legemet smukt lige og commode frem paa faste og vel sluttede Ben, men lader derhos enten som et Træbillede Armene paa begge Sider hvile altfor tæt ved Livet, ligesom de var limede, eller som et Sceleton (Benrad) lade dem slingre uordenlig hid og did, eller og, om han har sin Stok i Haanden, fægte farlig om sig hen i Vejret imod Sagens Naturel, saa ser det dog altsammen i højeste Grad uartig og affekteret ud. Men at man da ogsaa herudi kan faa et vist Reglement, saa vil jeg sige: Man maa i Gangen lade den venstre Haand naturlig hænge ved Siden og imidlertid bevæge den højre, i hvilken man holder Stokken, skjønt ogsaa uden Stok, lidt frem og tilbage, dog saa, at naar den højre Fod gaar frem, den venstre Arm da ogsaa føres frem og den højre tilbage« osv.

Hatten maa hverken være for stor eller for lille, maa altid være vel opfæstet, apteret og udstafferet; den maa sættes saaledes paa Hovedet, at Knappen kommer til at sidde paa den venstre Side og Spidsen akkurat over Næsen, og det maa paaagtes, at den sidder lige. Naar man tager den af, griber man den ved Randen ikke langt

fra Spidsen, saa Tommelfingeren kommer under og de andre Fingre over Randen, løfter den med en venlig Mine af Hovedet og sænker den, eftersom den, man hilser, er af Stand til.

»Bliver man staaende hos den ærede Person eller gaar med samme ved Siden bort en Tid lang, item naar man vil gaa i et Hus eller Kammer, da skal man ikke beholde Hatten i Haanden, meget mindre holde den med begge Hænder for sig som en Kammerpotte, men den tages under den venstre Arm med Pullen udad og Spidsen fremad. Og maa den med Overdelen af den venstre Arm saaledes fastholdes, at man ved alle Hændelser kan agere frit med begge Hænder«.

Hilsning foregik med stort Ceremoniel. »En Reverens eller Legemets ærbødige Bøjelse er en højst fornøden ja fast umistelig

En sirlig Reverens. Efter et engelsk Træsnit.

Ting i den udvortes Opførsel«. Reverenser er 2 Slags, staaende og gaaende; ved den første Slags stryges Foden tilbage, ved den anden frem. Ved den første Reverens ser man »Personen i Øjnene, træder med den ene Fod sideværts bort, løfter den anden paa Spidsen og bøjer sig maadelig med vel udstødt Bryst«; ved det andet Tempo »bukker man dybere, ser ned, lader Armene rent falde frem og træk-

ker Foden endnu noget videre hen til Hælen«. Ved det tredie Tempo »retter man sig op igjen, ser Personen i Øjnene, lader Armene falde til Siden og stryger med Foden aldeles tilbage«.

»Det er Mode hos os danske saavelsom hos de tydske, at honette Folk ved Visitters Aflæggelse og andre Forsamlinger, saavel naar man kommer, som naar man tager Afsked, gaar hverandre ærbødig i Møde og udstrækker særdeles den højre Haand ned til hverandres Knæ eller Fødder«. Ved Reverensens første Tempo skal man da løfte den højre Haand lidt og føre den manerlig til Munden, men ikke, som mange gjør, føre den saa nær, at det ser ud som de vil slikke Fingrene. Ved det andet Tempo strækkes Haanden fra Munden til »den ærede Persons« Fødder, og ved det tredie tager man den til sig igjen. Damernes Reverens sker ved en Nejning, der foregaar i 2 Tempo.

Reverensen fremad sker, naar man gaar forbi honette Folk. Da skal man bære sig saaledes ad: 1. »Man fæster Øjnene med en artig Hovedets Vending paa den ærede Person sideværts. 2. Bukker Legemet lidt (efterat man har fremsat Foden paa den anden Side og givet Legemet Balance derpaa) og lader Armene naturlig falde. 3. Løfter tillige paa samme Side, hvor den ærede Person er, Hælen (imedens Foden staar bagved) med noget bøjet Knæ fra Jorden. 4. Fører samme Fod frem til forreste Fods Hæl. 5. Nedsætter den der, og 6. Stryger den doucement paa Ballen, med stiv strækket Knæ, vel udad og lige for sig saa vidt frem, at den kommer til at staa omtrent et ordinært Skridt derfra med Hælen lige for den bagerste Fods Skospænde. 7. Bøjer i Strygningen Legemet dybere ned (dog saa, at Hovedet kommer til at staa perpendikulært med den fremstrøgne Fod). 8. Fører Legemet derpaa fort. 9. Slaar Øjnene ned til Jorden, naar den ærede Person er af fornem Stand. 10. Retter sig i den anden Fods Fremsættelse i Vejret igjen og fører tillige Armen til Siden«.

Naar man gaar bort fra en Visit, kan man gjøre 3 Reverenser, især naar »den ærede Person« er af fornem Stand eller store Meriter, dog maa den tredie Reverens gjøres dybere end de 2 første, og da skal der begyndes med venstre Ben.

»Endskjønt Haanden ved Visitreverenser ikke altid tør præsenteres, meget mindre kysses, fornemlig om nogen officiose gjør sin Opvartning hos store Herrer, Damer eller Patroner, hvilke man af Respekt ikke saa nær og familiær tør løbe paa Halsen, men man bør

billigen i den Fald efter Velanstændigheds Regler altid considerere Bekjendtskab, Sædvane og Bevaagenhed af de for sig havende Personer, saa staar det dog sirlig og submis, at man noget fra dem bukker sig dybt og udstrækker den højre Haand lige til Jorden. Men hænder det sig, at en høj Standsperson selv præsenterer og rækker sin Haand frem, saa maa man manerlig tage og kysse paa samme og da tillige submittere sig tilbørligen for den høje Person og derpaa med nogle Skridt igjen vige tilbage fra den. Ellers er det endnu bedre, naar man vil bevise høje Standspersoner sin underdanige Devotion, man da, saa vel naar man kommer ind, som naar man træder af, med den forbemeldte Reverens fremad kysser Kjolen paa følgende Maade: Efterat man ved Indtrædelsen i Kamret to eller tre Skridt fra Døren har gjort den ordenlige Reverens tilbage og nærmet sig nok til den høje Person, saa stryger man i det sidste Skridt med højre Fod den sædvanlige Reverens fremad og tillige, idet man bukker, fatter med den højre Haand Sømmen af Kjolen eller Vesten (hos Damerne midt paa Kjolen eller Skjørtet, dog at man ikke opløfter det), fører den bøjet til Munden, træder under Oprettelsen igjen nogle Skridt bort og gjør den ordenlige Reverens tilbage. Sluttelig er endnu herved at erindre, at naar man giver Haand, maa man vende Hovedet til den højre Side, paa det, at om den anden Person ligeledes dybt bøjet rækker Haanden og vil forhindre Submissionen, man da ikke, idet man bukker og hæver sig igjen, skal støde Hoderne sammen og foraarsage en Latter«.

Det er saadanne Reverenser, Raadsherreinden gjør i »Den politiske Kandestøber« (4, 9), hvor hun ved Ankomsten kysser Gedske paa Haanden og ved Bortgangen paa Forklædet. Ogsaa i »Det arabiske Pulver« (Sc. 13) kysser Fruerne Leonora paa Forklædet og Pernille paa Haanden.

Naar Venner mødte hinanden, kyssedes de; Holberg siger saaledes i Epistel 199: »Kys, som en Mandsperson uddeler til en anden af samme Kjøn, have stedse været i Brug, men ikke stedse paa samme Maade, thi Moden forandres derudi som i alt andet, og mærker jeg, at nu (1749) er højeste Mode at kysse 3 Gange«. Ogsaa i »Det arabiske Pulver« kysser Mænd hinanden.

At Kjærestefolk kyssede paa Fingrene ad hinanden, fremgaar af »Henrik og Pernille« (1, 3). Bondeagtigt var det at kysse paa

Haanden, førend man giver den, som Jakob gjør i »Erasmus Montanus« (2, 2).

Formel var Tiden, og om end de her foreskrevne Regler for fin Optræden fulgtes mere eller mindre nøjagtig, var de jo sikkert Idealet for enhver, der vilde være paa Moden.

I alle Retninger blev Formerne strengt overholdte. Naar man vilde indbyde til Bryllup, skrev man saaledes:

Højærede fornemme gode Ven N. N. Salutem.

Efter Guds behagelige Forsyn er i Herrens Navn min kjære Datter ærlig og gudelskede N. N. tilsagt den ærlige og velfornemme N. N., hvorfor jeg har besluttet deres Ægteskabsløfte ved en kristelig Kopulation førstkommende N. ved 12 slet i mit Hus at lade fuldbyrde. Thi er til hannem som min fornemme gode Ven min tjenstvillige Begjæring, at han vilde bevise de unge Brudefolk og mig den store Ære og med sin hæderlig Nærværelse forhjælpe med Bøn og Paakaldelse til Gud, at deres Ægteskab maatte blive lykkeligt og af Gud velsignet. Og efter saadan kristelig Forretning med andre gode Venner forblive paa et lidet Maaltid hos os. Saadan hans store Æres Bevisning lover jeg igjen at aftjene, forblivende stedse hans beredvilligste Tjener.

Indbydelse til Barnedaab lød saaledes:

Velfornemme og gode Ven N. N. Salutem.

Som Gud allermægtigste har forløst min Kjæreste (som med Livsfrugt har været velsignet) og os med en ung Søn begavet, saa have vi sat os for hannem ved den hellige Daab udi N. Kirke at lade igjenføde og i den rette Vinstok Kristo sin Frelser indpode N. Dag, som indfalder N. Dag, saa er min kjære Hustrus og min tjenstvillige Begjæring, at han vilde bevise os den store Ære og til fornævnte Tid og Sted med andre gode Venner indfinde sig i Kirken og der være et Vidne til bemeldte vor unge Søns Daab og Annammelse i den kristne Menighed. Saadan hans store Æres Bevisning lover jeg igjen udi alle Maader at aftjene, forblivende stedse hans beredvilligste Tjener.

Endnu et Begravelsesbrev:

Sørgelig Hilsen! Højærede fornemme gode Ven N. N.

Som det har behaget den gode Gud efter sin uransagelige Visdoms Bud ved et sødt og saligt Endeligt at henkalde fra denne

Grædedal til sin himmelske Glæde min kjære N. N., og som den udødelige Sjæl allerede er udi Guds Haand, saa agter jeg Legemet ved en hæderlig Begravelse førstkommende N. Dag til 12 slet at lade bestædige og nedsætte i sit Hvilested i N. Kirke her i Staden. Thi er til min højærede gode Ven min sørgelig Begjæring, at han sig her til N. fornævnte Dag i mit Hus med sin hæderlig Nærværelse vilde lade finde og siden bemeldte salig N. N. den sidste Ære bevise og til sit Sovekammer og Hvilested ledsage. Saadan Æres Bevisning lover jeg i alle mulige Maader igjen at aftjene, forblivende stedse hans beredvilligste Tjener.[26])

I Breve var man overmaade formel, man undgik helst den ligefremme Tiltale, men gjentog »min kjære Broder«, »min Herre«, »min højtærede Herre«, »min højgunstige Herre« og deslige.

Den Indbydelse, som Vielgeschrei i »Den Stundesløse« (2, 1) udsender, er omtrent i samme Stil. I »Den politiske Kandestøber« (1, 3) omtales en Formular til Frierbreve, der sikkert er af ligesaa god dansk Oprindelse som de ovennævnte og aldeles i Samklang med Tidens pedantiske Stil, saa Holberg ikke behøver at have taget den efter noget fransk Forbillede, som Rahbek vil paavise.

Til Udskrifter paa Breve gives 5 Formler i »Den ellevte Juni« (5,11). »Hæderlige og vellærde Niels Christensen, Sacrosanctæ Theologiæ Studiosus Hafniam«, »A Monsieur Monsieur Niels de Christensen a Copenhague«, »Herrn Herrn Niels Christensen abzugeben in Knapnæring«, »A Monsieur Monsieur Niels de Christensen, Student trés renommé dans la Knapnæring per Couvert«, »ædle og vellærde Nicolaus Christensen Philosophiæ Baccalaureus med en Ven, den Gud ledsage«. Her har vi dem paa alle Sprog.

Den sidste Brevformular træffer vi ogsaa i Virkeligheden. En jydsk Bonde skriver udenpaa et Brev af 24. Septbr. 1728 til sin Søster, der var gift med en Høker eller Kjældermand:

»Det bref til min Kiere Søster Karen Pedesdotter At af leges hos Mosiø Laurids Laurisøn Vintaper ved hollumens Kirke og dette Med en Væn, den gud led Sager. Dette tinstlig ad Kiøbenhauen«.

Det kunde maaske interessere nogen at høre Ordlyden af et saadant Brev skrevet af simple Folk. Det lyder saaledes med anden Retskrivning:

Hjærte kjære Søster Karen Pedersdatter!

Din Skrivelse haver jeg bekommet af Dato d. 24. September (!), hvoraf jeg fornemmer, at du er ved god Helsen og Helbred og andre gode Venner, Gud være lovet, hvilket er os en stor Glæde. Angaaende det Flæsk, som jeg skikkede kjære Søster, som du haver solgt for mig for en Sletdaler og 10 Skilling Lispundet, og haver Skipper Anders Boskel betalt mig efter din Skrivelse 27 Sletdaler, hvilket jeg er vel fornøjet med, thi jeg haver intet ventet saa meget. Derfor haver jeg solgt det andet til en Aalborg Mand for 8 Dage siden for 3 Mk. 8 Sk., for jeg havde ikke ventet mere, som var en skikkelig Mand og vejede det paa Stedet og tog den knappeste Vægt, han kunde, og han fik en 3 Skippund. Min kjære Søster skriver mig til om noget fint Uld til Strømper, som ikke er at bekomme, for de haver ikke klippet endnu, og det er ikke saa godt, jeg haver noget selv, thi vores Faar er saa slet bleven øde, mens hellers skal jeg gjøre min Flid, om dette er nogen Sted at bekomme, saa skal jeg skikke dig dette en anden Rejse. Hermed vil jeg have dig Gud i Vold befalet med alt kjært og forbliver din kjære Broder til Døden

Tønis Pedersøn

af Rauenborg d. 24. September Anno 1728.

Ellers skikker jeg kjære Søster tvende Ost, den ene vejede 10 Mk. og den anden 7 Mk. og var der et Hul i den største, men jeg tror ikke, at den haver nogen Skade deraf, og jeg vilde gjærne, at du vilde forære Jørgen Pedersøn den ene, for han haver haft stor Umag med Flæsket, og sig hannem megen Tak, jeg tjener hannem gjærne igjen. Adi (ɔ: Adieu)[27])

Den almindelige og den fra Fædrene nedarvede Tiltale var »I« til Fremmede, Forældre og Overordnede, selv Ægtefolk siger i Holbergs Komedier oftere »I« end »du«; du brugtes kun af simple Folk og i meget fortrolig Omgang samt til Børn og Underordnede. »Han« og »hun« var mere formel Tiltale og findes allerede i Formularbøger fra Slutningen af det 17. Aarhundrede. I Komedierne bruges »han« i Henvendelse til højere stillede Personer, saaledes i »Den honette Ambition« af Jeronimus til Baronen, i »Den politiske Kandestøber« af Advokaten til Borgmesteren. I »Henrik og Pernille« (2, 4) siger Henrik »han« til sin Herre, Leander siger (3, 13) »han« til sin Svigerfader, han og Leonora siger »hun« og »han« til hinanden, men Hovedpersonerne i dette Stykke er ogsaa fornemme

Standspersoner. I »Julestuen« siger Jeronimus »hun« til sin Ægtefælle, og denne »I« til ham. Kort sagt, det var mest fornemt at bruge »han« og »hun«. Paa den anden Side siger dog de simple Madamer i »Barselstuen« »hun« til hinanden, medens de finere bruger »I«. I afsides Egne af Jylland siger man endnu »han« til fremmede udenfor Bondestanden, hvilket ikke har noget fornærmeligt ved sig, som man undertiden kan se det opfattet; i Forfatterens Barndom sagde Tjenestefolk altid »han« og »hun« til Herskabets Børn, indtil de blev konfirmerede, og det er vel Tilfældet endnu.

I Tiltale til flere brugte man fra gammel Tid »I«, og »De« opkom ved Aar 1700, maaske lidt før, i Tiltale til kongelige Personer, men »De« og »I« brugtes længe i Flæng, saaledes »Deres« ved Siden af »Eders« i Tilegnelsen til Kronprinsen foran Holbergs »Introduktion« 1711. I Frederik IV's Tid skrev man snart »Deres Majestæt« snart »Eders Majestæt«. Efterhaanden sejrede Brugen af »De« som Tiltale til fornemme Standspersoner, saaledes bruger Professor Hans Gram det i Breve fra 1733 og 1736, medens den daværende theologiske Kandidat Jakob Langebek endnu 1743 skriver »han« til fornemme Folk. Af Breve til Konrektor Falster i Ribe ses, at endog til ham anvendes »Deres« 1716 af S. Lintrup; Grev Chr. Rantzau bruger 1719 i Flæng »Deres« og »hans« og Biskop Worm »De« 1723, P. Fogh »De« 1719 og 1722, men ellers oftest »han«. Til fornemme Folk som F. Rostgaard bruges oftest »De«[28]). I »Barselstuen« (2, 3) siger Damerne »De« til Anne Kandestøbers forat indsmigre sig.

Sin Ægtefælle kaldte man »Kjæreste«, som naar i »Barselstuen« (2, 2) den ene Dame siger: »Hendes Kjæreste, Madame, er vel meget glad, at han har faaet en Livsarving paa hans gammel Alder«. Dette Udtryk vil man i Kirkebøger finde brugt langt over Aarhundredets Midte. Børn sagde »Faer« og »Moer«, men dette var ikke længer fint. I »Jean de France« (1, 5) kalder Jean sin Moder »Madame», thi »det er saa gement at sige Moer«. I »Maskeraden« siger Leander Mama, men da han spørger efter Papa (1, 2), tror Arv, at det er Papegøjen, han mener.

Denne Udtryksmaade falder dog ikke i de gammeldags Fædres Smag, og da Elsebeth i »Jean de France« (2, 6) siger »min hjerte Papa«, udbryder Jeronimus: »Papa, Papa, vil du ogsaa tale Fransk? hvis du kommer med din Papa oftere, skal Mangelstokken ikke være

dig for god«. Ligesom man sagde min hjærte Papa, sagde Elskeren min hjærte Jomfru.

»Tyende sagde »Husbond«, i Haandværksfamilier »Fatter« og »Mutter»; i »Barselstuen« (1, 7) siger Pigen »Fatter« og Drengen »Husbond«, men dette var nu gammeldags; da Per i »Jakob von Thybo« (2, 2) siger »Husbond«, skjænder Herren: »Ej din Slyngel, kan jeg ikke engang faa det Ord Herre indprentet i dit Dummerhoved«, men da Per med det samme minder om, at han saa ikke længer vil kaldes Tjener men Lakej, faar han Ros for sin Ambition. I »Den honette Ambition« (1, 1) er det ogsaa paalagt Arv at sige »Herre«, men han forplumrer sig ofte paa en højst komisk Maade.

Borgerkoner kaldtes fra meget gammel Tid af alene med Fornavnet f. Ex. Anne Per Iversens, men nu vilde alle kaldes Madame; derfor bliver i »Barselstuen« (2, 5) Anne Kandestøbers saa vred, fordi Ingeborg Blytækkers tiltaler hende efter gammel Vis, og hun siger; »Jeg bilder mig ind at være ligesaa vel Madame som hun, ja trods saa god, thi der er dog nogen Forskjel paa en Kandestøber og en lumpen Blytækker«.

Frue var alene Titel paa Rangspersoners Hustruer, oprindelig var det kun Adelsdamer, hvem Fruenavnet tilkom. Naar derfor Magdelone i »Maskeraden« (1, 3) kaldes Frue, er det fordi hun er mere end en almindelig Borgerkone. Ligeledes gjør Pernille i »Henrik og Pernille« (3, 2) Krav paa Fruetitel, fordi hendes Mand er Herremand. Naar i »Den politiske Kandestøber« (4, 2, 3, 9) Gedske bliver kaldt Frue og Engelke Frøken som Borgmesterens Hustru og Datter, har dette ogsaa Hjemmel i vor Rangforordning, thi Kjøbenhavns Borgmestre var paa denne Tid i Rangklasse paa samme Trin som Kancelli-Assessorer, men havde oftest højere Titel; dog havde de ikke altid høj Rang nok, til at Døtrene kunde kaldes Frøken. Naar nogen vilde oversætte det franske Madame og sige »min Frue« til Folk, der ikke var i Rangen, ansaas det for latterligt, saaledes i ældste Udgave af »Den Vægelsindede« (1, 3).

Til Tjenestepiger sagde man, naar man vilde være galant, »Fæstemø«, men i »Jakob von Thybo« (3, 7) siger Pernille, der her maa være mere end Tjenestepige, til Per, at han kan kalde Stuepiger Møer, hun vil kaldes Mademoiselle.

I det hele var der sket store Omvæltninger i Titulaturen. I »Melampe« (1, 2) siger Sganarel, at der er lige saa stor Forskjel paa

Frue og Madame, som der er paa ærlig og velbaaren. »I lumpne Bønder«, siger han videre, »som er kun halve Mennesker, er agtbare og ærlige, men Kjøbstedfolk er velædle, velbyrdige og velbaarne». Da Bonden spørger, om der da ingen ærlige og agtbare Folk er i Kjøbstæder, svarer han: »Nej, ikke uden i de smaa Gader. For 40 Aar siden hed de største Mænd ærlige og velbyrdige, hvorudover en vis Borgmester, da han engang af Vanvare fik saadan Udskrift paa et Brev: ærlig og velbyrdig Hr. Borgmester, kunde han ikke lide saadant Hykleri, at man vilde give ham en adelig Titel, som ham ikke tilkom, og derfor sagde til Budet: Hils din Husbond og bed ham spare med sine Titler, som mig ikke tilkommer, thi jeg er hverken ærlig eller velbyrdig. Men nu er det kommet saa vidt, at Borgmestre hedder Excellencer og Præster Eminencer, Kræmmere Marchands très renommés, Borgerdøtre Frøjkener, Stuepiger Jomfruer, Kokkepiger Mammeseller, ja Bønder ogsaa skammer sig ved at være agtbare og ærlige«. I »Erasmus Montanus« (1, 2) tales ogsaa om denne forfinede Udtryksmaade; i Jeppes Ungdom talte man ikke som nu: »det som man nu kalder Lakej, kaldte man da Dreng, det som man nu kalder Matrasse, kaldte man Bislaaperske, en Frøken hed da Stadsmø, en Musikant Spillemand og en Sikketerer Skriver«. I et Mandtal kaldes Skorstensfejeren Skorstensrenovereren.

Det Sprog, som tales i Komedierne, er en tro Gjengivelse af det daværende Kjøbenhavnske. Man ser, hvilken Opfattelsesevne Holberg havde, naar han f. Ex. gjengiver jydsk Tale i »Gert Vestphaler« (1, 3) eller de jydske Proprietærers efter Omstændighederne afpassede Sprog, men efter den vesterjydske Sprogform; især mærkes hans ypperlige Fremstilling af en Studehandel i »Den ellevte Juni« (1, 1). Om han end aldrig har været i Nørrejylland, har han dog let kunnet blive bekjendt med dette, han havde Lejlighed til at høre de unge indvandrede Jyders Tale baade blandt Studenter, Tjenestefolk og Kjøbmænd. Korfits i »Barselstuen« er saaledes født i Jylland (2, 10), og man ser af en i det følgende meddelt Liste over Borgerskab, hvor stor Indvandringen var fra denne Landsdel. Jyderne har altid været bekjendte for deres Driftighed, og en stor Mængde af den kjøbenhavnske Handelsstand baade i Fortid og Nutid nedstammer fra Jydekarle, der er komne fattige hertil og ved Sparsommelighed og Flid har arbejdet sig op til Velstand. En gammel Vise, der begynder saaledes[29]):

»Smaa Børn udi Jylland, naar de voxe op,
strax rejse de om deres Næring,
de ere frimodig i Hjærte og Krop,
og kommer med Ære til Bjæring«,

beskriver, hvorledes en saadan Karl arbejder sig op i andre Landsdele.

»Paa Slotte og Gaarde næp findes en Mand,
at han jo en Jyde mon være,
som haver stor Embede under sin Hand,
thi Jyden kan alting regere.
Hvor finder man Fogder og Skrivere her,
at de ikke Jyder mon være,
Borgmestre og Raadmænd og saadanne fler,
som holdes i højeste Ære«.

Der indvandrede ogsaa mangfoldige Tydskere og den fransk reformerte Menighed talte flere af Stadens mest ansete Borgere. I hin Tid bevarede man sin Hjemstavns Tale stærkere end nu, men, som det altid gaar, optager Børnene Tjenestefolkenes Tale og derfor kunde den særlig kjøbenhavnske Dialekt holde sig.

Med de franske Moder indtrængte sig Foragt for Modersmaalet og dette blandedes med franske Ord, dels følgelig ved Benævnelse paa de indførte Varer og Gjenstande, dels ogsaa ved Udtryksmaaden i Omgangssproget. Vi saa ovenfor, hvorledes en Bonde ender et Brev til sin Søster med Adieu. Tydsk Tale var den gængse blandt Officerer og unge Haandværkere; ogsaa denne blev efterlignet, som naar den ene Dame i »Barselstuen« (2, 3) fortæller om Gertrud Jensdatters Tydsk: »Willet Ihr so snart gaaen«, hvilket ikke var at undres over, da hun havde Gravsted i den tydske Kirke.

»Hver Skræder og Skomager forstaar Tydsk«, skriver H. Gram 1736, og »se Tydsk og Fransk det kan jo hver Skjærslip og Saalemager«, udtrykker Falster sig [30]). Det var vel endnu ikke kommet saa vidt, som en tydsk Greve fortæller 1742: »Ved Hoffet og i de fornemste Huse bliver aldeles ikke talt Dansk, men alene Tydsk. Alle Borgere tager tydske Piger i deres Tjeneste, for at Børnene fra Ungdommen af kan lære dette Sprog; saaledes bliver det danske Sprog alene tilbage for Bønderne, der dog ogsaa ret godt forstaar det tydske, om de end ikke kan tale det« [31]).

Hvorledes det vilde have set ud, hvis der ikke ved Holberg var skabt en dansk Literatur, der var værd at læse, og dermed en Nationalfølelse vakt, der kunde hævde sin Magt ligeoverfor de stærke

Paavirkninger, er det ikke godt at vide, men vort Modersmaal vilde sikkert have været haardt truet, i Særdeleshed hvad Skriftsproget angaar.

De Platheder, der forekommer i Komedierne, hørte Datiden til, Holberg anvender dem, fordi de var Tilbehør til en sand Skildring af Tiden og Personerne. Der gjøres ogsaa i den Retning Forskjel; medens Tjenerskabet ofte bruger meget grovkornede Vittigheder, optræder Damerne ikke med tvetydige Talemaader, men i det hele bliver saadanne dog lagt i Munden paa de fleste Mænd. Ligesom Holberg selv i Fortalen til Peder Paars siger om visse »Ubluelighеder«, at de uden Eftertale kunde bruges endogsaa af de ærbareste Folk i Selskaber, saaledes beretter han selv i Fortalen til Epistlerne, i Anledning af den ny ændrede Tone, der vilde udelade alle fri og naturlige Talemaader af hans Komedier, at det var de samme Skuespil, som for 20 Aar siden uden nogen Forargelse havde været spillede saavel ved Hove som i Staden [32]).

Holberg siger ogsaa et andet Sted [33]): »En Komedies Dyd bestaar derudi, at Personerne blive naturlig forestillede, hver efter sin Stand, og kan man derfore, naar al Præjudice sættes tilside, finde lige saa stor Behag udi en Kandestøbers som udi en Greves Rolle, og naar en Haandværkssvend eller Dreng føres paa Skuepladsen, maa Dragten være efter Standen, thi intet kunde være urimeligere end at forestille en gemen Haandværkskarl udi galonerede Klæder«.

Den Tale, som Apicius i »Den Vægelsindede« (2, 3) bruger til Helene, var i en Tone, som en ældre Kurmager kunde bruge til en ærbar Dame paa den Tid uden at vække Anstød.

Tiden var ej heller i sig selv meget moralsk. Holbergs Jeronimusser røber af og til Hemmeligheder, der ikke fremhæver deres Dyd; det samme gjør Skifteprotokollerne undertiden. Saaledes registreres 2 Breve i et Dødsbo efter en Isenkræmmer 1722, der var Enkemand og havde 3 Døtre: »Tjenestepigen Anne Margrete Andersdaatters gjorte Erklæring til salig Sprich dat. 1718, at han ikke er Fader til det Barn, hun da var besvangret med. Derhos findes en Kvittering af hendes Fæstemand Peder Andersen af Dato 4. April 1719, han kvitterer for alt, hvis som efterdags kan optænkes til Prætension imod Sprich«. Det andet Brev: »Et Forlig og Forening imellem Tjenestepigen Karen Nielsdaatter og hendes Husbond Ludolf Sprich, angaaende en Lejermaals Sag, er dateret 19 Jan. 1719; der-

hos findes Hr. Byfoged Bruuns Kvittering for Bøder 12 Rdl., som Sprich har betalt 19. Nov. 1720«.

Man spiste nu ikke mere saa stærkt som for en 100 Aar siden, og i de gammeldags Huse nød man Øllebrød om Morgenen og Grød om Aftenen, hvilket ikke kan forundre nogen, naar man ved, hvor længe denne sunde Levemaade holdt sig langt ind i dette Aarhundrede i Provinserne selv udenfor Bondestanden. Saaledes siges til Fogden paa Anholt i »Peder Paars« om hans Levemaade om Morgenen: »Saasnart I stoppet har Jer Pibe, I da faar jer reven Øllebrød og derpaa nok en Taar, paa eders Løjbænk da I nok en Time sover«. I »Barselstuen« (3, 5) forudsættes Melgrød som den almindelige Aftensmad i Korfitses Hus. I »Jean de France« (5, 5) siger Esben, da Marthe fortæller, at hun læser Seneca, at han nok har kunnet mærke det, »thi vor Grød, som vi faar om Aftenen, er enten for lidt kogt eller sveden«. I Regulativet for Vajsenhuset 1727 bestemtes det, at Børnene hver Morgen skulde have Smørrebrød, og om Aftenen 2 Retter, af hvilke den ene altid var Grød.

Derimod vil den yngre Slægt ikke nøjes med denne Kost. »Forsøg kun«, siger Jeronimus i »Jean de France« (1, 1), »at give eders Søn reven Øl og Brød til Frokost, som tilforn, se, om han ikke vil svare: Jeg er vant til Chokolade i Holland; forsøg at give ham en god dansk Melgrød eller Byggrynsgrød, se, om han ikke vil grine deraf og en anden Aften soupere hos en fransk Kok«.

Ogsaa Middagsmaaltiderne var tarvelige. Det er følgelig intet mærkværdigt, at der i »Maskeraden« (1, 2) tales om sød Vælling og Stokfisk. I den ældste Udgave af »Den Vægelsindede« (1, 6) skal Lukretia have Vinsuppe til Middag, men da det sparsommelige Lune kommer over hende, vil hun have opvarmede Ærter. Som i langt senere Tider havde hver Dag sine bestemte Retter og de var jevne.

Kun ved Højtiderne levede man paa en finere Maade og det gik ikke ret til, naar man ikke fik Gaas Mortensaften og Juleaften, Kaal Skjærtorsdag, Lammehoved med Lungemos og Mjød Mikkelsaften og deslige. Saadanne Skikke, der nævnes i meget ældre Tider og som har levet til vore Dage, er følgelig aldrig gaaede af Brug. Hvis man kunde slutte noget af Kogebøger, kunde man opstille lange Lister over Retter, men Kogebøger fremstiller ofte ikke den alminde-

ligste Spise, og mest den, man ikke forstaar at lave, i ethvert Tilfælde er Kogebøger forud for Tiden og viser Levemaaden i Huse, der staar over den jevne Borgerstand. Blader vi f. Ex. i »En Høy-Fornemme Madames Kaage-Bog, Paa manges Begieren og Efterspørsel anden Gang oplagt«, trykt i Kjøbenhavn 1731, da omhandler det første Kapitel: Adskillige Slags Supper og Søbemad. Det er alle Slags søde Supper, af hvilke nogle kaldes Mos, andre Bobert, den sidste var dog uegenlig Suppe, da den blev nydt i stivnet Tilstand. Hovedbestanddelen i disse Supper var Vin, Fløde, Mælk, Kjærnemælk; under dette Kapitel er ogsaa alle Slags Vælling og Grød. Æblegrød kjendes, men Rødgrød af Ribs nævnes ikke; i hvad her kaldes Rødgrød er Rødvin Hovedbestanddelen; her omtales forøvrigt vore nu brugelige Retter og en Mængde, der endnu kjendes i ældre Husholdninger i Provinserne, ogsaa den af Forfatteren i hans Skoletid med Væmmelse nydte Syresuppe. Retterne var mere krydrede end nu og hvad der maa have givet en behagelig Bismag, var Rosenvand eller kogte Rosenblade. Under Supper nævnes ogsaa Postejer og fyldt Hvidkaalshoved (der kaldes Kabuskaal).

Andet Kapitel handler om Kogning af Fisk og Tillavning af Fiskeretter; der nævnes baade Rejer, Krabber, Krebs, Østers og Muslinger. Tredie Kapitel handler om Stege og Supper til Steg, men ved det sidste forstaas Saucen, ikke vor Kjødsuppe, der ikke nævnes. I »Jean de France« (1, 4) omtales dog Kalvekjødsuppe. Fjerde Kapitel handler om adskillig Slags Kjødmad af Høns, Gæs, Ænder, Dyr og andet mere. Herunder regnes alle Slags stuvet Oxekjød, Vildt og Retter af Æg, grønne Ærter, Asparges, Kompotter, Buddinger, Postejer, Pølser. Femte Kapitel handler om Tærter, Bakkelser og Kager, blandt de sidste Søsterkage, Æblekage, Vafler, gode Raad, Sneboller. Sjette Kapitel handler om Syltning af Kirsebær, Stikkelsbær, Ribs, Hindbær, Jordbær, Hyben, Champignons osv.; her nævnes ogsaa Kager: Sukkerpletskener, jydsk Brød, hollandsk Hvedebrød, Makroner, Pebernødder, Nürnberger Peberkager. I det hele fremgaar det af denne Kogebog, at Maden dengang blev tilberedt omtrent som nu og at de Retter, vi kjender, i det hele allerede da brugtes.

Af Kageretter, der nævnes i Komedierne, er Snemos, der i nævnte Kogebog forklares som pisket Flødeskum over opblødte Tvebakker. Derfor siger den ene Proprietarius i »Den ellevte Juni«

(1, 1), at Debitorer er ligesom Snemos, »de synes at være noget, men naar man ret examinerer dem, bliver de til slet intet«. Da Rasmus i »Ulysses« (4, 13) har været i Luften paa Dragen, fortæller han om Maanens Størrelse og at han tidligere havde bildt sig ind, at den ikke var større end en Flødekage, som man kunde gjøre af 8 eller 9 Æg. Paa saadanne Kager giver Kogebogen flere Opskrifter, og i hvilken Retning, Smagen gik med Hensyn til fint Brød, ses af følgende Privilegier.

Anne Margrete Otten søgte 1719 om at maatte indrette et Sukker- og Konfektbageri og deri at bage og falholde Sukkerbrød, Makroner og Pletskener, men det fraraader Politi- og Kommercekollegiet, idet det mener, at det er nok at tillade hende at bage Peberkager af Honning eller Sirup samt det saakaldte franske Ægge- og Gevyrtsbrød [34]). 17. Oktober 1721 fik Henrik Pira kgl. Bevilling paa at nedsætte sig som Franskbrødsbager. Franskbrød var noget, man hidtil ikke havde forstaaet at tillave, og de Vrigny fortæller fra 1702, at den franske Gesandt havde ladet sin Bager aabenbare Hemmeligheden ved deres Tillavning for en af Kongens Tjenere under Tavsheds Løfte og alene for Kongens egen Mund. 30. Maj 1721 fik G. H. Grosen Privilegium paa at nære sig af Los- og Kukkenbageri, men maatte ikke befatte sig med andet Brød, hverken grovt eller sigtet Rug- eller Hvedebrød. 27. Avg. 1723 fik Kristoffer Kryger et lignende Privilegium paa at bage et Slags Brød, der kaldes Hamborger Ejermond samt Nürnbergerkager og Pebernødder og sælge det ud af Huset, men hvis han vilde falholde det fra »et siddende Sted« (Stade), skulde han skaffe sig Magistratens Seddel derpaa. Ulrik Adolf, der tidligere havde faaet Bevilling paa at bage fransk og krydret Brød, havde gaaet udenfor sit Privilegium, idet han havde bagt Kringler, Tvebakker og raspet Brød, men dette havde Bagerlavet konfiskeret, hvorpaa han 11. Dec. 1722 fik Privilegiet udvidet til Kringler og Tvebakker samt andet smaat Brød, dog at dette bagtes af de 2 Sorter Dej, hvorpaa hans første Privilegium lød [53]). I »Maskeraden« (2, 3) omtales »Makron- og Sukkerbrøds Kjællinger«. I den ældste Udgave af »Den Vægelsindede« (2, 1) omtales Makroner og Marsipaner, som man blev beværtet med ved Selskaber. »Lybske Kavringer og Strømper, som man kaldte hine lange Hvedebrød, ere ej endnu ganske ubekjendte«, siger Pontoppidan 1743 [36]).

Til daglig levede man vel i det Hele i de jevne borgerlige Huse

som i en gammeldags Præstegaard paa Landet i vore Dage; Forskjellen kan næppe være stor. Om Sommeren nød man ferske Retter, om Vinteren de salte, thi det var et daarligt Hus, der ikke havde en Saltekjælder, hvori Kjødforraadet blev nedlagt om Efteraaret.

Man spiste nu paa civiliserede Menneskers Maade med Kniv og Gaffel, og i »Den honette Ambition« (1, 5) gjøres der Nar af Æbeltoft, hvor Gjæster selv førte Kniv og Gaffel med sig. I Skifter nævnes altid saa og saa mange »Par Knive«, det er Kniv og Gaffel, en Udtryksmaade, der bruges endnu og viser, at Kniv er det oprindelige med Gaffel som Tilbehør. Bønder derimod spiste paa den gamle Vis. I »Jeppe paa Bjerget« (3, 1) griber Jeppe med alle fem Fingre udi Fadet[37]), en Maade at hjælpe sig paa, der for længe siden er afskaffet hos danske Bønder, men hos svenske bruges den endnu; saaledes hedder det i en Afhandling fra 1883 af Nordlander om Fingrenes Navne[38]): »Som bekjendt benytter Almuen i Almindelighed ved Maaltiderne ej Kniv og Gaffel, men istedenfor Fingrene, i Spøg kaldes derfor ogsaa i Angermanland Haanden Femklogaflen. Naar man smører Smør paa Brød, sker dette til Hverdags altid med Tommelfingeren«. Dette kan dog ikke gjælde for de skaanske Provinser.

De ny Moder fremkaldte især stor Forandring i Levemaaden Morgen og Aften. The, Kaffe og Chokolade trængte Øllebrødet og Grøden bort, og da man maatte nyde noget til, blev Smørrebrød, der for en stor Del hidtil alene havde været Mellemret, som ikke blev nydt i Fællesmaaltider, en Hovedret, og den gamle Benævnelse Mellemmad tabte sin rette Forstaaelse. At Smørrebrød dog i nogen Tid har staaet ved Siden af Øllebrød som Morgenret, ses af den ældste Udgave af »Den Vægelsindede« (1, 3): »Vore Forfædre vidste ikke af The, Kaffe og Chokolade at sige, de aad et godt Smørrebrød eller Øllebrød om Morgenen, hvilket kostede mindre Penge end The, men mættede mere«. Disse ny Drikke var nu trængte igjennem i de fleste velhavende Familier.

I »Jean de France« (3, 4) siger Jeronimus: »Jeg holder for, at det, som fortæres udi The, Kaffe og Tobak, alene kan beløbe sig til nogle Tønder Guld om Aaret. De Penge blev nu spart for det første i gamle Dage«. Og da Frands mener, at der vil meget til forat faa denne Sum ud, fortsætter han: »Sig ikke det, Nabo! I skikkelige Huse slipper man ikke med 100 Rdl. om Aaret«.

Morgendrikken var The eller Chokolade. I »Uden Hoved og

Hale« (1, 2) spørger Leander: »Vil hun have en Koppe Chokolade, min Engel, eller The, jeg kan ikke erindre, hvad hun helst drikker om Morgenen«. I »Jean de France« (1, 1) siges det samme; man mindes herved om Visen i »Høstgildet« af Th. Thaarup:

En Time før Middag Madamen opstaar,
Saa drikker hun først Sukkerlade,

for at se, at Chokolade i forrige Aarhundrede var en langt almindeligere Morgerdrik end i vore Dage; Theen var dog sikkert alligevel den almindeligste. I »Barselstuen« (3, 5) drikker Barselkonen The om Morgenen og man ser, at hun kjendte baade grøn The og The de Bu. Af samme Komedie (1, 6 og 4, 4) ses, at man ogsaa trakterede Gjæsterne med The; saaledes forlanger den drukne Mand, »den grønne The, som hedder The de Bøf«. I »Den politiske Kandestøber« (3, 4) siger Herman: »Om Morgenen (ɔ: Formiddagen) skal der et Thebord være dækket for Fremmede, som kommer, om Eftermiddagen et Kaffebord«.

Af en Urtekræmmerregning for Aarene 1723—25 [39]) til en Kirurg Hans Liunge ses, hvor stort Forbruget var i en Familie, der mindst bestod af 3 Personer. Han kjøbte regelmæssig hver Maaned 1 Lod The de Bue, der kostede 10 Sk., og dertil kjøbtes mindst $^1/_4$ Pd. Kanarisukker, der ogsaa kaldtes fint Sukker, der kostede 8 Sk., eller $^1/_4$ Pd. hvidt Topsukker, der kostede 6 Sk., men foruden dette skulde man helst have for 4 Sk. Kandis. Man kjøbte saa regelmæssig hver Maaned, at man maa have drukket daglig The, men den maa have været meget tynd og den gamle The forblev vel i Thepotten fra den ene Gang til den anden, at al Kraft kunde trækkes ud. Kun engang i 3 Aar kjøbtes et større Parti, nemlig $^1/_4$ Pd. The, men det varede ogsaa i 7 Maaneder; dette var ogsaa den eneste Gang, man i dette Hus kjøbte grøn The, nemlig $^1/_8$ Pd., der kostede 3 Mk., og altsaa var dyrere end The de Bue. I denne Familie kjøbte man kun én Gang Kaffe i de 3 Aar, nemlig for 9 Sk. Kaffebønner, saa det ogsaa deraf ses, at Kaffen ikke endnu var trængt saa stærkt igjennem som The. Denne Familie var dog fattig.

Kaffen var altsaa Eftermiddagsdrik. Den var hurtig bleven Kvindernes Yndlingsdrik, »thi«, som Lucretia siger i »Den Vægelsindede« (2, 6), »for en halv Snes Aar siden hørte man aldrig Tale om saadant«. Dette maa forstaas saaledes, at Kaffen vel har været kjendt,

men kun sjelden blev drukken som almindelig Drik, thi allerede 1669 nævnes The, Kaffe og Chokolade, dog som noget ganske nyt[40]). I »Barselstuen« (1, 6) siger Korfits: »Jeg tror, ingen anden er Autor til denne Kaffedrikken end Lucifer; thi den er værre at komme i med end Brændevin. Min Kone begynder alt paa den store Vis at klage sig ilde, førend hun faar Kaffe om Dagen. Jeg har mærket en synderlig Virkning hos disse brændte Bønner; jeg har set mange Koner og Piger siddet saa stille og ærbar i Selskaber, ligesom de kunde være i Kirke, men saasnart de har faaet dette brændte Djævelskab i Livet, begynder Mundene at løbe paa dem som Peberkværne. Ja det, som mere er, saa snart faar de ikke tre à fire Skaaler til Livs, førend de strax faar Lyst til at spille Kort. Det har jeg mærket ti og ti Gange, saa der endelig maa være nogen Forgift i samme Bønner; jeg har altid hadet den Drik, om ikke for andet, saa dog aleneste for den Aarsag, at samme Bønner kommer fra Tyrkerne, som er Kristendommens Fjender«. Saaledes talte den gamle Spidsborger, men hans Nabo er af andre Tanker: »Maa ikke det gode Fruentimmer ogsaa have noget at fornøje sig med om Eftermiddagen saa vel som vi andre, der kan gaa paa Vinhusene om Aftenen og komme drukne hjem. Jeg har aldrig præket mod The og Kaffe, thi af al Slags Drik er det den uskyldigste. Tænk engang, hvor det gik til i gamle Dage, da Fruentimmeret drak Koldskaal om Sommeren og spansk Vin om Vinteren, da kunde de ikke gjøre mange Besøgelser, uden de maatte lave sig paa en halv Rus«.

»Nu kan vore Hustruer og Døtre«, siger Holberg et andet Sted[41]) »gjøre ti Visiter om Eftermiddagen og komme ganske ædru tilbage. Dette kunde ikke ske i gamle Dage, da man intet andet havde at byde de Besøgende uden Gyldenvand, Sek, spansk Bittervin, Luttendrank og andet,' hvoraf et Fruentimmer idetmindste maatte pimpe lidt paa hvert Sted, saa at, naar man lagde alle de smaa Doses sammen, som toges i hver Barselstue, det omsider kunde beløbe sig til noget; i det ringeste fik de Smag paa visse stærke Liqueurs, hvorom de nu ingen Idé have og derfor ingen Lyst kan faa dertil«.

I simple Huse, hvor de ny Drikke ikke helt var trængte ind, brugte man endnu de ældre Drikke. Til stor Forfærdelse for de fine Fruer siger Gedske i »Den politiske Kandestøber« (4, 8), der trakterer med Kaffe: »Vi skal min Tro have Kanden tømt og siden, naar vi faar

drukket Kaffe, skal De smage vort Øl, det er saa godt, uden at rose af, som nogensteds i Byen. I skal saa min Tro have et Glas Brændevin, saa blir I strax frisk igjen, det fordriver Vinde. Henrik, spring hen efter et Glas Janever, Fruen er ikke vel«.

Ja Kaffe og The var unægtelig et stort Fremskridt i Kultur og har været siden af overordenlig Betydning for Menneskeheden. At simple Folk kom Sirup i Kaffen istedenfor Sukker, kan man ikke undre sig over, Sirup var billigere og Sukker var næppe meget brugt hos fattigere Folk. Jeg har selv i min Barndom hos Bønder i Jylland faaet Sirup i Kaffen. Men følgelig var det ikke tiltalende for Raadsherrernes Fruer, da de i »Den politiske Kandestøber« (4, 4, 5, 6) maa drikke Kaffe, hvori der er slaaet Sirup, imedens den kogte i Kanden. »Min Mave sidder i min Hals«, siger den ene. I »Den Vægelsindede« siger Apicius (2, 2), at sød Suppe som Sauce til Gjedder var lige saa galt som at komme Sirup i Kaffe.

Den Skik, man endnu bruger paa Landet med at vende Koppen, naar man ikke vil drikke mere, var da almindelig ogsaa blandt fine Folk. »Vender hun sin Koppe saa hurtig om?« — »Tusind Tak, jeg kan saa mænd ikke mere«. — »Efter Behag, min søde Madam, jeg følger den franske Mode aldrig at nøde nogen, mine Forældre derimod har ikke min Maade derudi«. Saaledes i den ældste Udgave af »Den Vægelsindede« (1, 4).

Virkede de franske Moder ikke heldigt paa anden Maade, saa gavnede de ved at prise Maadehold i Mad og Drikke. Holberg siger 1744[42]): »Den ny Verden har korrigeret adskillige Laster, som herskede udi den gamle Verden. Deriblandt kan regnes Drukkenskab, hvilken da var et Galanteri, men nu er en Haanhed. Fraadseri gik da ogsaa mere i Svang: et Barsel, et Bryllup satte da hele Gader udi Bevægelser, og kunde man undertiden foræde sig 10 Gange og sove 10 Rus ud, førend saadan Fest havde Ende. Nu derimod trakteres der udi Bryllupper og Velkomster ofte alene med varmt Vand, og findes der de, der alene afspise deres Gjæster med en tør Brudevielse og en Pris Tobak, saa at man maa tilstaa, at den ny Verden er mere sober og ædru end den gamle. Thi endskjønt nu om Stunder ved visse Lejligheder ofte ses flere Retter paa Bordet, saa tvinges dog ingen til at æde og drikke over sin Formue«.

Af »Barselstuen« (2, 8 og 2, 10) ses det, hvor meget Snustobak blev brugt ogsaa af Damer. Ved en kgl. trykt Plakat af 5. Juli

1717 fik Dronningens Kammerjunker Descorbiac Lavalese Privilegium paa at oprette en Fabrik af spansk (eller fin) og graneret »Snuftobak«, hvorpaa Indførselstolden af samme Tobak blev forhøjet.

De Arter, der nævnes i »Barselstuen«, er Havane, Spadille og Ascharah, og det ses, at Tobak kjøbtes hos Baltzer, franske Maria eller Lovise. Den første er da Baltzer Povlsen, der havde giftet sig til sin Gaard paa Kjøbmagergade. Det heder nemlig om ham[43]), at han var en stor Negotiant, der døde 1744; hans Hustru Else Maria Salling var en Datter af en Urtekræmmer Niels Sørensen Salling, »som boede paa Kjøbmagergade over 40 Aar i samme Hus, hvor hun blev født, gift og døde 1772 i hendes 92de Aar«. Han opføres i Skattelisten som Urtekræmmer og boede i nuværende Nr. 35 op til Postgaarden. Madame Lovise boede i nuv. Nr. 15 paa Kjøbmagergade og formodes af Werlauff at være Moder til den Claudi Rosset, der skjænkede sin Formue til S. Hans Hospital, hvilket er rigtigt, da hun i en Skatteliste fra 1718 ligefrem kaldes Louise Rosset; franske Marie mener Werlauff[44]) at være Enken efter Dansemester Choquet. Dorthe Knapmagers i »Barselstuen« siger ogsaa: »Jeg kjender nok Kjøbenhavns Tobak«; i nogle Optegnelser fra 1671 over hvad hver By er berømt af, findes under Kjøbenhavn foruden Tøjhuset, Havnen og Rundetaarn ogsaa Snustobak[45]). Tobak smøgedes derimod ikke saa meget som nu. I Collegium politicum i »Den politiske Kandestøber« sidder alle omkring Bordet med Piber; man røg i Værtshuse, og Studenter læste med Pibehovedet stukket gjennem et Hul i Hatten, som det fremgaar af »Erasmus Montanus« (2, 1), og P. Phoenixbergs »The- og Caffe-Huses Nr. VI kaldes Tobacks Recessen«. Af samme Skrift fremgaar det, at man foruden Kridtpiber brugte dem af Messing og Jærn, hvilke dog ikke ansaas for heldige. Det ses ogsaa heraf, at man tændte Piben ved Gløder eller Fidibus. Det var lange Kridpiber, man røg, der blev indførte fra Holland; et Forsøg, man i Christian V's Tid havde gjort paa at fremme denne Industri, var mislykket[46]). 1759 var Røgtobak saa almindelig, at Pontoppidan regnede 1 Pd. om Maaneden som den almindelige Brug for ethvert Mandfolk over 20 Aar[47]). Cigarer kjendtes ikke, derimod Skraatobak.

Brugen af Snus medførte Misbrug med Tobaksdaaser, »saa at adskillige have ligesaa mange Tobaksdaaser som Lommer, og ser man dem ikke saa snart gjemme en, førend de i en anden Lomme gribe efter en anden«[48]).

Den gode Borger er den, der betaler, hvad han skal. Det er aldeles i Overensstemmelse med Tidens Tænkemaade, naar Arv i »Jean de France« (5, 2) siger i Anledning af den Behandling, Jeronimus maatte lide, at det var uforskammet at handle saaledes med en gammel Mand, »der har siddet og svaret borgerlig Skat og Tynge saa mange Aar«. En saadan Mand er en brav Mand og en brav Mand er en klog Mand. I »Erasmus Montanus« (4, 2) gjør Per Degn gjældende som et af Beviserne for at Jorden er flad, at dette antages af »Sognefogden og adskillige andre brave bosiddende Mænd, der har svaret deres Skat og Landgilde baade udi onde og gode Tider«. En god Mand er en rig Mand, men et godt Mand er et Fæ: I »Den ellevte Juni« (2, 2) siger Henrik om sin foregivne Svoger, at han er »et godt stakkels Mand«, og i »Hexeri« (4, 2) giver Lucretia den mythologiske Aktæon samme Skudsmaal. Mon dette er en Udtryksmaade, Holberg har lært af sine jydske Bekjendte?

Jeronimus, som Navnet i Komedierne er paa den gamle Borger, svigter ikke de Løfter, han engang har givet, som naar Elsebet i »Jean de France« (2, 5) siger, at »der er en Slags urimelig Ærlighed hos min Faer, til omendskjønt han ser min Ulykke for Øjnene, saa bryder han ikke sit Løfte; han siger, det er ikke for Personens Skyld, men for Familiens«. Naar Døtrene kan gjøre et rigt Parti, er dette nok for Forældrene, de arbejder paa, »at de kan komme udi Svogerskab med visse Folk, som de tænke at nyde Tjeneste af og derfor opofre til saadan Interesse tidt og ofte deres Børns Velfærd« (»Jean de France« 2, 3). Jeronimus siger ogsaa selv i »Jean de France« (2, 6): »Vil du ogsaa ræsonnere? Vil du ogsaa spørge, hvorfor jeg gjør en Ting, det maa være dig nok, at jeg vil saa have det. Vi kommer i det ringeste i en smuk Familie derover, det er et Svogerskab, som ikke er at forkaste, thi Frands Hansen er ikke alene en ærlig, men og en bemidlet Mand. Tilmed har jeg givet mit Løfte bort, som jeg ikke gjærne bryder«.

Jeronimus vil være Herre i sit Hus, hans Børn maa ubetinget følge hans Vilje. Han sætter Pris paa en stille og ærbar Opførsel hos Ungdommen, det er ret efter hans Behag, naar »Koner og Piger sidde stille og ærbar i Selskaber, ligesom de kunde være i en Kirke«, som Korfits i »Barselstuen« (1, 6) udtrykker sig. Dette var de ældre Tiders Fordringer; Magdelone i „Maskeraden« (1, 4) fortæller: »Jeg levede i mine Forældres Hus ligesom i et Kloster«.

Om denne Pænhed siger Holberg et andet Sted: „Det var tilforn brugeligt, at en Jomfru skulde skjælve, blusse, ja daane, naar hun alene hørte en Mands Navn nævne, saadant kaldtes da for et Bevis paa en Jomfrus Kyskhed. Nu derimod anses det som et Bevis paa en urimelig Affektation. Jeg erindrer mig, at det udi min Barndom var uanstændigt for en Jomfru, der paa Gaden blev hilst af en ung Karl, at hilse ham igjen, nu derimod bliver den holdt for grov og inciviliseret, der saadant forsømmer. Vore Efterkommere ville uden Tvivl næppe bare sig for Latter, naar de høre, at disse Tiders Mennesker have brugt saadanne Talemaader: mine Sko og Strømper for høviske Øren at tale, min Skjorte med Permission at sige, ja det vil synes dem ligesaa latterligt, som det nu vilde komme os for at være, om man hørte nogen exprimere sig saaledes: min Skomager mit Ehren zu melden, salva venia, min Skræder, min Barberer.«

Jeronimus i »Jean de France« (2, 6), truer sin voxne Datter med Prygl af Mangelstokken, en tynd Stok, hvorom man viklede Linned, der blev glattet ved at rulles med et Mangeltræ, der var et glat Træ med Haandtag. Han havde ogsaa en Stok til at hævde sin husfaderlige Myndighed med. »Jeg ser, Henrik, siger Annike i »Den politiske Kandestøber« (4, 2), at Fatters Custos, som hænger bag Kakkelovnen, vil danse en lystig Galiath paa din Ryg idag«.

En Mand med Penge sætter Borgeren over den fornemme. I »Henrik og Pernille« (2, 9) fortæller Henrik et Træk, der ogsaa er grebet ud af Livet: »Jeg tjente hos en fornemme Mand, som var kommen til agters. Den samme, erindrer jeg, blev engang inviteret paa Kaffe paa et Sted, hvor ogsaa var en rig Kjældermand. Man syntes at gjøre min Herre mest Ære og skjænkede først for ham, men det var forat forsøge paa hans Skaal, om Kaffen havde sat sig, ti Kjældermanden fik altid den sidste Koppe, men den bedste. Aarsagen var let at fatte, thi naar Værten kom til min Herre igjen, fik han kun en Prise Tobak, men hos Kjældermanden et godt Maaltid«.

Det nymodens Væsen er Jeronimus en Pestilens. Det er hans stadige Tale, hvorledes man levede i gamle Dage. »I min Ungdom«, siger Jeronimus i »Maskeraden« (1, 4), »levede Folk ganske anderledes, i hvorvel vi havde engang saa mange Penge. Her var da ikke over 4 Kareter udi Byen. Man saa fornemme Standspersoner lyses hjem af deres Piger; naar det var ondt Vejr, gik man med Støvler. Jeg vidste i min Ungdom ikke, hvad det var at age i Vogn. Men

nu kan man ikke gaa 3 Skridt, uden man skal have en Dagdriver Hælene, eller en Gade igjennem, uden at man skal age. Fornemme Folk spadserede til Gyldenlund i gamle Dage, men nu er det en Skam at gaa til Fods uden Porten«. Man gjorde ogsaa Rejser i gamle Dage, men det var Forretningsrejser til Kieler Omslag eller Viborg Snapsthing, som Jeronimus i »Jean de France« (4, 7). Et Exempel herpaa har vi f. Ex. i Vinhandler Jakob Fuiren, der paa Viborg Snapsting fik Underretning om sin første Hustrus Død.[50])

Jeronimus var et her kun meget sjelden brugt Navn. Han er i Almindelighed henved de 70 og antages saaledes at være født omtrent ved Belejringens Tid; hans Ungdom falder saaledes i Christian V's Dage, da man endnu levede paa gammel Vis, da, som Proprietæren siger i »Den ellevte Juni« (1, 1), de bedste Kjøbmænd kun hed Hans Jensen, Per Persen og Konen Anne Pers eller Else Christens, medens de nu er Herskab med Ekvipager, Tilnavne, Lakejer, Punge i Nakken osv.

Tidens Skavank var en umaadelig Forfængelighed. Pontoppidan giver de Danske følgende Vidnesbyrd i »Theatrum Daniæ«: »Man holder for, at de Danske af Naturen er noget opblæste og tilbøjelige til Stolthed. Denne Udyd fremgaar blandt andet af den overmaade store Vanitet og Forfængelighed i Klæder, Ekvipage, Titler og deslige. Thi der er vel intet Land i Verden, hvor den ene efterligner den anden i ydre Fremtræden som i Danmark. Den ringeste vil gjøre det samme som den største, om han ogsaa som Frøerne i Fablen skulde briste deraf, hvorfor der i Byerne er en saadan Konfusion, at man umulig kan kjende Folk fra hinanden paa Klæder, om de er af den højeste, mellemste eller ringeste Stand«.

Det er ovenfor omtalt, hvorledes franske Titler havde indsneget sig og at enhver vilde benævnes et Trin højere, end der tilkom ham eller hende, Borgerdøtre vilde hedde Frøkener, Stuepiger Jomfruer osv., og hvad der var det værste, Familiernes Overhoveder vilde ikke nøjes med at hedde Borgere, men attraaede at komme op i Rangklasserne. De adelige Rettigheder, som Frederik III havde skjænket Borgerne, gjorde, uagtet deres uklare Betydning, følgelig sit til, at de følte sig mere end Kjøbstedborgere slet og ret. Hertil kom, at mange Familier under Frederik III's Forlegenheder var blevne Jordegodsejere og senere som Herremænd optagne i Adelstanden, medens deres borgerlige Slægtninge i Hovedstaden endnu nærede sig ved deres

Handel og anden Bedrift og følte sig tilsidesatte lige over for deres fornemmere Slægt. Magistraten havde Rang, Borgerofficererne havde Rang og Embedsmændene, der ofte var Borgersønner, havde ogsaa ofte Titler, derfor kunde den Tanke ligge nær hos en Borger af Handelstanden, der blandt sine Medborgere regnedes som en af de »fornemme Borgere«, hvorfor han skulde staa tilbage for hine i Gang og Sæde, hvorfor han, der bar den borgerlige og Byens Tynge og betalte enhver sit, skulde vige for disse Slægtninge, der mangen Gang sad i Borg og Gjæld.

Det gik da saaledes til, at naar man ikke fra oven kunde se en ærgjærrig Borgers Fortjenester, maatte han gjennem formaaende Patroner selv gjøre opmærksom derpaa, og naar Tiden var moden, indgav han Ansøgning om at faa Titel og Rang. Fik han denne bevilget, fandt hans Nabo, at han var lige saa berettiget som hin, og derved opkom denne »utidige Rangsyge«, som Falster skildrer i sin Satire 1722 og Holberg i »Den honette Ambition«. Vi vil nævne nogle af Falsters Vers, der er bedre end enhver anden Beskrivelse:

»Ej, koste hvad det koste vil,
gid Pokker Penge skaane
for Rang, om man dem end dertil
hos andre skulde laane,
og 12 pro Cento udaf den
hver Juni Maaned give,
om man ved Landsthing skulde end
sit Gods til Pant forskrive.

Langt fra at jeg vil prutte om
en tredive Dukater
med mine høje Venner, som
blandt Titel-Potentater
mig Plads forskaffe vil, endskjønt
jeg intet dertil duer,
det grimme Ansigt er dog kjønt
ved Sminkevand og Fluer.

Det saa fornemme lader dog
til Bryllup og deslige,
at Præst og andre maa i Krog
for mig tilside vige,
at jeg har Tjener bag min Stol,
at alles Øjen gaber
paa mig, som Kompagniets Sol,
at alle for mig skraber«.

Efterat have beskrevet sine Naboer, fortsætter han:

»Kort sagt, mit Naboskab det er
mest Herskab og Lakejer,
og hvis en Borger findes der
iblandt, som noget ejer,
da tragter han og efter Rang
som Junker udi Polen,
der haaber sig at se engang
udvalgt til Kongestolen.

Skal jeg da ene sidde her
som Kjældermand i Gaden,
hvor hver Mand Borgemester er
og udi Adelraden,
skal alle handle udi Gros
med Titler, Stads og Ære,
med Liberi og med Karos
og jeg en Høker være?

Hvad Ære er det mig, saa tidt
at se min Nabo trænge
og laane hos mig paa Kredit
nu Øl, nu Brød, nu Penge
til Underholdning for sin Stand
samt For til sine Heste,
jeg er jo dog hans Undermand,
ja knap engang hans Næste.

Hvad agter jeg, at nogle faa,
som Breve til mig skriver,
en fattig Titel udenpaa
mig af velædel giver,
velædle er jo saa gement
som Lusetorvets Palter,
velædle hedder hver og en,
som nogen Ting forvalter.

Nej, nej, velbyrdig skal her til,
om jeg skal rolig leve,
mit Nabolav jeg trodse vil
med deres Titelbreve,
med Tjener bag paa min Karet
jeg vil herefter kjøre
og mig, al Kopskat uanset,
paa Herrevis opføre.

Af Dagligstue jeg en Sal
til Avdiens vil gjøre,
en Klokkestreng og Portner skal
staa Vagt ved mine Døre,
og hvo som uden Rang og Stand
sig da anmelde lader,
den agter jeg som Tremarksmand,
den skyer jeg og hader«. osv.

I »Den honette Ambition« skildres en gammel rangsyg Borgers Kunstgreb for at komme i Forbindelse med fornemme Folk, der kan anbefale ham til at faa en Titel; det Træk, at han skyder Skylden paa sin Kone som den, der er den egenlig ærgjerrige, er grebet ud af Livet. Assessor Johan Lauerentsen søgte 1718 om Forhøjelse af sin Rang med de Ord: »For min Skyld søger jeg det ikke saa meget som for andens, saasom jeg befinder mig temmelig alderstegen, der ej nu vel skal have at attraa andet end at ikkun maatte findes i den sidste Klasse af Rangen i Himmerige.« [51])

En anden Grund nævner Jeronimus (1, 3), at han derved bliver fri for borgerlige Betjeninger; denne anføres ligefrem i en Skrivelse fra Magistraten i Anledning af, at nogle vilde fritages for at være Overformyndere. [52])

Man vilde paa enhver mulig Maade hæve sig over sin Stand, men paa den anden Side passede »honette Folk« dog godt paa, at de »gemene« ikke overskred visse Grænser. Skorstensfejeren, der ellers havde Bolig i Lille S. Klemensstræde, kjøbte 1727 en Gaard paa Nytorv, hvilket fremkaldte en uhyre Indignation hos Magistraten; »ej alene Fremmede, som maatte komme hertil og høre det, vilde holde det for underligt, men endog den gemene Mand her gjøre sig saadan Betænkelighed derover, at de ved hans Gaard omkringliggende Gaarde og Huse skulde mulig komme i ringe Estime og Pris derover og mange godt Folk altsaa for denne egensindige og af utidig Storagtighed indtagne Persons Skyld maatte lide«, og Magistraten tilføjer: »den liden Undseelse og Respekt, denne Person endog tillige herudi viser at have, baade i Henseende til Staden og Raadhuset med at ville være Nabo med det sidste, da han dog er en af de ringeste Betjente« [53]).

1720 var Skarpretterens Søn stævnet for Politiretten, fordi han havde gaaet i en Kjole, der var udstafferet med Sølvtraads Knaphuller, foret med Silke og havde Sølvtraads Knapper, og han maatte

bøde 10 Rdl. derfor, uagtet han beviste, at det var brugte Klæder, han havde kjøbt[54]).

Hvorledes det gik til i de gammeldags Huse, ser vi af Pontoppidans Beskrivelse[55]). »Ingen brav Kone vidste dengang af anden Levemaade at sige, end at hun baade Dag og Aften satte sig med sine Døtre og Piger til at spinde, vinde, haspe, karte, sy, kniple eller noget deslige. Paa daglig Afvexling i Fornøjelser, Besøgelser, Komediegang, Spillepartier, Pikeniker, Lystrejser eller deslige var ikke tænkt. Spinde, vinde og anden Husgjærning var næsten al den Tidsfordriv, man vidste af at sige i det 17. Seculo, da endogsaa adelige Damer, ja de af højere Stand efterlode sig store Kapitaler i saadanne Penge og Vare, som de ved deres egen og ved deres Tjenestefolks Flid havde samlet. Endda hørte man dem mindre klage over Hypokondri, Melankoli eller Mangel paa Tidsfordriv. At nyttigt Arbejde og Haandgjerning, særdeles Spinden, Vinden, Strikken og deslige hos fornemme Folk, særdeles dem af det andet Kjøn, er nu om Stunder saa godt som ganske kommen af Moden, ja bleven foragtelig og uanstændig, endogsaa blandt mange godt Folk af Middelstand, som just i Ørkesløshed søger en Ære og Adskillelse fra den gemene Almue, det anser jeg ikke alene saasom stridigt mod Guds vise Orden, altsaa en Kilde til mange Laster og mange Sygdomme, men ogsaa som stridigt mod det borgerlige Selskabs Velfærd«.

Som en Modsætning til det gammeldags Husliv skildrer Falster Livet i et Hus paa Moden i sit Digt »Det daarlige Giftermaal« 1722:

»At tage Rok og Ten i Haand
til nogen Tot at spinde,
at sy og væve Kniplingsbaand,
som sømmer sig en Kvinde,
at have Tilsyn, hvor det gaar
i Kjøkkenet og Kjælder,
om en ej altfor fuldtop faar
og andre det undgjælder,
er slig en Dame altfor svart,
men hun sit Hus forgjætter
og tager allerhelst sin Part
i daglige Visitter.
Først sover hun til Klokken ni,
før hun af Sengen triner,
for Spejlet indtil Klokken ti
beskuer sine Miner.

Naar hun er pyntet, drikker The,
Kaffe og Chokolade,
til Klokken just er elleve,
saa dækkes Bord og Fade.
Omsider Klokken gaar til tre,
før Middagsmaaltid endes,
da maa det uden Ophold ske,
at Vognen forespændes.
Saa lægger hun Visitter af
til fulde Midnatstide,
og hvad hun da til sligt udgav,
faar Manden sidst at vide.
Da spilles hurtig Kortenspil,
Labet, Skjærvensel, Lanter,
men Manden sætter Beten til
som andre flere Ganter«.

Denne Forandring i Sæder fremgaar ogsaa af Komedierne. Døtrene syede paa Ramme (broderede) ifølge »Jean de France« (2, 6), men den gammeldags Huslighed var ved at forsvinde, thi naar Sganarel i »Melampe« (4, 6) spørger om, hvormeget Garn Jomfruen kan spinde om Ugen, svarer Pigen: »Fy, fy, du skal nok se, at saadanne Jomfruer syer og spinder«. Dette er dog følgelig kun Tilfældet i enkelte Kredse, hvor Tanker for Fornøjelser og Pynt fik Overhaand, thi det var ellers en sat Regel, at ved Mikkelsdagstid sattes Rammerne paa Loftet og Rokkene kom ned og ved Rokkens Snurren tilbragtes Vinteraftenerne.

Det var i noget ældre Tid Skik at samles med Tyendet om Aftenen til Husandagt med Salmesang, men dette var sikkert ved at tabe sig, thi naar Sganarel i »Melampe« (4, 6) spørger: »Paa hvad Tid holder I Kor om Aftenen?« svarer Pigen: »Det er ikke mere brugeligt i fornemme Huse«. Mændene kjededes ved at sidde hjemme. I »Maskeraden« (2, 3) siger Henrik: »Unge Folk har sine Tidsfordriv og gamle Folk sine. Ungdommen fornøjer sig med Spil, Dans og deslige Lystigheder, gamle Folk her i Landet ved at sidde paa et Vinhus om Aftenen og igjennemhegle Ungdommens Fejl, indtil de af 4 Vægtere maa lade sig slæbe drukne hjem. Jeg siger det ikke forat laste gamle Folk, men for at vise, at hver Alder har sine Fejl. Om det nu er mindre Synd at gaa drukken hver Aften til Sengs, hvilket er gamle skikkelige Folks grande Mode hos os, eller at gaa paa Maskerade paa visse Tider af Aaret, det lar jeg staa ved sit Værd.

Den eneste Forskjel er, at det første er en gammel vedtagen Skik, men det andet noget nyt«.

I »Ulysses von Ithacia« (2, 2) faar Damerne læst og paaskrevet:

Chilian: Men gaar da Fruentimmer saa meget ud hver Dag hos Jer?

Trojaneren: Nej, det er onde Mennesker, som siger dem saadant paa. De gaar ikke, men de ager alle indtil Haandværksfolk, saa at Kvindfolk hos os ganske kunde undvære Fødderne.

Chilian: Ligesaa hos os. Men arbejder de noget flittig?

Trojaneren: Nej ikke synderligt.

Chilian: Saa kunde de ogsaa undvære Hænderne.

Trojaneren: Nej Tak, hvad skulde de da spille Kort med, hvad skulde unge Karle have at kysse paa.

Mag. Schurman, der var Sognepræst ved Holmens Kirke fra 1718 til 28, sagde engang i en Prædiken: »De kjøbenhavnske Damer slægtede i gamle Dage Silkeormen paa, da den af Begyndelsen sad i sit Hus og spandt, men nu lignede de den i sin Omskiftelse til en broget Sommerfugl, der fløj omkring, blev ikke længe paa ét Sted og kom dog sjelden af sin Vej, efterdi den allevegne havde lige lidet at bestille« [56]).

En Franskmand, der 1747 begyndte at udgive en Beskrivelse af Danmark [57]), roser derimod paa sin Vis de danske Kvinder: »Der er maaske ikke et Land til, hvor Fruentimmerets Temperament mere ligner Mandfolkenes. Man finder ofte et Mandsmod i et Fruentimmerlegeme, gelejdet af alle Dejligheds Tillokkelser og Yndigheder, thi det Lov, de danske Fruentimmer have, at være smukke, bør man med al Billighed tilstaa dem. Naar man blandt 100 franske Fruentimmer gjør sig Beregning paa ej at finde mere end tvende smukke og 1 dejlig Person, tror jeg, at man ej bedrager sig, om man paastaar, at man i Danmark i et lige saadant Tal skal finde 10 smukke og 5 dejlige. Dog maa jeg her gjøre Forskjel paa Folk, thi dette Vidnesbyrd strækker sig ikke uden til Folk af Stand og fornemme Fruentimmer i Byerne, thi gemene Fruentimmer i Byerne og paa Landet ere gemenligen saa skjødesløse om deres Smukhed, at de se de Yndigheder, Naturen har forsynet dem med, at uddø strax i deres spæde Ungdom. Og hvor mange af disse finder man ikke, der selv myrde deres Smukhed ved de stærke Drikke, de dagligen tage til sig«.

De unge Herrer var mere end Døtrene frigjorte fra Hjemmet,

for dem var de gamle Sæder endnu mindre tilpas. »Forsøg kun«, siger Jeronimus i »Jean de France« (1, 1), »at give eders Søn reven Øl og Brød til Frokost som tilforn, se, om han ikke vil svare: Jeg er vant til Chokolade i Holland; forsøg at give ham en god dansk Melgrød eller Byggrynsgrød (om Aftenen), se, om han ikke vil grine deraf, og en anden Aften soupere hos en fransk Kok. Vilde de endda ikkun føre én Nations Lyde hjem med sig, var det ikke saa meget at sige, men de komme tilbage sammensyede af alt det Galskab, som findes udi England, Tydskland, Frankrig og Italien. Jeg vil ikke skjære op, men saaledes leve ungefær vore Kavallerer, naar de komme hjem: Om Morgenen skal de have deres The eller Chokolade, det sige de er paa sin Hollandsk. Om Eftermiddagen deres Kaffe, det er paa sin Engelsk. Mod Aftenen spille de Allomber hos en Maitresse, det er paa sin Fransk. Naar de gaa et Ærende i Byen, skal de have en Lakaj udi Hælene paa sig, det er paa sin Leipzigsk eller Berlinsk; skal de gaa i Kirken, spørger de først, om der bliver Musik, det er paa sin Italiensk; alt, hvad som er udenlandsk, synes dem at være artigt og fornemme, endogsaa naar de bliver trukne til Slutteriet for Gjæld«. Endvidere siger han: »Det er smukt nok at lære fremmede Sprog, men naar vi har lært vort eget først; det er smukt nok at rejse udenlands, naar man faar samlet Aar og Forstand først. naar man har de Kapitaler, at man kan leve af Renterne, naar man rejser paa en vis Profession, som man ikke kan lære hjemme. Men her er det blevet som sat Ret for fattige Borgerbørn, at de i Flæng ved slige Udenlandsrejser skal ødelægge deres Familier for at lære Sprog, som de for en Snes Daler eller mere kan lære af en Sprogmester her hjemme. De fleste blive fordærvede og lære intet uden galne Moder og Vellyst, som de siden fylde Landet op med, og glemme det gode, som de ere blevne øvede udi i Skolerne. Dersom I saa udi en Sum paa et Sted de mange Penge, som af unge Mennesker aarligen bliver unyttig tilsat udenlands, skulde I ikke forundre eder over, at vi ere fattige og magtesløse. Eders Søn har allerede fortæret 1500 Rdl. i Frankrig. I siger, at han har lært Fransk derfor, men I taler ikke om, hvor meget Latin han har ogsaa glemt. Narreri og Galskab mærker jeg, at han har lært for det første«.

Det naragtige Væsen, som disse Folk antog under Paavirkning af de franske Moder, og som Holberg skildrer i sin »Jean de France«. var som bekjendt ikke overdrevet. Den var, som han selv fortæller i

sit Levned, »en Satire paa vore Unge, der i Hobetal pleje at flyve udenlands, inden de komme til Skjæls Aar og Alder, for siden, naar de have sat deres Arvemidler til, at komme halvnøgne hjem, uden at medbringe andet end Fejl og Galskaber til deres Fødeland, som de siden anse med Foragt«.

Ogsaa i »Henrik og Pernille« (1, 1) lader han Henrik sige: »Jeg var paa et Assemblée igaar, alene for at lære nogle fornemme Grimacer. Jeg saa der iblandt andet en Junker, som nylig var kommen fra Frankrig; ham udkopierede jeg meget nøje, undtagen at jeg ikke vil snakke igjennem Næsen. For Resten stjal jeg ham al hans anden Artighed fra, som for Exempel: Tager sit Uhrværk op og fløjter, gjør Kupeer med Fødderne og synger, tager Spejlet op af Lommen og akkomoderer sin Paryk«.

En saadan hjemvendt Modeherre skildres ogsaa af Falster i »Den daarlige udenlandske Rejse« 1721:

»Han næppe inden Landets Dør
og Rigets Porte kiger
og, hvem han er, adspørges, før
han: Gentilhomme siger.
Paa Vognmands Vogn han nødig til
sin Moders Dør vil kjøres,
men som Ambassadør han vil
med Stads og Pragt indføres.

Han tager mod Opvartning, men
han lader, som han kjender
sin Kammerat ej nu igjen,
for hvilken han forvender
sit Sprog med idel Tydsk og Fransk,
som ligger ham paa Tungen,
ja haanes ved at tale Dansk,
som falder ham saa tvungen.

Se, spørger man om den og den,
om dette eller andet,
da ved han mer at sige end
Skribenterne i Landet.
Ja det fortrød ham, hvis han ej
al Verden skulde kjende,
ej op til Maanens vide Vej
og Syderpolens Ende.

Folie d'Espagne med sin Fod
han spiller, naar han triner
paa Gaden, udaf lutter Mod
med gravitetske Miner,
saa Folk i hvert et Vindue,
ja Børn i alle Gader
forfølger hannem for at se
hans udenlandske Lader«.

I Fortalen til P. v. Havens Rejse udi Rusland 1743 skriver Holberg: »Det er at beklage, at af saa mange hundrede rejsende Personer der ikke er funden nogen, der med saadant (nemlig hvad de havde set og lært) have regaleret Fædernelandet ved deres Tilbagekomst, saa at de intet kan anføre til Bevis paa deres Udenlandsrejser uden Attestata fra de Vexellerere, som havde remitteret dem Penge, item nogle Grimacer og ny Façons paa Klæder«.

Hvad saadanne Spradebasser bliver til, har Holberg skildret i et af sine Epigrammer[58]):

»Beskrivelse af en kjøbenhavnsk Borger.

Et halvt Aar glimrer han og spiser mange Retter
og lever højt paa Straa, gentil, har ej en Hvid.
Han bygger et Palads, som han paa Stand pantsætter,
og Auktionarius det tar ved Rentens Tid.
Med Tjener for og bag og fire for han ager,
bestænker dem med Snavs, som har ham, Hud og Haar.
Om Sommeren en Tur han ud paa Landet tager,
om Høsten flygter fattig han fra Fædreland.
Værst er i Juni han og i December faren,
af Kreditorer da sig samler hele Skaren«.

Overtro herskede til en vis Grad i alle Stænder. Gamle Koner, der spaaede Folk i Hænderne, nævnes baade i »Den politiske Kandestøber« (4, 2) og »Jean de France« (2, 2), ikke at tale om dem, der gav sig af med Hexekunster, som den gamle Gunild i »Uden Hoved og Hale«. Spaakvinderne behøver vi ikke at undres over, naar saadanne Kjællinger trives selv i vore »oplyste« Tider i Landets Hovedstad. En Signekjælling, der maalte smaa Børn for at fri dem for Sygdomme, omtales i »Barselstuen« (1, 7 og 3, 2) og det ses, at hun blev almindelig brugt, thi det hedder, at »hun gaar og sladrer paa fornemme Steder iblandt« og »hun har sin Gang i store Huse, hvor hun sætter Godtfolk i Miskredit, naar de ikke vil flattere hende«.

Den gamle Gunild i »Barselstuen« slog Øjet ud paa Folk for 6 Skilling, og da hun var billig, havde hun desmere Næring (5, 3).

Al den grove Overtro, som man nu opsamler Oplysning om ude paa Landet i gamle Sagn, er fremstillet i »Uden Hoved og Hale«, der foregaar i Kjøbenhavn, men det er følgelig ikke Holbergs Mening, at denne Overtro var almindelig hos alle; det er sikkert mange Træk fra Landet, ogsaa fra Norge, der her er samlede; Troen paa Varulve, Hexe paa Bloksbjerg og deslige var ikke mulig hos den oplyste Del af Befolkningen. Derimod er saadan mere uskyldig Overtro som Forvarsler, der aldrig vil forsvinde af Menneskeheden, mere naturlig. I »Didrich Menschenschreck« (Sc. 8) fortæller Jeronimus, at han havde mærket et Sting i sin højre Taa, »og saa ofte det forbandede Sting kommer, er jeg vis paa Fortræd«. I »Uden Hoved og Hale« (1, 3) siges, at den, der finder en afbrudt Synaal om Morgenen, førend han har læst sin Morgenbøn, faar enten Hug eller onde Ord, ligesom en Ugle paa Taget tydede paa Ulykke (3, 9). Sol- eller Maaneformørkelser er ogsaa uheldsvangre, som naar Jeronimus i »Erasmus Montanus« (3, 5) siger: »Der sker aldrig Formørkelse, uden den har noget at betyde. Da sidste Formørkelse skete, syntes al Ting at være vel, men det varede ikke længe, thi 14 Dage derefter fik vi Tidende fra Kjøbenhavn, at der var paa engang 6 rejicerede til Attestats, alle fornemme Personer, og blandt dem 2 Provstesønner«.

Det er farligt at forandre det Navn, man har faaet i Daaben, derfor siger Jeronimus i »Erasmus Montanus« (3, 4): »Jeg har kjendt mange, der har forandret deres kristne Navne, men det har aldrig gaaet dem vel i Verden. Jeg kjendte en for nogle Aar, der var døbt Per, og vilde siden forny sin Mynt, da han var bleven til noget, og lod sig kalde Pejter, men den Pejter kom ham dyrt nok at staa, thi han brød sit Ben og døde i stor Elendighed. Vorherre taaler ikke saadant, Hr. Foged«.

Det ansaas derfor for ugudeligt at forandre gamle Skikke, der havde nogen Forbindelse med kristelige Højtider. Magdelone i »Julestuen« (Sc. 7) er fuld af gammeldags Ærbødighed for Julestuers Hellighed; hvis Jeronimus ikke holder dem, vil Naboerne tænke, at han og hans Familie er kommen af Troen og se dem an som Tyrker og Hedninger. »Hvordan gik det ikke Kristoffer von Bremen, der altid lo, naar hans Kone bragte Helligtrekongelys ind paa Bordet. Manden var saa frisk som en af os, men ret som han stod og fæstede

Selen til Buxerne, døde han. Hvorledes gik det ikke Jeremias Tobakspinder, der ikke med saa meget som en Sødgrød vilde holde Juleaftener fra andre Aftener og levede som en Hedning hele Julen igjennem? Han fik jo i sin Alderdom stor Hjærtesorg, thi 3 af hans Sønner blev en efter anden rejiceret til Attestats«. Jeronimus's Tro i »Julestuen« (Sc. 5), at Topper, Fabler og Favoriter er Lucifers Paafund, kan maaske passe for Æbeltoft, men ikke for Kjøbenhavn, hvor den da brugelige kvindelige Dragt allerede længe havde været i Brug og næppe kunde indgyde den Frygt, som 100 Aar i Forvejen, da et Misfoster af en Kalv skulde være Tegn fra Himlen om de ny Moders Ugudelighed. At gamle Folk endnu troede paa Kilderejsers heldbredende Virkning St. Hans Aften, ser man af »Kilderejsen« (1, 2). Det Syn af et Skib i Maanen, som omtales i »Barselstuen« (2, 8) og der menes at betyde Krig, er ikke noget Paafund af Holberg; et saadant Syn iagttog man 13. Febr. 1713 fra Hovedvagten ved Nyholm, som den endnu bevarede Rapport nærmere angiver ved en Tegning af Skibets Udseende [59]).

Troen paa Evnen til at gjøre Guld, at finde de Vises Sten, var ikke endnu uddød; derfor kunde »Det arabiske Pulver« forstaas og finde Anvendelse paa Samtiden. Fra 1707 til 1726 sad Guldmageren J. C. Dippel arresteret paa Hammershus; selv den fromme Hans Egede studerede baade i Norge og Grønland alkymistiske Skrifter for at finde den filosofiske Sten og derved tilvejebringe Penge til Missionen [60]).

Efterretninger om, hvad der foregik i Omverdenen, fik man gjennem Aviserne, men vilde man have sig en rigtig politisk Diskurs, gik man paa Værtshuse og Vinstuer. Det er ikke underligt, at denne Tid var politisk bevæget, thi den langvarige Krig med Sverig, Karl den Tolvtes Heltegjerninger og den hele Uro i Evropa maatte gribe de fleste. Af Aviser havde man saaledes: »Ny Tidender, som Kjøbenhavns Postrytter frembar«, (Maanedsblad) udgivne af Johan Laverentzen, »Den kjøbenhavnske Postrytter« (Ugeblad), udgivet af samme, »Extraordinaire Relationer« (Ugeblad og Maanedsblad), udgivne af Joakim Wielandt, foruden franske og tydske. Navnlig Wielandts Aviser tog særligt Hensyn til Handelsforholdene [61]).

I Forhold til Datidens faa Literaturfrembringelser, var Borgerne

meget ivrigere efter at kjøbe Bøger end nu. Alle større Handlende havde Bogsamlinger, der tydede paa forskjellige literære Interesser. Vi vil her nævne nogle Bogkataloger alene fra Aar 1719 for at vise dette. Bøger i Boet efter islandsk Kjøbmand Hans Bastian: Folianter: En hollandsk Styrmandsbog med endel Kort. Christian V's Salving. Smits Ligprædiken over Kong Christian V. Wings engelske Astronomibog. Et gammelt Atlas. Et Kort over Ostindien paa et Brev. En Globus coelestis (Himmelglobe) paa Pappapir. En Pakke med adskillige tynde Bøger og Vers udi. 3 Landkort paa Pergament.

I Kvart: Den danske Lovbog. 4 adskillige Bøger. 1 hollandsk Styrmandsbog. Dr. Aslacus's Bog om Reformationen. Den danske og norske Lovs summariske Indhold. Jacob Kats kristelige Hustrue. Fleischers Ligprædiken over Hans Nansen. Poul Middelbys Postil. En islandsk gammel Lovbog. Endel Traktater udi et Bundt om Krigen. Lippers kurrende Turteldue. Kyllings Urtebog.

I Oktav: Halterii compendium theologicum paa tydsk. Dr. Wandal om den kalvinske Lærdom. Tolv aandelige Betænkninger paa tydsk. En islandsk Huspostil. Dronning Annas Levnedsbeskrivelse. Et hollandsk Skatkammer. En persiansk Rejsebeskrivelse paa hollandsk. Philippi Nicolai Skrift mod Kalvinisterne. Svend Tveskjægs Historie. 2 hollandske Navigationsbøger. Forklaring over Christi Lidelse.

I Duodez: Das verunruhigte deutsche Landt. Wingaards Florus paa dansk. En tydsk Genealogi. En dansk Bønnebog.

Mummebrygger Anders Andersen efterlod sig følgende: I Folio: Christian IV's Bibel. Arild Hvitfeldts Krønike. Petri de Crescentis new Felt und Ackerbaw. Seneca paa dansk. Brokmans Huspostil. Le dictionaire Royal par Pomai. Gerners Ilias og Ulysses. Saxo Grammaticus.

I Kvart: Ostersons Glossarium. Mag. Trojels Jubelprædiken. Bangs Trenelogia. Happelii wunderbare Welt. Lars Kjøge over Eggert Ellers, item der unglückselige Elsasz. Reinike Fos.

I Oktav: Les Fables d'Esope. Der ganzen Welt Religion. Lutheri Tischrede. Aarons Brystspan. Himmelsk Herredag. Tage-Register Kønig Christiani V. Kliim historiske Bibel. Schivers fortabte og gjenfundne Faar. Arnts wahre Christenthum. Kingos ny Psalmebog og 12 aandelige Betænkninger. En tydsk Psalmebog. En tydsk Haandbog. En dansk Psalmebog. Lassenii Passionstanker.

Paradises Urtegaard. Vejen til Salighed. Leopolds Geschichts Calendarium. Søren Mathisens Regnebog. Assenats Historie. Sleidanis Monarchien. Nansens Compendium Cosmographicum. Lassenii Himmelfreud. Paakalderens Kilde. Det rette Kvindesmykke. Desuden 7 Bundter gamle danske, tydske og franske Bøger, foruden nogle, hvis Titel i Fortegnelsen var helt forskreven.

Skipper Adrian Pedersen ejede Gerners Postil og Arent Berntsens Danmarks og Norges frugtbare Herlighed og 15 Bøger, der ikke er registrerede.

Islandsk Negotiant Jørgen Sørensen Gylding efterlod: Christian IV's Bibel i Folio. Danske Lov. Mester Mikael Henriksens Ligprædikener. Beskrivelse over de fire Monarkier paa tydsk. Forklaring over Katekismus paa tydsk. En tysk Bibel og 42 andre Bøger, der ikke opregnes.

I Boet efter Kristine Margrete Munk, Enke efter Hans Burmester, fornemme Borger, fandtes: I Folio: Sleidanus paa tydsk. Bunting Lüneburgische Cronica. Johan Petersen Holsteinische Cronica. Theatrum Europæum. Menilius über die Psalmen Davids. Neulighems Boeckhouden. Colerius paa tydsk. Olearii Moschovitisch und Persianische Reisebeschreibung. Van Meterens Niederländischer Krieg. Frederik IV's Salvingsakt. Kongeloven. Christian V's Salvingsakt. 3 Atlas. Arild Hvitfeldts Krønike. Merians Archantologica cosmica. Jansons Niederländische Historien. Worm ofver hendes høye Naade. Mandelslo Reisebeschreibung durch Olearium.

I Kvart: Floor ofver Frue Isenberg. Lassenii bezeufzte Nichtigkeit. Caets Poemata. Zesens Amsterdam. Oeconomia nova paa dansk. Et engelsk og latinsk Dictionarium. Et Manuskript om Kjøbenhavn. Mag. Henning Leichpredicht über Johan Braem. En Bog med rene Blade til en Nodebog. Monconys Rejsebeschreibung. P. Rytters Ligprædiken. Discours over het gepasseerde in de Neederlanden 1650—51. Kirkeritualen. Hildebrands Kunstbuch. Schweitzers Ostindiske Rejse. Bøttigers Kirchen- und Welt-Historien. Moschovs Beskrivelse paa tydsk. Dr. Schwartzes 3 Kriegspredigten. Forordninger for Aaret 1682. Toppii Ehrenrettung.

I Oktav: En tysk Bibel. Gürtlers Lexicon. Et fransk Dictionaire. Det nye Testamente paa tydsk og fransk 1700. Lavarii Kauf- uud Handelsmann. Historien-Bibel. Talanders Briefsteller. Weisens politische Nachricht. Zeisens Seelen schatz. Botsachs geistliche Kauf-

manschaft. Becher Seelen Weisheit. Det ny Testamente paa engelsk. Vexelcours. Anmutigkeiten von Italien. Kingos gamle Psalmebog. Weise von teutsche Briefe. Johan Risten Poetischer Schauplatz. Cort Danxtes tvende Traktater om Mønt og Vexler. Franzøsisch und teutsches Dictionaire. Kingos ny Psalmebog. Holtzhausens Sieben Controversgespräche. Valent Heins Regnebog. Schuppii Schriften. Francisci Schaubühne. Ramelovs Beschreibung des Nierensteins. Rantmers Stadtzkunst. Reisers Controvers wieder Christian Pauli. Diederici Cathechismus paa tydsk. Boldich Wieder Calvinische Irthumer. Terentius. Halmans Gedichte. Snurrns Kunst- und Hausbuch. Bilterlings Glaubens Regel. Plinius paa Hollandsk. Moliere Comoedien, teutsch. Reineche Fuchs. Gramaire par Rayot. Dyckes Nosce te ipsum. The English Rogue. Britannia reflorescens. Melisarders Beicht und Beth Buchlein. Lassenii Gesangbuch. Le nouveau Testament. Naadens aandelige Markedstid. Kurze holsteinische Cronica. Philander und Sitterwalts Gesichte. Quevedo Gesichte. Vollständiges Gesangbuch. Kjøge Huskors. Calvisii Thesaurus. Seyboldi Officina Scholastica. Søren Mathisens Regnebog. Orbis pictus. Nederlandische Geschichte. Europäischer Geschichts Erzehlung. Olearii Rosenthal.

I Duodez: Barclai Argenis. En tydsk Bibel. Continuatio der Kern Chronica 1687. Unterschied der evangelischen und reformierten Lehre. Lutkemans Cathechismus. Quisfeldts Jesus Trost. Carl XII Lebens Beschreibung. Hübners Geographie 1707. Handbuchlein. Lassenii Weyrauch. Naurs Christendoms Gjenvej. Husandagt naar man gaar til Skrifte og Guds Bord. Andreas Hofs værdige Gjæst.

En Glarmester efterlod: en velkonditioneret Vejmarsk Bibel, vurderet til 16 Rdlr., Luthers Bibel, Arild Hvitfeldt, 6 andre Bøger og adskillige Rejsebeskrivelser. Raadmand og Stadshauptmand Mathias Pedersen Ramshart efterlod: En ostindisk Rejsebeskrivelse. Verdens Beskrivelse. Paradises Urtegaard. Arild Hvitfeldts Krønike. Den gamle Lovbog. En Forordningsbog. En tydsk og en dansk Psalmebog. En Bønnebog. Et tydsk nyt Testamente. Ostindisk Rejsebeskrivelse. 4 gudelige Bøger. Curtius paa dansk og tydsk. Johan Arents sande Kristendom paa dansk. Krigsartiklerne paa dansk og tydsk. 7 tydske Bøger.[62])

Gudelige Skrifter havde ofte underlige Titler. I Dødsboet efter

Raadmand Hans Stampe og dennes Enke 1699 fandtes blandt andre følgende:

Sjælens aandelige Rosengaard. Paakald Erins Kilde. Tretten aandelige Politiforordninger. Guds Aands Borddisk. Kristelig Korsskaale. Aandelig Brøndspring. Paradises Urtegaard.

Holberg nævner[63]) af saadanne Skrifter, »hvis Titler har samme Virkning som Tjære paa Hjul«: Nyt Skind fra Merians Tromme. Bibelsk Stueuhr. En from Kristens Nathue sammensyet med kraftige Sprog af den hellige Skrift. Solens blodrøde Nedgang. Duen i Klippens Rif. Ævigheds Pegefinger. Lystmad. Forældre- og Børne-Konfekt. Fandens fire Døtre. Kateketisk Mælk. Katekismi Postbud og Brevdrager.

En Yndlingsbog var Arild Hvitfeldts Krønike, det var en Bog, som enhver, der overhovedet kjøbte Bøger, ejede. Man ser, at Trangen til at læse Fædrelandets Historie ogsaa paa denne Tid var stærk og hvor naturligt det var, at Holbergs i et livligt Sprog skrevne Danmarks Historie kunde finde rivende Afsætning, hvor man hidtil havde fundet Smag i Hvitfeldt. Det er derfor ikke noget forunderligt, at Barselkonen i »Barselstuen« (2, 6) siger: »Min Mand er meget for Læsning og kjøber daglig Bøger; igaar kjøbte han Doktor Arent Hvitfeldts Krønike«.

Naar man vil se Smagen for Kunst, betragter man en Samling Skilderier, som den i 1713 afdøde Frands Rohde efterlod, han havde over 100. Der var ikke alene Portræter af danske Konger og Dronninger og bibelske Stykker som de hellige tre Konger, Syndfloden, Susanna, et Passionsstykke, den forlorne Søn, Moses, Christus i Urtegaarden, den store Christoforus, men ogsaa en Mængde med Landskaber, Fugle, Blomster, Frugter, Krigsscener, Jagt og Bondestykker, »Stilleben«, »Ovidiske Historie«, en gammel romanisk Historie, et Bakkanal, et japanesisk Stykke, hollandske Landskaber, en Maler- og en Billedhuggerstue, der var det dyreste af dem alle, da det vurderedes til 16 Rdlr., medens de andre sædvanlig gik for en Mk. eller to. Ovenfor er der under Indboer nævnt Malerierne i Hans Burmesters Hus.

Som Tilbehør til et Hus, hvor der var Børn, var Skolemesteren. De fornemme Borgere sendte ofte ikke deres Børn i Skole, da

Skolerne kun var for fattige Børn; en Undtagelse gjorde alene Skrive- og Regneskolerne; men man holdt da en fattig Student, der fik en Løn af 16 Rdlr. om Aaret. Bartskjæren Henrik Fuiren beretter fra sin Barndom, der faldt i Christian V's Tid [64]): »Da vi var komne i den Alder, at vi kunde fatte nogen Lærdom, blev der taget en Studentere udi Huset, der først lærte os at læse og derefter begyndte at informere os udi Latinen. Der blev antagen for os en Skrivemester, der kom 1 Time om Dagen til os i Huset, hvilken maanedlig tog for enhver 1 Rdlr. Af de Præceptores, vi Tid efter anden havde haft, kom de fleste fra os og blev kaldede til det hellige Præsteembede.«

Dame med Page. Efter et Maleri paa Rosenborg.

Brugen af Parykker nødvendiggjorde Lakajer, der kunde bringe dem i Orden, naar de var komne i Ulave, hvilket vel som oftest skete, naar man kom i Luften; derfor maatte man altid have en ved Haanden, der kunde »akkomodere« de lange Haar. Altsaa er der ikke noget unaturligt i de Tjenere, der oftest spiller Hovedrollerne i Holbergs Komedier.

Den Henrik, der fremstilles i disse, behøver dog ikke altid at være en Tjener i Liberi; ved Benævnelsen Tjener forstod hin Tid

alene en, der var i Tjeneste. Dog var der sikkert hvad vi kalder Lakajer i hvert fornemt Borgerhus, som det ogsaa ses af mange Steder i Komedierne, at naar Folk skulde anses for fornemme, maatte de have Tjener i Liberi og en saadan maatte følge Herren i Hælene, naar han gik i Byen, som Jeronimus klager i »Jean de France« (1, 1). Disse opvakte Tjenere, som Holberg fremstiller, er ikke Fantasibilleder, thi mangen Tjener kunde have faaet en ligesaa god Opdragelse som sin Herre. Frederik Rostgaard skrev 1745 i et Brev, at han ønskede et ungt Menneske paa 16—20 Aar til at hjælpe sig med at ordne Papirer, som havde lært noget mere end for 6 Skilling Latin og kunde gjøre sig Haab om at blive Student om et Par Aar, men paa Grund af Fattigdom vilde tage en Tjeners Skikkelse paa sig; han vilde nu opsige den ene Tjener, og den ny skulde faa den sædvanlige Løn 10 Rdlr., men kunde ogsaa faa den dobbelte, hvis det var nødvendigt; han vilde faa dobbelt Liberi, skulde have Kammer og Seng med Fru Rostgaards Tjener og spise med Husholdersken og Ridefogden.[65])

En Tjener. Maleri paa Rosenborg.

Saadanne halvstuderede Tjenere findes oftere i Komedierne. I »Den Vægelsindede« (3, 3) siger Erast, at han vilde forsværge at have nogen latinsk Dreng mere i sin Tjeneste. I »Jakob von Thybo« (4, 11) siger Jens, at »vi latinske Drenge ere ikke at skjemte med«, og i »Den ellevte Juni« (5, 10) roser Henrik sig af, at han har gaaet i Latinskole med Berømmelse, »thi udi et halvt Aar, som jeg sad i første Lektie, stod jeg alene 3 Gange Skoleret«. Det var forøvrigt en ringe Ros, men gyldig nok for den, til hvem det siges. Disse Lakajer var sikkert oftest ganske unge Mennesker, der siden arbejdede sig op ved Pennen og godt kunde drive det vidt i Verden. Erik Torm, der som fattig Student blev Lakaj, siden Dugsvend ved det ridderlige Akademi, derpaa kgl. Livkarl, blev 1731 Politimester

og Borgmester. En af hans Efterfølgere som Politimester, Christian Fædder, begyndte ogsaa som Tjener og steg derfra til kgl. Lakaj. En anden Borgmester i Kjøbenhavn, Nissen, havde ogsaa været Lakaj og gav i Trykkefrihedsperioden Anledning til Satirer om Skobørsten.

Rahbek fortæller endnu i dette Aarhundrede:[66]) »Endnu for ikke mange Aar siden levede der en bekjendt vittig Galning, der, skjønt opvoxet mellem adskillige meget ansete Familiers Sønner og i Besiddelse af et af udmærkede Kunstnere agtet Kunstnertalent, en Tid havde baaret Liberiet og deri udmærket sig saavel ved sine Pudserier som sine dristige Sarkasmer og Indfald under de Forfølgelser, han derved paadrog sig, og sine mange ægte holbergske Hendriksvittigheder og Galskaber, der tildels endnu ere i hans Samtidiges Munde og Minde. En anden Slags holbergsk Hendrik have vi skildret af Dass i Klevenfeldts kabelerske Tjener, som Herren ansaa for uundværlig.«

At Lakajerne var bekjendte for stor Ærlighed, faar man ikke ud af Komedierne, saaledes siger Per i »Jakob von Thybo« (3, 7), at han forstaar at tage sin Fordel, »det maa vi Kjøbenhavns Lakajer forstaa«; før han kom hertil, lagde han ud af sine egne Penge, naar han havde tabt en Skilling paa Gaden, »saa taabelig er ingen Hest, end ingen So udi Kjøbenhavn«. I »Maskeraden« (2, 3) giver Henrik en Skildring af Tjenernes Liv: »Vi fødes udi Armod, vi opdrages udi Sult, vi prygles en halv Snes Aar af en knarvorn Skolemester; saaledes gaar vor Barndom hen. Naar vi kommer lidt til Alder, maa vi slæbe og trælle, at vi ikke skal dø i vor Alderdom før Tiden af Sult«.

Som vi saa, gav Rostgaard sin Tjener i 1745 10 Rdlr. i Løn, og dette var formodentlig den almindelige. Gaardskarlen Arv i »Henrik og Pernille« (1, 2) tjente ikke engang saa meget. Af »Melampe« (4, 5) ses, at den almindelige Pigeløn var 8 Rdlr., men at dog nogle fik 12 Rdlr.; her er Tale om en Husholdning med 6 Tjenestepiger. En Husholderske hos en Urtekræmmer fik 1719 20 Rdlr., Brandmajor Fuchses Enkes Enepige fik 1726 8 Rdlr. i Løn.

Tjenestefolks Løn forbedredes dog meget ved de mange Drikkepenge, der faldt. Eraste i den »Vægelsindede« (2, 1) giver en Skildring af denne besværlige Skik: »Det synes vel en Høflighed af en Mand, at han tilbyder mig sin Tjener for at lyse mig og sin Vogn for at kjøre mig hjem, men naar man grunder nøje derpaa, saa fal-

der det saaledes ud: Monsieur, vil I ikke være af den Godhed at give min Tjener 8 Skilling for det, at I var her, hvortil jeg svarer: Nej saa min Tro vil jeg ikke, hvorpaa han siger: I skal saamæn ikke komme af mit Hus, førend I giver min Tjener 8 Skilling, og holder mig saalænge, indtil jeg maa bekvemme mig dertil. Nu hænder det sig, at jeg samme Aften har et Ærinde hos flere, saa byder en anden mig sin Vogn til at kjøre hjem, saa ræsonnerer jeg ved mig selv: der 8 Skilling, der atter 8 Skilling og her en Mark til Kusken, det gaar ikke an, protesterer derfor af al Magt mod den Høflighed. Men det hjælper ikke, thi han gjør sin Saligheds Ed paa, at jeg skal give hans Kusk en Mark eller 12 Skilling i det ringeste« osv. Saaledes i »Barselstuen« (1, 7), hvor Pigen siger: »Jeg skulde have 12 Skilling til Drikkepenge for en Pige, som bragte Mutter en Skaal Byggrynsgrød med Korender i fra Else David Skolemesters«, hvortil den plagede Korfits siger: »Est du gal? jeg kan jo lave Grød til 4 à 6 Mennesker for 8 Skilling«, men Pigen lader sig ikke forbløffe: »Det maa ikke hjælpe, Fatter, hun gir altid vore Piger 12 Skilling i Drikkepenge for det ringeste, vi skikker hende«.

Hvor stort Tallet var paa Tjenestefolk, ses af følgende Liste fra Amagertorv 1728.

Vinhandler Herman Fabritius, der boede i nuv. Nr. 4, havde en Bogholder, 2 Svende, 3 Drenge, 4 Tjenestepiger, Tjener, Kusk og Gaardskarl. Hofapotheker Becker havde en Præceptor, 2 Apothekersvende, 3 Drenge, en Gaardskarl, 4 Tjenestepiger og 1 Tjener. Han havde efter Branden lejet Nr. 8, »den blaa Haand«, der var et nyt Hus, idet det gamle var nedbrændt nogle Aar i Forvejen. I nuv. Nr. 10 boede Etatsraad Wolfen, der havde Kusk, Tjener og 4 Piger. Lærredskræmmer Herman Kønneman, i nuv. Nr. 20, havde 2 Piger, en Kusk og en Dreng foruden en Krambodsvend. En saadan fornem Mand som Overkrigssekretær Revenfeldt, der boede i nuv. Nr. 6, havde Kammerpige, Française, Husholderske, Stuepige, Amme, Barnepige, Kokkepige, Kok, 4 Lakajer, Kusk og Gaardskarl.

I den fornemme Verden var Tjenerskabet særdeles talrigt, men til Gjengjæld fik det sjelden sin Løn ordenlig udbetalt. Baron Rodsteen havde, foruden Kammertjener, Haandskriver, Gartner, Kusk og Gaardskarl, 8 Lakajer, der i Baronens Dødsbo 1714 indkom med store Krav for tilgodehavende Løn; Kammertjeneren havde ikke faaet Løn i 15, en anden ikke i 12 Aar og Baronen levede dog i et og alt som

grand Seigneur, men han laante dog 80 Rdlr. paa sit Diamant-Ridderkors hos Jøden Berendt Jacob, ja endog paa sin store forgyldte Karos med Spejlglas og paa sin blaa Damaskes Seng. Hofjunker Christoffer Lytzow, som nød Hofgage, skyldte sin Vaskerske for Tvæt i 9 Maaneder, men han havde dog 2 Tjenere.[67])

Klager over Tjenestepiger er gammel. I »Ulysses von Ithacia« (2, 2) siges: »En Tjenestepige hos os er saa hurtig og saa levende, at hun kan ikke blive en Maaned hos et Herskab, men forandrer Tjeneste 12 Gange om Aaret«, hvoraf ses, at den Uskik at tjene i maanedsvis er gammel, uagtet man i Virkeligheden fæstede paa hele eller halve Aar. En anden Ulempe var, at Tjenestefolk ikke mødte i Tjenesten eller gik bort i Utide, hvilket ses af følgende Ansøgning:

»Den store Misbrug og Uskikkelighed, som her i Byen gaar i Svang med at Tjenestefolk, baade Mands- og Kvindespersoner, lader sig fæste paa halve og hele Aar, nogle Dage og Uger derefter bærer de de annammede Fæstepenge igjen og ikke gaar i deres Tjeneste, ja en Del gaar paa nogle Dage i Tjenesten dermed at besmykke deres Sag, at de have fortjent de paa Haanden tagende Fæstepenge, siden rømmer de af deres Tjeneste, hvorover Folk for slig Omgang ikke aleneste af Tjenestetyende bliver bedragne, men endog velædle og velbyrdige Hr. Justitsraad og Politimester Ratechen ved saa mangfoldige slige Forhør bliver udi andre vigtigere Forretninger storligen inkommoderet. Saadan falsk Omgang kommer deraf, at de lader sig bortfæste af uanordnede Mænd og Kvinder; samme Kvinder er en Del med Baadsmænd, en Del med Soldater gifte, ja det sker og tidt, at de samme Fæstefolk fæster Tjenestetyende 4, 6 ja 10 Steder bort i Tjeneste og siden, naar Tiden ankommer, at de skulde gaa i Plads, fordølger dem, saa at ingen af dem, der har fæstet samme Folk, faar dem i Tjeneste«.

Ansøgeren vilde derfor have Eneret til at have Fæstekontor og da forpligte sig til, at Folkene baade kom og forblev i Tjenesten, men Kommercekollegiet erklærede 1724, at »dette er et synderligt Haandværk og Næring, som er ganske ufornødent«.[68])

De fleste velhavende Folk havde Heste og Vogn, og de nøjedes ikke med aabne Vogne som i ældre Tid, da selv Griffenfeldt kjørte i saadanne, men Kareter var det eneste standsmæssige. Derfor siger den ene Proprietarius i »Den ellevte Juni« (1, 1): »Hillemænd, hvor blev jeg overstænket af en forbandet Karosse, som kjørte forbi; man

skulde tænke, der boede en Hob rige Folk i denne By, thi gaar du paa Gaden, saa kan du ej komme frem for Heste, Vogne og spraglede Lakajer«. Naar Jeronimus i »Maskeraden« (1, 4) fortæller, at i

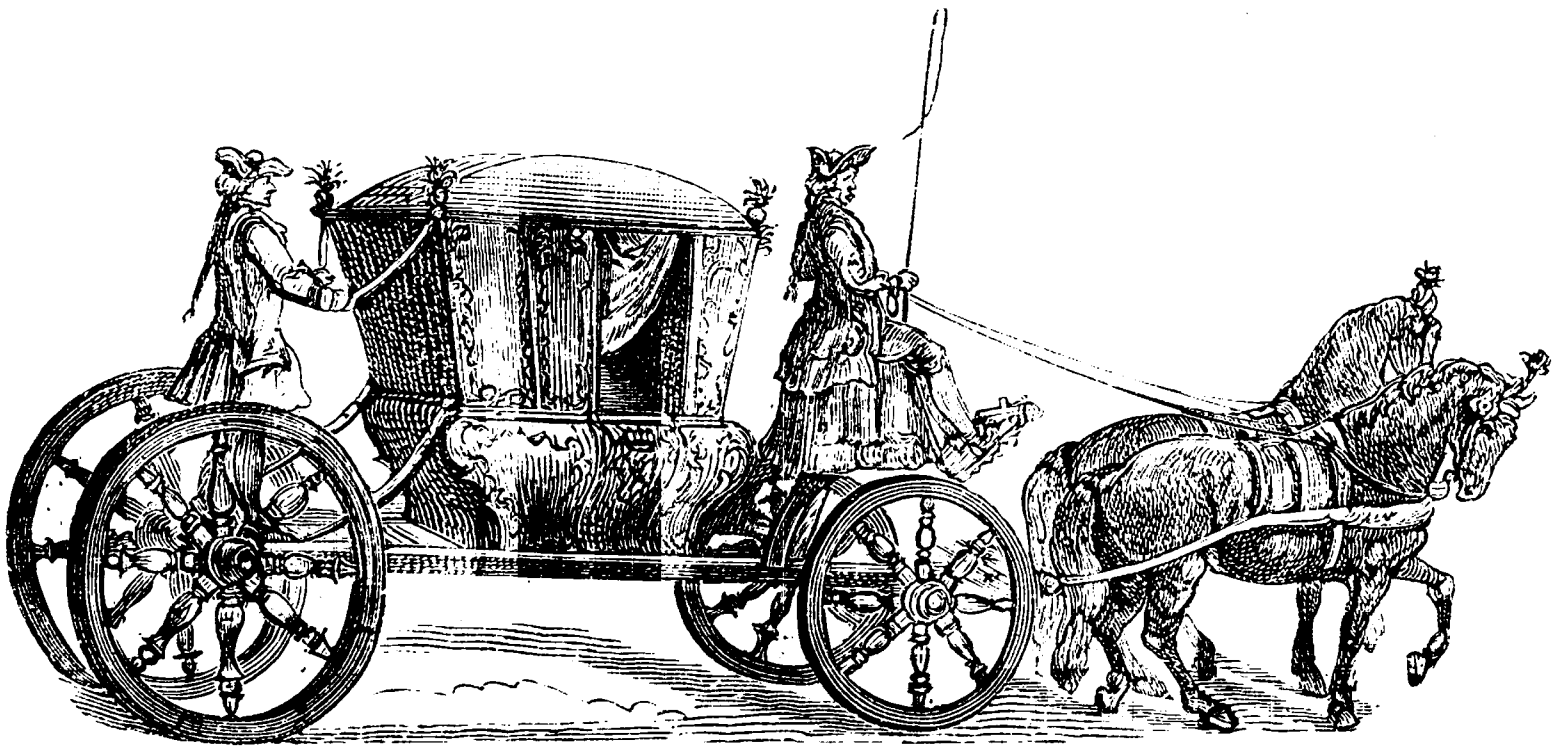

En Karos.

hans Ungdom var der ikke over 4 Kareter i Byen, da sigter han til de 4, som Frederik III efter Belejringen forærede til Hannibal Sehested, Christoffer Gabel, Biskop Svane og Borgmester Hans Nansen, men derved blev det en Modesag at kjøre i Karet. De Vrigny, der

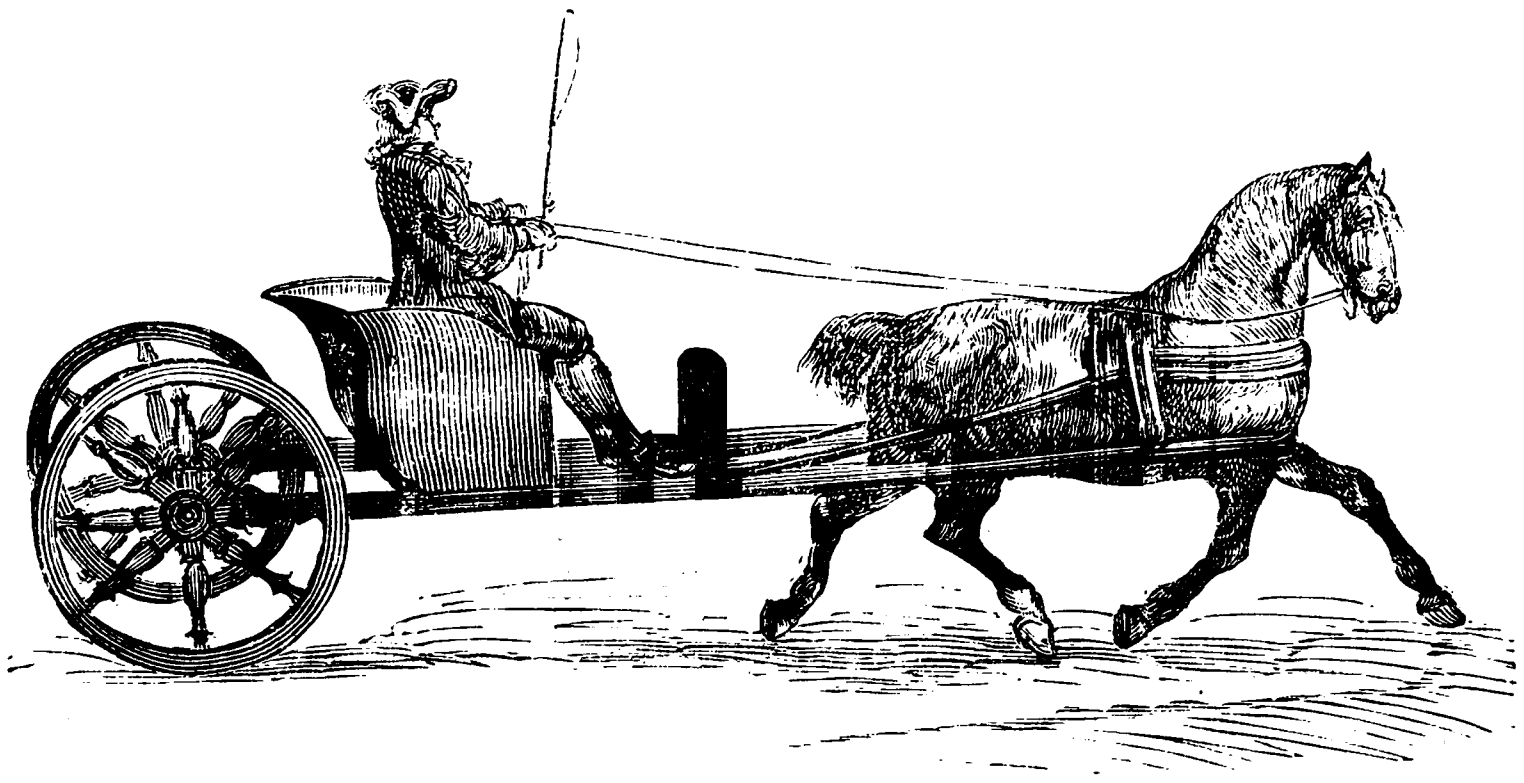

En Kariol.

var her 1702, skriver i sin Rejsebeskrivelse:[69]) »Hvis de snavsede Gader er Grunden til, at man trænger til Kareter, er der ej heller Mangel derpaa. Der er faa Byer af lignende Størrelse, hvor man har

saa mange, thi uden at tale om saa mange Hof- og Statsembedsmænd, som bor i Kjøbenhavn, er der næppe en Kræmmer eller velhavende Borger, som ikke har sin Karet eller Kalesche med 2 Heste. Det kommer dels af disse Borgeres Forfængelighed, dels af, at det er saa billigt at holde Heste; en Karet, 2 Heste, en Kusk og 2 Lakajer koster kun 250 Rdlr. om Aaret eller 50 Pd. Sterling; dette har en Hofmand, som havde en saadan Ekvipage, forsikret mig. Der er ogsaa flere Lejekarether at faa til en meget taalelig Pris, man betaler kun 1 Rdlr. om Dagen og en Sletdaler for $^1/_2$ Dag, Morgen eller Eftermiddag. Hvad jeg har sagt om Kjøbenhavns Borgeres Forfængelighed er saa sandt, især men Hensyn til Kvinderne, at det hænder ofte, at Personer af Middelstanden bliver hjemme fra Kirke, naar de ikke kan kjøre i Karet, naar deres Heste er syge eller en er død og man ikke kan kjøbe en anden«.

Man ser af »Barselstuen«, hvorledes Gaden holdt fuld af Vogne med Damer, der gjorde Visiter, saa det var sikkert den eneste Maade, hvorpaa en Dame, der følte sig, kunde færdes paa Gaden. Mændene gik selvfølgelig, men var de ude om Aftenen, maatte de have enten en Tjener til Ledsagelse eller kjøre, hvad der vel ogsaa for Sikkerheds Skyld mangen Gang kunde være heldigt, thi Kjøbenhavns Gader var uagtet Vægtere og Politi ikke ret hyggelige at færdes i ved Nattetid.[70])

Der skulde dog være Maade med Befordringernes Udstyrelse, og Overskridelse kunde komme Vedkommende dyrt nok at staa. Saaledes havde en Bergassessor 1716 ladet sin Vogn forgylde paa Kanterne og Enderne, prydet den med 4 Grevekroner og givet Kusk og Tjener Sølvgalloner paa deres Liberi, hvorfor han idømtes en Bøde af 1000 Rdlr., som Kongen dog nedsatte til 600.[71])

At Heste og Vogne i Almindelighed var billige, ses af Vurderingen af en Hyrekuskes Bo 1717; han havde 2 Kareter, der var »trepet« med blaat Klæde, vurderede til 20 og 22 Rdlr., en gammel Kariol til 2 Rdlr., 2 Par Heste til 16 og 20 Rdlr. Parret. I Aaret 1712 var der 143 Rangspersoner, 74 Borgere og 75 Hyrekuske, der havde Karosser, og dette var endda paa en Tid, da denne Mode ikke havde naaet sit Højdepunkt. Hr. Bernhard Olsen meddeler i sine »Intime Papirer og Promemorier fra Holbergs Dage« en Regning fra en Hyrekusk til Kommerceraad Friise for Kjørsel i Marts og April 1723, hvoraf ses, at han i de 2 Maaneder kjørte 28 Dage, og det var

ikke Smaature, som naar vi tager Drosche, men han havde Vognen hele Dagen til Midnat, hvilket kostede 1 Rdlr., eller hele Eftermiddagen, hvilket kostede 4 Mk.; fra Kl. $1^1/_2$ til $11^1/_2$ kostede derimod kun 3 Mk. og saadanne »Smaature« havde han kun 2 af. Betalingen ses altsaa at være den samme 1723 som 1702.[72])

Et andet Befordringsmiddel var Portechaiser eller lukkede Bærestole, som man kunde leje paa 1 Dag for 2 Sletdaler; paa denne Tid havde Kammerjunker von der Osten Privilegium paa at holde saa-

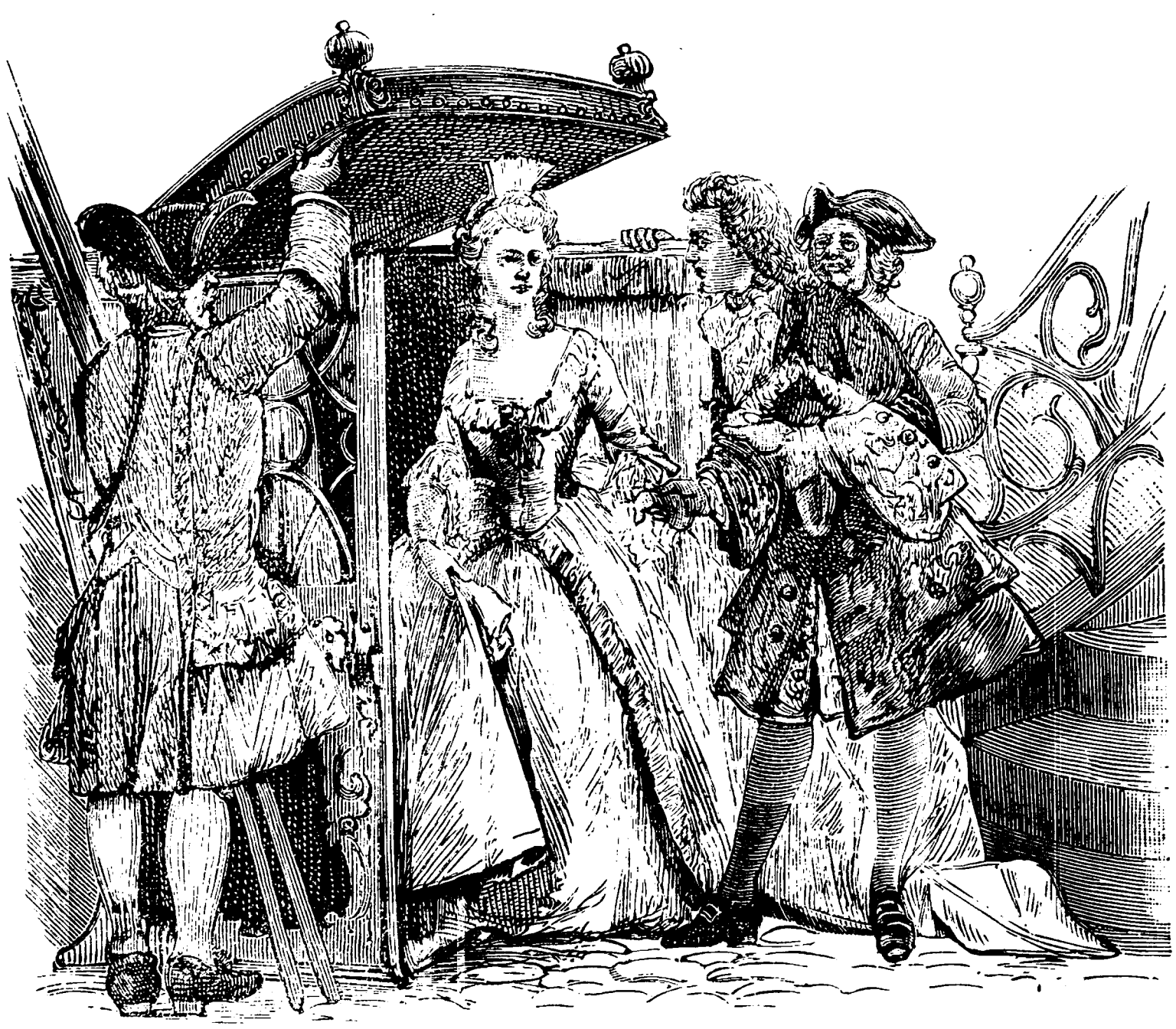

En Portechaise. Kopi af en engelsk Afbildning.

danne, men de kom dog først i nogen fuldkommen Drift 1726, da der sattes en Taxt for de forskjellige Ture, ligesom nu med Droscher, og de fik Holdepladser paa Kongens Nytorv, Ulfeldts Plads, Vandkunsten og ved St. Nikolaj Kirke i »Kongen af Sverig«. De var endnu i Brug 1763, thi i Schneedorfs patriotiske Tilskuer 1763 S. 7 findes følgende Sætning: »Saalænge vi have Hyrekuske og Portechaiser« o. s. v., men ved den Tid er de nok gaaede af Brug.[73]) I Komedierne forekommer de ofte paa Scenen. I »Hexeri« (1, 8) bæres

Hans Frandsen deri, og han skammer sig ved at gaa, thi han var nylig kommen hjem fra Paris. At være Portør ansaas dog sikkert ikke for at være nogen respektabel Stilling, derfor bliver Arv i »Den honette Ambition« (3, 6) meget fornærmet over, at han skal være »Bæst«. Af »Den Vægelsindede« (1, 8) ses det, at Damer ogsaa benyttede dem.

En Mode, som Holberg oftere revser, er den overdrevne Luxus med Skjødehunde, som var kommen i Brug. Han kunde selv ikke lide Hunde og udvikler dette i sin ældre Alder udførlig i en af sine Epistler, hvori han bl. a. siger, at de smaa Hunde »kan foraarsage

Dame med Skjødehund.

Ekkel, efterdi de trakteres ligesom Børn udi et Hus, saa at mangen Matrone har sine Tanker mere fæstede til hendes Skjødehund end til hendes Børn«. Da Herman v. Bremenfeldt i »Den politiske Kandestøber« (3, 4) underviser Gedske i, hvorledes hun skal opføre sig, da hun er bleven fornem, siger han bl. a.: »I skal ogsaa lægge Jer en Skjødehund til, hvilken I skal elske som jer egen Datter, thi det er ogsaa fornemme. Vor Nabokone Arianke har en smuk Hund, som hun nok laaner Jer, til vi selv kan faa en; Hunden skal I give et fransk Navn, som jeg nok skal hitte paa, naar jeg faar Stunder at tænke mig om. Den skal idelig ligge i Jert Skjød, og I skal i det ringeste

en halv Snes Gange kysse den, naar der er fremmede«. Naar Gedske saa senere (4, 6) kommer ind med Hunden, vækker det stor Fornøjelse hos Raadsherreinderne: »Var det ikke en allerkjæreste Hund, hun havde paa Armen? den skjønneste Lænkehund, nogen vil forlange; jeg er vis paa, at den bliver kaldt Joli oven i Kjøbet«.

I »Melampe«, hvor Handlingen drejer sig om en bortstjaalen Skjødehund, kommer Satiren ret frem, navnlig giver Trommeslagerens Efterlysning (1, 2) en morsom Skildring af det bortkomne Dyr: »Saasom i Dag henved Kl. 8 den velbaarne Jomfru Philocyne har, sig og sin Familie til stor Hjærtesorg og Bedrøvelse, tabt en liden Skjødehund ved Navn Melampe, saa gives hermed tilkjende, at hvo, som kan aabenbare samme Hund eller bringe den tilbage, skal have 10 Dukater. Hunden er ganske hvid, tegnet med sorte Øren og en sort Plet i Panden, Fødderne ere ubeskrivelig nette uden den venstre, som er noget tykkere end de andre. Hvad Sindets Gaver er angaaende, da har samme Melampe fast menneskelig Forstand, thi omendskjønt den ikke kan tale, saa kan den dog ved Gebærder give sin Mening tilkjende. Naar den vil ligge i et Skjød, skraber den med det ene Forben paa Forklædet, og naar den vil ligge paa sin Pude under Kakkelovnen igjen, gir den sin Vilje tilkjende ved at lade falde en liden Vandtaar paa Forklædet, dog saa subtilt, at det ingen Skade gjør. Den er af en saadan fornemme Naturel, at den ingen Mad æder, uden den er tygget, og skjælver af Kuld, endogsaa udi Augusti Maaned. Den har et Fløjels Halsbaand, hvorpaa staar med Guld broderet Melampe«. I den ældste Udgave af »Barselstuen« findes en hel Scene (2, 2), der alene bestaar af Snak om Hunde.

Denne overdrevne Kjærlighed til Hunde blev dreven saa vidt, at man gjorde Vers over Hunde, ja endog lod disse trykke. Frederik Rostgaard, der uagtet sine Fortrin ofte optraadte som en Nar, skrev bl. a. en Gravskrift over »den rare Mynde Melampus, som tjente i Gehejmeraadinde Harbos Gaard (er vel den i Stormgade) og som blev skudt af en Skytte 1718«. Melampe var iøvrigt ikke noget ualmindeligt Hundenavn.[74])

Af »Maskeraden« (1, 2) ses, at man havde Porthunde i Kjøbenhavn, og endnu i sine ældre Aar[75]) klager Holberg over Hundenes Allarm her i Byen; »Hvis min Gjenboes Lænkehund, som gjøer og skjælder alene for at gjø og skjælde, vilde pavsere alene engang om Ugen, nemlig Torsdag Aften, vilde jeg holde hans anden Bjæffen til-

gode, thi paa en saadan Aften kommer jeg gemenlig fra det musikalske Kollegio, og som jeg da har Ørene fulde af harmonisk Lyd, skjønner jeg mest paa Forskjellen i Musikken.«

At det ogsaa var fint at gaa paa Gaden ledsaget af en stor Hund, ses af den ældste Udgave af »Den Vægelsindede« (1, 1), hvor Torben ytrer: »en stor Hund gad jeg nok have, thi det lader saa smukt, naar man har en Hund med sig paa Gaden, som man kan fløjte efter«.

Mange Familier havde Papegøjer, thi Papegøjebure findes meget almindeligt i Skifteforretninger; i »Maskeraden« (1, 2) tror Arv, at Leander mener Papegøjen, naar han spørger efter sin »Papa«, hvoraf man vel kan slutte, at man udtalte det Pappa som paa Svensk og ikke som nu efter det Tydske med Tonen paa sidste Stavelse.

Til en Skildring af Huslivet hører ogsaa Omtalen af de Familiefester, der holdtes i Hjemmet. Oplysningen om disse er af forskjellig Art, thi medens vi kan finde nok om Begravelser, har vi ikke saadan Lejlighed til at finde Regninger og Optegnelser om Udgifterne ved de andre Fester.

Forud for Bryllup gik altid Trolovelse, der bestod i, at Slægt og Venner blev indbudte, og at Brudeparret i deres Nærværelse rakte hinanden Haanden og vexlede Ringe; denne Handling ansaas efter Loven for lige saa bindende, som naar Præsten, hvad der tidligere var Skik, indviede Handlingen. Ved Trolovelsen holdtes et Gilde, men Loven forbød at give andet end et tarveligt Maaltid. I flere af Holbergs Komedier foregaar Trolovelsen i Nærværelse af en Notar, men dette Træk er udansk og laant fra Frankrig, thi efter dansk Lovgivning vilde en Trolovelse, der var indgaaet ved at bedrage Forældre og Værger, ikke kunne have Gyldighed, og derfor var Notarens Udførelse af Kontrakten en nødvendig Handling for Intrigens Fuldførelse.

Vielsen foregik sædvanlig i Kirken, men mange fornemme søgte kgl. Bevilling paa at vies i Huset, dog var denne Mode paa den Tid, vi her omhandler, næsten gaaet af Brug, thi det var navnlig i Christian V.'s Tid, at der udstedtes de mange nysnævnte Bevillinger.

Loven paabyder et vist Maadehold ved Bryllupper; der maatte

ikke gives mere end 8 Retter, ej heller maatte »nogen Pyramider af Sukkerbageri iblandt Bryllupskosten anrettes, meget mindre nogen Overdaadighed optænkes med kostbare Retter«, men alting skulde foregaa tarvelig efter enhvers Vilkaar. Rangspersoner maatte til Omhæng og Betræk til Brudesenge kun bruge Taft, Atlask, Damask eller andet Silketøj; Silkefryndser maatte kun bruges, naar de var forarbejdede i Landet, men Sølv- eller Guldfryndser, Kniplinger eller Snorer, ligesom Kniplinger om Lagnerne var ej tilladt andre end Gehejmeraader, Grever og Friherrer. Til Brudeskamlen maatte kun bruges vævet Tapet uden Fryndser, men Himmel over den eller over Bordet var kun tilladt de 4 første Rangklasser. Gejstlige, fornemme Borgere og Negotianter maatte kun bruge Taft og Atlask til Brudesengen, men Haandværks- og Tjenestefolk skulde nøjes med Rask eller andet indenlandsk uldent Tøj; disse sidste maatte kun følges til Kirken af 6 Par Folk og maatte kun traktere med 4 Retter, dog formentes det ingen at møde i Kirken eller Huset for at høre paa Brudevielsen og ofre med Brudefolkene. Brudegave var aldeles forbudt undtagen til Tjenestefolk og af Forældre til Børn. Den gamle Skik, at Brudgommen gav Ædelstene, Perler og andre Kostbarheder til Brudens Venner eller Søskende, var nu helt afskaffet, men han maatte skjænke hendes Moder eller dem, i hvis Hus hun var, Gaver til 100 Rdlr.s Værdi. Til Bryllupper i Almindelighed, der kun maatte holdes paa 1 Dag, maatte foruden den nærmeste Slægt kun bedes 12 Par Folk. [76])

Saadanne Ting er det nu let nok at give Bestemmelser om, men paase deres Overholdelse er en anden Sag. En »gemen« Borger vilde ikke staa tilbage for en »fornemme« Borger, og dennes Ære gik det dog for nær, om han ikke kunde gjøre et ligesaa pænt Brylluppsgilde som hans Nabo, der havde faaet en Rang, og en Rangsperson syntes det at være en Skam, om han ikke kunde have en Himmel over Brudeparrets Sæde ved Bordet. Dette ligger i den menneskelige Natur, og derfor gjør Luxusforordninger mere Skade end Gavn.

I Holbergs Komedier omtales ikke de »fornemme« Borgeres Bryllupper, naar Jeronimus i »Maskeraden« (2, 5) siger, at »mange Folk her gjøre slige Bryllupper, at Bryllupsmaden næppe er fordøjet i Maven, førend de maa danse i Slutteriet«, thi her mener han ikke sine Lige. I „Barselstuen« (1, 1) er det ogsaa Haandværkstandens og Tjenestefolks Bryllupper, der omtales, naar Troels siger: »Skal man giftes, maa der lige saa mange Folk komme sammen for at æde og

drikke op mer, end en stakkels Haandværksmand kan fortjene i 4 Aar igjen; derfor har man i gamle Dage hittet paa den Mode, at den halve By skulde ofre og give Brudegave, thi ellers maatte en stor Del danse lige fra Brylluppet til Slutteriet. Nu, saasom Folk blir mer og mer fattige, saa blir de og mer og mer storagtige og vil ingen Brudegave have, saa det er alene Tjenestefolk, man ofrer til i vore Dage«. Dette stemmer overens med Udtrykkene i den nævnte Forordning.

Troels fortæller videre om Bryllupper, at »naar man i trende Timer har skraalet over Bordet paa Peders og Povls Skaal, som sidder 100 Skridt fra hinanden, man skal danse om Natten, indtil man af Støv og Mattighed bliver saa elendig, at man maa give Spillemændene Penge for at holde op igjen og gaa hjem for at medicinere tre Dage derefter«. Han vedbliver saa videre (1, 2): »Kommer man til en Skræders eller en Skomagers Bryllup, bliver man imodtagen med Trompeter og Valdhorn, sat ved et Bord saa langt som fra Kyndelmisse til Paaske, sigtet fuld af kostbare Retter«. Forbudet mod Gjæsternes Tal er altsaa ikke blevet overholdt og med Hensyn til Musikken ses det nok af Stadsmusikantens Klager, hvor meget den blev brugt. Hjemmet blev for Haandværksfolk ikke stort nok, og derfor søgte man til et Lokale ude i Byen, f. Ex. Paradis ved Vesterport.

Ogsaa for overdreven Luxus ved Barnedaab havde Loven sat Skranker. Det var forbudt at pryde Barnet med Perler eller Ædelstene, der maatte kun bruges 5 Faddere, af hvilke de 3 kunde være Kvinder, og der maatte i Hjemmet ikke trakteres med Konfekt eller Drik, men alene med almindelig Mad. Ja, det var endog forbudt at sende Bud til andre end til Forældre, Børn og Søskende om et Barns Fødsel, og ingen af disse maatte endog »opvarte« i Huset for at tage imod Besøgelser, imedens Kvinden laa i Barselseng, »ej heller skal nogle Kvinder bestilles til noget i Huset at forrette, men hvad i saa Maade er at gjøre, skal ske ved deres Folk i Huset«.[77]) Det var lettere sagt end gjort at sætte Skranke for det overdaadige Traktemente, der fandt Sted ved Barselstuer, der var i fuldt Flor, da Holberg skrev sin »Barselstue«. Denne foregaar hos »maadelige Standsfolk«, altsaa jevne Borgerfolk, og dog var der saa fuldt med Folk og Vogne i Aabenraa, at man ikke kunde komme frem (1, 2). Der trakteres med The, Kaffe, Chokolade, spansk Vin, gode Raad og Syltetøj (1, 6) til baade nære og fjerne Bekjendte, til Mænd og Kvin-

der; der kommer Doktor, Barber, Jordemoder, Signekjælling for at se til Konen, der intet fejler, der sendes Barselmad, som ikke spises, og Husfaderen maa selv sidde og male Kaffe, imedens Haarene rejser sig paa hans Hoved ved Tanken om alle de Udgifter, der skal til.

Det er ikke virkelige Sygebesøg, der gjøres i en Barselstue, men Moden siger, at Barselkonen skal i 6 Uger blive liggende i Sengen og modtage indbildte Sygebesøg, som et samtidigt Digt siger:

»Man sender en Herold i alle Byens Gader,
der raaber i hvert Hus: Jeg eder vide lader,
at Moder haver født en Pige eller Dreng,
besøger hende nu i hendes Barselseng.
Vor Barselkvinde skal da efter Moden ligge
i nogle Uger, og det kan sig ikke skikke,
at hun sig lader se, 6 Uger tælles maa,
før udenfor sin Dør hun drister sig at gaa.
Tænk midlertid kun, hvad den stakkels Kone lider,
thi efter Moden hun i disse Barseltider
hver Time vente maa en ny Besøgelse,
tænk, hvad der da gaar med til Kaffe, Sukker, The.
Endskjønt til Doktor hun ej finder sig at trænge,
hun efter Moden dog til ham betaler Penge,
saa hvordan det end gaar, hun farer ilde, naar
at bryde Modens Lov hun sig ej understaar.«

I den ældste Udgave af »Barselstuen« fremstilles selve Sengen, men i de senere Udgaver sidder Barselkonen i en Lænestol, hvad der var mod Skik og Brug, hun skulde netop ligge i Sengen. At hun laa pyntet paa sin Paradeseng, ses af selve Komedien (2, 8), idet Øllegaard siger: »Ej Madame, til Lykke! I parerer min Tro som en Majbrud, nej, se engang, Søster, hvor pyntet den lille Taske ser ud;« dog var det ikke noget imod forrige Tiders Barselstuer, da baade Konens og Sengens Udstyrelse var endnu prægtigere og Traktementet bedre, thi den ene Officer siger i den ældste Udgave af »Barselstuen« (2, 5): »Det er forunderligt, hvordan alle gode gamle Moder tar af; naar man kom og besøgte Folk i gamle Dage ved saadan Occasion, blev man saa trakteret, at man maatte lade sig bære hjem«.

I disse gamle Dage, da man ikke kunde traktere med The, Kaffe eller Chokolade, var det, at Damerne blev besatte af en ond Aand i Barselstuerne, de blev beskjænkede og ve den Mand, der viste sig; det er endnu en Levning af den ældre Skik, naar Jeronimus i »Barselstuen« (1, 5) siger, at han ikke tør komme i Barselstuen, da

han var bange for sin Hat, og naar i Stykkets ældste Udgave (4, 4) Vaagekonen tager Officerens Hat fra ham ifølge »Barselstueretten«, og ikke vil afgive den igjen uden Indløsning. Paa Landet holdt dette sig længe. F. Feilberg fortæller saaledes fra Mellemslesvig, hvor Rester af Skikken endnu vedvarede 1860[78]), hvorledes det tidligere gik til: Konerne drak omkaps, og som det i Reglen gaar Kvinder, vidste de hverken Maal eller Grænse. Naar de saa ikke kunde længer, fór de afsted som den vilde Jagt, ethvert Karlfolk, de mødte, maatte øjeblikkelig tage Hatten af, inde i Skolen gav de Læreren en Svingom og hujede og tumlede med Børnene, inde i Kroen væltede de Borde og Bænke, Smeden jog dem bort med sit gloende Jærn, men den tykke Skræder maatte danse en Polsk med dem paa Byens Gade, Heste kyste de løbske, men sommetider lykkedes det vel ogsaa en Mand at faa »Færd« paa dem og kjøre dem ud i en Dam, saa de maatte vade i Land. Skikken var udbredt ogsaa i andre Lande, og naar Danske Lov paalægger Barselkvinden at holde sin Kirkegang 5-6 Uger efter sin Barnefødsel, ser man, at det er den Tid, der gaar forud for denne Indførsel i Kirken, som her endnu paa Landet foregik for ikke ret lang Tid siden, maaske bruges endnu sine Steder, da man ikke turde vise sig aabenlyst.[79])

Klager over de store Udgifter ved Begravelser lægger Holberg i Munden paa Troels i »Barselstuen« (1, 1): »En stakkels Kone mister sin Mand, som jeg sætter efterlader hende nogle Skillinger, som hun ved Forsynlighed kan leve af. Fornuften siger, hun skal konservere dem, men Moden siger, hun skal give sin Mand en hæderlig Begravelse, det er at sige paa anden Danske, hun skal udstaffere det døde Legeme, betrække alle Vægge, Stole, Stuepiger, Kokkepiger, Ammer, Kuske, Heste (med Tiden skal vel Skjødehundene overtrækkes ogsaa), med et Ord, hun skal gjøre saadan hæderlig Begravelse, at hun har intet tilbage at føre et hæderligt Levned med. Det er ikke nok, at hun mister sin Mand med sin Velfærd, Moden siger, hun skal ogsaa ligge paa sin Seng i 6 Uger eg høre de Ord 6 Gange repeteres hver Time: Hendes Sorg gjør mig ondt, Madame! Saa at, endskjønt hun som en god Christen har sat sig for at bære sin Sorg med Taalmodighed, saa tilstæder dog Moden hende ikke saadant. Det kommer mig før ligesom en, der har faaet Saar paa sin Haand, hvilket hun efter Moden maa lade sine bedste Venner vide, at de vil gjøre hende den Ære en efter anden at rive Plasteret af igjen. Saa

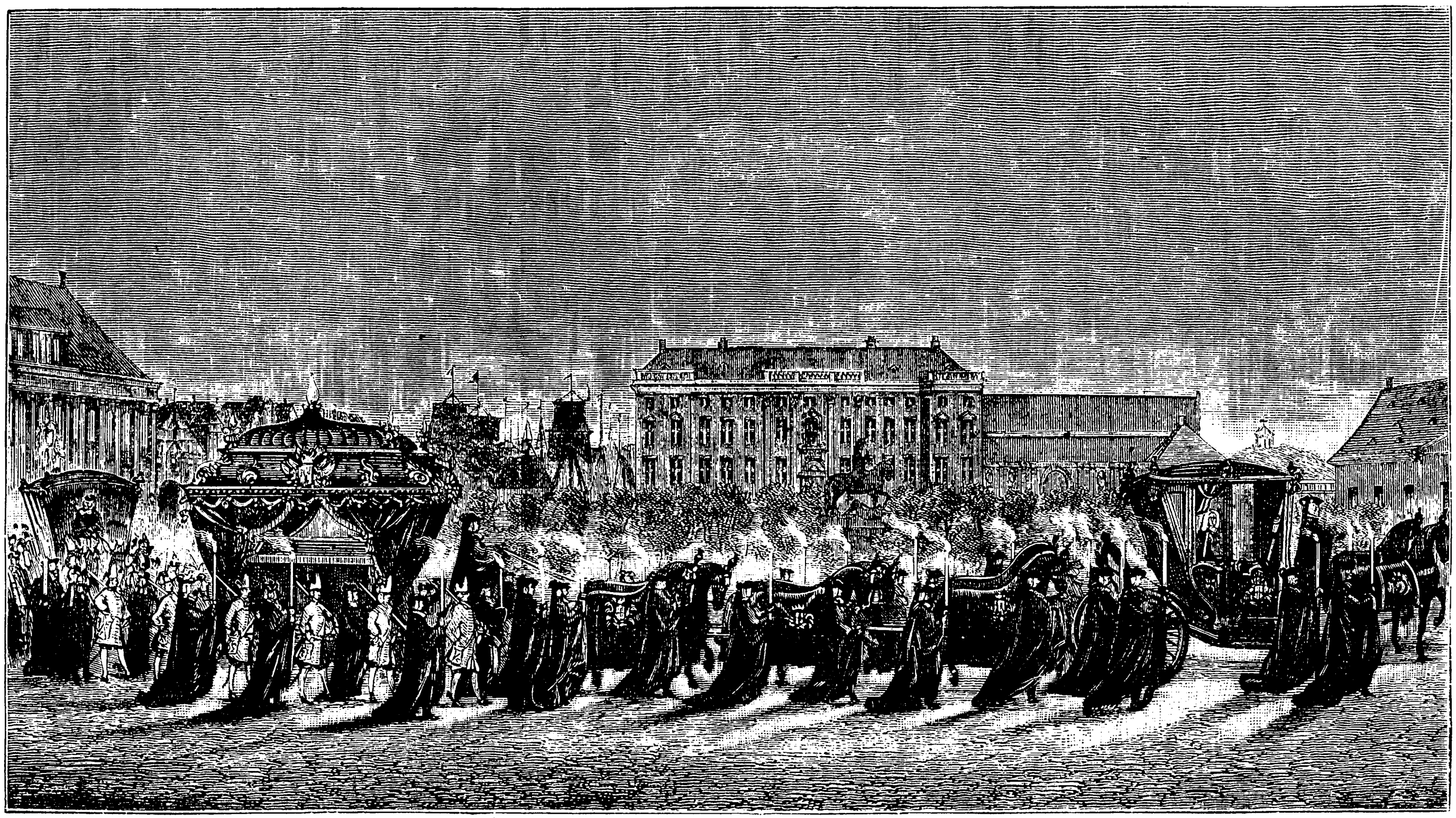

En fornem Begravelse. Efter Masius's Ligprædiken over Gyldenløve 1709.

kommer de en efter anden trippende, og for at lade se deres Venskab rives Plastret af Haanden, hvorfor man maa takke dem, ja give dem The og Kaffe oven i Kjøbet, men de skulde have Fanden, var jeg Enkekone«.

Dette Billede er aldeles korrekt, thi vel paabød Forordningen af 7. Nov. 1682, at kun høje Rangspersoner maatte overtrække Værelser, Heste og Vogne, men denne blev ikke overholdt, saa der 24. Marts 1724 maatte udstedes et nyt Reglement, der kun tillod Folk af de 2 første Rangklasser at betrække Stuen, Karosser og Heste med sort, og det kun naar der var Sorg for Ægtefæller og Forældre, og kun Tjenestefolk i Liberi maatte klædes i Sort. Dette sidste Reglement udkom jo efter Troelses Skildring og viser, at hvad der forbydes var almindeligt. Mest talende er de nedenfor meddelte 2 Regninger fra 1719 efter 2 fornemme Borgere, af hvilke den første aldeles ingen Rang havde, den anden dog havde nogen baade som Raadmand og Stadshauptmand, men dog var langt fra at høre til de første Rangklasser. Man ser, at nogle Kareter var overdragne, andre kun overmalede med sort Farve, at ikke alene Familiens Medlemmer fik Sørgedragt, men alle Tjenestefolkene, ja endog Sørgestrømper, Sørgesko og Handsker fik de; ved Stadshauptmandens Begravelse blev Underofficerer og Tambourer ogsaa betrukne, og ved den første Begravelse var der 5 Drenge i sorte Klæder, der fulgte Vognene. At Stuen blev betrukken, har man vel da ringe Grund til at tvivle om, thi udtrykkelig kan det ikke ses af de 2 Regninger, med mindre det i den første er »Madame Flechenbergs Leje af Trækbaj 2 Rdl. 4 Mk., og under den anden »sort Baj til Omtrækning og Beklædning 38 Rdl.«

Enhver nogenlunde fornemme Borger blev da ikke jordet om Dagen, men om Aftenen. Ved Aftenstid afgik Ligtoget fra Hjemmet til Kirken og man lejede Lygter, der blev baarne ved Siden af Vognene, hvis Tal var stort, thi der lejedes 1 Karet til hver af de indbudte. Kirken var da fuldt oplyst med Vox- og Tællelys, og følgelig maatte der ogsaa Oplysning til ved Kistens Nedsættelse i den murede Familiebegravelse, som enhver nogenlunde velstaaende Borger ejede under Kirkens Gulv. Man maatte have en Studiosus til at skrive Ligvers, og det, naar det var rigtig fint, baade paa dansk og tydsk, og Sangværket i Helligaandskirke blev sat i Gang under Ligprocessionen. Hvor store Udgifterne blev i Forhold til Formuen, ses af, at den nedenfor nævnte Stadshauptmands Begravelse kostede 1120

Rdl., og, efter at hele hans Bo var gjort op, var Formuen knap 10,000 Rdl.

De enkelte Regninger lyder saaledes:

Udgifter ved en Begravelse for Enken efter en fornemme Borger 1719:

Ligkisten med Beslag	30 Rd.	» Mk.	» Sk.
Accise af Kisten	2 —	» —	» —
For Graven at aabne	16 —	» —	» —
For Liget om Aftenen at begrave	1 —	» —	» —
Til Vor Frue Skole	10 —	» —	» —
Hr. Schreiber for Jordkastelse	16 —	» —	» —
Dr. Dyrkop for at følge	6 —	» —	» —
Mag. Brinck for at følge	4 —	» —	» —
Kantoren	2 —	4 —	» —
Graveren	2 —	4 —	» —
For Ligbaaren	» —	4 —	» —
Ligvognen	8 —	» —	» —
Ligklædet	4 —	» —	» —
Sangværket	24 —	» —	» —
8 overdragne Vogne, Kuskenes Drikkepenge à 8 Mk.	10 —	4 —	» —
8 sorte Vogne à 4 Mk.	5 —	2 —	» —
5 Drenge udi sorte Klæder, som fulgte Vognene	2 —	3 —	» —
Udi de Fattiges Bøsse	4 —	» —	» —
For Ligtrappen	1 —	1 —	» —
Voxlysenene til Altret	10 —	3 —	» —
For Gravskriften paa Kisten	5 —	1 —	» —
Kusken, som kjørte Ligvognen, Drikkepenge	» —	4 —	» —
Pigen, som bar Ligklædet	» —	2 —	» —
Remsnideren for 2 Kister (ogsaa Mandens) og Vognene at betrække	18 —	» —	» —
Pigen, som frembar Voxlysene, Drikkepenge	» —	1 —	» —
Madame Flechenbergs Leje af Træk-Baj	2 —	4 —	» —
Bedemændene for deres Umage	15 —	» —	» —
En Studiosus, som gjorde danske Ligvers ...	10 —	» —	» —
En anden Studiosus for tydske Vers	10 —	» —	» —

Graveren, Drikkepenge	2 —	» —	» —
Drikkepenge til Snedkerens Folk	1 —	3 —	» —
Til Smedens Folk ligeledes	» —	5 —	» —
Remsniderens Folk ogsaa Drikkepenge	1 —	» —	» —
Til 2 Politibetjente	2 —	2 —	» —
En Pige, som hjalp at gjøre rent	» —	5 —	» —
For Vognene sort at anstryge og Vaabnene til Lysene at male	12 —	» —	» —
Madame Scharfenberg for Apothekervarer ...	70 —	» —	» —
Doktor Foss, som de salig Folk i deres Svaghed har betjent, til Salarium	40 —	» —	» —
Msr. Voltelen, Barberer, i lige Maade	100 —	» —	» —
Madame Mathias Abbestee for Vin	19 —	» —	» —
Johan Finchenhagen, Sukkerbager	9 —	4 —	» —
Msr. Heusserich for Lærred og Katun	4 —	3 —	» —
For Tjenestepigernes Klæder at sy	2 —	5 —	» —
For Linned videre at sy	7 —	2 —	» —
For Strømper til Folkene	4 —	» —	» —
Handsker til Folkene	1 —	2 —	» —
Skomageren for Sørgearbejde	8 —	1 —	» —
For noget urent Tøj at lade vaske	» —	4 —	» —
I adskillige Maader	18 —	2 —	» —

Uddrag af Omkostningerne ved Stadshauptmand Mathias Pedersen Ramsharts Begravelse 1719:

Provsten	10 Rd.	» Mk.	» Sk.
Begge Kapellaner	6 —	» —	» —
Vaagekonen	6 —	» —	» —
Voxlys paa Altret i Kirken med andre smaa Voxlys	14 —	5 —	» —
For 2 Plader til Alterlysene at male	3 —	» —	» —
For Flor til samme Lys, saavelsom Flor til endel af Underofficererne	17 —	» —	» —
For 3 Lpd. 4 Pd. Tællelys i Kirken	7 —	3 —	8 —
For Sukerdon og Katun til Liget	43 —	1 —	» —
Til Politifuldmægtigen, Drikkepenge	» —	4 —	» —

Sort Baj til Omtrækning og Beklædning ...	38	—	»	—	» —
Sørgeklæder til Enken, Børnene og Tjenestefolkene tilligemed Flor til Underofficererne og Tambourerne	440	—	»	—	» —
Skræderløn	51	—	»	—	» —
Syløn for Fruentimmer-Sætter, Flor, Gravorer, Huer, Hætter, Korsetter og desl.	9	—	2	—	6 —
For Ligvers at trykke	9	—	»	—	2 —
For samme at komponere til diverse Personer	10	—	»	—	» —
Depenseret paa Skildvagter fra han døde til han blev begravet	4	—	»	—	» —
Leje af 12 Kareter, som Borgerofficererne blev kjørt udi, som paasatte og aftog Liget .	8	—	»	—	» —
Leje af Løgter med Drikkepenge til dem, som bar dem og ellers opvartede ved Vognen	4	—	»	—	» —
Hesteleje for Stykkerne (ɔ: Kanonerne) at lade føre frem og igjen tilbage, da der med dem blev fyret ved Ligets Nedsættelse i Kirken	6	—	4	—	» —
Drikkepenge til Vognmandsfolkene	1	—	»	—	» —
Dito til de 4 militære Tambourer	3	—	»	—	» —
Dito til Adjutanten Barfod	10	—	»	—	» —
Dito til Adjutanten Knapsted	10	—	»	—	» —
Til hans Søn, som bar Kaarden hjem	»	—	4	—	» —
Dito til de 12 Underofficerer	8	—	»	—	» —
Drikkepenge til en Skoleperson, som omdelte Ligversene	1	—	»	—	» —
Til Gadefogderne	»	—	4	—	» —
2 Bedemænds Salarium	10	—	»	—	» —
Skal godtgjøres Hr. Kort Mathiesens (Sønnens, der var Præst i Fyen) Kjæreste for sine Sørgeklæder	14	—	»	—	» —
Til adskillige Udgifter, desligeste til Borger- og Militær-Officererne, da de efter brugelig Skik bleve trakterede	140	—	»	—	» —

Af andre Begravelsesregninger faar man Oplysning om flere Enkeltheder. Derfor meddeles endnu følgende Uddrag:

Niels Jakobsen Viger, velfornemme Borger og Brygger og en af de 32 Mænd, døde 24. April 1726. Ved hans Begravelse blev bl. a. udgivet: Alle Klokkerne ved Vor Frue Kirke 22 Rd. 4 Mk. 4 Sk. Helliggejstes Klokker 12 Rd., Sangværket dobbelt Slag 1 Time 12 Rd., Trinitatis Klokker 2 Rd. 3 Mk., Ligvognen med Drikkepenge til Kusken 10 Rd. 3 Mk., Invitationsvognen 1 Rd. 2 Mk., tvende Disciple, som fulgte med ved Invitationen 1 Rd., 8 overtrukne Vogne 8 Rd., 10 sværtede Vogne 6 Rd. 4 Mk., 8 Vægtere 2 Rd. 4 Mk., 2 Politibetjente 2 Rd., Ligklædet med Drikkepenge til Pigen 4 Rd. 2 Mk., Mag. Folmer for Ligprædiken at gjøre 20 Rd., Mag. Reenberg 8 Rd., Mag. Hunnerup 4 Rd., Mag. Sidelman 2 Rd. 4 Mk., Mag. Kaasbøl 2 Rd. 4 Mk., 6 Disciple, som fulgte med Liget, 2 Rd.

Det ses, at Florentin-Baand brugtes til at binde Lysene og Florene paa 4 Kisteplader, hvori den afdødes Navn og Vaaben var indgravet.

Trykning og Papir til Ligverset betaltes Bogtrykker Høpfner med 2 Rd. 3 Mk., men Forfatteren til Verset omtales ikke.

En Toldfuldmægtig, der døde 1726, blev lagt i Kisten klædt i et Stykke Katun, Skjorte, Halsbind, Manchetter, en ny Paryk og et Par Lagen. Da han blev lagt i Kisten og da han blev begraven, kjøbtes for 1 Rd. 8 Sk. Akvavit til Studenterne, desuden ½ Pd. The de Bu, 2 Pd. Sukkerkandis, 5 Potter Akvavit, for 4 Mk. sød Mælk, for 3 Rd. 1 Mk. fint Brød, 3 Potter fransk Brændevin, 19 Potter ny Vin, 5 Potter spansk Bittervin, 4 Potter Muskatvin, 12 Potter Øl, 2 Koner, som fejede langs Gaden, da Liget førtes til Jorden, fik 1 Rd. 2 Mk. Naar Rettens Midler vurderede hans Efterladenskaber, skulde der ogsaa trakteres, saaledes fik de engang 2 Potter ny Vin, 2 Potter Moselvin, og der kjøbtes for 4 Mk. Citroner og fint Brød.

En Slagterenke døde 23. Jan. 1726, og samme Dag forsegledes hendes Gods, ved hvilken Lejlighed der trakteredes med en Pot fransk Vin. De fremmede Folk, der løftede hende af Sengen, fik 2 Mk. Hun blev derpaa toet i for 4 Sk. Brændevin. Barberen, som tappede hende, fik 1 Rd. Den 25. kom Kisten, der kostede 16 Rd., de Koner, der lagde hende i den, fik Sukkerbrød og Makroner for

1 Rd. 2 Mk., 3 Potter fransk Vin, 1/2 Pd. Sukker. Der kjøbtes 3 Alen Katun til Puder i Kisten, for 2 Mk. Urter til at strø Liget med, for 4 Sk. Røgelse og for 6 Sk. Gulvsand. 12 Ark sort Papir, med tilsvarende Bændler til at binde om Messingpiller paa Kakkelovnen, kostede 20 Sk. Bedemanden fik 49 Rd. 1 Mk.

Slagterlavet, der bar, fik følgende Traktemente: En Kalvefjerding, 2 Rd., 12 Pd. røget Bryst 1 Rd. 3 Mk., 4 røgede Oxetunger 1 Rd. 2 Mk., 1 Lpd. helt Kjød 5 Mk., 6 Lpd. Groffenbrad 4 Mk., 2 Par gamle Høns 4 Mk. 8 Sk., 8 Kjødpølser 1 Rd. 2 Mk., 9 Pd. røget Skinke 3 Mk. 6 Sk., 6 Pd. salt Lax 3 Mk. 12 Sk., 3 Tærter 2 Rd. 4 Mk., 1 Pot Oliven 2 Mk., 8 Kopper Smør til Bordet 1 Rd., fersk Fisk for 1 Rd. 2 Mk., 1 Pd. Spækkeflesk 10 Sk., Brød for 2 Rd. 4 Mk., 4 Pd. Smør til Maden 3 Mk., 1/4 Skjæppe Salt, grønne Urter og Kaal til Madens Forbedring 5 Mk., Krambodurter (ɔ: Urtekramvarer) 4 Mk., 1/2 Favn Brænde 2 Rd. 8 Sk., med Vognleje 1 Mk. 4 Sk. og Favnesætterpenge 2 Sk., 1/2 Td. Kul, 6 Citroner 1 Mk. 8 Sk., 4 Pd. Lys 2 Mk. 12 Sk., 1 Tde. godt Øl 3 Rd. 4 Sk., 26 Potter Vin 6 Rd. 3 Mk. 2 Sk. Til en Karl, som vartede op og huggede Brænde og gik i Byen, 4 Mk. Til 2 Politibetjente for at skaffe Gaden ryddelig for Sne, at de Bærende kunde komme frem, 1 Rd. 2 Mk.

Da derefter Boet blev vurderet, trakteredes Politibetjentene og Vurderingskonerne med 4 Potter spansk Alantvin, Kringler og Ost.

Af en Regning fra 1726 for Udgiften ved en Vægters Begravelse hidsættes:

For Jorden 4 Rd., til Klokkeren 1 Rd. 2 Mk., til Ligbøren 4 Mk., for den at bære til Stervboet 1 Mk. Graveren for Graven at pynte, item til dens Urter 1 Mk. 8 Sk. Tvende Præster, som fulgte Liget, hver 1 Rd. 2 Mk. Skolen 1 Rd. 1 Mk. For Ligkisten 5 Rd. 2 Mk., den at hidføre 6 Sk. Til dem, som lagde Liget i Kisten og som vaagede, Brød 3 Mk., Brændevin 3 Mk., Øl 1 Mk., Lys ved samme Lejlighed 12 Sk. Til Ligets Klædning: 7 Alen Katun 2 Rd. 2 Mk., et Lagen, der blev lagt i Kisten, 1 Rd. 4 Mk., et Pudevaar 3 Mk., en Netteldugs Klud, en Klosterlærreds Nathat og et Klosterlærreds Tørklæde over Ansigtet 3 Mk. Leje af Ligklædet 2 Mk.

Enken fik til Sørgeklæder: en Kaabe 1 Rd. 2 Mk., Trøje og Skjørt 3 Rd. 2 Mk., en Hue 3 Mk., et Par Sko 5 Mk., Sørgelintøj 4 Mark.

Ved en anden Begravelse fra samme Aar over en Mand, der vel var lidt mere velstaaende, var Traktementet, som Konerne nød, imidlertid de klædte Liget og lagde det i Kiste, dog kun til 5 Mk, men Enken fik 9 Alen sort Baj til en Kjole for 3 Rd. 4 Mk. 8 Sk., til Bredningen dertil 4 Mk., Skræderløn 5 Mk. For et Skjørt og en Trøje at sværte (ɔ: farve sort) 4 Mk., $4^1/_2$ Alen sortblommet Katun til en Klokke 1 Rd. 1 Mk. 14 Sk., 12 Alen sorte Florettenbaand 1 Mk. 12 Sk., et Sæt 4 Mk. Hver af de 2 Døtre fik en sort Trøje, Kjole og Skjørt og alle 3 hver 1 Par Rusvart Sko à 7 Mk. og en sort Hue à 9 Sk.

Saalænge nogen stod Lig, holdtes der Vaagestue eller Ligvagt, men Lovgivningen havde taget sig af denne Skik paa Grund af Misbrugen, thi det var blevet Skik og Brug, at baade Gamle og Unge tilbragte Tiden i Sørgehuset med allehaande Lege og blev trakterede; Holberg fortæller selv [80]), hvorledes i hans Barndom »man med langt større Lyst og Fornøjelse da bivaanede Vaage- og Sørgestuer end nu om Stunder Bryllupper. Jeg erindrer mig i min Barndom, hvilken Glæde det var for mig og andre, naar vi fik at vide, at et af vore Naboers Børn var død, thi derpaa fulgte mange gode fede Dage«. Paa den Tid, vi omtaler, var Vaagestue næppe i Brug uden den sidste Nat, Liget stod i Hjemmet; dertil sigter Fiskerens Ord i »Melampe« (4,7): »Naar nogen fornemme Fisk som en Hval eller en stor Lax dør, saa bliver der holdt Vaagestue over dem«.

I »Melampe« (1, 4) siger Sganarel: »Jeg veed, at der bliver holdt Sørgestue, og saa skal der jo deles Vers ud«. Det er altsaa ved denne Lejlighed, at de omtalte bestilte Vers blev omdelte [81]); Sørgestue er forskjellig fra Vaagestue, thi af en Samtidig gives følgende Skildring i Anledning af, at en Bekjendt havde faaet Familiesorg. »Han bad mig følge med i Sørgestuen for at kondelere den Dødes Enke. Hende fandt vi liggende paa en sort Paradeseng i Paradesorg, og da jeg mente, hun var syg, kondolorede ej mindre over hendes Sygdom end over Mandens Død, mærkede jeg, hun stødte sig lidt paa den Kompliment, menende, at jeg skjemtede med hende, hvilket dog var langt fra mine Tanker, helst i en Sørgestue. Siden sagde man mig, det var ikkun en ceremoniel Syge, som alle fornemme Enker her til Lands maa for Anstændigheds Skyld synes at have over deres Mands Død« [82]).

Da der søgtes »en særdeles og ganske ufornøden Anseelse i at

have Ligkiste af Egetræ, som falder temmelig kostbar«, blev dette ved Forordning 30. Novbr. 1717 forbudt alle, der ikke havde Rang eller var af Adel, hvilke skulde give 4 Rd. til Statskassen, dog kunde andre Personer mod en Kjendelse af 2 Rd. ogsaa bruge saadanne Kister, og derved blev følgelig Forbudet uden anden Virkning end den, at berige Kongens Kasse.

En Brændevinsbrænderenke havde 1718 ladet sin Mands Lig begrave i en Egekiste, »som med adskillige Sirater af Engle-Billeder, Løvværk og deslige var besat, af hvilke Sirater en Del var forsølvet og en Del sort malet, saa og at efter Liget fulgte 8 Sørgepar, foruden 6 andre Par«. Hun blev anklaget for Politiretten og indstillet til en Bøde paa 300 Rd., men hun blev benaadet med 10 Rd.s Bøde, da det ikke var bevist, at Sørgeparrene ikke var af den Afdødes nærmeste Slægt. [83])

Naar et Dødsbo var registreret og vurderet, kom det paa Auktion, hvor man sendte nogle Folk til at byde Varerne op. Saaledes findes i et Skifte fra 1726: »Af Kvinderne og dennem, som skulde drive Godset op paa Auktionen, er fortæret, som sædvanlig plejer at ske, for 1 Rd. 2 Mk.«.

Undertiden kunde Kisten ikke komme ud af Døren eller Vinduet, og Muren maatte brydes ned, hvilket ej heller er ukjendt fra Landet.

Den Overhaand tagende Luxus med Sørgedragt havde Forordningen af 24. Marts 1724 til Følge, der forbød den dybe Sørgedragt af sort Baj for andre end Ægtefæller, Forældre og Bedsteforældre; for Ægtefæller maatte man bære Sørgedragt saalænge, man vilde, men for andre kun et Aar.

Forældre maatte sørge for Børn og Børnebørn i en Alder af over 15 Aar med sort Klæde eller Ratin i 2 Maaneder og med halv Sorg, »som er rødt eller affarvet med sort udgjort«, i 4 Uger, men for yngre Børn kun i den halve Tid; det samme gjaldt for Søskende og for fjernere Slægtninge.

Kvinderne skulde rette sig efter Mændenes Sørgedragt, dog kunde de bære sort Silke eller andre tynde sorte Stoffer, ogsaa naar der var halv Sorg.

Den gamle Sørgeforordring af 2. Nov. 1682 forandredes ogsaa nu saavidt, at det, som ovenfor er bemærket, blev forbudt alle andre end Rangspersoner i de 2 første Klasser at lade Stuen beklæde med

Sort og bruge Himmel over Liget, ligesom at lade Karosser og Heste overtrække. Kun de Tjenestefolk, som bar Liberi og betjente Husbonden udenfor Huset, maatte klædes i sort, og ingenlunde andre, hverken Mands eller Kvindes Personer.

I »Jakob von Thybo« (1, 3) sendes Per afsted til en Poet, der kunde skrive et Vers i Anledning af Lucilias Navnedag, og i »Den Vægelsindede« (2, 2) fortæller Apicius, at han næste Dag skulde til et Gilde, »thi jeg har bundet en af mine gode Venner, som skal løse sig imorgen; det bedste, som er ved Almanakkerne, er disse Navnedage«.

Da de fleste Personnavne oprindelig er Navne paa Helgener, hvis Festdage det i den katholske Tid var nødvendigt at kjende og som derfor opførtes i Kalenderne, hvilket er bevaret i vore Almanakker, vil man altsaa kunne finde de fleste Menneskers Fornavne optegnede ved bestemte Dage. Naar man under Katholicismen bar en Helgens Navn, var det Tanken, at denne var den opkaldte Persons Skytspatron, og derfor blev dennes Dag mere hellig end Fødselsdagen, paa hvilken man i tidligere Tid ikke lagde stor Vægt. Det undrede mig ofte i min Barndom, naar Bønderdrenge ikke kjendte deres Fødselsdag, og paa den Tid, vi her omtaler, var det næppe andet end kongelige Personers »Geburtsdage«, man højtideligholdt.

Det har indtil den nyeste Tid været Skik paa Landet at binde Folk paa deres Navnedage eller paa en af de 4 Tamperdage, idet man sendte dem et Brev paa Vers med en uløselig Knude, efter hvis Modtagelse man var bunden og kun kunde løse sig ved et Gilde. Saadanne Bindebreve, der ofte var prydede med Malerier i Randen og som kunde kjøbes hos Billedkræmmere, kunde man mange Steder se paa Væggene i Glas og Ramme, og Karle og Piger gjemte sædvanlig saadanne Breve fra kjære Venner i deres Kiste. Christian IV.'s smaa Sønner sendte engang deres Hovmesterinde Fru Karen Sehested følgende Bindebrev, forsynet mod en »Guld-Vall-Knude«:

Kiere Karen
Vi hafuer erfaren,
Hvis Dag i Dag det er,
Derfore vi binder
Eder og vinder.
En Løsning den maae være
Med noget smukt
Sukker eller Frugt
Kosteligt vi intet begiere. [84])

Bindebreve findes der mange af i Digtsamlinger fra første Halvdel af det 18. Aarhundrede, men de er ofte opskruede og højtflyvende. Her meddeles et, saaledes som Formlen sædvanlig var i Vestjylland for en 40 Aar siden; det ses nok, at nogle af de oprindelige Rim er tabte, men i det væsentlige gjengiver det vistnok den Formel, der brugtes udenfor Bondestanden 100 Aar i Forvejen:

Imorges tidlig jeg stod op
og drog Klæder paa min Krop,
da jeg ud af Vinduet saa,
hørte jeg de Fugle smaa
deres Stemme saa smukt monne fremføre.
Da tog jeg til min Almanak,
for jeg vilde se, hvor langt vi henne i Aaret var.
Da fik jeg at se, det var din Navnedag
idag, som er den fjerde April.
Saa fik jeg i Sinde,
at jeg dig vilde binde.
Jeg binder dig ikke med Baand eller Bast,
men med en Silkesnor (el. Skrivelse) saa fast.
Kan du sige mig,
hvor mange Skridt du agter at gaa i den grønne Eng,
førend du triner i Brudeseng,
eller hvor mange Minuter du skal leve,
førend du skal dø.
Kan du det besvare, saa er du fri,
men kan du det ikke, saa er du bunden,
og bunden skal du være,
indtil du løser dig med Ære,
indtil du giver os Kaffe, Mjød og Vin
samt Kager og Kringler fin,
en Haresteg vi ej forsmaar,
ifald at vi det Gilde faar.
Musik og Dans skal ogsaa til,
og saa du ej fortryde paa,
vi flere Venner byde.
Skrevet i Hast
ilde og fast
ud af en Hylderod
Med en Harefod,
som er kjendelig nok.

IV.

Aarets Festdage. Musik. Dans. Maskerade. Spil. Beværtninger. Skuespil. Landlige Forlystelser.

Aarets forskjellige Fester højtideligholdtes vel tildels endnu, men hos den højere Borgerstand var de gamle Skikke ved at gaa ud. I sine sidste Aar skriver Holberg [1]): »Man veed fast ikke mere at gjøre Forskjel imellem gode og onde Dage, en Juleaften, en Mortensaften, mod hvis Ankomst man nogle Uger tilforn glædede sig, skilles nu ikke fra en Langfredag Aften. Julekager, Helligtrekongerslys, Paaskeæg, Fastelavnsbrød, som ikke alene Børn, men endogsaa gamle brave Folk celebrerede Aarets Tider med, ere nu saa rent forsvundne, at det blotte Navn fast ikke er tilbage«. Dette maa dog vel tages med Forbehold; den gamle Holberg, der levede sit stille indesluttede Liv, havde da næppe mere Lejlighed til at se ud over Tilstandene i sin egen snevre Kreds. Det er dog ikke for intet, at Komedien »Julestuen« er henlagt til Æbeltoft, thi i Kjøbenhavn holdt Folk da ikke længer de gammeldags Julestuer, hvad der fremgaaer af Stykket selv, hvor Jeronimus siger (Sc. 11): »Se, om nogen fornemme Folk holde Julestuer. Julestuer ere og ganske aflagte i Kjøbenhavn«. Som Holberg selv beretter, kunde Julelegene i gamle Dage »anses som kristelige Saturnalia, efterdi det var den eneste Tid om Aaret, paa hvilken Frihed gaves til familiær Omgang imellem Mands- og Kvindepersoner«. Men selv om Julestuer ikke holdtes i deres gamle Skik, var der følgelig Familiefester med Lege og det er derfor Apicius i »Den Vægelsindede« (2, 3) kan sige: »Gud bevare os, hvor pæne disse Jomfruer

er her i Landet, da er franske og engelske Jomfruer anderledes. Dersom ikke Julelege var her i Landet, maatte man forsmægte, thi det er den eneste Tid om Aaret, de ere noget tamme, da kan man endelig faa et Kys«.

De Udklædninger og Lege, som vi kjender af Holbergs »Julestue«, fandt, som omtalt, ikke Sted i de finere kjøbenhavnske Familier, men i de lavere Kredse, der for en stor Del bestod af Folk, der var indkomne fra Provinserne, var Julestuer noget, der hørte sig til i Julen, og derfor var det hos Værtshusholderne, at den gammeldags Legen Jul endnu var at finde. De mange Uordner, som denne gav Anledning til, fremkaldte et Forbud i en Politiplakat af 20. Decbr. 1726 [2]). Der tales i denne om »saa mange forargelige og ugudelige Insolencer, som man maa fornemme,saavel af indkommende Vægter-Rapporter som de derfor udskikkede Politi-Inkvisitorer, her udi Staden at i Svang gaa og ventelig herefter end mere i forestaaende Julehelligt samt siden fremdeles i de derpaa følgende Tider ved saakaldede Julestuers saa vel som og Spillestuers Holdelse vil blive øvet, da udi mange ordinære Øl-, Værts- og andre, ja ofte mistænkte og forargelige Huse og Kjældre adskillige Folk, saavel Mandssom Kvindes-Personer, Tjenestetyende, Haandværks-Svende og Drenge samt ledige og ørkesløse Mennesker saavel og Soldater og Matroser efter Indladelse paa en eller anden Tings paa Spil Sættelse samt derpaa indrettede Julestuers Holdelse ved Drik og Dobbel tilsammen komme og der sildig ud paa Natten, ja vel og Natten igjennem forblive, ej alene til stor Guds Fortørnelse over samme utilbørlige Sammenkomsters forargelige Forhold, mens og de der samlede ved slig Lejlighed til Drukkenskab, Løsagtighed og videre derpaa følgende syndige og højst strafværdige Modvilligheder forledes, da Haandværks-Svende og Drenge til et selvraadigt og ørkesløst Levned derover ofte henfalde, Tjenestetyende ligeledes ved det Bekjendtskab, de med adskillige letsindige Mennesker i deslige Samkvem geraader udi, let forføres til Opsætsighed og Utroskab mod deres Herskaber, Husbonder og Madmødre, da de enten utroskaffens forestaa eller og aldeles forøde, hvad dem under Hænde især kan være betroet, foruden hvad Modvillighed, Overlast, ja ofte Udplyndring, Drab og Tyveri der paa Gaderne af deslige ryggesløse sammenløbende Folk, hvorunder adskillige maskerede og formummede jevnligen befindes, ved Lejlighed af slig Samkvem, Nattesæde, Spil og Fylderi forøves«. Det blev altsaa

forbudt enhver Vært at holde Jule- eller Spillestuer i sit Hus, hverken Søn- eller Søgnedage, og maskerede eller formummede Personer maatte ikke indfinde sig i Huse eller Kjældre eller løbe om paa Gaderne.

Ved Julegilderne i Familierne brugte man de samme Lege som vi tildels kjender endnu. I Rikard Paullis »Julestuen og Maskeraden«, der udkom 1724, nævnes »Fruens Penge«, »Puslebænk«, »Kryb i Træ«, »Gjem Ringen vel, gjem saare vel«, »To Børn i min Pose«, »Skjære Havre«, hvor den, der blev tilbage, maatte give Pant, »Hviskeleg«; den, der i Panteleg ikke fuldførte sin Dom, skulde staa Julestueret, nemlig Ballerone af hele Selskabet, idet han laa med Hovedet i en andens Skjød og fik Slag i Ryggen under en Opsang [3]). I samme Komedie holder Tjenestefolkene Julestue for sig ved Forklædninger; de legede »Gaasen brænder« eller »Blindebuk«.

Nyaarsaften gik man op paa Slottet for at se Kongen spise. Klavs Seidelin, der var i Apothekerlære i Kjøbenhavn, fortæller om Nyaarsaften 1721 [4]): »Var jeg med en af mine Kolleger gaaet op paa Slottet for at se det kgl. Herskab spise, som altid gjerne paa den Aften var alle tilladt, og samme Aften paraderede altid det kgl. Hofs Pager og Lakajer i nyt Livrée. Vi bleve da og indladte i det store Spisegemak, men der var den Aften saa stor en Konflux af Tilskuere, at de tilsidst nær havde trængt ind paa det kgl. Taffel, hvorover der arriverede mig en slem Malheur, som stod bagved Herrerne, der spiste ved Taflet; thi da dette anden Gang ved Pagerne med de tilhørende Retter skulde besættes, kom blandt andre en Page med en Sølvskaal fuld af Smør eller Sauce til Stegen, og da han vilde sætte det paa Taflet, snublede han over andres Fødder, saa Skaalen med alt, hvad der var udi, fløj hen paa mig og overalt ilde tilredte min ganske propre, skjønt simple Stadsklædning, og da jeg derved sprang med Force til Side, faldt Skaalen paa Gulvet, saa at Kong Frederik selv rejste sig op for at se, hvad der passerede, hvilket jeg mærkede, og derfor blev staaende urørlig som en Støtte, men denne Malheur gik mig nær, og dog maatte jeg blive staaende, thi jeg kunde for Trængsel ingensteds komme, saa at andre, som trængte sig forbi mig, ligeledes besmittede deres Klæder. Endelig da Herskabet stod op fra Taflet, gik jeg med min Kollega vel ned i Slotskjælderen for at slukke min Sorg med en Draabe god Rhinskvin, men om Morgenen besaa jeg først ret min Elendighed med Bedrøvelse, thi jeg fandt da, at snart slet intet paa mine Klæder var sparet, som jo var besudlet, og

i det ene Kjoleærmes Opslag, som paa den Tid vare store men lukkede, fandt jeg vel $^1/_2$ Pund størknet Smør og Sauce«.

Nyaarsgratulation var i fuld Blomstring og Holberg skriver om den[5]): »Den bestaar i Uddeling af Gaver, hvilke fordres fast som en vitterlig Gjæld. Jeg ønskede gjerne at vide, naar den sælsomme Skik først udi disse Lande er indført; jeg kalder den sælsom, siden dermed gaas saa vidt, at den ringeste Kundskab (Bekjendtskab), som en gemen Mand har erhvervet sig hos en af højere Stand, ligesom autoriserer ham til at fordre saadan Tribut, uden at nogen Regres gives derfor til andre«. Holberg foreslaar derfor, at en fornemme Borger, der skulde give Nyaarsgave til en Haandværksmand, igjen kunde søge denne hos en Rangsperson, og en Rangsperson af sidste Klasse igjen hos højere stillede, og saaledes fremdeles, at Pengene kunde cirkulere og Gaverne ikke blev til Byrde for visse Personer.

Det var dog ikke alene dem, der attraaede Nyaarsgaver, som gjorde Lykønskninger. I »Niels Klim« berettes i Toniani Rejsebeskrivelse: »Nyaarsdag faar de Evropæer en Sygdom, som de Underjords Folk veed intet af. Accidenserne ved denne Sygdom er stor Uro i Sindet, thi samme Dag kan ingen blive længe paa et Sted, de løbe, ligesom de ere galne, fra et Hus til et andet og veed ikke selv hvorfor. Denne Sygdom varer hele 14 Dage hos Nogle, tilsidst blive de trætte og udmattede af den idelige Løben, kommer til sig selv og faar deres forrige Helbred igjen«.

I Fastelavnstiden slog man Gjækken løs. Fra Christian V.s Tid er det bekjendt, at den kgl. Familie og hele Hoffet iførte sig Amagerdragt og kjørte ud paa Amager, hvor de dansede efter Lyden af Sækkepiber og skurrende Violiner og spiste med Træskeer af Ler- og og Trætallerkener.[6]) Udklædning hørte med til Fastelavnsskik, navnlig i Skikkelse af Nar eller Harlekvin med Narrebrixen, af hvilken vi endnu har en Efterligning i Børnenes Fastelavnsris. Men man slog ikke saa lempelig med Brixen som nu med Riset. Tre Hørkræmmerdrenge, der tjente i Boderne under Børsen, var i den Anledning nær komne galt afsted, men et kgl. Reskript af 28. Juni 1726 til Politimesteren tilsiger dem Tilgivelse, »som efter en paaberaabt ældgammel Sædvane med en stor Brix Fastelavns Uge have brixet en anden islandsk Kjøbmands Dreng, saa at han en Tid lang maatte holde ved Sengen«, dog skulde Politimesteren »se hen til, at saadan Uskik herefter vorder hæmmet og afskaffet, paa det at deslige Drenge ikke of-

tere ved saadan deres utilladelige og ulovlige Mishandling skal lemlæste andre Folks Børn og Tjenere«. I Ansøgningen om Benaadning for de tre Hørkræmmerdrenge hedder det, at de »har handlet efter ældgammel Sædvane, som udi Børsens Hørboder har været brugelig, at hver Fastelavnsuge har det været en Vedtægt, at nogle Kjøbmandsdrenge, som forbi Børsen passerede, skulde have Brix«.[7])

Det var ogsaa Borgernes Skik at drage til Amager, for at se paa Fastelavns-Løjerne der, som vedvarede til 1733, da den hollandske Menigheds Præst fik Bønderne til at holde op. Disse Lege bestod i »at indelukke en levende Kat i en Tønde, naar denne var ophængt ved et Reb 6 à 8 Alen fra Jorden imellem tvende Støtter; derigjennem red en Amager efter den anden og med lange Stager, saa som temmelige Spyd, gav hver et vældigt Stød til Tønden, indtil saa længe Bunden gik ud og den beængstede Arrestant slap sit Fængsel efter lang Skrig og Klage, da dens Forløser blev et Aar Kattekonge og af sine Medbrødre holdt skattefri. Deres Tjenestefolk var det ikke tilladt at ride med dem, deres voxne Sønner red hos Faderen, naar han var bleven gammel. Samme Tid havde de en anden Slags Leg, som bestod i at ophænge, ligeledes mellem tvende Stager, en levende Gaas ved Fødderne og at bestryge Halsen med grøn Sæbe, saa den blev ganske glat. Siden red de igjennem og greb den saa længe om Halsen, at den omsider fulgte med, og den Rytter, som beholdt Gaasehalsen i Haanden, blev det Aars Gaasekonge. Slige Daarskaber holdtes fordum pro more et gustu seculi solenniter, og i mange, endog fornemme og høje Tilskueres Nærværelse«.[8])

I den ældste Udgave af »Den Vægelsindede« (4, 1) siger Torben om Lucretia: »Saa pudser hun sig undertiden op som en Majbrud«. I »Barselstuen« (2, 8) siger Øllegaard Sværdfegers, at Barselkonen er saa pyntet, at hun ser ud som en Majbrud. En Majbrud kan være det samme som hvad der endnu i enkelte Dele af det svensktalende Finland kaldes Majdronning, idet der om Foraaret gjøres en Fest for Børnene og en Pige prydes med Blomster og anden Stads. Denne Skik har ogsaa fundet Sted i Danmark,[9]) men snarest er Majbruden den Pige, som Majgreven ved Majfesten pynter med en Krans og derved gjør til »Majinde«.[10]) Fra Jylland berettes om noget tilsvarende ved St. Hansfesten, hvor de kvindelige Deltagere hed St. Hanskoner.[11])

I »Kilderejsen« beskrives de Valfarter, som gjordes til en Kilde

udenfor Kjøbenhavn, og det ses, hvor usømmeligt det gik til der paa den Tid; »i gamle Dage«, siger Jeronimus (3, 7) »gjordes Kilderejserne af Devotion«, men nu var Tonen aldeles forargelig. Man ser af samme Skuespil, at der mødte Bønder, der red Sommer i By (3, 5) og at de flygtende kjørte langs Stranden, til de kom til »den store Kro«. I Intermediet efter anden Akt fremstilles Livet ved Kilden nærmere, men selvfølgelig er Forestillingen indrettet efter Theatrets Krav med at fremstille Processioner, som Virkeligheden næppe kjendte. Beskrivelsen er saaledes: »Theatrum gjøres saa lidet som det kan, saa der præsenteres kun i Førstningen som en Vej til Kilden, hvorhen rejse saa vel Ryttere som Fodfolk med Spande, Krukker og Bouteiller, og kan En have hængende om sig lutter Krukker, andre lutter Bouteiller. De samme kan fare ud af en Side og ind af en anden for at have Anseelse af mange Folk. Tvende Processioner ske af Folk, som holde Takten efter Musik, en af Bønder, som gaar Sommer i By, med Faner og Mundering og Majgrene, den anden af gamle Kjællinger, alle med differente vanskabte Masker gaaende med deres Krykker efter Takten og Krukker hængende ved Siden, for dem spilles et Lirestykke. Derpaa aabnes Fond de Theatre (Theatrets Baggrund), hvor Kilden præsenteres med nogle smaa Telte. Saasnart det aabnes, høres samme Øjeblik en stor konfus Allarm, nogle raabe, andre snakke, andre svinge og smække med Pidske, og Kjællinger slaas om at komme først til Kilden. En blind Mand kommer ind med en Bier-Fiol, hvorefter Bønderne danse. Kilden er et lille Hul paa Gulvet, hvoraf idelig nogle øse Vand, andre med Krukker, andre med deres Hatte«.

Den Kilde, som Kjøbenhavnerne søgte til, har man tidligere antaget for Kirsten Pils Kilde, men det er nu bevist af P. M. Stolpe [12]), at det ikke kan være nogen anden end en Kilde i Nærheden af Gammel-Vartov paa Strandvejen; Kirsten Pils Kilde har uagtet sin nuværende Indskrift om høj Alderdom ikke da været bekjendt for Almenheden. Vartov Kilde, som den hed, er til endnu paa den østlige Side af Strandvejen, et Par hundrede Skridt førend man kommer til Gl. Vartov, paa en Grund, hvor Traktørstedet Kildendal tidligere laa; den findes i en Have tæt op til Landevejen. »Den ser ud som en firkantet Brøndaabning, hvor det aldeles klare Vand uophørlig vælder op gjennem Sandbunden, men den har intet synligt Afløb«. Hvor længe Kilden har været anset som Valfartssted, veed man ikke, men

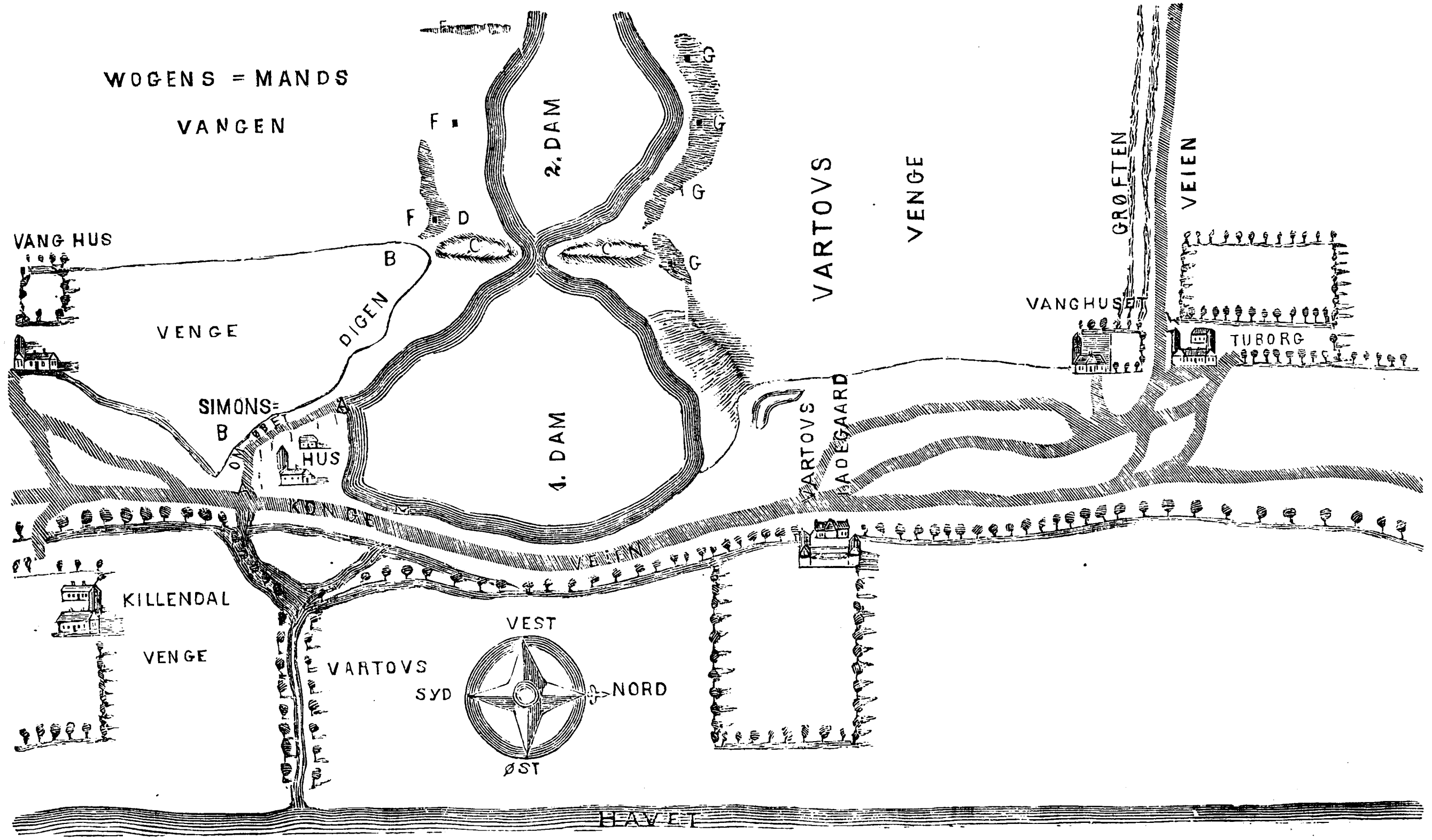

Strandvejen omkring Vartov Kilde. Efter et Kort i Raadstuearkivet.

1621 fik Borgmester Knud Markvardsen af Byen Fæste paa den Grund, hvorpaa Kildendal siden var anlagt [13]). Grunden kaldes her »et Morads med et lidet Stykke Jord« sønden op til Vartov Enghave« og det hedder, at Knud Markvardsen »allerede derpaa har anvendt Bekostning med Fiskevand at grave og Pilestager at sætte«.

1725 hed Stedet Kildendal, men der siges da, at det tidligere hed lille Vartov. Der hørte dertil Frugt-, Blomster- og Kjøkkenhave, en Iskjælder med Lysthus over, med andre Lysthuse og et Vænge. Det var da lejet ud til en Traktør Rische, der i Aviserne anbefalede sig med god Mad og Vin og frisk Luft. Her var ogsaa undertiden Kapskydning.

Det var altsaa ved Kildendal, der St. Hans Aften foregik det samme som der skete ved andre Kilder, nogle søgte Vandet for Helbredelse, men de fleste morede sig, som de bedst kunde. Samtidige Optegnelser viser, at Holbergs »Kilderejse« ikke gav noget forvrænget Billede. Her var Bøndervogne, der kjørte svingende Læs fra Byen, der var en broget Skare af Bønder fra Omegnen og fra Amager, Soldater og en stor Skare Tiggere, der for et Syns Skyld søgte Kilden som Helbredelsesanstalt, men i Virkeligheden kun for at tigge og, som et satirisk Blad udtrykker sig, for næste Nat at drikke Brændevin istedenfor Kildevand. I Teltene dansedes der, men Tonen var i det hele saa uanstændig, at det finere Publikum ikke kom der mere og ingen Familiefædre vilde lade deres Døtre drage derhen, uden naar det som i »Kilderejsen« anbefaledes som eneste Helbredelsesmiddel af den berømte Doktor Theophrastus. At der foregik Slagsmaal og var Tilsyn af Kjøbenhavns Politi er selvfølgeligt [14]).

Musik havde man stor Sands for. Skjønt det navnlig var efter 1728, at Musiken ret kom til Blomstring, saa fremgaar det dog f. Ex. af »Kilderejsen«, at den havde Udøvere især blandt Damerne. 1727 opførtes en offentlig Vokal- og Instrumental-Koncert i Stadt Hamborg i Skindergade, og samme Aar blev der i Anledning af Kongens Fødselsdag givet en Koncert, af hvilken navnlig fremhæves en Fløjtetravers, i Mads Koldings Gaard i Vimmelskaftet, ogsaa kaldet Den hvide Gaard (nu Amagertorv 22, Hjørnet af Valkendorfsgade) [15]).

Man brugte Musik ved alle Lejligheder; der spilledes ved Fester, naar man sad til Bords, saaledes i »Den pantsatte Bondedreng« (2,8); i samme Komedie (3, 2) fortæller den ene Musikant, at han skulde »hen i et Bryllup hos en Skomager, hvor der skal blæses i Trompeter,

naar Gjæsterne kommer«. I »Jean de France» (1,1) paastaas det, at de nymodens Herrer ikke gaar i Kirke, uden der er Musik. Af et Billede i B. Roques Skrift »Danmarks Forlystelser« 1747, hvor et Parti af Havnen fremstilles, ses, hvorledes man sejlede med Musik; saaledes ses i en Baad en Mand staaende i Forstavnen spillende Trompet og 2 andre spillende Bas og Harpe. Ogsaa i private Huse dyrkedes Musik, som det nedenfor nævnes ved Omtalen af Operaer. I Boet efter en Organist Botzen ved Petri Kirke, der døde 1719, findes: et nyrnbergsk Gigenværk, et kuriøst Klokkespil med Fod, et Stavspil, et kuriøst Klavikordium af 16 Fus-Toner, et Elfenbens Klaver med 3 Kor, et Klaverkorpus, et Klavicimbelkorpus, et nyrnberger Skrin, et Pedalklaver, en Harpe, en Fiol. Han har vel nok tillige været Instrumentmager. Men desuden findes Instrumenter i fornemme Boer, saaledes efter den 1717 afdøde Etatsraad og Borgmester Andreas Jakobsen en Stokfiol, en forgyldt Porsol, et Klaver. 1719 nævnes en Citrinke med Foderal, en Kukkuk, et dobbelt Klaver, 1725 Spinet med Malmlod (kostede 38 Rd.).

Byen havde en Stadsmusikant, der med sine Svende havde Eneret til at spille for Betaling ved borgerlige Fester, men det var meget langt fra, at man kunde nøjes med ham. Af et Andragende fra Stadsmusikant Just Henrik Beichsted af 5. Januar 1715 ses det, hvor meget »Fuskere« gik ind i hans Næring:

Nogle Fuskere havde søgt om at maatte betjene Christianshavns Kirke med Musik, men han havde Magistratens Erklæring om, at han havde betjent sin Musikanttjeneste saavel i Kjøbenhavn som i Christianshavn upaaklagelig; samme Tjeneste var ogsaa meget ringe, »idet Folk af ringe Stand ikke have Raad til noget til Musikanter at depensere og andre af højere Stand og bedre Vilkaar ikke uden Aarsag i saa Maade det meste muligt menagere«. Han beklagede sig derfor over, »hvorledes de mangfoldige paa Instrumentalmusik her i Staden værende Fuskere, som er over 100 Personer i Tallet og er bestaaende af endel Artilleribetjente, Soldater, Tamburer, Baadsmænd og andre Løsgængere af den borgerlige Stand foruden de her sammesteds ved Garnisonen, ikke alene hemmeligen, men endog med aabenbar Vold indtrænger sig udi mit lovlige Embedes Forretninger paa de Steder, hvor jeg med Instrumentalmusik er berettiget til Bryllupper og Værtskaber at opvarte og betjene og uden Forskjel, hvad heller Brudgommen eller Bruden er af borgerlig Stand eller ikke, saa at de

nu udi nogle Aar og fornemlig siden Pestens Tid offentligen og ligesom de derfor kunde have Eders kgl. Majestæts Haand og Segl, ikke aleneste har søgt og antaget ovenbemeldte mig tilkommende Forretninger, men endogsaa udi visse sammenrottede Partier ukaldede har indvæltet sig paa mine Folk, hvor de allerede var antagne, taget Instrumenterne fra dem, sat dem udenfor Døren og saa derpaa med Trusler og Løfter formaaet Brudgommen eller Værten til dem udi mine Folks Sted at antage, med Forsikring, at de vilde staa dem for al den Straf, de derfor skulde komme til at lide«, idet de forklarede, at hans Ret kun strakte sig til de Steder, hvor Bruden var af borgerlig Stand og Brylluppet stod i et borgerligt Hus. Saaledes »naar en Brud, endskjønt af borgerlig Stand, ikke saa lige kan holde sit Bryllup i en Borgers Hus formedelst en og anden Aarsag, at de enten kan leje Værelser hos andre til Brylluppets Holdelse eller og kan have Venner af anden Stand, som, imedens Brylluppet staar, kan laane Brudefolkene Hus, eller og naar Brudgommen er aleneste en Borger og Bruden ej af Borgerstand, men Brylluppet dog holdes i en Borgers Hus, jeg da ikke kan tilholde mig saadanne Bryllupper, endskjønt jeg dertil kunde være kaldet«. Han maatte i det mindste holde 6 dygtige Svende »med fri Kost og Kammer og endel af Betalingen for at kunne betjene Kirkerne, celebrere Kongens Fødselsdage og Baccalaurei og Magistergradens Inauguration paa Akademiet«. Politimesteren havde hjulpet ham med Politibetjente, og Fuskerne fjernede sig og holdt sig borte, saalænge disse var tilstede, men aldrig saa snart var de gaaet, førend de igjen med Trusel og Skjældsord anmassede sig Forretningen, og stævnedes de for Politiretten, vilde de ikke møde eller henskød sig til andre Retter. »Jeg vil ikke tale om, at disse Fuskere ofte har overfaldet mine Folk paa Gaden med Hug og Slag, ja undsagt mig selv paa Livet og kommet til mig i mit Hus for at udfordre mig for Haanden, med mange flere Insolenser, som vilde blive for vidtløftig at mælde«. Han søgte derfor om at faa Eneret til, naar en af Brudeparret tilhørte Borgerstanden, at maatte betjene dem med Musik i Stadens Kirker eller i Hjemmet, naar de blev kopulerede der af en af Stadens Præster [16]).

16. Januar 1728 fik Stadsmusikanten Andreas Berg nogle meget fordelagtige Privilegier, ifølge hvilke de, der vilde have Musik til Bryllupper, kunde akkordere med ham om hans Betaling, men hvis de ikke benyttede hans Tjeneste, skulde de alligevel give ham noget

vist. Af formuende og velhavende Folk skulde han have 2 Rd., af Kunstnere, Professionister og Haandværksmestre, Skippere og Brændevinsbrændere og deres Lige 4 Mark til 1 Rd., af Kjældermænd, Øltappere, Skibsfolk, Arbejdsfolk, Daglønnere og andre af ringe Stand og Vilkaar 4 Mk. og af Folk af meget ringe Kaar 1 til 2 Mk. For at han kunde være forberedt, skulde man mindst 2 Dage i Forvejen bestille hans Musik. Herom udstedte Politimesteren en Plakat 22. Jan. 1728 med Tilføjelse, at Stadsmusikanten formente, at »de, der tilsnige sig hans Brød, indbilder honette og brave Folk, han er for kostbar og saaledes fører sig selv og andre i Pengespilde (nemlig Bøder), saa lader og bemeldte Berg tillige hermed alle og enhver forsikre, at naar de til lystige Forsamlinger hans Tjeneste forlange, skal Akkorden om 3, 4 à 5 Personer paa lang og kort Tid, efter enhvers Behag, blive saa billig og moderat, at de med lige Summa af ham som Uberettigede skal vorde betjent«. Det er mærkeligt nok, at man kunde benytte Politimesteren til at gjøre Reklame for sig.

Den Skik, at bringe Damer Serenader udenfor deres Vinduer, maa ikke have været ukjendt, men blev som noget for vor Natur fremmed og en fra Syden indført Skik, der ikke fæstede Rod, ikke ret paaskjønnet. Det er ikke alene Holberg, der omtaler Serenaderne, men ogsaa andre samtidige Digtere, saa Sagen maa være sikker nok. Saaledes siger F. Horn:

»En anden, som var og hentaget i en Pige,
hver Aften spille lod paa Fløjte, Harpe, Gige
for hendes Vindue«.

At Holberg lader Serenader fremkomme i »De Usynlige«, beviser intet, men i to saa kjøbenhavnske Komedier som »Den Vægelsindede« (2, 16) og »Jakob von Thybo« (4, 10) vilde han ikke have ladet dem fremstille, hvis de ikke kunde have foregaaet. De Paagjældende blev dog kun daarlig lønnede for sligt, thi paa begge Steder slaas Musikanterne over med ildelugtende Vand og Damerne bliver fornærmede over den Skam, der tilføjes dem, idet de anser Serenaden for at krænke deres Ærbarhed, ved den Opsigt, den maatte gjøre; i den ældste Udgave af »Den Vægelsindede« bruger Lucretia et endnu stærkere Udtryk om, hvor dybt hun følte sig saaret, men vel at mærke, efter at hun tidligere paa Dagen havde samtykket i at tage derimod, og saaledes var det dog næppe ligefrem Tegn paa, at de Damer, der blev hyldede paa den Maade, var af tvivlsomt Rygte.

Af Danse kjendte den gamle Slægt Menuet, som Magdelone danser i »Jean de France« (1, 6), og Folie d'Espagne; i »Maskeraden« (1, 3) siger Magdelone: »Jeg har kunnet danse alle Danse i min Ungdom indtil Folie d'Espagne«, hvorpaa hun synger og danser den. Den dansedes af én Person og maatte udføres med stor Gravitet. I Epistlerne siger Holberg mange Aar efter: »Nu lader man sig nøje med en simpel Menuet, da man tilforn betjente sig af adskillige Danse, som Passepied, la Bourré, item adskillige andre og endeligen endte med Folie d'Espagne, hvilken sidste Dans bestod udi adskillige Variationer, saa at der fast behøvedes lige saa lang Tid til at doktorere (tage Doktorgrad) udi den Videnskab som enten udi Filosofi eller Medicin, thi naar en kom ud af Danseskolen, førend han havde absolveret sin Folie d'Espagne, blev han anset som en Desertør«. Et andet Sted fortæller han, at en Rigadon eller Folie d'Espagne og en engelsk Dans sker med lige Fornøjelse, naar Musiken er lige god, »ja at den sidste sker med større Lyst, ses deraf, at de første ere komne af Brug og man nu om Stunder finder alene Smag udi Menuetter og engelske og polske Danse, efterdi disse ske med mere Magelighed, da hine derimod ere ligesom at danse paa Stylter« [17]).

Da Henrik i »Maskeraden« (2, 1) gaar i Søvne, raaber han: »Nok en Kop Kaffe. Nu ingen Menuet mere, lad os faa en engelsk Dans, spil op Kotillonen. Ej Lapperi, ikke den Kotillon, den ny er det, som jeg mener«. Han raaber dette hen i Vejret, men mener selvfølgelig vel ikke, at engelsk Dans og Kotillon er det samme, den sidste er selvfølgelig en fransk Dans. Dog siger Henrik i »Uden Hoved og Hale« (2, 5): »Vi har øvet os i den ny engelske Dans, som kaldes Postillon eller Castillon«, men det er vel med Vilje, Holberg her lader den mindre kyndige Tjener gjøre denne Forvexling, thi selv synes han at have godt Bekjendtskab til Dansekunsten. Samme Sted taler Henrik om, hvorledes han istedenfor at sidde i Vognen og vente paa sin Herre, der er paa Maskerade, tager en Maske paa og danser Engelskdans med Herren, der ikke kjender ham. Han fortæller ogsaa, hvorledes han somme Tider faar Kusken med, der til Nød kan danse en Polskdans, og hvor net en Korsedans David Skolemesters Goldamme kan danse.

Korsedans omtales ogsaa i »Jean de France« (2, 4), hvor Arv kalder den Menuet, som Jean og hans Moder opførte, med dette Navn. Den kjendes endnu i Norge, thi i Aasens norske Ordbog for-

klares den som en Dans, hvor flere Personer løber krydsvis om hinanden. Det er vel den, der her i Landet ved 1780 hed Krydstur; da dansede Ungdommen Menuet, Sextur, Firetur, Krydstur, lang Skotsk, Molinasko, Ril, Kyssetur og Kehraus [18]). I »Maskeraden (2, 4) nævnes Hanedansen, der omtales som en langvarig Dans og antages for at være den samme som Tolvtur [19]).

Polskdans havde tidligere været paa Mode; det er optegnet, at 1647 dansede en Biskop i Fyen denne Dans ved sine Sønners Bryllup. Nu var den gaaet tilbage i Anseelse. Det var den, som Folk af Bondestand, saasom »Den pantsatte Bondedreng« (3, 5), »Jeppe paa Bjerget (3, 3) og Kusken i »Uden Hoved og Hale« (2, 5) kjendte, men finere Folk dansede den ogsaa som Leander i Abracadabra (1, 6), der raaber: »Spiller op en lystig Polskdans derinde, I Herrer Musikanter, vi maa lade Fiolen sørge«. Den var ej heller ganske gaaet ud af Mode blandt finere Folk, da Holberg skrev sine Epistler, som vi ovenfor har nævnt, men som Bondedans holdt den sig i Jylland til Midten af dette Aarhundrede, hvor de Gamle altid skulde have en Polsk, naar de skulde være med.

I Epistel 72 (udkom 1748) skrev Holberg: »For 20 Aar siden dansede den hele Stad, saa at man maatte forskrive Musikanter, hvorpaa Landet udi saadan Tilstand havde stor Mangel, strax igjen blev den hele Stad musikalsk, men ingen vilde danse. Man haver en Tid set Indbyggerne lystige som Kalve, en anden Tid ærbare og alvorlige som gamle Katte«.

Maskerader havde allerede været brugte ved Hoffet i Christian IV.'s Tid og var vedblevne at være en Hofforlystelse i de følgende Kongers Tid, de tiltog i Hyppighed i det 17. Aarhundredes Slutning og især i det 18.'s Begyndelse. De er vistnok ogsaa efterlignede af Borgerfolk, thi i »Maskeraden« (2, 2) siger Leonard, at han selv har opfordret sin Datter til at gaa derhen, thi »jeg er aldrig for at nægte unge Mennesker uskyldig Lystighed, som jeg selv i min Ungdom har øvet«.

Offentlige Maskerader har man dog ikke kjendt, førend Etienne Capion, samtidig med Privilegiet paa at holde Theater, 12. Maj 1721 fik Tilladelse til »at holde ugenlige Assembleer for de af vore Hof- og andre Cavalierer, samt flere, af hvad Stand de og ere, som det kunde forlange og did vilde komme, dog at alting derved paa tilbørlig og sømmelig Maade tilgaar«. I det ny Theater i Lille Grønnegade

kom saadanne Selskaber i Gang fra Begyndelsen af 1722. Disse Assembleer blev strax til Maskerader, men man kunde ogsaa møde uden Maske; der spilledes ogsaa Basset, et Hasardspil. Adgangen betaltes med 24 Sk., hvorfor man tillige fik The, Kaffe og Chokolade.

Da Capion gik fallit, forsøgte enkelte af Skuespillerne at skaffe sig en Indtægt ved at forny Maskeraderne. Saaledes indbød Ulsøe ved en trykt Plakat af 24. Marts 1723 til en Assemblée 5. April Kl. 5 i Komediehuset i Lille Grønnegade. Deri stod:

»1. Bliver enhver, som vil i Salen indfinde sig, opvartet med The, Kaffe og fri Musik og ellers, saa vidt muligt er, til Fornøjelse akkomoderet, og betales da pro persona 2 Sletdaler. 2. Skal der foruden den ordinære Musik, de Lysthavende til desto mere Fornøjelse, gjøres en smuk Musik med 5 Viol de Gamber af maskerede Personer. 3. Bliver en smuk Sølv-Snustobaksdaase opsat, hvilken den højstkastende som en Gevinst strax vorder præsenteret. 4. Kan enhver, baade Fruentimmer og Mandspersoner, være maskeret. 5. Nyder alle honette Fruentimmer fri Entrée, dog at de tilforn ville behage at forsyne sig med mine Billetter, som kan affordres i mit Logemente hos Gjørtleren Msr. Callenberg i Klareboderne. 6. Enhver Person i Logen giver 2 Mk., ellers betales for en hel Loge 1 Sldlr., paa Galleriet gives 1 Mk.«

Om Capion maaske i Slutningen af Aaret har kunnet gjenoptage sine Maskerader og Assembléer, har de ikke havt lang Varighed, thi 10. Febr. 1724 bekjendtgjorde Politimesteren efter kgl. Befaling, »at ingen publike Maskerader maa holdes undtagen af en eller anden høj Minister eller Personer af Distinktion«. Grunden til dette Forbud antager Werlauff med Rette for at være Hasardspillet, der blev drevet paa Assembléerne, thi i samme Politiplakat blev det forbudt i The- og andre Skjænkehuse at holde Bank à la Basette.

Allerede 1710, da Prins Karl vilde have sin Skriftefaders Betænkning, om han med god Samvittighed kunde være tilstede ved Hoffets Maskerader, udtalte denne sig ikke absolut derimod, men han ytrer dog, at ved den Slags Maskerader, »hvor enhver uden Distinktion maa komme, gemen Kanallie, som ikke burde tillades at være blandt høje, fyrstelige Personer, løber tilsammen, drikker sig fulde, med uhøviske Ord, letfærdige Miner og i andre Maader giver Forargelse«, var det at ønske, de aldrig var til, da de gav Anledning til Mørkets Gjerninger og mange unge Mennesker blev forførte. Disse Hofmaske-

rader havde altsaa tildels været offentlige. Da Holbergs »Maskerade« blev givet, var Forbudet mod Capion lige udstedt, men i Stykket nævnes denne (3, 9) følgelig som den, til hvem man henvender sig for at faa Adgang. Henriks Forsvar for disse har sikkert moret mange og Stykket gjorde som bekjendt stor Lykke; det var et Lejlighedsstykke i rette Tid. Den ædruelige Samtids Dom over Maskerader udtaler Leonard (2, 3) saaledes: »Jeg fordømmer ikke Maskerader, fordi de ere Maskerader, men fordi der gjøres Vane deraf. Unyttig Tidsfordriv og Børneleg ere undertiden saa fornødne for visse Folk som Mad og Drikke, og Maskerader, foruden at de forfrisker tungsindede Folk, ere af en sær artig Invention, thi de forestiller Menneskene i den naturlige Lighed, hvorudi de vare i Begyndelsen, førend Hovmod tog Overhaand og et Menneske holdt sig for god at omgaas med et andet, thi saa længe Maskeraden varer, er Tjeneren lige saa god som Herren. Jeg fordømmer derfor ikke Maskerader, men disses Misbrug, thi at gaa tre Gange om Ugen paa Maskeraden er at sætte sine Midler til, er at sætte Helsen til, er at stjæle tre Dage bort af Ugen, ja undertiden hele Ugen, thi unge Mennesker kan ved idelig Svir og Døseri blive ganske ubekvemme til Forretninger. Man ser derfor ingensteds reglerede Maskerader hele Aaret igjennem. At danse nogle Gange om Aaret enten med bedækket eller blottet Ansigt er intet ondt, men at danse hele Aaret igjennem kan gjøre den bedste Stad til en Daarekiste«.

Af Kortspil var L'hombre nylig indført og ikke kjendt af de gamle; i »Jean de France« betegnes det som alamodiske Kavallerers Spil, og den politiske Kandestøber siger: »Der er et vist Spil, som kaldes Allumber, jeg vilde give hundrede Rigsdaler til, at I og vor Datter Frøken Engelke forstod det«. Det spilledes altsaa ogsaa af Damer. I »Den Vægelsindede« siger ogsaa Lucretia (2, 6): »Jeg maa tælle efter mine Penge, hvor meget jeg tabte i Cinqville idag«. Cinqville er L'hombre spillet af 5 Personer[20]). I »Den Vægelsindedes« første Udgave (5, 4) siger Torben: »Nu viste hun mig i Byen efter ny Kort til at spille Remise med iaften eller Marthedorn, hvad man kalder det«; det er Misforstaaelse af Udtrykkene i L'hombre. Simplere Spil var Lanter. I »Henrik og Pernille« (2, 2) ytrer Arv om Henrik: »Han plejer at gaa til Kristoffers paa Hjørnet. Jeg er bange, at han sidder udi en Lanter til Ørene«, og i »Gert Westphaler« (1, 2) klager Gert over at istedenfor at tale om alvorlige Ting i Selskaber

gaar det ud paa en Forkering og Lanter. Lanter var et Slags Femkort, der spilledes af 3 til 6 Personer; den, der fik 5 Kort af samme Farve, havde Lanter og vandt; at sætte Bet kaldes at bødle og det vigtigste Kort hedder Pamphilius[21]), deraf Udtrykket »en Lykkens Pamphilius«.

Det nys nævnte Forkering spilledes paa et Dambræt med 5 Brikker. Navnet kommer af, at man ved et uheldigt Kast kan forandre det bedste Spil til det sletteste[22]).

Et Terningspil Cinque et neuf spilledes paa Værtshuse; I »Den ellevte Juni« (1, 5) opfordrer Skyldenborg en Tilrejsende til at spille dette med ham, men man ser, at dette Spil ikke altid gik ærlig til, idet man havde falske Terninger; den Jesper Bendrejer, der her siges at have gjort dem, Skyldenborg havde, var sikkert en virkelig Person.

Den Maade, som Skyldenborg anvendte med at lokke Folk ind i Beværtninger for derved at blanke dem af i Spil, var greben ud af Livet; man sammenligne f. Ex. hans Udtryk med dem, der bruges i nedenfor anførte Plakat.

Der indkom nemlig »fast daglig« Klager fra Bønder, Søfolk »og andre fremmede rejsende enfoldige Folk, hvorledes de af ubekjendte Personer, under Foregivende af Bud eller Ærende, som de ved dem paa Hjemrejsen agter at lade bestille, henføres i visse Værtshuse og Kjældere, der de af samme baade lokkes og trues til udi Spil sig at indlade, hvorved de paa adskillige sær bedragelige og underfundige Maader tabe alt, hvad de hos sig have, og omsider, naar paa sligt klages, forevender saavel Værten som Værtinden udi Huset til Undskyldning, at dem saadanne bemeldte Personer, som paaklages, har været ubekjendte med mere andet«. Det blev derfor ved Politiplakat 16. Okt. 1727 forbudt Værterne at tilstede Underofficerer, Soldater og Matroser eller deslige Folk at spille Kort eller Tærninger, langt mindre være i Kompagni med dem i noget Spil. En anden Klage over Værtshusene indeholder samme Plakat, i det det idelig befindes »udi en stor Del Huse og Kjældere, hvor Øl og Brændevin skjænkes, hvorledes saavel under Gudstjenestes Forretning paa Søn- og Helligdage som og om Nattetider, ja endog ofte særdeles sildig om Natten skal befindes udi bemeldte Værters Skænkestuer endel af de Militære siddende ved Tobakssmøgning samt Øl- og Brændevins-Drikkeri, ja iblandt og ved Kort og Tærningespil«. De Militære maatte ikke være ude af deres Kvarterer efter Tappenstreg og naar de derfor blev

forfulgte af Vægterne, der havde dem mistænkt for ulovlig Gjerning, »har merbemeldte Militære strax vidst et og andet Hus eller Kjælder, hvorhen at tage sin Tilflugt, som og Værten, næppe førend den forfulgte Døren har paabanket, strax har været rede og færdig for ham at oplukke, som billig maatte give en Mistanke om en hemmelig sluttet Sammenhandling mellem Borgeren og den Militære«.

1725 havde Kongens forrige Livkarl Villars og Major Kyhler »ved usømmelig og stærk Drik« forledt den brunsvigske Agent Rentz til Spil og derpaa ved Hug og Slag tvunget ham til at udstede en Vexel til dem paa 692 Dukater.[23])

Man spillede ogsaa paa selve Gaden. I en kgl. Forordning af 10. Jan 1685 hedder det, at der paa Gaderne »imellemstunder findes Doblere og Spillere at udstaa, som ved en og anden Træk i Spillet sig mange, fornemlig unge Folks hos sig havende Midler liderligen tilbringer og til Ungdommens Forførelse skadelige Anledninger giver«; dersom »deslige Doblere og Spillere saavel som Lykkepottemænd herefter skulde findes enten paa Gaderne eller i Husene her i Staden noget Spil eller Dobbel uden sær Bevilling at anrette«, skulde deres Varer konfiskeres. Dette Forbud gik i Forglemmelse, til 29. Maj 1724 vidnede en Politibetjent, at til Pintse blev det 3 Aar siden han af Politimesteren var bleven beordret til at fordrive dem, som stod paa Fisketorvet ved Stranden og spillede Terninger, men de Spillende, der var baade Over- og Underofficerer, omringede ham med Stokke og dragne Kaarder, saa han maatte retirere til Slotsvagten[24]), der var tæt ved Højbro. Ved Forordning af 10 Marts 1725 blev det Militære forbudt »paa Pladser og Stræder at holde Spillebænke eller noget Spil at bruge.«

Keglespil var ogsaa kjendt. I »Jakob von Thybo«, (4, 6) siger Kristof, at han har været i Mester Daniels Have, hvor han drak for 2 Mk., som han vandt ved at slaa Middel-Kegler og 8 om Kongen. Hvis Mester Daniels Have har ligget paa Christianshavn, som nogle tror[25]), da boede i Kongensgade, nu Vildersgade, 1722 Klejnsmedmester Daniel Buch i nuværende Nr. 38, men der var Grunden ikke stor nok. Derimod findes i S. Anne Kvarter 1694 i Skattemandtal som Ejer af Nr. 156 med hosliggende Have Skrædermester Daniel Vighorst. Da her nu i Aarene 1720—30 nogle Gange foruden Ejeren, der da var Kaptejn Daniel Vighorst, opføres en Øltapper, der var det Borgerskab, man da skulde have for at drive Beværtning, er det

tydeligt, at Beværtning er dreven i Forening med Haven, der undertiden opføres som særlig Ejendom. 1743 boede her en Vintapper. Af de gamle Planer ses det, at Grunden var 126 Alen dyb, og at Haven, der laa bag ved Gaarden med en snever Indgang fra Borgergade, var 72 Alen lang. Det er nu Nr. 77 i Store Kongensgade. Navnet bevaredes længe, thi Rahbek (født 1760) hørte i sin Barndom Tjenestepigerne synge en Vise, hvori bl. a. stod:[26])

Om nogen mig spørger,
hvorfore jeg sørger,
da vil jeg ham svare,
min Kjærest er død.
Jeg lod ham begrave
i Mester Daniels Have,
og der skal han ligge
til Sommer igjen.

Der var flere Keglebaner. 27. Maj 1726 afsagdes der ved Politiretten Dom over nogle, der under Aftensang havde spillet Kegler i Martin Zuslags Have, der af Skattemandtallene ses at have været en Del af daværende Nr. 145 i Store Kongensgade, men da denne Grund var saa stor, at den gik lige fra Gothersgade til nuværende Nr. 39, kan vi ikke paavise den bestemt.

Paa Blegdamsvejen nævnes forøvrigt 1724 en Mr. (Monsieur) Daniel Pedri, der havde et Katuntrykkeri. Paa Thehuse spilledes ogsaa Billard, der oftere nævnes; saaledes maatte en Theskjænker Oluf Nielsen ved Stranden 1710 give Bøde, fordi der hos ham var spillet i Kirketiden. En Billardholder hed Billardmester.

I næsten ethvert Hus var et Brætspil med Brikker og Tærninger, undertiden et Pukkebræt. Man kjendte ogsaa Lotterier, men ikke saadanne, der blev trukne til bestemte Tider. I »Kilderejsen« (3, 7) tales om Lotteriernes daarlige Fremgang. Man benyttede sig nemlig af Spillesygen paa enhver Maade til Fremme af et eller andet offentligt Anliggende. Saaledes oprettedes et 1720 til Indløsning af Pengesedlerne, og Embedsmændene fik Befaling om efter deres Stilling at tage et vist Tal Lodder; 1721 spilledes til Fordel for de Vandlidte i Mærskegnene, og saaledes var der næsten hvert Aar et eller andet offentligt Lykkespil. Skomagerlavet fik 1725 Tilladelse til at indløse sin Gjæld paa denne Maade, med et Spil paa 12000 Lodder, men det gik saa daarligt, at det 1728 blev indskrænket til 6000 Lodder[27]).

De første kgl. Lotterier havde, som omtalt, daarlig Fremgang,

men man forstod sig den Gang ogsaa paa »Reklame«, hvorfor der den ene Gang efter den anden indrykkedes følgende i Aviserne 1721:

»Saasom Indtegningen udi det kgl. kjøbenhavnske Lotteri mærkeligen avancerer Dag for Dag saavel her i Staden som overalt i begge Rigerne og man med forderligste formoder at være i Stand til at bestemme en Tid til Trækningen, saa vilde de Lysthavende behage fremdeles betimeligen at indfinde sig, paa det at ikke nogen, som kunde have Lyst til at indsætte i bemeldte Lotteri, skulde siden komme for silde.«

Der blev nemlig i dette Aar oprettet et nyt paa 10,000 Lodder, delt i forskjellige Klasser, med baade store og smaa Lodder. Derfor siger Værten i »Den pantsatte Bondedreng" (2, 3): »Et Værtshus er ligesom et Lotteri; der falder en Hob Nitter og slette Gevinster, men denne Paltsgreve er som et af de store Lodder udi den femte Klasse, der maa bøde paa det andet.« Disse kgl. Pengelotterier gjentoges flere Aar, ofte 2 Gange om Aaret, og der blev trukket 2 Dage hver Maaned, ved femte Trækning spilledes der derimod en 14 Dages Tid, og der faldt Lodder paa 4000 og 6000 Rdl; de mindste var $2^1/_2$ Rdl. 1725 bortspilledes en Hovedgaard paa Laaland med 295 Tdr. Hartkorn Bøndergods, der blev vundet af en Officer.

Da det var blevet Mode, at enhver, der vilde være Kavaller, maatte gjøre en Udenlandsrejse, især til Paris, førte dette med sig, at Smagen ogsaa for franske Retter og forfinet Levemaade bragtes hjem. Det gik ikke vore unge Herrer som Ungdommen i Holland; »Myn Heer Kalfs Søn udi Zaardam«, fortæller Jeronimus i »Jean de France« (1, 1) rejste udenlands for nogle Aar siden, førte sig op som en Prins, trakterede Ministrene ved alle Hoffer, men saasnart han kom tilbage igjen, solgte han Hest, Vogne, Kusk, Lakajer og sin hele Stads og tog sin gamle Zaardamske Bondekjole paa igjen«. En Mængde franske Kokke havde nedsat sig i Byen, sandsynligvis for en Del hidlokkede af den reformerte Menighed, som de vel tilhørte; denne tilførte Byen en Mængde driftige Borgere, saaledes var 1715 de 4 Vinhandlere Gert Ackerman, Herman Fabritius, Peter Abestee og Alexander Ross reformerte, om hvem det hedder, at de havde tjent sig frem i Lavet som Drenge og Svende, medens en femte Vinhandler

Johan Bek, der da søgte om Borgerskab, ikke havde tjent her[28]). Af fremmed Nationalitet var ogsaa Vinhandler David Courtout, der nævnes ved samme Tid.

I »Jean de France« (3, 1) siger Jean, at han vil spise til Middag hos Peche, og Pierre spørger, om han ikke vilde heller spise hos Mester Jakob, hvor man fik bedre Mad for billigere Pris. Men dette vil Jean ikke, alene det danske Navn afskrækker ham; »dersom der ingen fransøsk Kok var i Byen, maatte jeg svelte ihjel«, hvortil Pierre spydig bemærker: »det er sandt, Maden smager vel hos de franske, eftersom man faar saa lidt alle Tider, thi intet opvækker mere Appetiten, end naar der er kun lidt i Fadet.« Han gjør derefter opmærksom paa, at der er en anden fransk Kok ved Navn Cabo. I »Jean de Fransc« (2, 3) siger Martha, at hun har tjent hos den fransøske Kok i Pilestræde; denne sidste var ingen anden end Etienne Capion, der i Skattelisten for 1717 kaldes Monsieur Capiun, fransk Kok; han boede i nuværende Nr. 8 i Pilestræde, ligesom ogsaa næste Aar; men 1722, da Komedien blev spillet, var Marthas forrige Principal Direktør for de danske Skuespil (se senere).

Af disse Spiseværter har Peche ikke kunnet findes; der boede vel paa hin Tid i Pilestræde (nuværende Nr. 11) en Etienne Peche, der var Florvæver, men han angives ikke som andet; maaske er det Vinhandler Bex, hvis Navn Jean de France giver en fransk Form.

Mester Jakob maa have været en vel anset dansk Spisevært; i »Republiken« (1, 13) siger Henrik: »Jeg vil idag spise hos Mester Jakob, der faar jeg et godt Maaltid for mine Penge, og hvis han ogsaa er bleven Politikus, kan jeg i det ringeste komme til at spise frit. Adieu saa længe, gak du kuns ind og spis dine Ærter, idag smager mig intet uden Kapuner«. I »Moralske Tanker« (1744) taler Holberg S. 37 om »Ødere, hvis Skaal med Ærbødighed bliver drukket paa de Gjæstebude, som ikke koster ham selv en Skilling, men som sker alene paa en Nordrups, en Tujons og en Mester Jakobs Bekostning, hvilke ingen Tak bekomme derfore, men nyde alene Ret og Ære til at kræve Penge for de forskudte Varer«. Han kan være den Kok Jakob Gotske, der boede i nuværende Nr. 21 i Dybensgade.

Pierre Cabot nævnes 1714 som Vinhandler[29]), men 1717 som Theskjænker og boede i Admiralgade (nuværende Nr. 18 og 20), senere nævnes han i førstnævnte Egenskab som boende i nuværende Nr.

28 ved Gammel Strand. 1726 boede hans Enke i nuværende Nr. 42 paa Kjøbmagergade.

En anden Vært, der nævnes i Komedierne, var Mathieu Toyon. Denne havde i 14 Aar været i Tjeneste hos Hertugen af Würtenberg, der var dansk General, og siden i 4 Aar hos Gehejmeraad Wibe, men da denne rejste til Norge, vilde han ikke følge med, da han ikke der kunde holde den reformerte Religionsøvelse. Da han nu kunde faa et Værtshus overdraget af Jørgen Jørgensens Enke i Højbrostræde (det laa i den Side af Strædet, der blev nedlagt til Højbroplads, og var oprettet 1687 til Modtagelse af »rejsende Kavallerer og andre fornemme Folk«), saa vilde han til dets Udstyrelse anvende alt, hvad han havde fortjent i 20 Aars Tjeneste og arvet efter sine Slægtninge i Holland, vilde forskrive Vine, kjøbe fornødne Møbler og forsyne sit Hus med alt, hvad der hørte til et stort Værtshus, »saadan som man ellers allevegne andensteds finder og saadant et, som bør være udi en kongelig Residensstad« Han fik herpaa kgl. Privilegium 17. April 1722 med Tilladelse til at skjænke og falholde alle Slags Øl og Drikkevarer samt Vine i smaa og store Partier, hvorimod han skulde være forpligtet til at holde gode og oprigtige Varer og akkomodere for billig Betaling med Spise saavel de ankommende Fremmede som de ved Hoffet værende Kavallerer samt Officerer og andre. At de danske Skuespillere ogsaa søgte til ham, ses af »Den danske Komedies Ligbegængelse« (Sc. 5), der skildrer, hvor daarlig deres Tilstand var:

> »Da Hunger nogle drev til Jylland, Fyn og Norge,
> da truede Tyon ej Draabe Vin at borge«.

Et andet Sted, hvor man blev »herlig trakteret«, var hos Charlotte, der nævnes i første Udgave af »Den Vægelsindede« (2, 3).

Hvad Tale en ved Spisehusene fordærvet Gane kunde føre, fremstiller Holberg levende i Apicius i »Den Vægelsindede« (2, 2): »Det var pardieu billigt nok. Lad mig se: En Hønsesuppe med Boller, en kalkunsk Hane, et Fad Karper, et Fad Karudser, en Mandeltærte foruden adskillige smaa Biretter, for 1 Rigsdaler pro Persona. Man kan jo aldrig anvende sine Penge bedre; det var og en herlig Rødvin, vi havde, saa pur, saa syver, som man kan faa den i Bordeaux; den rinske Vin derimod synes mig ikke saa vel om. Jeg kunde strax smage, hvor man havde hentet den, jeg vil ikke rose mig selv, men det kan jeg sige, at saasnart jeg faar en Vin paa min Tunge,

skal jeg ungefær sige, om den er fra Abestee, Bech, Soel, Fabricius eller Biil. Jeg hører ellers, at man skulde have faaet en skøn Vin i de tre Rømere, der vil jeg hen for at prøve den. Kunde jeg have det hele Aar igjennem slige Dage, som jeg har haft i disse 8 Dage i Rad, byttede jeg ikke Stand med en Kurfyrste, thi jeg har spist hver Aften Harer, Agerhøns, Østers. Østers maa ikke stuves uden deres egen Sauce, ellers vil jeg ikke rejse mig op for dem,« o. s. v.

En Kontrakt mellem Toyon og Etatsraad Wernicke, der havde været ansat ved Gesandtskabet i Paris, viser, hvad en Modeherre vilde spise til daglig. Toyon forpligtede sig ved en paa Fransk forfattet Overenskomst til at give ham hver Dag til Middag Suppe med Ris eller Roer eller Kaal eller Krebs eller Lindser eller lignende; derpaa en kogt Ret, en Ragout og en Steg, saa afvexlende og saa vel tillavet, som han kunde. Til Aften skulde han have en Suppe eller Krebs eller anden Smaating efter eget Ønske samt 2 Flasker god Rødvin om Dagen[30]).

Vindrikken var nu imidlertid ingen fransk Mode, det var en gammel Skik, og det er ovenfor omtalt, hvorledes de gamle Borgere tilbragte Aftenerne paa Vinhusene.

Af de i »Den Vægelsindede« nævnte Vinhandlere omtales Johan Bex, der ogsaa kaldes Bek, 1724, da han og hans Hustru Margrethe Acherman oprettede gjensidigt Testamente[31]). Om den Gert Acherman, der foran nævnes, var hans Svigerfader, eller den Johan Acherman var det, hvis Enke 17. Marts 1724 fik kgl. Tilladelse til at sidde i uskiftet Bo efter ham, vides ikke. Han boede i Højbrostræde. Vinhandler Johan Acherman boede i Admiralgade nuværende Nr. 5.

Peter Abbestee fik 5. April 1726 Moratorium for sine Kreditorer, han var ødelagt ved sin Søn Johan Ludvig, der havde mistet sin Formue ved Actiehandel i Holland og England. Den nævnte Søn boede da i Helsingør, hvor han og hans Hustru Anna Birgitte født Hansen samme Aar gjorde gjensidigt Testamente. En tredie Abbestee, Helvig, fik 17. Septbr. 1723 Bevilling til at ægte Maria Barbara Fabritius, rimeligvis Datter af nedennævnte Vinhandler F., uagtet de var Søskendebørn[32]). Peter Abbestee boede paa Højbroplads, nuværende Nr. 4, Mathias Abbestees Enke Pilestræde nuværende Nr. 32.

Klavs Biehl omtales senere som »Themand«. Herman Fabritius var Hofleverandør og boede i nuværende Nr. 4 paa Amagertorv. Ved Soel menes en af de 2 Brødre Jørgen og Johan Sohl, snarest den

første. Den sidste ejede den Schoustrupske Gaard paa Amagertorv, var en Søstersøn af den ældre Abraham Lehn og gift med en Søster til en senere Ejer af Gaarden, Syling, med hvem han vist var i Kompagni[33]).

Johan Sohl havde 1727 forpagtet Raadhusets Vinkjælder.

Jørgen Sohl, Broder til Johan, har formodenlig som Følge af Slægtskabet til Abraham Lehn arvet dennes Vinhus Dyrkjøb, Klædeboderne Nr. 36. Han var Kommerceraad og søgte efter Etatsraad Weyses Død dennes Stilling ved en Ansøgning paa Vers:

»Stormægtigste Monark, nu er din Weyse død,
Giv mig hans Post igjen, saa hjælpes jeg til Brød.«

Han fik den tilbage med følgende Paategning:

»Velvise Monsieur Soel, vor Konge la'r jer sige:
Bliv I kun ved jer Vin, han søger Weyses Lige«,

og dette Velvise skal i Fraktur være skrevet saaledes, at det ogsaa kunde læses Næsvise[34]).

Om Sohls navnkundige Dyrkjøb haves et Digt betitlet: »De glædelige Dyrkjøbs Hukommelse, der det Aar 1699, saa nær ved Seculi Ende, nedfaldt i sit annum climactericum og deri expirerede.« Man ser deraf, at det var blevet nedrevet og aldrig skulde opføres igjen og at Grunden blev udlagt til Kirkegaard. Meningen maa vel være, at netop den Grund, hvorpaa Huset laa, blev udlagt til Plads eller Gade, thi Ejendommen bestaar endnu og der boede Vinhandlere efter den Tid, altsaa i det Hus, der strax efter blev opført. Af Digtet faar vi en ret livlig Skildring af et saadant Vinhus; her stod bl. a.[35]):

»O dyre Dyrkjøb, du mig rinder nu i Tanke
jeg har saa mange set paa dine Døre banke.
nu ved opgangne Sol, naar Hanegal er hørt,
nu i det stille Mørk, naar ingen sig har rørt.
Dørtærskel, Hængsel, Laas, Gulv, Bænke, Klokkestrenge,
Glas, Bord, det Pottemaal, de kjældervante Drenge
var jo ved Nat og Dag i fulde Spring og Færd,
for hver en Gjæst der kom, var han end læg, end lærd.
Det gik saa ærlig til, at hvad man vilde pege,
og raabe hastig paa, Kort, Skak- og Brætspilleg,
Forkjering, Lanter, Dam, Labet og Suderspil (?),
saa fandtes altid de, som satte noget til.
Om Frankrig, Spanien, om Danzig, Island, Norge,
der ofte handlet blev, at kjøbe eller borge,
at fragte, losse Skib, man derpaa jevnlig fik
en Salut paa hver Part, som endtes tidt i Hik.

Saa snart Foprædiken med »Ære være« slutted,
lød Kirkedøren og, da saa man, mange putted
ad Kjælderhalsen ind, Langfasten var dem tung,
en Haandværks Karl og Dreng lod derfor op sin Pung.
Højmessens »Kyrie« sang den bedaged' Borger
i Vinens Spidseglas og lagde der de Sorger,
som han fra Sengen bar, indtil man »Troen« sang,
ved mindste Klokker tog de først sin Kirkegang.
Naar Aftensprædiken med Søndags Andagt endtes,
de flestes Næser hen til Dyrkjøbs Hjørne vendtes,
af Vismars, Rostoks Pot, af rinsk og franske Pæl
man drak paa Natten ud til Værk i Taa og Hæl.«
»Naar Skoleaaget brast i bedste Sommertide,
En Rus med anden da fik Lyst derhen at glide,
sin Skolemesters Skaal til Rus med Glæde drak
og sagde ham (Gud véd) af Hjærtet tusend Tak.
Fra Baccalaurigrad eg Attestatsens Ære
man gik til Dyrkjøb hen for noget mer at lære,
om man en dobbelt Krands tillige kunde faa,
og at Apollo selv hos Bacchum skulde staa.«

At Grunden skulde være Kirkegaard, ses af følgende:

»Hvor Oxehoveder Vin tilforne laa paa Lad,
der skal Ligkister staa med døde Kroppers Rad«.

Det vilde dog blive en Trøst for mangen fugtig Hjærne, om han kom til at hvile i Kjælderens Grund, skjønt

»det kom dem nærmest til, som her tilforne boede,
Klavs Lorens, Jakob Klein, da Lykken selv her grode.«

Forfatteren mindes endnu engang Studenternes glade Liv her, naar de havde været til Deposits:

»Her er tidt pantsat end Studentens Hæderskappe,
for det til Deposits han haver ladet tappe
til Kammerater op, da stakkels Rus blev klemt,
dog det ej andet var end en pudserlig Skjæmt«.

Nu maatte de søge hen til Torvehjørnet »at smage Blasens Saft (Nørregade Nr. 1); et nærmer Hjørne er for Kjøbmand, Skipper, Reder, om dem i Baccharac man ej forgjæves leder«. Baccharac kunde være Hjørnehuset mellem Skindergade og Strædet til Frue Kirkegaard, thi der boede 1722 Vinhandler Laurs Vederkind, men den berømmelige Bartskær Adam Daniel Asbach var født 1629 i Baccharach, en By ved Rinen[36]); da han ejede det store Stenhus paa Hjørnet af Klædeboderne og Nørregade, hvor der var store hvælvede Kjældere, er det dette Hus, der menes og som han har givet Navn

efter sin Fødeby, kvilket ogsaa var et passende Navn paa et Vinhus. Her boede 1722 Vinhandler Nikolaj Ebbesen. Derhen søgte altsaa nu Borgerne, medens Studenterne søgte i Blasen.

»De to har intet tabt ved Dyrkjøbs Død og Grave.
de arve mangen Gjæst og større Næring have,
de providere sig med flere Amer Vin
end dem i forrig Tid fra Nantes og fra Rin.
Men vi, som Dyrkjøbs Flor i gamle Dage kjendte,
og saa dens Kompagni, lod ogsaa derfra hente
saa mangen Læskepæl, vi glemme aldrig det,
at denne lystig Krog forsvandt og blev saa slet.«

Blasen paa Hjørnet af Nørregade og Gammeltorv var Vinhandel, lige til den blev sprængt i Luften under Ildebranden 1728. Dette fortæller Reiser i sin »fyrgterlige Ildebrands Historie.«

I »Dagen« Nr. 312 for 1831 oplyses om Vinkjælderen paa Hjørnet af Kjøbmagergade og Løvstræde (nuværende Nr. 39, Løvstræde Nr. 2, der her urigtig siges at være Griffenfeldts Fødested, thi dette var netop paa det modsatte Hjørne af Løvstræde), at der over Nedgangen til Kjælderen havde lige til da været indmuret en Sandsten, forestillende Bakkus med et Bæger i den ene Haand og i den anden et Skjold, hvori var udhugget en Fæstning, hvorunder stod med forgyldte Bogstaver, Capo de bonne Esperance 1732. Navnet var overført fra den ældre til den ny Bygning, der opførtes, efterat hin var afbrændt 1728. Her boede 1722 Vinhandler Jens Brenniche.

I den ældste Udgave af »Den Vægelsindede (2, 3) siges: »der er et Vinhus paa Kjøbmagergade ligeoverfor Capo de bonne Esperance, som hedder de tre Rømere, hvilket jeg og Monfrere Henning kalder Die Rømer am Dritten«; dette skal være en Vittighed og betyder tredje Brev til Romerne. I de tre Rømere boede 1722 Theskjænker Anders Karsberg; her var saaledes ikke egenlig Vinhus; det var altsaa det andet Hjørne af Løvstræde.

Af andre Vintappere, der tillige havde Beværtning, er den ovenfor S. 37 nævnte Mathias Nordrup, der 1731 boede i Højbrostræde, vistnok i det Hus, som Johan Bex tidligere havde beboet. I det hele havde Staden 1722 28 Vinhandlere, der var følgende, med Opgivelse af de nuværende Husnumre: Johan Henrik Huhn Østergade 35. Henrik Jæger Østergade 55. Henrik Nissen Lille Kongensgade 32 og 34. Johan Ackerman Admiralgade 5. Hans Berg i Lille Færgestræde. Lars Hansen Laxegade 26. Ditlev Møller Gammel-

strand 50. Johan Mand Læderstræde 36. Peter Abbestee Højbroplads 4. Leonhart Floren Højbroplads 6. Johan Bex Højbrostræde (ikke til mere). Hans Drejer Nybrogade 18. Peder Pedersen Vivild Kompagnistræde 13. Peder Timmermand Nygade 8. Knud Reenberg, Nørregade 9. Jørgen Sohl Klædeboderne 36. Laurs Vederkind Skindergade 32. Jakob Frigast Skindergade 6 og 8. Nikolaj Ebbbesen Nørregade 2. Johan Sohl Amagertorv 3. Herman Fabritius Amagertorv 2. Johan Henninger Stenboderne, (ikke til). Jens Brenniche Kjøbmagergade 39. Frederik Lafong Pilestræde 9. Mathias Abbestees Enke Pilestræde 32. Paa venstre (ulige) Side af Store Kongensgade boede Povl Nygaard og Albret Hansen og i Strandgade Nr. 12 og 14 paa Christianshavn Christian Gudmandsen.

Der var baade The- og Kaffehuse. Saaledes siger Jeronimus i »Jean de France« (3, 4): »Tænk engang, forgangen Dag, da jeg og vilde være lidt alamodisk og gik paa et Kaffehus, maatte jeg give en Rigsort for nogle faa Kopper. Men se, om Jeronimus kommer der saa snart igjen«. Da Frands siger, at det var noget dyrt, men at Prisen allerede begyndte at falde, svarer Jeronimus: »Ikke saa mari paa Thehusene, thi jeg har mærket her i Kjøbenhavn, at, naar Prisen er engang forhøjet, bliver den altid staaende, omendskjønt Varerne kan faas for den halve Del ringere«.

I Skattelisten for 1722 træffes dog ingen Kaffehuse, men alene Thehuse, saa de sidste er de oprindelige, der efterhaanden omdannedes til Kaffehuse; man har vel kunnet faa baade Kaffe og The, ligesom man ogsaa fik andre Drikkevarer. De »Themænd«, der nævnes 1722, er følgende, men derfor kan der godt være Enker, hvis Stilling ikke nævnes, og mange simplere Huse, hvis Værter var i Kongens Tjeneste og ikke havde Borgerskab; Husene nævnes med deres nuværende Husnumre:

Ernst Fromholt, Dybensgade 20; Johan Meyer, Admiralgade 1; Klavs Biil, Fortunstræde 3, siden 1; Jakob Hansen, Hummergade 16; Pierre Cabot, Gammelstrand 28; Arent Børresen, Skovbogade 1; Sofie Trane, Nørregade 9; Jakob Poulsen, Store Kannikestræde 7; Anders Kasberg Løvstræde 1; Christen Poulsen, Østergade 14; Mikkel Karmark, Pilestræde 8.

Af disse var Biil eller Biehl vistnok den, der søgtes af det fineste Publikum. 7. Jan. 1724 blev han ved Politiretten dømt til at bøde 10 Rd. til Frelsers Kirke, fordi Officerer Kl. halv tolv om Natten

havde spillet i hans Hus. Han kaldes da Vin- og Theskjænker. Han havde flere Børn, blandt hvilke en fik Beværtningen efter ham [37]).

En Klub, der kaldtes det pavelige Kollegium, og som holdtes hos Biil i Fortunstræde, bestod af Studenter og andre lystige Folk og vedvarede en Del Aar, selv efter at disse Folk var komne i Embedsstillinger. Deres Møder kaldtes Konklaver, en Mand, der hed Niels Viborg, var Pave og de andre var Kardinaler og høje pavelige Embedsmænd. Man morede sig ved Møderne med at efterligne det romerske Hof, uddelte Embeder og Værdigheder, fordømte Kjættere, kriticerede og forkastede Bøger, kanoniserede Helgene osv., alt med største Værdighed. Paven vænnede sig saaledes til altid at tale med opstyltet Værdighed, at da han engang havde en Sag for Kommercekollegiet, talte han med saadan Gravitet og Myndighed, at Assessorerne troede, at han var beskjænket, »men da de fik at høre af Præsidenten, som havde Kundskab om ham, at han nylig tilforn havde været Pave, blev deres Fortrydelse forvandlet til Latter«. Et Medlem ved Navn Ursin hed Kardinal Orsini og blev siden Landsbypræst; da Provsten i hans Dødsbo fandt et Brev i pavelig Stil underskrevet Odeschalcki, troede han, at Præsten havde været hemmelig katholsk og angav det for Biskoppen, der heldigvis kjendte Sagens Sammenhæng.

Holberg fortæller om dette Selskab [38]), at Kardinalerne »traktererede dette Skuespil med saadan Ærbarhed, at det omsider blev til Alvor, thi der rejste sig Splid og Uenighed blandt dem, som faldt ud til aabenbar Fjendskab, hvorudi hele Familier interesserede sig. Der rejste sig og en Proces imellem tvende af Kardinalerne, hvilken varede et helt Aar, og blev ført med samme Hidsighed som en virkelig Æressag, og som begge havde Tilhængere, gaves Anledning til et Skisma, som omsider gjorde Ende paa Societetet. Medens dette Societet stod ved Magt, blev jeg en og anden Gang inviteret til at være Lem deraf, men som jeg allerede havde begyndt at afsondre mig fra store og vidtløftige Selskaber, undskyldte jeg mig dog stedse derfor, saa at det var min egen Skyld og jeg stod i mit eget Lys, at jeg da ikke blev Kardinal; dog bivaanede jeg 2 eller 3 Gange Societetet som Honorarius, og gav jeg da Agt paa, hvad som derudi forhandledes, findende alting at være overensstemmende med hvad, som jeg tilforn havde hørt. Thi dette Konsistorium gjorde ikke saadant Mystère af Bagateller, som det paafulgte Frimurerselskab. Hvad som derudi behagede mig, var dette, at man foresatte adskillige nyttige Spørgs-

maal, hvilke ved næste Session bleve resolverede, og var da Pavens Decision som billigt af stor Vægt, efterdi han dømte, som man siger: e cathedra. Det øvrige bestod alene udi kortvarige Ceremonier. Der blev f. Ex. drukket afdøde Heltes Skaal, og en Lovsang blev sungen til Ære af den udi Historien bekjendte Stærkodder. hvilken Paven havde ladet kanonisere, efterdi der findes udi Erici Pomerani Krønike, at han engang havde gjort en Natstol af 4 tydske Kæmper, som han havde overvundet, og giver tilkjende, at denne Pave maa have været en stærk Patriot. Alt dette kunde jeg nok have fundet mig udi, men de mange Skaaler, som bleve tømte, stode mig ikke an«. Holberg meddeler ogsaa sit Andragende om at faa Peder Paars kanoniseret, men da Kollegiet strax efter ophørte, blev der intet deraf. Det er altsaa ved Aar 1720, at det ophørte, og det antages, at det begyndte imellem 1700 og 1710.

I Dybensgade Nr. 24 eller 26, paa Hjørnet af Admiralgade, boede Themand Hans Brokmand, der iøvrigt var Admiralitetsbud. Hos ham fandt Politibetjentene 26. Febr. 1725 Kl. halv 11 7 Personer i Nattesæde i Skjænkestuen bag i Huset, siddende ved Øl og Tobak. Den ene af disse Personer var Studiosus Jens Hansen, der boede der i Huset, og de andre var Studiosus Jens Skov, der »konditionerede hos Montaigu«, altsaa var Skuespiller ved det danske Theater, Studiosus Hans Kaspar, Studiosus Dines Jensen, Skrædersvend Jens Nielsen, Hans Holgersen, Søkadet, og Barbersvend Popelman. Det forklaredes, at de var komne Kl. 9 og havde drukket en Kande The de Bu, hvortil de havde røget en Pibe Tobak, og begjærede derpaa en Drik af dagligt Øl, da der ellers intet Øl udskjænkedes, og hvorfor de ikke betalte noget. »Som de kom i Diskurs sammen, løb Tiden en halv Time bort over 10 slet, som vi (Værten) vel paamindede dem om, men ej kunde faa dem saa hastig bort, førend Politibetjentene kom«. Madamen, som egentlig var den, der holdt Thehuset, var imidlertid saa ofte bleven advaret for Nattesæde, at hun dennegang ikke kunde slippe, og hun og hver af Gjæsterne maatte bøde 2 Rd. Hvad der gjør denne Sag mere interessant end de fleste andre lignende, er, at vi her finder et Sted, der søges af Studenter, og finder disse i al Tarvelighed drikke The og Øl til en Pibe Tobak i Selskab med 2 Haandværkssvende og en Søkadet, og end mere kan vi tænke os, at Samtalen har drejet sig om de danske Skuespil, hvor Jens (eller som

han rigtig hed) Mogens Skov var medvirkende, og da navnlig om den usikre Fremtid, som disse havde netop paa den Tid.

Af Gjæstgivergaarde var Fortunen i Fortunstræde, en Del af nuværende Hotel Royal, hvis Ejer nævnes 1722 som Christian Ibsen Kok. En anden er nævnt foran som Tyons i Højbrostræde. Disse Gjæstgivergaarde i Byens Midte søgtes af fornemme Rejsende, især Udlændinge. I »Den pantsatte Bondedreng« kaldes Ejerne af et saadant Værtshus Mester, den ene hed Mester Jakob, der vel skal være den fornævnte dygtige Kok Mester Jakob. Mester hed en saadan, fordi han var udlært i Professionen som i ethvert andet Haandværk.

En søgt Gjæstgivergaard var allerede den endnu bestaaende »Tre Hjorter« paa Vestergade. I den tredie Satire skriver Holberg:

»Jeg ej beskrive kan, mod elvte Juni Tide,
for eders Skyld, hvad jeg maa i »Tre Hjorter« lide«.

I »Den ellevte Juni« (1, 4) logerer de to Fremmede her, thi de vilde vove sig at gaa derfra til Toldboden mutters alene. Studenstrup (2, 1) vilde ogsaa tage ind der, men Henrik faar ham derfra, idet han siger, at der er saa uroligt. Her var virkelig ogsaa uroligt paa denne Tid. »Herbergereren«, der hed Peder Sørensen Berg, og hans Kone Anna drev en besynderlig Forretning med at skaffe Theologer Præsteembeder. Folk sendte hende Anvisninger eller Penge, naar de søgte et Embede, og hun akkorderede med dem om, hvor mange hundrede Rigsdaler hver skulde give efter Kaldets Beskaffenhed; en saadan Overenskomst blev opsat som andre retsgyldige Dokumenter, hvorpaa Summen blev deponeret hos hende, alt under Foregivende af, at hun skulde bruge Pengene til at bestikke højere Vedkommende, medens hun dog ogsaa selv betingede sig noget for sin Umage. Herfor blev hun 1725 dømt til Spindehuset og hendes Mand blev forvist fra Kjøbenhavn; Aaret efter slap hun dog med at forvises Byen [39]).

»Knapnæring« laa ogsaa paa Vestergade. I Holbergs tredie Satire opfordrer han Hans Mikkelsen til at holde op med at skrive, for at han kan have Ro:

»saa jeg min Potte Øl kan drikke udi Ro
paa Vestergade i Knapnæring Numer To«.

I »Den ellevte Juni« (2, 1) har Studenstrup Adressebrev til sin Fætter Niels Christensen; det er imidlertid sandsynligt, at Knapnæring ikke var noget Gjæstgiversted, thi den rette Niels Christensen siger

(5, 11), at der kun var en Knapnæring i Kjøbenhavn og der logerede ingen. Der staar ogsaa alene, at Brevet skal afgives til ham der, fordi det vel var et Spisehus, han jevnlig søgte. Han oplæser 4 Udskrifter paa Breve, og paa det ene staar: abzugeben in Knapnæring, paa det andet: Knapnæring per Couvert, saa det er klart nok, at det ikke var hans Bopæl.

Et billigt Gjæstgiversted, ogsaa paa Vestergade, nu Nr. 20, var »Vinkanden«, der ret var et Sted for de 3 jydske Proprietærer i »Den ellevte Juni« (1, 2), idet de kunde bo der for 2 Skilling om Natten, men dog ikke syntes, det var saa billigt endda, for »naar vi regner en hel Maaned, som vi ligger i Byen, beløber dog Logementet sig henved en Daler alene«.

»Numer fire« var ogsaa et Værtshus, og det kan kun have været ligeoverfor Holmens Kirke, hvor der i forrige Aarhundrede var en bekjendt Gjæstgivergaard. At det har været ved Stranden, ses af »Jakob von Thybo« (2, 1), hvor Jesper fortæller, at han igaar Aftes havde været der, hvor Skipper Adrian og andre hollandske Skippere sad.

Dette Gjæstgiversted var allerede bekjendt i det første Tiaar af det 18. Aarh., idet det ejedes af Anne Pedersdatter, der især havde Logis og Spisekvarter for Nordmænd og blev gift 3die Gang med den finmarkske Missionær Thomas von Westen, hvorved hendes Formue kom til at anvendes til Missionens Fremme [40]). Det hedder om hende, at hun var »medlidig og hjælpsom og gav mange Kredit, der aldrig betalte«.

I »Det arabiske Pulver« (Sc. 2) omtales »Fasanen« som Gjæstgivergaard, men skjønt Scenen ikke udtrykkelig siges at være Kjøbenhavn, var det nok Navnet paa en Gaard her.

Endnu for en 30—40 Aar siden havde de gamle Gjæstgivergaarde bevaret Fortidens Navne, saaledes paa Vestergade »Sæland« (Nr. 2), »Rosen« (Nr. 4; der boede 1722 en Garver, men det er vel nok det »Rosen«, hvor Skjøgen i »Det lykkelige Skibbrud« skal bo, naar hun bliver gift), »Garvergaarden« (Nr. 10), »Tre Hjorter« (Nr. 12), »Skibet« (Nr. 16), »Gardergaarden« (Nr. 18; den blev opbygget 1755 af Povl Nygaard til Indkvartering af et Kompagni af Livgarden til Hest), »Vinkanden« (Nr. 20), »Farvergaarden« (Nr. 22), »Prinsen« (Nr. 30). I Studiestræde »Hvide Svane« (Nr. 19), »Tre Roser« (Nr. 18), »Hvide Lam« (Nr. 32). Paa Nørregade »Forgyldte Nøgle« (Nr.

5), »Holland« (Nr. 27), »Tre Ruller« (Nr. 43). Paa Halmtorvet »Knapsteds Gaard« (Nr. 59), »Lille norske Løve« (Nr. 61). Ved Vestervold »Hvide Hane« (Nr. 25).

Mange af disse Navne er bevarede til vore Dage, men endnu flere tilhører den Tid, vi her beskriver, kun er det tilfældigt naar Navnene findes optegnede; sjelden forekommer de i Skattelister. En Del af Nr. 7 ved Vestervold hed da »Gyldenlund». Værterne i slige Huse kaldtes oftest Øltappere.

En Gjæstgivergaard for Bønder var ogsaa »den ny Avlsgaard«, hvor den pantsatte Bondedrengs Forældre (3, 7) vilde lede efter ham. Hermed menes maaske den Avlsgaard i Landemærket, der indtil 1807 bestod under Navnet »Avlsgaarden« eller »Helsingør«[41]) og havde Navn af Byens gamle Avlsgaard i Springgade, der blev afhændet i Christian V.'s Tid og i Modsætning til hvilken Gjæstgivergaarden kunde kaldes den ny.

Ifølge Forordningen af 2. Aug. 1712 skulde Politiet have Kjendskab til, hvilke Rejsende der ankom til Byen. Ved et Reskript af 9. April 1723[42]) fandt Kancelliet Anledning til at give Politimester Ratechen et løjerligt Paalæg om at føre dette Tilsyn »for saa vidt det efter Tidernes og Personernes Omstændigheder sig lader gjøre og du som en fornuftig og eftertænksom Øvrigheds-Mand det paa dit Ansvar vil lade ankomme«. Hvis det var fornødent, at han selv gik i de Værtshuse og andre Steder, som havde Fremmede i Logemente, skulde han «paa en sømmelig Maade erkyndige sig om deres Navne, Stand og Ærende og om de med troværdige Pas ere forsynede«. Havde han Mistanke om, at nogen var Spion. skulde han ufortøvet give det tilkjende for Kongen selv, Storkansleren og Gehejmekonseillet.

Et Værtshus af lavere Slags var »Vester Paradis«, der maa have været meget ilde berygtet, naar Holberg i »Den ellevte Juni« (1, 7) lader selve Værten ved Navn Jakob optræde som Optrækker, om hvem Henrik kunde sige: »jeg har aldrig min Levetid hørt, at en Vært i Paradis har havt Samvittighed«, hvilket man skulde synes, kunde have paadraget ham en Injurieproces. Det ses ogsaa (5, 11), at det har ligget paa et Hjørne. Hvis Holberg har ladet Værten optræde med hans rette Navn, naar han fører ham paa Scenen, er han vel den Øltapper Jakob Tøgersen, der 1722 boede i Nr. 149 ved Vestervold. det er nu Gadenumer 53 og 55 paa Halmtorvet.

Dette laa dog ikke paa noget Hjørne, derimod ligger nuværende Nr. 73 paa Halmtorvet paa Hjørnet af Lavendelstræde og her holdtes ogsaa Værtshus, der 1722 tilhørte Mette Fabians, men faa Aar efter Jakob Jakobsen Top. Naar der er noget Sted, der kan siges at ligge paa et Hjørne ved Vesterport og tillige var Værtshus, saa er det dette.

At her var stor Plads, saa Lokalet lejedes ud til Bryllupper, ses af en Politiretsdom af 5. Juli 1712, hvorved en Øltapper idømtes en Bøde af 10 Rd., fordi han med sit Kompagni havde spillet ved 2 Borgerbryllupper, det ene i »Paradis« ved Vesterport, det andet hos en Tobakspinder paa Vestergade, hvorved han var gaaet ind i Stadsmusikantens Næring.

Af samme Art var ogsaa »Øster Paradis«, som Holberg ogsaa nævner i andre Skrifter, idet han taler om Brandtes Viser, som sjunges med Fiol i begge Paradiser; dette »Øster Paradis« var vel det Paradis, der i senere Tider laa paa Hjørnet af Store Kongensgade og Kaninlængen. Der var ogsaa et »Nørre Paradis«, der nævnes 1653, og det maa være det, der var i Frederiksborggade, nu Nr. 9 og 11, altsaa lige ved Nørrevold. Det var til 1717, da der i et Mandtal nævnes »Mikkel Thomsen i Kjælderen paa Paradis«.

Af lignende Slags eller endnu lavere var Emanuel Nordels berygtede Beværtning, der paa den Tid, vi her taler om, var i nuværende Nr. 8 i Mikkelbryggersgade, men tidligere havde været i Bredgade, Østergade, Tornebuskegade og Christen Bernekovstræde. Det var dog nærmest hans Kone, der styrede det hele, hun hed Anne Polman eller efter sin første Mand Anne Hattemagers. Hun blev arresteret 1723, og hendes skandaløse Proces fylder mange Blade i Politiprotokollerne, hvoraf man ret ser den Tids Prokuratorkneb, hvorved Sagen blev trukken i Langdrag. 20. Juli 1725 blev hun dog dømt til Kagstrygning og til tilligemed Manden at rømme Kongens Riger og Lande, og denne Dom stadfæstedes af Højesteret. Hun blev da 9. April 1726 pisket paa Nytorv med 9 Svøber, fulgtes derpaa til Damhuset og drog derfra til Sverig [43]).

Et Par Aar i Forvejen var der kommet en »Pilegrim« til Byen, som Politimesteren havde indlogeret hos Anne Hattemagers, og da kom der mange Folk for at se ham; dette fremgaar af Politiprotokollen i Anledning af nævnte Proces; det er mærkeligt, at Politimester Ernst kunde benytte et Værtshus af den Art. I »Maskeraden« (2, 4) om-

tales de Kvinder, der boede i hendes Hus, som »Anne Hattemagers Bataillon«.

Lignende Huse som denne Anne Hattemagers holdt en Madam Duus, hvis Stadsmøer nævnes i »Det lykkelige Skibbrud« (3, 1); det ses ogsaa af denne Komedie, at de, der holdt berygtede Huse, tog Borgerskab som Øltapper. I den ældste Udgave af »Barselstuen« (5, 7) nævnes foruden Madam Duus ogsaa Graa Maren.

Magistraten fik 14. Juni 1728 kgl. Befaling [44]) angaaende »den Mængde af berygtede Huse og letfærdige Kvindfolk, der skal findes udi vores kgl. Residentsstad«, hvorfor der skulde »udvælges trende ærlige og skikkelige Mænd, hos hvem alle fra de andre Provinser eller fremmede Steder ankommende Kvindfolk skulde anmelde dennem« og som skulde skaffe dem en god Tjeneste. Disse Mænd skulde tages i Ed og forsynes med et Skilt paa deres Huse med fornøden Opskrift til Fremmedes Efterretning. Det skulde ogsaa paases, at ingen Soldat eller Matros havde Tjenestepiger eller logerede ledige Kvindfolk og at de, der holdt Værtshus, ikke holdt flere Tjenestepiger end det var nødvendigt, end mindre logerede løse Kvindfolk. Det skulde ogsaa forbydes Borgere at bortleje noget Hus eller nogen Kjælder til Gaden til Matroser, Soldater eller Underofficerer til deri at holde Værtshus.

Hvad Magistraten gjorde ud af den Sag, ses af Bladet »Extraordinaire Relationer«:

»Den 28. Juli 1728 har høj- og velædle Magistraten efter Hans kgl. Majestæts allernaadigste Reskript af 14. Juni bekjendtgjort, at de have antaget i allerunderdanigste Følge deraf og beskikket Niels Pedersen Krog, boende udi Laxegaden, Lavrids Væderking, boende udi Skindergade og Nikolaj Ballii, boende udi Studiestrædet, som sig hos Magistraten derom have angivet og den forsikret om alt ærligt og oprigtigt Forhold der udinden, ja det ydermere ved Ed bekræftet, og til den Ende forsynet enhver af dem med et Skilt paa deres Hus over Døren med saadan Paaskrift:

»Her boer en af de Mænd, som er antaget at gaa fremmede skikkelige Kvindemennesker til Haande, naar de enten søge Tjeneste eller have andet lovligt Ærende udi Staden«.

»Hvorhos Magistraten har ladet trykke en Taxt paa den billige Betaling, de for deres Umage maa nyde, paa det saavel de fremmede

Personer selv som Skippere og Færgemænd, med hvem de hidkomme og blive førte, destobedre kan vide deslige edsvorne Mænd ved deres Ankomst at finde, hvorudover det forbydes alle dem, som sig hidindtil som Fæstekoner i slige Tilfælde har ladet bruge, at de efterdags ikke maa befatte sig med nogen i dette Tilfælde at betjene, under saadan vilkaarlig Straf, som derfor af Magistraten maatte blive eragtet, og Arbeide i Børnehuset deres Livstid, om de ikke de tilkjendte Strafbøder skulde kunne betale.

»Iligemaade er af Magistraten kundgjort, at intet fremmed Kvindemenneske efter denne Plakats og Advarsels Publikation maa understaa sig at komme ind udi Staden enten til Lands eller Vands, med mindre de efter Loven ere forsynede og medbringe rigtig Pas og Skudsmaal fra den Husbonde eller Madmoder, som de sidst har været i Tjeneste hos« osv. »Dernæst er ved samme Plakat erindret, at det er Hans allernaadigste Vilje, at ingen Soldat eller Matros maa holde Tjenestepiger eller logere ledige Kvindfolk, item at andre, som holde Værtshus her i Staden, maa ikke holde flere Tjenestepiger, end de egenlig have fornøden og behøve, mindre at tillade løse Kvindfolk at logere i deres Huse, saafremt de ikke i saa Fald vil anses og straffes for Rufferi«. Det var ogsaa forbudt at bortleje Hus eller Kjælder til Gaden til Matroser, Soldater eller Underofficerer til deri at holde Værtshus, og Bryggerne maatte ikke sælge Øl til Militære under Straf af Øllets Forbrydelse og Betaling af dets dobbelte Værdi til Fattigvæsenet og Politikassen.

I Værtshuse holdtes ogsaa Lystighed med Spil og Dans, men naar Militærvagten hørte, at dette vedvarede efter Kl. 10, naar den patrouillerede, bankede den paa og bød Værten høre op. Snedkersvend og Øltapper Tobias Valentin havde en Gang haft 10 Spillemænd sildig paa Natten og lokket Folk ind efter Kl. 10, hvorfor han ved Politiretsdom af 6. Aug. 1726 maatte bøde 2 og hver af Spillemændene 1 Rd. En anden Kjældermand, der ved Midnatstid havde holdt Drik og Tærningspil, maatte ligesaa bøde 2 Rd. og hver Gjæst 1 Rd. ved samme Rets Dom af 6. Maj 1726.

En Scene i et Værtshus med Skiltet »Admiral Span«, hvor forhenværende Kaptejnløjtnant Jens Kjøge havde brugt «meget usømmelige og grove Truselsord imod Kongen«, er ikke nøjere beskreven[45]).

Naar i »Henrik og Pernille« (2, 2) Arv siger, at Henrik »plejer

at gaa til Kristoffers paa Hjørnet, jeg er bange, han sidder i en Lanter til Ørene«, saa vidste følgelig de fleste af Tilhørerne ved Stykkets ældste Opførelse, hvem denne Kristoffer var. Det var et af de simple Værtshuse, hvor Tjenestefolk søgte. I »Jakob von Thybo« (4, 7), forvexles Pengene i et Værtshus, der ejes af en Kristoffer, som i den ældre Udgave kaldes Kristoffer Øltapper; en Mand af dette Navn boede i nuværende Nr. 23 i Lille Kongensgade, men dette er intet Hjørnehus.

Mod Uskikken med at drikke paa Kredit udstædtes 6. Februar 1722 en Forordning:

Kongen »havde meget ugjerne fornummet, at en Del onde Husholdere, saavel af civil som militær Stand, saa flittelig besøgte Vin- og Drikkehuse og der ej alene langt mere opdrikke og fortære, end deres enten aarlige eller maanedlige Indkomster kunde taale, men endog saaledes forglemme sig selv og alle Retsindigheds Regler, at de til Værtens største Præjudice imod hans Vilje i lang Tid udsætte den Betaling, de ere skyldige, og vel undertiden understaa sig at frembyde Hug og Slag til Værten og hans Folk, i Steden for at betale hvis (hvad) de have bekommet«. Derfor bød Kongen, at alle, der søgte Vin- eller Værtshus her i Staden, skulde betale strax, naar de havde faaet Varerne leverede, medmindre de forud havde sluttet Overenskomst med Værten om Kredit, saa ingen Vært i Fremtiden skulde være forpligtet til at aftappe Vin eller andre Drikkevarer for fremmede og ubekjendte Personer uden imod rede Penge, og ifald nogen skulde understaa sig at forulempe Værten og hans Folk med Skjælden og ærerørige Ord eller med Hug og Slag eller paa anden usømmelig Maade at fordærve hans Boskab eller sønderslaa Vinduerne, maatte han strax lade de skyldige arrestere.

At det var Skik og Brug at drikke paa Kredit, ses f. Ex. af »Gert Westphaler«, hvor Værten (3, 3) skriver Streger for hvert Krus Øl, og udvikler den Maade, hvorpaa han tjener bedst Penge ved sine Gjæster; disse Streger blev skrevne med Kridt paa Loftsbjælken, men Ølhandlere brugte forøvrigt Karvestokke endnu, naar noget leveredes ud af Huset; dette var en Træpind for hver Kunde, paa hvilken der gjordes et Indsnit for hver Levering, og hvortil Kunden havde tilsvarende Pind.

Her meddeles en saadan Regning efter Karvestok:

Afgangne Herman Bonhof.

A. 1725. Tid effter anden i afwigte Sommer til sin Huusholdning Bekommet øl som er skaaren paa Karfwestock, nemlig:
4 Tønder øl (den paabudne Accise 1 Mk. Tønden er betalt), Hver Tønde koster saa 8 Mk. . . . . 6 rdl. 2 Mk.

Johanne Sal. Svend Andersens.

Khafn. d. 9. Nov. A. 1725.

Et Ølhus, der har faaet en vis Navnkundighed, er Peder Larsens i Pilestræde, nu Nr. 28, idet man har henlagt Scenen for den politiske Kandestøber dertil, ligesom man længe efter vilde kunne mindes, at Holberg og flere af ham fremstillede Personer mødtes her. Beskrivelsen af Livet her er saa kuriøs, at vi her meddeler den fuldstændig:

I »Kjøbenhavnsposten« 25. Marts 1830 har en Indsender faaet indrykket følgende Stykke efter et da 15 til 16 Aar gammelt Tidskrift:

»En gammel agtet Borger her i Staden har for nogle Aar siden givet mig en interessant Notice, som jeg tror ikke at burde fortie. Vor, og man kan sige Verdens, første Komiker plejede ofte inkognito — thi det var hans Vane, saaledes at gaa omkring og samle Stof til hans Komedier — at besøge et Ølhus, som laa i Pilestrædet. Værten var Peder Larsen, bekjendt saa vel af sin Driftighed og Retsindighed, som især af sine Sønner, hvoraf den ene døde som berømt Jurist og i et vigtigt Embede og den anden endnu lever som en virksom og brav Embedsmand. Omtalte Peder Larsen holdt Værtskab i Stuen i sit omtalte Hus over 50 Aar. Han ophørte dermed faa Aar før Kjøbenhavns Ildebrand (1795). Hos ham kom om Aftenen en anselig Mængde gode og gamle Borgermænd, for efter Dagens Møje og Besvær at forslaa Tiden ved et Krus godt Øl, en Pibe og behørig Politica. Stuen var fordelt mellem de respektive Gjæster paa følgende Maade: For Svende og Burscher, som ellers vare anstændige, vare tvende Borde satte nederst ved Døren. Ved disse sade de og enten underholdt sig sammen, dog i en beskeden Tone i Mestrenes Nærværelse, eller oftere hørte med Andagt paa, hvorledes ved det lange Bord til Byens og

Statens Bedste Statssager afhandledes, for at ogsaa de, naar de dertil bleve værdige, kunde rigtigen forstaa at traktere saadanne kuriøse Materier. Øverst i Stuen i Krogen stod et lille Bord, hvorved samledes Honoratiores og de fornemme af Borgerne, især Bryggere og nogle Kjøbmænd og Kræmmere; disse underholdt sig med hinanden indbyrdes og indlode sig ikke, for ej at tabe i Respekten, i Samtale med det næste Bord. Dette Bord, som altid stod midt i Stuen, var Politikens egentlige Rettersted, hvor de egentlige Skatte- og Spidsborgere toge deres Sæde. Her bleve Byens og Statens Sager nøje gjennemgaaede. Bisidderne ved dette Bord vare alle Slags Haandværksmestre, Bundtmagere, Børstenbindere, Knivsmede (som nu kaldes Klejnsmede), Hattemagere osv., alle Folk, som havde i større eller mindre Grad studeret deres Politica. Anmelderens Referent erindrede ikke i den Tid, da han i Aarene nogle og halvtredsindstyve som ungt Menneske kom der, NB. ved de to nederste Svendeborde, at have set nogen Skræder eller Skomager at være Bisidder i denne Ret, hvor Konger og Fyrster uden Naade og Barmhjertighed afsattes, Lande uddeltes og udskiftedes, til hvem man fandt det passende, Handelskompagnier oprettedes. Aarsagen har uden Tvivl, som han bemærkede, været denne, at de to Lav ikke have staaet i saa stor Estime hos de andre, at de kunde optages som talende Medlemmer. Han erindrede klart, at da han kom i Huset, var Talen ved dette Bord næsten bestandig om Syvaarskrigen, om hvad der i den skulde have været sket og ikke burde sket. Aviserne læstes af en blandt Medlemmerne, som saa temmelig kunde læse og udtyde dem, og derefter drøftedes de. Kongen af Prøjsen var Helten, hvorom Talen drejede sig. De fleste beundrede ham, men nogle Halsstarrige vilde dadle ham, hvorudover ofte kom alvorlig Strid, hvilken dog i det seneste endtes, naar Vægteren raabte 10, thi da skiltes Forsamlingen ad og alt brød op for at gaa til Hvile.

»At Holberg er kommen, inkognito som sagt, i dette Hus, er en vis og paalidelig Tradition, ligesom ogsaa, at i det Hus har været holdt Værtshus, paa lige Maade som siden, længe før Kjøbenhavns Ildebrand 1728. Det er derfor sandsynligt, at Holberg her siddende i en Krog som agtpaagivende Tilskuer og Tilhører har taget Ideen, ja maaske Personerne og vel endog mer eller mindre af Kollegium selv til sin politiske Kandestøber. Man vilde endog dengang (i Aarene nogle og halvtredsindstyve) vide, at der plejede at komme en meget

tyk og i sin Politica meget hidsig Bundtmager ved Navn Gert (dengang et gængs Navn, førend de ny ofte hedenske og malebariske, som ej staa i Almanakken — i de Tider en vigtig Ting — opfandtes), altsaa Gert Bundtmager, som altid i Kulden bar en smuk Muffe, og alt dengang havde været død i mange Aar. Nogle af de ældste af de daværende Gjæster havde kjendt bemeldte Bundtmager, og troede at gjenkjende ham i Kandestøberen, hvormed de ikke vare vel tilfredse. Holberg selv var der adskillige, som havde set, imedens han kom der, men ingen havde kjendt ham i den Tid førend senere hen, da han ved sine Komedier og Per Paars blev almindelig bekjendt, ligesom ogsaa disse hans Skrifter overalt bleve læste, endog af de simplere Stænder«.

Vi maa imidlertid tage endel af Glansen bort fra dette poetiske Sted. Peder Larsen begyndte først sin Virksomhed her mellem 1741 og 1743 og før hans Tid boede her en Skræder; de prosaiske Skattelister nævner ikke noget Slags Værtshushold her førend Peder Larsens. At en Mand, der hed Gert Bundtmager, har søgt her, er der jo ingen Grund til at betvivle, men at Holberg her har fundet ham ud, er ligefrem umuligt, da »Den politiske Kandestøber« blev skreven længe før her holdtes saadanne Forsamlinger; det kan altsaa kun være senere Tiders Fantasi, at man skulde have set Holberg sidde her ukjendt. Det er følgelig først, efter at man har fundet nogen Lighed imellem det politiske Liv her og hans Komedie, at man har ment, at han har taget Emnet til denne herfra. Saaledes svinder alle »Sagn« fra Holbergs Ungdomstid i Kjøbenhavn ind til løse Formodninger.

At lignende Scener som de, der foregik i P. Larsens Ølhus, fandt Sted paa den Tid, vi her omtaler, ses af »Gert Westphaler« (3, 1), hvor Borgerne sidder i et Værtshus ved et Krus Øl og »ræsonnerer om Aviserne«; i »Den politiske Kandestøber« var det derimod en sluttet Kreds, der skiftevis kom sammen hos hinanden. Men forsøge paa at udfinde et bestemt Sted, hvorfra Digteren har taget sine Figurer, hører til den Art ørkesløse Undersøgelser, hvortil der kræves en god Tid og en stærk Fantasi.

Tydsk Komedie havde været kjendt her i flere Aar. Det var omrejsende »Bander« især fra Hamborg, der af og til gjæstede Staden.

Oprindelig var det de gammeldags Skuespil, der blev givne, med en lystig Person, en Courtisan, som Hovedperson, der afvexlende forekom med Navnet Hans Wurst, Harlekin, Pikkelhering og desl. I Prologen til »Uden Hoved og Hale« omtales denne saaledes: »Udi de italienske Skuespil skal der endelig være en Harlekin eller Nar med Ræverumpe paa Axelen eller en Raket bagved sig«.

I Slutningen af det 17. Aarh. omdannedes dog Smagen i Tydskland, man opførte extemporerede Farcer og spillede Molière i Oversættelser, men især uddannedes de saakaldte »Haupt- und Staats-Actionen«, der var smagløse Bearbejdelser af gamle Dramaer eller Originaler af historisk Indhold, fulde af Svulst, Nonsens og Plumpheder og i hvilke den komiske Person ej heller fattedes. 1706 ansøgte en dansk Mand, Anders Gamborg, hvis Stilling forøvrigt synes at have været Embedsjæger, om Bevilling paa Eneret til, at ingen andre fremmede Komedianter maatte komme herind, end de, der var antagne af ham, eftersom her »fra adskillige Steder indkommer mange Trupper, som agerer Komedier med levende Personer og døde Figurer, af hvilke de fleste er saadanne Folk, som ikkun bedrager Hans Majestæts Undersaatter og bortfører Pengene af Landet«; han haabede, det vilde blive Kongen til Fornøjelse og den kongelige Residens til Ornament. Han fik ogsaa Tilladelsen imod 1 Gang om Ugen at spille til Fordel for de Fattige. Kancelliet bemærkede ved denne Lejlighed, at det iøvrigt var Magistraten, der skulde give fremmede Komedianter Tilladelse til at spille. Det er dog ubekjendt, om han gjorde Brug af sit Privilegium. 1707 spillede »die königlich polnische und churfürstlich sächsische Hof-Comedianten« paa Bryggernes Lavshus paa det østre Hjørne af Klosterstræde og Skindergade. Senere spillede tydske Bander i Skrædernes Lavshus, nu Nr. 4 og 6 i Brolæggerstræde. Fra 1717 kender vi Tilstedeværelsen af en Bande, thi 19. Feb. 1717 tilskrev Politi- og Kommercekollegiet Magistraten:

»Vi har maattet fornemme, at endel tydske Komedianter skal understaa sig endnu i disse Dage at agere Komedie paa Skrædernes Lavshus, endskjønt det er i Fasten, da baade alt Spil i Kirkerne er forbudt og Hs. kgl. Majestæt selv ikke har villet tillade sine egne Hofkomedianter paa Slottet at agere, hvilken Misbrug imod en god Politi vi har draget Betænkning i at ville afstraffe, førend vi tilforn havde erkyndiget os om dem, som dog ikke formodes nogen Tilladelse

dertil af de gode Herrer skal være meddelt, saasom, ifald det sig saaledes skulde forholde, vilde vi heller, førend vi Komedianterne derfor lod tiltale, tjenstligst af de gode Herrer remedere. Ved denne Anledning har vi dog villet tjenstlig erindre, at saasom samme Komedianter, der baade skal ikkun være faa af Tallet saa ogsaa slet forsynede med Klæder og Maskiner, paastaar saa excessiv en Pris, nemlig 3 Mrk. for de bedste Steder, som vel aldrig tilforn af slige Komedianter her er hørt, det da herefter, naar nogle Komedianter maatte faa Tilladelse af de gode Herrer her at agere, maatte tillige vorde observeret, at dem foresattes en Taxt, hvad de derfor af hver Person maatte fordre, paa det ellers saadanne omløbende Folk skulde ikke af Folks Nysgjærrighed tage Anledning til, helst i disse Krigstider, at affixere og udføre saa mange Penge her af Landet.« [46])

Herpaa svarede Magistraten 25. Februar:

»Saasom vi ugjerne fornam, at de tydske Komedianter kontinuerede med at agere Komedier endog i den anden Uge af Fasten, da dog dennem ikkun var tilladt efter Sædvane at agere den første Uge, saa lod vi dem advare, at holde op, og til idag, nu Deres Excellence samt høj- og velædle Herrers beærede af 19. hujus indkom, havde vi ladet Hovedmanden for Komedianterne for os paa Raadstuen opkalde for at sætte ham til Rette, men som man af de Kommitterede for Konventhuset har fornummet, at de for de fattige har akkorderet temmelig højt, saa lod vi ham denne Gang slippe foruden nogen Straf og vil derfor bede de høje og gode Herrer, at det derved denne Gang maatte forblive. Magistraten mener ogsaa, at der ingen Tilladelse bør gives til nogen Slags Komedianter, da »saadanne Omløbende tager Anledning af Folks Nysgjærrighed til at fixere og udføre Penge af Landet.«

Werlauff kjender 3 Plakater, formodenlig alle fra 1719. Vi ser af disse, at der spilledes saadanne Stykker som »eine modeste, galante und sehenswürdige Haupt-Action genant, der grosmuthige Recht-Gelehrte Æmilius Papinianus«, eller »Des Glückes Probierstein oder der im Krieg verirrte und in der Liebe verwirrte Liebes-Soldat« eller »Der unschuldige Brudermord oder das blutige Rom unter der Regierung des römischen Kaysers Antonini Bassiani Caracallæ«.

Efter disse »Haupt Actionen« opførtes altid en »Nach-Comedie« som »die vier verliebten Geister« eller »Arlequin eine verstellte Mu-

mie«. Forestillingerne begyndte Kl. 4 eller 5 og Priserne vexlede fra 16 til 4 lybske Skilling.

Den tydske Skuespiller Ifland har beskrevet disse Skuespil saaledes[47]): »I ældre Tider gaves paa de tydske Skuepladser et Slags Heltesørgespil skrevne i kolde stive rimede Vers, der af Skuespillerne foredroges med en stor Afmaalthed i Skridt og Trin, kold, tom Svulst, Armene i Siden eller vidt udsejlende. Efter den Tids Begreb hørte det til at tage Munden saa fuld, at ingen Lyd, intet Ord kunde komme frem som hos andre Mennesker. Øjet var altid i Skyerne, Ordene bleve langtrukne og Sproget syntes egentlig at være indrettet efter at bruge visse Bogstaver og Ord som et fjernt, optrækkende Tordenvejr, der endelig med Lyn og Slag efter rigtig afmaalt Tempo satte i Forfærdelse.«

Naar nogen ønskede at antages som Skuespiller, var det første Spørgsmaal, om han kunde gjøre en Scepteraktion, hvorpaa han skulde vise, med hvilken Anstand han kunde lade en Kommandostav højtidelig hvile paa Hoften, eller pege med den mod et fjernt ukjendt Land. Den anden Prøve var at holde en tordnende Tale og hvis den vandt Bifald, lød det tredje Spørgsmaal: Formaar Herren et Par sorte Fløjels Bukser? thi med dette Klædningsstykke maatte man selv forsyne sig; den øvrige Dragt, en brun Klædes Kjole med Silkevest, leverede Direktøren, og i denne spilledes alle Roller; var det meget fornemme Helte, der spilledes, blev Vesten kostbarere og Hovedet prydedes med en Hat med Fjer. Faldt Rollen i den graa Oldtid, blev der bundet et Skjærf om den brune Kjole, og Hovedet bedækkedes med Hjælm. »Senere, da der indrømmedes græske og assyriske Helte et Fiskebensskjørt, et gyldent Livstykke, et flyvende Nakkehaar og Hjelm med Fjer, blev det dog ved de sorte Fløjels Buxer, der tillige med Stenspænderne forbandt Oldtid og Nutid«. Kostumet var Fortidens svage Side, paa det danske Theater spillede man Voltaires Tyran af Messena iført Fiskebensskjørt, Allunshandsker og Manschetter.

Disse tydske Komedier med deres Bombast, opstyltede Tale og Fremstilling af overnaturlige Begivenheder var Holberg en Pestilens. Han gjør ofte Hentydninger til dem, især i Prologen til »Uden Hoved og Hale« (2. og 3. Sc.) og i den ældste Udgave af »Barselstuen« (3, 5), men ingen Steder skarpere end i »Ulysses von Ithacia«, der maaske er hans største Vittighedsværk og helt igennem er en Parodi

paa Theatret i Brolæggerstræde. Ogsaa saadanne Ytringer maatte frembyde en højst komisk Virkning, som naar Chilian (2, 1) siger: »Ej, ej, hvor Tiden dog hastig gaar. Nu er vi alt kommen til Troja, som ligger 400 Mile fra vort Fæderneland. Hvis jeg ikke saa Byen for mine Øjne, skulde jeg tænke, at det gik her til som i en tydsk Komedie, hvor man kan undertiden i et Skræv skræve tu sende Mile, og paa en Aften blive 40 Aar ældre end man var.« Og senere (3, 7): »Alt dette Tøj kommer mig for, ligesom det var en tydsk Komedie, thi om jeg stod paa mit Hoved, saa kan jeg ikke begribe, hvor de 10 Aar kunde løbe saa hastig.« Især Slutningsverset giver en god Karakteristik af disse Komedier:

»Se her man tvende Snese Aar
for samme Penge giver,
fra Grækenland til Troja gaar,
En Dag Mands Alder bliver.
Man set har Kæmper herudi,
Belejringer og Krige,
Tog, Jomfrurov og Hexeri,
nu et, nu andet Rige,
nu en, der af Fortvivlelse
sig Livet vil fratage
nu Folk, skabt om til Svin, til Træ,
i Luften gloend' Drage.
Ja det som mest fornødent er
for dem, som sligt behager,
En Harlequin man ogsaa ser
med Snak der' Herskab plager,
To Snese Aar gaar hastig hen,
sligt kaldes Tid fordrive,
men man kan af Historien
og hovedsvimlet blive.
Om nogen tydsk Komedie
her i Brolæggerstræde
man bedre mig kan lade se,
vil jeg Johannes hedde.«

Harlequinens Rolle i de tydske Komedier udføres i »Ulysses« af Chilian, et Navn der formodenlig er dannet i Lighed med Harlequin, men paa den anden Side gjorde sin komiske Virkning, i det Navnet ikke var ukjendt i Kjøbenhavn. Netop ved den Tid boede her en Mand Kilian Druebin, der ved sine mange Projekter og sin markskrigende Adfærd vistnok kunde siges at være Byens Harlequin.

»Ulysses von Ithacien« og de danske Skuespil fordrev snart de fremmede Bander og gjorde deres Formænd brødløse.[48])

Et fransk Hoftheater bestod i største Delen af Frederik IV's Regjeringstid; vel forjog Pesten Skuespillerne 1711, men de kom igjen hertil 1715 og 2 Aar efter fik de til Direktør René Montaigu, der allerede i Christian V's Tid havde været ved Hoftheatret, hvis Leder han blev 1701. Hans anden Hustru var dansk, men talte saa godt fransk, at hun ogsaa blev ansat og regnedes blandt Truppens første Skuespillerinder. De Stykker, der spilledes, var af de første franske Forfattere og det var følgelig Forestillinger for det fine Publikum.

Nogle Aar efter optraadte imidlertid en Medbejler til de franske Skuespil i et Operaselskab, der under Ledelse af Reinhard Kayser nød stor Anseelse i Hamborg. 1721 blev det overdraget Kayser at indrette en Opera, og da Hoftheatret skulde benyttes hertil, fik de franske Skuespillere Afsked, Montaigu med en Pensjon af Postkassen paa 200 Rdl. At denne Mand vedblev at bo i Kjøbenhavn, blev af den største Betydning for den danske Skueplads. Disse franske Skuespil havde stor Indflydelse paa Tendenserne til Fornemhed, der i Forvejen var store nok, og i mange Kredse fremkaldte de en Ringeagt for hvad der var dansk, hvilket ses af den Replik, Holberg har lagt »Den Vægelsindede« i Munden i første Udgave af denne Komedie. Hun siger nemlig efter at have sunget en »fransøsk« Vise: »Den Vise har En oversat paa dansk, men det har ingen Klem, thi man maa sige om vort Sprog, hvad man sige vil, saa er det dog ikke at ligne ved Tydsk eller Fransk. Man roser saa meget disse danske Komedier, men hvor gode de end ere, saa kan jeg for min Død ikke lide dem, jeg véd ikke selv hvorfor. Idag skal der spilles et smukt Stykke, kaldet »Den politiske Kandestøber«, hvilket jeg vilde ønske var oversat paa fransk, at, om de franske Komedier kom her i Moden igjen, jeg kunde se den agere, ti paa dansk har den ingen Art. Jeg kan faa ondt alene af Titlen« o. s. v.

1723 fik Operaselskabet Tilladelse til en Gang om Ugen at spille offentlig paa Hoftheatret, men det kunde ikke bestaa og ved Paasketider rejste det tilbage til Hamborg, da Kongen ej heller vilde underholde det længer. At ogsaa dettes Forestillinger besøgtes af Borgerfolk, fremgaar af, at Holberg i »Kilderejsen« kan lade Leonora optræde som hun gjør. Pernille siger (1, 2): Hun er en stor Elsker-

inde af Opera, hvoraf hun har en god Samling, som hun daglig øver sig udi og gjør undertiden noget meget deraf, saa hendes Fader har ofte straffet (ɔ: dadlet) hende derfor.« Jeronimus siger (i, 5): »Der har vi Frugten af den forbandede Operalæsning, Det Djævelskab har taget saaledes Overhaand, at I skal se, hveranden Jomfru her i Byen vil begynde at synge ligeledes istedenfor at tale«. »Disse Nodebøger skal og Fanden i Vold, jeg skal love for, at der aldrig hverken enkelte eller dobbelte Fuser, hverken b-Dur eller b-Moll skal komme inden min Dørtærskel oftere. Hør Arv, naar den Mammeselle, som lærer hende at synge, kommer her igjen, saa kanst du bede hende paa en høflig Maade at gaa Døden og Djævelen i Vold.« Om Borgerfolk altsaa end ikke saa meget kom hen at høre Operaer, saa sang de dem selv og tog Undervisning deri.

Holberg har i »Ulysses von Ithacia« (2, 2) givet Operaen en Snært, naar han lader Trojaneren svare paa Chilians Spørgsmaal, om hvorledes Operaerne er: »Pudserlig nok, thi naar en Herre f. Ex. vil bede sin Tjener trække sine Støvler paa, siger han det i Tremulanter og Sang, saasom:

Hør Klavs, træk mig mine Støvle . . . er paa«.

Af større Betydning end noget af disse Theaterselskaber blev dog Indretningen af en national Skueplads. 1703 fik Franskmanden Etienne Capion Borgerskab som Vinhandler, men han kunde ikke bestaa. Han formodes at være kommen i Landet nogle Aar i Forvejen med de franske Hofskuespillere, da han 1715 opføres som Dekoratør og Theatermester ved det daværende franske Hoftheater. 1718 opføres han i Skattelisterne som Traktør i Pilestræde Nr. 79 (nu Nr. 8) med det Tillæg: »i hans Sted, saa længe Herskabet er paa Frederiksberg, Monsieur Volckman«. Han har altsaa da været i kgl. Tjeneste ved Hoftheatret. Det er foran vist, at det er ham, der er den franske Kok i Pilestræde. 1718 søgte han Kongen om at faa Inspektion over alle fremmede Komedianter og Linedansere, saa det ikke var saadanne tilladt at agere, førend de havde sluttet Overenskomst med ham, men han fik kun Tilladelsen, hvad Marionetter angik. Som en Følge heraf kom han næste Aar i Kompagni med den nedenfor nævnte v. Qvoten, og de spillede da med Marionetter i det lille Gjæthus paa Kongens Nytorv; men da de havde sat deres Midler til ved dets Indretning, søgte de Kongen om, at det maatte forbydes fremmede Komedianter at betage dem dette Brød, men herpaa gik Kongen ikke ind. Kom-

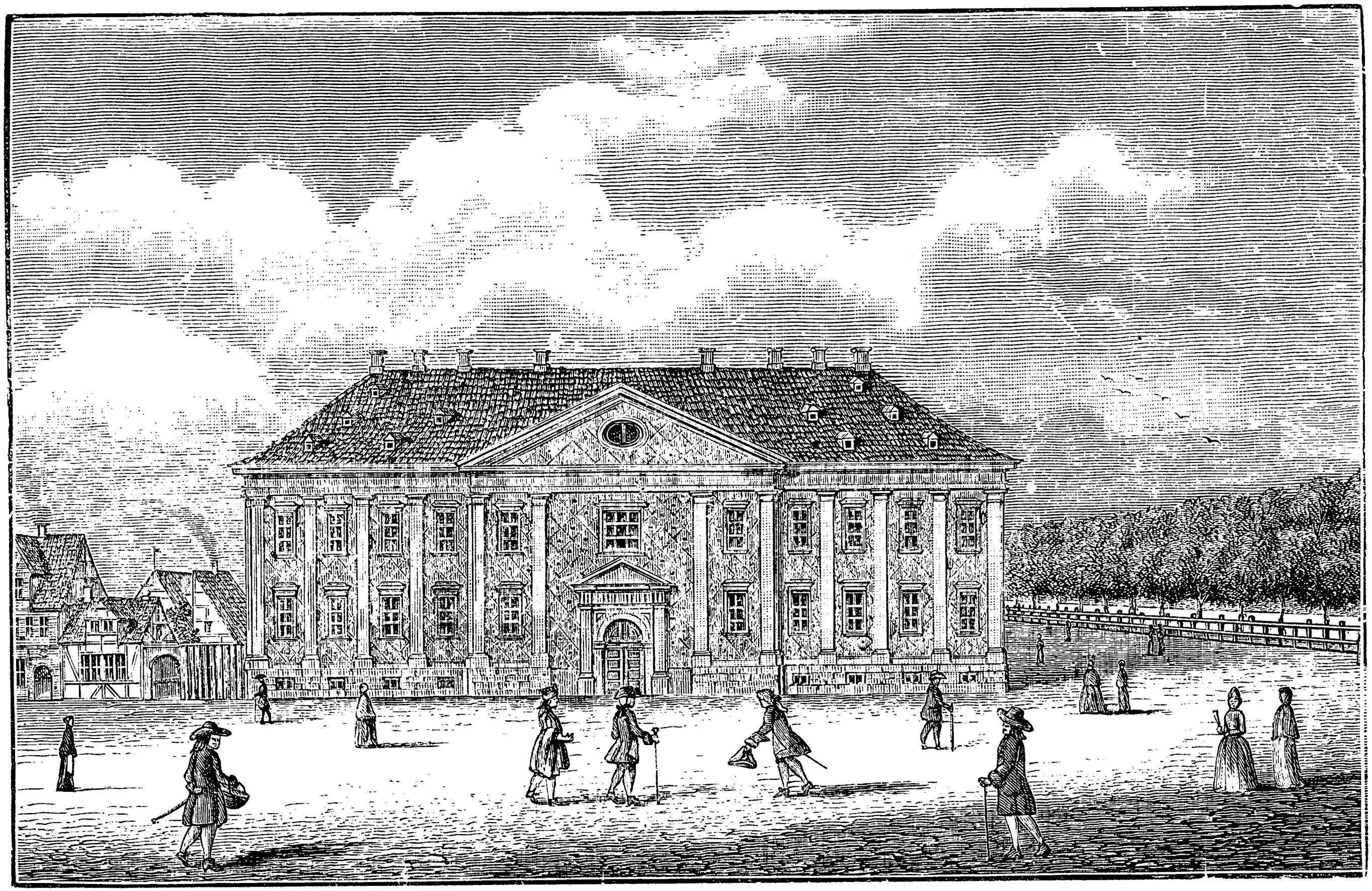

Det kgl. Operahus, siden Kadetakademiet, nu Rigsdagens Bygning. Orig. i Oldn. Museum.

pagniskabet med v. Qvoten varede kun kort, thi 17. Maj 1720 fik Capion kgl. Privilegium paa »at han alene maa lade indrette Komedier her sammesteds og dertil lade forskrive dygtige og uberygtede Personer, saa at ingen fremmede Komedianter, som agere Komedier med levende Personer, maa her indkomme, uden de, han derefter dertil antager«. Hvor meget det kunde indbringe, ses af, at Christian Corber, der 1722 spillede med Marionetter i Skrædernes Lavshus, svarede Capion 10 Rd. om Ugen [49]). Da »den stærke Mand« (om hvem nedenfor) kom hertil, gjorde Capion 1721 Indsigelse imod, at der blev forundt denne Privilegier, der stred mod hans egne, og han paastod, at han daglig underholdt henved 30 Personer og vilde forpligte sig til lige saa vel som den stærke Mand at anskaffe Springere og Linedansere.

12. Maj 1721 fik han sit ældre Privilegium udvidet saaledes, at ingen, som holdt Komedier, Linedans, Marionetter og deslige, skulde herefter nyde Frihed til at bruge deres Exercitier, uden de blev antagne af ham eller fik hans Tilladelse, derimod skulde han være forpligtet til at holde saadanne Personer, som med deres Komedie og Spil kunde fornøje alle og enhver. Han fik ogsaa Fritagelse i 15 Aar for Grundskat og Indkvartering af den Bygning, han lod opføre baade til et Komediehus og til at holde Assembleer i; samme Privilegium skulde tillige gaa over til den, der kom til at eje Huset efter ham.

Capion havde imidlertid ikke Penge til at bygge for, men General Hans Jakob Arnoldt forstrakte ham med 7000 Rd. mod Pant i Privilegiet og Prioritet i Ejendommen, og han kjøbte derfor i Sommeren 1721 en Grund mellem Gothersgade og Lille Grønnegade (nu Ny Adelgade), hvor han allerede inden Aarets Udgang fik sin Theaterbygning færdig. Det var en temmelig stor Grund, han havde erhvervet sig, med 50 Alens Façade til hver af de nævnte Gader. Hovedindgangen til Huset var fra Lille Grønnegade, men alt Spor deraf er forlængst forsvundet og Ejendommen er nu delt i 6 andre, nemlig nuværende Nr. 6—10 i Ny Adelgade og nuværende Nr. 11—15 i Gothersgade. Den eneste Levning, som Overskou fandt af det gamle Theater, var en numereret Logedør i nuværende Nr. 8 i Ny Adelgade, der viste Spor af smuk Udstyrelse, idet der paa Siden mod Gangen havde været malet Gardiner i Festons, »en Luxus, der aldrig er bleven anvendt i Theatret paa Kongens Nytorv«. Det fortælles i »Hamburger

Correspondenz« Nr. 33 for 1721, at Kongen havde skjænket Capion Materialerne i det gamle Kancelli paa Slotspladsen, der skulde nedrives, til at bruge til hans Theater [50]). Strax i Begyndelsen af 1722 kunde der begyndes paa Forestillinger, dels af den afskedigede franske Hoftrup, dels af tydske Skuespillere, som han havde forskrevet; om Foraaret optraadte den stærke Mand hos ham, men der var dog ikke den Søgning til Forestillingerne paa de fremmede Sprog, som man havde troet. Da var det, at nogle fattede den Tanke at forsøge paa Indrettelsen af en dansk Skueplads og man fandt i den ovenfor nævnte René Montaigu en Mand, der med videnskabelig Dannelse forbandt Kjendskab til Scenens Krav. Han søgte 1. Juli 1722 [51]) og fik 14. Aug. kgl. Privilegium paa i Kjøbenhavn at indrette og forestille Komedier i det danske Sprog, dog skulde han i Mindelighed slutte Overenskomst med Capion. Han skulde være forpligtet til »at holde saadanne Personer, som med deres Komedier alle og enhver for billig Betaling kunde fornøje, saa og at de ej nogen Tid forhandler det, som anrører Religionen og den hellige Skrift eller strider mod Ærbarhed, god Skik og Ordning eller kan være Publikum til nogen Forargelse«.

Det varede en Maanedstid til, inden Vanskelighederne var overvundne, der skulde skaffes Penge, men især Skuespil paa dansk og Skuespillere.

18. September kunde man læse i Aviserne følgende:

»Avertissement.

Gives herved Liebhaberne tilkjende, at udi indkommende Uge bliver her udi Byen begyndt med at præsentere Komedier i det danske Sprog, og saa dermed til de Lysthavendes Fornøjelse hele Vinteren over kontinueres«.

Onsdagen den 23. September aabnedes den danske Skueplads med en Prolog, der var forfattet af Oversekretæren i det danske Kancelli Frederik Rostgaard. Naar denne Mand, der skulde fremføre Ansøgningen fra Montaigu for Kongen og altsaa havde den største Indflydelse paa Sagens Fremme, selv leverer Prologen, er der jo ingen Spørgsmaal om, at han er en af de Hovedmænd for Indførelsen af danske Skuespil, der stod bagved Montaigu og bevirkede, at det blev ham, der skulde overtage det hele og med det samme fritage Landet for Overhæng af de fremmede Omløbere. 1. Januar næste Aar overrakte de danske Skuespillere ham en Lykønskning, hvori det bl. a. hed:

»Vi takker for ifjor, din Omhu, Hjælp og Raad,
din Medhold gjør, at vel os hidindtil er gaaet.
Du, som vor Moders Maal med Gunst har villet fremme,
Vor Moders Maal igjen din Ros skal ej forglemme,
hos Landets Fader du din Æreløn skal faa,
fordi du Landets Tarv saa nidkjær skjønner paa.«

Det første Stykke, der blev opført, var Molières l'Avare, under den danske Titel »Gnieren«, oversat af Justitsraad Sechman. Skuespillerne var mest Studenter, de fleste Jyder, og af Damerne var den ene Madame Montaigu. De fornemste Tilskuerpladser var paa selve Theatret, nemlig flere Rækker bagved hinanden opstigende Sæder, der paa begge Sider var anbragte i Prosceniet og foran de forreste Kulisser, og den forreste Bænk var ofte saa lav, at de siddende lagde Benene paa Gulvet. Ved de Henvendelser, som Skuespillerne flere Gange i Holbergs Komedier gjør til Tilskuerne (Spectatores), faar dette en naturlig Forklaring, naar disse sidder saa nær ved, medens det ikke giver nogen ret Mening ved Nutidens Opførelser at tale til de nu fjernt siddende. Prisen paa Theatret og i en af de mellemste Loger var 1 Sletdaler (2 Kr.), i de nederste Loger 3 Mark (1 Kr. 50 Ø.), Parterret 2 Mark (1 Kr.), Galleriet 1 Mark (50 Ø.). Forestillingen begyndte Kl. 5 og var færdig Kl. 7. Der blev spillet 2 Gange om Ugen. Det ses af Prologen, at man gav Bifald tilkjende ved Klap og Trampen:

»Har jeg mig vel opført, da rører Haand og Fod,
Thi Modet voxer, naar Begyndelsen er god.«

I Galleriet, hvor man kunde komme for 1 Mark, sad man ugenert. Det er derfor højst komisk, naar i »Ulysses von Ithacia« (1, 3) Helene gjør opmærksom paa, hvor dejlig den søde Nattergal synger og Marcolphus ikke hører andet, end at Folk knækker Nødder paa Galleriet.

Der blev strax god Søgning; det blev en Modesag at gaa paa dansk Komedie, thi det var fornemme Folk, der interesserede sig derfor. Dronning Anna Sofies Søster, Kristine Sofie Reventlow, gift med Storkansleren Grev U. A. Holstein, var dets høje Protektrice, hvilket fremgaar af et fransk Vers til hende fra Montaigu, hvori det hedder, at hendes Nærværelse i 4 til 5 Maaneder tiltrak en talrig Tilskuerkreds, og han beder hende nu, da Vinteren begynder 1723, om at vise Theatret den samme Naade [52]). Det maa vel ogsaa skyldes

hende, at Skuespillerne 15. Jan. og 9. Febr. 1723 spillede paa Slottet for Kongen og Dronningen 2 Stykker af Molière, til hvilke Forestillinger Rostgaard skrev en Prolog. Herved hævedes Forestillingerne følgelig i det almindelige Omdømme, thi deres Skjæbne vilde have været meget usikker, hvis Moden ikke havde gjort sin Magt gjældende. Men Moder er som bekjendt omskiftelige, og derfor stansede Theatret 1725 og førte derpaa i et Par Aar en kummerlig Tilværelse, indtil Ildebranden 1728 og Christian VI.'s Thronbestigelse 1730 stansede det aldeles [53]). Capions og Montaigus daarlige Formuesforhold, førend Theatret begyndte, var følgelig Skyld i, at den mindste Nedgang i Søgning maatte knække dem. Det gik saa vidt, at Kreditorerne tog Pengene, ligesom de kom ind i Kassen efter Billetsalget. [54])

Med Theatrets Tilbliven havde Holberg aldeles intet at gjøre; han stod udenfor den Kreds, der havde Indflydelse, ja han var paa den Tid ilde set af Rostgaard og denne var sikkert Gjenstand for mange satiriske Udfald fra hans Side i Anledning af hans spidsborgerlige Klage over »Peder Paars«.

Det er alligevel mærkeligt nok, at Holberg i sine Komedier kunde fremkomme med en ligefrem personlig Henpegen paa Rostgaard, som den der fremkom i »Den pantsatte Bondedreng«. I den ældste Opførelse (1726) blev Bondedrengen spurgt, om han ikke ønskede at tjene i Kongens Gaard, hvortil han svarede, at det havde han ingen Næse til, hvilket sigtede til Rostgaards store og tykke røde Næse, men det blev ikke optaget i Stykket, da det blev trykt [55]). Da var Rostgaard rigtignok falden i Unaade, men Stykket kan være skrevet før 1725.

Det er Skade, at vi véd saa lidt om Tiden, da Holberg forfattede de første Komedier og hvem de Venner og højfornemme Mænd var, der saa ivrig opfordrede ham til at fuldende dem. Det fremgaar af alt, at det ikke var Rostgaard, og det er ogsaa tydeligt, at det ikke er Montaigus Privilegium, der gav Anledningen. Deres Tilbliven skyldes en indre Drift og Lysten til at se, om hjemlige, originale Skuespil ikke kunde forfattes ligesaa godt paa det danske som paa fremmede Tungemaal. Der maa være gaaet nogen Tid forud for det danske Theaters Aabning, inden Ideerne er blevne undfangne, maaske er flere af Komedierne i Hovedsagen forfattede 1720 og 1721 og er saa blevne fuldendte efterhaanden. Noget aldeles sikkert Bevis kan dog ikke fremføres. »Den Vægelsindede« kan være forfattet 1720,

da den stærke Mand allerede optraadte i dette Aar, og hvis Poeten i Aabenraa er Bedemanden Niels Hansen, der 1721 ikke længer boede i Aabenraa, kan »Jakob von Thybo« i Hovedtrækkene ogsaa være skreven dette Aar, men der kunde paa den anden Side intet være til Hinder for at benytte et bekjendt Navn som dette, selv om det ikke passede længer. Det nævnte Udtryk om Rostgaards Næse kunde ogsaa synes at være nedskrevet, længe førend »Den pantsatte Bondedreng« blev opført paa det Theater, der skyldte Rostgaard saa meget, og allerede Aaret før Stykkets Opførelse var Rostgaard en falden Hofmand; det maa nærmest tænkes at være tildels udarbejdet inden det danske Theaters Indvielse og paa en Tid, da Rostgaard var den store og mægtige Mand. Af Hensyn til ham blev Udtrykket saa ikke optaget i den trykte Udgave.

Af omrejsende Kunstnere spillede Salomon Povlsen von Quoten, der var af tydsk Oprindelse, men havde tjent 8 Aar ved Garden til Fods, i nogen Tid en vis Rolle. Efter Krigstjenesten slog han sig paa Lægekunsten og fik 1711 en Attest af Magistraten i Aarhus om, at han med sine Medhavende havde skikket sig ærlig og vel som Okulist, Sten- og Broksnider. 4 Aar efter søgte han i Kjøbenhavn Privilegium paa samme Forretning og tillige paa at være Tandbrækker og Komediant. Saadanne omrejsende Kvaksalvere førte nemlig ofte en Hans Wurst med, der paa Markederne ved sine Abekunster henvendte Folks Opmærksomhed paa den rejsende Læges Bod.

14. Marts 1715 indgav han en Ansøgning til Kongen af følgende Indhold: For 5 Aar siden var han kaldet fra Kjøbenhavn til Jylland for at kurere nogle meget syge Personer og havde derfor faaet Attester fra Magistraterne i Aarhus og Horsens. Nu var han vendt tilbage hertil for at kurere syge og »preshafte« Personer, hvorfor han bad om Privilegium som Okulist, Sten- og Broksnider og Tandlæge ligesom ogsaa som Komediant. Politikollegiet mente, at han paa Grund af sine »meget gode« Attester burde have Tilladelse til at øve sin Kunst, hvilket kunde være tjenligt især for fattige Syge, men at give ham Privilegium paa at være Komediant her, var ufornødent, da Forordningen af 24. Septbr. 1708 om Betlere i 2. og 12. Artikel tydelig nok meldte, hvorledes de, som forlangte saadan Frihed, skulde forholde sig [56]).

31. Jan. 1716 fik han den kgl. Tilladelse til den attraaede Lægepraxis, men med Hensyn til Optræden som Komediant skulde

han først have Magistratens Tilladelse og dernæst komme overens med Direktionen for Fattigvæsenet om den Del, de Fattige skulde nyde af Indtægten af hans Forestillinger, enten en vis Sum Penge en Gang for alle eller Indtægten af Fredags-Forestillingen. Det ses ogsaa, at han allerede førend det kgl. Privilegium havde givet Forestillinger med Marionetter, men nu søgte han om at agere Komedier med levende Personer og spille med Marionetter i Danmark, Norge og Holsten, dog paa det sidste fik han Afslag, da Kongen ikke fandt, at han »havde spillet saadanne Komedier, at man dermed kunde være fornøjet«.

Hvorledes saadanne omrejsende Kvaksalvere drog fra By til By og hvordan v. Qvoten med selvtiltagen Myndighed optraadte mod medbejlende Kollegaer, hvem han med komisk Selvbevidsthed skildrer som Bedragere og Kvaksalvere i Modsætning til sig selv, faar vi et levende Billede af i følgende Ansøgning:

»Siden Deres kgl. Majestæt ved Deres allernaadigste Privilegium af Dato den 31. Jan. 1716 haver licenteret mig at bo og lade mig bruge som Operatør, Okulist og Broksnider udi Deres kgl. Residensstad Kjøbenhavn, haver jeg været udi i det faste Haab, at Magistraten udi andre Kjøbstæder saavel som Deres kgl. Betjentere udi Deres kgl. Majestæts Lande og Provinser skulde have den Godhed for mig som en Underdaner og Nedsat mig at assistere og tage i Beskjærmelse imod andre fremmede Empiricos og Okulister, som fordrister sig at rejse omkring udi Kongeriget og paa et offentligt Theater deres Medicin og Varer tilkjøbs udraabe. Ikke desto mindre saa maa jeg dog fordriste mig til med allerdybeste Underdanighed for Deres kgl. Majestæt at andrage, hvorledes en Operatør ved Navn Johannes Radinius er til Randers By ankommen, som af Borgmester og Raad har faaet Tilladelse, mig til største Præjudice og Skade udi min Profession og Næring, at opsætte sit Theatrum offentlig paa Randers Torv, der sine Medikamenter at sælge ved Komediespil og Pikkelherings Pudser, endskjønt jeg har forestillet Byens Magistrat den Ubillighed, at saadan en fremmed Udlænding uden Deres kgl. Majestæts allernaadigste Privilegier og Tilladelse ikke maatte rejse omkring udi Landene og mig udi min Kunst og Profession at fortrykke og forhindre ved sit offentlige Theatrum, saavelsom med sine falske Vare, som han »gøjler« den enfoldige Almue paa og samler mange Penge udi Landet ved, dog uden nogen Mynt eller Penge at give Deres kgl. Majestæt i Skat,

sig bortsniger igjen ud af Landet. Nu har jeg været foraarsaget ikke alene udi afvigte Sommer ved Processer og Rettergang at drive bemeldte Operatør fra Kalundborg, men ogsaa paa ny en Gjæsteretsdom over ham udi Randers, at han skal nedbryde sit Theatrum og sig inden 3 Solemærkers Udgang af Randers med sit Kvaksalveri og Komediespil forføje, men derimod har han for at have Tid at endnu omfare og samle flere Penge udi Jylland citeret samme Dom til Viborg Landsthing til den 31. Decbr., og naar Landsthingstiden er nu forhaanden, gjør han sig nok usynlig og rejser andensteds hen, ligesom han rejste fra Kalundborg til Fyen, da jeg søgte ham med Retten, hvorover jeg ved saa idelige og mange Processer udmattes og udi Armod maa geraade. Derfor indflyr jeg med min allerunderdanigste Supplik til Deres kgl. Majestæt om det høje allernaadigste Privilegio, at ingen Udlænding eller fremmed Okulist, Empiricus eller Brucksnider, som ikke har Deres kgl. Majestæts Privilegium, ej heller er bosiddende udi Deres kgl. Majestæts Riger og Lande, maa tillades af nogen Bys Magistrat sit Theatrum at opsætte, hvor og naar jeg i samme By er tilstede, mig frembyder og min Kunst paa nogen Gebræklig kan bevise, med mindre den fremmede jo kan overbevise mig, at han sin Kunst med Blinde og Gebræklige bedre end jeg forstaar og kan sin Kur forrette, derved holdes mulig vel mange Spioner ude af Landet og Deres kgl. Majestæts edsvorne Undersaatter ved Deres kgl. Majestæts allernaadigste Privilegium forsvares, hvilket den Højeste naadeligen skal vederlægge med alle kgl. Lyksaligheder. Forbliver

Deres kgl. Majestæts
tro forbundne Undersaat
Salomon Pouelsen von Qvoten.

Kjøbenhv. d. 23. Octobris Anno 1717.

Politi- og Kommercekollegiet anbefalede ham imidlertid ikke videre varmt; hvis han fik det ansøgte Privilegium, kunde det kun forstaas som et Monopol, hvilke Kongen havde forbudt at expederes. Kollegiet mente, at han kunde lade sig nøje med sit Privilegium af 31. Januar 1716 og at han desuden burde tilholdes at tage Borgerskab her i Staden, at man kunde vide, at han som andre Indbyggere svarede Skatter og andre Paalæg [57]).

Det findes dog ikke, at han har taget Borgerskab, men 1720 var han dog skatteydende Borger, idet Monsieur von Coten, Comediant bebode og endog synes at have været Ejer af nuværende Nr. 18 i Store Regnegade.

Om hans Skuespil i Aaret 1719 findes følgende:

Politi- og Kommercekollegiet havde haft v. Qvoten for sig og da lovede han enten at spille 1 Gang om Ugen til Fordel for de Fattige eller at dele med dem, hvad han ugenlig havde vundet i fri Penge, og han blev tilholdt inden 8 Dage at komme overens med de Kommitterede for det Fattiges Væsen, om hvad han skulde give for den Tid, han alt havde spillet, og for Fremtiden, da Kollegiet ellers vilde virke til, at hans kgl. Privilegium blev tilbagekaldt [58]).

Han skal 1718 have faaet Bevilling paa indtil videre at spille tydske Komedier; næste Aar gik han i Kompagni med Capion, men det varede kun kort. Senere søgte han forgjæves at faa Tilladelse til at opføre tydske Komedier; han spillede 1720 paa Kongens Nytorv, vistnok i en Fjælebod, og dette var maaske tydske Komedier, men senere har han næppe spillet, og hvis han har givet Forestillinger, har det været med Marionetter. Af »Hexeri eller blind Allarm« (4, 4 og 4, 5) ses det, at de danske Komedier har helt ødelagt hans, men da disse nu var ved at stanse, haabede han at komme til Hægterne igjen. Apelone siger nemlig: »Men der ser jeg von Qvoten komme, hillemænd, hvor glad ser han ud. Nu mener han, at hans Komedier og Marionetter vil komme paa Fode igjen«. Holberg lader ham endog derpaa selv vise sig paa Scenen; dette kunde han gjøre med en saa lidet agtet Person, uden at nogen kunde tage Forargelse deraf, og man ser af hans Tale, hvilken Art Skuespil han fremstillede: »Ich habe Ursache mich über Ihren Fall zu erfreuen, thi først kommer jeg i min gamle Næring igjen og for det andet faar jeg Has over dem, som har saa skammelig railleret med mig og min Bande«. Og paa Apelones Spørgsmaal, om han vil give Doktor Faustus, svarer han: »Nej, Madame, vi har nok en bedre, som hedder Zauberei von Armida. Det er et toutáfait Stykke, thi alting blir ageret udi Luften. Armida lader sig aldrig se uden paa en gloende Drage, som spyr Ild. Det har noget andet at sige end Jere mavre Komedier«.

Det gik vistnok slemt tilbage for ham, fra Provinserne klagede man over Plattenslagerier. Saaledes skriver Magistraten til Rentekamret 6. Marts 1728 [59]): »Den Person ved Navn Salomon von Qvoten, som skal have brugt adskillige Underfundigheder paa Møens Land ved at tilsige Folk Kur og Hjælp for Svagheder, derforuden ladet sig betale en Del Penge og dog ikke desto mindre uden at hjælpe dem hemmelig med sin Svite rejst der ud af Landet, har nu

ladet sig finde her i Staden, thi har vi ladet ham paagribe og indsætte i Stadens Arresthus«. Men da han selv intet ejede, vilde Magistraten vide, hvorledes han skulde underholdes i Arresten. En Del Aar senere opnaaede hans Søn at bygge et Theater i Store Kongensgade og spille tydske Komedier, men ogsaa for ham slog det Fejl og i Aarene 1749—51 levede han som Tandlæge i Pilestræde, solgte tillige Brokbaand og udlejede Maskeradedragter [60]).

Maaske ogsaa paa anden Maade faar Holberg von Qvoten ind i sine Komedier, thi det kunde være ham, der kaldes Poeten i Aabenraa. I »Jakob von Thybo« (1, 4) vises Per hen til denne Poet med den Anvisning, at han bor næst ved Guldsmeden. Og senere (1, 8) siger Per: »De hundsvotske Poeter maatte bo midt udi Byen som andre Kræmmere, der have noget at sælge. De maaske bor ved Volden, at de kan se det grønne om Sommeren«. Egnen ved Aabenraa kaldtes da ved Volden, som et Minde om den Tid, da der til i Slutningen af Christian IV.'s Tid var Vold, hvor nu Gothersgade er. Her var ikke meget bebygget ud ad imod denne Gade og der var vel større Haver og Træer. I daværende Nr. 249 i Aabenraa boede 1722 og 1723 »Salomon Povlsen, Okulist«, og det kunde jo nok være ham, der ved Siden af anden Virksomhed levede af Versemageri. Nu omfatter dette Hus Husnumrene 10 til 18. Nogen Guldsmed boede imidlertid ikke i Aabenraa i disse Aar, for saa vidt man kan faa ud af Skattelisterne; nogle Aar efter ejedes en Gaard her rigtignok af Jøden Moses Goldsmidt, men da han ikke opføres som Ejer, førend Komedien blev skreven, kan han ikke menes dermed. Derimod bode 1719 og flere Aar i Nr. 247 i Aabenraa) nu Nr. 22) en Rotgiter (Gjørtler), der formodentlig ogsaa var en Slags Guldsmed, thi i de samme Aar nævnes i Grønnegade en Mand, der var »Rotgiter eller Guldsmed« og i 1720 ser vi »von Qvoten, Materialist« at have Bolig i Nr. 248 (nu Nr. 20); han er altsaa dette Aar flyttet hid fra Regnegade; et Aarstid efter er han altsaa igjen flyttet til Naboejendommen, nuværende Nr. 10 til 18, der var en stor Ejendom med mange smaa Lejehuse. Det maa dog i den Anledning tages i Betragtning, at førend von Qvoten bode i sidstnævnte Hus, bode der 1720 og Aarene forud Bedemand Niels Hansen, der for saa vidt kunde være den berømte Poet i Aabenraa, hvis han havde boet her et Par Aar længer, eller ogsaa er Komedien skreven før 1722.

I »Den Vægelsindede« (1, 6) siger Henrik, at han havde øvet

sig i at efterabe sin Madame, »og svær vor Stuepige, at hun vil heller se mig agere saaledes end gaa paa den stærke Mand eller høre paa Chilian og Hans Wurst«. I »Jean de France« (1, 2) beskriver Arv Jeans Hat som saa bred som 6 af hans egne,« han (den) er lige saa bred som den, Hans Wurst havde, da Husbond var sidst og saa

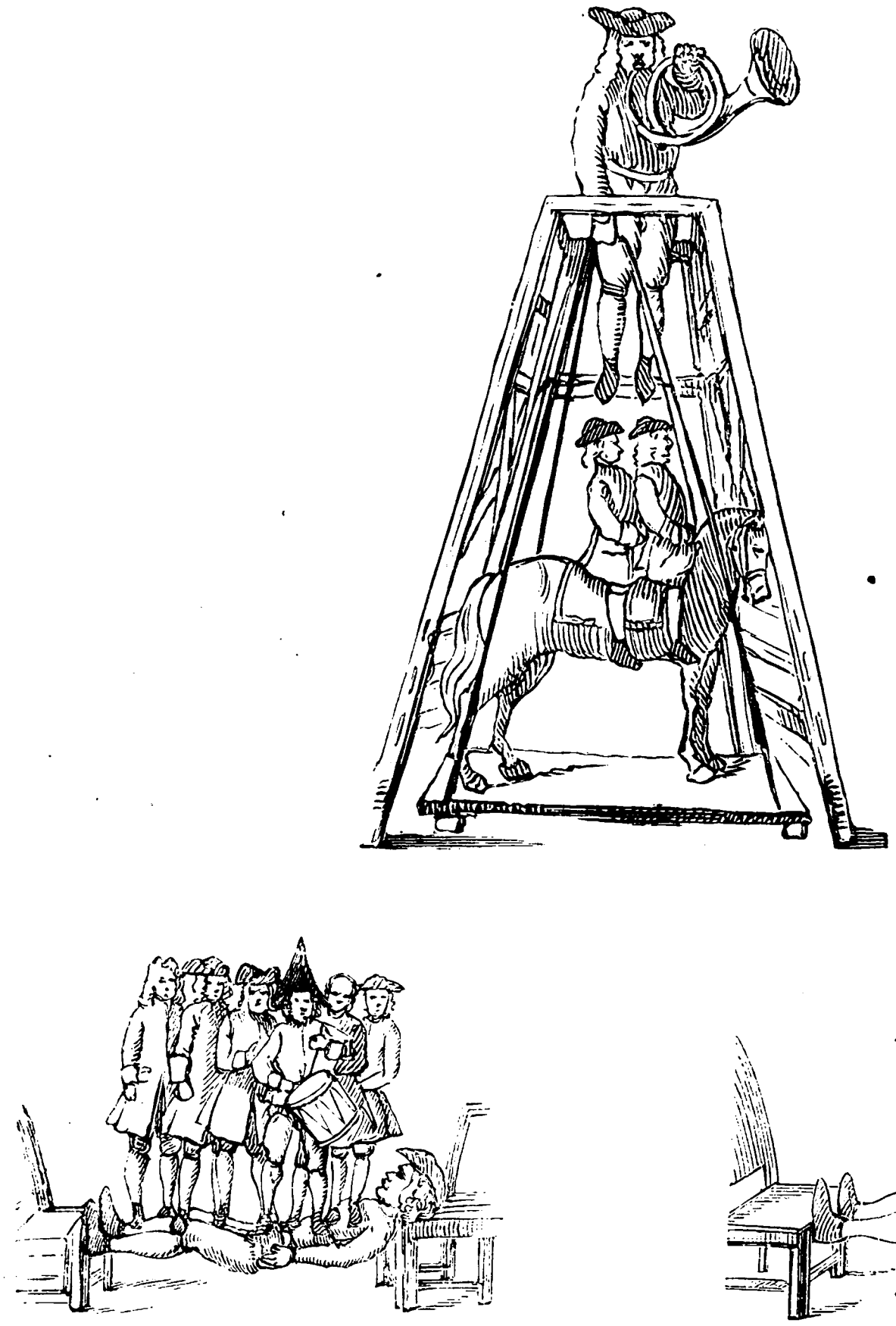

Den stærke Mands Kunster.

paa den stærke Mand«. Denne stærke Mand var en navnkundig tydsk Virtuos Johan Karl von Eckenberg, en Mand paa 35 Aar, der 1720 kom hertil med en Bande Linedansere og lejede et Fjælehus paa Nytorv; i den Anledning var Brolægningen opbrudt, thi 1722

klagedes der over, at Bønderne kjørte op paa Vajsenhusets Fortov, da de ikke kunde være paa Torvet, »der laa opbrudt og urepareret, siden den stærke Mand stod der.« [61])

Da man i December ønskede Huset nedbrudt og der af Capion var klaget over, at hans Optræden stred mod det Privilegium, han havde faaet med Forbud for fremmede Komedianter mod at agere med levende Personer, forbød Politimesteren hans Optræden; han gik derpaa i Kompagni med Capion og gav Forestillinger i dennes Theater, men da han siden havde forskrevet en Luftspringer, for hvis Kunster dette ikke passede, fik han igjen Tilladelse til at benytte Fjælehuset til denne Springer. I Jan. 1721 søgte han Kongen om Eneret til i Danmark at holde Linedansere, Springere og burleske Komedier og vilde da forpligte sig til at nedsætte sig i Kjøbenhavn og derved trække de Midler ind i Landet, som han havde fortjent paa fremmede Steder.

Imod en saadan Tilladelse gjorde Capion Indsigelse, og da han 12. Maj 1721 fik sit Theaterprivilegium udvidet ogsaa til Linedans og Marionetter, maatte den stærke Mand forlade Landet, men kom dog igjen og maatte underordne sig Capion; han gav ogsaa Forestillinger paa hans ny Theater i Lille Grønnegade allerede i Foraaret 1722. Men her var kun liden Søgning, saa han blev kun ved i 3 Uger, og byggede derpaa selv et Theater i en Have udenfor Nørreport, som han havde kjøbt. Den var ved Skjøde af 20. Januar 1692 udlagt til Borgmester Bartholomæus Jensen og gik imellem Blegdamsvejen eller, som den nu kaldes, Fælledvejen og Sortedamssø i en Brede af 79 Alen langs Vejen og 61 Alen langs Søen, lige vesten langs med den nuværende St. Hansgade, der da ikke var til. Det var altsaa en lang Vej, Kjøbenhavnerne havde til denne Forlystelse, de maatte forbi Ravnsborg og Malkepladsen for de Køer, der græssede paa Fælleden, hvilken optog en Del af Sydsiden af Fælledvejen.

Kort efter at han var kommen hertil, udgav han et Skrift, der i Formen var rettet mod nogle Udtalelser om hans Kunster af nogle Læger i Breslau, men som i Virkeligheden var en Anbefaling af hans Færdigheder og Afvisning af den Beskyldning, at han var en Markskriger. Den første Kunst var, at der blev stillet en Ambolt af 5—600 Pds. Vægt paa hans Bryst og 2 Smedesvende huggede en Jærnstang over derpaa. Han ligger paa et Bord og bliver trukken af 2 Heste ved et Tov, som han holder i Hænderne. Han sønder-

river et Tov bestaaende af 312 Traade, som Kaptejnløjtnant Klouman selv har ladet spinde til ham paa den kgl. Reberbane 7. Okt. 1720. Han lægger Hovedet paa en Stol og Benene paa en anden, der bliver lagt en stor Sten paa hans Mave eller bare Bryst, hvor den bliver slaaet itu. Han løfter en Kanon paa 2000—2,500 Pd. Vægt med den ene Haand og drikker et Glas Vin med den anden. Han bærer en Bænk, der er 6 Alen lang, i Tænderne. 2 Mænd staar paa hans Knæ og han sætter dem op paa et Bord. Han hviler med Hovedet og Fødderne paa 2 Stole og bærer 6 Personer paa Maven og Brystet, det er det, Pernille kalder at gaa paa den stærke Mand. 2 Karle kan ikke rive en Stok til sig, som han holder i Munden. 3 tykke Nagler drejer han med Hænderne i Ringe. Han staar paa et Stillads og løfter med den ene Haand en Rytter med hans Hest eller 12 Personer, medens han drikker et Glas Vin af den anden Haand eller blæser i Trompet. 6 Tin-Tallerkener bøjer han til en Klump. Han holder et Glas i hver Haand og 4 Mænd forsøger forgjæves at hindre ham i at føre Glassene til Munden.

Alle disse Kunster er afbildede i nævnte Skrift, i et Skrift fra 1740 (Hauber: Bibliotheca Magica 21. Stück) meddeles lignende af hans Kunststykker og hans Portræt. Det er rimeligt, at saadanne Kunster maatte tiltrække. Direktøren for Konventhuset udtaler i en Skrivelse af 13. Okt. 1722, at da han i Førstningen havde saa stort et Tilløb af Folk, »ligesom de nu har, der spiller den danske Komedie«, maatte han ugenlig betale til Fattigvæsnet 20 Rdl.[62]); naar han nu desuden gav andre Forestillinger og havde en stor Have, hvor der var en god Tumleplads for Ungdommen om Sommeren, kan man nok tænke sig, at Folk søgte ud af Nørreport. Men det gik næppe ret sømmeligt til derude. Han havde ej heller selv det bedste Rygte, thi noget efter hans Ankomt hertil blev der 1721 anlagt Sag imod ham af en Kvinde fra Mecklenborg, hvem han havde givet Ægteskabsløfte[63]), og han rejste med en Kvinde, hvem han udgav for sin Kone, men som var kommen i Klammeri med Konen til en Springer, der hed Reverand og som nu fremkom med Oplysninger i April 1721 om denne Dames mindre hæderlige Vandel[64]). Stadens vise Fædre greb ind og da de ikke kunde gjøre mere, henvendte de sig til Politiet. Dette ses af en Skrivelse fra Magistraten af 10. August 1722, hvori det heddes:

»Efterat vi var bleven forebragt og kommen i Erfaring om, at den

saakaldte stærke Mand Johan Karl von Eckenberg udi sit uden Stadens Nørreport opbygte Komediehus ligesaavel om Søndagen og andre Helligdage som hver af de Søgnedage udi Ugen agerede, hidsede Dyr og holdt med Spil og Leg, hvormed mange Godtfolks Tyende blev anlediget til Vidtløftighed og et ondt Levned, saa for at forekomme saadant forargeligt Levned lod vi ham advare og forbyde at ophøre dermed de hellige Dage, som vi og tænkte, han havde holdt sig efterrettelig, men som en og anden paany derover har klaget for os og berettet, at han dog ikke desto mindre kontinuerer med saadan Agering, Leg og Spil Søndagene og de hellige Dage, og det er en Post, som vi ikke finde forsvarligen at tolerere eller bør akkorderes ham, baade formedelst det forargelige, syndige Levned, derved øves, og for den store Lejlighed, det giver for Tjenestefolk og unge Mennesker til Liderlighed og Ulykkers Tildragelse«, saa lod Magistraten ham det ogsaa forbyde ved 2 Raadstuetjenere, men da paaberaabte han sig en Tilladelse af Politi- og Kommercekollegiet, hvorom Magistraten nu søgte Underretning[65]), og dette svarer 15. August:

»Vi takke tjenstligen de gode Herrer for deres Notice angaaende den saakaldte stærke Mand Johan Karl von Eckenberg, som haver svaret de gode Herrer, da de lod ham ved 2 af Stadens Raadstuetjenere forbyde at ikke maatte agere Søn- og Helligdagene, hvorpaa han da skulde have beraabt sig paa at have erlanget Tilladelse af os til saadan Komedie og Handel at exercere, da kan vi med al Sandfærdighed forsikre dem, at han hverken det af os har begæret og vi hannem det ikke heller haver bevilget, men maa af ham selv til et Paaskud være opdigtet, saa ere vi de gode Herrer obligerede, at de ikke haver anset hans Forseelse med nogen Straf, førend de fra os vores Svar havde indhentet.«[66])

Han forførte ogsaa Capions afskedigede tydske Skuespillere til at spille paa sit Theater, men en kgl. Befaling af 14. Septbr. 1722 befalede ham strax at ophøre med sine Komedier og sin Linedans og ikke gjøre Indgreb i Capions Privilegium.

Dermed var hans Kredit forbi. I Boet efter Isenkræmmer Ludolf Sprich, der døde 24. Septbr. 1722, fremlagdes en Panteobligation paa 530 Rdl., hvorved Johan Karl von Eckenberg, »den stærke Mand ellers kaldet«, 15. Septbr. 1722 giver ham Pant i sin Have. Af denne Gjæld betalte Eckenberg Boet 20. Decbr. 1723 225 Rdl. i klingende Mønt, og Resten optegnedes blandt tvivlsomme Fordringer.

Man ser af samme Skifte, at hans Have blev sat til Auction i Maj og Juni 1723 paa Begjæring af Jøden Bernt Moses og blev ved tredje Auktion kjøbt af Kok Johan Kühn for 2405 Rdl. Det er vel den samme Traktør Kühn, der 1719 boede i »Den danske Krone« paa Hjørnet af Stranden og Færgestræde og i Aviserne tilbød Værelser til Selskaber og Fester med Traktement og Musik.[67])

Af et Brev fra samme Sprich til Madam Kueschen i Hamborg af 2. Aug. 1721 ses, at han beder hende om at sende en Litsenbroder til det Hus, hvor den stærke Mand havde logeret, og faa at vide, hvorhen han var rejst fra Hamborg, da han vilde lade ham arrestere, saasom han havde 3 protesterede Vexler paa ham. De Midler, han havde pralet af at besidde, var altsaa af en tvivlsom Værdi.

Han drog nu bort, men hans Have vedblev længe at bære hans Navn som Vidnesbyrd om, at hans Etablissement var noget, der havde gjort Indtryk. Han drog siden til Prøjsen, hvor han blev kgl. Hofkomediant, var meget begunstiget af Kong Frederik Vilhelm og døde 1760[68]).

En Tydsker Henrik Christian Müller, der efter sit eget Sigende havde taget Borgerskab som Kjøbmand 1707, men mistet alt 2 Aar efter ved Søulykke, havde begyndt med et lille Værtshushold, men for at kunne betale den store Leje af 175 Rdl. om Aaret af Hus og Have, havde han i Haab om at faa større Næring begyndt »eine kleine Bullenhitze mit Hunden«, hvilken var bleven forbudt af Magistraten; han søgte derfor en kgl. Bevilling, hvilken han opnaaede 12 Novbr. 1717, efterat have faaet Anbefaling fra Politi- og Kommercekollegiet, idet det ikke mener, at det burde formenes ham at holde denne »Hitzebane, hvorved han ikke saa meget skal søge nogen særdeles Gevinst som at lokke Gjæster og Næring til sit Hus og deri holdende Værtskab«.[69]) Saadanne Tyrefægtninger holdt den stærke Mand ogsaa og det vides ogsaa, at Hoffet i det mindste nogle Aar havde Smag derfor.

Endnu 1733 kunde man i Brædmers Have i Sofiegade hver Mandag faa »et Hitzerie at se af en Tyr, Bjørne og Hunde, saa og en udklædt med Sværmere besat Bjørn, som fremføres paa Bagbenene, i lige Maade Hunde, som ved Tov hidses efter Sværmere, og foruden alt dette en Plaisir med nogle Vandsværmere; skulde nogen behage selv at medtage en Hund, staar det dem frit for«.[70]) Øltapper Jo-

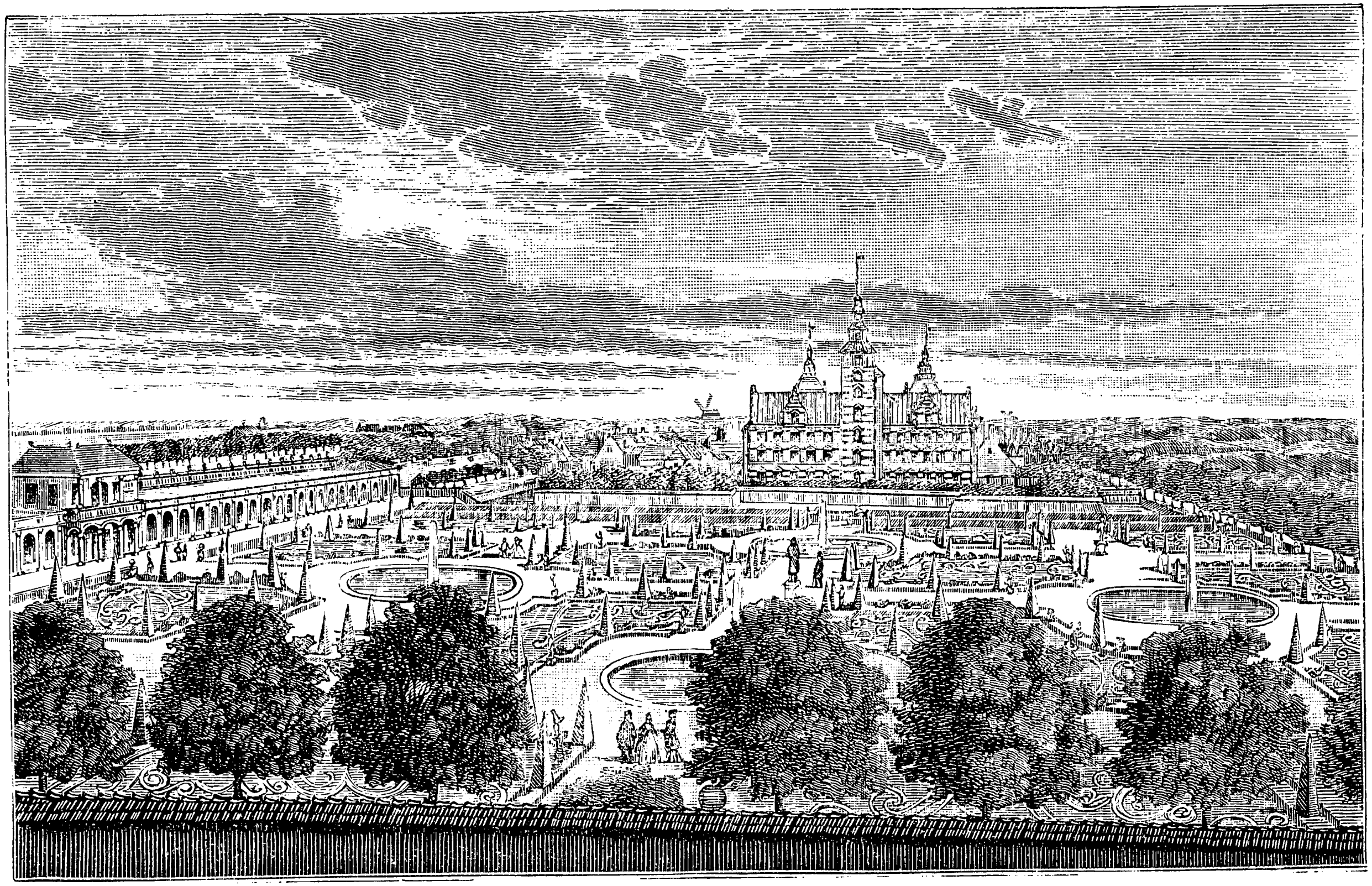

Rosenborg.

han Hendrich Bræmer boede i nuværende Nr. 40 i Sofiegade paa Christianshavn, hvortil der hørte en stor Have og øde Plads.

Foran er omtalt »Springeren« Reverand, der havde Strid med den stærke Mand 1721 og som klagede over ingen Fortjeneste at have, han havde en særegen Trup og drog herfra til Haderslev.[71])

I Begyndelsen af 1725 var en »Bande der englischen Balancierkunst« kommen hertil, men den fik ikke nogen Fortjeneste. I en Ansøgning af 18. April 1725 til Kongen beretter Medlemmerne, at de tidligere havde indgivet et Andragende til Kongen om at maatte vise deres Kunst for ham og med Politimesterens Tilladelse var komne overens med Montaigu — det var paa en Tid, da denne var i de største Pengeforlegenheder — om at optræde i den stærke Mands Have, og de havde anvendt Omkostninger derpaa; derefter kom Fasten, i hvilken Tid de maatte ligge stille, og da de efter denne vilde optræde, blev det dem forbudt af Politimesteren, da de ikke havde særskilt kgl. Privilegium. De maatte vente længe paa Svar, thi først 19. Maj blev Ansøgningen sendt til Politi- og Kommercekollegiet, og dets Erklæring faldt først 4. Juni, saa i al den Tid maa disse stakkels »Kunstnere« have ligget uden Erhverv. Kollegiet mener, at Hovedmændene var Jøder, der uden kgl. Lejdebrev under 1000 Rdl.'s Straf ikke maatte opholde sig i Landet, og hvis »Supplikanterne nu herudi skulde nyde allernaadigst Bifald, saa havde de største Lejlighed derved flere Jøder herind at trække; overalt saa søger de ikkun herved at drage Pengene ud af Landet og berige sig selv og især af Tyende og Haandværksfolk, som desforuden saavelsom andre nok har nødig til et og andet bedre sine Penge at employere.«[72])

9. Septbr. 1726 fik Johan Samuel Brede Magistratens Tilladelse til »at præsentere et Perspektivmaskine til Stadspersoners og andre Lysthavendes Fornøjelse«, og han tog til yderligere Sikring af sin Stilling 23. Septbr. Borgerskab som Dansemester.

Montaigu indgav nu et Andragende til Kongen, hvori han forestillede »at den fornemste Aarsag, hvorfor de danske Komedier ere indrettede, har været at hindre Omløbere at indkomme med fremmede Skuespil«, hvorpaa Kongen 14. Oktbr. 1726 udstedte et Reskript, at »som vi ej alene til den Ende allernaadigst have benaadet dem (de danske Komedier) med særdeles Privilegier, endog ved aparte Reskript til vores forrige Politimester Rateken som og ved Ordre til daværende Oberhofmarskalk Hr. v. Holstein allernaadigst mainteneret dem og be-

falet, at de daværende Linedansere skulde forføje dem af Staden, saa finde de dem højligen fornærmede ved en, navnlig Bredo, som tvært imod højstbemeldte Privilegier og Anstalter skal have indfundet sig udi vores kgl. Residensstad Kjøbenhavn og understaaet sig der at indrette et Skuespil med Perspektiver at forestille, hvortil han formener sig berettiget, fordi han har taget sit Borgerskab og derpaa betalt 12 Rdl.; men som enhver, naar han ikkun tog Borgerskab og betalte 12 Rdl., kunde gjøre Skaar i Privilegierne utiltalt og ustraffet« fik Politimesteren Befaling til at forbyde ham alt Skuespil og tilholde ham at forføje sig ud af Staden; Politimesteren skulde desuden paase, at ingen herefter gjorde de danske Skuespillere Hinder i deres Rettigheder. [73])

Mange Lykkeriddere drog i denne Tid omkring i Landet; der klagedes saaledes 1726 i Sjælland over, at der skete Indbrud i Kirkerne og at Blokkene blev opbrudte, der var set en Sværm Tatere »saa vel som og en Del Personer med Jærnlænker, som udgive sig for Italienere og at have været fangne i Tyrkiet, hvilke skal forøve de allergroveste Skalkestykker«. [74])

For dem, som mener, at Vejrliget i gamle Dage var anderledes end nu, kan følgende Beretning i Pontoppidans Menoza [75]) tjene til Underretning: »Ligesom jeg her til Lands altfor tidlig ventede Sommer, saa lavede jeg mig og altfor tidlig til at tage mod Vinter, thi indtil midt i November Maaned var det endnu meget mildt og godt Vejr, og da det ved Juletider begyndte at fryse, var Kulden hverken saa haard eller bestandig, som jeg havde forestillet mig, Monsieur H., som blev vaer, at jeg kjøbte Pelsværk til at fore mine Vinterklæder med, sagde, det var overflødigt og brugtes af ganske faa her til Lands, hvilket jeg og siden befandt med Forundring. De Vintre, jeg her har levet, komme mig ej anderledes for end i England. En Maaneds bestandig Frost og Sne er saa rar (sjelden), at den næppe indfalder hvert fjerde Aar. Da jeg spurgte Hr. C. om Aarsagen, sagde han: som vi paa de danske Øer ingensteds har ret langt til Søkanten, saa formildes vor Luft bestandig ved de halvvarme Dampe, som Havet, særdeles om Vintren, giver af sig, og at Havet hos os fryser til, er næsten ligesaa rart, som at Seinen ved Paris fryser.

Vort Foraar, sagde han, kommer sildig, og førend midt i Maj Maaned er Skoven sjelden grøn. Siden kommer Varmen paa engang og varer, skjønt med Ubestandighed, længe ud paa Efterhøsten, hvilken er her den behageligste af Aarsens Tider«.

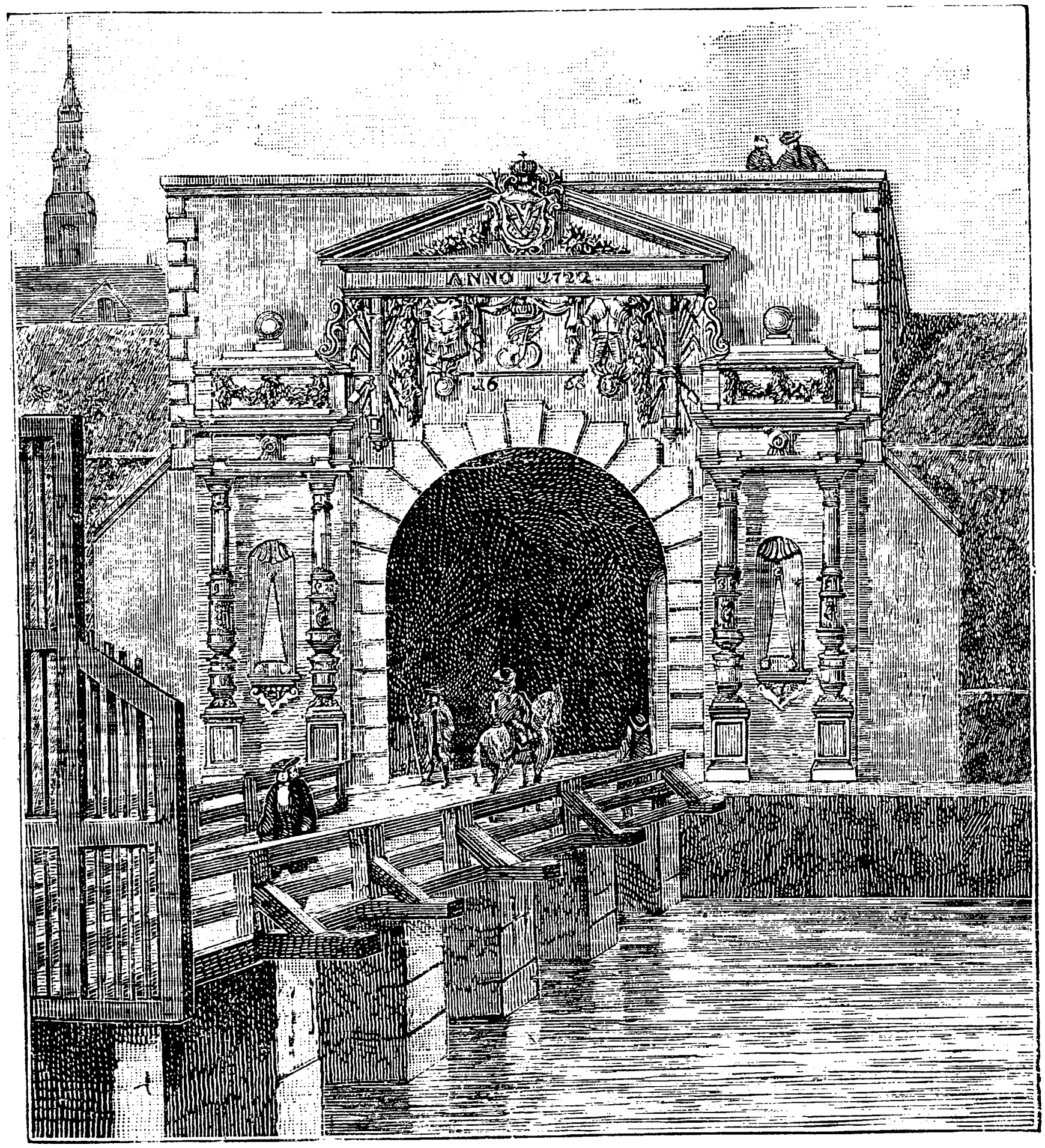

Vesterport. Orig. i oldn. Museum.

At ligge paa Landet om Sommeren kjendte man ikke ret meget til, en og anden ejede en større Landejendom, der blev dreven for sin Jords Skyld, men ikke alene for Fornøjelse. Men ved denne Tid er Sommerudvandringen kommen op. Pontoppidan taler 1759 [76])

ser paa Landet til Leje om Sommeren, medens dette tidligere kun sjelden skete.[78])

En Præst i Brønshøj, der tiltraadte Embedet 1744, fortæller[79])

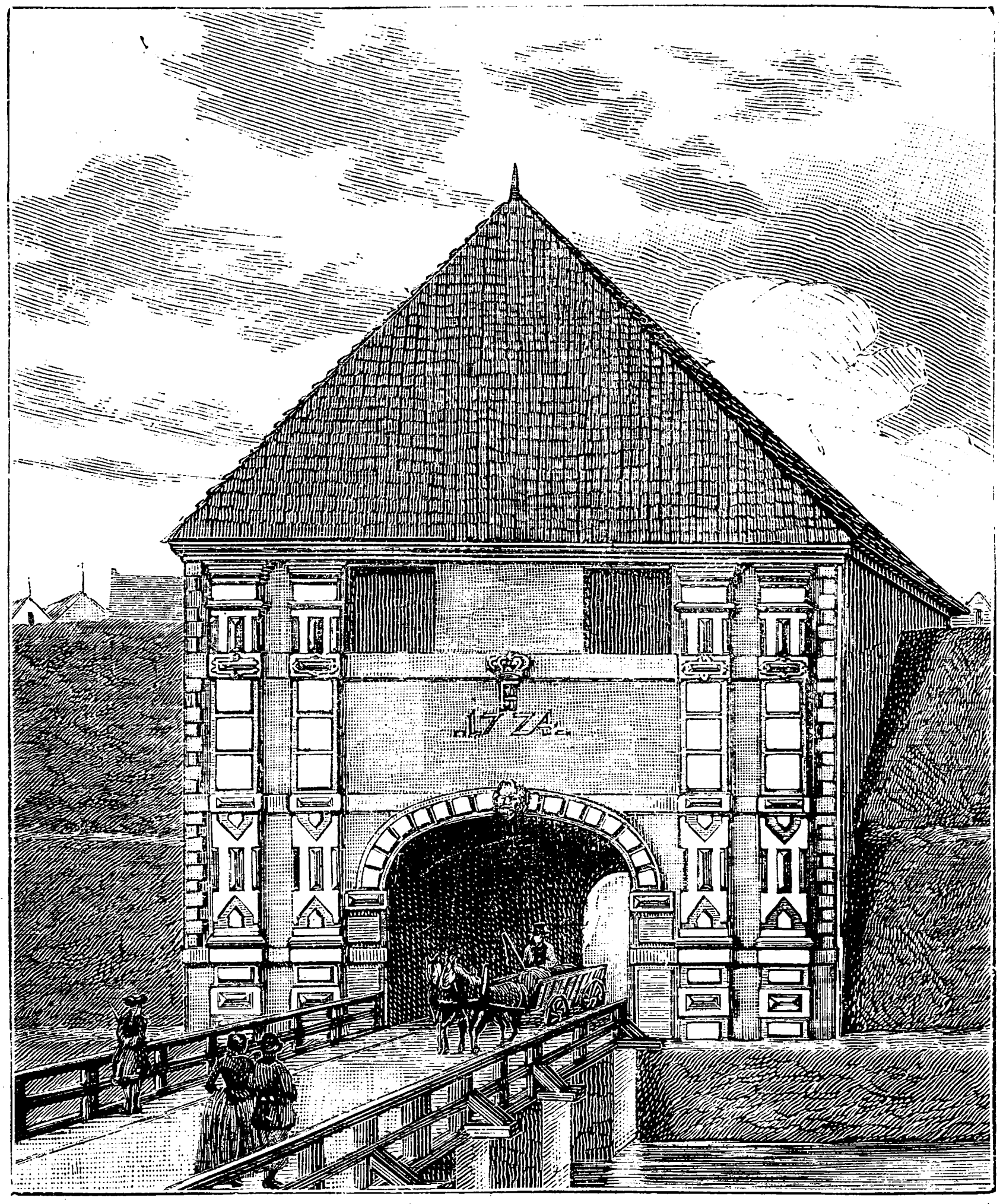

Amagerport. Orig. i oldn. Museum.

om sine Sognefolk, at de »ere saa uformærkt humaniserede, saa at adskilige kjønne Folk fra Kjøbenhavn drage ud til Bønderne om Sommeren forat fornøje sig i 2 à 3 Dage og uden Væmmelse kan be-

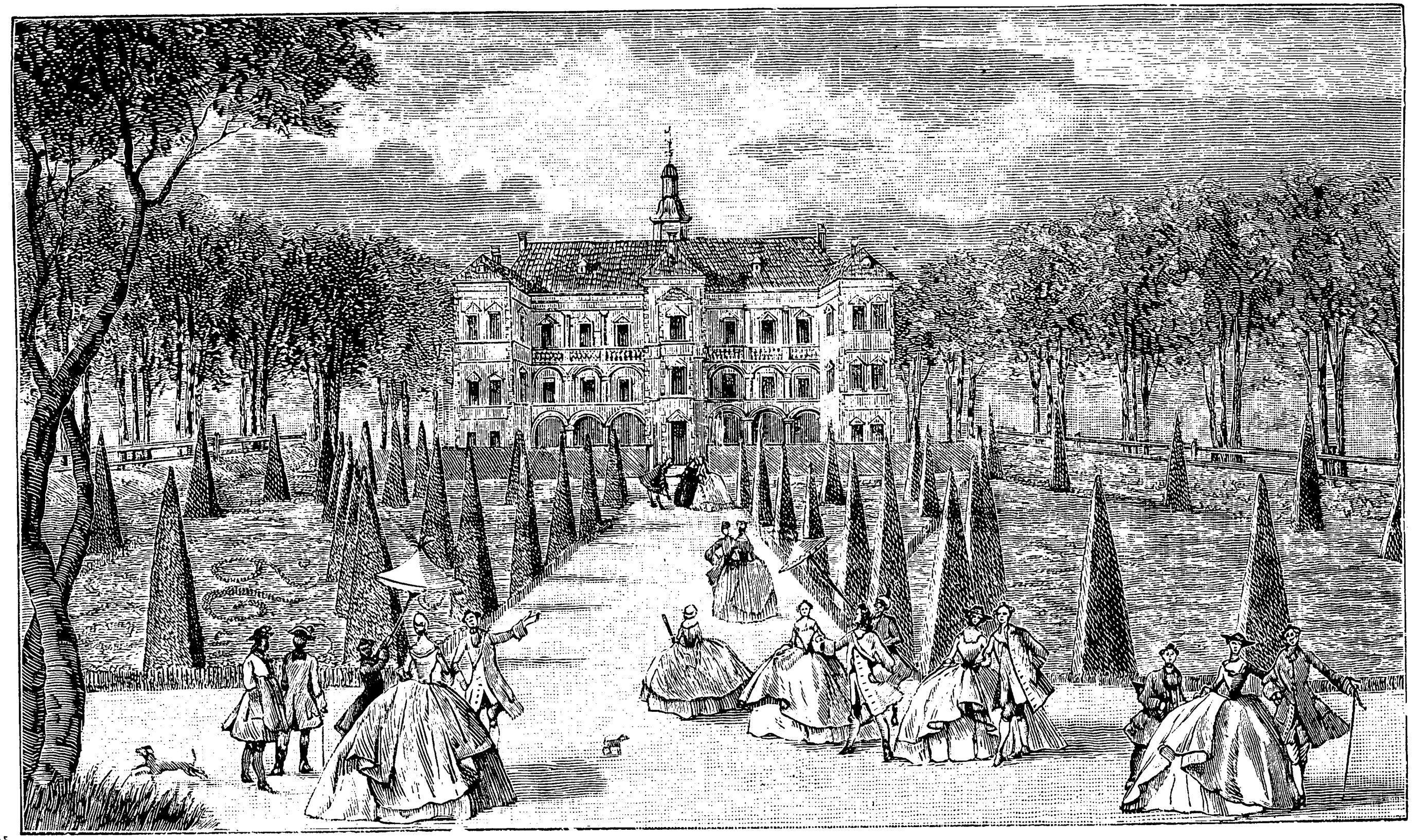

Jægersborg. Efter Roque: Dannemarks Forlystelser 1747.

nytte sig af Bøndernes Dug og Disk, Seng, Brød og Mælk, hvorimod de faa Smag igjen paa hines The, Kaffe og Chokolade«. Præsten i Gjentofte Mag. Plum, der døde 1728, »lod sin Have være aaben for skikkelige Folk fra Kjøbenhavn, hvorfra Fruentimmer kom i Hobetal at spise Kirsebær«. Da han døde inden de var modne, sagde Stiftsprovst Reenberg i sin Ligprædiken over ham: »Han plantede en Vingaard og aad ikke dens Frugt, og man kan sige, at han døde noget for tidlig for den Slags Engle, som plejede at herbergere der«. Da Biskoppen siden smilende sagde, at Provsten havde rost Kjøbenhavns Fruentimmer for meget, svarede denne: »Jeg forstod, Deres Højærværdighed, kjødelige Engle. Jeg veed vel, at om de end ere Engle, ville de dog handles som Mennesker.[80])

I »Maskeraden« (1, 4 og 2, 3) omtales Udflugter til Frederiksdal og Gyldenlund, det nuværende Charlottenlund; til det sidste spadserede fornemme Folk i Jeronimusses unge Dage, medens det nu var en Skam at gaa til Fods udenfor Porten. I det hele taget søgte man vistnok meget hen i Nærheden af de kgl. Slotte. Her meddeles en Afbildning af det for over 100 Aar siden nedbrudte Jægersborg. I et Skrift fra 1730 siges der, at Slottet selv har ikke noget særeget foruden sin »lystige Situation«; Haven var omgivet af en Indsø, ved hvis Bred der var en meget stor og skyggefuld Allée, den filosofiske Gang, hvor der hørtes et stærkt Ekko. En nylig anlagt Allée var en Mil lang og gik fra Jægersborg til Gyldenlund, hvor Kronprinsen havde anlagt et »lille men propert« Lysthus, hvorhen Kjøbenhavns Indbyggere ofte gjorde Lystture om Sommeren; det omtalte Lysthus er ikke Charlottenlunds nuværende Hovedbygning, der først blev bygget i Christian den VI's Tid. Den nævnte Allée er Jægersborg Allée.[81])

Til Vejenes Vedligeholdelse blev der givet Bompenge, men adskillige Folk søgte at unddrage sig denne Udgift. 1713 klagede Bomforpagteren over Prinsesse Sofie Hedevigs Lakaj: »Anden Pinsedags Aften Kl. 10 slet, da han med en Kræmmersvend er kommen kjørende i en Kariol og med Magt villet trænge sig igjennem Bommen uden Penges Erlæggelse, det han og om Morgenen samme Dag ved sin Udfart gjorde. Da han nu først af mine Betjente i al Høflighed blev anmodet at betale hvis ske burde, følgede ej anden Betaling, end de var Hundsvotter og Kanallier og Jagtpisken skulde de faa deres Løn af. Der jeg dette fornam, gik jeg til ham og spurgte,

om han havde været ude i det høje Herskabs Ærende eller Forretning, skulde han fri passere, hvis ikke, da at give Penge, men jeg blev trakteret med samme Konfekt, som før er meldt. Endelig betalte den medfølgende Kræmmersvend omsider hvis ske burde, men bemeldte Lakaj blev stedse ved med Skjældsord og Trusler baade paa Liv og Ære, saa jeg fast maa frygte mig for det Exempel, der skete i Nyhavn for et Aars Tid siden paa Vognmanden, hvilket de høje Herrer er vel bekjendt«. Han søger nu om Beskjærmelse, thi skulde Folk i Liberi have fri Fart, kunde han ikke præstere sin Afgift. »Ligeledes forholder det sig med militære Personer og allermest Garden til Hest, som bruger største Gevalt og Overlast baade imod mig og Betjentene, naar de, som ofte sker, kommer anstigende 10 à 12 Mand foruden Kvinder og Børn og med Magt trænger sig igjennem«.[82])

Paa de saakaldte Kongeveje maatte Uvedkommende ikke kjøre. 1725 klagedes der over, at de, der boede i Porthusene og som skulde formene Uvedkommende at færdes paa Vejene, og da navnlig de i Rudersdal (egenlig Rudestald), Lundehuset og Vibenshus, lukkede Portene op for Folk eller lod dem kjøre gjennem deres Gaarde; dette blev nu forbudt, men da Beboerne af disse Huse intet havde at leve af, fik de en fast aarlig Løn af 20 Rdl.[83])

Udenfor Portene var der ikke meget bebygget. Udenfor Vesterport boede 1717 25 Borgere; de fleste af disse var formodentlig Slagtere, men havde Borgerskab som Øltappere og havde Beværtningshaver, hvor simple Folk søgte hen om Søndagen; dette havde dog ikke nær taget det Omfang, som det siden fik. Gik man ud af Porten, fulgte man Vesterbrogade, der bestod af nogle lave enetages Huse med Haver. Den kaldtes ikke Gade, men alene Vesterbro, det vil sige den vestre Brolægning, idet Hovedvejene paa den Tid var brolagte med Kampesten ligesom Gader; det er derfor de 4 Adgange til Byen hedder Broer. Vesterbrogade var egentlig Kjøge Landevej, den gik i samme Retning som nu til Sorte Hest, men der gik den tilvenstre, saaledes at Bakkehuset, der var Kro (nu Idiotanstalten), laa lige ud til den med sin søndre Side, medens det nu med den nørre Side vender ud til den senere anlagte Rahbeks Allée; den brede endnu brolagte Vej foran Ny Bakkehus er endnu Levning af denne Vej. Gamle Kongevej var Roskilde Landevej og gik bag om Frederiksberg Have. Frederiksberg Allée, der var de kongelige Per-

soners Hovedadgang til Slottet, men ellers ikke var aaben, var endnu uden Skygge, da den var anlagt samtidig med Slottet og Haven i Aaret 1701.

Frederiksberg Slot havde da endnu ikke faaet sine Sidebygninger. Det beskrives saaledes af en Samtidig [84]): »Figuren er efter Grundridset som et H med et fladt italiensk Tag af Kobber. Ind- og udvendigt er alt saa regulært og propert, at der end ikke er den allerringeste Bygningsfejl at finde derved. Gemakkerne, af hvilke der er særdeles mange, er gjennemgaaende møblerede rigtig kongeligt. Især ser man i nogle af dem meget kunstrige Malerier og Tapeter. I Hans Majestæts Sovegemak ere Stole, Borde, Gueridoner af massivt Sølv og belagte med Fløjels Tæpper. For Kjølighedens Skyld i varme Sommerdage er Kirken og nogle andre Gemakker halv under Jorden, og da Kjøkkenet ikke er bygget paa Slottet, men ved Foden af Bjærget, bliver den tillavede Mad baaren gjennem en mørk hvælvet Gang under Jorden. Fra Slottet stiger man ned af Bjærget ad 2 meget brede og høje italienske Trapper af Kvadersten og kommer i en stor og lystig Have, der er udsmykket med mange Eremitager, Labyrinther, Grotter, Fontainer, Kaskader, Lysthuse, Pavilloner og andre Figurer. Ved den ene Side er det kongelige Menageri med mange Slags vilde og tamme Dyr, men især med Fugle, for hvilke Hans Majestæt har stor Forkjærlighed«.

Paa det smukke Vodrofsgaard, hvor der blev drevet Segldugsfabrik ved den forbistrømmende Åa, der var Afløbet af Vandet i Ladegaardens Grave og som idetmindste senere kaldtes Rosenaa, boede 1723 en Traktør [85]), og paa den landlig beliggende Ladegaard, der laa som en lille Herregaard noget mere tilbage fra Vejen end nu og som da var Krigshospital, fik Inspektøren David Schack 21. Juli 1724 kgl. Privilegium paa at holde Værtshus [86]). Forøvrigt laa hele Frederiksberg Sogn hen som store Marker til Slottet, og der var foruden dette ikke anden Bebyggelse end Falkoneergaarden, Landstedet Grøndal og selve Frederiksberg By eller, som den da endnu hed, Ny Hollænderby, der bestod af nuværende Alléegade med nogle faa Huse i Bred- og Smallegade, og alene var Rækker Huse med Havejord omkring, men ellers uden Jord. Flere af disse Huse ejedes dog af Kjøbenhavnere, der brugte dem som Landsteder.

Gik man udenfor Nørreport, traf man ikke de senere Tiders og nu igjen forsvundne skyggefulde Alléer, men kun Fæstningens Gla-

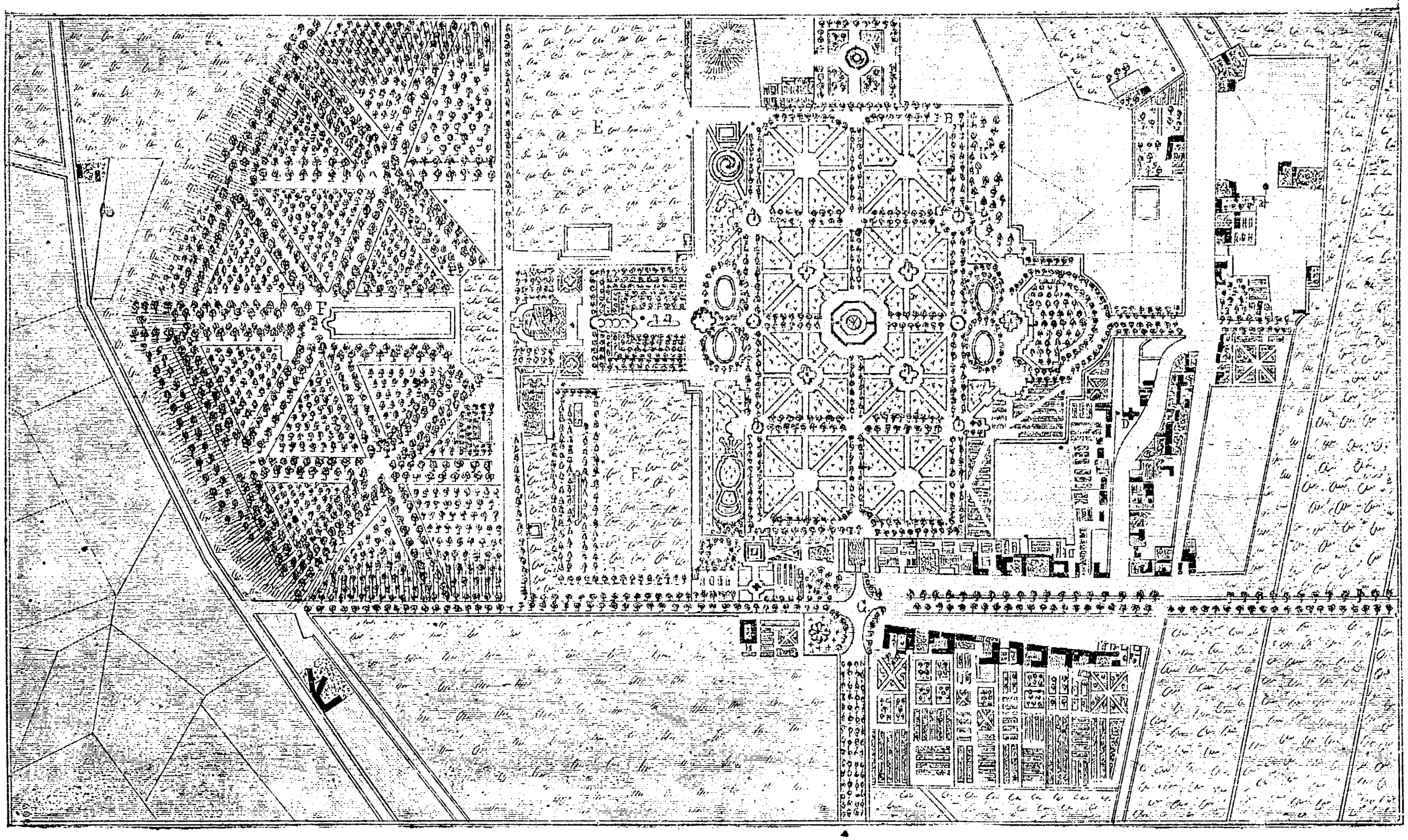

Grundplan af Frederiksberg Have og Søndermarken 1741.

A Slottet. C Runddelen. F Søndermarken.

cier og udenfor disse Vænger; paa højre Haand nærved Sortedamssø laa den ensomme Fattigkirkegaard bagved Acciseboden. Broen mellem Søerne var en gammel brøstfældig Plankebro, der 1721 skulde ombygges; man tog da det 290 Alen lange Bolværk ned og murede Broen op indtil Midten, hvor der blev anbragt en Vindebro, som der ogsaa hidtil havde været; denne Bro blev færdig 1728 [87]).

Paa den anden Side af Peblingesøen, hvis Størrelse ifølge Erasmi Montani Udsagn (3, 2) var i Forhold til Sjælland som Maanen til en Stjerne, havde man den anselige Gaard Blaagaard, af hvis Levninger ud til den nuværende Slotsgade der nu kun er sørgelige Re-

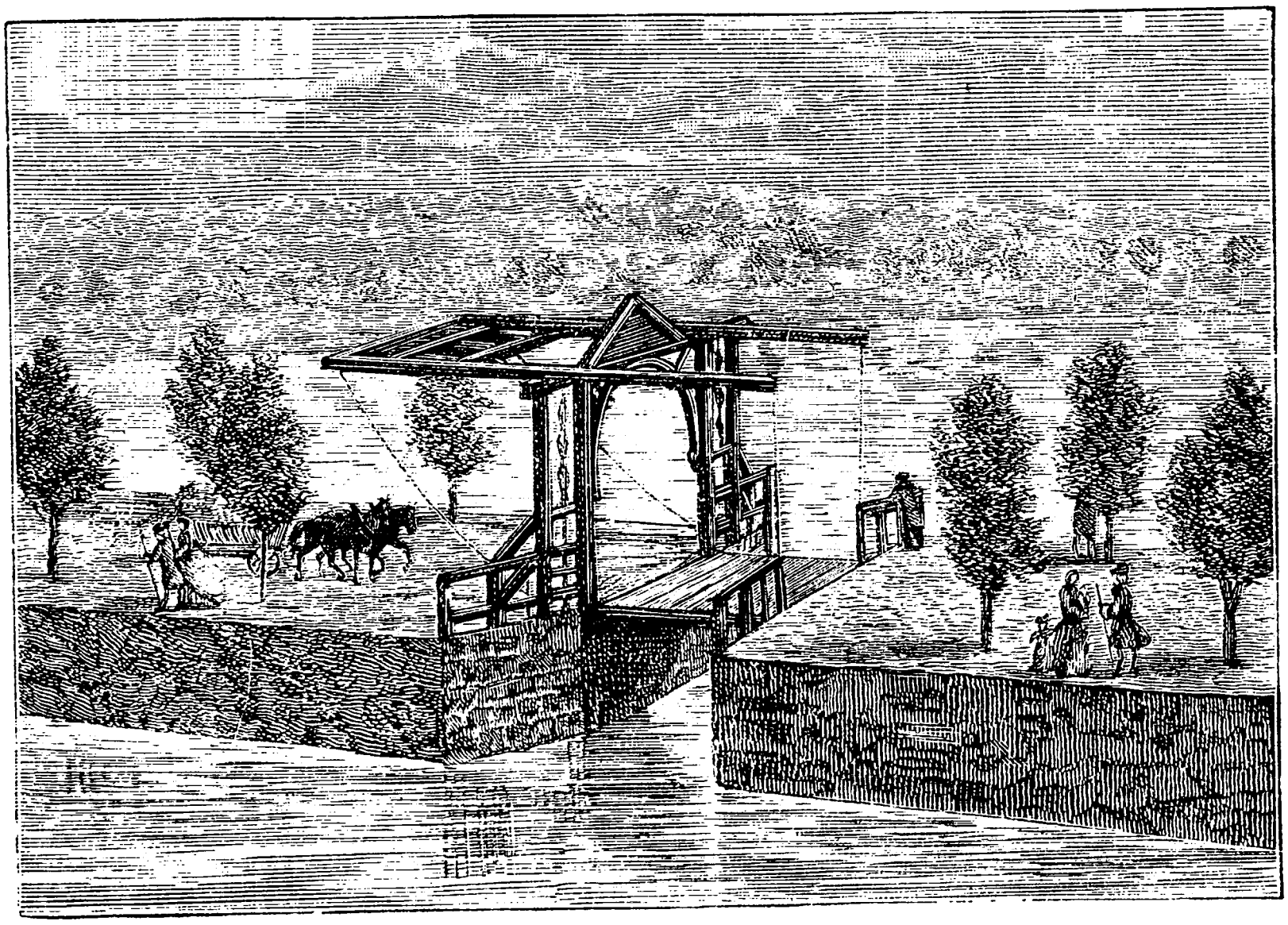

Broen over Peblingesøen. Orig. i Raadstuearkivet.

ster. Det var et gammelt Lyststed, som først Christoffer Gabel, siden Statholder Gyldenløve havde ejet, men sin egenlige Glans fik det først, da Frederik IV's Broder, Prins Karl, i Slutningen af det 17. Aarhundrede opførte ny Bygninger med blaat Tag, hvoraf Stedet fik Navnet Blaagaard. Fra Hovedbygningen førte en kobbertakt Buegang, der indvendig var prydet med Malerier, ned mod Søen, Haven var smykket med Billedhuggerarbejde og Triangelparker, hvis Vand strømmede ind gjennem Render fra Peblingesøen og paa samme Maade udledtes i St. Jørgens Sø [88]). Den tilhørte Prins Karl til hans

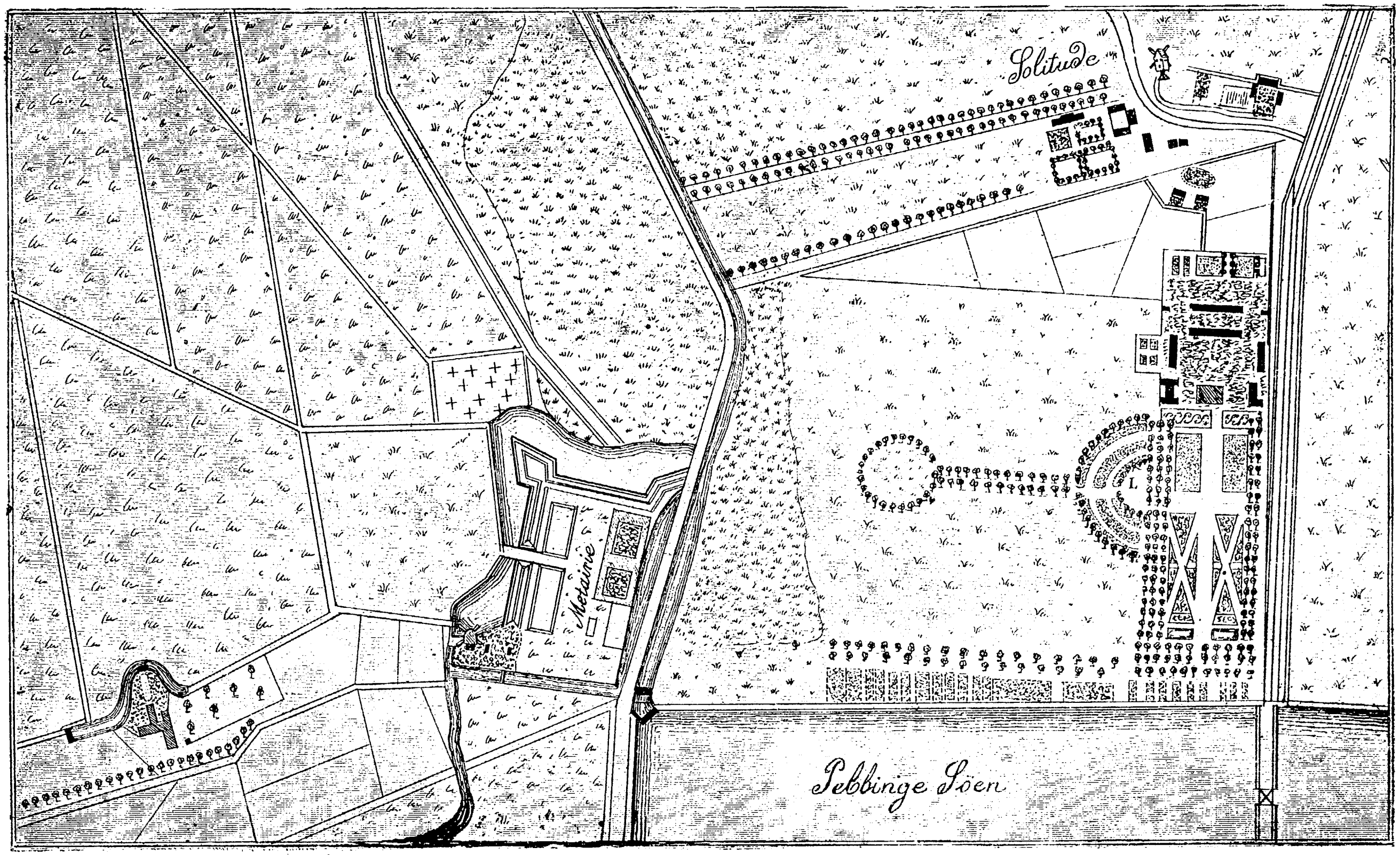

Vodrofgaard. Ladegaarden (Krigshospital). Solitude. Blaagaard.

Kort over Nørrebro 1741.

Død 1729 og arvedes derpaa af hans Søster Sophie Hedevig, der paa sit Dødsleje 1735 testamenterede »Prins Karls Have«, hvad der var Blaagaards officielle Navn, til Kammerherre Karl Adolf Plessen, der efter nogen Vægring, men som Følge af et tilkjendegivet kgl. »Ønske og Befaling« ogsaa modtog denne Gave[89]). Blaagaards skjønne Haveanlæg findes paa mange Grundtegninger fra forrige Aarhundrede og omtales i Rahbeks Erindringer som meget storartet.

Op til Prins Karls Have stødte Solitude, eller som den først hed paa Latin Solitudo, Ensomhed. Den første Gang, denne Grund nævnes, er i en Jordebog fra 1694, hvor der staar: »Limsyderens Plads, som Thomas Biering er forundt, beliggende tæt Østen op til kgl. Majestæts Jagtvej, er lige firkantet og i hver Kant 100 Alen«. Den omtalte Jagtvej var en Fortsættelse af Møllegade, der gik ned til Ladegaardsvejen. 3. Sept. 1695 solgte Thomas Biering til Assessor i Kommercekollegiet og Stempelpapirsdirektør Christian Bram »et hans Limsyderhus og Værk, som Limsyderen Jakob Fik har beboet, beliggende udenfor Stadens Nørreport paa Stadens Fælled paa den søndre Ende af Landevejen sønden for Barkmøllen og den Hytte, Povl Styr ibor«. Bram fæstede Aaret efter af Byen en Jord sønden op til den, han havde kjøbt.

Paa Avktion efter Bram 23. Januar 1720 kjøbte Grev U. A. Holstein til Holsteinborg, Ridder af Elefanten og Geheimeraad, denne Ejendom, der her siges at ligge bagved Prins Karls Have. 2 Aar efter fik han Fæste af Byen paa en Grund mellem hans Gaard og Ladegaardsaaen, og i dette Fæstebrev kaldes Gaarden første Gang Solitudo. Det er sikkert Grev Holstein, der har opbygget den som Landsted. Hans Arvinger solgte den 1726 til Grev Christian Danneskjold-Samsø, Præses i Søetatens Generalkommissariat.

Paa den anden Side Solitude laa lille Ravnsborg.

Paa den modsatte Side af Nørrebrogade havde man Store Ravnsborg med et stort tilliggende Vænge, hvis Ejer Andreas Behrentz 3. Dec. 1725 fik kgl. Privilegium paa at brygge Øl og brænde Brændevin og sælge i Potter og Kander[90]). Fælledvejen var til som en Vej ud til Fælleden og her var, som omtalt, Malkepladsen, inden man kom til den stærke Mands Have.

Ved Ravnsborg laa Andreas Natkes Hus, der 25. April 1721 falbydes i »Extraordinaire Relationer«, og det siges, at Haven, »foruden

at den er besat med mange skjønne Frugttræer, er indrettet som en dejlig Kjøkkenhave«.

Blegdammene var en Samling indhegnede Vænger til at blege Tøj paa og med Vandledninger fra Søen til at bestænke det med. Et Par Gange om Aaret sendtes Tjenestepigerne paa Blegdammen, hvilket ses af »Kilderejsen« (3, 7), hvor der gjøres opmærksom paa, at man ikke altid kan have sine Tjenestefolk under Øjne, thi derhen skal de i ethvert Tilfælde, og hvordan de opfører sig der, er det umuligt at vide. Ved Søernes Renselse i 1700 og Tyverne var Parkerne paa Blegdammene blevne tilkastede, og da der derfor var for lidt Vand til at betjene Stadens Indbyggere med ved deres Linklæders Renselse, tillod Kongen 3. Dec. 1727, at der 30 Alen fra Kanten af Søen maatte indrettes de fornødne Parker, 4 Alen dybe[91]).

Paa den anden Side af Blegdammene var Urtehaver, hvor Handelsgartnere boede. Ved Blegdammene var ogsaa andre Anlæg, saaledes falbydes i »Extraordinaire Relationer« i Jan. 1724: »den Gaard ved Blegdammen, hvor Katuntrykkeriet forhen af Mr. Daniel Pedri har været indrettet«, uden at det dog for Øjeblikket er muligt at angive, hvor denne har ligget.

Paa samme Sted som nu laa da de uopdyrkede Græsmarker Fællederne. Ifølge Magistratens Resolution af 1. Maj 1726 blev alle Fællederne i dette Aar udbudte til Bortforpagtning paa 3 Aar ad Gangen, saaledes at Forpagteren for en bestemt Sum skulde overlade Slagterne den Græsning, de behøvede, men der skete ikke noget antageligt Bud. Paa den Tid havde Byen endnu fuld Ejendomsret til Fællederne, idet der var Exercerpladser nok paa andre Steder, og dens Magistrat havde ikke været saa ubetænksom at indrømme Militairetaten en Medejendomsret, saaledes som det senere er sket.

Udenfor Østerport var der sikkert livlig Færdsel ud ad Strandvejen. Der gik paa denne Tid en anden Vej til Charlottenlund som Fortsættelse af »Strandpromenaden« langs Strandkanten, men da denne var en »Kongevej«, var den næppe meget brugt. Vi har tidligere omtalt Traktørstedet Kildendal ved Strandvejen, men endnu nærmere ved Byen laa Fiskerhuset imellem Sortedamssøen og Stranden. Fiskerhuset bestod 1722 af 19 Fag og var opført af Bindingsværk. Paa Østersiden var en Stue med anstrøgne Brædder paa Væggene og Vindovn, to Kjøkkener med Murstensgulv, 1 Spisekammer, 2 Stuer betrukne med Spaanmaatter og Bilæggerovn, et lille Kammer

med bare Vægge. Den øvrige Del af Huset var Staldrum til 13 Heste. Det ses altsaa af Lejligheden, at der ikke var megen Plads

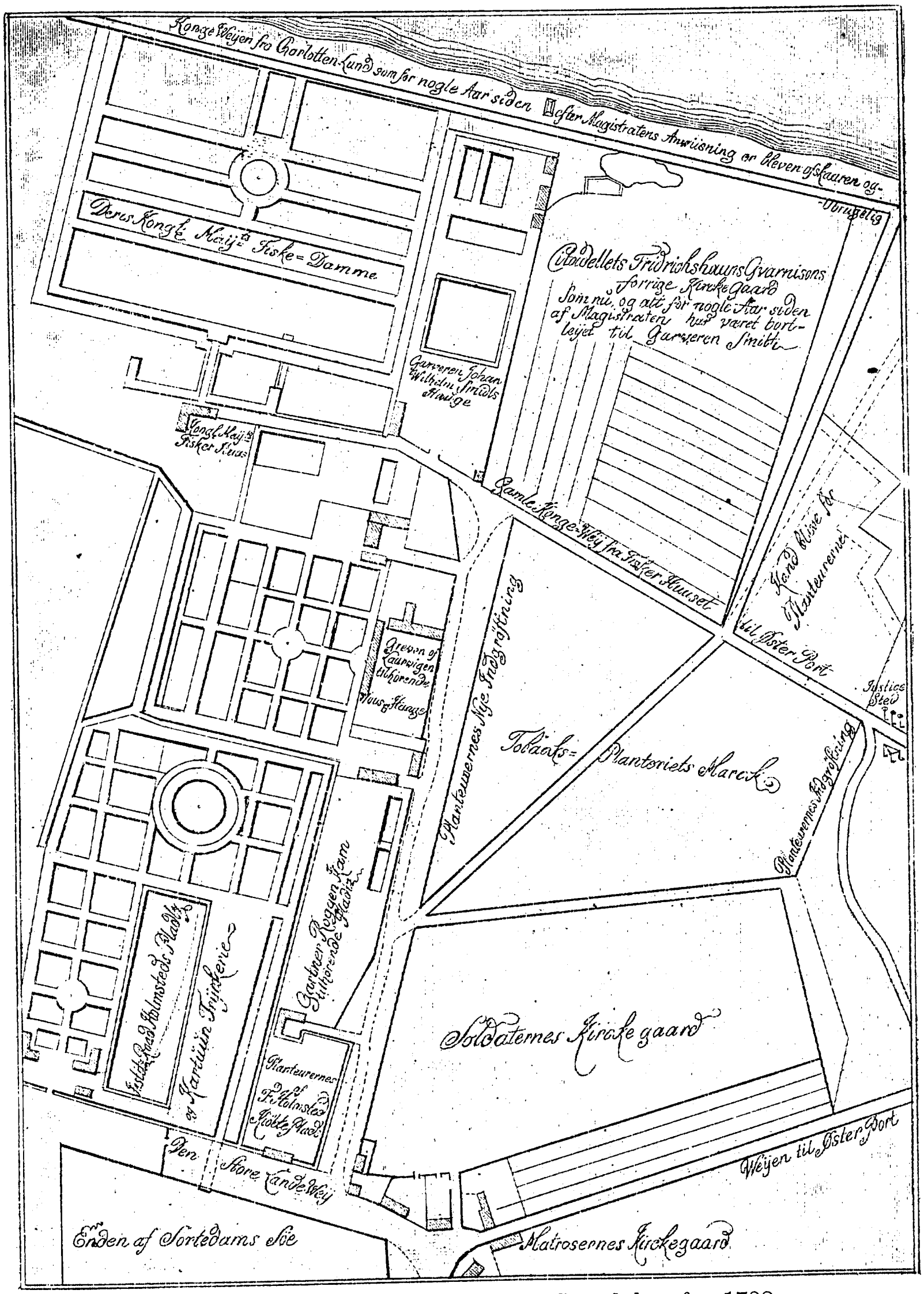

Fiskerhusets Omgivelser efter en Grundplan fra 1738.

til Gjæster indenfor Dørene, men at Folk, af hvilke man altsaa var forberedt paa at modtage endel til Vogns, maatte opholde sig i Haven.

Denne beskrives saaledes: »En stor Have, hvorudi findes et Lysthus af savskaarne Stakitter med et nagelfast Bord og tvende Bænke, saa og i samme Have er 5 Fiskedamme med deres Afløbsrender, den ene næsten sammengroet, og tvende Stigborde, et gammelt Hyttefad. I samme Have findes 218 Frugttræer af adskillige Slags saa og en Del Ribs- og Stikkelsbærtorne«. Det vurderedes til 1800 Rdl.

Det er i Fiskerhuset, at Jakob v. Thybo (5, 8) vil traktere begge Krigshærene den ene og Stygotius den næste Dag.

V.

Indbyggertal. Pengeforhold. Handlende. Haandværkere. De Lærde. De Halvlærde. Militære.

Indbyggernes Tal beregnes i Aaret 1728 til omtrent 75,000. Uagtet Pesten 1711 havde borttaget Tredjedelen af Beboerne, varede det dog ikke mange Aar, inden de afdødes Tal var udfyldt, saaledes at man antager, at Staden 1728 har haft 5000 flere Indbyggere end før Pesten [1]). Der havde altid været stærk Indvandring fra Provin-

Fødested:	1724	1725	1726	1727	Middeltal.	Procent.
Jylland	28	56	34	94	53	29
Kjøbenhavn	34	34	34	36	34	16
Tydskland, Enkelte fra Polen og Holland	21	46	34	32	33	15
Sæland og Møen	21	34	18	48	30	14
Sverig, næsten kun Skaane og Halland	12	24	14	31	20	9
Hertugdømmerne, især fra Slesvig	10	24	13	19	16	7
Fyen, Laaland, Falster, Langeland og Smaaøerne	3	14	13	14	11	5
Norge	7	18	8	17	12	5
Bornholm	1	2	1	8	3	1
Tilsammen	137	252	169	299	214	101

serne og Udlandet, og denne tog nu stærkt til, hvad vi navnlig ser af en Fortegnelse over de Folk, der har taget Borgerskab i Aarene 1724—27, hvilken udviser, at det kun er en Sjettedel af disse, der var indfødte, medens 5 Sjettedele af de tilkomne Borgere var indvandrede. Fordelingen af Borgerbreve efter Fødselssted ses af omstaaende Tabel.

Af Indbyggerne var de 4641 Medlemmer af Lavene, enten Mestere, Svende eller Drenge, som det fremgaar af følgende Tabel fra 1723, der findes i Raadstuearkivet.

Man skulde tro, at der i de Aar, vi her sysselsætter os med, har hvilet et haardt Tryk over Indbyggerne, idet en syvaarig Krig med strenge Skattepaalæg og Pengevæsenets elendige Tilstand nødvendig maatte virke længe ud over den Tid, Krigen varede. I Aaret 1721 var alene Krigsstyren med Kop- og Karosseskatten for Kjøbenhavn saaledes ikke mindre end 85,029 Rd., 1720 var den 143,726 Rd. og 1719 157,086 Rd. [2])

Under Krigen blev Kongen nødsaget til at slaa en Mængde slette Mønter, navnlig Tolvskillinger, og til at udstede Seddelpenge lydende paa Værdier fra 1 til 50 Rd. og maaske højere, senere ogsaa lydende paa Marker, men Folk var bange for dem og de gik for en meget lavere Pris, end de lød paa. I Begyndelsen af Aaret 1720 var deres Værdi 42 p. C., derpaa faldt de til 28, steg i Maj til 52, men i Marts 1721 faldt de endog til 20 p. C. [3]). Efterhaanden blev Sedlerne indløste for fuld Værd og brændte paa Raadhuset [4]), hvor de ogsaa var udstedte, idet Kongen havde paalagt Magistraten at underskrive dem; saaledes havde den ifølge en Skrivelse af 12. Septbr. 1714 allerede da underskrevet 140,000 Enrigsdalersedler.

Den gamle Mønt Kronen steg altsaa i Værdi i Forhold til den nyere. I »Den ellevte Juni« (3, 1) fremstilles en Scene paa Børsen, hvor en Kjøbmand skal udbetale 4,000 Rd. i Kronemynt, men maa betale $11^1/_2$ Procent i Agio. Kursen var i Aarene 1714—21 saaledes efter Mæglernes Rapporter: 1714—16 vexlede den mellem $1^3/_4$ og 3 pCt., 1717 steg den til 7, 1718 til 9, 1719 til 11, 1720 til 12, 1721 gik den igjen ned til mellem $9^1/_2$ og 11. $11^1/_2$ var Kursen 18. Maj og 1. til 8. Juni 1720 [8]) Ogsaa i denne Omstændighed kunde (jfr. S. 242) peges hen paa 1720 som Komediernes første Begyndelse.

Efterhaanden udjævnedes Forholdene; saaledes berettes i »Extraordinaire Relationer«;

	Mestere.	Svende.	Danske Drenge.	Tydske Drenge.
Bagere	47	81	27	8
Barberere	20	45	5	
Bødkere	31	13	48	
Bogbindere	10	8	8	
Brolæggere	37			
Bryggere	102	301		
Bundtmagere	9	8	1	
Drejere	22	8	25	
Færgemænd	9			
Feldberedere	5	10	3	
Glarmestere	11	11	14	3
Guldsmede	32	23	40	5
Handskemagere	14	16	9	
Hattemagere	9	18	8	
Hjulmænd	21	28	34	
Hørkræmmere	45	8	32	
Isenkræmmere	11	3	5	6
Kobbersmede	7	10	13	
Kandestøbere	9	10	10	
Klædekræmmere	64	19	36	10
Knapmagere	15	5	18	
Løgtemagere	7	5	5	
Malere	23	22	19	10
Møllere	20	21	21	
Murmestere	21	99	53	
Possementmagere	19	70	3	3
Prammænd	16	40		
Rebslagere	14	10	30	
Remsnidere	20	13	23	
Skippere	212			
Skomagere	138	138	72	3
Skrædere	249	241	135	7
Slagtere	33	13	46	
Smede	84	121	117	
Stenførere	14			
Sværdfegere	14	7	10	2
Sukkerbagere	3	5	4	1
Snedkere	84	88	124	3
Tømmermænd	23	164	51	
Urtekræmmere	35	10	35	6
Vævere	34	46	6	1
Vinhandlere	39	11	33	4
Vognmænd	30	83	32	
I alt ...	1662	1752	1155	72

Den 16. Oktober 1727 ere udaf de saakaldte kgl. autoriserede Pengesedler atter paa Kjøbenhavns Raadstue opbrændte til den Summa af 40,000 Rd., som saa mærkelig har soulageret Undersaatterne, at ringe Forskjel nu for Haanden findes imellem de autoriserede Pengesedler og den kurante Mønt«.

De ved saadanne Pengekriser fremkaldte Forhold var følgelig Manges Ødelæggelse, ligesom Spekulanter kunde erhverve sig Formuer, men uagtet disse Forhold var Byen i det hele i Velstand, hvorom den store Luxus vidner. Grunden dertil maa være den, at Leverancerne til Hæren har frembragt saa meget større Omsætning.

I »Den pantsatte Bondedreng« (1, 2) er Leerbeutel en forgjældet Mand, for hvem Pernille i Regyndelsen kun har det ene Raad at spille Bankerot endnu en Gang, hvilket han ogsaa er meget villig til, naar han kun har Rejsepenge. Hvis han nemlig ikke forlader Byen, udsætter han sig for at sættes i Slutteriet.

En Kjøbmand Henrik Schrøder flygtede i en kritisk Stund til Kjøge, hvorfra han meddelte Byfogden sin Fallit i følgende Brev, dateret 5. April 1713:

»Ædle Hr. Byfoged!

For ethvert ærligt og redeligt Gemyt er det vel den største Chagrin ikke at kunne gjøre saa fuldkommen Rigtighed for sig og med prompte Betaling fornøje sine Kreditorer, som man ønskede, og der alle, som kjender mig, ikke med Billighed skal kunne sige Andet. end jeg jo til Dato altid har stræbt at holde min Kredit hos brave Folk vedlige, men nu formedelst disse vanskelige Tider ikke finder min Kasse saa tilstrækkelig at kunne indfri 2 solgte norske Vexler paa England, som med Protest er tilbagekommen, saa gaar det mig ikke lidet til Hjærtet, idet jeg for at undfly den Tort, som muligt samme Manquement af prompte Betaling min Nærværelse vilde paakaste, maa holde mig fraværende og saaledes forlade Hus og Hjem og hermed bede, at ædle Hr. Byfoged vilde behage at umage sig til mit Hus og Bo i Kompagnistræde, det paa sit Embeds Vegne forsegle og dermed videre omgaa, som Lov og Ret medfører. Rekommenderende mig i det Øvrige saa vel i ædle Hr. Byfogeds som andre honette Folks ræsonable Omdømme ved denne min Retirade, da Gud og min rene Samvittighed kan vidne med mig, det jeg aldrig har været eller er intentioneret at besnelle min Næste, men min allerstørste Glæde er og har været ar fornøje Alle og Enhver, som kunde have noget

hos mig at fordre, derom og mine efterladende Effekter og Bohave videre bekræfte.

Med forblivende
ædle Hr. Byfogeds Tjenere
Hendrik Schrøder.«

Derpaa indfandt Rettens Folk sig i Huset, Bohavet blev registreret, Døre og Vinduer forseglede, Vinduerne i Mandens Kontor betrukne. Den Bortflygtede maatte saa underholde sig, som han bedst kunde, indtil han kunde slutte Overenskomst med sine Kreditorer. Den begyndte med en Henvendelse til Byfogden om at faa Boet overgivet, men Brevskriveren forblev usynlig, thi hans Opholdsted forties viselig i Brevet, hvis det da ikke er skrevet i Slutteriet.

»Ædle og velvise Hr. Byfoged Seingior (!) Envold Brun. Ønsker ham Guds Naade, Fred og al Lyksalighed.

Hvem, der fattes Ild, den søger i Asken, og hvem der er i Nød, søger Hjælp.

Gud er min Nød og Trang bedst bekjendt, og hvad jeg har, og min fattige Kone, der med liden Søn i denne langsommelige Tid har forsøgt, og endnu (Gud bedre) daglig maa forsøge, saa fremt ikke nogle Guds Børn vil lade sig min Nød gaa til Hjærtet, thi det er nu førstkommende 3die April tre Aar, siden jeg maatte forlade mit fattige Hus, hvad jeg i værende Tid har forsøgt, er den gode Gud bedst bekjendt. Mens som jeg finder, at til Guds Hjælp skal være Menneskens Hjælp, og jeg veed, at ædle Hr. Byfoged er en Guds Mand, som haver Medlidenhed med den Nødtrængende, da kommer jeg med min aller ydmygste Bøn og Begjæring til hannem, ydmygst bedende, at han vil have den store Godhed for mig, og ved hans store Forsorg lade kalde mine Kreditorer for sig, for at komme til en Slutning med dem, som jeg ved Guds Hjælp vil haabe sker, naar gode Hr. Byfoged vil have den Godhed for mig og mit fattige Hus, at lade dennem kalde, ikke tvivlende, at Herren jo skal bevæge deres haarde Hjærter imod mig, da min bedrøvede Tilstand dennem noksom er bekjendt, saa vil jeg gjerne (i hvor slet den er), om det ikke andet kan være, akkordere med dennem, og gjerne, af den Velsignelse, som Herren mig forunde vil, meddele dennem, naar de vil tegne til min Frelse, thi jeg ikke tvivler paa Herrens Velsignelse.

Gode Hr. Byfoged, maa jeg nu med dette inkommodere hannem,

at han vil have den store Godhed for mig fattige Mand, og proponere dette, og ved hans store Forsorg se mig hjulpen til mit fattige Hus igjen, thi jeg lever i det faste Haab, at han, næst Gud, kan hjælpe mig, hvorfor og den allerhøjeste vil igjen velsigne hans Hus, derom jeg med Kone skal bede den gode Gud, som vores Nød og Trang er bedst bekjendt, og min fattige Kone, som for at subsistere i denne bedrøvede Tid, har, saa sandt som Gud skal hjælpe mig til Salighed, maattet udsætte af den fattige Del, hun haver, og dels bortsælge for at underholde mig, sig og Barnet, thi Gud veed, Dagene ere mange og Maaltiderne flere, og intet er for mig her og hende der at fortjene, førend Gud i Himmelen vil, jeg kan løses af dette mit Fængsel, da jeg ingenlunde tvivler paa] Herrens Velsignelse.

Vil da til Slutning recommandere dette til ædle Hr. Byfogeds gode Forsorg og store Gevaagenhed, og at det udi bedste Mening hos hannem maatte vorde optaget; Gud, som alt Godt belønner, han velsigne hans Hus som Obed Edoms Hus og krone hans Aar med timelig, aandelig og evig Velsignelse, at han i bestandig Fred, timelig Velgaaende og al Lyksalighed maa leve, det ønsker den, som stedse forbliver

Anno 1715.
Den 20. Januarii.

ædle og velvise
Hr. Byfogeds
pligtskyldigste og ydmygste Tjener
Hendr. Schrøder.

Kjøbenhavn var iøvrigt et ret billigt Sted at leve paa; 1726 beregnedes Kost og Kammer til 8 Mk. og Tjenestefolks Kostpenge til 5 Mk. om Ugen, for et umyndigt Pigebarn beregnedes det derimod til 10 Mk. Af nogle ufuldstændige Lister over Slagtekvæg fra 1723 og 1724 ses det, at der i 9 Maaneder blev slagtet 1779 Stude, men Oktober og November, der var den egentlige Slagtetid, fandtes ikke i Listerne [6]).

De »fornemme Borgere« var Kjøbmænd, Kræmmere, Bryggere og Vinhandlere, og der var i social Henseende stor Afstand mellem dem og Haandværkerne. Handelslavene havde begyndt at skille sig i forskjellige Grene og Groshandlerne eller Grossererne havde udviklet sig, om de end som oftest drev Butikshandel ved Siden af den større Forretning. I Skattelisten for 1722 er der 35, der angives som Kjøbmænd, deraf 15 som islandske, 1 som fransk Kjøbmand.

1722 indgav »Kjøbmændene« et Andragende til Politi- og Kommercekollegiet om Overholdelse af Frdn. 16. April 1681. Dets Indhold var følgende: At ingen Urtekræmmer eller de, der er benaadede med visse Privilegier ved denne Forordning, maa befatte sig med de Varer, der vedkommer den grove Handel. At ingen, som er i nogen virkelig Næring og Brug, maa befatte sig med anden Handel end en gros, og det maatte paa ingen Maade være dem tilladt at holde aaben Bod. At »de aabne Boder, som af unge Karle holdes samt fremmede, som her ligger og udhøkrer deres Varer«, maa forbydes, indtil vedkommende har efterkommet Kongens Lov og Forordninger. At Haandværkere ikke maa befatte sig med Kjøbmandskab. At Kjældermænd og Høkere ikke maa have Tilladelse til at handle med Kjøbmandsvarer, uden hvad de har forhandlet sig af Kjøbmændene her i Staden, hvilke de igjen kan udsælge i smaa Partier, nemlig Salt »i Skillinger«, Sild i Ol og Skillingstal, salte Varer, saasom Torsk og Sej (en Art Torsk) i Pundetal, Tjære i Bægere osv., men aldeles ikke maa handle med grove Kjøbmandsvarer som Humle, Jærn, Hør og Hamp. At Høkeri af Skibe ved Stranden ligesom Omløben med Klipfisk, Tørfisk og lignende Varer maa forbydes, thi derved er mange Kjøbmænds Huse blevne noksom uden Værdi. At de, som allerede har aabne Boder i denne grove Handel og har taget Borgerskab derpaa, maa vedblive dermed, men at det fra denne Tid af ikke maa være nogen tilladt at holde aabne Boder og sælge i smaa Partier, med mindre han har tjent ærligen sine behørige Aar paa Handelen og lært Handel og Vandel saa forsvarlig, »at han for tvende af de ældste Kjøbmænd samt i en af Høj- og Velædle Magistratens deputerede Hosværelse kan gjøre tilstrækkelig Rede om Handlingens (Handelens) Beskaffenhed samt føre Korrespondance med videre tilhørende«. Det maa ikke være fremmede tilladt at sælge deres Varer uden en gros, nemlig i det ringeste hele og halve Læst og hele Vægter. Paa samtlige Kjøbmænds Vegne underskrev Jakob Nielsen, R. Kløcher, Jens Lassen, Niels Hendrichsen, Andreas Rotenborg, P. Brandt, Kristoffer Jensen Lund, L. Jakobsen og Torsten Falck, hvilke altsaa har været blandt Stadens første Kjøbmænd, der i det væsenlige var, hvad vi nu kalder Hørkræmmere, men paa den anden Side findes i Skattemandtallet for 1722 11 Personer, der angives som Hørkræmmere; disse sidste har vel saa kun haft Detailhandel.

Kjøbmændenes Forsamling holdtes paa Børsen hver Dag mellem Kl. 11 og 12. Børstidens Begyndelse blev tilkjendegivet ved Klokkeringning i et halvt Kvarter, forat advare Folk om, at de under Forsamlingen ikke maatte løbe med Pakker og andre Varer gjennem Børsen, ligesom Tiggere og Lediggængere da ej heller maatte komme der. Midtgangen gjennem Børsen blev derpaa lukket af ved Stakitter og indenfor disse foregik Forhandlingerne. Disse aabnedes med, at Børstjeneren oplæste offentlige Kundgjørelser fra de kgl. Kollegier, Magistraten eller Politimesteren og dernæst private fra Kjøbmænd, Mæglere og Skippere. Navnlig skulde Skipperne lade ham oplæse Tiderne, naar de vilde sejle, og dernæst opslaa det paa en Tavle. Med Hensyn til Salg af Kjøbmandsvarer skulde man henvende sig til Mæglerne, og enhver Handel, som disse havde ført til Bogs, skulde staa ved Magt. Notarius publicus, hvem Antonius i »Den politiske Kandestøber« (1, 5) kalder Notarius politicus, for hvis Klogskab han har stor Respekt, eller hans Fuldmægtig skulde ogsaa være tilstede i Børstiden. Til Forsamlingspladsens Vedligeholdelse var henlagt de Bøder, som idømtes for Skjældsord og Slag, som af vred Hu begaas, medens Børstiden varer. [7])

I »Den ellevte Juni« foregaar tredje Akt paa Børsen, og da Skyldenborg og den foregivne Lars Andersen bliver uenige, gaar Henrik imellem og siger: »Ak min Herre Andersen, han ivre sig ej, betænk, at det er Børsen, vi ere paa.« I syvende Scene forestilles »den rette Børstid, og føres da ind paa Theatrum saa mange, som man kan afsted komme. Nogle hælde med Hovedet, andre true, andre klamres, andre ere glade, andre bedrøvede og vride Hænderne. Adskillige smaa Drenge komme ind med Plakater og ny Viser, som de sælger«; dette sidste kunde dog ikke finde Sted i Børstiden, men var vel noget, der ellers fandt Sted udenfor denne.

I Skattelisten for 1722 opregnes 23 Personer, der benævnes Kræmmere, 3 Isenkræmmere, 5 Lærredskræmmere, 1 Hosekræmmer, 1 Silkekræmmer, 1 »Postelinskræmmer« 1 Traadkræmmer og 25 Urtekræmmere.

Der opkom mange ny Former for Handel. 17. Marts 1716 klagede Handskemagerne over Hosekræmmerne, at disse paa Torvet om Torvedagene og i deres Huse handlede med Pelsværk, foruden med Vadmel, Hør- og Blaarlærred, Traadstrømper og Sokker; uagtet

de ikke havde anden stor Husnæring, saa stod de sig dog saa godt, at »En har 2 à 3 Lejekareter, En 6 à 7 Malkekør, En sit skjønne Brændevinsbrænderi og Ølsalg«; »naar de kommer ikkun som nogle Bønderkarle herover, der hverken har lært Handelen eller andre Haandværker, saa sidde de saaledes og inden faa Aars Forløb blive til rige Mænd«.[8]) Disse jydske Hosekræmmere kom til at spille en Rolle i Handelstandens Historie, thi en Mængde af dem lagde Grunden til store Handelshuse.

Ved Politiforordningen af 22. Oktbr. 1701 var det forbudt at løbe omkring i Husene med Varer. Alligevel gav Magistraten Sedler til adskillige fattige Folk med Tilladelse til at sælge ostindiske Varer og hvad der fabrikeredes her i Staden; samme Tilladelse var givet til adskillige Glaskræmmere og Nürnbergere, som handlede med Landkort og andet Smaatøj, da de gav bedre Kjøb end andre, men Magistraten lovede i en Skrivelse af 29. Maj 1715 saavidt muligt igjen at inddrage disse Sedler. I »Det arabiske Pulver« (Sc. 8) omtales, at »disse Nürnbergere pleje allevegne at sidde paa Torvet«. Det var som en særlig Levevej at være Nürnberger, saaledes boede ifølge Skattelisten 1717 2 saadanne i Hyskenstræde, og endnu imod Slutningen af Aarhundredet gaves der særligt Borgerskab paa at være Nürnberger.

1726 blev 2 Nürnbergere indstævnede af Isenkræmmerne for ulovlig Handel; Magistraten tilbød dem at lade oplægge deres Varer paa Kræmmerkompagniet, hvorfra de saa i Løbet af 6 Uger hver Mandag og Torsdag maatte sælge dem, hvorpaa de skulde forlade Landet; de burde efter Magistratens Mening have søgt Borgerskab paa Handel, som ikke gik Isenkræmmerne for nær, nemlig med Landkort, Kobberstykker, Marmor- og Alabastbilleder og deslige Varer fra Nürnberg, der ikke vedkom noget Lav. De havde iøvrigt flere Aar handlet her i Kompagni med en afdød Nürnberger Romanus.[9])

De ny Moder medførte Indførsel af mange Varer, der ikke nævnedes i de gamle Bestemmelser om, hvad enhver maatte handle med, og derfor opkom der mange Slags ny Handlende, som man i Grunden var forlegen med, idet de paa den ene Side vel gjorde Indgreb i en eller anden Næringsvej, men paa den anden Side ikke kunde undværes, da Byens egne Handlende ikke indforskrev de Varer, som Publikum ønskede.

Dette var især Tilfældet med Galanterihandlerne. Inden der

nedsatte sig saadanne, var det den franske Gesandt, der førte Oplag af parisiske Varer hertil, og hans Tjenere holdt Udsalg i hans Hotel, hvor Damerne kom og kjøbte Vifter, Masker, Haarpynt, Baand og desl., ja man kunde sende Bud til hans Hus og hente fransk Brød og Vin; det første skulde man dog bestille 24 Timer i Forvejen.[10])

Det er næppe før kort efter Pesten, at der nedsatte sig Galanterihandlere her, men fra den Tid af udstedtes mange kgl. Privilegier for saadanne. Det hedder oftest i deres Privilegier, at de maa handle med hvád der sædvanlig handles med i Galanteriboder. Et Privilegium af 11. Decbr. 1722 er dog noget udførligere, thi det hedder deri, at Handelen ikke maatte udstrækkes til andet end Galanterikram og mestendel skal bestaa i Handsker, Vifter, Hovedsæt, syede Halsklude, Tørklæder, Baand, Plumager, Etuis og saadant Smaatøj, som i de andre Galanteriboder plejer at sælges, og det var ikke tilladt at sælge hele Stykker Lærred eller Kniplinger, uden for saa vidt de var benyttede i de syede Varer eller Klædebon. En anden fik Tilladelse til i Galanteriboden at sælge Konfekturer, Likører, italienske, Champagne og Bourgogne-Vine, men ingen andre Slags Vin, og en tredje maatte sælge The, Kaffebønner, Silke og adskillige smaa Galanterier som Pudderdaaser og Foderaler.[11])

Reiser fortæller fra Ildebranden 1728, hvorledes paa Amagertorv »var sal. Madame Petersens Gaard, hvori befandtes en meget prægtig Galanteribod med mange herlige Sager«; det er denne Gaard, hendes Søn ombyggede og oprettede til »Petersens Kloster«.

Hovedpersonen i »Den Vægelsindede« var Enke efter en Galanterikræmmer, og det ses af Komedien, at der var mangfoldige af dem (3, 3). Naar Helene vil betegne, hvor hun bor (2, 3), siger hun, at hun sidder i en aaben Bod, og Pernille siger (2, 5): »Madammen kommer, jeg maa aabne Boden«. Galanterihandlerne har imidlertid ikke siddet i Boder paa Gaden, thi næsten alle Udbygninger var paa den Tid afskaffede. Formodenlig har det været en Forstue, hvoraf flere paa den Tid i Synsforretninger siges at benyttes som Bod, som man har benyttet, det vil med andre Ord sige en Stuebutik med Indgang lige fra Gaden, hvad man dengang ikke kjendte til, men som nu er det almindeligste; en aaben Bod er det samme som en aaben Butik og er en fransk Skik, der maaske først er hidført af disse Galanterihandlere.

Senere blev Privilegierne noget udvidede, saaledes fik Claudi

Rosset sit fra 29. April 1716 udvidet 1723 til tillige at sælge Taft, fint og groft Lærred, Strømper af Silke og Uld samt adskillige Uldenstoffer. Henrik Kafen maatte optages i Isenkramlavet og sælge Papir og Skrivematerialier samt smaa Galanterivarer 1724. Etienne Dugauy maatte 1727 sælge Essenser af Jasmin, Pudder, Pudderdaaser, Sæbebolte, Snustobak, Snustobaksdaaser, Lak, ungarsk Vand, Øregehæng, Glasperler og Kobberstykker. Antoine Bonfils maatte foruden Galanterivarer 1727 sælge Konfiturer, Specerier, Delikatesser, Likører og i Pottetal sælge ud af Huset ungarske, Champagne, italienske og andre Vine. Vilhelm Hassel maatte 1728 handle med adskillige ostindiske Varer som The, Kaffe, Vifter, Perler og andre smaa Galanterier. Karl Henrik Brenner fik 3. Septbr. 1723 Bevilling til at sælge Stukkatur, Sten- og Billedhuggerarbejde med andre deslige Kuriositeter.[12])

Af den første Udgave af »Den Vægelsindede« ses det (1, 4 og 1, 5), at hun solgte Gyldenstykkes Baand og Vifter, de første fik hun fra Holland og smuglede dem ind.

Da Galanterihandleren Kilian Drubien 1723 gik fallit og hans Bo blev registreret, faar vi derved Lejlighed til at undersøge hans Lager og se, hvilke Luxusartikler Datidens fine Verden søgte.

Dobbelte Guld- og Sølvbaand, hvide Perler, sorte Stokkebaand, Sølv- og Silkemelerede Baand, »Dradors (drap d'or) Fruentimmer Bøjeltasker« og forskjellige andre Tasker, f. Ex. en uden Bøjel og en anden af »Dradohr«. Grønne Silke-Dukatpunge, forgyldte Hovedvandsflasker i Fløjels Foderaler, røde eller grønne Fløjels-Drenge-Kasketter med »Dradohr« eller Guldmor eller Sølvlidser, røde eller grønne Fløjels-Faldhatte, Skoblade (ɔ: Skosaaler) af »Dradohr« eller Damask, broderede Tøffelblade, eller blaa Damaskes broderede med Sølv, Hovedvandsflasker, Sølv eller Perlemoders Tandstikkerhuse, Sølv-Foderaler til Saxe, Sølv-Naalehuse og Fingerbøl, Skildpadde-Moskusdaaser, Toiletter, Skrivetavler, Brevtasker, Tobaksdaaser, Prinsemetaldaaser, Skildpadde-, Elfenbens- eller Prinsemetals-Snustobaksdaaser, Ørenringe, Ærmeknapper, Trøjeknapper af engelsk Krystal, Stokkeknapper af Rav eller Porcellain eller af »Cochertræ« med Skilderier oveni. En extraordinær fin Sølvgarniture Fruentimmer-Muffe, Palentin og Smække til 15 Rdl., Palentin og Smække alene 8 Rdl., et rigt sølvbroderet Fruentimmerklæde, samme broderet med Guld eller Sølv. Halstørklæder røde med Guld eller grønne med Sølv,

eller Borgunde eller Couleur de chair med Guld, hvide Netteldugs syede Fruentimmer-Halstørklæder med eller uden Kniplinger. Metal-Hovedvandsflasker, Bouteilleskruer (Proptrækkere) med Cirkler, Staal-Signèter, forgyldte Pariser-Knapper, engelske gule eller hvide Prinsemetal-Knapper. Taftes Baand, »Ponce»baand, Mohrs Baand, af alle Farver, franske og danske Handsker (hvide og sorte), Randers Handsker. Forskjellige Slags Silkegarn, Lidser, Snorer. Fruentimmer-Sko af drap d'or, Silketørklæder, Skjærf (8 Rdl.), Muffer af Baand, Instrumenter til at skære Penne med.

Overtræk til Stole af flammet Tøj, Taftes Skjørter, Vifter med Taft, af Elfenben, lakerede Vifter med Papir, Benvifter med Taft og Blomster, med lakeret Træ og forsølvet Papir, sorte med Taft eller hvidt Sølv-Papir osv. Sorte og røde Fløjels-Armbaand, Kaarde-Gehæng af rødt eller sort Læder, Silkestrømper, Silke-Handsker, Lak, Skospænder af Metal, Folde-Penneknive (til at lukke sammen), Buxbom-Kamme, Stokke- og Kaardebaand af Sølv, Viftebaand med Kvaster, Ærmeknapper af Sølv med Krystalstene og Navn, Hunde-Halsbaand vævede med Sølv, Guld og Silke osv.

Hvad der svarede til Galanterihandlere i ældre Tid, var Hatstaffererne, hvilket nærmere ses af en Ansøgning 1716 fra en Skræder paa Kjøbmagergade, der vilde indrette en Hatstaffererbod under sit Hus; han skriver nemlig følgende: »Da som Hatstaffereri i sig selv Halvdelen anses for et Haandværk og Halvdelen for en Handel, her og ikke, saa vidt os er vidende, flere end 3 Hatstafferere her i Staden skal opholde, hvilke ej heller fortsætte samme deres Haandtering med den Vigeur og Eftertryk, som i forrige Tider her sket er«.

Dette anbefales af Politi- og Kommercekollegiet 8. Septbr., men det indstiller til Kongen, om han kan bruge Skræderhaandværket ved Siden af. I Ansøgningen hedder det, at i Hatstafferernes Boder sælges Hatte, Kamelgarn, Sytraad, Kabudser, Fiskeben, Trille, Dvelg (groft Lærred) og andre smaa Sager, men der fandtes i dem, der for Øjeblikket var i Byen, hverken Skaberakker, »Holfter-Kapper«, Ride- eller Hestetøj eller hvad en Officér har fornøden til sin Ekvipering, »som i saadan Hatstaffererbod burde være«.

Holberg fremstiller ofte Jøder. I og for sig blev Datidens Jøder, med deres lange Talarer og navnlig ved deres Skæg paa en

Tid, da alle andre Mennesker var skjægløse, komiske Personer, som det kunne lønne sig at indføre paa Scenen talende deres hebraisk-tydske Dialekt. Dertil kom, at de var almindelig ilde sete, for en Del paa Grund af religiøse Fordomme, men især paa Grund af deres Næringsvej, der bestod i Pengeomsætninger mod høje Procenter og Handel med gamle Sager. Byen blev fra Tid til anden oversvømmet af jødiske Skarer, uagtet der var Forbud mod at nogen kom hertil, med mindre han kunde bevise, at han mindst ejede 1000 Rdl. Ved et Reskript af 2. Septbr. 1726 blev det forbudt nogen Jøde at nedsætte sig her, uden han til Byens Pryd opbyggede visse Fag Hus

Jøder. Efter Tegning i oldn. Museum.

eller indrettede et Uldmanufaktur, og til Forsikring herfor skulde stilles 1000 Rdl.'s Kavtion. Hvis nogen opholdt sig her uden kgl. Lejdebrev, skulde han bøde 1000 Rdl., og havde han dem ikke, straffes paa Kroppen eller arbejde paa Bremerholm. Indtil den Tid var Straffen for saadanne Jøder den meget haardere at arbejde i Skubkarren i Kastellet. I Politiprotokollerne findes mange Sager, som viser, hvorledes Politiet gik paa Jagt og ogsaa fangede mangen fattig Jøde, der foregav at være i Besøg hos Slægtninge eller paa anden Maade troede at kunne undgaa det strenge Paabud.

Anledningen til dette nysnævnte Reskript var den, at Magistra-

ten havde sat 5 Jøder i Arresthuset og, da disse klagede til Kongen, oplyst, at der foruden 65 bosatte Familier opholdt sig 13 fremmede Jøder, hvem den havde kaldt op paa Raadstuen, for at de skulde give Oplysning om Grunden til deres Ophold. De 6 »retirerede« derpaa ud af Staden, de 2 var »Skutzjøder« fra Altona og de andre 5 var de arresterede. Kongen lod dog ogsaa dem slippe, imod at de med Skibslejlighed overførtes til Tydskland, efter at det først var forkyndt dem, at de vilde blive straffede med Arbejde paa Bremerholm, hvis de indfandt sig igjen i Kongens Riger og Lande. Den ene af Jøderne havde et lille Barn med sig, der maatte forblive her, til det blev saa gammelt, at det selv kunde afgjøre, hvilken Religion det vilde tilhøre.

Magistraten udtalte sig altid meget skarpt mod Jøderne og deres Næring. I en Skrivelse af 4. November 1726 henviser den til sine ældre Erklæringer, hvori den udførlig havde paavist, »hvor præjudicerlig Jøderne ere for denne Stads Indbyggere baade i Almindelighed, saa vel i Henseende til deres Gudstjeneste, som er forargelig, som til deres Handel og Vandel, der lige saa vel er hemmelig som aabenbar, at vi ej tillige skal erindre og tale om den højst fordærvelige Trafik med Aager og ubillig Rente af rede Penge, som de udlaane, og hvor nær de ligesom udsuge trængende Folk, som maa betjene sig af dem til at søge Penge til Laans«.

Jøderne havde nu allerede længe haft Tilladelse til at bo her. De fleste boede i Læderstræde, Kompagnistræde og tilstødende Gader, havde deres Synagoger, Kirkegaard, Skoler og særligt Menigheds-Forstanderskab, til hvis Revselse Øvrigheden undertiden henviste Enkelte, der havde forset sig.

Naar de greb ind i andres Næring, er det ikke saa underligt at man klagede; saaledes gjorde Skræderne, da nogle Jøder fra Udlandet havde indført en anselig Mængde forfærdigede og tildels kostbare Klædninger, som de havde faaet ind toldfrit under Foregivende, at de havde været brugte [13]).

Det eneste Middel, en fattig Jøde havde til at forblive her i Landet, var at lade sig døbe; derved opnaaede han ikke alene Tilladelse til at faa Borgerskab, men fik ogsaa let særlige kgl. Privilegier. 1727 fik 2 Jøder, der begge var døbte 1722, Privilegium paa at øve Skomager- og Skræderprofessionen. [14]) En Anden, der var døbt 1704, fik samme Aar Tilladelse til, efter at have vundet Bor-

gerskab, at gaa omkring i Byen og paa Landet med Taboletkram, bestaaende af Knive, Saxe og »adskillige til Taboletkram hørende smaa Sager«. Taboletkram er det samme som Galanterivarer.

I Anledning af, at en døbt Jøde 1720 søgte om Bevilling til at ombære en Kollekt, for at han kunde nedsætte sig som Destillatør, begrunder Etatsraad Slange det utilraadelige heri paa følgende Maade:

»Jeg formener, at det bør ham plat afslaas, thi 1) kjende vi de omvendte Jøders Maner; naar de har ladet sig døbe, saa er der ingen slemmere til at bedrage Kristne end de. 2) Maa det endeligen være en Staadere eller Prakkere, saasom han ikke har saa meget, at han kan kjøbe en Tønde Rug eller Byg til at brænde Brændevin af, uden at han først skal have en Kollekt; saadant nægtes indfødte Kristne. 3) Ved saadanne Kollekters Bevillinger lider vore egne Fattige Skade, saasom Indbyggerne blive modvillige derover at give det, som de skal give til vore egne og nødlidende Fattiges Underholdning«. [15])

Ingen Jøde kunde vise sig paa Gaden uden at blive forhaanet. Dette ser man af en Politiplakat af 5. Maj 1727. Den jødiske Nations Forstandere havde vemodigst besværet sig over, »hvorledes uagtet de kgl. allernaadigste dem og deres Nation forundte Friheder samt meddelte borgerlige Rettigheder, for saa vidt de for sig og Familie som edsvorne Borgere samme billig kan paastaa dem nyttig og til Beskjærmelse, adskillige gemene og ryggesløse Folk dog sig skal understaa, endog paa offentlige Gader og Steder herudi Staden og om høj Dag, hvem de af den jødiske Nation især maatte kunne antræffe, ej alene ved Ordskjælden, men og med Hug og Slag samt Sten- og Dyndkasten at begegne«.

26. Marts 1725 udstædtes en Raadstueplakat, at Jøder vel maatte holde kristne Tjenestefolk, hvilket en kort Tid havde været dem aldeles forbudt, men kun af Kvindekjønnet, naar de var over 50 Aar, og af Mandkjønnet, naar de var over 30 Aar. »Maa derforuden de af den jødiske Nation under haardeste Straf ej understaa sig nogen af de i deres Tjeneste værende kristne Domestikker til deres jødiske Tro at forlede eller dem i deres Kirkegang og Gudsfrygt at forhindre, ikke heller fordriste sig, de kristne Tjenestefolk til anden Gjerning paa Sabbater og Festdage end paa de andre Dage at tvinge eller dem i deres Ceremonier at tjene, men de skal langt mere være forpligtede paa deres Forsoningsfest og naar de holde deres Paaske,

at give de kristne Tjenestefolk Kostpenge, paa det de ej enten skal faste eller holdes fra Surbrød eller Øl«.

I det hele kom der i disse Aar en meget fanatisk Stemning op imod Jøderne. Der var saaledes 1726 en Pige, der tjente som Goldamme hos en Jøde Abraham Levin og som spadserede med Barnet paa Volden, »da en Person, navnlig Taftenberg, som tilforn har været Kadet, er kommen til dette Kvindemenneske og meget skammeligen og haardeligen har tiltalt hende, fordi hun tjente hos en Jøde, hvorudover hun af Alteration forlod Barnet og lod det ligge paa Volden for alle og enhver, og imidlertid angav saadant for sin Husbonde. Samme Dag eller og Dagen derefter saa skal saa vel en Skriverkarl Jens Nielsen Schiørbek, som og en ung Student ved Navn Nærgaard, 19 Aar gammel, været kommen til Jøden udi hans Hus med et skriftligt Dokument ligesom en Stævning og citeret ham at møde for os udi Politi- og Kommercekollegio til den 13. Maj næstafvigte denne Sag angaaende, da bemeldte Student samme Tid skal have talt til Jøden, ligesom han vilde omvende ham til en Kristen, som nok tros at være dertil forført« [16]).

Jøder, der for Fordelens Skyld afsvor deres Fædres Tro, kunde følgelig uden Samvittighed gaa fra den ene Trosbekjendelse til den anden og ende som sørgelige Vrag, der bedragede baade Jøder og Kristne for nogle faa Penges Skyld. I det følgende vil vi saaledes omtale en lærd og kundskabsrig Jøde, der var bleven et fordrukkent Fattiglem. Biskop Vorms Fremstilling om hans Forhold er dateret 27. April 1722 og lyder saaledes:

»En Mand ved Navn Aron Margalitha er for nogen Tid siden kommen her til Eders kgl. Majestæts Residens, efter at han havde rejst en stor Del af Eders kgl. Majestæts Rige Danmark igjennem og af mangfoldige Mennesker indsamlet anselige Almisser, dem han og bad om samt fik af mange her i Staden. Bemeldte Mand er født Jøde og har fordum blandt det jødiske Folk i Polen været en meget anselig Lærer, indtil han i Leiden i Holland bekjendte sig til den reformerte Religion, hvor han blev døbt og offentligen frasagde sig den jødiske Vantro. Fra Holland er han siden kommen til Frankfurt an der Oder, der han i nogle Aar har været Antiquitatum Judaicarum Professor, indtil han forlod samme Akademi og efter at han en Tid lang havde opholdt sig, nu i Berlin, nu i Hannover, nu i Halle, omsider Aar 1712 den 9. Oktober forlod den reformerte og

bekjendte sig til vor evangelisk-lutherske Religion, hvorefter han har rejst hid og did, men omsider begivet sig her til Staden, og som mig er berettet, skal han allerunderdanigst have anholdt om Eders kgl. Majestæts allernaadigste Tilladelse til Kollekt.

»Bemeldte Mand, der siges nu at være nærmere død end levende, har paa sin Sygeseng for noget over 8 Dage siden sendt en sin hos ham i Logementet da værende Søn hen til Jøderne her i Staden med en Seddel af ham selv, efter hvilken Sønnen skulde afhente 20 Rd., imod at Faderen forbandt sig, naar han kom noget til rette, strax at rejse herfra paa en Vogn, som Jøderne havde lovet at forskaffe ham, og siden igjen antage den jødiske Overtro og bekjende sig til dens grove Vildfarelser. Samme Seddel bragte hans Søn, gelejdet af tvende døbte Jøder, til mig, klagende, at hans Fader vilde have ham bort med sig, tvinge ham til at omskjæres og blive Jøde. Saa snart Aaron Margalitha fornam, at jeg havde denne hans bespottelige Seddel i Hænde, skrev han mig et Brev til, tilstod sin grove Formastelse, den han med Apostelen Peders Fald og andet ugudeligen vilde undskylde, men forsikrende derhos, at han vilde leve og dø en Kristen.

»Derpaa sender han mig en vidtløftig Forklaring og andrager, at Jøderne stedse havde været om Borde med ham at forføre igjen til deres Overtro, at deres Rabbi og de ved Løfter havde søgt at lokke ham dertil, at en Jøde ved Navn Jsaak Speyer engang havde givet ham 6 Rd. og derforuden lovet ham 20 Rd. Hvor meget deraf stemmer overens med Sandheden, er Gud bekjendt; jeg har ladet Isaak Speyer tvende Gange kalde for mig, den første Gang benægtede han sig at have givet Aaron Margalitha 6 Rd., sagde og, han kunde ej erindre, om han nogen Tid havde været hos ham i hans Logemente; den anden Gang tilstod han rent ud sig baade at have været en Gang hos ham saa og at have givet ham de 6 Rd.«.

Paa Grund heraf indstiller Biskoppen, »om den jødiske her værende Nation ej alvorligen bør tilholdes at holde sig inden deres Grænser og ej befatte sig med at forføre enten dem, der tilforn har været af deres Overtro og siden bekjendt sig til Christum, i hvilken ene er Salighed, eller andre, thi de ere et Folk, som tør vove og maaske har vovet værre end dette, dersom deres Gjerninger kunde komme for Lyset«.

Dernæst mener Biskoppen, at Jødernes Rabbi og Isaak Speyer

med Eftertryk maa sættes i Rette, »thi det er let at slutte, af hvad Aarsag han har givet Aaron Margalitha Penge, og Jøderne ere ej af den Natur, at de godvilligen skulde skjænke dem noget, der have forladt deres Vildfarelser, bekjendt sig til vor Frelser og vilde blive ved hans ene saliggjørende Tro«.

Han foreslaar, at Sønnen bliver underholdt her, at Jøderne ikke skulde forføre ham til deres Ugudeligheder; »han er noget vild og rasende, men begavet med et godt Ingenium, som han nu gaar i Vor Frue Latinskole«. Biskoppen havde tinget ham i Kost og betalte selv for hans Ophold, men det overgik hans Evne at vedblive dermed.

Hvad Aaron selv angik, mener Biskoppen, at han »ej kan undskylde sig med Uvidenhed eller klage over, at han er forført, »thi han har saa stor Kundskab ej alene om Jødernes Vildfarelser, men endog om vor saliggjørende Tro, at denne hans ugudelige Formastelse ikke kan henføres uden til en blot Ondskab i hans Hjærtes Haardhed«. Naar han bliver rask, bør han, saa fremt han fortryder sin Synd, offentlig bede Menigheden om Forladelse og desuden anses med en »vilkaarlig« Straf.

En anden Opfattelse, der viser Mandens Uselhed klarere, gjordes gjældende af Politi- og Kommercekollegiet 23. Juni 1722.

»Aaron Margalitha skal være født en polsk Jøde, men for nogle Aar siden skal være falden fra den jødiske Vantro og antaget den kristne Religion, og næst forleden Aar skal han være kommen her til Staden. Han skal have giftet sig med en kristen Kvinde, som endnu ikke skal være hid ankommen, men skal efter Beretning opholde sig i Rostok. Han skal være meget svag og særdeles af Podagra saa haardt plaget, at han ikke skal kunne gaa, og har kort efter sin Ankomst her til Staden angivet sig hos de Kommitterede over de Fattiges Væsen paa Silkehuset, som har haft Medlidenhed over hans store Armod og Svaghed, at de har baade givet ham en Plads eller Seng udi et af de Fattiges Huse, saa og tillagt ham en vis Almisse ugentlig. Han har derforuden ladet ombære ved en liden Søn, som med ham er hidkommen, en Bog til godt Folk her udi Staden, dog uden nogen enten kongelig eller Øvrigheds Tilladelse, derved at samle hvis Almisse, de ham godvilligen har villet give.

»Imidlertid han sig her har opholdt, skal han have søgt Omgængelse med nogle af de herværende Jøder og især med Isaak Mendel Speyer, som tilforn har gjort Profession af at betjene Guld-

smedene for en Scheider, hvorved han hos dem for sin Videnskab og Redelighed har nogle Aar vundet baade sit Brød og Kredit, men saasom samme Haandværk formedelst forrige Krig begyndte at slaa ham fejl, søgte og erholdt han Eders kgl. Majestæts Benaadningsbrev paa at holde en Galanteribod, hvilket er hans eneste Næring, og har ellers intet ondt Rygte. Ved den Omgængelse, han har haft med denne Aaron Margalitha, maa han maaske have hørt, at han har rost sig af, at han vel var bekjendt med Hans Højærværdighed Biskoppen, og derved taget Lejlighed at bede ham at formaa Biskoppen til at favorisere den herværende jødiske Nation udi deres allerunderdanigste Ansøgning hos Eders kgl. Majestæt om at erlange det, som de kalde Bann, hvilke denne Aaron Margalitha nok synes at have brugt sig til Nytte derved at spille Speyer nogle Penge af Pungen. Thi med Professor Steenbucks Attestats beviser Speyer, at han har raadført sig med ham, om han kunde laane ham de 6 Rd., som han siger at have faaet paa Haanden for at skulle falde fra den antagne kristelige Religion igjen til den jødiske Vantro. Dernæst har vi og befundet af det, som den herværende Jødernes Rabbi bestandeligen for os har nægtet, at han aldrig om noget Frafald fra sin antagne Religion har talt, langt mindre, at hans Søn nogen Tid hos bemeldte Rabbi har været udi hans Hus, saa at vi ikke kan se Andet, end denne Aaron Margalitha jo udi alle Ting med sit Forebringende for Biskoppen har faret med Usandfærdighed.

»Herforuden har vi og haft denne Margalithas liden Søn for os, som synes at være et vittigt Barn paa 10 à 12 Aar, hvilken har højt beklaget sig over Faderen, fordi han har villet forføre ham til at antage den jødiske Vantro, og derfor havde taget Aarsag til at løbe fra ham og søge Raad hos Hans Højærværdighed Biskoppen, som han højt har rost og takket for sin Godhed og Medlidenhed. Ellers klagede han meget over Faderens Uskikkelighed og Drukkenskab og derforuden sagde, at bemeldte hans Fader, naar han var alene, lod sig tydeligen mærke, at det var bedre at være Jødisk end Kristen, saasom han hos Jøderne fandt mere Assistance end hos de Kristne. Af alle hvilke Omstændigheder vi ikke kan se andet, end at Jøden Speyer saavelsom Jødernes Rabbi jo er af ham falskeligen angivne for Biskoppen. Dernæst holde vi denne Aaron Margalitha ikke for andet at være end en Landløber og uværdig nogen Medynk og Almisse saa og at taales her udi Eders kgl. Majestæts Riger og Lande« [17]).

Den religiøse Uvilje mod Jøderne endte med, at det i Maj 1728 blev befalet Jødernes Ældste at lade nogle af deres Nation hver Gang give Møde i Vajsenhuset, naar Missionskollegiet lod dem tilsige og lod holde Foredrag om den kristelige Religion. De tilstedeværende Jøder opfordredes da til at fremkomme med deres Modgrunde. Dog fremhævede Kongen udtrykkelig, at det ikke var Meningen at udøve nogen Tvang, men kun at gjøre et Forsøg paa med Sagtmodighed at overbevise dem om deres Vildfarelser. Vajsenhusets Brand 1728 gjorde dog en Ende paa disse Møder, der var til stor Plage for Jøderne.

En uhyre Forargelse vakte Aaret efter Prokurator Jens Gedeløches Overgang til Jødedommen, der først blev bekjendt efter hans Død, hvorpaa det blev befalet, at han skulde optages af sin Grav paa Garnisons Kirkegaard af Jøderne eller af Natmanden og hans Folk og føres til Jødernes Kirkegaard, og der blev anlagt Sag imod Jøden Henrik Israel, der skulde have forført Jens Gedeløche. Politimesteren Hans Himmerich, en brutal Person, gik derpaa frem imod Jøderne paa den hensynsløseste Maade, men Kongen afværgede strax dette og tillod dem endog at lade Gedeløches Lig igjen føre bort fra deres Begravelsesplads og nedsætte ham udenfor denne mod en Afgift til Fattigvæsenet [18]).

I »Den politiske Kandestøber« (3, 4) siger Henrik, at han vil komme til at se ud som en Jødepræst, naar han faar sin Mesters Kjole paa, der naaede ham til Hælene. I »Maskeraden« (3, 5) er Henrik klædt som en Jødepræst med et langt sort Skæg. I »Den ellevte Juni« (3, 1) fremkommer en Jøde paa Børsen, der er Vexellerer, men Holberg fremstiller ham i et gunstigere Lys end en kristen Kjøbmand, der tog endnu højere Procent; denne Jøde gjør forresten opmærksom paa, at han ikke er nogen »Smautz«, hvilket var Øgenavn for de tydske Jøder, men at han er en portugisisk Jøde, hvilke var de første, der kom ind i Landet og var ganske anderledes ansete, ligesom de ogsaa var mere velstaaende. I »Ulysses« (5, 5) udlejer Jøder Maskeradeklæder. Jøden i »Didrich Menschenschreck« er sikkert en fortrinlig Tegning af Datidens Jøders Tale og Maade at være paa.

Holberg er iøvrigt ikke uvillig stemt mod Jøderne; han skriver saaledes om dem [19]): »Hvad sig anbelanger de Jøder, som have faaet Tilladelse at bo paa visse Steder udi Kongens Riger og Lande, da

mærker man hos dem, at de ere skikkeligere end de fleste Jøder paa andre Steder, hvortil Aarsagen synes at være denne, at de ikke blive saa meget bespottede og forfulgte som udi de fleste andre Lande. Thi ihvorvel de her ere fast alle fattige og af ringe Formue, saa ere de dog ligesaa meget agtede blandt andre Folk, som de rige og formuende Jøder udi Holland og England. Jeg nægter ikke, at der jo findes mange, som ikke bifalde denne Mening, men holde for, at hvad som man gjør med en Jøde, saa bliver han dog altid den samme, saasom det er et Folk, som af Gud besynderligen er tegnet, og derforuden har synderlige Principer frem for andre Sekter, nemlig at hade alle dem, der ikke ere af deres Samkvem, hvorfore de endogsaa paa de Tider, da de vare udi deres Velmagt, vare af alle Folk mærkede som en bizarre Nation, hvis Hænder vare mod alles og alles mod dem«.

Ligesom vi i det Følgende ser en Jøde rose sig af at være Dattersøn af Abraham Cantor, hvem han ikke vil gjøre Skam, saa var der ogsaa Jøder, der agtedes af de Kristne. Da Levin Vesseli 1726 søgte om Tilladelse til at holde Galanteribod, anbefaledes han af Magistraten, der siger, at han »har vist sig redelig og ejer anselige Kapitaler, hvilket var at ønske kunde siges om alle de Jøder, som har nedsat sig her« [20]).

Det var i Privilegier og Vedtægter nøje foreskrevet, hvilken Næring man maatte bruge, og enhver Overskridelse var strafværdig. Maltøl, der i vore Dage prises saa stærkt, kjendte man ogsaa i hine Tider, men man turde ikke sælge det. Brygger Andreas Kellinghusen havde i mange Aar brygget Maltøl til Brug for Syge af hvid Kakkelovns-Malt, medens andre bryggede det af brun røget Malt; han blev 1716 straffet med Bøder, fordi han havde solgt Øllet i Flasker i sin Krambod. Han søgte nu om Tilladelse til at forhandle Øllet og fik i den Anledning følgende Attest, der er aldeles som de, vi nu læser daglig i Aviserne, udstædt af C. Schøller, og som blev underskreven af 3 andre fornemme Herrer, nemlig v. Lente, F. C. Adeler og C. A. v. Plessen:

»Af Sr. Kellinghusens vel kogte og sunde Kakkelovns-Maltøl har jeg tidt og ofte drukket og brugt paa 40 Aars Tid og derover,

saa vidt jeg mig kan erindre, og derefter befundet mig meget vel, hvilket jeg med egen Haand bekræfter. 3. Marts 1716«.[21])

Der var mange underlige Bestemmelser til at forhindre den ene Mester i at have større Indtægt end den anden, man kunde saaledes ikke leje Tintallerkener hos samme Kandestøber, men hver havde sin Uge, da han alene maatte udleje Tin.[22])

Naar nogen mente, at der blev gjort Indgreb i hans Næring, hentede han Politiet og brød ind i Huset forat træffe »Fuskeren« paa fersk Gjærning. Ved en saadan Lejlighed kunde det gaa voldsomt til. En Øltapper klagede 1720 over, at han »af tvende Barberere og trende Politibetjente udi mit eget Hus, da de inkvirerede hos mig, fordi jeg undertiden barberede en eller anden af mine Gjæster, som drikker en Pot Øl hos mig, og da stødte og slog de mig blodig og blaa og saaledes at jeg fik et stort Bruch, saa jeg siden har været sengeliggende i 6 Uger«.[23])

En lille Tjeneste, udført uden Godtgjørelse, kunde give Anledning til Lavets Indskriden og den Skyldiges Straf. En Mand forklarer 1726: »Jeg kom ind til Sjeur Johan Birch, Haarskærer i Raadhusstræde boende, forat afhente og betale en Haarpung, af hans Kone forhen bestilt, og imidlertid jeg kom derind, sad hans Kone og syede paa et Snørliv til et Barn paa 2 à 3 Aar (men dog hendes eget Barn), hvorpaa Konen bad mig, saasom hun ej var slige Sager ret kyndig, derover vidste ej ret vel at skære til rette, at jeg vilde hjælpe hende lidet til rette derudi, hvorpaa jeg sagde: Ja mænd, og det helst af den Aarsag, at jeg tidt har nydt Assistance hos de gode Folk, og derfor skar jeg det til rette, saasom der var forset noget derudi. Men med Ed kan jeg fast bekræfte, at jeg til min Fordel aldrig har syet noget Sting derpaa og kan og det øvrige altsammen med lovfaste Vidner godtgjøre. Dog uindset (!) kom Skrædernes Oldermand navnlig Peder Kastesen og deres Amtsbud Hans Jensen og havde ikke Rettens Middel med sig og dog med Strenghed truede mig at ville sætte mig paa Raadstuen, hvis jeg ikke vilde give dem 2 Rdl., hvorfor jeg, en Del af Enfoldighed, en Del af Frygt for Arrest, som jeg ikke er vant til, og den Tort, jeg derved skulde lidt som for noget andet ondt, en Del og for det tredje at jeg ikke skulde forsinke min Mesters Arbejde, leverede dem i Folkenes Paasyn 6 Mrk. til videre, da de derhos bad mig, jeg ej maatte eller vilde det for nogen aabenbare«.[24])

Imellem Næringsdrivende, hvis Næring berørte hinanden, kom det ofte til Haandgribeligheder. Der klagedes saaledes til Politimesteren, at naar Hyrekuskene mødte Portechaiser, »endskjønt Kuskene af Portørerne bliver tilraabt, anstille merbemeldte Kuske sig dog saa modvillige, at de hverken vil holde stille, ej heller til Side kjøre«, hvorved »Portørerne saa vel som og hvem der af Chaiserne sig lade betjene, stilles ofte i største Fare paa Liv og Helbred;« derfor fik Kuskene ved Politiplakat af 31. Marts 1727 Tilhold om ved saadanne Lejligheder at kjøre til Side eller holde stille.

Hyrekuskenes Stilling var temmelig fri Næring. De klagede 1723 over, at mange unge Karle, der havde tjent dem et eller to Aar, havde faaet Kredit til at kjøbe en Karet og et Par Heste og nu drev Næringen, at mange Urtekræmmere, Hørkræmmere, Smede, Remsnidere, Bagere og Rebslagere ja endog Vognmænd holdt Hyrekareter, hvorfor de søgte om at faa et Lav, saa ingen i Fremtiden uden de maatte holde Kareter eller Chaiser.[25]) Dette bevilgedes ikke. 1729 fik 2 Hjulmænd, der ikke kunde fortjene Brødet paa Grund af Haandværkets slette Tilstand, Tilladelse til at holde Hyrekareter imod at anskaffe hver en Vogn til Bortførelse af Renovation.[26])

Mange af Haandværkernes Klager var følgelig vel begrundede. Ved kgl. Bevilling blev mangen Udlænding, der aldrig havde været i Landet før, end mindre lært Professionen hos en indenlandsk Mester, benaadet med Lavsret, og tilmed kunde en saadan Person opnaa særegne Rettigheder fremfor sine ny Lavsbrødre. Fornemme Standspersoner optog Haandværkere iblandt deres Tjenerskab, der altsaa beskyttede af Liberiet kunde udøve en temmelig fri Næring. Saaledes klagede Skræderne 1720 over »at mange af Ministrene, foruden en Skrædersvend, der bærer deres Liberi, endog har 2 à 3 Svende i deres Gaarde sidder og arbejder, at mange Officerer og andre bruger militære Personer til at sy baade Munderinger og andre Klæder med Guld og Sølv skrammererede; Militærpersoner selv arbejde baade for Borgerskabet og andre, som ved mange Inkvisitioner er blevet befundet, men dog ikke remederet; ved saa mange Frimestere, hvis Tal beløber sig til 16 à 18, der lidet eller slet intet svares enten til Deres Majestæt eller Staden.«[27])

Parykmagerne søgte ofte men forgjæves om Tilladelse til at danne et Lav, »thi vi ere saa elendige med vore Drenge og Folk, at vi ej kan have dem udi nogen Ave og Tvang og maa tage imod den Op-

sætsighed og Utroskab, som de os vil gjøre«. De beklagede sig ogsaa over »den store Indpas os sker med de mangfoldige Parykker, som indføres saavel af Kræmmere og den agende Post, som af Jøder, som vi tro Eders kgl. Majestæts Toldrettighed aldrig bliver betalt af«. 1728 søgte en Parykmager om Tilladelse til ved Omløbere at sælge Parykker i Værtshuse og paa andre Steder, men dette blev dog afslaaet. [28])

En langvarig Strid opstod mellem Snedkerne og Tømrerne, hvis Haandværk i saa mange Tilfælde griber ind i hinanden, og som ordnedes ved et Reglement af 30. Jan. 1723, imellem Isenkræmmerne og Løgtemagerne og mangfoldige andre Tilfælde, som nok kunde sætte en Herman von Bremenfeldt i Forlegenhed, som i »Den politiske Kandestøber« (5, 3). [29])

Uagtet Regeringen i tidligere Tid havde udstædt strænge Forbud, der skulde ophæve de danske Haandværkslavs Afhængighed af de tydske, saa blev disse dog kun lidet tagne til Følge, thi naar den rejsende Haandværkssvend kom til Udlandet, kunde han ikke faa Arbejde, med mindre han var lovlig optaget i Lavet med de engang vedtagne Ceremonier. Der klagedes saaledes 1727 over, at danske Hjulmagersvende ikke blev antagne til Arbejde i Udlandet, uden de indtraadte i et nyt Forbund. Her i Staden var der derfor de Mestere, der strax gav de danske Svende Afsked, naar de fik tydske i Tjeneste »og det med saadan Foragt, at de tydske Svende ej skal ville træde i Arbejde, saa længe den danske Svend er i Tjeneste, da her dog skal være saa dygtige Svende af Landets Indfødte, som forsvarlig kan forrette deres Arbejde«. Kongen forbød derfor at forskrive fremmede Svende, saa længe der ikke var Mangel paa indfødte. [30])

Kandestøberne havde 1678 indgaaet en Forening med deres Lavsbrødre i Lybæk, hvorved de havde underkastet sig disse, idet de forpligtede sig til at betale en Kjendelse, naar der blev optaget ny Mestere. Det lybske Lav skulde ogsaa oppebære Bøder paa 4 Rdl., naar nogen Mester her tog en Svend fra Hamborg, Vismar, Rostok, Stralsund og Lyneborg, med mindre Svenden betalte en Bøde af 2 Rdl. Lavet i Kjøbenhavn havde ogsaa forpligtet sig til at arbejde hen paa at faa alle andre Kandestøbere i Danmark og Norge i samme Forhold til Lybæk, ligeledes havde det lovet at ville bevirke, at Kongen lod dem i de holstenske Byer, der hørte ind under deres Modstandere Hamborgernes Lav, ogsaa komme under det lybske. Disse

Artikler fandt Magistraten i Kandestøberens Protokol og fandt dem altfor nærgaaende og ubillige og forbød Overholdelsen af denne Overenskomst; den truede i modsat Fald med at angive dem for Kongen. Hvis Lybækkerne da vilde nægte at antage de Svende, der her var udlærte, skulde man kun angive det for Magistraten, der saa vilde føre Sagen for Kongen, der nok skulde vide at holde Lybækkerne fra at gjøre Indgreb i hans souveræne Myndighed. [31])

Ligesom de tydske Lav vilde hævde sig en Overhøjhed over de kjøbenhavnske, saaledes forsøgte disse igjen at tiltage sig en lignende Ret over Lav i yngre Byer. 1723 klagede Bogbinderne i Kristiania, der 1702 havde faaet kgl. Bevilling paa fri Boghandel, over at Bogbinderlavet i Kjøbenhavn havde paastaaet, at en Bogbinder F. J. Brun skulde lade sig indskrive i deres Lav og yde det Bidrag, da hans udlærte Drenge ellers ikke vilde blive betragtede som Svende; det havde forbudt ham at forskrive Svende fra Kjøbenhavn uden først at anmelde det hos Oldermanden der og forlangte, at han skulde betale Oldermanden til Ind- og Udskrivning af hver Dreng 2 Sletdaler og for Svendene efter Behag. Magistraten fik derfor 12. Marts 1723 Befaling til alvorlig at foreholde Lavets Oldermand og Mestere deres formastelige Forhold og true dem med Fortabelse af deres Lavsrettighed [32]).

Hvor farligt det var for Borgerne at klage over Avtoriteter, ses af følgende Bønskrivelse til Kongen fra Slagterlavet af 9 August 1720:

»Vi fattige Borgere og samtlige Slagtere er alle i den allerunderdanigste Forsikring, at Eders Majestæts højpriselige Naade imod os Undersaatter er langt større, end at Eders Majestæt nogensinde skulde se vores Ruin og Undergang, thi vi ser daglig, med hvad kongelig, om det maa siges, faderlig Omhyggelighed, Eders kgl. Majestæt sørger for Deres Undersaatters Velstand og Forfremmelse, idet saa sunde og højnødvendige Forordninger Tid efter anden til det gemene Bedste bliver publicerede, saa enhver retsindig Undersaat med største Glæde og Hjærtens Fornøjelse priser sig lyksalig under saa naadig Konges Forsorg og Regjering.

»Men derimod er dette beklageligt, at uretfærdige Mennesker under Billigheds Prætext tør understaa dem at gjøre tvært imod Loven og Forordninger og ej anser, at Undersaatterne derved imod Eders Majestæts allernaadigste Vilje bliver ruinerede, naar ikkun egen

gjort Interesse aleneste bliver mainteneret. Dette maa vi fattige Slagtere her i Kjøbenhavn med største Vemodighed beklage for Eders Majestæts Trone, idet vi ikke en Gang men mange Gange bliver pressede at erlægge unødvendige Udgifter til En ved Navn Sprøiter, hvilken ved Oberpolitiet og Kommercekollegium har forpagtet alle Bøder, han selv ved sine Underfundigheder og Folks Forseelse kan bringe til Veje. Thi ihvorvel ingen skal kunne bevise, at vi enten selv eller ved vore Folk har taget mere for hvert Pund Kjød, end det os efter den foreskrevne Taxt er tilladt at tage, hvilket vi saavelsom vore Folk alle har tilbudt at bekræfte med Ed, saa er dog Alting slet til Side og vi tildømte at betale hver for sig 4 Rdl. til denne Sprøiter, men alt det, han foregav, endskjøndt Alting var usandfærdigt og ubeviseligt, det blev anset, og paa det hans Paastaaende skulde have Skin af Billighed, forestillede han et Vidnesbyrd, som var et Kvindemenneske, hvilken uden Eds Aflæggelse deponerede sit Vidne contra os, da dog Lovens Pag. 103 Art. 1 udtrykkelig siger, at ingen Sag bør dømmes udi, med mindre der er i det mindste tvende enstemmende Vidner, og ihvorvel vi paastod saadant enligt Vidne ej burde anses eller og i det mindste burde hun efter Loven aflægge hendes Ed, saa blev det dog afslaaet og paa denne Maade kan denne Forpagter Sprøiter kjøbe sig nu en, nu en anden til, som pro forma kan gaa omkring til enhver Slagter, endskjønt det aldrig er deres Alvor at kjøbe noget, hvilket vi og lovligen kan overbevise ham at have gjort, og paa den Maade er det os umuligt at kunne svare vores borgerlige Tynge, thi formedelst saadan Medfart er alt 9 af Slagternes Lav ruinerede, at de hverken kan svare Deres Majestæts allernaadigst paabudne Skatter eller deres Kreditorer, og skal det saadan længe staa paa, maa vi andre berede os paa at gaa samme Vej; thi for det første er vores Næring ganske betaget os af disse Frislagtere, som tvært imod deres meddelte Privilegia tager mere for deres Kjød, end de bør, og det gaar saa hen upaatalt, endskjønt vi det har gjort bevisligt, ej heller er de i den Tilstand, at de kan forsyne Byen med Kjød, naar vi intet har at sælge, og derover maa den ganske By og Borgerskabet lide Mangel, thi i det her er saa mange i det Haandværk, bliver vi alle ruinerede.

»For det andet maa vi bortgive alt det, vi fortjener, til denne Sprøiter. Vi har andraget dette for Magistraten i den Tanke, de kunde befri os fra saadan haard Medfart, men er afvist med den

Beretning, de kan ej hjælpe os, saasom Kommercekollegium vil saa have det, at Borgerskabet skal ødelægges. Vel er Kommercekollegium derom tilskrevet, men de har ikkun givet Magistraten et slet Svar, vil vi se os frelste, men vi søge det direkte hos Hans Majestæt. Altsaa indflyr vi i allerdybeste Underdanighed for Eders Majestæts Trone, at vi fattige Undersaatter dog i disse vanskelige Tider for et eneste Menneskes Skyld ej ganske skal ødelægges og nødes til at tigge, men at vi maa blive befriet fra Politiet og dets haarde Medfart og aleneste nu som tilforn dependere af vores retsindige Magistrat, som allerbedst kjender Borgerskabets Lejlighed, og at vores forrige Frihed, som Anno 1673 d. 20. Marti allernaadigst er udgivet af salig og højlovlig Ihukommelse Kong Christian den Femte, allernaadigst af Eders kgl. Majestæt maa blive konfirmeret og at alle andre, som ikke henhører til Slagterlavet, maatte blive afskaffede. Vi har slet intet at klage paa den gode Hr. Gehejmeraad Rosenkrantz, thi han var ej tilstede, da den sidste Dom d. 31. Maji sidstafvigte blev afsagt, men med største Respekt for hans før beviste Retfærdighed og Haandhævelse, men vi har aleneste at klage paa Forpagteren Sprøiter, hvilken er sat til Alles Ruin og Fortræd, thi de andre gode Herrer ved Kommercekollegium gjør den største Synd, at de i saa store Poster konniverer med ham og saaledes paa hans løse Angivelse uden videre Bevis tildømmer os at give ham saa godt som en aarlig Skat; i den Sted Eders kgl. Majestæts allernaadigst paabudne Skatter maa staa ubetalte, bliver disse Bøder exekverede. Hvorfor vi endnu som tilforn allerunderdanigst beder, at vi for saadan haard Medfart allerunderdanigst maatte vorde forskaanede, som skal forbinde os at leve Eders kgl. Majestæts vor allernaadigste Arvekonges og Herres allerunderdanigste tro Undersaatter« [33]).

Det viste sig, at Magistratens anførte Ytringer var opdigtede af den, der havde ført Skrivelsen i Pennen, om at Kommercekollegiet ikke vilde gaa ind paa Slagternes Opfattelse af deres Forpagter. Dette var jo i og for sig strafværdigt, men værre var det, at Beskyldningen væsenlig var rettet mod en af Kongen beskikket Øvrighed, hvorfor de Skyldige var hjemfaldne til Straf efter Lovens Pag. 1001 7 Artikel; da Magistraten dog ikke mente, at det var Kongens Vilje at straffe efter Lovens Strenghed eller at de gode og høje Herrer i Politi- og Kommercekollegiet vilde se det hele Lav ruineret og beskæmmet, bestemtes det efter dens Indstilling 10. Febr. 1721, at Oldermanden og alle

Underskriverne skulde gjøre Medlemmerne af Kollegiet en offentlig Afbedelse og tilstaa, at de ubetænksom og ubeføjet havde andraget hos Kongen om det som var usandfærdigt, og med Fortrydelse erkjende at have forset sig meget groft mod den dem foresatte Øvrighed, bede den om Forladelse og forsikre, at de i Fremtiden vilde holde sig efter Pligt og Skyldighed. De skulde desuden bøde 100 Rdl. til de Fattige, og den første i Lavet, der 3 Gange overtraadte Taxten, uden al Naade have sin Lavsrettighed forbrudt.

En farlig Sag indlod Brændevinsbrænderne sig paa, idet de i sluttet Lav fra 150—200 Personer gik Kongen imøde, da han drog til Kjøbenhavn fra Frederiksborg 11. Maj 1723, forat overrække ham et Bønskrift, uagtet Politimesterens Forbud. Et saadant utilladeligt Opløb kunde have fremkaldt streng Straf over Deltagernes Hoved, men Kongen lod Naade gaa for Ret og lod Hovedmændene slippe med den Arrest, de havde faaet.[34])

Det, som bandt Lavenes Medlemmer sammen, var de fælles Ceremonier eller den saakaldte Behøvling, hvorved man billedlig blev renset for det Smuds, der hænger ved Mennesket, inden man blev anset for værdig til at blive Medlem af det højlovlige Lav, og derved blev »zünftig«, som det hed med en tydsk Benævnelse. Snedkerne brugte endnu 1737 for en stor Del de gamle Ceremonier, der beskrives saaledes af en samtidig tydsk pietistisk Snedker[35]): »Naar en Snedkerdreng har udstaaet sine Læreaar og bliver gjort til Svend, handler man saa taabeligt med ham, at et fornuftigt Verdensmenneske har Grund til at le haanlig deraf, men en sand Kristen vil alvorlig begræde det. En saadan Udlært bliver om Søndagen, naar den bestemte Læretid er forbi, udskreven hos Oldermanden, derpaa kommer han om Mandagen i Svendenes Vold, der først gjør en rund Kreds med Kridt paa Gulvet, hvilken de kalder Kohalen, og som den Udlærte (hvem de kalder en Konøgle fra den Tid af, da han er udskreven, til han bliver behøvlet, og om det saa varer mange Aar, faar han dog intet andet Navn) skal udslette med Haarene; vil han ikke gjøre der, skal han betale med Penge. Dernæst maa han sætte sig paa en Bænk, og der bliver udnævnt blandt Svendene en Præst og Faddere og en Klokker, der tager ham under Behandling paa en syndig Maade med den saakaldte Konøgle paa følgende Maade:

»Klokkeren tager en Vinkelhage og sætter hans Arme og Hagen i Vinkelen, hvorpaa Præsten træder op ved Siden af Bænken og

begynder at prædike. Prædiken har en Indgang, Udgang og Text, men den er ofte saa afskyelig, at det endog var syndigt at fortælle derom; den er delt i 3 Dele, 1) om Arkitekturen, 2) om Konøglen, 3) om Vandringskabet. O gruelige Skam for Guds Ords Prædiken og Prædikerembedet; thi denne saakaldte Prædiken er fuld af onde ugudelige Løjer, Gemenheder og Narrestreger, ja fuld af skandaløse Ord, hvorover Tilhørerne har deres Latter og paa en skammelig Maade bliver opæggede. Istedenfor at Præsterne begynder deres Prædiken i den treenige Guds Navn, hedder det hos dem: i Skrubhøvlens, »Rauchbankens« og »Fugebankens« Navn, Konøgle sving dig paa Bænken; istedenfor at Præster anfører Skriftsteder, hedder det hos dem: som det staar skrevet i Røghullet og deslige. Under Prædiken staar de 2 Faddere og holder en lang Lineal over Hovedet paa den saakaldte Konøgle, en saadan som en maskeret Harlekin lader sig se med i Kjøbenhavn. Under Musikkens Lyd drikker man ogsaa 2 til 3 Gange rundt ved hver Afdeling af Prædiken. Men hvor tungt saadant falder en gudfrygtig Mand paa Sindet, kan man vel slutte sig til. Paa de fleste Steder døber Præsten ogsaa de Omstaaende med Vand, men dette skal være forbudt i Kjøbenhavn, efter at Lavene under tidligere Regjeringer var ophævede nogen Tid og da der igjen blev givet dem Lavsrettigheder.

»Naar den ugudelige Prædiken er forbi, bliver det unge Menneske lagt paa Bænken og kastet ned af den af Fadderne for ethvert Stykke Værktøj. Præsten høvler og Klokkeren rækker ham Værktøjet og det gaar for sig af al Magt, hvorover Tilskuerne opslaar en syndig Latter, især naar den Behøvlede under sine Fald slaar sig godt haardt. Har man Had til nogen, kan man godt hævne sig ved dette Middel.

»Efter Afhøvlingen maa han, idet Fadderne holder Linealen over hans Hoved, springe hen paa denne, for saaledes at slaa den ud af deres Hænder. Denne Springen er for Læremesteren, for Læremesterens Kone, for alle skjønne Jomfruer, undertiden ogsaa for alle utugtige Kvinder, men dette sidste Spring sker til venstre, de andre til højre.

»Efter Springningen spørger Præsten om hans Navn og siger nu: »Har du heddet N. N. under Bænken, saa skal du nu hedde N. N. over Bænken, og giver ham derpaa et Par Munddask, idet han

siger: »taal det af mig og af ingen anden«, hvoraf en fornuftig Mand vel ser, at det forbudte at slaa igjen ikke utydelig bliver lært og tilladt mod Øvrighedens Befaling.

»Nu er den forhenværende Konøgle Svend. Han bliver derpaa under Klangen af Trompeter og andre Instrumenter bragt ind i Stuen til Svendene, hvor Velkomsten bliver bragt ham til at drikke ud under naragtig Tale, og han faar da ogsaa et Tegn og en skreven saakaldt Haandværker Gewonheit, i hvilken der staar saa mange latterlige, taabelige og naragtige Ting, som næsten umulig kan optegnes her for deres Vidtløftigheds Skyld. Kjendte Deres kgl. Majestæt hele den Afskyelighed, De vilde umulig taale den«.

Med Hensyn til andre Ceremonier beretter samme Mand: »Naar en Fremmed sidder (i Lavshuset), spørger Skafferen: Also mit Gunst! Hvad har Mestere og Svende befalet Eder? Svar: Also mit Gunst! Mestere og Svende har befalet mig, jeg skulde venlig hilse Mestere og Svende paa Haandværkets Vegne, de der er ærlige i Haandværket, men de der ikke er det, af dem skulde jeg tage Penge eller Penges Værd og hjælpe at gjøre dem ærlige, trække dem ved Haarene op paa Bordet, fra Bordet til Bænken, fra Bænken til Bordet, indtil de begjærer at blive ærlige, derefter sætter jeg dem med mig op ved Bordet og drikker med dem en god Kande Øl eller Vin og lader dem dermed være ærlige Svende. Also mit Gunst«.

»Naar En søger Arbejde, bliver han spurgt: Also mit Gunst Hvad er hans Begjær, at han har sendt Bud efter mig og mine Medgeseller. Er hans Begjær at bese Staden eller er hans Begjær at drikke en Kande Øl eller Vin med en ærlig Mester og Svende, eller er hans Begjær at arbejde 14 Dage hos en ærlig Mester, saa kan han give mig saadant at forstaa. Also mit Gunst. Herpaa svarer den Fremmede, ligesom der er spurgt. Naar der siden skal tilsiges Arbejde, forkyndes dette med disse Ord: Also mit Gunst! Saa har jeg været ude efter Eders Begjær og min Formue, saa takker alle Mestere tilsammen. Er Pungen vel spækket og Skoene vel flikkede, saa er det godt at vandre, dog har endnu en betænkt sig ved Navn N. N. Saafremt I vil tage til Takke med en fattig Mester, saa ønsker jeg Eder megen Lykke til den Mester. Also mit Gunst.«

»Dette og meget mere maa enhver vide fuldkommen, at intet Ord fattes deri, saa fremt han vil passere for en ærlig Svend, og derover holder man saa nøje, at den hæftigste Strid kan opstaa over den

ringeste Fejl. Om ogsaa en er født dansk og ikke forstaar et tydsk Ord, maa han, naar han kommer her, kunne disse tydske Komplimenter uden den ringeste Fejl, saafremt han vil gaa for en ærlig Svend, eller ogsaa faar han allehaande Klammeri, og ved de ringeste Forseelser i saadanne Haandværkssædvaner bliver han strax dømt til at bøde 24 Sk., forat man kan faa noget at drikke op. Saaledes højtideligholder de deres Søndag og agter kgl. Befaling, og saa snart de mærker, at nogen ikke med god Samvittighed kan eller vil gjøre disse Ting med, trænger man sig paa ham, fornærmer ham med de føleligste Ord, ja trakterer ham med Slag, naar man siger det ringeste Ord derimod, og vil han have Fred, maa han give Bøde, der strax drikkes op«.

Saaledes var Snedkerlavet endnu Bærer af den rette gammeldags Lavsaand. Det viste sig imidlertid, at det forargelige for største Delen var ophævet, og Magistraten fandt Ceremonierne uskyldige og uskadelige. Som en Følge af dens Indstilling blev Behøvlingen tilladt fremdeles.[36])

Flytningen af Lavsskiltet foregik med store Ceremonier, der ogsaa for Snedkernes Vedkommende haves bevaret i en Beretning fra 1724.

»Den 25. September 1724 har Snedkeramtet her i Byen ved Anledning af at forflytte deres Lavsskilt fra Graabrødretorv til Grønnegade, hvor de sig et Hus til Lavets Samling have tilforhandlet, holdt et smukt og ordenligt Optog udi følgende Orden. For den første Division gik 6 Musikanter, derpaa fulgte 9 Amtsmestere, 3 i hvert Led, med deres Maalestokke i Hænderne, anførte af en Amtsmester. Bag efter dem kom en Officer, derpaa fulgte 2 tyrkiske Officerer, og efter dem blev Skiltet baaret af 12 tyrkiske Drabanter. Siden kom de 5 Bygningsordninger nemlig: 1. den toskanske, i italiensk Dragt som en Bonde, til Erindring at den af en Bonde er opfunden, 2. den doriske i en romansk fyrstelig Dragt, 3. den joniske udi Fruentimmerhabit, 4. den korinthiske i samme Dragt og 5. Cómposita i romersk Habit, nok som tvende Fægtere med dragne Kaarder, en paa hver Side af Valgtavlen, dernæst saas tvende Vildmænd med grønne Træer og Pyramider«.

»Derefter blev Svendenes overmaade kunstig udarbejdede Lade baaren af 4 Svende, som bleve secunderede af tvende Fægtere. Næst efter Laden kom 2 Svende med Regimentstavene, nok tvende Svende

med blanke Kaarder og en midt imellem, som bar Sølvpokalen eller deres Velkomst-Bæger. Siden fulgte en med den store Skjænkekande og derefter de 4 Aarets Tider, nemlig Foraaret med Blomster, Sommeren med sin Segl og sine Ax, Høsten med sit Bæger og Druer og Vinteren i forede Klæder med et Fyrfad. For den anden Division gik 6 Musikanter, derpaa saas 4 Fægtere med blotte Kaarder som Sekundanter for Fanen, der blev baaren af Fændriken Mr. Orthman. Dernæst fremkom en Officer og efter ham 42 Snedkersvende, hver med sit Stykke siret forgyldt Værktøj og Plumager paa Hatten, og blev Sviten sluttet med tvende lystige Personer og en Bonde samt en Bondekone. Udenfor det gamle Lavshus blev holdt en Afskedstale paa Vers ved omtalte Fændrik og for det ny Lavshus en Indvielsestale«.[37])

Uagtet eller maaske paa Grund af den gammeldags Lavsaand stod Snedkerne paa et lavt Standpunkt. Saa godt som alle bedre Møbler blev indførte. En kyndig Forfatter fortæller 1759:[38]) »Af allehaande Boskab eller Møbler gjordes i forrige Tider lidet eller intet hos os selv, uden alene til Bondens Brug. Alt, hvad som saas i de saakaldte skikkelige Folks Værelser, var gemenlig hollandsk eller tydsk Arbejde, særdeles indlagte Skabe, Skatoller og Dragkister, Gueridons, Tabletter, Taburetter, lakerede Borde osv. I den Post har vi kjendelig forbedret os, siden Tolden paa saadanne fremmede Trævare er bleven forhøjet, da der nu overalt, paa Landet saavel som i Stæderne, findes Snedkere og Stolemagere nok til allehaande fint Træarbejde. Ja, i Steden for at vi i dette Seculi Begyndelse lode komme en slet og ret Ryslæders Stol fra Lübæk, saa sende vore Stolemagere nu deres Arbejde herfra til Petersborg«.

Ved Aar 1720 havde man dog begyndt paa Møbler i finere indenlandsk Arbejde, thi 1720 søgte de Snedkere, der gjorde »fint og indlagt Arbejde«, om at faa et Par ledige Boder paa Børsen til at forhandle deres Varer, da Kræmmerne, til hvem de ellers maatte sælge, tog hele Fordelen.[39])

Af »Det nye indrettede The- og Caffe-Huus, anden Part« 1727 af Phoenixberg ses det, at fornemme Folk kjørte til Børsen forat kjøbe Bohave; »der er ankommen saa mange Galanterikræmmere med adskillige rare og kunstige Senge, Spejle, Skilderier, Stole, Tresurer, Keridoner, Dragkister, Lampetter, Porcellæn, Billeder og Dukker«.

De Mesterstykker, der gjordes, kan ses af følgende Liste i en trykt Plakat af 3. Marts 1756, hvortil dog bemærkes, at for Guldsmedene, Kobbersmedene, Knapmagerne og Possementmagerne var der bestemt et andet Arbejde end det ældre Stykke, der ikke mere havde nogen praktisk Betydning[40]), medens i de andre Lav da endnu aflagdes de samme Prøver som i de Aar, vi her omtaler, og langt længer tilbage i Tiden.

I. Bogbinderne indbinde en stor Bibel eller anden Bog in Folio paa Median-Papiir, forgyldt glat paa Bladene, i rødt Saffian; reent og næt overalt forgyldt paa Læderet, med krumt Stempel og fuldkommen Beslag; item en Bog in Qvarto, Octavo eller Duodecimo, forgyldt paa Bladene, vel slagen, og indbunden i marbrered Bind.

II. Billedhuggerne forfærdige tvende ziirlige Tegninger, nemlig en Figur, og et Alter- eller Epitaphii-Ritz, saa og et Stykke Zirat. Figuren maae han forfærdige i hvad Materie ham lyster, men Ziraten skal forfærdiges i Træ, accurat og vel proportionered efter Tegningen, saa og et Zirat-Stykke med ægte Forgylding.

III. Bundtmagerne, et Graaeværks-Foeder af fem Timmer, et Graaeværks Bug-Foeder af fem Timmer, og et Dito af Ilder-Foeder, som skal være ulasteligen sammensatte af 40 Stykker.

IV. Bagernes Mesterstykke bestaaer i adskillige Slags baged Brød, hvortil i det høyeste ikke maae bruges mere Meel, Smør med videre, end at det kand haves for 20 Rdlr.

V. Bødkerne forfærdige en Tønde, efter dens foreskrevne Maal og Cirkel, samt en Skibs-Anker-Boje.

VI. Blyetækkerne. Ved dette Laug forfærdiger Svennene intet Mesterstykke, men deres Dygtighed bliver undersøgt af nogle Laugs-Mestere, førend de til Svenne antages. Ligesom de og, udi det sidste Svenne-Aar, skal forestaae Mesterens Arbeide, saaledes som de selv agte at tilsvare.

VII. Blikkenslagerne, en rund Kugle af Blik, som skal være en Alen i Viide og Høyde; samt en sex-kantig Messing-Løgte, som kand sammenfoldes, med et Blik-Hus til; item en Skibs-Løgte af Jern, halvanden Alen høy.

VIII. Dreierne, en opstaaende flammed Spinde-Rok, et Skak-Spill, en Pille, tre Qvarter lang, durchbrochen med tre Stænger, og en rund Kugle, som skal dreies uden Cirkel.

IX. Dugmagerne, (eller Vandtmagerne) forfærdige deres Mester-

stykke efter Hallens og Oldermandens Anordning, hvilke og skiønne om Arbeidet er forsvarligen forfærdiged.

X. Feldberederne, deres Mesterstykke bestaaer i Semmisk at berede en Elends-Hud, tvende Bøffel-Huder, toe Hjorte-Huder, ti Bukke-Skind, ti Faare-Skind, og ti Kalve-Skind, hvoraf skal giøres en Kjøllert, en Karbiner-Rem, et langt Kaarde-Gehæng, toe par Handsker og et par Strømper.

XI. Guldsmedene, Guld-Arbeiderne forfærdige en smuk udarbeidet cizellered Guld Tobaks-Daase, tilligemed en Ring, forsæt med en durchsigtig Steen, efter nyeste Mode og Façon. Og Sølv-Arbeiderne forfærdige en smuk ziirlig Caffe-Kande, udarbeidet af et heelt Stykke Sølv.

XII. Garverne, deres Mesterstykke bestaaer i at barke tvende Oxe-Huder til Solle-Læder, sex Koe-Huder, toe til Ind-Solle-Læder, toe til Smurt-Læder, og toe til For-Læder; Et Degger Kalve-Skind til Engelsk Læder, et Dito til Fet-Læder, og et Degger Faare-Skind, hvilket Læder i Oldermandens og fire Mesteres Overværelse saaledes touges, nemlig af Solle-Læderet den eene Huud til en Blank-Læders Huud, af Koehuderne, toe til Smurt-Læder og toe til For-Læder, af Kalve-Skindene det eene Degger til Engelsk-Læder, og det andet til Fet-Læder, men af Faare-Skindene giøres det halve Degger sorte og blanke, og det andet halve røde og blanke.

XIII. Giørtlerne forfærdige et ziirlig udarbeidet og forgyldt Ride-Tøys Beslag, et par Ride-Stænger, og et par Stig-Bøyler.

XIV. Glarmesterne, en Bibelsk eller anden Historie, ridset og brændt paa Glas, og et dygtig stærk Vindue.

XV. Handskemagerne og Peltznere, forfærdige et Skind-Skiørt, sex Qvarteer lang, og sex Alen vidt, med tre Remmer, og dertil 40 smaae Skind, item en Mands-Peltz med krumme Ærmer, vel besat med Remmer paa alle Sømmene; samt et par Handsker, syed med tvende Sømme; hvilket Læder alt af den unge Mester selv skal være tilbereed. Vil han ey tillige være Peltzner, da forfærdiger han alene Handskerne.

XVI. Hattemagerne, de forfærdige til Mesterstykke en gandske Castor-Hat, og een af fiin Polsk eller Spansk Uld, saa og een af grov Uld.

XVII. Hiulmændene, forfærdige et Hiul, uden nogen Sammen-

fælling, og dog Cirkel-rundt, saa at det er en Alen høyt over Navet, og fire Toll højt paa Fillene, som skal være tre Toll tykke.

XVIII. Knapmagernes Mesterstykke er, et Douzaine Spigat-Knapper, som ere forhøyede, og en Karpen-Skive med dertil hørende Polske Sleiffer, item nogle Ridder-Skiørt-Sleiffer, saa og noget Strik-Verk, som Haandværket vedkommer, saasom Val Knude og Bandecol-Kost med Flætning, etc. alt uden Guld eller Sølv.

XIX. Kandestøberne forfærdige, (1.) En Leer-Form hvori en Plade kand støbes til en ottekanted Flaske paa sex Potter, Pladen over alt lige tyk. (2.) En Leer Kande-Form paa toe Potter, begge halve Deele til lige Høyde og Vide, saa at de efter Cirkel-Slag kand slutte. Og (3.) En Leer-Form til et Fad paa tre Pund, hvori støbes tvende Fade, hvoraf det eene skjæres midt over, for at see om det over alt er lige tykt.

XX. Kaabbersmedenes Mesterstykke er: En fortinned Kaabber Spølle-Kiedel, og en Fontaine med Hahne i Proportion af Kiedlen, samt et Kaabber Fyrfad.

XXI. Muurmester, Steenhugger og Gibser-Lauget.

Muurmesterne forfærdige en vel proportionered Bygnings-Afridsning, med Overslag paa dens Bekostning, saavidt Muurværk, Stillinger og deslige angaaer, samt giver Efterretning at han forstaaer Materialierne forsvarligen at berede.

Steenhuggernes Mesterstykke bestaaer i at forarbeide et Stykke af Bræmer- eller anden Steen, og et Stykke af Marmor. Saa forelægges ham og en raae Udkast af nogen Slags Architectur, hvorefter han forfærdiger en accurat Grund-Ritz, og en fuldstændig Ritz, tilligemed en Profil, med hosføyed Overslag hvormange Cubic-Foed Steen dertil kunde behøves.

Gibserne forfærdige en vel proportionered Tegning over et Stykke Stuccatur-Arbeide, saa og noget Gibs-Arbeide, bestaaende af ophæved Qvadratur, Stuccatur eller Arbeide en bas relief eller Ornamenter.

XXII. Malerne forfærdige en Geistlig eller verdslig Historie, samt et smukt Landskab-Stykke.

XXIII. Naalemagernes Mesterstykke bestaaer i følgende: (1.) i Messing-Traad at trække og rette, dernæst i Knaptraads Trækning og Skiæring. (2.) Naale af N. 00, 400 i et Brev, veyende et Qvintin med Papiret. (3.) Naale af N. 192 udi et Brev, en Tomme lang, veyende et Qvintin med Papiret. (4.) Udi andre Sorter, efter den ved

Lauget befindende Prøve; og (5.) I en aatekanted Gitter, efter den ved Lauget værende Prøve.

XXIV. Posementmagerne, en brugelig Hatte-Galoun af Guld eller Sølv, i Figur af foreleggende Tegning.

XXV. Peruqvemagerne, en Carée-Peruqve, og en naturel eller saa kaldet Spansk Peruqve af rene Menneske-Haar, efter de i Brug værende Façons.

XXVI. Reebslagerne forfærdige toe Skiød med fire Dukker, og et Hierte derinden udi, slaget paa Kabel-viis, fire Tomme tyk og 50 Favne lang; item toe Smidder paa Kabel-viis, fem Tomme tyk og tolv Favne lang; Nok et Kabel-Toug paa 60 Favne lang og sex Tomme tyk.

XXVII. Remmesniderne og Sadelmagerne.

Remmesnidernes Mesterstykke er et par forsvarlige Hylster med Stokke, som passe næt dertil, saa og en Hoved-Stoel med Hinter- og For-tøy.

Sadelmagerne forfærdige en Krumfløyel, en Qvinde-Sadel, samt en Tummel-Sadel og Hylster dertil, med For- og Bag-tøy til en Rytters Mundering.

XXVIII. Skomagerne, et par Støvler og et par Skoe.

XXIX. Skræderne forfatte en nye Afridsning paa en Mands- og Qvindes-Klædning.

XXX. Smede-Lauget.

Grov-Smedene forfærdige en Breed-Biel efter Treangel-Maal, tretten Tomme, med Staal for, og en Heste-Skoe.

Grov-Tyg-Smede, en Breed-Biel, ligesom Grovsmedene, og en Rende-Bore, saaledes færdiggiort at den strax kand bruges.

Kleinsmedene, et Laase-Blik efter et af Lauget givet Maal; en Nøgle med tre Rett-Skiver, og en Laas indvendig med tre Rigler, hvoraf de tvende oplukkes fra begge Sider med Nøglen, og ellers saaledes som videre i Laugs-Articlerne foreskrives.

Lee-Smede, en Høe-Lee og en Segel, begge med Staal for, og efter deres Vægt og Maal.

Sporemagerne, et par Stænger med et Mund-Stykke.

Nagel-Smedene, (som dog have separat Laug) tre Stk. femten Tomme Søm, tre Stk. tolv Tomme, tre Stk. syv Tomme, ti Stk. Porte-Søm med krusede Hoveder, lige lange, og Tippen lige oven i Hovedet, samt 50 Stk. smaae kruushovede Søm.

Bøssemagerne, en Kugel-Bøsse med en halv rund Laas og Sneller under og med Garnedur forskaaren; Eller: Et par Pistoler, ligeledes med halve runde Jern-Garnedurer forskaarne.

Kniv-Smedene, en Stok-Messer, og en Biel-Messer, som Skoemagerne bruge, rund som en Halv-Maane, begge med Staal forlagt.

XXXI. Snedkerne forfærdige en vel proportionered Afridsning paa et skikkeligt Contoir og stort Skab; En Vindues-Karm med Vindues-Rammer i sin rette Vinkel; En Dør-Karm og Dør med toe Fyldinger, ogsaa i sin rette Vinkel, og et Bræt-Spill med fremmed og farved Træ indlagt..

XXXII. Stoelemagerne, en nu brugelig saa kaldet Calepsche, ti Qvarteer for til, ni Qvarteer bag til udi Længden, og udi Breeden eller Dybden tre og et halv Qvarteer, med fire sveiffede Fødder samt Ryg-Stykke og Øre-Klapper, og halve Arme-Lehner. En flammed omløbende Barne-Stoel, og en dreied Mands Lehne-Stoel.

XXXIII. Sverdtfegerne, et Jern-Fæste, med Guld og Sølv indlagt og ziiret, efter Modell.

XXXIV. Silkevæverne, et Stykke brugeligt figurered Tøy, efter det den tiltrædende Mester forelæggende Mønster og Patron.

XXXV. Segl- Flag- og Compas-Magerne, et Jagt-Segl, et Mers-Segl, en Messan. Et Dansk Konge-Flag, Giøs og Vimpel. Et Engelsk Flag og Giøs. Tvende Azimuth-Roser med Magnet-Naale. Tvende Mariner Peil-Roser. En ordinaire Peil-Rose og Skuende-Rose. Et nyt Peil-Compas med Marin-Rose samt Visirer og Bøyler. Et nyt Nathuus-Compas med en Marin-Skuende-Rose. Et Fire- og et Toe-Time-Glas. Tvende Halv-Time-Glas, et ti Minuts-Dito, et fem Minuts-Dito, toe halve Minuts-Dito, toe en fierdendeels Minuts-Dito.

XXXVI. Strømpevævernes Mesterstykke bestaaer udi: At adskille og tage fra hinanden en Strømpemager-Stoel, og med alle sine Deele igien Professions-mæssig at sammensætte, saa og derpaa at forfærdige et par Strømper med Blomster og Engelske Svikler, samt en dobbelt Hue.

XXXVII. Tøymagerne, et Stykke blommed, og et Stykke stribed Cannifas af 20 Alen, 40 Gange, $^3/_4$ bred; Et Stykke blaat og et Stykke hvidt Olmerdug, samt et Stykke Bommerside af sædvanlig Længde og Breede; Ligeledes en Ulden og en halv Silke Estoffe, som skal bestaae af 20 Alen, $^5/_4$ breed, og 38 Gange i Bladet.

XXXVIII. Tømmermesterne, deres Mesterstykke bestaaer i at

sammenbinde en firkanted Karm, tre Alen lang og breed, med fire Hiørne-Baand udi, hvilken skal sankes tæt i alle Samlinger for og bag, saa at Stykkerne kand passe hvorledes de henlægges. En Afridsning paa en Bygning, Vindel-Trappe og en anden Trappe. Item et Overslag paa Tømmer til et Huus, efter den Størrelse det skal have.

XXXIX. Tobakspinderne forfærdige: (1.) Trende Ruller Tobak paa to à tre Pund, den ene rund, den anden fiirkanted, og den tredie aatekanted, som spindes saa tynde som en Tobaks-Pibe-Stilk. (2.) En Stræng tyk Tobak, tre á fire Alen lang, af en fuldkommen proportionered Arms Tykkelse. (3.) Toe à tre Pund Krøll Tobak, saa fin skaaren som en maadelig Sye-Traad. (4.) Skal den til Mester antagende vise Prøve paa sin Færdighed i at kiende alle Slags Tobakker og deres Behandling, med hvad videre dertil hører.

XL. Uhrmagerne.

Smaae-Uhrmagerne forfærdige et Lomme-Repeteere-Uhr, som repeterer Timer, Qvarterer og halve Qvarterer.

Stoere-Uhrmagerne, et Stue-Uhr, som skal gaae i aate Dage med et Optræk, men som er forsyned med Vise-Værk, og slaaer Qvarterer og Fuld-Slag af sig selv, samt repeterer.

XLI. Væverne forfærdige et Stykke Lerret paa tolv Alen lang, udi en tretten hundrede, som vel maa være finere, men intet grovere; Saa og et Stykke Dynevaar af samme Længde, udi en nie hundrede. Og skal begge Deele skee igiennem nyt Reedskab, som den unge Mester selv skal slaae.

Den private Industri udenfor Haandværksdrift var meget ubetydelig, skjønt den dog var i Tiltagen henimod Slutningen af Frederik IV's Regjeringstid. 28. Febr. 1724 fik Zakarias Nieman Privilegium paa at forfærdige trykkede Tapeter, og han var ikke den første der drev denne Industri. 16. Decbr. 1726 fik Arnold Didrik Zølner Privilegium paa at fabrikere Guldlæder, Ludvig Wittrog 11. April 1727 paa Manufaktur af uldne Stoffer, saasom Uldstrømper, en anden 30. Juni 1727 paa Manufaktur af lakerede og med Saftfarver skildrede samt trykte Tapetserier og Voxlærred og 7. Novbr. samme Aar fik Silke-, Ulden- og Lærredskræmmerlavet Tilladelse til at oprette en Fabrik til at forfærdige Dvelg, Blanklærred samt det saakaldte Katuns og lybsk Lærred, med hvilke Varer Hamborg næsten alene havde forsynet Landet.[41])

1724 nævnes en Kønrøgsfabrik udenfor Østerport.[42]) 23. Feb. 1726 udstædtes kgl. Privilegium for et Limkogeri.

Man forsøgte ogsaa paa Indførelse af en dansk Silkeavl, idet Kristoffer Berentsen 1727 vilde dyrke en Morbær- og Farveplantage, Paa det Sted, hvor nu Banegaarden og dens Omraade findes, anlagde han i Forening med Krigsraad Wulf en Farveplantage.[43])

29. Marts 1727 fik Johan Christian Biederman Tilladelse til at oprette et Laboratorium, hvor han kunde drive »Scheidekonsten«, der bestod i at tage Forgyldning af Sølv, førend det blev omsmeltet, dog maatte han ikke tage nogen Jøde i Lære. Der havde ogsaa tidligere været her en Mand, der drev samme Haandtering, men han var med sin Familie død i Pesten.[44])

Der var ogsaa mekaniske Genier. En Uhrmager Peter Heide havde opfundet »en Maskine, som kan bruges til at male paa foruden Folk og Heste, foruden Vand eller Vejr, at drive den alene ved Vægt eller Lod ligesom et Sejerværk (Uhr), der gaar med Lod og skal opvindes om Aftenen og Morgenen, dermed Nat og Dag at male Maltbyg til Gryn og Hvede til fint Mel, hvilken Invention er endnu saa hemmelig, at aldrig nogen det har hørt eller set i denne Verden, som jeg den for mange Aar siden har inventeret og Generalbygmester Plato endel deraf i mit Hus har set«. Han søgte 1724 Kongen om Hjælp til at udføre en Model.[45])

Frederik IV lod efter General Scholtens Raad anlægge en Klædefabrik i Børnehuset paa Christianshavn og paa Guldhuset i Rigensgade, hvor der hvert Sted var 40 Klæde- og Uldenvæverstole med tilhørende Spindere, Overskærere og Farvere.[46]) Til at syne Varerne beskikkedes 2 Officerer og 2 af Magistraten udnævnte Kjøbmænd, der forsynede de brugelige Varer med et Mærke eller saa kaldet »Haltegn«. Udsalgsstedet af disse Varer kaldtes den kgl. Klædehalle.[47])

Efterat have omtalt de borgerlige Lav gaar vi over til Omtale at »det lærde Lav«.

Naar en Studerende havde udstaaet sin Skoletid, mødte han ved S. Hansdagstid ved Universitetet, med Vidnesbyrd (testimonium) fra Skolemesteren eller Latinskolens Rektor forat stædes til Deposits eller den Examen, som Professorerne i det filosofiske Fakultet holdt;

en saadan Student, der skulde deponere, hed Depositurus, hvilket forkortedes til Rus, et Navn, der som bekjendt har holdt sig til vore Dage paa en Student i det første Aars Studeretid. Disse Russer, der i hine Tider sædvanlig var klædte i Provinsboernes tarvelige Dragt, der stak af mod Kjøbenhavnernes franske Moder, var følgelig til Fornøjelse for de ældre Studenter, ligesom vi ældre Latinere i vor Skoletid morede os over de bondeklædte Drenge, der skulde optages i Latinskolen. Der berettes saaledes om den lærde Hans Gram, at »da han var til Deposits, blev han sat nederst, han var en lang udannet Jyde med udkæmmet Haar.« Derfor er det, at der i »Den ellevte Juni« (2, 1) raabes Rus efter den landlig klædte Studenstrup, der i Terminstiden kommer forat kræve Penge ind og ikke nogen Tid tænkte paa at have sin Fod paa Studengaarden. Jeppe i »Erasmus Montanus« (2, 1) ved ogsaa, hvad Russer er og at der er stor Allarm i de Dage, naar de faar Salt og Brød og bliver Studenter.

Student med Kappe.
Oldn. Museum.

Det var just ikke Salt og Brød, de fik, men Salt og Vin. Naar Examen var holdt, samledes man nemlig i det øverste Avditorium, hvor Decanus holdt en Tale, hvorpaa den øverste af de examinerede i sit eget og de øvriges Navn begjærede det akademiske Borgerskab, og Decanus gik derpaa ned af Kathedret, gav hver enkelt Salt i Munden som Symbol paa den Visdom, de frivillig skulde søge, og gjød Vin paa Hovedet som Symbol paa, at Gud havde kaldet dem til et højere Dannelsestrin. Naar denne Akt var forbi, forkyndte han igjen fra Kathedret alle de deponerede i Treenighedens Navn som Studiosi Artium et Philosophiæ, og den næstøverste Student fremførte til Slutning Taksigelsen.

I forrige Tider havde der været andre Formaliteter, men de var gaaede af Brug. En Samtidig af Holberg giver følgende Skildring heraf: »Tilforn forsamledes alle de, der havde overstaaet den første Examen, maskerede i Universitetsgaarden, hvor de ved Pedellen toedes med Vand af et Kar, inden de gik op i Avditoriet forat optages, Studenternes Tal. De var da iførte Narredragt og forsynede med Knipler

i Askeposer og andet af samme Slags og morede sig med adskillige Optog, ej alene indenfor men ogsaa udenfor paa Gaderne, indtil Aar 1666, da det af Konsistorium bestemtes, at de fremtidige akademiske Borgere ikke maatte betjene sig af Forklædninger, Masker, Stokke og Sække, men ikkun vise sig i en hvid Toga, hvilken de i Gaarden selv iførte sig og igjen aflagde. Denne Skik vedvarede omtrent til 1674»[48]. Holberg skriver ogsaa om disse Skikke i sin Danmarks og Norges Stat og fortæller om, hvorledes Studenterne bl. a. blev lagte paa en Høvlbænk og høvlede af Pedellerne, »der undertiden forrettede deres Embede med saa stor Nidkjærhed og høvlede saa stærkt, at en og anden fandt sig længe inkommoderet deraf og gav Aarsag til at den ganske Akt blev afskaffet«. Dog, skriver Holberg videre, »blev endnu mange Levninger af saadan Misorden tilbage, og ere udi disse sidste Aar givne saadanne skjønne Prøver derpaa, som jeg blues ved at forfatte udi Pennen«. Vi har altsaa ogsaa hos de Lærde den samme Behøvling som hos Haandværkerne. Ved Universitetsfundats 31. Marts 1732 blev Formularen med Salt og Vin aldeles afskaffet.

4 Gange om Aaret holdtes Examen philosophicum i alle filosofiske Videnskaber. Ellers læste man i Grunden kun til én Embedsexamen, nemlig den theologiske, den juridiske blev først indført 1736. Studenterne behøvede ikke at høre Forelæsninger, og mangen fattig Student tog ud som Huslærer strax efter Depositsen og kom kun til Kjøbenhavn for at tage Examen. Saaledes var Holberg kun i Kjøbenhavn for at tage sine Examiner i Sommeren 1702 forat deponere, hvor han immatrikuleredes 20. Juli, og derpaa rejste han strax til Norge igjen; efter 1 Aars Forløb kom han til Kjøbenhavn igjen, hvor han tog filosofisk Examen 10. Marts 1704 og som det synes, 16. April samme Aar theologisk Attestats; derefter drog han paany hjem til Norge.[49]) Efter den filosofiske Examen tog mange Baccalavreigraden, hvorved de opnaaede visse Fordele med Hensyn til Stipendier. De fleste Studenter var udelukkede fra Hjælp fra Hjemmet og maatte hjælpe sig selv; hvis de altsaa vilde forblive ved Universitetet, maatte de søge at faa Hjælp af dette, og dets Midler strakte til at understøtte mange. Der var nu først Klostret, der nu kaldes Kommunitetet og er en Pengehjælp, men da var fri Middagsmad. Denne Bespisning var stiftet af Kong Frederik II, og den havde først Lokale i en af det gamle Graabrødreklosters Bygninger, hvorfra

Benævnelsen Klostret overførtes til den Bygning paa Universitetet, der gaar langs Nørregade.

Der var 10 Borde i Spisesalen og ved hvert sad 10 »commensales«, der nødvendig maatte være Baccalaurei, og den, der førte Forsædet som Decanus, var sædvanlig Magister. Ved den tredje Ret begyndte Bordøvelserne, idet der imellem 2 af de spisende disputeredes om visse Emner, der forud var bestemte af Kommunitetets Provst; Decanus ved hvert Bord styrede Forhandlingen, der alene maatte føres imellem en Opponent og en Respondent.[50]) Alt gik følgelig paa Latin.

Ved disse Bordøvelser skulde altsaa Skarpsindigheden øves, men den udartede til Spidsfindighed og Rethaveri. De Emner, der behandledes, var de disputerende ligegyldige, det gjaldt kun om at kunne forsvare eller angribe dem med størst Kløgt. De karakteriseres saaledes af Universitetets nyeste Historieskriver:[51])

»Allerede i Christian III's Universitetsordning var der anvist Disputationsøvelserne en vigtig Plads som et Middel til at udvikle Skarpsindigheden, og der findes angivet forskjellige Emner, der passede til desputatorisk Behandling, f. Ex.: blev Cæsar dræbt med rette? Er det tilladt at hænge Tyve? Er det Kristne tilladt at føre Krig og at beklæde Øvrighedsposter? Ingen vil jo heller kunne nægte, at slige Øvelser, anvendte med Maade, kunde være af Betydning til Udvikling af Tænkeevnens formelle Side. Men lige saa vist er det, at de, naar de overdreves, let blev til en Art Klopfægtning, mest skikket til at fremkalde Indbildskhed og Hovmod hos dem, der, fordi de forstode at slynge en behændig Syllogisme (ɔ: Slutning fra det almindelige til det særlige), antog, at de i Erkjendelse af Sandheden stode højt over deres mindre øvede Modstandere. I Virkeligheden var Sandheden et underordnet Moment ved disse Akter, Hovedsagen var derimod at have Argumenter paa rede Haand, hvormed enhver som helst Sætning kunde angribes eller forsvares. Disputationsvæsenet udviklede sig navnlig, efterat det var optaget som et Hovedled i de akademiske Øvelser i Kommunitetet, og man kan vel sige, at de kulminerede henimod Holbergs Tid, idet der endog kan nævnes en bestemt Personlighed, der i den Grad havde gjort Disputatsen til sin Specialitet, at han derved har vundet en vis Navnkundighed. Det var Magister Hans Been, en gammel Filosof, der først i mange Aar laa paa Regensen, hvor han disputerede meget flittig, og siden lige

til sin Død 1708 paa Valkendorfs Kollegium, idet han samtidig i en lang Arrække var Decanus i Kommunitetet. En saadan Disputator var ligesaa øvet i sine logiske Distinktioner, som nogen Fægtemester i sine Udfald og Parader. Blev han bragt i en yderlig Knibe af en overlegen Modstander, kunde det vel ske, at han paa staaende Fod opfandt en ny men i sig selv meningsløs Distinktion, for at frelse sig fra den Ydmygelse at maatte erklære sig for overvunden.«

Dette Væsen var Holberg modbydeligt. Han kommer ofte til det i sine Skrifter og fremstiller i »Erasmus Montanus« en saadan indbildsk Disputator. »Vi lærde Folk«, siger denne (3, 6) »staar aldrig fra vore Meninger, men forsvarer hvad vi engang har sagt, til den yderste Draabe af vort Blækhorn«. »Philosophia instrumentalis«, siger han et andet Sted, (5, 2) »er det eneste solide Studium. Resten kan være smuk nok, men ikke lærd. En, der er vel dreven i Logica og Metaphysica, kan rede sig ud fra alting, disputere om alle Materier, omendskjønt han er fremmed i dem. Jeg ved ikke, hvilken jeg vilde tage mig paa at forsvare, jeg jo skulde komme vel fra. Der var aldrig nogen Disputats paa Akademiet, hvor jeg jo var Opponens ved. En Philosophus instrumentalis kan passere for en Polyhistor«. Da han bliver spurgt, om det forholder sig rigtig, at han har sagt, at det var Børns Pligt at slaa deres Forældre, svarer han selvfølgelig: »Har jeg sagt det, er jeg og Mand for at forsvare det«. Den største Disputator han kjender er Per Iversen. »Naar han har refuteret sin Modstander, saa at han ikke kan svare et Ord mer, siger han: vil I nu tage min Mening, saa vil jeg igjen forsvare Jer Mening. Til alt saadant hjælper besynderlig hans Philosophia instrumentalis«.

Han selv er snart Per Iversens Ligemand. Folk paa Bjerget dømmer Studenternes Lærdom efter deres Prædikener, men dette er enfoldigt: »Lad de Karle disputere som jeg, det er en Prøvesten paa Lærdom. Jeg kan disputere paa godt Latin, om hvilken Materie det skal være. Vil En sige, at dette Bord er en Lysestage, saa vil jeg forsvare det; vil En sige, at Kjød eller Brød er Straa, vil jeg og forsvare det, det har jeg gjort mangen ærlig Gang« (2, 3).

Den Tale, som Holberg lader Løjtnanten holde for Erasmus, (5, 5) da han var bleven helbredet for sin lærde Hovmod, er hans egen Mening. »Hør, min Ven,« siger han, »Jere Forældre have sat store Penge paa Jer, i Forhaabning at I skulde blive dem til Ære

og Trøst i deres Alderdom, men I rejser klog bort og kommer ganske forvirret tilbage, oprører den hele By, forplanter sælsomme Meninger og forsvarer dem med Haardnakkethed; skal det være en Frugt af Studeringer, saa burde man jo ønske, at der var aldrig Bøger til. Mig synes, det fornemste, man burde lære i Skolerne, er alt, hvad der strider mod det, som I er befængt med, og at en lærd Mand burde fornemlig kjendes fremfor andre derpaa, at han er mere tempereret, modest og føjelig udi sin Tale end en Ulærd. Thi den sunde Filosofi lærer os, at vi bør dæmpe og stille Tvistigheder og staa fra vore Meninger, saa tidt vi overbevises af den ringeste at være vildfarende. Det første Bud i Filosofien er at kjende sig selv, og jo mere En forfremmes derudi, jo slettere Tanker har han om sig selv, jo mere synes ham, der staar tilbage at lære. Men I gjør Filosofi til Fægtekunst og holder den for Filosofus, der ved subtile Distinktioner kan forvende Sandhed og rede sig ud af alle Meninger; ved saadant gjør I Jer forhadt af Folk og bringer Lærdom i Foragt, saasom man bilder sig ind, at saadanne underlige Lader ere Studeringers rette Frugt. Det bedste Raad, jeg kan give Jer, er, at I arbejder paa at glemme og rydde af Jert Hoved det, som I har anvendt saa mangen Nattevagt paa at lære, og at I tager Jer nogen Haandtering for, hvorved I kan bane Jer Vej til Jer Forfremmelse eller, om I endelig vil blive ved Studeringer, at I da indretter dem paa en anden Maade«.

De ulærde, der saa, at de fleste Studenter endte som Præster og hørte saa megen Tale om Klostret, maatte let tro, at dette var en gejstlig Stiftelse og at man der øvede sig i at prædike. I »Jean de France« (1, 1) siger Jeronimus: »Jeg kan opregne over Snese smukke Karle, der har studeret deres Prækestol paa Klostret og gjort Prækener, som have været højtagtede endog udi Vor Frue og Runde Kirke, hvor de lærde Menigheder ere«. Man brugte paa den Tid noget Lærred af en fortrinlig Beskaffenhed, der blev forskrevet fra Tydskland og hed Klosterlærred, og som paa Bjerget blev antaget for at skrive sig fra Klosteret; derfor siger Nille ogsaa i »Erasmus Montanus« (1, 4): »Klosterlatin, det er jo det bedste Latin, ligesom Klosterlærred er det bedste Lærred«. Klosterlatin, der ogsaa nævnes i »Den Vægelsindede« (1, 6), var den Latin, der brugtes ved Disputereøvelserne og næppe var fuldt klassisk.

Paa Regensen var Fribolig for 80 Studenter, med hvilke 5

Inspektører havde Tilsyn, og ligesom nu forestodes hele Stiftelsen af en Provst. Her var en Kirke, hvor der blev holdt Morgen- og Aftenbøn og desuden holdtes her Disputatser af Regensianerne, der engang hvert Aar skulde offentlig disputere. Da Regensen var saa stor, ansaas den navnlig for at være Studenternes Hovedkvarter.

Til Tak for den Tjeneste, som Studenterne viste under Pesten med Ligbæren, da de priviligerede Ligbærere havde vist sig uvillige, fik Studenterne paa Regensen ved Forordningen 21. Dec. 1714 Eneret til at bære Lig for Betaling, dog var det ogsaa tilladt Studenterne i de andre Kollegier, naar de udtrykkelig blev anmodede derom, og følgelig ogsaa Lavene at bære deres Lavsbrødre. De skulde ved saadanne Lejligheder holde sig skikkelig og renlig udi Klæderne saavel med Linned som uldent, saa de selv kunde have Ære deraf og at gemen Mand ej skulde undse sig for at bruge dem, især skulde de bære sorte Klæder og lange Kapper. Der gaves dem ogsaa en skarp Paamindelse om ikke at være drukne.

Skraas over for Regensen er Elers Kollegium, hvor der laa 16 Studenter. Det var en smuk ny Bygning af Udseende som den nuværende med Frederik IV's forgyldte Billede over Porten. Her var et smukt Avditorium, Kunst- og Raritetskammer og som endnu en Have.

1725 havde Regensianerne en Strid med deres Gjenboer paa Elers Kollegium, idet Johan Drevsen paa Papirmøllen havde bedet Badstuemand Kresmer om at skaffe 12 Studenter til at bære hans Hustrus Lig til Jorden i Gjentofte Kirke, og da 12 Alumner fra Kollegiet havde udført dette, mente Regensianerne, at det var et Indgreb i deres Rettigheder, men Politikollegiet frikjendte hine, da Forordningen af 21. Dec. 1714 ogsaa tillod Beboerne af Kollegierne at bære Lig, naar det begjæredes af den afdødes Venner, og denne Ligbegjængelse desuden foregik udenfor Byen.[52])

Ogsaa Borchs Kollegium eller Collegium Mediceum var til paa hin Tid, med 30 skjønt udstyrede Værelser med godt Bohave og en stor Sal med Gulv af hvidt og sort Marmor og ved Siden af denne et godt Bibliothek paa over 3000 Bind, udstyret med Buster af berømte danske Lærde. Her var ogsaa et Kunst- og Raritetskammer med Portræter af 50 berømte Læger. Her var ogsaa en Have. Det er afbildet foran S. 6.

I Sct. Pederstræde stod endnu det gamle Valkendorfs Kollegium ogsaa kaldet Hovmesters Boder, med Bolig til 16 Studenter. Alle

Værelser var endnu hvælvede Munkeceller og der var et smukt Avditorium, prydet med Stifterens Portræt. Et Bibliothek paa 2,500 Bind og en stor Have hørte ogsaa til.

I alle disse Kollegier disputeredes der ogsaa, idet hver Alumnus var forpligtet til engang om Aaret at disputere offentlig i Kollegiets Avditorium, og en saadan Disputats blev trykt, saa den Literatur, hvormed Videnskaben blev forøget, var stor i Tal, men Omfanget var sædvanlig kun faa Blade og Indholdet ofte endnu tyndere. Da Potuanerne spørger Niels Klim om Disputatsernes Beskaffenhed over Jorden og denne svarer, at de plejede at gjøres om lærde og kuriøse Sager, især om Grækernes og Romernes Sæder, Sprog og Klædedragt og han selv forsikrede at have gjort 3 lærde Disputatser om samme Folks Tøfler, var Potuanerne nærved at le sig ihjel. Ved denne Fortælling gav Holberg Disputatserne en slem Snært.

Universitetet eller Studiegaarden, forvansket til Studengaarden, bestod af forskjellige gamle Bygninger, af hvilke det store Avditorium var bygget af Christian IV og dannede den østlige Fløj; den stod der, hvor nu Forhallen og Festsalen er. Den Del, der laa imellem dette og Fiolstræde, var optaget af en Professorresidens, Stiftsprovstens og Kapellanernes Boliger til Frue Kirke; ud til Skidenstræde laa den botaniske Have.

Alle Studenter var naturligvis ikke Pedanter og de unge Studenter var selvfølgelig undergivne Modens Tvang lige saa vel som andre, men Universitetets moderlige Forsorg søgte altid at holde dem inden visse Grænser. Kappen var fra Arilds Tid den rette Studenterdragt, men det er ikke at undres over, at den livsglade Ungdom ogsaa gjerne vilde gaa klædt som andre, skjønt Universitetet hvert Aar forbød Overdaadighed i Klædedragt. 1645 fik de Befaling af Kansleren om at bære deres Haar kort afskaaret, aflægge Remme omkring Livet og Knæerne, tillukke deres aabne Ærmer, afskaffe deres vide Støvlekraver med mere Uskikkelighed. Nogle Aar efter maatte Konsistorium igjen irettesætte Studenterne, fordi de tænkte mere paa deres smukke Støvler og Linned end paa Bibelen og fordi theologiske Kandidater klædte sig som Hoffolk. 1656 blev en Student stævnet for Konsistorium for sin Paryks og »uskikkelige Habits« Skyld. Ved et Kongebrev af 23. Dec. 1667 fik de Tilhold om at bære Kappen som mest overensstemmende med deres Stand [53]) Denne Kappe, der hang i Folder ned over Ryggen og hvis mellemste Fold gik længer

ned end den øvrige Del som en Hale, paa Latin cauda, skaffede Studenterne Øgenavnet Per Caudæ, fordrejet til Per Caudi.[54]) Til Kappen hørte en Krave.

Til den vide Kappe passede Kaarden ikke saa vel. Under Kjøbenhavns Belejring 1658—60 var Studenterne blevne vante til at gaa væbnede, men da der 1660 stadig var Slagsmaal mellem dem og Adelens Tjenere og Rigens Hovmester vilde forbyde Studenterne mere at bære Kaarder, tog Kongen sig af dem og tillod dem at beholde Kaarderne med Formaning om at holde sig rolige, medens Adelens Tjenere derimod fik Tilhold om at afvæbne sig.[55]) Imidlertid udstædtes et nyt Forbud næste Aar, og det kgl. Reskript af 23. Dec. 1667 udsiger, at der tildrager sig stor Ulempe, fordi Studiosi bærer Kaarder istedenfor Kapper at drage, som sædvanligt og deres Stand er gemæs, hvorfor Kappen blev paabudt.

Modens Herredømme blev dog saa stærkt, at et Reskript af 16. Sept. 1681 tillod andre Studenter end Theologer at bære Kaarde, men de sidste blev straffede med Fængsel og Udelukkelse fra gejstlig Befordring, hvis de gik væbnede. Da Studenterne atter havde traadt i Vaaben ved Belejringen Aar 1700, beholdt de deres Kaarder, uden at noget Forbud siden hindrede dem deri, og ligesaa snart en Skolediscipel havde faaet sit Stipendium af Rektoren, anlagde han strax Kaarde, og Skikken gik først af Brug omtrent i Aarene 1761—63.[56])

Erasmus Montanus (2, 3) bærer Kappe, men den er nu til at bære over den anden Dragt og han gaar ikke med den til Stadighed. Naar i »Hexeri« (3, 3) en Doktors Klædedragt synes at bestaa i en lang Kjole af sort Klæde, da gik Lægerne ikke saaledes klædt, men det var den gammeldags Doktordragt, som blev baaren af dem, der var promoverede ved Universitetet. I »Melampe« iører Sganarel sig en Doktordragt (3, 6). Doktorer gik dog sikkert ikke i denne Dragt uden ved højtidelige Lejligheder.

De eneste, der til Stadighed bar Kappen, var sikkert de smaa Peblinge, eller Disciplene i Latinskolerne. I »Uden Hoved og Hale« (4, 1) kommer Leander i sorte Klæder, og det siges (4, 2) at han er klædt som Pebling.

Om Helligdagene og om Hverdage, især Onsdag og Fredag, gik 2 eller 3 af disse fattige Peblinge omkring for at samle Almisse. De blev da staaende ved Borgernes Døre eller i deres Porte og sang først: panem propter Dominum (Brød for Guds Skyld) og siden,

naar de havde modtaget Almissen: Deo gratias (Gud ske Lov). Mortensaften gik hele Kor omkring i Gaderne og sang latinske Sange, f. Ex.

Clangat tua, Phoebe, cithara,
resonetque dulcis tibia;
sunt celebranda nobis læta Martinalia,
heus pocillator!
ohe cantator!
Opus est vestra opera
pocula plena
voxque serena
nubila tundunt,
jubila fundunt
intima[57]).

Den Lærdom, disse Disciple fik, gik mest ud paa den rent ydre Færdighed; naar der i »Erasmus Montanus« (3, 3) siges, at »nu om Stunder deponerer Karle fra Kjøbenhavns Skole, som kan gjøre hebraiske og kaldæiske Vers«, vidner dette om, at man lagde Vægten paa saadanne ligegyldige, men vanskelig udseende Ting, der kunde tage sig ud i Pedanters Øjne og som alene var skikkede til at indpode de Unge den aandelige Hovmod, der skulde videre udvikles ved Universitetet.

Lærde Folk gav sig ofte Udseende af ikke at bekymre sig om det ydre; derfor viser Erasmus Montanus sig (2, 1) »med Hoserne nede om Benene« i Overensstemmelse med Per Ruses Beskrivelse i »Peder Paars« af en lærd Mand:

»Per Iversen, I véd, en gammel lærd Student,
som jeg for nogle Aar i Kolding haver kjendt,
han elsker gjerne sødt, Rosiner, Mandler, Sukker,
han ofte gaar forbi vor Bod og dybt sig bukker,
han synes som han ej ret tælle kan til fem,
i sin Theologi han dog er meget slem.
Jeg ved at han er lærd, skjønt jeg kun er en Kræmmer,
thi han sig børster ej, sig aldrig Haaret kæmmer,
som ret grundlærde Folk hel nøje tar i Agt,
paa slige ringe Ting der ligger ingen Magt.
Den hele Kalundborg ham for hans Lærdom roser
thi han ej Hænder tor, ej binder sine Hoser.«

Ligesom den aandelige Føde, Universitetet ydede, var uden stort Indhold, blev de ældre Videnskabsmænd Pedanter, der var ukjendte

med Livet. En saadan forøvrigt ret sympathetisk skildret Person er Magister Petronius i »Den Vægelsindede«, der er en vel studeret, ogsaa beleven og selskabelig Mand. En anden er Dr. Cosmologoreus, »Philosophus udi egen Indbildning«, der egenlig hed Cosmus Holgersen, der tror at have forsaget Verdens Daarligheder, har trukket sig tilbage i Selvbetragtning, men dog viser sig som et andet Menneske med samme Skrøbeligheder og Lidenskaber, idet han ikke har prøvet sig selv, men tror alene ved sit filosofiske System at kunne overvinde sit Sind. Den tredje Lærde af moden Alder, som Holberg skildrer, er Magister Stygotius i »Jakob von Thybo«. Han karakteriseres saaledes af C. W. Smith [58]):

»Magister Stygotius er en Mand i en moden Alder, der har studeret ved forskjellige udenlandske Universiteter og, da han har privat Formue, saa han ikke behøver Embedsansættelse, har af Kjærlighed til det akademiske Liv valgt at leve ganske for Videnskaberne. Om disses Formaal har han ganske den samme Ide som Montanus, kun at den naturligvis hos ham maa være mere forstenet og uforanderlig. Han klager over Videnskabernes Forfald og frygter for et Barbari, fordi der ikke mere disputeres ved Universitetet med den Iver som i tidligere Dage. Selv stræber han at forebygge Lærdoms Undergang ved at skrive vidtløftige Disputatser om Spørgsmaal af ingen Vigtighed for Videnskaben. Han underholder et Dameselskab med en Jeremiade over den lærde Republiks Tilstand udført for en stor Del i latinske og græske Ordsprog og Talemaader, hvori han ogsaa indklæder sin Friertale, thi hans Levemaade strækker sig ikke saa vidt, at han forstaar at indrette sin Tale efter vedkommendes Fatteevne. Han fører et opskruet, affekteret og pedantisk Sprog, som paa den Tid ofte forekommer hos aandløse Lærde i deres Skrifter og sandsynligvis ogsaa er forekommet i deres Samtaler. Da han bliver afbrudt ved sin Rival Krigsmandens Ankomst, der ikke respekterer lærde Folk og lader ham vide, at han med en halv Sekund kan sætte en Karl som Magisteren til Væggen, svarer Stygotius, at han vil paatage sig med en halv Syllogismus at slaa en hel Armé af Marken. Den netop ved sin Urimelighed saa overgivne komiske Parallel, her drages mellem Universitetets lærde Hanekampe og Krigerstandens Dueller og Slagsmaal, skal imidlertid ikke antyde, at det akademiske Korps kun duede til at bruge Munden og var fremmed for al Stridbarhed af en mere haandgribelig Natur. Stygotius har endnu

den samme Stok og den samme Kaarde, hvormed han har slaaet mangen ærlig Professors Vinduer ind i Wittenberg og Rostock og agter at vise sin Modstander, at han er god Academicus baade til at slaas og disputere«.

Den Kamp, der i »Jakob von Thybo« forberedes imellem den lærde og militære Stand, havde saa meget tilsvarende til Virkeligheden, at man endog kan paavise Anledningen til Stykket. Virkeligheden var dog ikke Kamp mellem ældre Personer som i Komedien, men mellem Studenter og Kadetter, der var udartet til den Belejring af Regensen, som foregik Aar 1719.

28. Febr. 1719 indgav Studenterne paa Regensen en Klage til Universitetets Patron Gehejmeraad Ditlev Vibe over Landkadetterne, »som adskillige Gange have overfaldet os med Skjældsord og en Del af os med Hug og Slag, thi eftersom vi have tilkjendegivet den store Ubillighed, som os af bemeldte Kadetter er vederfaret, for Rektor Magnificus med Begjæring, at han vilde gjøre den Anstalt, at de, som vare mest skyldige, maatte arresteres og tilbørligen afstraffes og os forskaffes Rolighed og Sikkerhed til at gaa ubehindret paa Gaderne, men dog fornummet liden Nytte deraf, idet vi nu paa en og anden Maade af dem bliver forhaanede og de mest skyldige iblandt Kadetterne, nemlig Kyp, Klouman og Dysseldorph ej heller bliver straffede, ja vi desforuden maa fornemme, at Skylden til denne Allarm af en og anden os bliver tillagt, saa ere vi deraf foraarsagede at forestille Eders Excellence Sagens rette Beskaffenhed, nemlig at bemeldte Kadetter ej alene den 10. Febr. om Aftenen saavelsom nogle Gange derefter i stor Mængde har forsamlet sig udenfor Regensen og ladet høre mange skammelige Skjældsord imod os, hugget udi Regensporten, og da de fornam nogen Modstand, indslaget Vinduerne paa Regensen og Collegium Elersianum, som kan ses af indlagte Attester, men endog den 14. dito om Aftenen, da Studenterne vare paa Kommunitetet for at spise, forsamlet sig udenfor og overfaldet alle enlige Studenter, som enten ginge til eller fra Kommunitetet, og jo større Taalmodighed de have fundet hos os, jo mere har deres Raseri og Uforskammethed tiltaget, saa at de og anden Dagen derefter har anfaldet først 2 Studenter paa Nørregade og jaget dem med blotte Kaarder ind udi Madame Tranes Hus, hvilket Hans Højærværdighed Biskoppen tilligemed andre flere have set, og strax derefter i lige Maade 2 enlige Studenter paa Kjøbmagergade, for

hvilke at udfri af deres Hænder nogle af Studenterne herinde maatte gaa ud og med Gevalt drive dem bort. Vi havde vel derefter forventet Rolighed, men forgjæves, thi ovenmeldte Kyp og Klouman, deres fornemste Anførere, have atter igjen overfaldet nogle Studenter, som ginge til Kommunitetet, og med deres dragne Kaarder hugget efter dem ind i Studigaardens Port, hvilket begge Præster til vor Frue Kirke, Hr. Mag. Kølichen og Kaasbøl, kan testere, desforuden have vi fornummet, at de endnu lurer paa os, at de hemmelig om Aftenen kan oppasse nogen af os ene og gjøre os Skade, thi nogle af dem have udi deres Spisekvarter ladet sig forlyde med disse Ord, at de skulde ikke holde op, førend de fik nedlagt 10 Studenter, hvilket Værten i Huset tilligemed sin Hustru og Tjenestepige have hørt og med Ed, naar det af dem udfordres, kan testere«.

Til Stadfæstelse af deres Klage vedlagde Regensianerne følgende Vidnesbyrd fra Gadens Beboere:

Saasom Studenterne udi Kollegio Regio har været af mig undertegnede begjærende min Attest, om hvis mig er vitterligt om Landkadetternes Forhold her i Gaden, da kan jeg dem den med al Billighed ikke nægte, men vidner saaledes, at d. 10. Febr. næst afvigte om Aftenen Kl. halv 7 hørtes et Bulder og Anskrig her udi Gaden, som jeg tilligemed en anden Mand, der var hos mig, løb strax ud i Gadedøren for at se, hvad der var paa Færde, og som vi kom ud, da var det Landkadetterne, der havde omspændt min Nabos Hus, og en stor Del af dem med blotte Kaarder i Haanden gik Dør fra Dør for at ransage efter Studenterne. Da der nu ingen i Husene fandtes eller nogen anden Modstand, gav Mons. Kyp og en stor Del andre, som navngav sig selv, med dragne Kaarder og grove Skjældsord sig til at hugge udi Regensporten, indslog saa en Del Vinduer ud paa foromtalte Regens og Eilersens Kollegium, raabte og skreg forfærdelig og sagde, at de Hundsvotter, Kanailler og Kujoner skulde komme ud for at forsvare dem, paagreb, naar nogen paa Gaden ankom, som intet vidste af dem at sige, og ganske forhaanede dem. Da der var nu ingen, der gjorde dem nogen Modstand, maatte de endelig forlade Gaden og ginge bort. At jeg dette, saavelsom mange Gange tilforn, har hørt og set, kan med Ed bekræfte, naar og hvor forlanges, testerer

Hafn. d. 18. Februarii Anno 1719. Bone Svane.

Efter Begjæring kan vi underskrevne Maren Otte Torns og Lavrids Sørensen med en uskadt Samvittighed vidne, at vi d. 10. Febr. om Aftenen hørte og fornam en stor Del Kadetter, som ligesom vilde bestorme det kgl. Kollegium, hug i Regensporten, raabendes med høj Røst: »Herud I Kanailler, Hundsvotter, Kujoner og Skoledrenge«, ja de tog saa grumt afsted, at det var næppe vi kunde faa Fred i vores Dør, at de jo med deres dragne Kaarder kigede os op under Øjnene spørgendes: »Hvem er det her staar«. Og saa vi derhos, at de forfulgte 3 Studenter ind i vores Hus med dragne Kaarder, ja jeg underskrevne Lavrids Sørensen hørte, at Vinduerne klinkede ud paa Gaden den selv samme Tid, da Kadetterne var udenfor Regensen.

18. Febr. 1719.

En Attest, udstedt af N. Nielsen og dateret 21. Febr. 1719, lød saaledes:

Som samtlige Studenterne paa Regensen af mig som Gjenbo for Regensen har været min Attest begjærende, hvad mig kan være bevidst om hvis uundselig Medfart og Formastelse, af Kadetterne udi Kannikestrædet Tid efter anden imod Studenterne er forøvet, da er mig underskrevne bevidst, at næst afvigte 9. Febr. indkom en Kadet udi mit Hus, navnlig Kyp, som spurgte om Monsieur Schinkel, som er en Student, med de Ord, at hvis han kunde træffe ham, skulde han som Hopmand for Studenterne være Arrest undergiven, hvorpaa jeg spurgte omrørte Kyp, om han med sin Ed kunde bekræfte, at Schinkel fremfor andre tenterede noget offensive imod Kadetterne, blev given til Svar, han ej kunde bevise ham noget over. Dagen derefter, som var d. 10. dito, om Aftenen imellem 6 og 7 indkom atter igjen omrørte Kyp med en anden Kadet, hvem jeg ej kjendte, og spurgte flittig efter Schinkel, og da jeg fulgte dem til Døren, saa jeg staaende udenfor Regensen en Komplot ungefær af 60 Kadetter, hvilke, efter at de en liden Stund larmede, gik bort indtil Klokken halvgaaen 8, da omrørte Kadetter igjen ankom og præsenterede sig med blotte Kaarder og huggede i Regensporten, saa og udøsede mangfoldige grove Ord, nemlig Kanailler, Hundsvots-Studenter og Kujoner. Desforuden hørte jeg, at omrørte Kadetter paa sin »hozarisk« (husarisk) raabte i hverandres Mund: »Kommer Karle og lader os falde ind paa Regensgaarden og pidske de Kujoner«, hvilket dog ej skete.

Og efter at Regensianerne ej lod sig tilsyne med Modstand, fortfarede Kadetterne i deres Ubesindighed til Elers Kollegium, hvor de ej alene udskjældte Studenterne, men endog voldelig indslog Kollegii Vinduer tilligemed Vinduer paa Regensen. Imidlertid, da dette uanstændige Værk af Kadetterne blev forøvet, véd jeg og med min korporlig Ed kan præstere, at oftomrørte Schinkel sad udi god Rolighed paa et Kammer ved andre sine Kammerater, og er mig fuld vitterligt, at da Schinkel kom i Erfaring at være udi Suspition af Kadetterne som Hopmand for Studenterne, resolverede han ej efterdags med Kadetterne sig at ville befatte, men maatte gjøre Nødværge, hvis han af nogen blev attaqueret.

Nikolai Tidemand, Hautboist ved Garden, der boede i nuværende Nr. 5 i Kannikestræde, vidnede:

Eftersom de samtlige paa Regensen liggende Studenter af mig Nikolai Tideman, der tvært over boende, har forlangt min Attest af det, som mig er bevidst af de af Kadetterne forøvede grove og ugudelige Forfæng, har jeg dog ikke formedelst min Fraværelse ej kunnet været dem behjælpelig derudi, men som min Kjæreste og Pige, som da der vare tilstede og have hørt og set, hvad passeret, deres Attester paa Begjæring dem vilde meddele som følger:

Den 10. Febr. om Aftenen imellem 6 og 7 indkom 2 Kadetter i mit Hus og begjærede et Glas Brændevin; derefter spurgte en Kadet ved Navn Kyp, som var en af de 2, som indkom, om Monsieur Schinkel ikke var der, svaredes nej; han maatte uden Tvivl være næst ved hos Mons. Niels Nielsen, hvorpaa han svarede, at han allerede havde været derinde og søgt efter ham og ej fundet ham. Derpaa spurgte en Student ved Navn Haberdorf, om han ikke kjørte i Kane i Aften, svarede Kyp: »nej, vi spadserer i Aften«, og spurgte saa, om han ikke vilde spadsere med, hvortil Haberdorf sagde: »Dersom jeg havde Kompagni (ɔ: Selskab), turde jeg ikke forlyste mig et lidet i Aften?» og »Jo vær saa god«, sagde Kyp, »saa skal I Pine og Død faa brav Hug med samt Eders Kammerater«. Hvortil Haberdorf svarede, det havde vel ingen Nød, saasom han vel tilforn havde spadseret uden at faa Hug, hvorpaa Kyp svarede: »Da skal I faa i Aften, om I aldrig har faaet tilforn, nu er vi samlet«. Derpaa indkom nok en Kadet ved Navn Lund og begyndte strax med først at spørge om Schinkel, derefter at fixere omrørte Haberdorf med

Næsespillen, hvorfor han nødtes at bede ham at unde sig Fred i en ærlig Mands Hus, han troede ikke, de vilde yppe Klammeri. Derefter ginge de bort og da jeg fulgte dem til Døren, saa jeg mod 60 Kadetter med blotte Kaarder i Hænderne, af hvilke somme have villet indfalde i mit Hus for at overfalde bemeldte Haberdorf, men nogle fraraadte det. Derpaa ginge de bort af Gaden, saa meget er mig af min Kjæreste sagt, at hende vitterligt er, hvilket hun og med sin korporlig Ed, hvor det paakræves, sig erbyder at bekræfte.

Anne Tidemann.

Hvad som ellers, medens min Kjæreste med Gjæsterne at opvarte havde at bestille, er passeret, kan ses af min Tjenestepiges efterfølgende Attest. Hun konsenterer udi alt, hvad som af min Kjæreste er anført, aleneste hun havde, da min Kjæreste var i bemeldte Affaires, hørt, at Monsieur Kyp, da han blev svaret, at Monsieur Schinkel ikke var her, havde sagt, dersom han havde fat paa ham, vilde han slaa Arme og Ben itu paa ham, og Kadetten Lund sagde ligeledes, at hvor han fandt ham, vilde han sætte ham paa sin R . ., og ginge saa bort og begyndte at raabe: »Herud I Kujoner, Kanailler-Studenter og andre Skjældsord, som mig er undfalden, og retirerede sig saa samtlig ud af Gaden. Efter $^1/_2$ Times Forløb kom de tilbage igjen imod en 60, raabte og skreg som tilforn, derefter begyndte de at slaa Vinduerne ind paa Regensen, raabte alle i et: »Lader os falde ind paa Regensen og hugge alle Vinduerne ind, kom, kom, fælder an«, hvilket alt sammen saaledes er passeret.

Disse Skjærmydsler, i hvilke Schinkel synes at have været Studenternes Fører, medens Kyp, Klouman og Dysseldorph kommanderede Kadetterne, var i Grunden temmelig barnagtige. Kadetterne var i Gjennemsnit yngre end de yngste Studenter, og brændte af Begjærlighed efter at udføre krigerske Bedrifter. Den Uvilje, der i mange Tider baade før og siden bestod mellem Studenter og Militære og ofte havde ytret sig i Gadeslagsmaal, brød her ud hos de yngste Militære i krigersk Daad, og Stormen paa Regensen blev for de smaa Kadetter en virkelig Krigsbedrift.

Jakob von Thybos Tale til sine Soldater (5, 6) bliver som et Minde om Kadetternes Felttog: »Hvem I træffer udi sort Kjole, skal I støde ned. Naar vi saa har masakreret de fleste hid og did paa Gaderne, skal vi formaliter belejre Regensen, hvilken vi udi Hast kan

erobre, thi jeg tror ikke, de formedelst Mangel af Proviant skal kunne holde en Belejring ud i 24 Timer«.

Ogsaa de smaa Peblinge i Latinskolen var en stridbar Race. 1718 klagede Skomagerne over, at de overfaldt deres Drenge med Hug og Slag, naar de enten hentede Mad til Svendene eller gik andre Ærender, og at de paa Vor Frue Kirkegaard kastede Snebolde paa Mestrenes Hustruer [59]).

Straf over Skolediscipleⁱ tilfaldt Rektoren. Naar Per Degn i »Erasmus Montanus« (1, 5) roser sig af at have staaet 3 Gange Skoleret, førend Erasmus var født, var dette ikke nogen Ros for ham. At staa Skoleret var en barbarisk Straf, svarende til den militære Spidsrod [60]). 1719 var der en Discipel i Vor Frue Skole, der havde stjaalet i St. Petri Kirke, men »for hans Velfærds Konservation« dømtes han til at slippe med 3 Gange at staa Skoleret, siden den ene Gang, han havde lidt denne Straf, ikke havde hjulpet, og han blev overgivet Rektoren til Skolens Disciplin [61]).

Præsterne er selvfølgelig Børn af deres Tid ligesom andre Mennesker, og de har i den Tid været samme Svagheder undergivne som deres Medborgere. Naar Stadens Sognepræster 15. Marts 1717 fik Rang med Konsistorialraader, kom de ind under Forhold, der vel satte dem paa lige Trin indbyrdes, men gav dem en vis Højhed ligeoverfor Medbrødre. Præsternes Embedsdragt var da som den nu brugelige, men paa Hovedet bar de en Baret eller bred Hue, der foroven var flad og rund som Laaget paa en Tønde og dertil saa bred, at den tjente som Solskjærm [62]).

Prædikenerne var vistnok for en stor Deel Bodsprædikener og i disse kunde der siges meget, som selv Enevoldskongen maatte taale. Morten Reenberg og den tydske Præst Dürkop gik saa vidt i Omtalen af Kongens Forhold til Grevinde Viereck, at de fik Befaling om at tie, men ikke desto mindre traadte de næste Søndag frem, som om der intet var i Vejen. Reenberg begyndte sin Prædiken uden Bøn eller Indgang saaledes: »Naar der er Ildløs paa Slottet, maa da Helliggejstes Klokke ikke klemte, naar Landets Vældige drager med Synd og Laster Herrens Straf over det, maa da en Guds Ords Tjener ikke vække dem af Sikkerheds Søvn« [63]).

»Aar 1720 prædikede Dr. H. Dürkop i St. Petri Kirke for den tydske Menighed en Materie, som sigtede til at advare mod Guds retfærdige Domme. Iblandt andre Ord brugte han disse: Førend 10

Aar gaa til Ende, skal Kjøbenhavn blive til en Stenhob. Mærker vel, hvad jeg siger og jeg vil sige det anden Gang, at det maa mærkes desto vissere, nemlig: førend 10 Aar gaar til Ende, skal Kjøbenhavn blive en Stenhob. Denne Spaadom lagde mange paa Hjærte, andre udlo den og i Aaret 1728 var der ikkun 2 Aar af Terminen tilovers, da talte mange derom. I det samme blev Spaadommen opfyldt, og Dr. Dürkop selv syntes saa lidet som andre at have ventet Opfyldelsen den Gang, thi hans Skræk blev saa stor, at den drog hans langvarige Helsot efter sig« [64]).

Det er foran omtalt, hvorledes Præsterne paa Prædikestolen angreb den overdaadige Klædedragt. Der kom ogsaa fremmede Bodsprædikanter. Det kunde have været interessant at vide, hvad den S. 224 omtalte »Pilegrim« førte i sit Skjold, men om ham findes intet; derimod fortælles følgende om en anden, der var her i Aarene mellem 1720 og 1728:

»Nogle Aar før sal. og højlovlig Kong Frederik IV.'s Død ankom fra Tydskland et Menneske, som gav sig ud for at have Guds levende Ord og at være sendt som en Profet til at aabenbare Kongen, at Guds Vilje var, man skulde her til Lands afskaffe den overdaadige Klædedragt. Den salig Herre fandt Behag i at lade den velmenende Mand komme for sig et Par Gange og hørte ham med Taalmodighed, men det var alt, efterdi han selv bedre af Forfaring vidste, hvad Vanskelighed der var ved at give gode Love. Imidlertid, da dette formente Guds Sendebud holdt idelig an og ej vilde lade sig afvise, saa fik Hofpræsten Hr. Conradi Befaling til at handle med ham og høre hans Forslag om mulig Forbedring, da Fejlen var unægtelig nok. Denne gik saadan Vej, at han tilstod ham alt det, som klagedes over Uorden i denne Sag, sigende: Jeg disputerer Eder ikke Eders Kald, og endnu mindre Sandheden af det, I klager over. Jeg lover Eder ogsaa at gjøre mit Bedste til at naa saadan en Forbedring, men en Ting kræver jeg først af Eder, som I ej maa nægte mig, efterdi I er Guds Mund til os, nemlig, førend den forrige Klædedragt forbydes, da skaffer os en af Gud kjendelig approberet Model paa den ny. Lad os se en Prøve af den rette Gud behagelige Façon og Farve, saa skal Sagen have sin Rigtighed. Dette kunde den gode Mand ikke og altsaa blev intet af« [65]).

Af ringe Betydning var i Frederik IV.'s Tid nogle Fanatikere, hvis Lærdomme afveg fra Statskirkens. Om en af disse fortæller

Pontoppidan i Fortsættelsen af sine Annaler under 1714[66]): »Ved dette Aar omtrent var den Passage med den Knapmagersvend Dürkopf, der var meget hengiven til Socianismus og stræbte meget efter

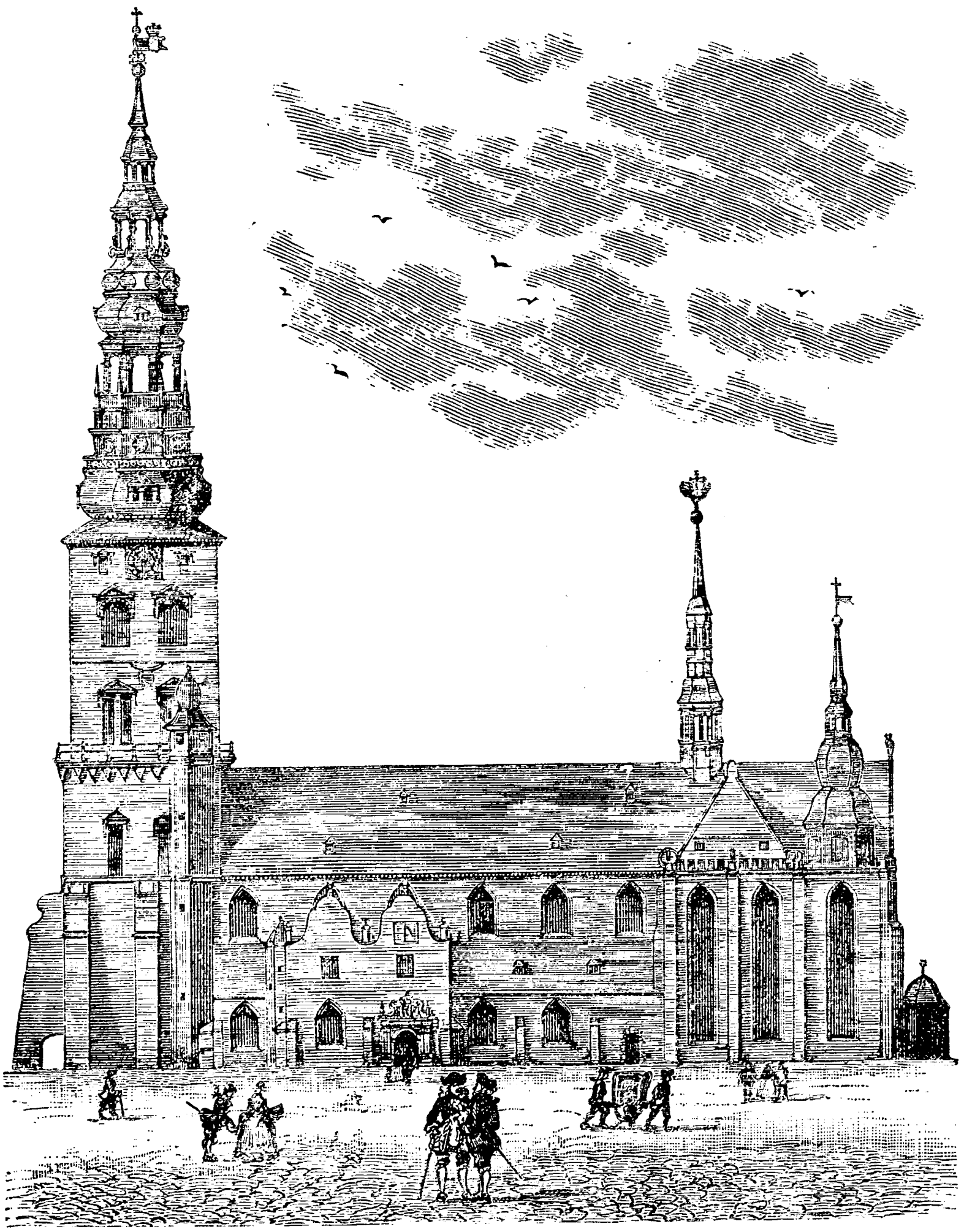

St. Nikolaj Kirke.

at udbrede sine Meninger. Han ikke alene talte blasfemisk om Treenigheden, men skrev ogsaa sine Bespottelser paa smaa Sedler, som han strøede omkring i Kirkerne, hvor Folk fandt dem. Han fik Paa-

anden Kone, som og havde Stade og sad i Stol hos hende, fordi at hun Supplikantens Hustru imod al Skik og Maner havde sat og hver Gang de kom i Kirken vilde sætte en hendes yngre Datter ovenfor den anden Kones ældre Datter« [70]).

Da Familien saaledes var berøvet sit Stolestade, kunde der være en Slags Undskyldning for, at den søgte under et mere gjæstfrit Tag, men Øvrigheden var ikke til at spøge med i den Retning. Af en Politiretsdom af 9. Juli 1720 ses det, at Sønnen var opdraget i den papistiske Religion og derfor bleven frataget Forældrene og overgivet Konventhuskommissionen, at han kunde oplæres blandt fattige, forældreløse Børn, til han kunde komme ud at tjene. Da Forældrene nu havde haft samme Forsæt med Datteren som med Sønnen, blev hun dømt til at sættes samme Sted hen som Sønnen og Faderen til at stille Kavtion for deres Underholdning; Forældrene havde begge været arresterede med Udsigt til haard Straf, men Kongen benaadede dem, imod at de udleverede Datteren [71]).

Af Præsterne roses Mag. Folkmar Danchel ved Helliggejstes Kirke (1720—26) som »en Englemand saavel af Ansigt som Væsen, meget sindrig, kløgtig og fuld af Paafund saavel i naturlige som lærde Sager; af hans nervøse (i anden Betydning end nu), nette og aandrige Prædikener kan man noksom slutte hans theologiske Studia«. »Han profeterede sin Død forud i en Prædiken, hans Ligemand var ikke her i Byen paa den Tid«. Mindre rosende omtales Danchels Efterfølger, Mag. Knud Tommerup (død 1730): »Han rømte bort fra sin Menighed i Pestens Tid og maatte derover gjøre en offentlig Afbedelse, men det blev ligere en Satyra over Biskop Vorm end en alvorlig Fortrydelse. Han var ellers længe Sognepræst til Garnisonskirken og i den barbariske Tid ledsagede han vel 600 til Retterstedet; ved den Anledning gjorde han engang en kort Ligprædiken over de levende. Der boede en umættelig Gjærrighed i ham, saa at han ej bluedes ved tidt og ofte at tage en Offerdaler af Alteret og probere den paa Haanden, foruden mange flere saadanne Insolenser« [72]).

Paa Christianshavn var Mag. Hans Trojel Præst 1714—25. Han var først Landsbypræst, men for at gjøre sig bemærket af Kongen, lavede han Breve med Cifferskrift, der skulde forestille en hemmelig Brevvexling, som var ført med den svenske Regjering; til Tak for denne Opdagelse blev han Præst paa Christianshavn. Men der spandt han Rænker sammen mod Assessor P. Ryssel, og meddelte

Kongen en stor Sammensværgelse, der var i Gjærde blandt flere højt staaende Embedsmænd; det viste sig snart for hans Vedkommende at være Intriger, der var udspekulerede dels af Had, dels for at »bringe sig nogen ny Naade«, hvorfor han dømtes til Forbrydelse af Ære, Liv og Gods, men benaadedes med Fængsel paa Livstid paa Munkholm [73]).

Den mest ansete Præst var Morten Reenberg, først ved Helliggejstes Kirke, siden 1720—36 Stiftsprovst; med djærve Ord kæmpede han for den strenge Lutherdom og imod Hykleriet; i en af en Samtidig skreven, nu trykt Biografi af ham [74]) findes der mange Anekdoter om hans uforbeholdne og humoristiske Ytringer.

Hersleb, der blev Hofpræst 1725, var imidlertid Mønsteret paa gejstlig Veltalenhed, der ikke kan karakteriseres bedre end ved de

Stiftsprovst Morten Reenberg.

Ord, at da 1746 den pietistiske Bluhme holdt Ligtale over Christian VI., græd ingen uden han selv, men da Hersleb prædikede, græd alle andre [75]).

Det var kun meget fornemme Folk, der tog faste Huslæger; i »Den politiske Kandestøber« (4, 9) siger Raadsherreinden til Geske: »Borgmesterinden maa ogsaa tage sig an en Doktor aarvis for sit hele Hus, der kan give hende nogle Draaber, som hun altid i det ringeste maa lade staa i en Flaske, enten hun vil bruge dem eller ej«. Men da de fleste ikke kunne nøjes med at raadspørge en enkelt under Sygdomstilfælde, var det upraktisk at have fast Læge.

Blev man syg, hentede man enten en Barber eller en Doktor,

hvis man ikke kunde nøjes med en klog Kone. 1735 indgav Doktor Bøtticher en Klage til Magistraten over den Krænkelse, som den medicinske Videnskab led ved ulovlig Praxis af »Apothekere, Regimentsfeltskærer, Barberere eller Kirurger, Badere, Operatører og andre Kvaksalvere, Landstrygere, vagante (omrejsende) Markskrigere, gamle og unge Fruentimmer, Apotheker- og Barbersvende, ja endog Bødler og Skarprettere« [76]).

At en saadan Klage var berettiget, ses af de Oplysninger, hvormed Bøttichers Klage er forsynet af dens Udgivere, og et talende Exempel haves i en Regning fra Overformynderiet i et Skifte efter den afgangnes Parykmager Peter la Rosses 3aarige Søn, der døde 1718. Den lyder saaledes:

»Betalt Dr. Laub for hans Opvartning i Barnets Svaghed 2 Rd. 4 Mk. Til Monsieur Bechman for en Del Medikamenter og Opvartning 2 Rd. En anden Barber 1 Rd. 2 Mk. Til Stads-Bøddelen ligesaa for Opvartning og Medikamenter 5 Rd. 2 Mk. Til en Kone, som og gjorde Opvartning ved Barnet og for brugte Medikamenter 2 Rd. 92 Sk. Endnu betalt til en Student, som ligeledes paatog sig at kurere Barnet, 5 Rd. Betalt Apotheker Becker for Medikamenter 4 Rd. 6 Sk.« [77])

Der blev ikke sparet: En rigtig Læge, 2 Barberer, Bøddelen, en klog Kone og en klog Student foruden Apothekeren. Det er altsaa ikke Overdrivelse, naar der i »Barselstuen« gjøres Opvartning af Doktoren, Barberen og den kloge Kone.

Her følger 2 Regninger i en fornem Borgers Dødsbo for Lægetilsyn. Først Doktorens:

Salig Herman Bonhoffs Sterboe.

Debet.

For Medicamenter, som ieg selv har forskaffet . . . 2 Rd. 3 Mk.
For min Umage udi 10 Dage da ieg hver Dag er gaaet til den Salige Mand 2 iblandt og 3 gange henstiller ieg til deris egen gode Skiønsomhed.

Kiøbenhafn, d. 16. Octobr. 1725.

B. J. v. Buchwald.

Barberens Regning lyder saaledes:

Nachdem ich sehligen Hr. Herman Bohnhoff in seiner Krankheit mit Aderlassen Clistiren, und täglicher Besuchung in 3 wochen aufgewartet, als prætendire vor meine Mühe . . . 4 Rd.

Copenhagen, d. 28te Jan. 1726.

Christoph: Pøll.

Idet Barberen var billigere, tog man først sin Tilflugt til ham og naar hans Kur ikke hjalp, tilkaldte man Doktoren, der ikke gav Regning ind, men skulde betales »per honneur«.

De studerede Læger havde i Regelen taget Doktorgraden, dog var de derfor ikke alle kyndige i Kunsten. »I skal kjøbe ti Alen sort Klæde hos den Kræmmer, der boer ligeoverfor; af dette skal I lade gjøre Jer en lang Kjole«, siger Leander i »Hexeri« (3, 3); »naar I det har gjort, skal I leje Jer smukke Værelser og lade skrive med store Bogstaver over Døren: Her boer den vidtberømte Doktor Jansenius, som kurerer alle Slags Sygdomme. Naar I kun har den lange Kjole paa, saa er alting kraftigt, hvad I kommer i en Flaske. Der er hundrede Doctores, der aldrig er kommen dertil ved andet Middel«. Herved sigtes sikkert til dalevende Charletaner.

En Pedant af en Læge er fremstillet i »Barselstuen« (3, 5); han fordriver Sygdommene ved at lade sine Patienter sulte ihjel og giver disse latinske Sætninger til bedste, naar de vil have Forklaringer om deres Tilstand.

Den Doktor Balthasar Johannes de Buchwald, af hvem en Regning er meddelt ovenfor, var en af Kjøbenhavns første Læger og uagtet han var oprindelig Barber, blev han Professor ved Universitetet. Det er ham, Holberg sigter til ved Skildringen af Jens Blok i »Peder Paars« [78]), og der maa have været meget naragtigt ved ham, navnlig i Henseende til Selvfølelse og Forsøg paa at skjule sin Mangel paa den Lærdom i Latin, som hans Kollegaer besad.

Om ovennævnte Dr. Bøtticher siges 1712, at han »har en skiden Mund, der taler ilde om Folk, som han ikke kan bære Vand til, dertilmed skal han have en indbildendes Orm af Højhed, saa at ingen Mennesker kan komme til rette med ham« [79]).

Det var en lykkelig Tid for Forfattere, de var fri for at læse Korrektur, men leverede alene Bogtrykkeren Manuskriptet, og denne maatte saa sørge for et nøjagtigt Aftryk. Dr. Bøtticher havde ladet

Christoffer Brandt trykke en Bog for sig i 306 Exemplarer, men da den var fuld af Fejl og Forfatteren ikke vilde betale den, stævnedes han for Politiretten, der dømte 27. Marts 1724: »Bogtrykkeren Brandt har trykt den Bog, som Dr. Bøtticher har leveret ham at trykke, saa vitiøs, at den ikke kan publiceres, men bør udi Stykker rives, at hverken Bogtrykkeren ej heller Dr. Bøtticher deraf kan have nogen Nytte, og saa som Bogtrykkeren Brandt saaledes har fordærvet Bogen, saa bør han at tabe baade sit Papir og sin Bogtrykkerløn, desligeste efterdi han ikke har villet nøjes med Politimesterens Resolution, saa bør han for unødigt Stævnemaal at betale Processens Omkostning til Dr. Bøtticher med 4 Rd.«

Derimod roses Jens Bing »som en Mand, der var et stort Exempel paa den gamle Ærlighed, Oprigtighed, Afholdenhed og Maadelighed«, og nød megen Anseelse som Læge baade blandt sine Kollegaer og i Publikum [80]).

Det kunde maaske interessere nogen at vide, hvad en Doktormaskine er, der omtales i »Hexeri«; den har intet med Læger at gjøre, men beskrives af Rahbek som en lille menneskelig Figur af Størrelse som en Dverg, omhyllet med en lang Kappe, der kunde skydes op og ned, saa Hovedet snart sad i Maven, snart stod højt i Vejret [81]).

Naar Pedanteriet blomstrede hos dem, der var uddannede ved Universitetet, kan man nok tænke sig, hvorledes de halvstuderede Røvere var, der havde faaet en lille Duft af Lærdommen, men aldrig var komne over de første Grundelementer. Saadanne Karakterer som den kostelige Per Degn i »Erasmus Montanus«, findes ved Siden af Forbilleder til selve Erasmus til alle Tider i forskjellige Afskygninger.

Til denne halvlærde Stand hørte Barberer, der havde en særegen Dragt, nemlig en lang blaa Kappe, eftersom det hedder i et Digt fra 1731:

> »Barberer gik jo før med blaa og lange Kapper,
> En Glaremester ej saa hastig Moden snapper,
> At jo Barbererne strax lægger deres af«. [82])

Datidens Barberer havde, som omtalt, betydelig Lægepraxis, og det ikke alene i kirurgiske Tilfælde. I »Hexeri« (5, 4) fremstilles

Mester Herman, hvis Lægemidler bestaar i Aareladning; »at lade sig aarelade 1 Gang, gjør en Patient ligesaa godt som at bruge Doktor Bombasti Hovedpiller et helt Aar«. Han aarelod paa Armen, Foden eller Panden efter Patientens Behag. I »Uden Hoved og Hale« (1, 6) opfordrer Leander Roland til at lade sig aarelade hos Mester Daniel, da han anser ham for gal. Aareladning var iøvrigt en Forsigtighedsregel, som Alle brugte flere Gange om Aaret for at udskille de usunde Vædsker af Legemet.

Da Barbererne kom meget omkring, blev de som vandrende Aviser, der fortalte Bynyt. I »Den »Stundesløse« (1, 6) viser Holberg os en tydsktalende Barber, der fortæller utrolige Historier. I »Gert Westphaler« (Sc. 17) siges Snaksomheden at være en almindelig Fejl hos Folk af den Profession. Hos disse halvdannede Folk opkom ofte en Tillid til egen Visdom, der fremkaldte den Vigtighed, som er fremstillet hos Mester Bonifacius i »Barselstuen« (3, 3), hvor han hovmoder sig over de virkelige Læger i Henseende til sin Kunst. Den mest Komiske er følgelig selve Gert Westphaler, der ikke talte om andet, end hvad han kaldte alvorlige Ting, men hvad han mente var Højdepunktet af Viden, var i Virkeligheden ikke engang halv fordøjede Stumper af Lærdom.

Ligesom Lapseriet i Selskabslivet ytrer sig i tomme Fraser uden Indhold, saaledes bliver de halvlærdes Optræden fuld af Formularer og langtrukken Tale med Kruseduller; saadanne Folk fremstilles ogsaa foruden i den skikkelige Erik Madsen Bogholder i »Den Stundesløse« i Else David Skolemesters i »Barselstuen« (2, 7). Der var paa den Tid ingen David Skolemester i Kjøbenhavn, men i Midten af det foregaaende Aarhundrede levede David Reich, der holdt Skrive- og Regneskole i sin Gaard paa Kjøbmagergade. Det er ovenfor omtalt, hvorledes Holberg boede her 1720—28, og derfor falder det ham saa naturligt netop at fremstille David Skolemesters Kone, ligesom der i »Den Vægelsindede« (2, 11) tales om hans Formularer og Else Skoleholders Magasiner.

I »Den politiske Kandestøber« (1, 6) er David Skolemester Medlem af Collegium politicum og i »Uden Hoved og Hale« (2, 5) nævnes hans Goldamme. I »Det lykkelige Skibbrud« (5, 6) fremstilles en Skoleholder, der ikke vil kaldes Monsieur, men Dominatio vestra, og gjør Ophævelser over, at Dommeren siger hjærtelig gjerne og ikke hjærteligen gjerne.

Foruden Vor Frue Latinskole var der oprettet Kirkeskoler, hvor fattige Børn ikke alene blev oplærte, men ogsaa fik Mad og Klæder. Den første af disse var Helliggejstes danske Skole, oprettet af Sognepræsten Frands Thestrup 1702. I Fundatsen for denne hedder det, at der fandtes adskillige fattige Folk, som ikke formaaede at holde deres Børn til Skole, »her ej heller er anden Skole end Vor Frue (latinske) Skole, hvor saadanne Børn uden Skoleløn kunde lære, der og ellers findes blandt Haandværksdrenge og Tjenestepiger en stor Del, som liden Kundskab om Gud har«. I de følgende Aar kom der lignende Skoler ved de andre Kirker og de baade byggedes og vedligeholdtes ved frivillige Bidrag. Her undervistes Børnene i Religionskundskab, Skrivning og Regning. Bestyreren af en saadan Skole hed Skoleholder og hans Hustru underviste i Begyndelsen Pigerne i Haandgjerning. Sædvanlig var der en »Karl« til Medhjælper med 20 Rd. Løn om Aaret. Skoleholderen fik fra først af kun 30—40 Rdlr., senere steg Lønnen selvfølgelig. Skoleholderen var sædvanlig studeret, vel endog theologisk Kandidat, Karlen eller Høreren ikke altid. Skoletiden var i Begyndelsen om Sommeren Kl. 6—10 og 1—5, om Vinteren en Time senere om Morgenen.

Den først oprettede Helliggejstskole var oprindelig bestemt til at gaa lidt udenfor de tarvelige Kundskaber, som de andre meddelte. Her skulde gives Undervisning i Tydsk og saa megen i Latin, at Børnene kunde lære at bogstavere ret de latinske Ord, der brugtes i dansk Stil. Derfor behøver de holbergske Tjenere, der næsten alle har en tarvelig Kundskab i Latin, ikke just at have været forsøgte i Studeringer, idet de kan have været oplærte i denne Skole. Bespisningen, Børnene fik, var »et grovt Skillingsbrød, saakaldet Skofte, som man ellers giver Heste«. Nogle fik fuld Beklædning, andre kun Hoser og Sko. Fra Christian IV.'s Tid var der en Skole i Nyboder og en i Laxegade.

1721 var der desuden 21 private Skoler. 1710 var der udgivet et Reskript, der bestemte, at ingen maatte holde Skrive- og Regneskole uden tillige at undervise i Religion. Enhver Skolemester skulde overhøres af Sognepræsten og beskikkes af Magistraten. Kvinder, der holdt Skoler, maatte kun undervise Børn under 4 (!) Aar [83]).

I »Den Vægelsindedes« første Udgave (3, 1) gaar Lucretias Søster paa 6 Aar i Skole hos Madame Lapan, der altsaa maa have holdt en af Datidens finere Pigeskoler. I Skattelisten fra 1722 nævnes

Parykmager Larpang i Pilestræde Nr. 89 paa Salen, det er nu Nr. 28, maaske er det hans Hustru.

En Slags Lærde var ogsaa Poeterne, det vil sige Lejlighedsdigterne, af hvilke der behøvedes mange. Som vi ovenfor har set maatte der skrives Ligvers, hver Gang en Mand var død, og var det meget fint, baade paa dansk og tydsk. I »Melampe« (1 7) siger Sganarel: »Det er nu noget gement at være Poet, thi jeg tror, her er ligesaa mange Versemagere i Byen, som der er Fluer i September Maaned«. Da Petronius i »Jakob von Thybo« (1, 8) siger, at Poesi er Gudernes Tungemaal, siger Per: »Mig synes, det maa heller hedde Tiggernes Maal, thi alle de Poeter, jeg har kjendt, har været Staadere«. Sammesteds (1, 4) henvises Per til Poeten udi Aabenraa, næstved Guldsmeden, der gjorde Vers for billig Pris, hvorfor han ogsaa mener, at han bor ved Volden, for at han kan se det grønne om Sommeren.

Per gjør ogsaa den Bemærkning (2, 2), at Poeten i Aabenraa »føder Kone og Børn alene ved sine Vers. Han kan gjøre Vers, som er kun et Ord lange, men vil man have det saa kort, saa kan Fanden ikke veje ham op med Penge«. Den Slags kunstige Vers med et Ord i Linien, findes virkelig [84]).

I et Bryllupsvers fra 1737 findes:

»Hvor faar, hvor faar jeg en, der strax kan Støvle smøre,
For mig til Aabenraa til Versfabrikken hen«.

Om denne Poet skriver Rahbek [85]), at den Mand, der »for ikke længe siden af en kompetent Dommer er bleven kaldet vor første Literator« (Revisor Andersen?), havde forsikret ham »paa Højtidsregninger fra den Tid mellem andre Højtidsexpenser« at have fundet ham nævnt under denne Titel.

En anden Versfabrikant skildres os i Magister Rosiflengius i »Det lykkelige Skibbrud«. At hans Karakter er et Afbillede af Virkeligheden, kan ses af Tøger Reenbergs poetiske Skrifter, Anden Del, S. 107—8, hvor der findes følgende Vers:

»O Dorus, du lyksalige,
hvor kunde du vel rime,
vel tusind Vers du skaffede
til Trykken i en Time.
Vel er det sandt, din frugtbar Pen
var uden Sans og Hjærne,
blandt Gjække var dog altid den,
som dig betalte gjærne« osv.

I Anledning af dette meddeler Luxdorph følgende Bemærkning af Sorterup: »Claus Dorus (ɔ: Claus Bang), en afsat Præst, havde i sin Tid saavel som flere Visekræmmere paa de Tider (han døde 1683) Vers fal i alle Lejligheder«. Og Luxdorph tilføjer (1769): »Enhver véd, at den Kunst at drive Tiggeri i bunden Stil som en anden borgerlig Næring er endnu ikke fortabt hos os og bliver det formodentlig ikke heller, saa længe den bringer saa meget ind, at Folk kan gifte sig derpaa og deres Børn oplæres i Faderens Haandværk«.

»Adskillige af Dori Begravelsesvers fra 1678—82, som ved en Slumpelykke ere faldne os i Hænderne, vise, at han, for ej at udtømme sin poetiske Aare, der ellers umulig kunde udholde, har betjent sig af et og samme Vers ved mere end en Lejlighed, ja ofte uden Undseelse kort efter hverandre alene med nogen liden Forandring efter Omstændighederne«. Og derpaa giver Luxdorph da et Exempel.

Hertil føjer Rahbek[86]): »Om imidlertid selve Dorus var Holbergs egentlige Original eller om han, hvad ikke synes usandsynligt, har haft nogen samtidig for Øje, lader sig nu om Stunder ikke lettelig afgjøre, saa lidet som om hans 416de Epistel, hvori han beretter Magister Rosiflengii Død og gjentager en hel Del af sine Sarkasmer mod Lejligheds Poeteriet, er en Fiktion eller frembragt ved nogen virkelig Anledning. At denne Slægt i sine oprindelige Former har vedvaret indtil vore Dage og at dens sidste Stamholder med Føje kan siges at have været den ligeledes afsatte Præst, Mag. Kaalund, der ved 1 Linie i Evalds Avtobiografi, hvor han nævnes som Klopstocks Antipode, har faaet en Udødelighed, hans utallige Lejlighedsvers ikke vilde have tilvejebragt ham, er andensteds sagt«.

Der kan dog ingen Spørgsmaal være om, at en bestemt Person, hvem Holberg kopierer som Rosiflengius, virkelig har levet, efter den Maade, hvorpaa han omtales i Epistlernes fjerde Del (Nr. 416), der udkom 1749. Han fortæller der, at Magister Rosiflengius og hans Broder, der uden Doktors Titel havde praktiseret i Medicinen, begge var døde, til ubodeligt Tab for Landet, thi den ene forløste ved sine Lægemidler de syge af de Fortrædeligheder, som den onde Verden førte med sig, den anden skaffede ved sine Begravelsesvers de døde hvilket Sæde i Himlen, Arvingerne ønskede. Holberg skildrer nu meget morsomt Rosiflengii Virksomhed. Samtidige paastod, at den virkelige Rosiflengius havde samme Legemsfejl, amme

lærde Titel og drev paa en Maade samme Haandværk og at hans Navn paa et Par Bogstaver nær var indeholdt i Rosiflengius, og derefter formoder Werlauff, at Navnet var Flensborg [87]), men hvad dette sidste angaar, da er Navnet »Ros i Flæng« saa betegnende, at det tydelig ikke er nogen Bogstavomsætning. Den Poet Christen Flensborg, der døde 1776 (»hans Gejst var dog stor, endskjønt Kroppen var lille)«, kan det dog umulig være, da han først er født 1728.

Det er nu chikanøst af Skjæbnen, at man ikke kan faa Sikkerhed for, hvem er saadan Person var, som alle kjendte for 150 Aar siden. Poeten i Aabenraa og Magister Rosiflengius er de samme Person eller er de forskjellige? Det er foran antydet, at Poeten i Aabenraa kan være Samuel von Qvoten, men hvis det er ham, som Holberg ovenfor nævner som Broder til Rosiflengius, hvilket kunde passe i Henseende til deres Stillinger som Kvaksalvere, og til Tiden da han døde, saa kan han ikke være ment med Poeten i Aabenraa. Forgjæves har Forfatteren af dette Skrift søgt i Hundreder af Skifteakter og mangfoldige Begravelsesregninger, for at finde en Forfatter til Begravelsesversene nævnt; gik Oplysningerne langt ind paa Enkelthederne, saas det, at det var Bogtrykker Høpfner, der fik 4 Rdlr. 2 Mk. for at levere Versene trykte og beskaarne. I Bunden af den aller sidste Pakke af dem, der skulde være Gjenstand for den møjsommelige og frugtesløse Leden, stod endelig en Oplysning i et Skifte fra 1726: »Studiosus Povl Gylling for Ligvers med Trykkerløn og Indbinding er givet 5 Rdlr.« Men eftersom Poeternes Tal var saa stort, tør man ikke heraf slutte, at netop han var Poeten i Aabenraa. Det bliver vel rettest at blive staaende ved Bedemanden Niels Hansen, hvis Ophold i Aabenraa er sikkert (se S. 247), og naar Poeten, som anført, nævnes i et Vers fra 1737, er det vel en poetisk Frihed og ikke Bevis for, at nogen Poet boede her saa længe. I Mandtalslister vil man udenfor v. Qvoten og Bedemanden ikke finde nogen Person, om hvem man med Rimelighed kan slutte, at de har drevet Versefabrikation.

I den ældste Udgave af »Barselstuen« (5, 4) fremstilles en Poet, hvem Troels omtaler som »Per Iversen, det er en lærd Mand, han gjør næsten alle Brudevers her i Byen».

Peder Paars har en Fortale til »Indbyggerne i de Ny Boder, dem der bo langs med Volden, item alle dem, som høre under Seigneur Nagels Fane«; denne sidste var Torvemester, og Folk under hans

Fane var altsaa Torvesiddere og Høkere. Til disse Folk siger Holberg paa sin skjemtsomme Vis, at »saadan mærkværdig Historie kan være eder mere til Nytte og Opbyggelse end de, som I udi Hobetal hver Dag kjøbe, nu om en, der har vrikket sit Ben udi Lybæk, nu om et Hus, som er afbrændt udi Westphalen, nu om en Kalv, som er født med en Top paa Hovedet eller Falbelader paa Benene. Derpaa anvende I dog en temmelig Del Penge, hvormed I kunde kjøbe andre gode og nyttige Bøger, saasom denne sandfærdige Historie om Peder Paars, om hvis Rigtighed jeg haaber, Ingen er saa vantro at ville tvivle« osv.

Viserne var den Læsning, hvortil Smaafolk var henviste, og de regnede ned i Legioner. Et Exempel paa en frugtbar Visedigter er Bogtrykkeren Povl Phoenixberg, der desuden forfattede flere Tidsskrifter af meget lav Komik og fulde af Smudsigheder[88]). Ogsaa Bogtrykker Johan Kristoffer Brandt havde en Hovednæring med at sælge Viser og da han ikke først lod dem censurere, blev han oftere tiltalt af Politiet[89]). Det er til ham, Holberg sigter, naar han skriver om »Brandtes Viser, der synges til Fiol i begge Paradiser«.

Af hvad Natur disse Viser var, ses af en Klage fra ham til Politi- og Kommercekollegiet af 18. Oktbr. 1725 med Politimesterens Svar. Brandt klager over, at Politimesteren bandt hans Hænder, saa »jeg fattige Borgermand maa krepere som en Orm, efterdi her er saa mange Bogtrykkere og ikkun ganske lidet Arbejde, dog forbydes mig alene alle Tider den Smule, jeg begynder og som har været brugeligt i mange Mands Minde, da jeg dog aldrig har set nogen kgl. Forordning derom«. Han fandt ikke, at Kongens Vilje var at forbyde Bogtrykkerne at trykke noget, hvori der alene var nogle faa Ord, der ikke kunde skikke sig, men naar disse blev udeladte, kunde det øvrige ikke forbydes. »Mens Gud bedre det, at der skal være saa mange, som skal eller vil forbyde Bogtrykkerne deres Brød eller melere sig dermed, derfor gaar saa mange uden Lands og lader trykke. Naar der er en Karl, som har Lyst til at skrive gode Materier, som vel gjøres nødig at komme iblandt Folk, da skal det først approberes, som billigt er, men man har ikke nødig at lade enhver Vise approbere, helst naar den ikke strider imod Guds og Kongens Lov.«

Politimesterens Betragtning af Brandt var en ganske anden; han skriver: »Formedelst at denne Brandt understaar sig at trykke

utilladelige Viser og samme ved Drenge lader omraabe paa Gader og Stræder fremfor nogen af de andre Bogtrykkere, derfor bliver Brandt saa ofte tiltalt og advaret for at aflade dermed, alt hidindtil forgjæves, og har han altid fulgt herudi sin Egenraadighed og tilbagesat baade sin Ed og Pligt, som han sin Øvrighed er skyldig, ja han har ikke alene udi min Betjeningstid, mens endog udi min salig Formands Tid, uagtet gjorte Advarsler, ladet Drenge omløbe med ucensurerede Viser, hvorfor han og er bleven mulkteret«. For 2 Aar siden havde han under Titlen »Fem ny lystige Viser, alle unge Karle og Piger til Fornøjelse« trykt en Vise: »Under det grønne Træ«, hvori efter Politimesterens Mening meget forargeligt og lastværdigt var anført, »Gud bedre desværre, at den listige Satan i disse onde Tider nok desforuden søger og forleder Ungdommen til saadanne og andre onde Gjerninger«, og derfor blev Brandt arresteret og mulkteret; for nogle Aar siden blev 5 Drenge med Viser trufne i Tyveri og indsatte i Børnehuset. Han var bleven udpantet for at have trykt Komedieplakater, men «den Person, han trykkede deslige Sedler for, var en Grenader, som uden Øvrighedens Permission understod sig til at spille med de saakaldte Marionetter eller Dukker, hvilket ligeledes var forargeligt, i Henseende at det skulde ske paa en Søndag efter Aftensang og at disse Soldater var Katholikker og vilde forestille den Tornske Affære [90]) imod vores evangeliske Religion«.

Det blev ham forbudt at trykke en Vise om en Student Tanche, der blev henrettet 15. Maj, fordi de andre Studenter havde bedet Politimesteren om at forhindre Udgivelsen af en saadan Vise. Ogsaa Udgivelse af Viser og Skrifter om den afsatte Præst Mag. Hans Trojel paa Christianshavn var bleven ham forbudt, thi »jeg udi mine Tanker syntes, at saadanne Viser ikke burde eller kunde tillades at trykke, hans efterladte bedrøvede Hustru og Børn til desto mere og større Hjærtesorg og Græmmelse, som desforuden vel sørgelig maa bejamre sin Tilstand, thi det nok iblandt alle var bekjendt Trojels begangne Forseelse, uden at det tilligemed skulde blive overalt paa Gader og Stræder udraabt«. Visen om Trojel havde Brandt selv lavet. Da han ogsaa herfor blev mulkteret og opgav, at en anden Mand ved Navn Tillau havde trykt lignende Viser, blev dennes Oplag ogsaa konfiskeret. Endnu en anden Vise var det blevet ham forbudt at trykke, da den ej heller var censureret, Oplaget blev konfiskeret og han stævnet paa Politikamret. »Men i hvor meget jeg ogsaa bad, saa at Taarerne

stod i mine Øjne formedelst hans (Politimesterens) Haardhed, at det maatte mig permitteres, var der ingen Hjælp, at jeg enten maatte trykke eller sælge et Blad deraf, og bad jeg, at Hr. Justitsraaden vilde vise mig, om der var noget, som var enten imod Gud, Kongen eller gode Sæder, saa vilde jeg det borttage, da fik jeg til Svar: »Det vil jeg ikke binde Eder paa Næsen, I skal det nu ikke trykke eller sælge«, uden videre Aarsag eller Raison. men saa snart jeg kom fra Politikamret, var alle Gader fulde af andre Viser. af en Person trykt, som aldrig i sine Dage har svaret enten Kongen eller Byen for 1 Skilling, saa tog jeg en og bragte op til Politikamret og spurgte, hvorfor de maatte mere trykke eller sælge dem end jeg, da svarede Fuldmægtigen, at han skulde blive opciteret, men den anden Dag alligevel solgte han saa meget han kunde, indtil at jeg bragte den anden Gang 3 Drenge op med Viser paa Politikamret, da beholdt de Viserne og bad Drengene gaa og viste dem til mig, at jeg skulde betale dem de fremmede Viser, som jeg ikke havde trykt« [91]).

I »Den Stundesløse« har Holberg tegnet os to Bogholdere, der vel i Stykket ikke optræder selv med overdreven Karrikatur, men i Leanders og Oldfuxes Efterligning af deres Færd bliver højst komiske Figurer. En meget bekjendt Bogholder paa den Tid var Cort Danxt, der har udgivet en Mængde Skrifter baade paa Dansk og Tydsk om Bogholderi og Regning. Det er ligesom, det kunde passe paa ham, naar Oldfux siger: »Jeg er kun en Madik at ligne mod ham i Bogholderi og Regning. Jeg har ham at takke og kysser Støvet under hans Fødder for det, jeg forstaar udi Bogholderiet. Jeg skulde ikke rose ham, fordi han er mit Søskendebarn paa min Faders Side, men jeg kan sige dette, at han har faa sin Lige udi alle Slags Regninger, og ligesom der er en Regel, kaldet Regula Detri, saa har han gjort en ny kaldet Regula Petri«.

Cort Danxt blev ikke rig ved sit Bogholderi, thi han døde 16. Feb. 1726 i en Alder af 57 Aar i saa stor Fattigdom, at hans Svigersøn Lærredskræmmer Hans Pedersen Rantrum gik fra Arv og Gjæld. Det ses af Stifteakterne, at han 1684—90 havde været i Tjeneste hos Henrik Schup, der var en af de 32 Mænd og Direktør for det ostindiske Kompagni, og at han selv 1696—1702 var Overbogholder ved samme Kompagni. 1713 blev han Bogholder ved Provianteringskommissionen og var ogsaa en Tid i Tjeneste hos Grev Danneskjold Laurvigen ved Besørgelsen af dennes Handelsaffærer og andre For-

retninger, af hvem han fik Afsked 1717. Han har allerede dengang ikke holdt særlig Husholdning, thi der fandtes i hans Dødsbo en Kontrakt med hans Svoger Peter Hessenberg, der for 40 Rdl. om Aaret skulde have hans Datter i Huset.

Af Klæder efterlod han sig 2 brune Klædes Klædninger, en sort Kjole og 2 Veste. en brun Stoffes Kappe, 2 Nathuer, 4 Parykker, 2 sorte Muffer og en Hat. Af Møbler havde han bl. a. en Skrivepult. Han laa i en Himmelseng med blaa Makejs Omhæng. Han havde ogsaa en Thepotte, men kun et Krus til at drikke af, et Par hvidskaftede Knive i Foderal, selvfølgelig flere »Blækhorn«, et af Messing, et af Horn (deraf Navnet Blækhorn, som man endnu kunde høre for 40 Aar siden). en Tallerken og en Sarserken. Rig var han derimod paa Bøger, men den Frederik Petersen Bentz og »Medkollega«, der registrerede disse og fik 8 Rdl. derfor, tog sig Sagen altfor let, thi de ordnede de fleste i Bundter, som de vurderede til 1 eller 2 Sk. Stykket, og fik dog 343 Numre ud, saa hans Bibliothek har udgjort flere tusend Bind, for en stor Del vedkommende Regning, Bogholderi og Handel, men ogsaa historiske, geografiske og theologiske.

Denne Bogholder har udgivet en Række Skrifter til Vejledning i Regning, italiensk Bogholderi, Vexelvæsen og Myntvæsen. 1711 udgav han under Titel Spiegel der Kaufmanschafft 4 poetiske Værker paa dansk og tydsk, nemlig: »Dend edle Skrive-Konstes velfortiente Lov og Priis«, »Dend edle Regne-Konstes velfortiente Lov og Priis«, »Dend edle Bref-Styliseer-Konstes velfortiente Lov og Priis« og »Dend christelige, retsindige, ordentlige og vel regulerede Bogholderie Konstes velfortiente Lov og Priis«, hele »dend Reale Konst og Videnskab elskende Ungdom i Kjøbenhavn til en fornøden og nyttelig Efterretning udi Herrens Frygt og ved hans Aand og Naade opsat og i Kjærlighed til en velment Opmuntring fremstillet«. Disse Smaaskrifter indledes ved Bibelsprog, men er ikke meget tiltalende at læse. Det om Bogholderi begynder saaledes:

»Bøger holde og forvalte, Regenskaber ret at gjøre
over Indtægt og Udgift, sine Sager at besørge
er de Midler, som man stedse haver agtet nyttelig,
ja som Herrens Naadsens Gaver, naar de bruges gudelig.
Efter Herrens Ord og Love bør man dennem at indrette
og paa Ret og Sandheds Piller alle Ting tilbørlig sætte.
Disse ædle Videnskaber er ej først idag opfunden,
O, man har til alle Tider sig til dennem flittig bunden,

for Hukommelsen at styrke for sig selv og andre fler,
at god Rigtighed for alle sig tilbørligen beter.
Alt til Daniels Tider har man holdet rigtig Bøger,
og sig udi Regnekonsten øvet, naar man eftersøger
Ordet, som os Gud har givet, at vi det betragte kan,
som en ædel Naadses Gave forat komme til Forstand.«

Erik Madsen Bogholder maa ligesom Carl Danxst ogsaa være tænkt at give Undervisning, thi da Vielgeschrei (3, 1) fortæller Leonard om sin Datters Giftermaal, udbryder denne: »Hvad, skjæmter I, vil I give jer Datter til en Skolemester«?

Kunstnere var her ikke mange af, men der nævnes dog nogle. Af Malere, der kaldtes Skildrere, opgives følgende i Skattelisten for 1722: Magnus Jørgensen, Simon Dram, Nikolaj Wikmand, Johan Hofman, Kancelliraad Krogk, Jakob Fosie, Monsieur Barbeth og Jakob Kønning. Af Billedhuggere, der kaldtes Bildthuggere, nævnes: Johan Bernt, Peder See, Peder Steffensen, Johan Weise, Erik Warenheim, Johan Adam Sturmberg, Henrik Fisker. Bendix Grotschilling, der var bleven Kunstkammerforvalter, fik 1725 kgl. Bevilling til at oprette et Lotteri, hvorved han kunde afbetale sin Gjæld; ved dette Lotteri sattes et Kuriositetskabinet paa Spil, som hans Fader og Forgænger ved Kunstkamret havde samlet.[92])

Den Lavsaand, der gik igjennem alle Folkeklasser, gjorde sig ikke mindst gjældende i Militærstanden, der netop under Frederik IV's krigerske Regjering maatte spille en stor Rolle. Den stramme Holdning, der uddannedes efter prøjsisk Mønster, og de stive Former har med rette givet denne Tid Navnet Støvlettiden efter et Slags Gamacher, der gik op over Knæerne og som skulde sidde meget stramt til umaadelig Pine for deres Bærere. Soldaterstanden har nylig været Gjenstand for en fortrinlig Skildring i P. Fr. Rists Skrift. »Fra Støvlet-Tiden«, der for en stor Del netop omhandler Frederik IV's Regjeringstid, til hvilket vi her alene vil henvise; her skal kun omtales, hvorledes Holberg i Komedierne fremstiller Officererne.

Først skildrer han det militære Pedanteri, der sætter Overholdelsen af enkelte ligegyldige Regler over alt andet. I »Ulysses« (2, 3) lader han Holophernes holde en Tale til Soldaterne, hvori forekommer følgende: »Det fornemste, I har i Agt at tage, er eders Tempo, som bestaar udi ein, zwei, drei, og at I slaar lige med Hænderne paa Patrontasken, thi naar det ikke tages i Agt, vil jeg ikke give fire Skilling for Resten.«

Officerernes Praleri og Løgnagtighed skildres i »Barselstuen« (4, 3), idet Officeren fortæller: »Jeg havde en liden Affære med en fremmed Officer igaar Eftermiddags, som jeg stak ihjel, unter uns gesagt, ved Fuglestangen; vi kom i Disput, saa vi derudover maatte ud for Fuglestangen, hvor jeg nær havde stukket min Kontrapart ihjel, thi Spidsen af min Kaarde var ikke en Fingerbred fra hans Hjærte.« Og da Korfits bemærker, at han lige havde sagt, at han stak ham ihjel, lader han sig ikke forbløffe: »Har jeg sagt det, at jeg stak ham ihjel. saa stak jeg ham ogsaa ihjel«.

En endnu mere stortalende Person er Diderich Menschenschreck, der (Sc. 18) fortæller: »Mit Navn var saadan Skræk blandt Tyrkerne, at de havde ingen Lyst at gjøre noget Forsøg paa Bytte, saa

Bønder. Fra Rosenborg Riddersals Loft.

kjed havde jeg gjort dem af det Haandværk. Jeg tør sige, at jeg alene ved Parti hid og did skilte dem over ved 20,000 Mand og med min egen Haand paa en Maaneds Tid massakrerte über zwei tausend Janitscharen auf einmahl«; naar Praleriet ret skal drives, sker det bedst paa Tydsk.

Den kosteligste militære Stortaler er dog Jakob von Thybo, der dog ikke er dansk Officer, men praler af sine Krigsbedrifter udenlands, hvis Usandfærdighed han selv røber ved sin kolossale Uvidenhed; da det kommer til Stykket, viser han sig ligesaa fej som hans lærde Modstander. Holberg vil ikke fremstille ham som Officer, thi de danske Officerer havde indlagt sig Ære i Krigen, men som en Karrikatur paa en Storpraler. Samtiden mente, at Holberg med

denne Karakter vilde betegne en Major Thielo, men dette er næppe muligt. Thybo taler navnlig om sine Bedrifter i Brabant og vil saaledes have været med de danske Tropper, der deltog i den spanske Arvefølgekrig. Dette var et Emne, der længe efter optog de gamle Officerer, om hvem Wadskjær fortæller 1754, at de ved et Glas Vin holdt af at sige: »In Brabant, da wir in Feuer stunden.«

Der var en Person i Kjøbenhavn, paa hvem Holberg kan have studeret Jakob von Thybo, det var hans Gjenbo paa Kjøbmagergade, Torvemester Karl Kaspar Nagel. I en S. 118 meddelt Politirapport skriver Politimesteren om denne Mand, at han har tjent baade i Brabant og Irland, hvor han har samlet sig mangfoldige Blessurer. Han fortæller om hans Røst, der var saa stærk, at den holdt

Garden. Efter Kmhr. Løvenskjolds Skrift om Garden.

en Kaarde tilbage, der var ved at gjennembore en Mand, og samme Røst beklagede Toldinspektøren sig 1712 over til Politi- og Kommercekollegiet, idet Nagel 9. Juli ved Nørreport »opvækkede saadan Allarm og Konfusion med en Bonde, som indkom i Ravelinen med 2 Lam, at Kontrolløren næppe kunde have Fred til at forrette kgl. Majestæts Tjeneste, da jeg lod ham forstaa, at saadan Konfusion, som blev forøvet af ham midt under Torvet, var meget uforsvarlig, hvorpaa han med sin Stoks Opløftelse mod mig og med mange

uforskammede Ord mig ilde begegnede«. Torvet holdtes nemlig i denne Tid, under Pesten, udenfor Nørreport.

Naar Holberg kan omtale Nagel i Fortalen til P. Paars, er det tydeligt, at han har været en komisk Person, hvis Færd han har haft Fornøjelse af at studere. En anden komisk Beboer af Kjøbmagergade, paa den Tid han skrev sine Komedier, var den markskrigerske Galanterihandler Kilian Drubien, hvis Fornavn han med stor komisk Virkning benyttede i »Ulysses von Ithacia«. Hvad Nagels personlige Forhold angaar, døde hans Hustru Lucie Abrahamsdatter 14. Maj 1717 og efterlod en Søn Chr. Karl i en Alder af 6 Aar og en Datter Charlotte Lovise paa $12^1/_2$ Aar. Han ejede Del af nuv. Nr. 39 paa Kjøbmagergade og havde en Art Spisekvarter, thi

Fodfolk. Fra Rosenborg Riddersals Loft.

1722 indleverer han i Gehejmeraad Walthers Bo en Regning over hvad denne havde faaet hos ham i Aaret 1718, nemlig 2 Gange Kyllingefrikassé, 2 Gange Ragout og 1 Gang 4 Kyllinger stegte med Salat til.[93])

De menige Soldater var mest hvervede. Hverving foregik ved, at en Standart blev oprejst paa et Torv og Trommen rørtes omkring i Byen forat opfordre Folk til at melde sig, som det ses af »Ulysses« (1, 12) og »Melampe« (1, 1). At det gik saaledes til med Hvervningen, at Trommen gik, ses ogsaa af den jydske Hververvise fra Frederik IV's Tid:

»Hej lystig med Plaser,
jeg Fanen svinge ser
og hører Trommens Bombommelom bom bom.«

Ofte skete Hvervningen ved allehaande Kunstgreb, saaledes som naar Erasmus Montanus (5, 2) betragtes som hvervet, fordi han har faaet Penge paa Haanden af en Officer. De hvervede Soldater var en meget fattig Samfundsklasse, der havde ondt ved at komme ud af det ene med sin knappe Lønning og, end mindre naar Soldaten havde Familie, hvilket ofte var Tilfældet, da han lod sig hverve paany, saa ofte det var muligt. Han maatte derfor søge al mulig Bierhverv; i »Maskeraden« (3, 9) omtales saaledes 2 Soldater, der huggede Brænde i Gaarden.

Dragoner. Fra Rosenborg Riddersals Loft.

Soldaternes og Matrosernes Koner fik i Krigens Tid 1718 og 1719 Tilladelse til at handle med Fisk og salte Varer ved Stranden imellem Højbro og Vragerbroen. Ved Forordning af 10. Marts 1725 fik de Bevilling paa at handle med gamle Klæder paa Kongens Nytorv langs Gjæthuset, og Magistraten lod her opslaa Pæle, indenfor hvilke de skulde sidde, hvorover de blev meget misfornøjede og rykkede Pælene op.[94])

Næste Aar klagedes der over, at de Militæres Handel og Værtskab tog Overhaand.[95]) Der var ogsaa mange Militære, der øvede Haandværk til Skade for Lavene, saaledes øvede 1717 Bernt Nagel, der i 15 Aar havde tjent som Musketerer, Skræderhaandværk, og

samme Aar klagede Skræderne over, at en afdanket Matros paa Torvet solgte Skindklæder, som han selv syede; hans Fortjeneste var kun ringe, thi han tjente 8 Sk. paa et Par Buxer.[96]) 1725 søgte de Militære om Torvestader, hvor de kunde sælge Sko.[97]) 1724 blev der forbudt en Grenader, der holdt offentlig Skole paa Christianshavn, denne Levevej, da han ikke var examineret af Sognepræsten eller Magistraten og betog den beskikkede Skolelærer hans Levebrød.[98])

Under Manglen paa Kaserner maatte Soldaterne indkvarteres hos Borgerne, og Regjeringen lovede at betale for denne Indkvartering, men Penge saa Borgerne ikke til.

1718 og 1720 beklagede mange mindre Borgere sig over den Trang og Pengemangel, de var komne i paa Grund af den Kredit, de havde maattet give de indkvarterede Matroser, paa hvis Hyre de vel havde faaet Anvisning, men denne blev ikke udbetalt; de fleste var ved at blive ruinerede over den Gjæld, de herved var komne i til Bryggere og Bagere.[99])

Matroserne var ikke meget betroede, thi 22. Dec. 1724 forbød Kongen at kjøbe Munderinger af de indrullerede Matroser, og Ingen maatte give dem Kredit uden Kompagnichefens Tilladelse.

En Klasse Mennesker, man saa ofte paa den Tid, var de fattige Adelspersoner, der hovmodede sig af deres Æt, men selv var ude af Stand til at hævde Familiens Anseelse paa anden Maade. Den gamle Adel, der havde mistet sine Rettigheder ved Enevælden og for en stor Del sine Ejendomme ved financiel Ødelæggelse, levede endnu i Drømmene om Fornemhed i Modsætning til den nybagte borgerlige Adel, der var Indehaver af dens Herregaarde og de store Embeder.

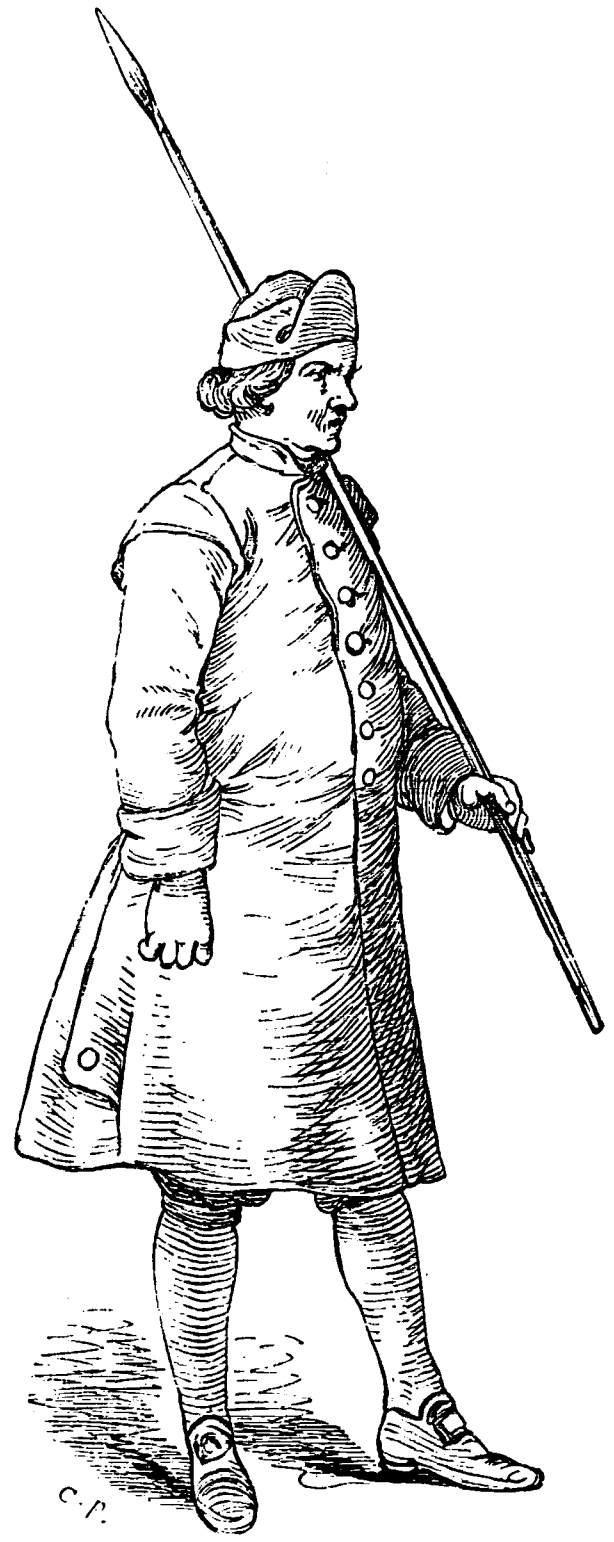

En Holmens Mand.
Fra oldn. Museum.

I »Barselstuen« (3, 1) viser sig en Frue i Portechaise med en

Tjener i pjaltet Liberi, der mener, at hun viser det borgerlige Hus en Ære ved at besøge det, skjønt hun kun kommer for at nyde et Maaltid eller laane Penge. Det første, hun siger, er: »Her lugter forbandet borgerlig, lad dem røge noget herinde«, og tænker i sin Hovmod ikke paa, hvilken Fornærmelse hun tilføjer den, i hvis Hus hun er. I »Det lykkelige Skibbrud« kommer en Frue med en pjaltet Page, som holder Svandsen, og klager over, at Philemon har skrevet et Vers Fattigdom og Hofart. Hun er af altfor høj Extraktion til at hedde Madame, men hedder velbaarne Frue. Hovedskildringen af denne sørgelige Existens er dog i »Don Ranudo«, hvor man ikke har det tørre Brød og kun holder Modet oppe ved Tanken om Forfædrene. Donna Olympia ringeagter den nyere Adel (3, 7):

»Jeg er ikke meget storagtig, derfor kan jeg ikke lide dem, som vil være noget, men er dog intet. Bønder give sig ud for Bønder, og den Ære, som man gjør dem, tage de op som en Naade. Men der er visse Folk, som Monsieur og Madame (I ved det vel selv), hvilke gjøre sig saadan fornem Air, men Borgeren stikker dog ud iblandt, i hvor meget de søge at skjule den. Jeg kan ærgre mig fast ihjel, naar jeg ser Madame (nok sagt) udi sin Portechaise, hældende sit Hoved paa den venstre Axel med en melankolisk Mine, ligesom hun var misfornøjet over det, at hendes Mand ikke haver bragt det endnu højere; da dog, naar hun vil eftertænke, at hendes Fru Moder solgte Figener offentlig paa Torvet udi Sevillien, burde hun blive ganske hovedsvimlet og holde sig fast med begge Hænder udi Portechaisen, men hun taler min Tro, ikke gjerne om hendes Grandmama, ikke heller taler Monsieur gjerne om sine Forældre. Jeg er færdig at sprække, min hjærte Don Ranudo, naar jeg tænker paa de Folk«.

VI.

Raadhuset. Byens Styrelse. Retsvæsen og Politi. Brandvæsen. Fattigvæsen.

Raadhuset laa imellem Gammel- og Nytorv, saaledes at Færdselen imellem Nygade og Frederiksberggade vilde have gaaet lige forbi dets Trappe, men paa hin Tid var den sidste Gade ikke til, og gjennem de krumme Smaagader, her laa, var ingen rigtig Forbindelse mellem Torvet og Vesterport. Springvandet var ogsaa dengang paa det Sted, hvor det nu er, og var med Hensyn til Raadhuset anlagt lige for dets Hovedindgang, saaledes at det var som et Tilbehør til dette; Raadhuset kunde nok have taget sig ud som en Hovedbygning paa en Herregaard med Gammeltorv som Gaardsplads. Det beskrives saaledes i »Den ellevte Juni« (5, 11) af Studenstrup, der tror at han har faaet det i Pant, som liggende »midt paa Torvet, det er en skjøn Gaard, Taarnet derpaa er alene Pengene værd. Man gaar op af høje brede Stentrapper paa begge Sider, paa den ene Side staar et Vandspring og paa den anden Side et Skafot, men jeg ved ikke, om det hører Gaarden til«. I »Den pantsatte Bondedreng« (1, 3) siger Bondedrengen, da han faar at vide, at det store Hus var Raadhuset: »Hille min Tro, der kunde lægges en mægtig Hob Kør og fødes en farlig Hob Heste og Stude der. Igjennem den store Port gaar man vel hen til Stalden«.

Det havde egenlig 2 Taarne, og i det mod Gammeltorv var et Slagur med Viser mod nord; i det ene hang endnu Korfits Ulfeldts

Hoved og Haand i Efterligning, fra den Tid af, han blev halshugget in effigie, da man ikke kunde faa fat paa ham selv. Raadhuset var en ældgammel Bygning fra det 15de Aarhundrede, men var ombygget 1610, og da forsynet med et Taarn mod Nytorv. Da dette Torv var blevet indrettet, fik Raadhuset saaledes Façade til 2 Torve. Hovedindgangen var gjennem Taarnet imod Gammeltorv og man gik op ad den gamle Stentrappe, der 1505 var anlagt af Borgmester Hans Bogbinder. Man kom derfra ind i en stor Forsal med Bænke, og hvor der opbevaredes 9 Slagsværd, der af Pontoppidan beskrives som »ungeheuer gros«, og »et ganske Kyrads med Kasket, For- og Bagstykker, Arme og Laar og Handsker«, skjænkede af Raadstueskriver Morten Heider. Paa Væggen hang Portræter af de danske Konger lige fra Kong Dan, skjænkede af Griffenfeldt. Her var ogsaa et Sangværk eller et Uhr, der hver Time spillede en forskjellig Salmemelodi, ogsaa en Gave fra Griffenfeldt. Der var Tavler til at opslaa Plakater paa og en stor Grundtegning af Byen, over Døren var indsat de originale Vægtlodder og Maal, men hvad der maaske mest tiltrak sig Folks Opmærksomhed var et Skab, »som Bisp Absalons ældgamle Vægt og Maal findes udi, hvortil blev indsat en Kaaberpotte med Kjæde, som tilforn hang i Muren«; den sidste var Byens gamle Pottemaal, der nu ikke mere var i Brug. Her gjemtes ogsaa den spanske Kappe.

Fra Forsalen kom man ind i Raadstuen, der var Magistratens Forsamlingssal, hvor der stod 3 Borde med grønne Tæpper, og fra Loftet hang en Messing-Lysekrone med 10 Arme. Foran Overpræsidentens Plads stod et Timeglas og ellers stod paa Bordet »to drevne Sølvskrin med Blækhorn og Sandbøsse, det ene foræret af Hr. Oversekretær Luxdorf, det andet af Etatsraad Vilhelm Muhle«; disse har igjen i vore Dage faaet Plads paa Magistratens Bord. Her laa ogsaa et Exemplar af Christian V's danske Lov i rødt Fløjels Bind med Sølvbeslag, med Gehejmeraad Schøllers Vaaben og skjænket af ham til Raadstuen; denne Bog er ogsaa til endnu, men de følgende Herligheder er forlængst gaaet tabt. Der var saaledes en Jærn-Vindovn, 4 Skruer høj, beklædt med Kobber foroven, en hvid Damaskes Standart, 4 Rettersværd, og paa Væggene hang i store forgyldte Rammer Portræterne af de danske Konger siden Christian IV., af Præsident Peder Resen, hele Magistraten paa 1 Billede, desuden Kong Salomons Dom, hvor Christian V. var afbildet som Salomon, to Billeder, af hvilke det ene forestillede »Verdens Flor«, det andet

»Justitien«, et Natstykke, et Frugtstykke, en gammel Mand, der ser i en Kande. Her kunde ogsaa nævnes, at der var grønne Raskes Gardiner for Vinduerne, at Magistraten ikke mere som i gamle Dage sad paa Bænke med Hynder, men paa Ruslæders Stole og at Søren Mathisens Rentetavle hang paa Væggen. Her stod ogsaa en jærnbeslaaet Kiste med 4 Laase for til at gjemme de Fattiges Kapitaler og Gjældsbreve.

Ved Siden af Raadstuen var Forhørkamret, hvor noget af Arkivet opbevaredes og hvor der hang forskjellige gamle Prospekter og Grundtegninger af Byen. Her stod ogsaa 4 Urtepotter af Tin, et islandsk Drikkehorn, skjænket af Griffenfeldt, 4 Sølvbægere med Laag, der var bestemte for de 4 Borgmestre, til at drikke af ved Sammenkomsterne i det danske Kompagni, et forgyldt Bæger med Laag og Navnet Concordia, og et Brudesmykke, givet af Christian III.'s Dronning.

Af andre Rum kan nævnes Politikamret, Politikontoret, Politi- og Kommercekollegiet, de 32 Mænds Kollegium. Her var ogsaa 2 Vagtrum, der kaldtes Corps de guarder, det ene for Officererne, det andet for »Burserne« (de menige), formodenlig som i tidligere Tid i Raadhusets østre Ende, ved Siden af en Arrest med 3 Svedebænke; disse Bænke var ikke Torturredskaber, men Brixe, hvorpaa de vagthavende Soldater sov, de stod over hinanden ligesom Skibskøjer. Under Raadhuset var Stadskjældren eller Stadens Vinkjælder, hvor Magistraten fra Arilds Tid havde haft Ret til at sælge al Slags Vin; den var nu dog udlejet, men Indtægten tilfaldt Magistraten; paa denne Tid til den foran nævnte Johan Sohl, der sidst i Jan. 1728 fik den i Leje paa Livstid for en Afgift af 200 Rdl. aarlig. Han forpligtede sig til inden 4 Uger at forsyne den med Vin af alle Slags, fransk Brændevin til en Værdi af 1000 Rdl., og altid at lade den være forsynet med et lignende Kvantum gode Varer [1]). Her var end videre en Fængselskjælder og et nyt Arrestkammer under Raadstuens Vinduer ud mod Gammeltorv, et Vagthus og et Sprøjtehus.

Ved Dronning Anna Sofies Indtog 16. Juli 1721 blev Raadhuset ud til Gammeltorv »langs under Salsvinduerne paa begge Sider af Taarnet saa og op om Taarnet udhængt og betrukket med rød Skarlagen med hvide Fabler af Katun paabunden, med hendes Navn og Krone af Guldgalloner paa siret for paa Taarnet«.

Ved Dronning Luises Ligbegængelse 2. April 1721 blev »uden-

for Raadhuset til Gammeltorv paa Trappen, som blev opbygget af Tømmer og Brædder med skildret Papir paa, hvor indenfor brændte Lamper, saa og blev gjort i alle Vinduer til Gammeltorv Pyramider af Brædder med paahængende Lamper, som brændte saavel paa Salen som neden i Raadhuset« [2]).

Ud mod Nytorv var Bytinget, der tidligere havde været holdt under aaben Himmel paa Gammeltorvssiden af Raadhuset, men nu holdtes i en lille Bygning, der var tilbygget Raadhusets vestre Side. For Symmetriens Skyld havde Forpagteren af Stadens Vinkjælder ved den østre Side bygget en lignende Stue, hvor Tingsøgerne kunde trøste sig ved et lille Glas. Denne Tingstue var prydet med følgende Indskrifter, der var forfattede af Thomas Kingo i Slutningen af det 17. Aarh.:

1. Om Loven.

O! reene Danske-Lov, Du Rettens søde Kierne,
Du ald Retfærdigheds Vorleiding, Lius og Stierne,
Du Middel-punct udi ald Jordens Circul-Ræt,
Som af Kong Christian den Femte vel blev sæt.
Din Grund, Din orden og Din billighed i Domme
Giør afskye for en Skalk, gir trøst for alle fromme,
Gid Du for ret og Skiel i Evighed bestaae
Og aldrig u-hæld af et Mumme-ansigt faae.

2. Til Dommeren.

Sid ned, betænk Dig vel, Du som i Dommer sæde
Skal udi Kongens navn hands Stoel i Retten klæde,
Her har Du Kongens lov, her har Du myndighed
Fra Rettens reene Spiir, som ingen u-ret veed.
Dend Gud, som alting seer med et retfærdigt Øye,
Hand seer Dit hierte, sind og Dine tancker nøye.
Om for en proppet haand Du Retten dreyer om.
Da tænck, Du fælder her Din egen blode-Dom.

3. Til Sagvolderen.

Alt det, som klammeri og kiv og trette volder,
Det er for Dit og Mit, hver paa sin meening holder,
Og stræber idelig af ald sin kraft og magt,
At hand udi sin pung kand faae sit hiertens agt.
Kom frem og lad Din sag af Ret og sandhed tale,
Lad saa en Lurifas mod billigheden gale,
Gud Retten styrer saa, man seer hands Rævetand,
Og Du faar Ret, men hand sin rette Løn paa stand.

3. Til Vidnerne.

I Vidner, I som skal de mørke sager klare,
Ved siun og hørelse skal sandhed aabenbare,
I vel maa grue, naar at Eeden læses op
Og hvert et hoved-haar maa staae paa Eders top.
O! sværer aldrig dog for Venskab, frygt og penge,
Her staar den Sathan, som vil Helved lencker henge
Paa hver løgnagtig Siæl, thi vidner Ret og klart,
Det gielder Eders Siæl og Himmeriges part.

5. Til Procuratores.

I soren Lov-Mænd, I, som skal i sager tale,
Og sandhed, Ret og skiæl med ægte Farve male,
I, som for sandhed og for Retten fægte vil,
Mand Ære, lov og tack bør Eder legge til;
Men I, som Retten vil med uret overdecke,
Og sandheds kraft med en løgnagtig tunge svecke,
I er ret helveds Pack og Satans egne Børn,
Der burde strickes op for Krage, Ravn og Ørn.

D. Th. Kingo.

Ogsaa Raadhuset havde over Hovedindgangen en Indskrift paa en sort Marmortavle af en meget ældre Datum:

Hæc domus odit, amat, punit, conservat, honorat
Nequitiam, justos, scælera, jura, probos.

(Dette Hus hader Ondskab, elsker de Retfærdige,
straffer Forbrydelser, skærmer Retten, ærer de Retskafne.)

Fangerummene under Raadhuset var dog egenlig kun, hvad vi kalder Arrester. Omtrent paa samme Sted, hvor Gjennemgangen nu er mellem Raad- og Domhuset og Arresthuset, var dengang en Gade, der ogsaa da forbandt Nytorv med Kattesundet. I denne Gade, der hed Svendegade, fordi Bysvendene i fordums Tid havde haft Boliger her, stod et Slutteri paa 2 Etager, der var opført 1678, men snart viste sig at være for lidet, »især da de, som for ærlig Gjærning ere arresterede, sidde iblandt Misdædere, begge Dele meget slet forvarede« [3]). Ved dem, der vare arresterede for ærlig Gjærning, forstod man Gjældsarrestanter. Byen opførte da paa den anden Side af Gaden, eller omtrent hvor nu Arresthuset staar, i Aarene 1706—12 et nyt, der i alt kostede 21846 Rdl. og som stod indtil Ildebranden 1795. I Slutteriet fængsledes ikke alene Forbrydere fra Byen, men her hensad

ogsaa Fanger fra Provinserne, især de, der skulde dømmes af Højesteret, og disse skulde underholdes af de uvisse Indtægter ved Byfogedembedet[4]). Et Reskript af 4. Marts 1684 paalægger Byfogden at modtage Gjældsarrestanter, af hvad Stand de end var, som var dømte af Højesteret, »efterdi fornemmes, at udi Stadens Arresthus skal være adskillige Værelser efter Folks Kondition«. Inden for Fængslets Mure gjorde Klasseforskjellen sig saaledes ogsaa gjældende. Forbryderne kom imidlertid ikke højere op end i Kjælderen, og her sad ogsaa de, der straffedes paa Vand og Brød, derimod var Husets Etager alene for Gjældsarrestanter og dem, der sad for »dubiøse« Sager, og bestod af Kirke, 2 store Sale og 16 Kamre. Gjældsarrestanterne skulde underholdes med noget vist af deres Kreditorer, men de andres Tilstand var ofte højst elendig, saaledes siges de 1725 at savne det nødtørftigste Underhold og var nærved at sulte ihjel, da Byfogden ikke havde Penge til dem[5]). Det var et Skuespil, som man jævnlig saa paa Gammeltorv, at en blev ført til Slutteriet, som det siges i »Jean de France« (1, 1).

Der var ikke den bedste Disciplin og Orden i Arresthuset; Folk fra Byen kunde færdes ud og ind og det var let at brevvexle med andre. Om en Art Sammensværgelse giver følgende Indberetning fra Magistraten til Kongen af 21de Maj 1721 Oplysning:

»Som iblandt en Del af Arrestanterne, der anholdes udi Stadens Arresthus, for nogle Dage (siden) er bleven opvækket stor Urolighed, saavel mellem dem selv indbyrdes, som imod Arrestforvareren Thomas Sørensen, der i samme Tid af en Arrestant nemlig Christen Mikkelsen Fiskebløder, der for ukristeligt Levned med sin Hustru sammesteds anholdes, blev blesseret i sit Angesigt ved Øjet, hvorover og i samme Skynding er bleven entdækket og kommet for Lyset, at 2 af Arrestanterne, nemlig Bendix Jørgensen, som for begaaet Forseelse ved Posthuset er indsat, og en Ridefoged, navnlig Lavrids Christensen, der for øvet Falskhed imod nogle Jøder anholdes, med hinanden havde gjort Pagt og Forening at udfinde Middel til at echapere af Arresthuset, og hvortil de først har haft det Anslag med Magt at slaa Arrestforvareren fra Døren, naar han enten ind- eller udlod nogen af Byens Folk af Arresthuset, og da at tage Flugt, men ved nærmere Konference og Overvejelse imellem dem har de fundet det bedre og gjørligere ved Skedevand og andre Instrumenter at opbrække Laase for visse Døre i Arresthuset og overfile Jærnstængerne, som i Vin-

duerne er beklædte, hvilket og havde saa vel gelinget dem, at de havde faaet en Laas opbrækket, men formedelst Hindring ved andre af Arrestanternes Tilkomst ej videre derved fik udrettet, dog var alt dette endda for andre end dem selv forborgen og Arrestforvareren derom uvidende, hvorom siden begge Personers Bekendelse af enhver især til allernaadigst Eftersyn overleveres. Derved beroede det da til nogle Dage derefter, da Eders kgl. Majestæts Generalfiskal, Kancelliraad Smith, som for den allernaadigst forordnede Kommission aktionerer Ridefogden, forlangte, at samme Person maatte udi et aparte Logemente alene for sig selv blive indsat, formedelst nogen Underretning, han søgte at faa af andre Arrestanter, som Ridefogden skal have ladet sig ud med om Sagen, paa det Ridefogden ikke skulde forføre dem til vrang og urigtig Bekjendelse. Og da Ridefogden derefter blev for sig selv sat, falder Bendix Jørgensen paa den Tanke ved et Brev af 1. hujus at anmode og begjære af en Mand boende her udi Staden ved Navn Jokum Pedersen Koppe Knapmager, at han, saa fremt, siger Bendix Jørgensen, i sit Brev, han vilde møde ham for Guds Dom, vilde tilkjøbe ham paa Apotheket de Specier, som paa den dermed fulgte Recept var opskrevet, og er Mercurium Sublimatus, Arsenicum Salis Armoniaci, af hver Slags en Unce, item Corrosivum ferri, men som denne Jokum Koppe ikke turde fyldestgjøre eller efterkomme Bendix Jørgensens Begjæring og i den Sted skriver ham tilbage, at han ikke vil vide af saadan Kommission at sige og beder ham med adskillige Expressioner, at Bendix ikke vilde føre ham i saadan Fristelse, men ikke desto mindre lader Bendix sig dermed dog ikke nøje, men atter skriver Brev til denne Koppe om det samme. Men som Arrestforvareren fik om denne Korrespondens til Slutning Efterretning og kom over Bendixes sidste Brev, saa fik hans Dessein heller ikke derudinden nogen Fremgang.«

I det ny Arresthus tillod Magistraten 1717 Barbererne at indrette et Anatomikammer, thi det skete oftere, at Forbryderes Legemer udleveredes til Lægerne. Saaledes tillod Kongen 1720 Justitsraad Buchwald at anatomere en Kvinde, der var dømt til at halshugges og hendes Hoved at sættes paa en Stage [6]).

Et andet Arresthus var Blaataarn ved Langebro, men dette var for Amtet [7]) og vistnok allerede da for Hofetaten eller dem, der hørte under Hof- og Borgretten. Studenterne havde Fængsel paa

Universitetet i det saakaldte Carcer, men dette brugtes ikke efter 1712 [8]).

Det gamle Arresthus paatænkte man 1727 at omdanne til et Rasphus, der ansaas for meget nødvendigt, »særlig af de mange Exempler, vi har saavel ved kivagtige og med deres Ægtefæller uforligelige og liderlige Borgere, som ulydige Børn imod Forældre og Formyndere«. Dette skete dog ikke, og det blev overdraget til Vajsenhuset [9]).

Spindehuset var en Tvangsarbejdsanstalt for Kvinder i Børnehuset paa Christianshavn, der oftere nævnes i Komedierne, saaledes i

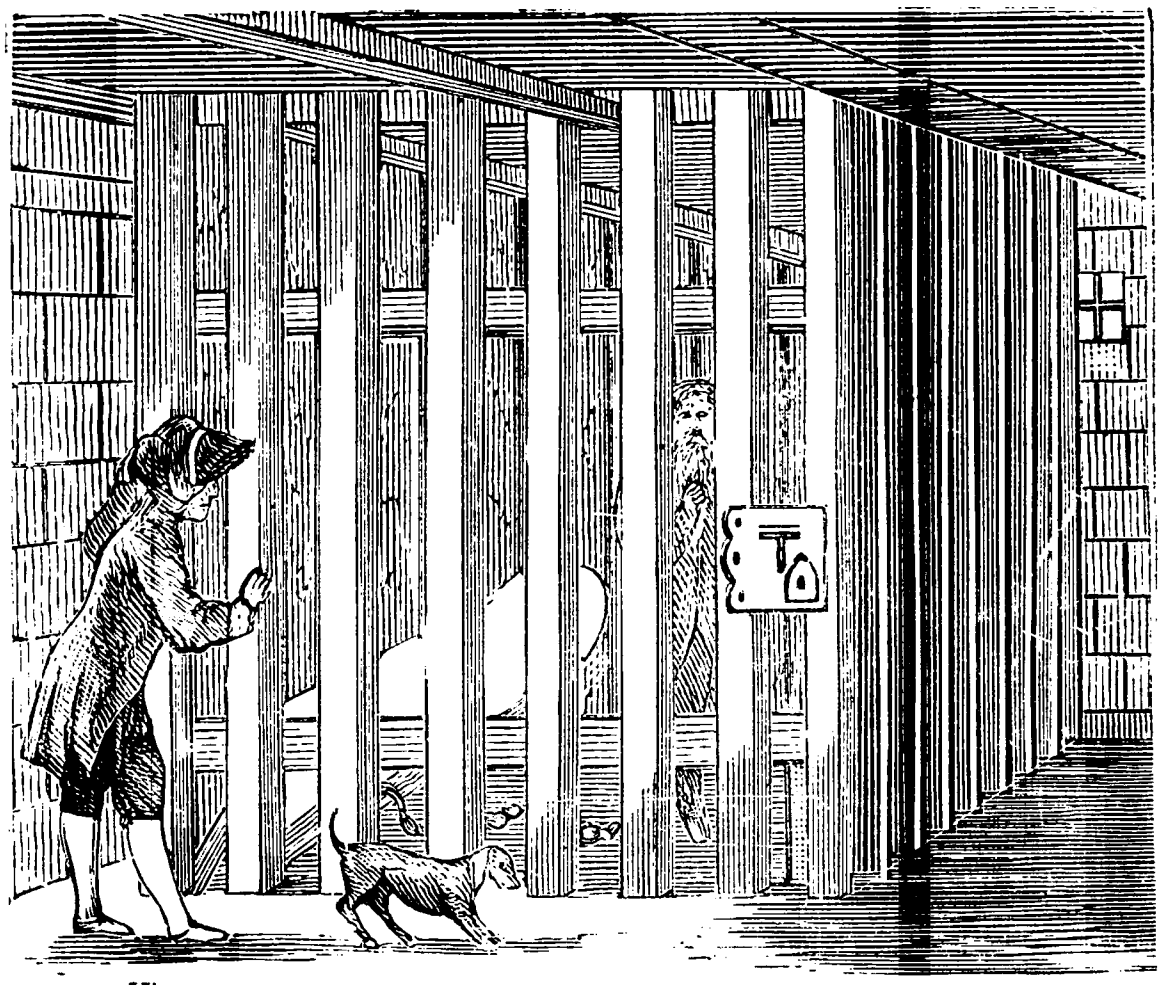

Norcross Fængsel i Kastellet. Efter »Illustreret Tidende«.

»Jean de France« (2, 2), »Maskeraden« (3, 11), »Uden Hoved og Hale« (2, 3).

I »Didrik Menschenschreck« (Sc. 7) omtales Stokhuset, der var militært Fængsel, om hvilket Stokhusgade endnu minder. Ogsaa i Kastellet var der Fængsel.

Forældre havde Ret til at sætte ulydige Børn i Arrest eller i Børnehuset. Derfor advarer Arv Jean i »Jean de France« (5, 2) om at smøre sine Støvler i Tide, ti hans Fader havde Bud efter Vægtere og Staaderkonger til at trække ham i Arrest.

Kjøbenhavns Magistrat bestod af en Præsident, 3 Borgmestre og 8 Raadmænd, men der var ofte baade Vice-Borgmestre og Vice-

Raadmænd, der ved Dødsfald steg op i de ledige Poster. I ældre Tider foregik Borgmestrenes Indsættelse med visse Ceremonier; at disse tildels endnu var bevarede, synes at fremgaa af »Den politiske Kandestøber« (3, 5); Herman er nemlig lidt bange for den Dag, da han skal gjøre sit Indtog paa Raadhuset, idet han ikke kjender Formaliteterne og navnlig er bange for at støde an i den Tale, han skal holde til sine Kollegaer.

Byens Borgere havde forsaavidt ogsaa Del i Byens økonomiske Anliggender, som de 32 Mænds Kollegium skulde paase Borgerskabets Tarv, men disse 32 Mænd var kun ved deres allerførste Begyndelse 1659 udvalgte umiddelbart af Borgerskabet og udfyldte siden selv de ledige Pladser paa den Maade, at de udvalgte en af de fornemme Borgere, mest Grosserere og Bryggere, men aldrig Haandværkere. De 32 Mænds Indflydelse var saare ringe, og Magistraten ansaa dem for sine Undergivne, ikke for Sideordnede. Men ligesaa uselvstændig en Stilling, de indtog lige over for Magistraten, ligesaa ringe Betydning havde denne sidste. Den var som et Kollegium under det danske Kancelli og kunde ikke afgjøre nogen som helst Sag udenfor de almindeligste uden Kancelliets Billigelse. Den havde Kaldsret til flere Embeder, men Beskikkelserne blev altid stadfæstede af Kancelliet, med mindre dette endog forkastede Magistratens Valg og tvang den til at vælge en anden. Da Kapellaniet ved Helligaands Kirke var blevet ledigt, kaldte Magistraten Mag. Rasmus Brønsdorf, men Kongen befalede den at kalde »Krigsraad Vulfs Søn Jakob«, hvilket skete 20. Maj 1727. Kun Udmeldelser til smaa kommunale Ombud og Bestillinger behøvede ikke en saadan Stadfæstelse.

Kun i en Henseende havde Magistraten nogen Selvstændighed, nemlig som Dommermyndighed, samt i Henseende til Sager vedkommende Stadens Økonomi og Tvistigheder i Lavene. Den var anden Instans for Sager, der var paadømte paa Bytinget, og de gik derfra lige til Højesteret.

Byens Kasse var i en daarlig Tilstand; 10. Juni 1720 opgiver Magistraten Stadens Gjæld til 28,016 Rdl.; Kæmnerne maatte gjøre Forskud, saa der skyldtes da til den nys afgaaede 6716 Rdl. Byen havde ogsaa haft mange overordenlige Udgifter i de senere Aar, saaledes til Springvandet paa Gammeltorv, Opførelse af det ny Arresthus, Anlæg af de ny Veje udenom Byen, efterat der var anlagt

Udenværker omkring Fæstningen, Flytning af Quarantainehuset fra Saltholmen til Baadsmandsskansen udenfor Østerport osv.

Iblandt de 32 Mænd gjaldt ingen anden Rang end Alderen i Forsamlingen, og Rangspersoner fik ikke Sædet over de ældre Medlemmer, hvilket ses af en Magistratsskrivelse 7. Okt. 1723:

»De Borgere, som ere blevne indlemmede udi de 32 Mænds Tal, har hidindtil været holdte og agtede for de bedste og fornemmeste af Borgerskabet, og under (iblandt) disse befindes vel nogle, som tillige er Kaptejner ved Borgerskabet og haver været udi den Charge, førend de blev af de 32 Mænd, men de har ikke haft Sæde for dem, som udi dette Tal vare ældre end de, men baade de og andre, som bliver iblandt de 32 Mænd, sidder, som de indkommer og indskrives og ascenderer siden i Sædet efterhaanden, som nogen af dem, der er for dem, afgaar. Hvad det øvrige Borgerskab angaar, saa har de vel den Veneration for deres Medborgere, som ere avancerede til Oberofficerer, at de ærer dem derfor og lader dem i Forsamlinger gaa for sig, men det er imidlertid ikke nogen Regul.«

Efter Krigen oprettede Kongen Lotteriet, hvor man kunde vinde en Herregaard med Gods til, for at kunne indløse Pengesedlerne igjen. Ved dette Lotteri udnævntes 2 af de 32 Mænd til Kollektører og de 32 Mænds Sal paa Raadhuset bestemtes til at holde det i, men herimod indlagde Magistraten Indsigelse, da denne Sal benyttedes til Forhandling af mange Sager, saa den ikke kunde undværes [10]). Dette hjalp imidlertid ikke; de 32 Mænds Sal maatte indrømmes Lotteridirektionen, og de 32 Mænd blev Fremmede i deres egen Sal.

Lotteridirektøren, Assessor E. Falsen klagede 11. Dec. 1723 til Finansdeputationen over, at de 32 Mænd »idelig indkommoderer den kgl. Lotterikommission med Paastand, at Raadhussalen alene tilhører dem til deres Forsamlinger«, »i Særdeleshed har de idag Eftermiddag, som er en af de Dage, paa hvilke Kommissionen skal holdes, under Anførsel af Sieurs Jakob Nielsen og Burmester paa en hel sælsom og uanstændig Maade indtrængt sig i Kommissionen og med stor Ubeskedenhed og Bruit bemægtiget sig Raadhussalen, saa at Lotterikommissionen derover maatte afvige og bortvise de Godt Folk, som var tilstede for at indsætte Lodder«. Dette gav Anledning til, at Rentekamret 14. Dec. forbød Magistraten at lade de 32 Mænd holde Samling paa de Dage, da Kommissionen holdt Møde.

Der var forskjellige borgerlige Ombud, som det var Borgernes

Pligt at udføre, men der var paa den Tid en stærk Tilbøjelighed til at unddrage sig disse. Naar Jeronimus i »Den honette Ambition« (1, 3), nævner som Grund til at søge Rang, at man derved bliver fri for borgerlige Bestillinger, da er dette overensstemmende med Virkeligheden, thi Magistraten nævner dette selv i en Betænkning af 1. Sept. 1727, der bl. a. viser, hvor let man tog sig det ved Borgervæbningen. Over 300 saadanne Beskikkelser blev aarlig givne, nemlig til 20 Overformyndere, 5 Kirkeværger, 24 Fattigforstandere og 1 Oldermand, 26 Stokkemænd med Oldermand og Bisidder, 24 Rodemestre og i Krigstider 48 med deres Oldermand, 36 til at ombære Tavler i Kirkerne, 1 Oldermand, 1 Bisidder og 4 Kvartalsmestere i hvert Lav, altsaa for Lavene alene 180 Personer. Desuden gjorde 12—16 Borgere under 2 Underofficerer Brandvagt. 1723 blev en Mand fritaget for borgerlig Tynge imod at give 100 Rdl. til Christianshavns Kirke [11]).

Et af de besværligste Ombud var at være Overformynder, hvortil der altid blev taget en af de fornemme Borgere, men da Bestillingen var meget byrdefuld, søgte man at unddrage sig derfor ved kgl. Bevilling, eller ved at søge om en Rang. De mange Ansøgninger i den Retning fremkaldte 10. Jan. 1727 et kgl. Reskript, ifølge hvilket der i Fremtiden ved alle slige Ansøgninger skulde indhentes Magistratens Erklæring, hvortil Grunden var, »at saa hart, som Loven binder eder til Ansvar i mange Tilfælde og særdeles for de Umyndiges Midler, om Formyndere og Oberformyndere ikke dertil kunde svare, saa højt fornøden skulde det og være, at I til saadanne Embeder beholde et ubehindret Valg, og det saa meget desto mere, som eders egen Velfærd og Publici Nytte derunder skal versere, hvorudover I ogsaa til eders Securité, naar en Oberformynder, der skal være en ærlig, sufficiant og lovkyndig Mand, skal udvælges, eftersom disse trende Reqvisita meget sjelden findes hos én Mand, ofte skal være foraarsagede at præferere de tvende første og selv tildels raadføre og vejlede dem.« Under 28. Jan. 1726 havde Magistraten ogsaa erklæret i Anledning af, at Vinhandler Peter Timmermand søgte om Frihed for Værgemaal, »at de fleste, som paa nogle Aar har taget Borgerskab, er dels de, der har tjent under Militien og har faaet kgl. Privilegium paa at ernære sig af et Haandværk, dels Arbejdskarle og Øltappere, som nedsætte sig i Kjældere, dels

Haandværksvende, men den mindste Del Kjøbmænd, Bryggere og deslige, som skulde være dygtige til slige Ombud.«

Det er mærkeligt at høre, hvorledes den gammeldags Selvtægt af og til kommer op selv i den fornemme Borgerklasse. Stadsmajor Junges Svigersøn, Johan Lorens Bech klagede saaledes 1721 over, at han 4 Ugers Dagen efter sit Bryllup i sit eget Hus var bleven overfalden af sin egen Hustru og hendes Fader, Stadsmajor Junge, «idet han først er bleven nedkastet af en Trappe og siden trukken over Gaarden og med Gevalt indført i en Stue, hvor han af sin Hustru og hendes Medhjælpere, imedens andre holdt ham, blev saaledes medhandlet, at hans Øjne derefter ganske underløb med Blod, hans Ansigt med mangfoldige Rifter og Stribler streget og hans Arme og Ben med Knuder og Hævelser efter vældige Stokkeslag saa overbeladt, at han i nogle Dage derefter ikke kunde røre og bevæge sig til Gang eller Gjerning, men maatte holde ved Sengen syg og afmægtig samt fuld af Smerte og derforuden og hans bedste Løsøre bragt ud af Huset«. I den Anledning beskikkedes 26. Dec. 1721 kgl. Kommissairer til at undersøge Sagen.

Det er ikke noget overdrevet Træk, naar der i Komedierne gaas løs paa Næverne.

Foruden Raadstueretten og Byretten var der: Hofretten, under hvilken Domstol de Rangspersoner svarede, som var eller havde været i Tjeneste ved Hoffet, tilligemed deres Hustruer og Børn; den holdtes engang om Maaneden i Hofmarskalkens Kammer. Borgretten, der holdtes hver Uge i Slotsfogdens Kammer, og hvorunder hørte alle kgl. Betjente i Kollegierne, alle de, der tjente ved Hoffet, for saa vidt som de ingen Rang havde, end videre alle Rangspersoners Tjenestefolk og de kgl. Haandværkere, der ikke brugte borgerlig Næring. Ved disse Retter behandledes ogsaa Skifter.

Desuden var der de militære Retter og Inkvisitionskommissionen i Stokhuset, der skulde optage Forhør over Militære, der havde forbrudt sig. I denne sidste skulde 2 Stadskaptejner have Sæde, men dette var ikke med deres gode Vilje, og 1724 nægtede de at deltage deri, hvilket ses af en Magistratsskrivelse af 24. April 1724, hvori det hedder, at »de selv da derved har blottet sig og ej alene giver deres Uvilje tilkjende i at efterkomme deres Pligt ved at tjene Publikum og det gemene Bedste, at de ikke ihukomme deres Ed, de

ved Borgerskabs Tagelse paa Raadhuset har aflagt om Hørighed og Lydighed«.

Tamperretten holdtes af Konsistorium paa Universitetet og dømte i Ægteskabs- og Trolovelsessager. En Forestilling af denne Ret giver Henrik i »Maskeraden« (2, 4).

Tamperretten. Efter C. P. Rothes Reskripter I. 405.

Prokuratorer var ikke ansete. I »Den ellevte Juni« (5, 7) siger Knud Prokurator: »Skulde jeg lade saadan en vigtig Sag gaa mig af Hænder? nej, da var jeg ikke værd at agere mere for nogen Ret, jeg skulde jo holdes for et Skarn af andre gamle Advokater, som vilde ærgre sig ihjel derover, at jeg som en ung Prokurator begyndte alt at forlige Sager«. I »Gert Westphaler« (5, 4) siger Thobias Prokurator: »En Prokurators Dygtighed bestaar ikke derudi, at han kan forstaa en Sag, men at han kan gjøre en til flere; det var det, man fornemlig roste min salig Formand af, at han gik aldrig til Tinge med en Sag, han gik jo med 4 tilbage«. I »Erasmus Montanus« (5, 2) siges om den store Disputator, der kan forsvare enhver Sag: »Det er Skade, den Karl ikke blev Prokurator, han fik en mægtig stor Næring«.

En med Holberg samtidig Prokurator, der 1737 udgav et Skrift »Meditationer over Prokuratorprofessionen«, skriver [12]): »Prokurator-

professionen har været forvaltet og forvaltes iblandt andre af gemene, liderlige, trættekære og med et Ord onde Mennesker, hvis største om ikke ganske Konduite i Henseende til Professionen bestaar i en Del paa Praktique grundede forensiske Formaliteter, brocardiske Citationer og dumdristige Intriger. Og da de fleste, ja alle Mennesker argumenterer og dømmer i Almindelighed om Professioner og deres Essentialia af Personernes Opførsel og den Konduite, de forvalte Professionerne med, følger deraf den Idé hos de fleste Mennesker, at denne Profession er væsenlig gemen og at dens Essentiale er Intrige, Chikane, Forførelse, Sandheds og Rettens Fordrejelse«.

Ved at gjennemlæse Processer fra den Tid ser man ogsaa de mest mærkværdige Ting; selv i en saa skandaløs Proces som den med Ane Hattemagers (se foran), skildrer hendes Defensor hende som den hæderligste og værdigste Person.

I Anledning af en Ansøgning om Prokuratorbestalling siger Magistraten 3. Marts 1727: »Der er allerede flere af dette Slags Folk her udi Staden, end Fornødenhed vel udkræver og der kan brødføde sig deraf ved ærligt Forhold og Begegnelse imod dem, der skal lade sig betjene af dem, og naar der er flere, end Behov gjøres, haves Exempel af, at de da for Mangel for ærlig Fortjeneste lægge sig efter at ophidse Folk til Trætte, og naar de har faaet det dertil, udsuger dem meget utilbørlig med ubillig Omkostning og Salarier«.

I en Skrivelse af 12. Maj 1721 bebrejdes det ogsaa Prokuratorerne, at de utilbørlig forhalede Sagerne. Magistraten besværer sig videre over, at »en Del Prokuratorer indfinder sig ikke i rette Tid paa Raadstuen og undertiden helt udebliver og sender deres Drenge og ukyndige Personer, som ej forstaar, hvad de skal gjøre, hvorved de ej alene opholder Retten, men forvolder deres Principaler største Skade og Ulejlighed«; derfor bestemte Magistraten 14. Juni 1724, at herefter blev der ikke tilstedt nogen Adgang uden Bevilling og lovlig Fuldmagt og at man skulde møde om Sommeren om Onsdagen Kl. 9 og om Vinteren Kl. $9^1/_2$.

Prokuratorer beskikkedes af Magistraten og det hed sig i deres Bestalling, at de skulde forholde og skikke sig som en retsindig og ærlig Mand og edsvoren Prokurator egner og anstaar og i Særdeleshed burde imod Rettens Betjente vise al sømmelig og tilbørlig Respekt og ellers begegne enhver ærlig Mand og Kvinde, hvis Sager

gaves og betroedes dem i Hænde, baade i Almindelighed og Særdeleshed, som de agtede at være bekjendt og vilde være ansvarlig for; navnlig maatte de ikke udsuge nogen med for højt eller ubilligt Sallarium, men skulde mage det saa, at der hverken derover eller i andre Maader skete noget billigt Klagemaal.

Bestikkelser af Dommere fandt ikke Sted, men i Prologus til »Ulysses« paavises, hvorledes man kunde bære sig ad. Paris siger nemlig: »En Dommer lader sig ikke bestikke. Havde jeg været gift, saa kunde hun have adresseret sig til min Frue. Hun kunde da have taget imod dem og jeg have min Samvittighed fri«.

De fleste Sager var private; det offentlige tog sig sjelden af Sags Anlæg, men Følgen heraf var, at mange kriminelle Sager aldeles ikke kom for Retten, naar Folk vilde undgaa Udgifterne ved Processen og de arresteredes Underholdning.

Saaledes var der 1725 en fattig Skomager, hvis Kone og Tjenestepige blev forgivne ved at spise Grød og førend de døde beskyldte Læredrengen og en anden Tjenestepige for at have kommet Gift i Maden. Da Øvrigheden gjorde nærmere Undersøgelse, var Skomageren meget utilbøjelig til at anlægge Sag imod de paagjældende, i det han undskyldte sig med sine ringe Kaar, hvorfor Stadens Underfoged maatte forfølge Sagen i hans Sted. Derved slap han for at betale Udgifterne ved Dommen for Bytinget, men nu mente Magistraten, at han skulde i det mindste udrede Udgifterne ved Fangernes Underholdning i Fængslet og Honorar til de tilkaldte Barberer for Synsforretningen over de Forgivne [13]).

De barbariske Straffe, som en ældre Tid havde haft saa mange af, var nu for en Del afskaffede. Det var dog ikke længer siden end 1675, at en Ladefoged, der havde myrdet Gaardens Forpagter, fik følgende Straf: først blev hans Hjærte skaaret ud af ham og Bøddelen slog ham dermed paa Munden, dernæst blev hans Arme og Ben slagne itu med et Hjul, en Rem blev skaaren af hans Bug og en Rem af hans Ryg, hans Hoved blev afhugget med en Øxe og sat paa en Pæl og Legemet parteret og lagt paa 4 Stejler [14]). De sidste Dele af Straffen maa imidlertid ikke have haft nogen Betydning for Delinkventen, thi Hjærtet kan ikke tages ud, uden Livet er forbi med det samme, men naar saadanne Straffe udførtes enkeltvis, udviste de følgelig et frygteligt Barbari, f. Ex. ved at skære Remme ud af Skindet, hvoraf vi endnu har Talemaaden at skære en bred Rem

af en anden Mands Hud. I Bøddelens Taxt fra 1698 nævnes følgende Straffe, men der var vel nok flere, der ikke udtrykkelig omtales [15]):

For et Hoved med et Sværd at afhugge	10	Rdl.
— - — med en Øxe	8	—
For en Haand eller Finger at afhugge	4	—
Et Hoved og en Haand at sætte paa Stejle, for hver 2	4	—
For en at hænge	10	—
For en af Galgen at nedtage	4	—
For en hel Krop at lægge paa Stejle og Hjul, Pælen at nedgrave og sætte	7	—
For en at slaa Arme og Ben i Stykker og lægge paa Stejle	14	—
For en Krop at nedgrave i Jorden	3	—
For en død Krop at udføre af By	2	—
For en at partere og lægge paa Stejler	12	—
For hvert Kneb med gloende Tænger	2	—
For at brændemærke	4	—
For Kagstrygning	5	—
For at piske af Byen	7	—
For at vise af Byen og Herredet	4	—
For at brænde en Krop	10	—
For at brænde Paskviller (Skandskrifter) og andet deslige	3	—
For at slaa Navn paa Galgen	2	—

Da disse Straffe udførtes offentlig, var de noget, enhver kjendte, og de fremkaldte følgelig en Skræk for Forbrydelser, der maatte paavirke selv den mest forhærdede. Det var ikke længer siden end 1697, at en Tjenestepige her i Byen, der havde myrdet sit Herskabs Barn, blev kneben med gloende Tænger foran det Hus, hvor Mordet var begaaet, og paa alle Torvene og Retterstedet, derpaa blev den Haand, der havde begaaet Forbrydelsen, afhugget, og da først blev hun halshugget, Hovedet og Haanden sat paa en Stage og Kroppen lagt paa Stejle. Denne Straf blev dernæst ved en Forordning bestemt for alle Mord, som med frit Forsæt blev begaaet paa Ægtefælle, Herskab eller dettes Børn, men skete grovere Forbrydelser, skulde Sagen indberettes til Kongen, der da efter Omstændighederne vilde skærpe Straffen [16]).

Af andre haarde Straffe kan mærkes den, som 2 Soldater idom-

tes for Tyveri, nemlig til at miste deres Hud og den ene skulde tillige brændemærkes og arbejde paa Bremerholm paa Livstid, hvilket formildedes til, at den første i 2 Maaneder skulde arbejde i Skubkarren i Kastellet og den anden løbe 3 Gange Spidsrod gjennem 300 Mand og derefter arbejde i Skubkarren i 3 Maaneder [17]). Arbejde i Skubkarren, til hvilken man blev lænket, var en meget streng Straf. En ulykkelig Skrædersvend, der havde gjort Skrue, hvilket man meget godt kjendte paa den Tid, i det han nemlig havde fremkaldt Opløb foran Oldermandens Hus og gaaet omkring for at forbyde de andre Svende at arbejde, dømtes ved en Politiretsdom af 11. Juli 1721 til at arbejde i Skubkarren i Kastellet og hans Navn skulde opslaas paa det sorte Bræt (paa Galgen); han blev dog benaadet for Skubkarren.

Da en Soldat havde forskrevet sig til Satan med sit eget Blod, blev hans Forskrivelse brændt af Profossen udenfor Garnisons Kirkes Dør [18]).

Ved Forordning af 13. Okt. 1703 bestemtes det, at den, der hjalp Soldater til at desertere, skulde miste Ørerne og arbejde paa Livstid paa Bremerholm. I »Det arabiske Pulver« (1, 1) har Andreas mistet sine Ører, hvorfor han gaar med en polsk Hue og hilser Folk ligesom Officerer, naar de trækker paa Vagten, ved at bukke lidt og lægge Haanden paa Huen. I »Dend forkeerte Mercurius« for April 1726 omtales en Stodder fra Vendsyssel, der hed Hans med Næsen, »thi han havde hverken Næse eller Øren, fordi de var ham forhen afskaaren, da han fik sit Pas for Lommetyv«. Det synes altsaa, at Lommetyve mistede baade Næse og Ører. Bremerholm er omtalt foran. Da i »Jeppe paa Bjerget« (2, 2) Jeppe spørges om, hvad han gjorde igaar, da han red paa Jagt, svarer han: »Jeg har aldrig været enten Jæger eller Krybeskytte, thi jeg ved, at det er Bremerholms Arbejde.

Man blev undertiden endnu dømt til at brændemærkes, thi en Mand og Kone, der 1717 havde stjaalet i Magleby Præstegaard paa Amager, dømtes, han til Galgen og hun til at kagstryges og brændemærkes i Panden, men Kongen benaadede ham til Arbejde paa Bremerholm og hende til Arbejde i Spindehuset [19]).

I »Abracadabra« (3, 5) siger Arv om Henrik: »Han slipper nok for at blive straffet paa Ryggen, den murede Galge vil ikke blive ham for god«. Denne murede Galge udenfor Vesterport var for Tyve af Byens Folk. Af »Dend forkeerte Mercurius« for Juli 1726 ses det,

at den i denne Maaned var bleven ombygget og at den laa paa Pesthusfælleden. Den murede Galge var allerede bygget paa det Sted 1622, men er oftere bleven ombygget. Den stod, hvor den ifjor nedrevne Amerika Mølle stod. Halshuggelser foregik paa Skafottet paa Nytorv. Militære Dødsstraffe udførtes udenfor Østerport.

En almindelig Straf var Halsjærnet, om hvilket Apicius siger i »Den Vægelsindede« (2, 9), at han var saa skamfuld, som om han havde staaet i et Halsjærn. Paa den Tid var der ikke saa mange kommunale Halsjærn som tidligere, da de benyttedes som Straf for Overtrædelser af Bestemmelserne om Torvehandelen. 1727 nævnes alene 2 i 1 Stolpe paa Nytorv. Kom nogen til at staa i Halsjærnet for Tyveri, fik han sikkert Tyvekosterne under Armen.

En Kone, der havde forført en Pige til at stjæle fra sin Husbonde, dømtes 1726 til 3 Aars Arbejde i Spindehuset, men først skulde hun paa en Torvedag staa i Halsjærnet 2 Timer og piskes 3 Dage.[20]) Ved Politiretsdom 26. April 1712 dømtes 2 Vægtere til 8 Dages Vand og Brød, den ene skulde desuden den sidste Dag staa 1 Time i Gabestokken paa Torvet, og den anden de 3 sidste Dage i de Gader, hvor hans Post var. En Kvinde, der havde laant sine Klæder til en Livgardist, der vilde desertere til Skaane, dømtes 1726 til Spindehuset paa Livstid og til at miste Ørerne, men blev fritaget for dette sidste imod at staa i Gabestokken i nogle Timer.[21]) Gabestokke ansaas for saa nødvendige Skræmmemidler, at det 16. Decbr. 1726 befaledes at opsætte en ved hvert af de kgl. Manufakturhuse, nemlig det paa Christianshavn i Børnehuset og det i Rigensgade, til derved at straffe for smaa Tyverier.[22])

Kagstrygning paa Nytorv var noget, man saa meget ofte. I »Jean de France« (5, 2) truer Arv Per dermed, og i »Ellevte Juni« (5, 7) faar Studenstrup Udsigt til at slippe med denne Straf. Kvindelige Tyve blev ofte kagstrøgne, førend de kom i Spindehuset. Undertiden slap de ogsaa med at piskes i selve Spindehuset. Et Ægtepar, der havde stjaalet en Sølv-Lyseplade paa Slottet, dømtes til Kagstrygning og Tyvsmærke paa Panden.[23]) Det murede Kag var 1629 opbygget i Nytorvs sydvestlige Hjørne, altsaa ved Indgangen til den nuværende Arresthusgaard. Kagen var nogle Alen høj, opført af Mursten og flad ovenpaa, i Midten var oprejst en Pæl, med et Halsjærn i. Det stod her til 1761, da der oprejstes en Pæl ved Lavendelstræde, der endnu stod og blev benyttet ved Kagstryg-

ning for 40 Aar siden. Paa Kagen hang Byens Sten, 2 store sammenlænkede Kampesten, der hængtes om den kvindelige Forbryders Hals, der skulde udvises af Byen, navnlig om dens, der havde talt ærerørige Ord om en Mand eller Kvinde og ikke kunde bevise det. At denne Strafmaade i det mindste har været kjendt endnu paa denne Tid, ses af, at endnu i Begyndelsen af dette Aarhundrede truede Kvinder her i Byen hinanden med denne Straf. Straffen skulde have været anvendt 1725, da Assessor P. Ryssel dømtes til at stryges

Den spanske Kappe. Efter Howard: Appendix to the State of the Prisons 1784. Afbildningen er taget i Kjøbenhavn.

til Kagen og bære Sten af By paa Grund af Opspind mod højtstaaende Personer, men benaadedes med Fængsel paa Munkholm. [24])

Naar Vægterne i »Den Ellevte Juni« (5, 9) truer Studenstrup med den spanske Kappe, da er denne Straf bleven anvendt mod Vægtere og Vognmandskarle lige til Ildebranden 1795, da Kappen brændte paa Raadhuset. Den havde Form af en meget stor Spand, i hvis Bund var et Hul, hvorigjennem Hovedet gik, saaledes at den

bredeste Del vendte ned; over Bunden var en Klokke og paa Tønden var en Seddel, hvorpaa var anført Aarsagen til Straffen. Det er intet Under, at Rosiflengius i »Det lykkelige Skibbrud«, der bliver idømt denne Straf, paaberaaber sig, at han er legitime promotus Magister, thi ifølge den virkelige Lov kunde ingen studeret Mand eller Standsperson saaledes med Kappen paa til almindelig Forhaanelse føres gjennem Gaderne.[25]) Ved en Politiretsdom af 18. Juni 1717 blev nogle Vognmandskarle, der havde tvunget en Mand til at begaa Helligbrøde ved at sælge dem Øl i Kirketiden, dømte til i 2 til 3 Timer at bære den spanske Kappe, og hvis de gjorde det oftere, skulde de »piskes og miste deres Hud«; dette sidste er vel en og samme Straf, thi det fremgaar af den Tids Udtryk, at det at miste sin Hud var det samme som at piskes; dette ses saaledes bestemt af et Reskript, hvor der i Overskriften staar »piskes« og i selve Brevet »miste sin Hud«.[26]) Straffen anvendtes, som sagt, ofte paa Vægtere, der saa nogle Timer daglig maatte spadsere med Kappen i de Gader, hvor de havde Post. En Tjener, der skulde have Prygl af sin Herre, men havde grebet om Stokken, hvorved Herren var bleven slaaet i Øjet, blev af Politiretten 16. Febr. 1714 dømt til i 3 Timer at gaa i spansk Kappe udenfor Herrens Hus.

Da Huset »Den blaa Haand« paa Amagertorv (se S. 169) var brændt 1720, dømtes Politimester Ernstes Kusk for sit utilbørlige Forhold under denne Brand til 3 Dage i Træk fra 11—12 at bære den spanske Kappe paa Amagertorv og derefter arbejde i Skubkarren i Kastellet.[27])

Et andet Strafferedskab, man daglig havde for Øje, var Træhesten. I »Jean de France« (1, 2) undrer Arv sig over, at den forfranskede Jean spørger efter sin très chère mère og svarer, »at han kan finde hende, enten paa Ulfeldsplads eller Hallandsaas, thi der findes tvende Træmære«. Træhestene var for Byens Garnison, den ene stod udenfor Hovedvagten paa Kongens Nytorv, en anden var ved Slotsholms Vagt; at der var en paa Ulfeldsplads, læres alene af Komedien, og det er ikke godt at vide, hvilken Bestemmelse den havde der, thi det er ubekjendt, at den nogensinde har været Straf for Kjøbstadfolk eller for Torvebønder. Det var en Planke, der var stillet paa Højkant paa 2 eller 4 Pæle ligesom Ben og hvorpaa den Straffede skulde sidde i en vis Tid.[28]) Ifølge Molbechs Dialektlexikon forekommer ogsaa ellers Benævnelsen Træmær. Ogsaa i »Erasmus

Montanus (5, 4) siger Løjtnanten til Erasmus: »Naar du har siddet en halv Snes Gange paa Træhesten eller staaet paa Pælen først, agter du sligt (Prygl) for Bagateller«.

Ved enhver Vagt var nemlig en Pæl med Jærntænder, paa hvilke den Skyldige med eller uden Sko skulde staa, medens hans Arme, udstrakte over hans Hoved, var lænkede til Pælen.[29])

Saadanne offentlige Straffe var et kjærkomment Skuespil, især naar der kunde være nogen Afvexling. I Aaret 1707 havde 2 af Natmandens Folk fornærmet Vagten i Nørreport, hvorfor den ene ved en Politiretsdom dømtes til at udføres paa Skinderkarren fra Fængslet, som han da sad udi, ud af Byen ned ad Vimmelskaftet og Amagertorv og saa Kjøbmagergade igjennem, hvor han langs paa Vejen skulde piskes med Ris; desuden skulde man holde stille med

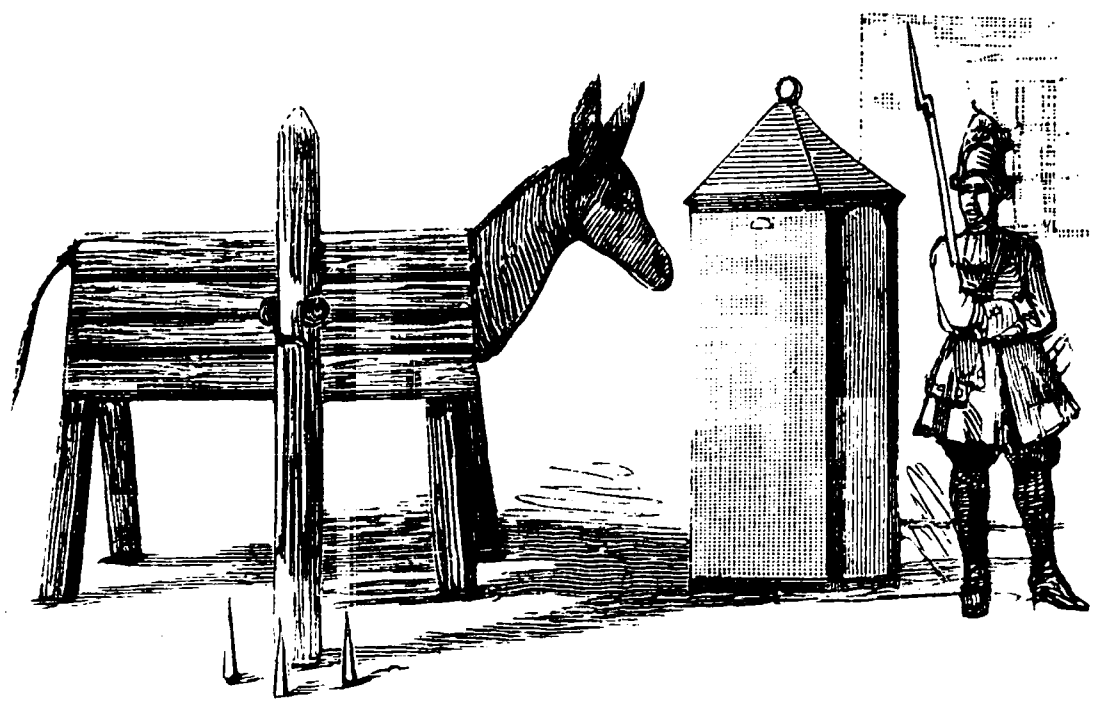

Træhesten ved Slotholms Vagt. Oldn. Museum.

Karren udenfor Arresten, paa Amagertorv og udenfor Nørreports Vagt og det en Dag, da de fornærmede Grenaderer var paa Post der, og paa disse 3 Steder skulde han have 9 Slag »langsomt og til Gavns«. Han blev derpaa forvist Byen. Den anden Skyldige skulde forskaanes for videre Straf, da han i 14 Dage havde siddet udi Fængsel udi det værste Hul eller Kjælder under Raadhuset«, men han skulde kjøre Kærren for den første.[30])

Den militære Spidsrodstraf var paa den Tid ogsaa offentlig, men da den foraarsagede »idelige offentlige Spektakler«, blev den i Christian VII's Tid henlagt til Stokhuset.[31]) Vi vil her ikke omtale Torturen, der anvendtes forat faa Forbrydere til at bekjende, om denne vil vi henvise til Rists Skrift »Fra Støvlettiden« S. 190—91.

Politiet var ordnet ved Forordning af 22. Okt. 1701. Engang om Ugen skulde der holdes Politiret, hvis Medlemmer skulde bestaa af en af Kongens Gehejmeraader som Præses, en Admiral, en høj Landofficer, et Medlem af Hofretten, af Admiralitetsretten, af Magistraten og en af de 32 Mænd. Foruden Politimesteren var der ansat en Politifiskal og Politibetjente, der hver havde sit Distrikt. Som Tegn paa de sidstes Myndighed bar de en hvid Stok af omtrent 5 Tommers Længde

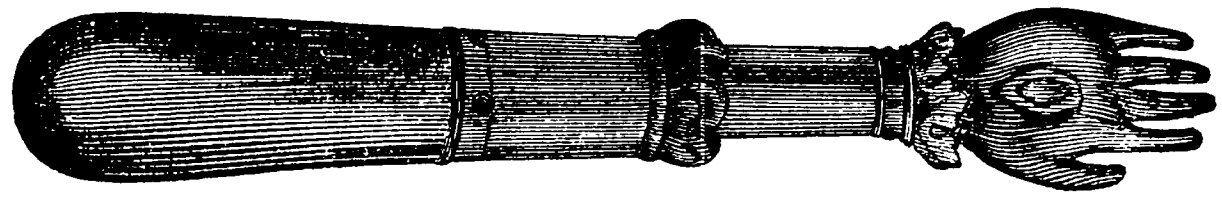

Politihaanden. Orig. ejes af Forfatteren.

med en Haand af Blik paa Enden og et Øje inden i Haanden, samt en Krone om Haandleddet og Skyer forneden ved Ringen omkring Træhaandtaget. Dette Tegn blev afskaffet 1771. Ogsaa ved Universitetet var en Kobberhaand Pedellernes Embedstegn. Talemaaden at have et Øje paa hver Finger er vel oprindelig anvendt paa aarvaagne Politibetjente.

Politimesteren skulde have Tilsyn med, at ingen gik over til nogen anden Religion, at Børn af ulige Ægteskaber blev døbte og oplærte i den evangelisk-lutherske Tro og at forargelige Bøger ikke udbredtes. Han skulde paase, at der i Kirkerne under Gudstjenesten ikke blev begaaet Modvillighed, Tumult, Kvækeri eller anden Uskikkelighed og at Helligdagsforordningen blev overholdt baade i Værtshuse og paa Værksteder.

Hvad der stred mod Ærbarhed og gode Sæder skulde han hindre, ligesom at nogen gik paa Gaden med draget Værge, eller formummet, sværtet og forklædt, ej heller maatte ryggesløse Folk eller Drenge under Straf af Hudstrygning eller 2 Timers Ophold i Halsjærnet træffes paa Gaden med Raketter, Sværmere eller Nøglebøsser.

Fremmede, der kunde være Spejdere, skulde han ufortøvet angive for Storkansleren og han skulde holde Fortegnelse over alle Tilrejsende. Jøder, der ej havde kgl. Bevilling til at bo her, Tatere og andre ukristelige Personer, som løb om og besveg Folk, saavel som Løsgængere og Tiggere, skulde han anholde.

Han skulde paase, at Luxusforordningerne blev overholdte, at Torvene holdtes i Orden og benyttedes, som de skulde af de Hand-

lende, og at offentlige Pladser og Skorstene blev rensede, at Gaderne blev holdt rene og ryddelige og Rendestenene i Orden, at Byens Vandforsyning holdtes vedlige, at ingen Bedragerier eller Forprang foregik i Handelen og at Lavene holdt sig deres Artikler efterrettelige.

Han havde Overtilsyn med Vægterne, Løgterne og Brandvæsenet og skulde under Ildebrande kommandere Brandfolkene.

Ved Politiet var ansat en Politifuldmægtig, en Protokollist, en Kopist og en Kontorbetjent, men kun 10 Politibetjente, af hvilke den ældste havde 60, den yngste 20 Rd. i Løn [32]). Den ene af disse var Torvemester. I denne sidste Post kunde der tjenes gode Sportler, saaledes blev Torvemester Daniel Nielsen afsat 1723, fordi han dels havde afpresset Torvebønderne Varer, dels havde kjøbt af dem uden at betale. Han kom rigtignok et Par Aar efter med slemme Beskyldninger mod Politimester Ratecken, saaledes f. Ex. at naar han havde konfiskeret noget, havde Politimesteren tvunget ham til at levere sig det Halve, »hvilket har været en temmelig stor Del af Høns, Kyllinger, Æg, Ænder, Kapuner, levende Lam, Smør, Kirsebær, Blommer og Nødder«; engang havde han opbragt 2 Daadyr, som var skudte udenfor Jagttiden, men Politimesteren havde »dog ikkun simpliciter dømt disse 2 Dyr konfiskabel og betjent sig deraf til sit eget Kjøkken og Husholdning« [33]). En anden Torvemester, Nagel, er omtalt foran.

Politibetjentene blev 15. April 1726 fritagne for at stævnes for Byretten; i Gjældssager skulde de høre under Borgretten og i andre Henseender under Politi- og Kommercekollegiet [34]).

Ved »Byens Folk« forstod man Politibetjente. Naar i »Hexeri« (2, 2) Byens Folk kommer for at arrestere Leander og deres Anførere kommanderer: »Morgenstjernerne paa Armen«, er dette Tegn paa, at disse ogsaa har været saaledes væbnede. I »Maskerade« (2, 7) vil Jeronimus sende Bud efter »Byens Folk« for at trække Henrik i Arrest og senere (3, 11) kommer »Byens Tjenere« trækkende med Leander og Leonora. I »Hexeri« (3, 9) truer derimod Byens Vagt med en »Partisan«.

Byfogdens Tjenere, der kom med Stævninger, kaldtes Beskikkelsesmænd eller Stævningsmænd; saaledes fremstilles 2 i »Gert Westphaler« (4, 10), der oplæser en Stævning. De havde 28 Rdlr. i aarlig Løn [35]).

Byen havde et vist Tal Trommeslagere, der gjorde Tjeneste ved

Borgervæbningen, men Øvrighedens Bekjendtgjørelser forkyndtes ligesom endnu i Provinsbyerne ved Udraabning paa Gaderne af en Trommeslager. At dette fandt Sted ved kgl. Forordninger i Christian V.'s Tid siges udtrykkelig [36]) og i »Hexeri« (4, 8), der rigtignok foregaar i Thisted, fremstilles en saadan Udraabning af en Bekjendtgjørelse.

Naar der var stort Røre i Byen, kom Militærmagten til Hjælp. I en Retning brugtes Soldater jævnlig, nemlig naar Folk ikke betalte deres Skatter, thi da forlangte Magistraten ligefrem nogle Menige under Anførsel af en Underofficer, der blev indkvarterede hos den Skyldige saa længe til han betalte, og førend de forlod hans Hus, skulde han give hver Soldat 12 Skilling for hver Dag [37]).

Vægter. Efter Fausbølls Udgave af Vægterversene.

Naar man i en tidligere Tid færdedes paa Gaderne ved Aftenstid, var man forpligtet til at gaa med Løgte, for at Vagten kunde kjende den natlige Vandrer, men dette var ophævet ved Forordningen af 26. Juli 1683, da Staden var bleven forsynet med Løgter, der var tændte hver Nat fra 1. Septbr. til 30. April, naar det ikke var Maaneskin. Hver Løgtes Anskaffelse paahvilede Husejerne og Udgiften til hver Lygtes Forsyning med Tran var fordelt imellem de Lejere, der bode nærmest ved den. Tændingen og Slukningen besørgedes af Vægterne, af hvilke Byen da havde 67. De skulde møde paa Raadhuset før hver Vagt, der om Vinteren begyndte Kl. 7, for at det kunde undersøges, om de var ædru og rigtig væbnede, og efter hver Vagt, for at afgive Rapport om Nattens Begivenheder. De var bevæbnede med en Morgenstjerne, der var en lang Stok med en Kugle besat med Jærnpigge. Paa Hovedet havde de Kabusser med Blikpul og blaa Kvaster og var iførte Kjortler af grønt Klæde med Messingknapper [38]). 12. April 1728 bevilgede Kongen, at Vægternes Tal maatte forøges til 100, da 67 umulig kunde overkomme at passe 726 Lygter og hver havde 4 til 6 Gader; til Sikkerhed mod Overfald skulde de forsynes

med dygtige »Sidegevær« (Kaarder) foruden Morgenstjernen og have en Jærnkalot paa Hovedet under Huen [39]).

Paa den Tid sang Vægterne de bekjendte smukke enfoldige Vers, og som sikkert har været til Trøst for mangen sorgfuld Sjæl, naar det f. Ex. lød: »Hjælp os, o Jesus kjære, vort Kors i Verden her taalmodelig at bære, vi har ej Frelser fler«; de holdt sig her til 1860 og bruges endnu i flere Provinsbyer. De kom formodentlig i Brug ved Vægtervæsenets Indretning 1683, og er da forfattede af Kingo, thi før den Tid var Nattevagten indrettet paa en hel anden Maade [40]). Naar den gamle Frands i »Jean de France« (1, 6) bliver tvungen til at synge til sin Kones og Søns Dans, kan han kun Melodien til Vægterversene. Ogsaa Studenstrup kan disse Vers. I »Maskeraden« (2, 3) siger Henrik, at Vægterne »ønsker Folk udi Sangen rolig Søvn hver Time paa Natten og tillige med deres Skraal vækker dem op af Søvne«. Samme Udtryk bruger en fremmed Rejsende, der var her 1702 [41]), men tillige fortæller om sit Ophold i Kolding, at der gik de 2 og 2 og sang, saa det var helt umuligt at sove; han vidste dog ikke, om dette maaske var til Ære for Kongen, som da var i Byen.

I den ældste Udgave af »Jakob von Thybo« (5, 6) siger Stygotius, da Slaget skal staa: »Hør Godtfolk, det er bedst, at vi betænker os, før vi gaar videre. Havde jeg blot Morten Vægter her ved Haanden, skulde vi nok lære dem, hvad det er at gaa med blotte Kaarder om Aftenen«. Morten Vægter var vel ham, der havde Post i Kannikestræde og som ventelig spillede en Rolle ved Studenternes Kampe med de Militære.

Foruden Vægterne gik der ogsaa militære Patrouiller omkring paa Gaderne for at anholde Soldater, der var ude uden Orlov, og paa Stedet straffe dem, der gav sig af med Tyveri og Klammeri. Hver Morgen sloges Reveillen og hver Aften Tappenstregen omkring i visse Gader, den sidste sloges hver Vinteraften Kl. 8. Tappenstreg skal skrive sig fra Trediveaarskrigen, da Profossen mellem 8 og 9 skulde slaa en Tap ind i Øl- og Brændevinstønderne og derpaa trække en Streg med Rødkridt tværs over Tøndens Bund og Tap [42]).

Uagtet Politi og Vægtere var Gaderne alt andet end rolige. I en Forestilling fra Politimesteren til Kongen af 15. Decbr. 1717 hedder det, »at udi disse mørke Aftener paa Gaden adskillige Excesser nyligen er begangne, idet nogle udædiske Karle med draget Gevær sat paa Brystet har udæsket Penge af de passerende med videre,

hvorpaa jeg vel strax har beordret Vægterne, som ellers efter Lanternernes Anstikkelse plejer at paradere paa Raadhuset, og imidlertid de fleste Insolenser forøves, at de fra Kl. 4 om Eftermiddagen udi disse korte Dage skulle forblive paa deres Poster, saa har jeg og skriftlig anmodet Hans Excellence Hr. Generalløjtnant og Kommandant Schønfelt at lade betimeligen og før Kl. 4 Eftermiddag patrouillere til Vægternes Assistens. Dog som udi disse tilstundende Helligdage slige Excesser af Rov, Indbrydelse, Tyveri, Slagsmaal, Drab og Mord kunde hænde sig, hvilke ikke bedre end med en hastig og uafladelig Inkvisition og Forhør kan opdages, da den suspekte eller beskyldte ikke gives Tid eller hans Medholdere at betænke sig paa Eschapader og til at bortpraktisere det, hvorved Misgjærningen kunde overbevises«, saa søgte han om Tilladelse til at optage edeligt Forhør strax paa alle anholdte Personer, hvilken Jurisdiktion de saa tilhørte[43]).

Stor Fornøjelse fandt man i at skyde med Raketter, og det blev ofte nok forbudt, uden derfor at kunne hindres. 1714 klagede en Mand over, at paa Kongens Fødselsdag om Aftenen kom en Raket farende over Taget ind i hans Gaard, hvor den laa og brændte, den tog han strax og leverede Vægteren; samme Tid fløj en anden Raket op i hans Kobberrende, men da han lod sin Tjener bære Vand op i Renden, slukkedes den dog. En Pige vidnede, at en Karl i en brun Vest med sit eget Haar og Hat paa Hovedet satte en Raket op midt paa Gaden.

Det var ingen let Sag at arrestere nogen, thi strax samledes Pøbelen og tog Parti imod Politiet. Saaledes gik det ogsaa Fattig-Fogderne, naar de gjorde Jagt paa Tiggere.

Betegnende er en Klage fra de Kommitterede for Konventhuset af 19. Jan. 1718, »hvorledes 8 af de Fattiges Fogder med deres Formand den 12. hujus, da de med en omløbende Betler, som af Gaden var opbragt, og med hende efter foregaaende Examen og Kommissionens Kjendelse skulde udgaa til Børnehuset, af en Hob sammenløbende Pøbel, Matroser og Soldater voldeligen er bleven angrebne, og i samme Tumult er Kvindemennesket echapperet og nogle af Fogderne ilde medhandlede med Hug og Slag, som paa deres Legemer ved Hjemkomsten tilbage var tilsyne«.

Det er gaaet haardt til i denne Kamp, thi 13. Jan. indkom en Klage fra Admiral Judichær angaaende en Trommeslager, som de Fattiges Fogder beskyldtes for at have slaaet, saa han var død deraf.

Derpaa blev Fogderne arresterede, men »som de Fattiges Fogder ikke kan undværes fra de daglige Forretninger, som ideligen forefalder, sær om nogle fattige Mennesker ved Døden maatte afgaa, som skulde begraves, men maa blive beliggende, saa og med Kvartalpengene, som nu af Forstanderne skal indkræves og Fogderne derudi som sædvanlig bør gaa Forstanderne til Haande«, saa søger de Kommitterede Direktionen om at faa beskikket en Mand, der kunde føre deres Sag for Retten. Det kunde ikke være »de høje Herrer selv ubekjendt, hvor stor Farlighed Betjentene dagligen i deres Forretninger er underkastet, ja er nu desværre, da ej alene det gemene Pøbel, men endog en Del Borgere samt Soldater og Matroser ved alle Lejligheder overfalder dem med Trusel, Efterraaben og Skjælden, kommet saa vidt, at de ej tør opbringe nogen Betler uden Frygt for Mord eller Ulykke og saaledes ej kan efterleve Hans kgl. Majestæts allernaadigste Forordnings Tilhold, da Betleriet dagligen med mere og mere Svig og Underfundighed drives«.

Som en Følge heraf gaves kgl. Befaling af 4. Marts 1718, at de Fattiges Fogder skulde nyde den samme Ret som Vægterne, naar de var i deres lovlige Forretninger, saa de, der kom til Skade ved saadanne Opløb, skulde ligge paa deres Gjerninger [44]).

Disse mange Opløb paa Gaden betragtedes som Skuespil, der ikke vedkom andre end de Paagjældende, hvilket omtales i en Politiplakat af 12. Maj 1727. »Som man ved forefaldende Lejligheder har fornummet, hvor skjødesløse og aldeles ubekymrede, for al Ulykke at afværge og deres nødlidende Jevnkristen eller Næste at tilrette hjælpe og frelse, en stor Del af denne Stads Indbyggere sig skal anstille saavel ved Overlast, Klammeri og Slagsmaal, der ved Dags Tid paa Gaderne undertiden kan forøves, som endog ved forefaldende Drab, da bemeldte Indvaanere ej alene igjennem deres Vinduer og Døre sligt paaser, mens og ofte af Husene udløber og ved Pladsen sig henstiller, hvor foromrørte sker, uden i ringeste eller paa nogen Maade at søge saadan Overlast eller Klammeri samt den deraf flydende Ulempe hindret eller afværget; alt saadant man ej for længe siden blandt andet noksom har »bevudnet« ikke alene paa Politiens egne Betjente, der paa offentlig Gade ved høj Dags Lys i deres dem anbefalede Forretning ere blevne overfaldne og en Arrestant med Gevalt dem fratagen, uden at det omkring boende Borgerskab, som dog Aktionen har paaset, ja de fleste derved været, i ringeste til saadant at

forhindre har vist nogen deres skyldige Hjælp og Bistand. Ligeledes ved det nu nylig skete Drab, som og paa offentlig Gade ved Dags Tid er sket og meget muligen kunde været hindret, om det omkring boende Borgerskab havde gjort, hvad dem tilkom«. Det blev derfor paalagt enhver Borger at anskaffe sig et »Kortgevehr« i deres Huse, og naar der om Dagen yppedes Klammeri, skulde alle Indbyggerne i Gaden og dens nærmeste Omegn med deres Tjenestekarle møde væbnede med »Kortgevehr« og aflevere begge Parter til nærmeste Vagt, og hvis dette blev forsømt, skulde de 24 nærmeste Huses Beboere i Gaden og 24 i de nærmeste Gader bøde 100 Rdl. til Christianshavns Kirke.

Ved Højbro huserede Lommetyve. I »den forkeerte Mercurius« Jan. 1726 staar saaledes: »Kursen ved Højbro og andre bekvemme Steder er som forhen med Haanden i Lommen efter Tørklæder, Daaser og deslige, saa at hvo, som har en smuk Daase eller Tørklæde og vil gaa derhen, kan de miste det for slet intet, saasom der ere de, der gjerne tager derimod«. I Numret for Juni 1727 skrives: »Ved Stadens Høje Bro har Lommetyvene stedse deres Hovedkvarter baade for den belejlige Situation, at en Del Gader tager deres Begyndelse der, hvor de kan have Retirade, naar Fornødenhed udkræver det, saa og for den idelige Passage, som der falder især i disse Tider af Engelskmænd, og holdes der nu stærk Vagt af Lommetyve for visse Interessers Skyld, at ingen, i hvo det og er, maa uagtsom passere derover, som har et godt Tørklæde i sin Lomme, med mindre det skal holdes an af visse Lommetyve, især er de forbandet efter Silketørklæder, dog tillades enhver frit og uhindret at afstraffe saadanne, ikke fordi at de stjæler, men fordi at de ikke stjæler fint nok, hvilket Privilegium er og givet Engelskmændene, thi en i denne Maaned fik Lyst til et engelsk Silketørklæde og derfor attaqverede en Engelskmands Lomme; enten han var nu uforsigtig eller og den anden forstod Lommetyvestregerne, véd man nu ikke, men han blev kjærlig omfavnet af lutter Engelske, hvilke i Steden for at straffe ham, betede Barmhjærtigheds Gjerninger imod ham, førte ham først af sine Klæder og fandt da det stjaalne Tørklæde, derefter, som det var varmt i Vejret, syntes, at det var et stort Gavn for hans Sundhed, om han kom i Bad, kastede derfor Kanaillen ud i Kanalen, men at han ikke skulde drikke sig fuld i Vandet og derover synke til Bunds, var der allerede 2 Engelskmænd afklædte, som i Vandet tog imod ham, thi

om han havde druknet, saa havde her strax været et Skaar i Tyvekomplottet; derfor dyppede de ham aleneste nogle Gange i Vandet og lod ham saa gaa op at stjæle paany«.

En anden Tyvehistorie fortælles i samme Blad for Avgust 1727:

En Tyv satte sig i en Kjælderhals og slog Nødder itu med en Sten; da Kjældermanden kom til, gav han ham en Haandfuld og da denne med Ryggen til gav sig ifærd med Nødderne, slog Tyven ubemærket et Søm igjennem hans Lædervest og Trappen, hvorpaa han tog en Skinke og fjærnede sig, inden Kjældermanden kunde komme løs fra Trappen.

Det ses af samme Tidsskrift (Febr. 1727), at Lommetyve ogsaa opholdt sig ved Posthuset.

Medens Politibetjentene næppe holdt af at være tilstede, hvor der var Opløb, hvor de kunde være sikre paa Overlast paa Liv og Lemmer, var de saa meget ivrigere efter at faa Folk straffede for Nattesæde, og fra denne Side af deres Virksomhed indeholder Politiprotokollerne mangfoldige Vidnesbyrd. Ifølge Politiforordningen havde de nemlig Tilladelse til at trænge ind i Husene for at paase, om de kgl. Paabud blev overholdte, og navnlig med Hensyn til Nattesæde, Helligbrøde, ulovlig Pragt ved Gjæstebud, Bryllupper og Begravelser. Herved gjorde de sig følgelig forhadte, thi Folk holdt ikke at skulle bryde op allerede Kl. 9 eller 10. Af de mange Klager over deres hensynsløse Færd skulle vi meddele nogle enkelte.

Fra 1726 er der en Klage fra en Mand, at »nogle af mine Naboer og Medborgere var forsamlede hos mig forleden Søndag Aften den 25. Oktober og med hinanden for Tidsfordriv spillede Lanter i Krøllen indtil Kl. var 10. Da Vægteren raabte 10, delte de strax Krøllen, betalte deres »Laug« og stode alle færdige til at ville gaa hjem. Imidlertid kom Politibetjentene ind i mit Hus og en navnlig Niels Christensen sagde, da han knap var kommen ind ad Døren: »Véd I ikke, at Kl. er $10^1/_2$«, og derpaa befalede han en anden af sine Medtjenere at gjøre sin Forretning, hvortil den anden sagde: »Hvad skal jeg skrive?« Niels Christensen sagde: »Kl. $10^1/_2$«, hvorpaa de antegnede vore Navne og tilsagde os at møde Mandagen den 21. Okt. paa Politikamret. Og som fornemmes af deres indgivne Forretning, da har de anført Kl. $10^3/_4$, hvilket jeg tilligemed de andre gode Mænd kan og vil med sund Fornuft og en uskadt Samvittighed ved højeste Saligheds Ed bekræfte at være anført falskeligen, i det ringeste

1/4 Time for meget«. De var nemlig hver blevne mulkterede med 1 Rdl., uagtet Politibetjentene hverken fandt Spil eller noget Slags Drik enten i Krus eller Glas [45]).

En Jøde ved Navn David Nathan var en Søndag Aften ved Kl. 11 kommen ind til en Theskjænker paa Ulfeldts Plads for at hente nogle Penge, men ligesom han var kommen ind, kom 2 Politibetjente og afkrævede ham strax 4 Rdl., uagtet baade Værten og en anden Gjæst forsikrede, at han intet havde drukket, og de truede med at føre ham i Vagten paa Raadstuen. »For at undgaa denne Skam og for min Families Skyld, thi jeg er den gode gamle salig Abraham Kantors Dattersøn«, gav han dem 3 Mk. for at slippe, men alligevel førte de ham paa Raadstuevagten, hvor han maatte blive til næste Dag og da bøde 1 Rd. 24 Sk. i Varetægtspenge [46]).

Ved den Tid, den falske Kollekt, der nedenfor omtales, var bleven ombaaren og Politiet gik paa Jagt efter de Skyldige, arresterede de en uskyldig. Af hans udførlige Klage faar vi et ret levende Billede af den mærkværdigste Forretningsgang, vi ser ogsaa deraf hvorledes Politihaanden blev brugt til at slaa Folk ind i Munden med og at Hattens Aftagen var Tegn til Arrestation.

Alexander Ignatius Mrockowski »nobilis Polonus e papatu conversus« (polsk Adelsmand, omvendt fra Pavedømmet) indgav 17. Marts 1722 en Klage over Politiet. Han var en Dag gaaet hen at besøge en Bekjendt i Lille Vognbadstuestræde og var ved at tage Afsked. »I det samme indkom 3 Personer, hvilke jeg den Tid ikke kjendte, men af det efterfulgte har fornummet var Politibetjente, de spurgte efter Værtinden af Huset og jeg derfor tog atter min Afsked fra Madame Holm og vilde bortgaaet. Men i det samme angreb mig den ene, som jeg hører skal hedde Hans Juul, og spurgte mig, hvad mit Navn var, hvilket gav mig Anledning, siden jeg ham ikke kjendte, at spørge ham, af hvad Aarsag han vilde vide mit Navn, jeg spurgte jo ikke, hvad han hed, men han vedblev sit Spørgsmaal og sagde: Du skal sige mig dit Navn, thi jeg vil vide, hvem du er. Saadanne hans Ord og Talemaade besvarede jeg atter med dette, at jeg ikke enten var pligtig eller vilde sige ham mit Navn, uden han først vilde sige mig, hvad for en han var og hvem ham udsendte, hvilket jeg formener var billigt, thi at gjøre Regnskab og angribes af alle Folk og efter enhver ubekjendt Persons Forlangende er ikke paabudet. Dog alligevel vilde han ikke sige mig noget om hans Av-

toritet, men svarede: Du skalt bie et lidt og saa følge med, og derpaa spurgte han Madame Holm og hendes Moder, hvad de var for nogle, hvilket, som de sagde ham, han strax opskrev og igjen paany fangede an med mig, men ihvorvel jeg svarede ham som tilforn, at naar jeg maatte faa at vide, hvem han var, vilde jeg sige ham mit Navn, saa var han dog derudi vægerlig og sagde ikkun, at jeg vel i sin Tid fik at vide, hvem han var, denne Gang var det nok, jeg skulde ikkun nøjes, og du Karl, sagde han, skal med. Jeg bad ham atter være sindig og at han vilde søge mig i mit Kvarter, ifald han havde noget med mig at bestille, sagde ham og, hvad Hus jeg logerede udi, nemlig hos Lars Larsen i Larsbjørnstræde. Men saa snart han dette hørte, fangede han an med en Haanlatter og sagde: ret saa, dig er det, jeg vil have fat paa, du skal snart faa din Kammerat og flere af dit Komplot at se i Slutteriet. Jeg forundrede mig ikke lidet over denne Tale og derfor bad dem alle tre, at de vilde følge med til mit Kvarter, hvor de nok af Værten kunde udspørge min Uskyldighed i det, de muligen og mig uvidende kunde have mig mistænkt for, da jeg og med det samme kunde faa Kundskab om, hvem de var, efterdi de ej selv vilde sige mig det. Derpaa gik de og med mig ind til Lars Larsen, og saa snart jeg der i Stuen indkom, bad jeg dem paany, de vilde sige mig, hvem de var, da jeg derimod vilde gjøre al vedbørlig Rede for mig, men Hans Juul tog strax i en Furie et Tegn, som jeg siden har hørt er det allernaadigst anordnede Polititegn, og stødte mig 2 Gange for Munden dermed i saadan en Hast, at jeg snart ikke vidste, hvorfra Stødene kom. I det samme tog de alle deres Hatte af og jeg, uvidende om, hvorledes vi var farne, aftog min med, men forstod ej mere af det, de dengang sagde, end dette: Du skal med op paa Raadhuset. Jeg sagde: ja, hvad har jeg gjort, og som jeg ikke selv maatte gaa ud af Stuen, raabte jeg til min Kone, at hun skulde bringe mig en anden Kjortel, som jeg kunde paatage, maatte saa, ukyndig om dette Væsens rette Sammenhæng, marchere til Raadhuset, og da jeg ungefær Kl. 6 om Aftenen blev indbragt paa Politikammeret, saa jeg ikke flere der end en Person, som tog nogle Skrifter op under sin Arm, til hvilken de andre, som med mig fulgte, noget talte, men hvad det var, forstod jeg ikke undtagen dette, at de sagde: Denne er og af det Komplot, som gik om med den falske Kollektbog, og derpaa bragte de mig ned i Arresten uden ringeste Examen paa

Politikamret. Men da jeg var indkommen i Arresten, spurgte Juul mig atter om mit Navn, som jeg og sagde ham saavel som og oplagde paa Bordet endel mine Brevsager og havende Dokumenter om mit Forhold og Væsen med videre, som kunde gjøres fornøden at give Oplysning om, hvorpaa bemeldte Juul eftersaa og optegnede mit Navn, sigende (salva venia): jeg gjør noget i eders Breve, og gik han saa derfra og lod mig sidde. Derpaa hensad jeg og hver Dag haabede at skulle bleven opkaldt til Forhør, at min Uskyldighed dog engang kunde kommet for Dagen, men som det syntes, at min Nærværelse var indført i Glemmebogen, saa understod sig min fattige Hustru ved Memorialer saa vel til højædle Hr. Politimesteren som og til høj- og velædle Magistraten at gjøre Erindring derom, og saa kom det endelig saa vidt, at jeg efter 4 samfulde Ugers Arrest og Hensiddelse blev opkaldt den 10. Febr. om Aftenen paa Politikamret ungefær Kl. 8, hvor da Fuldmægtigen tiltalte mig med disse Ord: Hør, her er din Kammerat, og viste mig i det samme en Person, som var didbragt fra Arresthuset, hvilken Person selv tilstod, at han ikke kjendte mig. Derpaa svarede jeg i min Enfoldighed, at det med Respekt at tale var en Kanaille, som havde angivet mig for Øvrigheden, saasom jeg hverken kjendte Personen eller var skyldig i noget af det, han beskyldtes for, og strax gav Fuldmægtigen mig dette Spørgsmaal: Hvad siger du, bort, bort med den Karl, i Arrest igjen, og altsaa passerede ej videre, det jeg ved, men jeg maatte ned i min forrige Tvang. Men d. 12. Febr. om Morgenen blev jeg atter fremkaldt og da forhørt, som Politiprotokollen vel nærmere kan udvise; hvad der er talt, kan jeg nok erindre, men hvad der blev skrevet, kan jeg ikke læse, endelig blev jeg Dagen derefter løsladt, imod at jeg selv vilde betale min Arrest.« [47])

3. Pinsedag 1723 havde forskjellige Borgere været i Skoven med deres Familier, og da Hyrekuskene nu kjørte Folk hjem til deres Huse, kom Politimester Ratechen i egen Person ledsaget af nogle Betjente og arresterede alle Kuskene, der holdt stille paa Gaderne, selv om det kun var det Øjeblik, medens Portene til Ejendommene blev aabnede, og Ejerne maatte næste Dag bøde 1 Rdl. for hver Vogn, hvorfor forskjellige Vognmænd indgav Klage til Politi- og Kommercekollegiet.

Brandvæsenet blev forestaaet af en Brandmajor, i denne Tid af Gotfred Fux. Hvilken Fordannelse der udkrævedes til en saadan

Stilling, ses af følgende Uddrag af hans efterladte Brevskaber, der registreredes i hans og hans Enkes Dødsbo. Det ses deraf, at han er født i Breslau og som Dreng var i Blikkenslagerlære. 16. Juni 1680 udstedte de ældste og edsvorne i »Blikslageramtet« sammesteds hans Lærebrev. 13. Avg. 1680 gav Christian V ham Bestalling som kgl. Grottemager og Blikslaar og 3. Avg. 1689 som Fontaine- og Grotmester. 6. Jan. 1694 blev han Direktør over Brandværket i Kjøbenhavn og 13. Novbr. 1700 fik han ikke alene Stadfæstelse herpaa af Frederik IV, men ogsaa Bevilling paa at gjøre og forhandle Brandsprøjter efter den ny Invention. 15. Jan. 1704 beskikkedes han til Brandmajor og fik 31. Oktbr. 1710 Rang med Majorer af Infanteriet. Han og hans Hustru Birgitte Nielsdatter oprettede et gjensidigt Testament 14. Aug. 1723, saaledes at naar de begge var døde, skulde det halve Bo tilfalde Hr. Predbjørn Klavsen Langsted, Sognepræst i V. Aaby i Fyen, det halve de Fattige. De ejede Oxekopen paa Østergade, men Boets Gjæld var 938 Rdl., saa Arvingerne fik intet. Hans Enke døde i Jan. 1727, nogen Tid efter ham. Han havde opfundet en ny Brandsprøjte og udgav 1697 en Tegning af denne med Anvisning til dens Brug, ligesom han 1701 udgav en Beskrivelse af alle Ildebrande siden 1694 for at vise, hvor nyttig hans Opfindelse havde været.

En Ildslukningsmaskine, der blev opfunden i Fuxes ældre Aar. vilde have været af stor Betydning, hvis den havde været praktisk.

»Den 18. Avgust 1722 tog Hs. kgl. Majestæt Behag udi paa et Bondehus i Nærværelsen af Gyldenlund at lade probere den af Major Øtken opfundne Maskine for at tvinge Ildebrand, hvor da, efterat Huset stod i fuld Flamme, bemeldte Major lod antænde sin midt i Huset satte Maskine, som gjorde den Effekt til Herskabets Fornøjelse, at den efter et stort Slag strax dæmpede Ilden.« [48])

I Vor Frue og S. Nikolaj Kirketaarne sad Nat og Dag 2 Kurer paa hvert Sted, der skulde holde Udkig efter Ildebrand. Her meddeles følgende kuriøse Ansøgning fra Vagten i Vor Frue Taarn:

Stormægtigste Monark, Allernaadigste Konge og Herre!

For Deres stormægtigste allernaadigste Fødder nedkaster vi tvende undertegnede gamle og ringe Mænd, nemlig vores Frues Kirkes Taarnvægtere og tro Betjente os ned i Støvet for Deres Fodskammel med denne vores allerunderdanigste Supplik, haaber, at den i Naade optages, ønsker og sukker til Gud, at den af Deres store

Øjen- og Mildheds Straaler maatte overskinnes, andragende allerunderdanigst vor Anliggende, som er, at jeg undertegnede Svend Torbjørnsen, som haver haft den Ære og betjent vores allernaadigste Konges Frue Kirketaarn i 14 Aar, min hellige Gud, Kongen, og min tro Kammerat og Medbroder i Christo i 12 Aar, og nyder vi ugenlig i Brandvagt 1 Rdl., som vi af den gunstige og kjære Øvrighed rigtig haver bekommet upaaklagelig. Da som vore Forfædre og Formænd af Kongen og Øvrigheden aarlig Aars haver nydt for Vagtringen, som faldér ugenlig 14 Gange, Aften og Morgen, og det uden nogen allerringeste Forseelse eller Forsømmelse, uden vi vil tage til Takke og give 1 Rdl. i Straf, som og nogle Gange er passeret, som vi alt haver lidt med Taalmodighed, men som der endnu end videre os forurettes, som at vi stedse haver selv holdt Olie og Lys til Vagtklokken, som dog trækker paa os fattige Folk, som sidder med Kone og mange umyndige Børn, da som der før vores Tid ikke en, men fem Taarnvægtere haver taget Skade ved samme Vagtklokke, som er den fornemste, der skal passes paa for Tidens Mindelse, som næst Guds Aanding skal paaminde alle Mennesker Klokkeslettet. Nu kjender vi ganske vel vores allernaadigste Arvekonge og Herres det himmelgivne Hjærte, der vor Nød tager an, der lindre kan vor Smerte, vi det befinde vil med underdanig Bøn. Tak derfor, evig Tak, Gud selv skal være Løn, du ævig Majestæt, du Ærens prægtig Konning, du Gud Emanuel, grundfæste vores Konning, lad Lykken blomstre sig, lad Landsens klare Sol ej dale nogen Tid paa Rigets Himmelpol,

Førend de mættet er med Fred og god Dage,
med al Lyksalighed, som Sjælen kan behage,
og saa, fornøjet selv, haver alle Ting fuldendt,
det ønskes hjærtelig Deres allerunderdanigste og allerringeste Klient.

Kjøbenhavn d. 30. Juni 1726.

Stormægtigste allernaadigste
Arve Herre og Konge og Herres
allerunderdanigste og allerringeste
Knægter
Svend Torbjørnsen. Niels Povlsen.

Politi- og Kommercekollegiet mente imidlertid, at de ikke kunde fritages for Ringning, da de foruden at være Brandvagt maatte ringe med Vagtklokken som deres Formænd. At de nogle Gange

var mulkterede var sket, »fordi de en halv Time, førend de burde, har ringet med den store Vagtklokke aleneste for at favorisere den, som udi Portene om Aftenen oppebærer Passagepengene«.[49])

Over denne Vagtklokke klagedes ofte; naar den havde ringet, kom ingen ud eller ind ad Portene uden Passagepenge, og det var derfor af Vigtighed, at der ringedes til rette Tid.

26. Juni 1716 klagede Politi- og Kommercekollegiet til Magistraten over, »at Vagtklokken nu paa nogen Tid ikke, som tilforn har været sædvanligt, har ringet et Kvarter, men de fleste Gange næppe $^1/_2$ Kvarter og undertiden ikkun nogle faa Minuter, hvorover Bønder og andre uden Byen boende, som her i Staden have at bestille, ofte ere blevne fixerede, og i hvor meget de end har skyndet sig ud af Portene, dog ikke har kunnet udkomme, før Klokken var afringet, og derover maattet betale Aftenpenge i Portene, saa har vi nogle Gange haft Kurerne i vor Frue Kirketaarn opkaldt for os og tilholdt dem, under Straf, at ringe med Vagtklokken et helt Kvarter. Men de havde beklaget sig over, at de Penge, de tilforn havde haft for Ringningen, var dem frataget af Kirkebetjentene.«

Under 5. Oktbr. samme Aar gjorde Kollegiet endvidere opmærksomt paa, »at formedelst man paa Christianshavn, og især naar der indfalder Blæst og Storm, ofte ej kan høre naar Vagtklokken ringer, adskillige Disputer og Stridigheder forefalder imellem de ind- og udpasserende og den, som oppebærer Passagepenge«, saa vilde det være tjenligt, om der ogsaa blev ringet med en af de smaa Klokker i Vor Frelsers Kirkes Taarn paa samme Tid som med Vagtklokken, hvilket ogsaa skete.

Naar der opkom Ildebrand, skulde ifølge en Politiplakat af 6. April 1728 Beboerne »strax gjøre et stort Anskrig til Naboerne« og sende Bud til Brandmajoren og om Natten til Vægteren, at denne kunne vække Naboerne og give Melding til Politimesteren. Dog erindredes Vægterne om ej i Utide at gjøre altfor stor Allarm, paa det alle Stadens Indbyggere ikke uden Aarsag skulde blive satte i Skræk og Opløb, men de skulde først skaffe sig Underretning om Farens Beskaffenhed. I de Gader, der var nærmest ved Branden, skulde Folk hænge Løgter udenfor Husene, og det maatte anses for nyttigt, om man tillige satte Lys i Vinduerne.

Ved en Forordning af 24. Sept. 1708 blev det alle og enhver forbudt at tigge paa Gaderne ved Folks Døre eller i Kramboder og

Værksteder under Straf i Rasphuset, Tugthuset eller Spindehuset. Ej heller maatte nogen om Aftenen synge eller spille for Folks Døre for at tigge, og det blev forbudt at give til saadanne Tiggere, men hvad man af et kristeligt Hjærte og gudfrygtig Gavmildhed vilde give, skulde lægges i de Fattiges Bøsse, der blev ombaaren i Husene (den saakaldte Kvartalsalmisse). Hvis nogen husede en Tigger, uden at opgive det for Fattigvæsenet, skulde han straffes fjerde Gang som de, der holdt til med Skarns Folk, og forvises af Byen.

For at nødlidende ikke ganske skulde forgaa af Hunger og Nød, skulde de hver Onsdag melde sig paa Silkehuset og indskrives til Almisse. Hver Maaned blev der gjort Eftersøgning om Fattige, Løsgængere og Landstrygere i hele Byen, i alle Gader, Stræder og Huse, Loft og Kjældre, til hvilken behagelige Forretning Magistraten hvert Aar udnævnte et Tal Borgere, der 2 og 2 skulde skiftes i hvert Kvarter til at gaa omkring med de faste Kvartermestre under Fattigvæsenet, og hvis nogen med »Trusel, Skjænden eller Skjælden eller med Haandspaalæggelse, Døres Tillukkelse, Betleres Fordølgelse eller anden Fortræd« hindrede dem, straffedes han eller hun med Rasp- eller Spindehuset. Som Embedstegn bar Kvartermestrene hos sig en lille Stok i Skikkelse af en Krykke.

Kvartermestrene skulde have Tilsyn med, at Syge og Sengeliggende virkelig fik den Almisse, de skulde have, og at de blev forsvarlig plejede, men en eller to Gange om Aaret skulde de Syge af Stodderfogderne bæres op paa Konventhuset, for at de Kommitterede i Fattigvæsenet selv kunde undersøge deres Tilstand.

De, der var ilde tilredte i Ansigtet eller andensteds med Flod eller Kræft eller med anden udvortes Skade, der kunde være andre og især svangre Kvinder til Rædsel og Vederstyggelighed, maatte ikke vise sig paa Gader og offentlige Steder, langt mindre fremvise deres Skade, men skulde om Onsdagen ogsaa lade sig syne i Silkehuset.

Fattige Folks Børn blev satte i Børnehuset og holdte med Føde, Klæder og Undervisning, men andre løse Drengebørn, der drev paa Gaderne, blev satte i Rasphuset, naar de var 14 Aar. I Rasp- og Spindehuset sattes alle uværdige Trængende, men Tiggere fra fremmede Steder blev udviste.

For at tilvejebringe Penge til Udgifterne, paalagdes det alle Beboere at tegne sig for en bestemt fjerdingaarlig Afgift. Der lagdes

Afgift paa alle afsluttede Handler og sattes Bøsser i alle Værtshuse, Herberger og Ølhuse, i Vinkjældre, The- og Kaffehuse, hvor »Værterne særdeles og flitteligen skal passe paa at frembyde Bøssen, naar nogen af deres Skjænkegjæster bander eller deres Tid med slem og uterlig Snak hendriver, saavel som og for dem, som der noget med Spil vinder, at give derudi af sin Gevinst, som han selv er af ræsonnabelt Gemytte til«.

Komedianter, Linedansere og andre, som vilde lade noget Skuespil se i Huse eller paa offentlige Pladser, skulde komme overens med de kommitterede, om de skulde give en Aftens Indtægt eller en vis Sum Penge engang for alle. Naar nogen holdt Lykkepotter, skulde en Fattigforstander hele Tiden sidde ved Siden for at paase, at alt gik rigtig til, og »Lykke-Pot-Mændene« skulde ogsaa afgjøre med Fattigkommissionen, hvad de skulde give i Afgift.

Fattigkommissionens Sæde var i Silkehuset eller Konventhuset i Pilestræde (nuværende Nr. 17), der var oprettet i Christian IV.'s Tid.

Af Fattigvæsenets Stiftelser var der Vartov, Abel Kathrines Boder, Povl Fechtels Boder og Sjæleboderne i Møntergade, som vi imidlertid her ikke skal omtale nærmere. Naar Korfits i den ældste Udgave af »Barselstuen« (2, 1) taler om, at der ikke behøvedes mange Barselstuer til at føre en ærlig Mand til Hospitalet, da mener han Vartov, der var et Tilflugtsted for fattige Borgere. En skrækkelig Stiftelse havde Fattigvæsenet i Pesthuset, det senere Belvedere ved Kalvebodstrand, der væsenlig var Opholdssted for Afsindige, der her mere behandledes som Dyr end som Mennesker. Et saadant Hospital hed en Daarekiste; det nævnes i »Henrik og Pernille« (3, 8).

Foruden Byens egne Fattige kom der en Mængde fremmede, der havde kgl. Tilladelse til at søge Borgerne om Hjælp. Der var ogsaa en Slavekasse, hvis Formaal var at løskjøbe Folk, der holdtes fangne i Røverstaterne i Nordafrika. Naar disse Fanger var komne hjem, mødte de paa Raadstuen og fik Vidnesbyrd om deres Løskjøbelse[50]).

Nogle fik Lov til at sætte Bækken for Kirkedørene, hvor de henvendte sig til Kirkegængerne om en Skjærv; om disse siger Magistraten i en Skrivelse af 16. April 1725, at deres Tal i de sidste Aar havde været saa stort, at det var at befrygte, at Indbyggerne »formedelst saadan Idelighed og Mængde maatte omsider blive kjed ved at give«. Den plagede Korfits i »Barselstuen« (1, 7) siger i sin

Fortvivlelse: »Skal dette vare længe, maa jeg lade sætte Bækken for Kirkedøren«.

Andre gik omkring med Kollektbøger, hvori man tegnede sig for Bidrag til Opførelsen af Kirker. Dette kunde ogsaa blive Gjenstand for Bedragerier. Saadan gik 1722 2 Personer omkring og indsamlede til »den afbrændte lutherske Kirke i Mariager«, men Politiet fik fat paa den ene, der hed Jakob Eckenberg ligesom »den stærke Mand« [51]).

1713 var der megen Tale om Oprettelsen af et Hittebørnshospital i Lighed med det, Struensee mange Aar efter stiftede. 2 Barnemord gav Anledning til Forslaget. Biskop Worm vilde, at det skulde meddeles fra Prædikestolene, at enhver Moder, der havde født et Barn og enten ikke turde være det bekjendt eller ikke kunde opføde det, ved et Bud skulde angive det for en af Sognepræsterne, der skulde sende Sagen videre til Byfogden og de Kommitterede i Fattigvæsenet. Mere praktisk var derimod Forslaget fra Politi- og Kommercekollegiet efter italiensk Mønster, at der til Gaden skulde være et Bækken, hvori enhver kunde nedlægge Barnet og samtidig tilkjendegive dette ved Klokkeringning, hvorefter vedkommende kunde fjerne sig, thi hvis Mødrene skulde vedgaa deres Skam for Direktionen, vilde de før i Almindelighed aflive Barnet. Foreløbig skulde Huset bestaa af 1 Værelse med 1 Amme og en anden Kvinde, men den hele Indretning kom ikke til Udførelse, uvist af hvilken Grund.

Ved samme Lejlighed indrettede Politimesteren en Plads med Jærnrækværk for til deri at henlægge de Lig, der blev fundne paa Gader og Pladser, indtil der blev gjort Anstalt til deres Begravelse [52]).

Henvisninger.

I.

[1]) Molbechs Athene I. 304.
[2]) Holbergs Samtidige fra Kollegiet meddeles i Hist. Tidsskr. 3. R. I. 122 flg. Beskrivelse af Kollegiet i Koch, Oluf Borch 1866 S. 132.
[3]) Trende Epistler ved Levin S. 163. Om David Skolemesters Gaard findes fra en senere Tid Oplysninger i Camillo Bruuns Skrift.
[4]) Se Nøglen til P. Paars i Boyes Udgave 2. Oplag S. 298.
[5]) Epistel 208. Fortalen til Skjæmtedigtene 1722.
[6]) Jens Justesen (Rektor Müllers) Oversættelse, Trondhjem 1863, S. 45, 53.
[7]) Epistler ved Bruun, II. 410—11.
[8]) C. Molbech: Holbergs eneste Monument i Kjøbenhavn i Hist. Tidsskr. III. 634—36.
[9]) Folkekalender for Danmark 1860 S. 22.

II.

[1]) Den vigtigste Kilde til Kjøbenhavns Topografi umiddelbart før Ildebranden 1728 er Pontoppidans »Theatrum Daniæ«, der udkom 1730, men er forfattet et Par Aar forud.
[2]) Suhms Nye Samlinger II. 29.
[3]) Reisers Livs Historie S. 99 flg. Jonges Kjøbenhavns Beskrivelse S. 60.
[4]) Politi- og Kommercekollegiets Missive Prot. 4. Juli 1727.
[5]) Christian V's Tageregister S. 60.
[6]) Politi- og Kommercekollegiets Memorial Bog 1720 S. 4.
[7]) Magistratens Kopibog 10. Marts 1727.
[8]) Smsteds. 20. Maj 1727.
[9]) Reisers Livs Historie S. 65 flg.
[10]) Bircherods Dagbøger S. 172. Nyt hist. Tidsskr. II. 567.
[11]) Suhms Ny Sml. II. 43. Extraordinaire Relationer 12. Okt. 1729.
[12]) Reisers Ildebrands Historie S. 71.
[13]) Suhms Ny Sml. II. 42.
[14]) Saml. til jydsk Hist. og Topografi II. 21.
[15]) De Vrigny Voyage en Danemark S. 468.

[16]) Nyt hist. Tidsskr. II. 242, 573.
[17]) Extraordinaire Relationer Juli 1722 og April 1724.
[18]) Det første afbildet i Masii Ligprædiken over Gyldenløve, det andet i C. Bruuns Curt Adelaer.
[19]) S. Birket Smith: Om Universitetsbibliotheket før 1728, især dets Haandskriftsamlinger.
[20]) Reisers Ildebrands Historie S. 19.
[21]) Smstds. S. 76—77.
[22]) Jonges Kjøbenhavns Beskrivelse S. 9.
[23]) Resens Inscriptiones Hafnienses S. 273—78.
[24]) Brasch: Vemmetofte II. 49—51.
[25]) Sælandske Tegnelser.
[26]) »Nær og Fjærn« 1873 Nr. 36.
[27]) Politi- og Kom.-Kol. Missive Prot. 7. Juni 1728.
[28]) Magistratens Kopibog 22. Nov. 1720, 10. Nov. 1223, 29. Jan. 1727, 7. Jan. 1728. Sæl. Registre 11. Juni 1725.
[29]) Sæl. Tegnelser 9. Juni 1727, Magistratens Kopibog 20. Marts 1726.
[30]) Politi- og Kommerce Kollegiets Memorialbog 15. Avg. 1723.
[31]) Mag. Kopibog 12. Feb. 1727.
[32]) Politi- og Kom. Kol. Mem. Bog 16. Nov. 1723.
[33]) Politi- og Kom. Koll. Dokumenter 1723.
[34]) Theatrum Daniæ S. 31.
[35]) Kjøbenhavns Diplomatarium VI. 786, 789. Sæl. Tegnelser 16. Marts 1725.
[36]) De Vrigny: Relation d'un Voyage S. 478.
[37]) Politi- og Kom. Koll. Missive Prot.
[38]) Smstds. under 2. Avg. 1718.
[39]) Politi- og Kom. Koll. Missive Prot.
[40]) Suhms Saml. II. 5.
[41]) Politi- og Kom. Kol. Kopibog.
[42]) Samme Sted.
[43]) Sammes Memorialbog 1715 S. 20.
[44]) Sammes Kopibog 10. April 1726.
[45]) Sæl. Tegnelser 4. April 1727.
[46]) Om denne Art Literatur se Werlauff S. 149—59.
[47]) Politiplakat 19. Juni 1727.
[48]) Statskollegiets Protokol.
[49]) Sæl. Tegnelser 11. Juli 1721, jfr. 20. Jan. 1727.
[50]) De Vrigny: Relation d'un Voyage S. 482.
[51]) Politi- og Kommerce Koll. Dokumenter.
[52]) Politiplakat 4. Sept. 1727.

III.

[1]) Hvor det ikke omtales anderledes, var der Brædde gulv. Synsforretningerne er tagne fra Raadstuearkivet fra Aarene forud for 1728.
[2]) Eutropii Philadelphi økonomiske Balance S. 197.
[3]) Pontoppidans Menoza III. 543 flg. — Dette Skrift udkom 1743. Lignende Skildring i Eutropii Philadelphi økonomiske Balance S. 172 og 199.
[4]) Menoza III. 457.

[5]) Smstds. III. 481—82.
[6]) C. Molbech i Hist. Tidsskr. VI. 529—30.
[7]) Stolpe, Dagspressen i Danmark IV. 109.
[8]) C. Molbech i Hist. Tidsskr. VI. 544—52.
[9]) Epistler Nr. 215.
[10]) Oversættelse af P. Paars S. XCV.
[11]) Rahbeks Hesperus IV. 113.
[12]) Saml. til jydsk Hist. og Top. II. 74—75.
[13]) Sælandske Registre.
[14]) Min Kjøbenhavns Historie og Beskrivelse I. 10.
[15]) Werlauff S. 163.
[16]) Engelstofts Univ. og Skole-Annaler 1807 S. 204.
[17]) C. Molbech i Hist. Tidsskr. VI. 557—58.
[18]) C. Molbechs Udgave af Holbergs Komedier S. 281.
[19]) Werlauff S. 136.
[20]) Epigrammernes 6te Bog Nr. 40 og 43, udgivet 1743 (Müllers Oversættelse).
[21]) Bruuns Udgave af Epistlerne IV. 427.
[22]) Smstds.
[23]) Werlauff S. 206—08.
[24]) Meddelt af Hr. Direktør Bernhard Olsen.
[25]) Meddelt af Werlauff til Boyes Udgave af Holbergs Komedier S. 706.
[26]) Søren Matthisens Formularbog bag i hans Regnebog 1697.
[27]) Skiftesager i Raadstuearkivet.
[28]) Historisk Tidsskrift IV. 278, 282, 285, 287, 291, 298, 302. Nyt hist. Tidsskrift IV. 249. Falsteriana ved C. Bruun S. 37, 42, 94, 129, 135, 142, 151. Rostgaards Levned ved C. Bruun II, 124, 159, 163, 168, 337.
[29]) Nyerup og Rasmussen: Udvalg af danske Viser II. 114.
[30]) Nyt hist. Tidsskr. VI. 263. Falsters alamodiske Leveregler Strofe 6.
[31]) C. Bruuns Udgave af Epistlerne II. 454.
[32]) Jfr. C. W. Smith: Holbergs Levned S. 324—25.
[33]) Epistel 249.
[34]) Politi- og Kommercekolleg. Memorialbog 2. Juni 1719.
[35]) Sælandske Tegnelser.
[36]) Pontoppidans Menoza III. 521.
[37]) Herom se Troels Lunds Danmarks og Norges Historie V. 265 flg.
[38]) Svensk Fornminnesfören. Tidsskrift V. 277.
[39]) Af et Skifte i Raadstuearkivet.
[40]) Werlauff S. 132.
[41]) Epistel 91.
[42]) Moralske Tanker S. 462.
[43]) Giessings Jubellærere III. 1. 272.
[44]) Werlauff S. 151.
[45]) Suhms Ny Samlinger III. 187.
[46]) C. Nyrop: Danmarks Kridtpibefabrikation S. 10.
[47]) Økonomisk Balance S. 136.
[48]) Epistel 92.
[49]) Moralske Tanker S. 325.
[50]) Personalhist. Tidsskr. V. 28.

[51]) Stolpe: Dagspressen II. 270.
[52]) Magistratens Kopibog 20. Juni 1725.
[53]) Smstds. 1. Okt. 1727.
[54]) Politi- og Kommerce-Kolleg. Memorialbog 1720 S. 623.
[55]) Økonomisk Balance S. 153.
[56]) Smstds. S. 155.
[57]) Roque: Danmarks Forlystelser S. 20.
[58]) Epigrammata 3. Bog Nr. 79 (Müllers Oversættelse).
[59]) Danske Samlinger IV. 363—64.
[60]) Werlauff S. 167—80,
[61]) Se Stolpes udførlige og indholdsrige Skrift Dagspressen i Danmark I—IV.
[62]) Flere Bogtitler er forskrevne, men for Udgiverens Øjemed har det ikke været Umagen værd at gjøre vidtløftige Undersøgelser for at give dem nøjagtigt.
[63]) Epistel 126.
[64]) Personalhist. Tidsskr. V. 31.
[65]) Hist. Tidsskr. IV. 310.
[66]) Rahbek om Holberg II. 167.
[67]) Bernhard Olsen i Fremtidens Nytaarsgave 1884 S. 111.
[68]) Politi- og Kommercekollegiets Memorialbog 27. Nov. 1724.
[69]) Relation d'un Voyage 1707 S. 479—80.
[70]) Jfr. Werlauff S. 239—42.
[71]) Danske Samlinger V. 384.
[72]) Jfr. Werlauff S. 418—21.
[73]) Fremtidens Nytaarsgave 1884 S. 112—13.
[74]) Werlauff S. 335—36.
[75]) Epistel 120.
[76]) Forordning 13. Marts 1683.
[77]) Forordning 13. Marts 1683.
[78]) Fra Vesterjylland, Særtryk af »Fra alle Lande« 1882 S. 89, jfr. samme Forfatters Meddelelse i Slesvigske Provinsialefterretninger IV. 393—94.
[79]) Om Barselstuer jfr. Werlauff S. 116—25.
[80]) Epistel 226.
[81]) Om Vaagestue se Werlauff S. 347—53.
[82]) Menoza III. 452.
[83]) Politiretsdom 4. Nov. 1718.
[84]) Ny danske Magazin II. 7. Jfr. Werlauff S. 40—41.

IV

[1]) Epistel 226.
[2]) Himmerich: Samling af Politiplakater.
[3]) Ballerone har følgelig intet med Balder og Rune at gjøre, Jfr. Kalkars Ordbog: Balderone.
[4]) Hist. Tidsskr. 3. R. II. 285
[5]) Epistel 245. Se ogsaa Epigrammerne 3. Bog Nr. 5.
[6]) Werlauff S. 215 flg.
[7]) Sæl. Registre. Politi- og Kommercekollegiets Missiveprot.
[8]) Thura: Beskrivelse af Amager.

[9]) Rietz, Svensk Dialektlexikon, Molbech, Dansk Dialektlexikon.
[10]) F. Carlsen: Rønnebæk Sogn S. 59—60
[11]) Saml til jydsk Hist. og Topog. IV. 239.
[12]) Danske Saml 2. R. VI 269—78.
[13]) Kbnh. Dipl. I 632—33.
[14]) Jfr. Werlauff S. 308 flg.
[15]) Om Musikken i det 18. Aarh. se C. Bruun i Udgaven af Epistlerne II 440—54.
[16]) Politi- og Kommercekollegiets Missive Prot. 1715 S. 569.
[17]) C. Bruuns Udgave af Epistlerne II 28 V. 36
[18]) Odense Skoleprogram 1871 S. 31.
[19]) Werlauff S. 245.
[20]) Werlauff S. 42.
[21]) Werlauff S. 422—24. Et andet Udtryk »at være i Velten«, som nogle forsøger at give et dansk Anstrøg ved at skrive »i Vælgten«, stammer fra Spillet Styrvolt, se Fru Dunckers »Gamle Dage« S. 284—85.
[22]) Boyes Udgave af Komedierne S. 697.
[23]) Sæl. Tegnelser 23. Feb. 1725.
[24]) Politirettens Domprotokol.
[25]) Werlauff S 271.
[26]) Rahbek om Holberg II 213
[27]) Om Lotterier se Werlauff S. 239—41 Bruuns Udgave af Epistlerne II. 413. Rist: Fra Støvlettiden S. 101.
[28]) Magistratens Kopibog 25. Feb. og 30 Maj 1715.
[29]) Smstds. 19. Marts 1714.
[30]) Fremtidens Nytaarsgave 1884. S. 115—16.
[31]) Sælandske Registre 7. Jan 1724.
[32]) Sæl. Registre.
[33]) Nyt hist. Tidsskr. V. 266.
[34]) Rahbek om Holberg I. 187.
[35]) Rahbeks Hesperus 1821 S. 412 flg.
[36]) Personalhist. Tidsskr. II. 151.
[37]) Barfod: Falsterske Gejstlighed II. 270.
[38]) Epistel 139, se videre Bruuns Oplysninger i hans Udgave af Epistlerne.
[39]) C. Bruuns Frederik Rostgaards Liv og Levned (se Registret dertil) og Aktstykker og Breve dertil S. 282—84
[40]) Hammond: Missions Historie S. 57 flg.
[41]) Olufsens Collectanea S. 59.
[42]) Sælandske Tegnelser.
[43]) Politiets Domprotokol. Den forkerte Mercurius April 1726. Jfr. Werlauff S. 246—47
[44]) Sælandske Tegnelser.
[45]) Sælandske Tegnelser 18. Nov. 1726.
[46]) Politi- og Kommercekollegiets Missiveprotokol.
[47]) Rahbek om Holberg II. 231 flg.
[48]) Om de tydske og de andre fremmede Komedier se Werlauff S. 282—303.
[49]) Danske Samlinger II. 36.
[50]) Smstds. II. 361.
[51]) Smstds. II. 362.

[52]) Meddelt af C. Bruun i Danske Saml. II. 371—72.
[53]) Om Theatret se Overskovs Theaterhistorie, Werlauffs Antegnelser, C. Bruuns Frederik Rostgaard S. 300 flg., Danske Saml. II. 354—84, III. 1—41.
[54]) Politi- og Kommercekolleg. Memorialbog 27. Feb. 1725.
[55]) Rahbek om Holberg III. 136.
[56]) Politi- og Kommercekolleg. Missiveprot.
[57]) Sammes Memorialbog.
[58]) Sammes Missiveprot. 18. Jan. 1719.
[59]) Magistratens Kopibog.
[60]) Om v. Qvoten jevnfør Werlauff S. 472—89.
[61]) Exner: Efterretninger om det kgl. Vajsenhus S. 9.
[62]) Danske Saml. II. 366.
[63]) Sælandske Registre 17. Marts 1721. Den Eckenberg, der i det følgende omtales som Ombærer af en falsk Kollektbog, er forskellig fra denne.
[64]) Danske Saml. II. 357.
[65]) Magistratens Kopibog
[66]) Politi- og Kommercekoll. Missiveprot.
[67]) Stolpe: Dagspressen IV. 99.
[68]) Jfr. Werlauff S. 219—23, 476.
[69]) Sælandske Tegnelser.
[70]) Stolpe: Dagspressen IV. 97.
[71]) Danske Saml. II. 357—58.
[72]) Politi- og Kommercekolleg. Memorialbog.
[73]) Sælandske Tegnelser, jfr. Werlauff S. 302.
[74]) Sælandske Tegnelser 8. Nov. 1726
[75]) Menoza III. 462—63.
[76]) Eutropii Philadelphi Økonomiske Balance S 199.
[77]) Menoza III. 530.
[78]) Stolpe: Dagspressen IV. 98.
[79]) Kirkehist. Saml. 3. R. II. 667.
[80]) Smstds. III. 788.
[81]) Theatrum Daniæ S. 77.
[82]) Pol.- og Komm. Kolleg. Missiveprot. 10. Juni 1713.
[83]) Sælandske Tegnelser 4 Juni 1725.
[84]) Theatrum Daniæ S. 76.
[85]) Magistratens Kopibog 24. Maj 1723.
[86]) Sælandske Registre.
[87]) Magistratens Kopibog 28. April 1721 og 4. Maj 1728.
[88]) Brasch: Vemmetoftes Historie II. 64.
[89]) Smstds. II. 216—17.
[90]) Sælandske Registre.
[91]) Sælandske Tegnelser 20. Okt. og 3. Dec. 1727.

V.

[1]) M. Rubin: Kbnhavns. Befolkningsstatistik 1630—1730 i Hist Tidsskr. 5. R. III. 493, 494.
[2]) Magistratens Kopibog 24. April 1719, 1. Juli 1720, 30. Juni 1721.

[3]) Politi- og Kommercekoll. Missiveprot. 1724 S. 84.
[4] Saml. til jydsk Hist. og Top. II. 17.
[5]) Politi- og Kommercekoll. Missiveprot. 1724 S. 79. Jfr. Werlauff S. 109—10.
[6]) Politi- og Kommercekolleg. Domdokumenter 1722—29.
[7]) Børsordonnans 18 Juni 1692.
[8]) Politi- og Kommercekolleg Missiveprot.
[9]) Magistratens Kopibog 29. Marts 1726.
[10]) De Vrigny Relation d'un Voyage S. 77—78.
[11]) Sælandske Registre 29 Nov. 1717, 1. April 1718, 11 Dec. 1722.
[12]) Sælandske Registre 3. Sept. 1723, 6. Okt. 1724, 30. Juni og 13. Okt. 1727, 2. April 1728.
[13]) Sælandske Tegnelser 25. Feb. 1726.
[14]) Sælandske Tegnelser 30. Juni 1727.
[15]) Politi- og Kom. Koll Memorialbog 1720 S. 716.
[16]) Smstds. 1726 S. 738.
[17]) Smstds. 1722 S. 459—65.
[18]) Kirkehist. Saml. I. 117—24.
[19]) Holbergs Gejstlige og verdslige Stat S. 149.
[20]) Magistratens Kopibog 15 April 1726
[21]) Politi- og Kom. Koll. Memorialbog.
[22]) Sammes Missiveprot. 29. Dec. 1712.
[23]) Sammes Memorialbog 1720 S. 675.
[24]) Sammes Dokumenter.
[25]) Sammes Memorialbog 1723 S. 818.
[26]) Sælandske Registre 14. Jan. og 25. Marts 1729
[27]) Politi- og Kommercekolleg. Memorialbog 1720 S. 606.
[28]) Sammes Memorialbog 1718 S. 265. Magistratens Kopibog 1. Sept. 1728.
[29]) Politi- og Kom. Kol. Memorialbog 1721—23 S. 224—25 569—85. 688—91. Magistratens Kopibog 19. Juni 1719.
[30]) Sælandske Tegnelser 14. Marts 1727.
[31]) Magistratens Kopibog 16. Dec. 1712 og 4. Nov. 1713.
[32]) Sælandske Registre.
[33]) Politi- og Kom. Koll. Memorialbog 1720.
[34]) C. Bruun: Frederik Rostgaard S. 231—32.
[35]) C. Bruuns Udgave af Holbergs Epistler III. 415—17.
[36]) Magistratens Skrivelse 19. Feb. 1738, der indeholder de versificerede Taler, og Reskript 11. April og 4. Juli 1738.
[37]) Extraordinaire Relationer.
[38]) Eutropii Philadelphi Oeconomiske Balance S. 287.
[39]) Politi- og Kommercekoll. Memorialbog 1720 S. 6—7.
[40]) Magistratens Skrivelse 7. Maj 1755.
[41]) Sælandske Registre.
[42]) Politi- og Kommercekoll. Memorialbog 31. Juli 1724.
[43]) Sammes Missiveprot. 2. April 1727.
[44]) Sammes Memorialbog 1723 S. 512. Sæl. Registre.
[45]) Sammes Memorialbog 1724 S. 269.
[46]) Eutropii Philadelphi Oekonomiske Balance S. 259.
[47]) Sælandske Tegnelser 19. Maj 1727.

[48]) A. Thura: Idea hist. litterariæ Danorum S. 127—28. Jfr A. E. Boyes Udgave af Komedierne S. 699. H. Rørdam: Fra Universitetets Fortid S. 71—75.
[49]) Kall-Rasmussen i Hist. Tidsskr. 3 R. I 98—99.
[50]) Pontoppidan: Theatrum Daniæ S. 44—45. Reinhardt: Kommunitetet og Regensen i Hist Tidsskr. 3. R. III. 121—22.
[51]) H Rørdam: Fra Universitetets Fortid S. 85 87.
[52]) Politiretsdom 15. Okt. 1725.
[53]) Reinhardt: Kommunitetet og Regensen i Hist. Tidsskr. 3. R. III. 150—51.
[54]) Werlauff S. 272.
[55]) Engelstofts Univ.- og Skoleannaler 1807 S. 195—205.
[56]) Smstds.
[57]) Engelstoft i Lærde Efterretninger 1805 S. 60—61.
[58]) Smith: Om Holbergs Levned og populære Skrifter S. 189.
[59]) Magistratens Kopibog 30. Marts 1718.
[60]) Werlauff S. 112
[61]) Politiretsdom 21. Nov. 1719.
[62]) Pontoppidans Theatrum Daniæ II. 80.
[63]) Hist. Tidsskr. 3. R IV. 156—57.
[64]) Menoza III. 413—14.
[65]) Menoza III. 483—84.
[66]) Suhms Ny Samlinger III. 294—95.
[67]) Politi- og Kommercekollegiets Missiveprotokol.
[68]) Suhms Ny Saml. III. 293—94 Kirkehist. Saml. 3. R. I. 231—37.
[69]) Sælandske Registre 10. Nov. 1721.
[70]) Sælandske Indlæg til 19. Maj 1719.
[71]) Politi- og Kommercekollegiets Memorialbog 1720 S. 610—17.
[72]) Danske Samlinger IV. 84, 114.
[73]) Suhms Ny Samlinger III. 298. C. Bruun: F. Rostgaard S. 376—77.
[74]) Kirkehist. Saml. 3. R. III.
[75]) Petersens Litt. Hist. IV. 193—94.
[76]) Herholdt og Mansa: Saml. til den danske Medicinalhistorie S. 299. Det ses af denne Klage, at en Apotheker var fast Huslæge hos flere fornemme Familier.
[77]) Skifter 1726.
[78]) Herholdt og Mansa: Saml. til den danske Medicinalhistorie S. 350.
[79]) Ingerslev: Danmarks Læger II. 189.
[80]) Sammesteds II. 193.
[81]) Rahbek: Om Holberg III. 120.
[82]) Werlauff S. 124.
[83]) Joakim Larsen: Bidrag til Kbnh. offentlige Skolevæsens Historie S. 6—30.
[84]) P. Hansen: Dansk Literaturhistorie I. 424.
[85]) Holbergs udvalgte Skrifter ved Rahbek II. 387.
[86]) Smstds. VI. 485—86. Jfr. Rahbek: Om Holberg III. 148 flg.
[87]) Holbergs Epistler ved Bruun IV. 446. Lærde Efterretninger 1807 S. 520.
[88]) Stolpe: Dagspressen IV. 156—63.
[89]) Smstds IV 14—15.
[90]) Den Tornske Affaire var en Scene fra Trediveaarskrigen.
[91]) Politi- og Kommercekollegiets Domdokumenter.
[92]) Sælandske Registre 14. April 1725. Om de svage Spor af en Kunstskole se Thiele: Kunstakademiet og Hestestatuen.

[93]) Fremtidens Nytaarsgave 1884 S. 108.
[94]) Magistratens Kopibog 19. Jan. 1722, 7. Nov. 1725. Sælandske Tegnelser 13. Marts 1722.
[95]) Magistratens Kopibog 2. Sept. 1726.
[96]) Politi- og Kom. Koll. Memorialbog 3. Aug. og 18. Sept. 1717.
[97]) Magistratens Kopibog 19. Sept. 1725.
[98]) Smstds. 20. Marts 1724.
[99]) Smstds. 28. Sept. 1718, 7. Aug. 1720.

VI.

[1]) Magistratens Kopibog.
[2]) Kæmnerregnskabet 1721.
[3]) Kbnh. Diplomatarium V. 803.
[4]) Reskript 8. Juni 1703 og 22. Feb. 1715.
[5]) Magistratens Kopibog 10. Feb. og 5. Marts. 1725.
[6]) Magistratens Kopibog 21. Maj 1721.
[7]) Reskript 19. Aug. 1724.
[8]) Matzens Universitetets Retshistorie II. 159.
[9]) Magistratens Kopibog 24. Marts 1727.
[10]) Smstds. 17. Juli 1721.
[11]) Sælandske Registre 1. Okt. 1723.
[12]) Werlauff S. 97.
[13]) Magistratens Kopibog 15. Okt. 1725.
[14]) Stolpe: Dagspressen II. 195.
[15]) Kbnh. Diplomatarium I. 793.
[16]) Mandix: Christian V's Lovgivning S. 106—07.
[17]) Sæl. Tegnelser 6. Jan. 1721.
[18]) Smstds. 30. Jan. 1722.
[19]) Smstds. 4. Juni 1717.
[20]) Politi- og Kommerce-Kolleg. Memorialbog 1726 S. 722.
[21]) Sæl. Tegnelser 29. Juli 1726.
[22]) Sæl. Tegnelser.
[23]) Magistratens Kopibog 24. Feb. 1718.
[24]) Min Kbnhavns. Hist. og Beskr. I. 130. Beskrivelse af Kaget i Kjøge, Werlauff S. 371—72.
[25]) Jfr. Werlauff S. 111.
[26]) Sæl. Tegnelser 19. Aug. 1724.
[27]) Smstds. 7. Feb 1720.
[28]) Jfr. Werlauff S. 61.
[29]) Rist: Fra Støvlettiden S. 187—88.
[30]) Dyrlund: Tatere og Natmandsfolk S. 112—13.
[31]) Rist: Fra Støvlettiden S. 183.
[32]) Politi- og Kom. Kol. Missiveprot. 30. Sept. 1726.
[33]) Sammes Memorialbog 18. Juli 1724.
[34]) Sæl. Tegnelser.
[35]) Magistratens Kopibog 9. Dec. 1720.
[36]) Kbnhvns. Dipl. VII. 134.

[37]) Magistratens Kopibog 29. Marts 1718.
[38]) Kæmnerregnskabet 1727.
[39]) Sæl. Tegnelser.
[40]) Min Kbnh. Hist. og Beskr. III. 276 flg.
[41]) De Vrigny: Relation d'un voyage 1707 S. 481.
[42]) Rist: Fra Støvlettiden S. 139, 264.
[43]) Politi- og Kommerce-Kolleg. Memorialbog.
[44]) Sæl. Tegnelser med Indlæg.
[45]) Politi- og Kom. Kolleg. Dokumenter.
[46]) Smstds.
[47]) Smstds.
[48]) Extraordinaire Relationer.
[49]) Politi- og Kom. Koll. Memorialbog 1726 S. 855.
[50]) Magistratens Kopibog 27. Marts 1727.
[51]) Smstds. 19. Jan. 1722.
[52]) Politi- og Kom. Koll. Memorialbog 1717, især S. 168—70.

Grundtegning af Kjøbenhavn, udført

A. Slottet.
B. Prinsens Palais.
C. Rosenborg.
D. Charlottenborg.
E. Vor Frue Kirke.
F. St. Nikolai Kirke.
G. Helligaands Kirke.
H. St. Petri Kirke.
J. Runde Taarns Kirke.
K. Holmens Kirke.
L. Garnisons Kirke.
M. Den reformerte Kirke.
N. Bibliotheket.
O. Tøihuset.
P. Proviantgaarden.
Q. Kancelliet.
R. Kadetakademi.
S. Toldboden.
T. Gjethuset.
V Ridebanen.
U. Raadhuset.
W. Børsen.
X. Bremerholm.
Y. Dronningens Palais.
Z. Nyholm.
a. Nyboder.
b. Kongetorvet.
c. Amagertorv.
d. Gammeltorv.
e. Nytorv.
f. Ulfelds Plads.
g. Nørreport.
h. Vesterport.
i. Østerport.
k. Kongensgade.
l. Dronningensgade.
m. Østergade.
n. Nørregade.
o. Vestergade.
p. Kjøbmagergade
q. Citadellet.
r. Citadelskirken.
s. Norgesport.
t. Sjellandsport.
u. Magasiner.
v. Kongens Bastion.
w. Dronningens Bastion.
x. Prinsens Bastion.
y. Prinsessens Bastion.
z. Grevens Bastion.
1. Havnen.
2. Kvintus Bastion.
3. Charlottes Bastion.
4. Frederiks Bastion.
5. Karls Bastion.
6. Vilhelms Bastion.
7. Sofies Bastion.
8. Ulriks Bastion.
9. Løvens Bastion.
10. Elefantens Bastion.
11. Panterens Bastion.
12. Enhjørningens Bastion.
13. Kallebos Bastion.
14. Christianshavn.
15. Christianshavns Kirke.
16. Ryssenstens Bastion.
17. Ulriks Bastion.
18. Gyldenløves Bastion.
19. Schaks Bastion.
20. Helmers Bastion.
21. Hanens Bastion.
22. Ahlefeldts Bastion.
23. Stadsoberstens Bastion.
24. Rosenborgs Bastion.
25. Quitzous Bastion.
26. Peucklers Bastion.
27. Rosenkrantzes Bastion.
28. Grønlands Bastion.

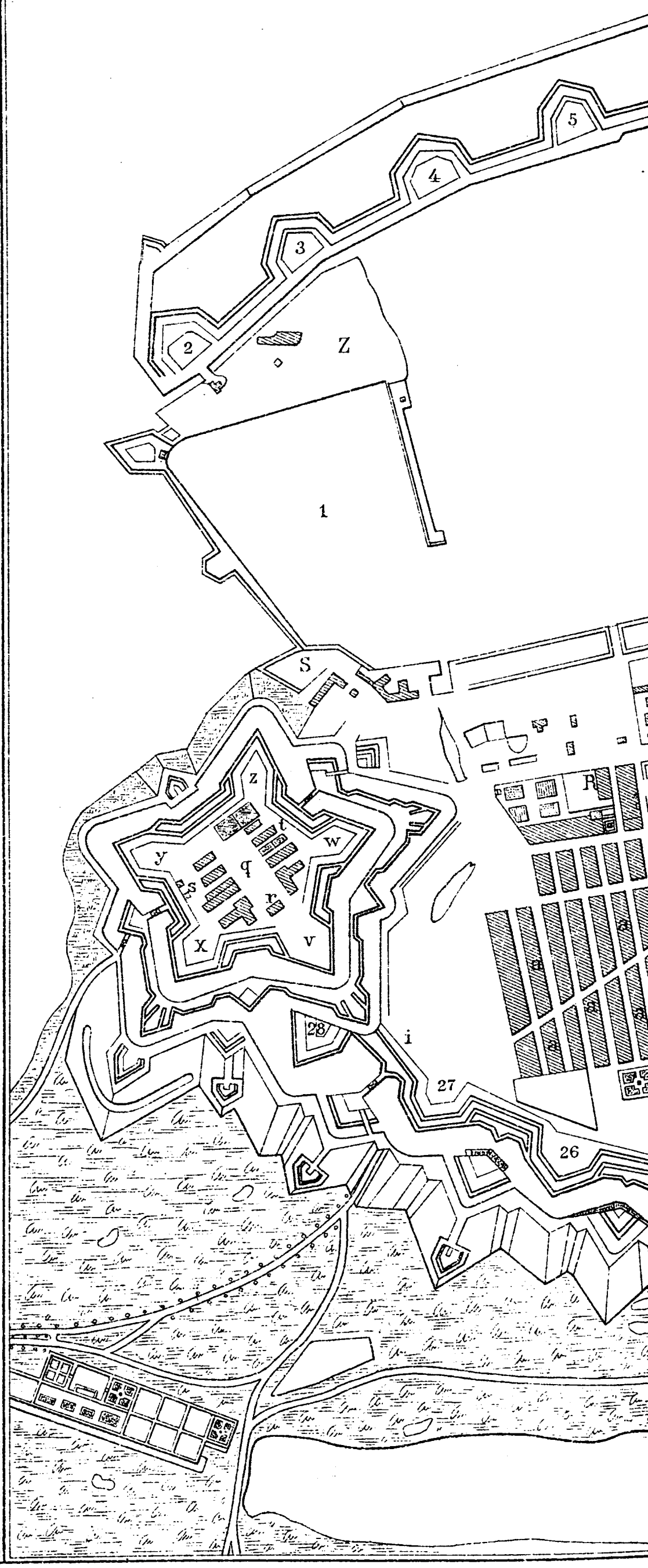

f J. F. Arnoldt første Januar 1728.

Axel E. Aarndt's lith. Etabl.

BIBLIOTHECA REGIA HAFNIENSIS